

2021

Türk Dış Politikası Yıllığı

Editörler: Burhanettin Duran, Kemal İnat, Mustafa Caner

TÜRK DIŞ POLİTİKASI YILLIĞI

2021

TÜRK DIŞ POLİTİKASI YILLIĞI

2021

EDİTÖRLER

BURHANETTİN DURAN
KEMAL İNAT
MUSTAFA CANER

SETA

SETA Yayınları

ISBN: 978-625-7712-99-6

© 2022 SET Vakfı İktisadi İşletmesi

1. Baskı: Haziran 2022, İstanbul

Bu yayının tüm hakları SETA Siyaset, Ekonomi ve Toplum Araştırmaları Vakfı'na aittir. SETA'nın izni olmaksızın yayının tümünün veya bir kısmının elektronik veya mekanik (fotokopi, kayıt ve bilgi depolama vd.) yollarla basımı, yayımı, çoğaltılması veya dağıtımı yapılamaz. Kaynak göstermek suretiyle alıntı yapılabilir.

Düzeltili: Berrin Çalışkan, Mustafa Said İşeri

Kapak: Erkan Söğüt

Uygulama: Said Demirtaş

Baskı ve Cilt: Turkuvaz Haberleşme ve Yayıncılık A.Ş., İstanbul

İletişim: SETA Siyaset, Ekonomi ve Toplum Araştırmaları Vakfı

Nenehatun Cd. No: 66 GOP Çankaya 06700 Ankara

Tel: +90 312 551 21 00 | Faks: +90 312 551 21 90

www.setav.org | kitap@setav.org

İÇİNDEKİLER

	ÖN SÖZ	7
1. BÖLÜM	TÜRK DIŞ POLİTİKASI ÜZERİNE BAĞIMSIZ MAKALELER	9
	ORTADOĞU'DA NORMALLEŞMENİN GELECEĞİ VE TÜRKİYE	
	BURHANETTİN DURAN	11
	YUNANİSTAN'IN SINIRLANDIRMA ANTLAŞMALARI VE HUKUKİ ÇELİŞKİLERİ	
	YÜCEL ACER	37
	TÜRKİYE'NİN ULUSAL YAPAY ZEKA STRATEJİSİNİ ANLAMLANDIRMAK	
	GLORIA SHKURTI ÖZDEMİR	59
	TÜRKİYE-AFRİKA İŞ BİRLİĞİ: ÜÇÜNCÜ BİR YOL MÜMKÜN MÜ?	
	MÜRSEL BAYRAM	75
2. BÖLÜM	TÜRK DIŞ POLİTİKASININ 2021 GELİŞMELERİ	91
	TÜRKİYE'NİN İRAN POLİTİKASI 2021	
	KEMAL İNAT, MUSTAFA CANER	93
	TÜRKİYE'NİN SURİYE VE LÜBNAN POLİTİKALARI	
	ENES DEŞİLMEK, TALHA İSMAİL DUMAN	115
	TÜRKİYE'NİN KÖRFEZ ÜLKELERİ VE YEMEN POLİTİKALARI 2021	
	MEHMET RAKİPOĞLU	145
	TÜRKİYE'NİN İSRAİL, FİLİSTİN VE ÜRDÜN POLİTİKALARI 2021	
	HAYDAR ORUÇ	169

TÜRKİYE'NİN İRAK POLİTİKASI 2021 FATİH OĞUZHAN İPEK	197
TÜRKİYE'NİN MİSİR POLİTİKASI 2021 İSMAIL NUMAN TELCİ	215
TÜRKİYE'NİN AVRUPA BİRLİĞİ POLİTİKASI 2021 TALHA KÖSE	231
TÜRKİYE'NİN RUSYA VE KAFKASYA POLİTİKALARI 2021 MEHMET ÇAĞATAY GÜLER	257
TÜRKİYE'NİN KIBRIS VE DOĞU AKDENİZ POLİTİKASI 2021 HACI MEHMET BOYRAZ	279
TÜRKİYE'NİN ABD POLİTİKASI 2021 KILIÇ BUĞRA KANAT	299
TÜRKİYE'NİN BALKANLAR POLİTİKASI 2021 MEHMET UĞUR EKİNCİ	319
TÜRKİYE'NİN DOĞU ASYA POLİTİKASI 2021 MUSTAFA ONUR YALÇIN	357
TÜRKİYE'NİN ORTA ASYA VE PAKİSTAN POLİTİKASI 2021 VUGAR SAVZALİYEV	375
TÜRKİYE'NİN AFRİKA POLİTİKASI 2021 RAMAZAN ERDAĞ	405
TÜRKİYE'NİN LATİN AMERİKA POLİTİKASI 2021 MUSTAFA YETİM	427
TÜRKİYE'NİN ENERJİ POLİTİKASI 2021 BÜŞRA ZEYNEP ÖZDEMİR DAŞCIOĞLU	445

ÖN SÖZ

Türk Dış Politikası Yıllığı 2021 on üçüncü sayısıyla raflardaki yerini alıyor ve yeniden okuyucusuyla buluşuyor. Bir kere daha siz kıymetli okuyucularımızın karşısına dopdolu bir eserle çıktığımız için sevinçliyiz. Eserimizin giderek daha fazla araştırmacıya, öğrenciye ve akademisyene ulaşarak bilimsel çalışmalarda referans kaynağına dönüşmesi ve bilimsel üretime katkıda bulunması, biz editörlerin ve yazarlarımızın mutluluk ve gurur kaynağıdır. Kitabımıza gösterilen bu ilgi bizleri de bir sonraki sayı için çalışmaya teşvik ve motive etmektedir.

Türk Dış Politikası Yıllığı 2021 önceki sayılardaki gibi iki bölümden oluşmaktadır. Bağımsız makalelerin yer aldığı ilk bölümde Burhanettin Duran'ın kaleme aldığı ilk makalede son dönemde Ortadoğu'da yaşanan normalleşme hareketleri ele alınmaktadır. Normalleşme süreçlerinin sebepleri, temel dinamikleri, gideceği nokta ve etkileri titizlikle analiz edilmektedir. Türkiye'nin süreçteki konumu ayrıca tartışılarak hem sürecin Türkiye'ye etkileri hem de Türkiye'nin süreci şekillendirme gücüne ışık tutulmaktadır. Yücel Acer'in yazdığı ikinci makalede Ege Denizi'nde Yunanistan'ın başrolünü oynadığı sorunların tarihsel ve hukuki çözümlemesi yapılmaktadır. Acer, meselelerin merkezi boyutlarından olan deniz alanlarının sınırlandırılması yönüyle konuya yaklaşmaktadır. Atina yönetiminin tarih boyunca bu meseledeki tavrının uluslararası hukuk açısından değerlendirmesi yapılmakta ve aynı zaviyeden çelişkiler ortaya koyulmaktadır. Üçüncü makale orta ve uzun vadede ülkelerin askeri, ekonomik ve siyasi kapasiteleri üzerinde oldukça belirleyici olacak yapay zeka konusun-

da Gloria Shkurti Özdemir tarafından kaleme alınmıştır. Türkiye'nin ilk ulusal strateji belgesi olan "Ulusal Yapay Zeka Stratejisi 2021-2025" in açıklandığı 2021 yılı, bu alanda ülkemizin vizyonunu göstermesi açısından önemlidir. Bu stratejinin analizini yapan Özdemir, aynı zamanda küresel trendler bağlamında Türkiye'nin hem durduğu noktayı tespit etmekte hem de gelecekteki muhtemel pozisyonunu öngörmektedir. Son olarak dünya siyasetinin son dönemlerde ilgi odağı haline gelen Afrika Kıtası'nın Türk dış politikasında tuttuğu yer Mürsel Bayram tarafından masaya yatırılmıştır. Türkiye'nin son dönemde gelişen Afrika açılımının önemi ve kıtaya kurduğu ilişkinin niteliği çalışmada vurgulanan noktalar arasındadır.

2021'de Türk dış politikasının bölgesel boyutu ise ikinci bölümde tartışılmaktadır. Türkiye'nin Ortadoğu politikaları Kemal İnat, Mustafa Caner, İsmail Numan Telci, Mehmet Rakipoğlu, Talha İsmail Duman, Enes Deşilmek, Haydar Oruç ve Fatih Oğuzhan İpek imzalı makalelerde analiz edilmektedir. Türkiye'nin AB politikasını Talha Köse, Rusya ve Kafkasya politikalarını Mehmet Çağatay Güler, Kıbrıs ve Doğu Akdeniz politikasını Hacı Mehmet Boyraz, Balkanlar politikasını Mehmet Uğur Ekinci, Doğu Asya politikasını Mustafa Onur Yalçın, Afrika politikasını Ramazan Erdağ, Orta Asya ve Pakistan politikasını Vugar Savzaliyev, Latin Amerika politikasını Mustafa Yetim ve ABD politikasını Kılıç Buğra Kanat kaleme almıştır.

Kitabımıza katkıda bulunan değerli yazarlarımıza ve SETA çalışanlarına teşekkür ediyoruz. Faydalı olması dileğiyle kitabımızı siz kıymetli okuyuculara takdim etmekten mutluluk duyuyoruz.

Burhanettin Duran

Kemal İnat

Mustafa Caner

1. BÖLÜM TÜRK DIŞ
POLİTİKASI
ÜZERİNE
BAĞIMSIZ
MAKALELER

ORTADOĞU'DA NORMALLEŞMENİN GELECEĞİ VE TÜRKiYE

BURHANETTİN DURAN

Prof. Dr., SETA Genel Koordinatörü

NORMALLEŞME ORTAMINDA "POST-AMERİKAN" ORTADOĞU'YU ANLAMLANDIRMA

Arap isyanları Ortadoğu ülkelerini birbiriyle kıyasıya mücadeleye ettikleri farklı kamplara sürüklemiştir. Bu süreçte Suriye, Libya, Yemen ve Irak başta olmak üzere birçok ülke iç savaş halindeki zayıf aktörlere dönüşürken Körfez ülkeleri, İsrail, Mısır, İran ve Türkiye gibi önde gelen ülkelerin arasında yeni kutuplaşma eksenleri doğmuştur. Böylece Amerika Birleşik Devletleri'nin (ABD) 2003'teki Irak işgalinin bölgeye getirdiği kutuplaşmadan daha ileri bir aşamaya geçilmiştir. Bu yeni dönem Arap halklarının taleplerini bastıran antidemokratik bir siyasal alanın oluşmasına neden olurken çatışmaları iç savaşlara çevire-

rek militerleřtiren ve otoriter rejimleri destekleyen statükocu bir karŐı jeopolitik dalganın hűkűm sűrmesine neden olmuŐtur. Bunun çarpıcı örneklerinden biri 2013'te Mısır'daki Abdűlfettah Sisi'nin kanlı askeri darbesi olmuŐtur. Bu darbe bölgede seçimlerle baŐa gelen iktidarların bir eksen oluŐturmasını engellemiŐtir.¹ Daha sonra Körfez űlkeleri ile İnan arasındaki 1979'dan kalma bölgesel kutuplaŐma kendisini yeni vekalet savaŐları ile göstermiŐtir. İkinici bir kutuplaŐma Körfez űlkeleri ile Katar ve Tűrkiye arasında yaŐanmıŐtır.

Donald Trump yönetiminin (2017-2021) OrtadoĐu politika-sının (İnan'a maksimum baskı, İsrail'e gűclű destek ve Körfez'i bir eksen etrafında birleŐtirme) bu iki kutuplaŐmayı da derinleŐtirdiĐi söylenebilir. İsrail ile Körfez/Arap űlkeleri arasında yakınlaŐmayı saĐlayan Trump yönetiminin bölgedeki etkisi bazı űlkeleri bölgesel dizayn yapma iddiasına taŐımıŐtır. Dizayn çabalarının yoĐun yıpratma hamlelerine dnűŐmesinin bir yansımada Körfez űlkeleri ile Tűrkiye ve Katar arasındaki gerilim dönemi olmuŐtur. Suudi Arabistan, İnan, Mısır ve Tűrkiye gibi űlkeler milli gűvenlik konularında daha sert bir rekabete yönelmiŐtir. Bir yandan Arap űlkeleri kendi aralarında ideolojik olarak ayrıŐarak zayıflarken bölgenin iki önemli űlkesi olarak İnan ve Tűrkiye, uzun sűrececek Suriye krizine odaklanma durumunda kalmıŐtır. Suudi Arabistan ile İnan arasında Yemen iç savaŐı űzerinden yűrűtűlen rekabet Körfez űlkelerini İsrail'e yakınlaŐtırmıŐtır. Bu sűre ise İsrail'in, Arap isyanları sonrası yoĐun kutuplaŐma döneminin kazanan aktrű olduĐuna yönelik bir deĐerlendirmenin ne çıkmasına neden olmuŐtur.

¹ Bölgesel gűler arasındaki ideoloji, kimlik ve gű siyaseti bağlamındaki rekabeti farklı modellerin (Suud, Tűrk, İnanlı ve Mısırlı) yarıŐması olarak çok boyutlu analiz eden bir çalıŐma için bkz. Burhanettin Duran ve Nuh Yılmaz, "OrtadoĐu'da Modellerin Rekabeti: Arap Baharından Sonra Yeni Gű Dengeleri", *SETA DıŐ Politika Yıllığı 2011*, ed. Burhanettin Duran, Kemal İnat ve Ali Resul, (SETA Yayınları, İstanbul: 2012).

Bölge ülkeleri arasında yaşanan sert rekabete dayalı gerilimli dönem 2017 Katar ablukası ile zirveye ulaşırken² ABD'de Biden yönetiminin göreve gelmesi Ortadoğu ülkelerini yeni bir stratejik değerlendirmeye yöneltmiştir. Trump döneminde İbrahim Anlaşmaları ile ivmelenen İsrail ve Arap ülkeleri arasındaki normalleşme devam ederken üç yeni normalleşme trendi oluşmuştur. Körfez ülkeleri ile Katar arasında, Körfez ülkeleri ile Türkiye arasında ve yine Körfez ülkeleri ile İran arasında diplomasiyi öne çıkararak ihtilafları sona erdirme ve krizleri yönetme eğilimleri güçlenmiştir.

Ortadoğu'da “sert rekabetlere dayalı güvenlik” ortamı yerini “güvenlik kaygılarının konu bazlı yeni iş birliği arayışları ile eklemeliği yeni bir ortama bırakmaktadır. Çok boyutlu normalleşme hamlelerinin “post-Amerikan” bir bölgesel yeniden hizalanma paradigması üzerine inşa edildiği ileri sürülebilir. ABD'nin bölgeye ilgisinin azalması, Rusya ve Çin'in artan nüfuzu ve bölgesel güçlerin aralarındaki rekabetten yıpranarak çıkması yeni stratejik değerlendirmeleri zorunlu kılmıştır. Böylece normalleşme çabaları kısa ve orta vadede bölgesel jeopolitik ortamı belirleyen en önemli unsur olarak karşımıza çıkmaktadır.

Arap isyanlarının neden olduğu sorunların henüz çözülmediği ve geleneksel istikrarsızlık dinamiklerinin ise ortadan kalkmadığı bu yeni normalleşme döneminin nereye evrileceğini kestirmek henüz mümkün olmasa da üzerinde düşünülmesi gereken yeni bir bölgesel mimarinin inşa edilmeye çalışıldığı aşıkardır. Ancak bu yeni düzenin tefrik edici unsurlarının neler olduğu ve bunun Ortadoğu siyasi düzeni açısından tam olarak ne anlama geldiği izaha muhtaçtır.

² Bölge ülkeleri arasında birbirini karşılıklı yıpratma stratejisinin doğrudan saldırıya dönüştüğü en çarpıcı örnek 2017'deki Katar ablukasıydı. Katar ablukası başarılı olup Doha'da bir iktidar değişikliği yapılsaydı bölgeye çok farklı etkileri olurdu. Katar ablukası üzerine bkz. Samuel Ramani, “The Qatar Blockade is Over, But the Gulf Crisis Lives On”, *Foreign Policy*, 27 Ocak 2021.

Türkiye bu yeni normalleşme sürecinin hem bir parçası hem de bu süreci farklı sebeplerle yönetmeye çalışan bir ülke olarak öne çıkmaktadır. Zira Türkiye yeni bölgesel zeminin alt sütunlarını oluşturan farklı fakat birbiriyle ilintili normalleşme süreçlerinin ya doğrudan ya da dolaylı olarak bir parçasıdır. Bu yeni durum Türkiye'nin bir süredir devam eden savunma ve güvenlik eksensli dış politika parametrelerine yeni bir jeopolitik uzlaşma anlayışını da eklemektedir.

NORMALLEŞME SÜREÇLERİNİN TEMEL NEDENLERİ

Ortadoğu'da bölgesel normalleşme sürecini başlatan itici nedenlerin ilki ABD'nin, Trump dönemiyle birlikte başlayan ve Biden yönetimiyle devam eden bölgeye yönelik angajmanında yaşanan değişimdir. Hem Türkiye hem de bölgedeki diğer aktörler esasında bölgede ABD'nin rolünün doğrudan ve dolaylı olarak azalmasından kaynaklı normalleşme girişimlerini başlatmışlardır. ABD'nin Irak'ı işgali ile zirve yapan ve bölgedeki askeri varlığı ile sürekli tezahür eden güvenlik şemsiyesi konumundaki pozisyonu eskiye nazaran oldukça zayıflamış durumdadır.³ Rusya ve Çin gibi diğer büyük güçler ABD'nin çekilmesinden en net şekilde faydalanan aktörler olarak görülse de esasında bölgedeki orta büyüklükteki güçler de bu süreçle eşgüdümlü halde yeni bir rota geliştirme çabasıdadır.

ABD'nin bölgedeki eski etkisinin azalması esasında Obama döneminde başlayan ve Trump ile Biden yönetimleri sırasında sürdürülen bir tercihten kaynaklanmaktadır. Irak ve Afganistan'daki Amerikan müdahalelerinin başarısız olduğu görüşü Amerikan kamuoyu ve elitleri tarafından yaygın şekilde kabul edilmektedir. Demokrat ve Cumhuriyetçi ABD başkanlarının Ortadoğu'dan çekilmek üye-

³ Richard Haas, "The Post-American Middle East", Project Syndicate, 18 Aralık 2019, <https://www.project-syndicate.org/commentary/post-american-middle-east-by-richard-haas-2019-12>, (Erişim tarihi: 28 Mayıs 2022).

rine seçim kampanyaları yürüttüğü hatırlanırsa mevcut tercihin değişmeyeceği anlaşılabilir. Washington'ın öncelikleri arasında ilk sıraya Asya bölgesi yerleşmiş durumdadır. Bu durum ABD'nin hidrokarbon kaynakların aktarımı ve İsrail'in güvenliği hususlarını ihmal edeceği anlamına gelmemektedir. ABD aynı zamanda bölgede ciddi bir "delege etme" projesine başvurmuş durumdadır. Washington artık gittikçe masraflı hale gelen Ortadoğu müdahaleleri yerine bölgedeki müttefikleri üzerinden güç projeksiyonu ve rota belirleme hamlelerine girişen bir strateji benimsemiştir.⁴ İsrail, Körfez ülkeleri, Ürdün ve Mısır bu müttefiklerin başında yer almaktadır. Bu açıdan ABD'nin İsrail ve Körfez arasındaki İbrahim Anlaşmaları modelini desteklemesi bölgedeki yeni politikasına dair ipuçları vermektedir. Washington artık ortak vizyona sahip olduğu ülkeler ile daha derin bir angajman politikasını bölgeden çekilmekle beraber nüanslı olarak işleve sokmuş gözükmektedir. Diğer bir ifadeyle, ABD'nin bölgeden çekilmesi kısmidir. Yemen iç savaşında Suudi Arabistan ve BAE'yi yalnız bırakmış ve İran ile yeni bir nükleer anlaşma peşinde olsa da Körfez ülkelerinin güvenliğine ilgisini tümüyle kaybetmemiştir. Körfez'deki askeri üsleri bunun açık göstergeleridir. Yine Suriye'de PKK'nın kolu YPG ile çalışmak gibi tercihlerindeki ısrarından anlaşılacağı üzere maliyetini düşük gördüğü yerlerde askeri varlığını devam ettirme eğilimindedir. İsrail'in İran'ın artan etkisinden duyduğu kaygılar ve yaptığı operasyonlar sebebiyle ABD'nin bölgeye ilgisinin farklı formlarla da olsa canlı kalması muhtemeldir. Ancak bu ilginin düzeyinin ABD'nin bölge müttefikleri olarak görülen İsrail, Arap Körfez ülkeleri ve Türkiye gibi ülkeleri tatmin etmekten uzak

⁴ ABD'nin geri çekilme stratejisi için bkz. Joseph M. Parent ve Paul K. MacDonald, "The Wisdom of Retrenchment. America Must Cut Back to Move Forward", *Foreign Affairs*, (Kasım-Aralık 2011); Thomas Wright, "The Folly of Retrenchment. Why America Can't Withdraw From the World", *Foreign Affairs*, (Mart-Nisan 2020); Charles A. Kupchan, "America's Pullback Must Continue No Matter Who is President", *Foreign Policy*, 21 Ekim 2020.

olduğu anlaşılmaktadır. Bu da bölgesel güçler arasında normalleşme arayışını ve milli güvenliğini korumak için konu bazlı iş birliklerine yönelmeyi teşvik etmektedir. Çin'in bölgedeki varlığının güçlenmesi muhtemel görülürken Ukrayna savaşı sonrası Rusya'nın yeni konumlanmasının ne olacağı merak edilmektedir.

Bölgesel normalleşmenin ikinci itici faktörü bölgesel güçlerin büyük güçlerle girdiği ittifakların sınırlarını ve kendi iddialı güç projeksiyonlarının sorunlarını fark etmesidir. Arap isyanlarının yol açtığı değişim süreci, Ortadoğu'daki bölgesel güçleri bu süreci yönetme konusunda zorlu bir mücadele ile karşı karşıya bırakmıştır. Körfez ülkeleri, ABD ve İsrail ile girdikleri ittifaka dayanarak yeni bölgesel düzenin statükocu, İran karşıtı ve Türkiye'yi sınırlandıran bir mahiyette olması için çabalamıştır. "Bölgesel dizayn" arayışı olarak tanımlanabilecek bu çabalar arasında İran'ın doğrudan tehdit oluşturduğu Lübnan ve Yemen'de zayıflatılması, Suriye'de Esed rejiminin yeniden inşa edilmesi, Filistin'in İsrail'le anlaşmaya zorlanması, Türkiye'nin çeşitli enstrümanlarla sınırlandırılması, Körfez'deki Katar gibi rakiplerin ekonomik ve hatta askeri metotlarla dizginlenmesi bulunmuştur. Trump döneminde bu çabaların peşinden koşan Körfez ülkelerinin hedeflerine ulaşamadığı görülmüştür. İran'ın direnişi, Türkiye'nin sert gücü ile birlikte götürdüğü diplomatik aktivizmi, Körfez'in yetersiz kapasitesi ve Trump'ın iddialarla örtüşmeyen stratejisi sebebiyle bölgeyi dizayn çabası bölgesel kaosu derinleştirmekten öteye geçememiştir.⁵

Bölgesel güçlerin büyük güçlerle yürüttükleri projelerin başarı getirmemesi kendi aralarında uzlaşma, kazanımlarını tahkim etme ve güvenlik-savunma sektörlerini güçlendirme amaçlı yeni konumlanmaları getirmiştir. Yeni konumlanma konusunda neredeyse bütün ül-

⁵ Ufuk Ulutaş ve Burhanettin Duran, "Ortadoğu'da Geleneksel Rekabet mi, Bölgesel Dizayn mı?", *Kuruluşundan Bugüne AK Parti: Dış Politika*, ed. Kemal İnat, Burhanettin Duran ve Ali Aslan, (SETA Yayınları, İstanbul: 2016).

keler bir hazırlık ve değerlendirme içerisindeyse de uygulamaya geçmede öne çıkan aktörlerin Birleşik Arap Emirlikleri (BAE) ve Türkiye olduğu görülmektedir. Bu genel tespitlerden sonra dört normalleşme sürecinin her birisine yakından bakmak yerinde olacaktır.

Bu çalışmada öncelikle bölgesel normalleşme trendlerini hazırlayan “kutuplaşma ve dizayn çabası” dönemi incelenmektedir. İkinci olarak normalleşme arayışının uluslararası sistemdeki değişime ve ABD'deki yeni yönetimin politikasına bağlı olarak ancak bölgesel aktörlerin kendi güçlerinin sınırlarını görmesi sayesinde gerçekleştiğine değinilmektedir. Üçüncü olarak bölgedeki dört farklı normalleşme süreci değerlendirilmektedir. Dördüncü olarak Türkiye'nin normalleşme rotası ve mevcut durumu ele alınmaktadır. Son olarak ise bölgesel normalleşmenin sorunlarına, sınırlarına ve Rusya'nın Ukrayna'yı işgali sonrası dönemde geleceğine odaklanılmaktadır.

DÖRT NORMALLEŞME ARAYIŞININ ANATOMİSİ

Ortadoğu'da her biri farklı dinamikler ve süreçlerle devam eden dört normalleşme arayışından bahsedilebilir. Bunlardan ilki esasında Trump yönetiminin İran ve İsrail politikasının etkileri bağlamında şekillenen İbrahim Anlaşmaları'dır. Bu anlaşmalar ilk etapta İran karşısında ABD destekli Körfez-İsrail paktı geliştirmeye yönelik olarak tasarlanmıştır. Ancak bundan daha öteye geçtiği de görülmektedir. Bu anlaşmalar Arap ülkelerinin uzun bir geçmişe sahip İsrail karşıtı ve Filistin davasına sahip çıkan politikalarında radikal bir değişikliğe tekabül etmektedir.

Arap isyanları sonrası oluşan bölgesel rekabet Arap ülkelerini kendi güvenlik meselelerine yöneltirken uluslararası sistem de İsrail'e “Filistin'de iki devletli çözümü uygula” baskısının yapılabileceği bir yapıdan uzaklaşmıştır. Trump'ın ABD Büyükelçiliğini Kudüs'e taşıma kararı ve bir karşılık üretmese de “Yüzyılın Anlaşması” planını gündeme getirmesi Filistin meselesini Arap liderlerinin gündemin-

den iyice düşürme etkisi oluşturmuştur.⁶ Bu sürecin geldiği nokta itibarıyla İsrail yönetimi, BAE, Bahreyn ve sonradan dahil olan Sudan ve Fas ile ilişkilerini geliştirirken bölgenin asli oyuncularından olan Suudi Arabistan ve Mısır'ın bu sürecin zımnı destekçileri arasında yer aldığı bilinmektedir.⁷ İran ile nükleer anlaşmadan çekilen Trump'ın "maksimum baskı" politikası çerçevesinde Tahran'a uyguladığı ağır yaptırımların istenilen sonucu vermediği de açıktır. Tahran pes etmezken yaptırımların etkisiz kalması ve Trump'ın seçimleri kaybetmesi sebebiyle Körfez ülkeleri, İran ile ikili ilişkilerindeki gerilimi düşürmeyi seçmiştir.⁸

İkinci normalleşme süreci de Körfez içi olarak nitelenen "Ula" normalleşmesidir. Bu süreç Katar'a Suudi Arabistan, BAE ve Bahreyn tarafından uygulanan ve 2017'de zirveye ulaşan ablukanın sona erdirilmesine işaret etmektedir. Türkiye'nin Doha'da bir darbe yapılmasını engelleyecek boyutta Katar'a verdiği destek ablukacıların ağır taleplerinden vazgeçmesiyle sonuçlanmıştır. Bölgesel konjonktürün değişmesinin de etkisiyle iki tarafın da mağlup veya galip konumunda resmedilmeden bir uzlaşmaya varması mümkün olmuştur. Katar'ın Körfez'deki özerk ve istisnai pozisyonu böylece kalıcı bir zemine yerleşerek bölgenin diğer ülkeleri tarafından da meşru görülmeye başlanmıştır. Ancak Katar ve diğer Körfez ülkeleri arasında ablukadan kaynaklanan güven sorununun tümüyle ortadan kalktığı ve abluka öncesi döneme dönüldüğünü söylemek zor olacaktır.

⁶ Trump'ın Kudüs'ü İsrail'in başkenti olarak tanıma kararı ve buna verilen tepkiler için bkz. Kadir Üstün ve Kılıç B. Kanat, *Trump's Jerusalem Move*, (SETA Yayınları, İstanbul: 2020).

⁷ Hussein Ibish, "Wary But Intrigued, Saudi Arabia is Still Weighing Potential Ties to Israel", The Arab Gulf States Institute in Washington, 20 Eylül 2021, <https://agsiw.org/wary-but-intrigued-saudi-arabia-is-still-weighing-potential-ties-to-israel>, (Erişim tarihi: 28 Mayıs 2022); Batu Coşkun, "Birinci Yıldönümünde İbrahim Anlaşmaları: Bölgeyi Nasıl Değiştirdi", *Sabah*, 18 Eylül 2021.

⁸ Bkz. Kemal İnat ve Burhanettin Duran, *İran Yaptırımları*, (SETA Yayınları, İstanbul: 2019).

Körfez bölgesini yakından ilgilendiren bir diğer önemli normalleşme süreci de –daha temkinli olsa bile– İran ve Körfez arasında yürütülmektedir. İran, Basra Körfezi’ni bir “Pers Körfezi” olarak gördüğünden bu alanda kendisini doğal muktedir olarak konumlandırmak istemektedir.⁹ Buna nazaran “Arap Körfezi” teziyle yola çıkan Suudi Arabistan, BAE ve Bahreyn gibi ülkeler İran nüfuzuna ciddi bir tehdit algısı ile yaklaşmaktadır. Her ne kadar gerginlikler devam ediyor olsa da bu iki rakip arasında ciddi yumuşama emareleri mevcuttur. Riyad ve Tahran istikşafı görüşmeler düzeyinde diyaloga başlamış durumdadır. Körfez’in en pragmatik üyesi BAE ise zaten İran ile oldukça işlevsel bir ilişkiyi üst düzeyde canlandırmıştır.¹⁰

Mevzubahis son normalleşme süreci ise Ankara’nın önayak olduğu uzlaşma sürecidir. Türkiye 2021’in ilk aylarından itibaren bölgede daha önce önemli gerilimler yaşadığı BAE, İsrail, Suudi Arabistan ve Mısır ile kapsamlı fakat temkinli bir normalleşme süreci takip etmektedir. İkili ilişkiler düzeyinde devam eden bu süreçte BAE ile yatırım ve savunma sanayii alanlarında iş birliğinin müzakere edilmesi anlamında önemli derecede yol alınmıştır. Suudi Arabistan ve İsrail ile ilişkilerde yeni bir sayfa açma kararının yansımaları olarak üst düzey ziyaretler gerçekleştirilmiştir. Türkiye’nin Mısır ile yürüttüğü normalleşme süreci henüz istihbarat ve güvenlik heyetlerinin görüşmesinin ötesine geçememiştir. Suudi Arabistan ile normalleşmenin hızlanması beklenirken İsrail ile daha temkinli bir süreç yürümektedir. Bennett hükümeti eski Başbakan Benjamin Netanyahu’nun geri dönme tehlikesini hissedilen bir konumdadır. Aşırı sağ Yahudi grupların hamleleri Kudüs,

⁹ Sayed Zafar Mahdi ve Ali Abo Rezeg, “Regional Rivals Iran, Saudi Arabia Looking to Break Ice, Why Now?”, Anadolu Agency, 19 Ekim 2021.

¹⁰ Ghaida Ghantous ve Aziz Yaakoubi, “Stuck in the Middle? UAE Walks Tightrope Between U.S, Israel and Iran”, Reuters, 13 Aralık 2021.

Mescid-i Aksa ve Filistinlilerin hakları konusunda Tel Aviv ve Ankara arasındaki süreci kırılğanlaştırmaktadır.¹¹

Farklı faktörlerle şekillenen dört normalleşme sürecinin –kesinti veya kopma riskini barındırsalar da– devam etmesi beklenmektedir. Zira ABD’nin Ortadoğu ölçekli stratejik önceliklerinin deĐiŐtiĐi ve küresel ölçekli güç rekabetinin ivme kazandığı yeni uluslararası jeopolitik ortamda, bölgesel aktörler normalleşme sürecini kendi milli çıkarlarına uygun görmektedir. Rusya’nın Ukrayna’yı işgal girişimiyle “yeniden soğuk savaş” ve “üçüncü dünya savaşı” söylemlerinin tartışıldığı bir ortamda ikili ilişkileri toparlama arayışlarının daha belirgin bir stratejik rasyonalite zeminine oturacağı düşünülebilir. Nitekim Ankara esasında askeri ve güvenlik algısındaki tehdit unsurunun azalmasıyla birlikte diplomasi için yeni bir rotayı devreye soktuğuna dair bir görüntü verirken diğer bölgesel oyuncular da Türkiye’nin son beş yılda belirgin bir şekilde değişen bölgesel rolünün neden olduğu jeopolitik ivmenin bir parçası olma konusunda istekli görünmektedir. Ancak bu dört normalleşme sürecinin birbirleriyle çelişen yönlerinin bölgede yeni bir rekabet ortamı oluşturabilme ihtimali de gözden uzak tutulmamalıdır.

NORMALLEŞME DENEYİMLERİNİN SEYRİ

Bölgedeki dört normalleşme tecrübesinin farklı seyirler izlediği gözlemlenmektedir. İlki İsrail ve Arap ülkeleri arasında İbrahim Anlaşmaları ile başlayan süreçtir.¹² İbrahim Anlaşmaları son üç senedir

¹¹ “Türkiye’den Fanatik Yahudi Grupların Mescid-i Aksa Baskınına Tepki Mesajı”, Anadolu Ajansı, 29 Mayıs 2022.

¹² Başkan Trump 15 Eylül 2020’de Beyaz Sarayda İsrail Başbakanı Netanyahu ve BAE ile Bahreyn diŐişleri bakanlarının katılımıyla İbrahim Anlaşmaları’nı dünyaya duyurdu. Daha sonra Sudan ve Fa’sın da imzalamasıyla dört Arap ülkesi İsrail’i Filistin topraklarındaki işgalini kaldırmadan tanımış oldu. Böylece bu Arap ülkeleri yeni yerleşim yerleri oluşturma politikasını terk etmediği halde İsrail ile güvenlik ve ekonomi alanlarında açıktan iş birliği yapmaya başladı. İsrail’in Arap ülkeleri ile normalleşmesini teşvik için ABD, BAE’ye yeni silahlar sattı, Sudan’ı terörü destekleyen devletler listesinden çıkardı ve Fa’sın Batı Sahra üzerindeki egemenliğini tanıdı.

bölgedeki siyasi söylemleri önemli derecede şekillendiren bir olgu olarak karşımıza çıkmaktadır. Trump, Netanyahu ve BAE yönetimi tarafından öncelenen bu süreç, Körfez ve İsrail arasında kapsamlı bir iş birliğine evrilmiş durumdadır. İran'a karşı bir oluşum olarak resmedilen İbrahim Anlaşmaları'nın hedefinin sadece bu amaçla yetinmeyecek bir bölgesel değişiklik olduğu görülmektedir. Körfez ülkeleri ve İsrail arasında esasında uzun süredir devam eden gizli ilişkilerin kamusallaşması ve yeni bir iş birliği düzlemi oluşturulması söz konusudur. Bu anlaşmaların BAE ve İsrail'i bölgesel iddiaları anlamında öne çıkardığı görülmektedir. İsrail ile imzacı Arap ülkeleri arasındaki ikili ilişkileri geliştiren İbrahim Anlaşmaları'nın Arap kamuoyları nezdinde Filistin ve Kudüs davalarını zayıflatan bir gelişme olduğu anlaşılmaktadır. İsrail'in Batı Şeria'da yeni yerleşimlere devam etmesini engellemeyen anlaşmalar Filistinlilere herhangi bir kazanım getirmemiştir.¹³ Yine bu süreç İsrail'i İran karşısında güçlendirmekle kalmamış; Tel Aviv yönetiminin bölgedeki yalnızlığını aşmasına yardım ederek ironik şekilde İsrail ile Türkiye arasındaki normalleşmenin yavaş ilerlemesinde dolaylı etki oluşturmuştur.

Bölgedeki ikinci normalleşme süreci Körfez İşbirliği Konseyi (KİK) içinde gerçekleşmektedir.¹⁴ Körfez'deki temel mesele Katar'ın Suudi Arabistan ve BAE endeksli bölgesel dizayn çabasından uzaklaşması, Arap Baharı ruhu ile hareket eden siyasi güçleri desteklemesi, İran ve Türkiye gibi ülkelerle iyi ilişkiler geliştirmesidir. Katar, Körfez'in “geleneksel” güçleri tarafından “ayrıkçı bir dış politika ürettiği” için 2017'de abluka ile cezalandırılmıştır. Türkiye'nin aktif desteği sonucu Katar'ın kendisine yönelik darbe girişimini atlatarak ablukayı anlamsızlaştırması ve ABD'nin böl-

¹³ Zaha Hassan ve Marwan Muasher, “Why the Abraham Accords Fall Short,” *Foreign Affairs*, 7 Haziran 2022.

¹⁴ Abduljabbar Aburas ve Halime Afra Aksoy, “Körfez Ülkeleri Ortak Dış Politika Belirleyebilir mi?”, *Anadolu Ajansı*, 5 Ocak 2022.

geden kısmi çekilmesi Körfez ülkelerinin yeniden iş birliği içerisine girmesini teşvik etmiştir.¹⁵

Nitekim 2021'deki Ula zirvesi ile dört yıldır süren Körfez krizi son bulmuştur. Böylece Suudi Arabistan ve BAE esasında Katar'ın farklı bir dış politika izlemesini kabul ederken Körfez'in artık tek tip bir dünya görüşü veya dış politika projeksiyonuna girişemeyeceğini de kabullenmiştir. Ula zirvesi sonrası Katar Emiri Şeyh Temim ve Suudi Arabistan Veliaht Prensi Muhammed bin Selman arasında yakın pozların verilmesi, Katar tarafından fonlanan Aljazeera gibi haber kanallarının yeniden Körfez'de serbest bırakılması ve Doha'nın Körfez'in kalanına yeniden ticari ve ulaşım yolları ile bağlanması Ula sürecinin önemine işaret etmektedir.¹⁶

Yine de Katar, Suudi Arabistan ve BAE arasındaki ilişkileri bir "soğuk barış" olarak nitelemek son derece yerindedir. Riyad, Abu Dabi ve Doha farklı dünya görüşleri ve politika tercihleri ile Ortadoğu'ya yaklaşmaktadır. Ula zirvesi Körfez ülkeleri arasındaki gerginliği sona erdirmiş ancak politika farklılıklarının kalıcılığını da tescillemiştir. 2021'de BAE ve Suudi Arabistan'ın Yemen politikalarını ayrıştırması, Abu Dabi yönetimi İbrahim Anlaşmaları'na öncülük ederken Riyad'ın bu sürece dahil olamaması ve Katar'ın kendine özgü pozisyonu artık Körfez ülkeleri arasında bölgeye dair tek tip bakış açısı olmadığının net tezahürleridir. Körfez içi çekişmenin parametreleri şimdilik bir normalleşme düzlemine oturmuşsa da Katar'a uygulanan ambargo öncesi duruma dönüş söz konusu değildir. Körfez ülkelerinin sürekli gelişen insan sermayeleri, çeşitlenen ekonomik portföyleri ve daha hırslı hale gelen

¹⁵ Gerald M. Feierstein, Bilal Y. Saab ve Karen E. Young, "US-Gulf Relations at the Crossroads: Time for a Recalibration", Middle East Institute, (Nisan 2022), <https://mei.edu/publications/us-gulf-relations-crossroads-time-recalibration>, (Erişim tarihi: 28 Mayıs 2022).

¹⁶ Jonathan Fenton-Harvey, "6 Months After Al-Ula: Has the Gulf Crisis Really Ended?", Anadolu Agency, 6 Temmuz 2021.

dış politika emellerinin hepsi bir bütün şeklinde düşünüldüğünde “normalleşmiş” olan Körfez bölgesinin esasında rekabet için ideal bir noktada olduğu görülmektedir.

Bölgedeki üçüncü normalleşme süreci Tahran ve Riyad yönetimleri arasında gerçekleşmektedir. İran ve Suudi Arabistan 2016'dan beri diplomatik ilişkilerini kesmiş durumdadır. Suudi Arabistan'ın Şii bir din adamını idam etmesine tepki olarak¹⁷ Tahran'daki Suudi elçiliğinin saldırıya uğraması iki ülke ilişkilerini koparmıştır. Arap isyanları sonrası farklı politikalar izleyen Riyad ve Tahran 2016'dan itibaren bölgenin pek çok çatışmasında tezahür eden bir “soğuk savaş” yaşamıştır. Vekiller üzerinden gerçekleşen rekabetin mücadele alanları Suriye, Irak, Lübnan ve Yemen olarak sıralanabilir. En önemli güç çekişmesinin Yemen iç savaşında olduğu açıktır. Her iki başkent de kendi dünya görüşlerini ve mezhepsel tercihlerini rekabet sahalarında hayatta tutmak için çaba sarf etmektedir. Vekalet rekabeti kimi zaman destekçi ülkeyi hedef almaktadır. İran himayesindeki Husi gruplarının Yemen'den Suudi bölgelerine gerçekleştirdiği sınır ötesi saldırılar buna en net örneklerdir.¹⁸

Suudi Arabistan'ın dış politika perspektifinde İran, çok ciddi ve aşılması güç bir rejim güvenliği meselesi olarak gözükmektedir. 1979'daki devrim sonrası Tahran'ın “direniş politikası” adı altında yayılmacı hedefler gözetmesi, rejim ve devrim ihracına çabalaması ve bu amaçla kurduğu geniş silahlı grup ağı Riyad için kritik riskler oluşturmaktadır. Suudi Arabistan'daki Şii azınlıkların varlığı ve Suudilerin Yemen ve Lübnan gibi nüfuz etmeye çalıştığı alanlarda karşılarına sürekli İran'ın çıkması Riyad'ın dış politika dünyasını şekillendiren en temel olgulardır. Eski ABD Başkanı Trump'ın nükleer anlaşmadan çekilerek “maksimum baskı” politikasına geç-

¹⁷ “Sheikh Nimr Al-Nimr: Saudi Arabia Executes Top Shia Cleric”, BBC, 2 Ocak 2016.

¹⁸ “Houthi Attacks Expose Saudi Arabia's Defense Weakness”, DW, 30 Mart 2022.

mesi Riyad tarafından güçlü şekilde desteklenmiştir. Bu yaklaşım Tahran'ı uluslararası alanda izole etme ve İran yayılmacılığı ile aktif mücadele etme noktasında bir fırsat olarak görülmüştür. Böylece meşhur küre başındaki ittifak kurgulanmıştır.

Bu ittifak öncelikle İran'ı ve kısmen de Türkiye'yi sınırlandırma niyetiyle bölgesel bir dizayn çabasına dönüşmüştür. Ancak Trump'ın İran yaptırımları beklenen sonucu vermemiştir. 2020'de Biden yönetiminin gelişiyile de Suudi Arabistan ve birlikte hareket ettiği Körfez ülkeleri İran ile gerilim politikalarını gözden geçirmek zorunda kalmıştır. 2021'de Bağdat'ın ev sahipliğinde Tahran ve Riyad yönetimleri normalleşme gündemini belirlemek adına birkaç defa görüşme gerçekleştirmiştir.¹⁹ Bu görüşmelerden henüz ciddi bir sonuç elde edilememiş olsa da iki başkentin konuşuyor olması bile esasında dış politika yapım sürecinin değiştiğine işaret etmektedir. Bölgeyi kısmen terk eden ABD ve Kaşıkçı cinayeti sebebiyle Suudi Arabistan'a mesafeli duran Biden yönetimi, Suudileri İran nüfuzu ile yüzleşme konusunda tek başına bırakmış görünmektedir. Bu yeni durumun Suudi Arabistan ve BAE'yi hem Türkiye hem de İran ile normalleşmeye yönlendirdiği görülmektedir. Biden yönetimi ile nükleer anlaşmaya varması halinde Tahran'ın bölgesel nüfuzunu artırma yönünde yeni hamlelerde bulunması olasıdır. Rusya-Ukrayna savaşı sebebiyle Rusya'nın Suriye'de boşalttığı alanı İran'ın Şii milisler üzerinden doldurma eğilimi bu argümanı doğrular mahiyettedir.²⁰

Washington'ın güvenlik garantileri olmadan Tahran ile yüzleşmek istemeyen Riyad yönetimi hem Ankara ile yakınlaşarak savunma sanayii alanında kendini güçlendirmeye çalışmakta

¹⁹ Maziar Motamedi, "Iran, Saudi Arabia Hold Fifth Round of Talks in Baghdad", Aljazeera, 23 Nisan 2022.

²⁰ Hamdan Shehri, "Russia's Syria Withdrawal a Boon for Iran's Regional Project", Arab News, 4 Haziran 2022, <https://www.arabnews.com/node/2096641>, (Erişim tarihi: 30 Mayıs 2022).

hem de İran ile ilişkileri toparlayarak Yemen iç savaşının gerilimini düşürmeye çabalamaktadır. Bununla birlikte Suudi Arabistan ve İran arasındaki rekabetin ideolojik, kültürel ve mezhepsel boyutları normalleşme sürecini sınırlandırmaktadır. Tahran ve Riyad arasındaki sürecin yavaş ve kırılğan olacağını öngörmek gerçekçi gözükmektedir.

TÜRKİYE'NİN NORMALLEŞME ROTASI

Bölgedeki normalleşme trendleri arasındaki en kapsamlı ve diğer süreçler üzerine etkisi olanı Türkiye'nin BAE, Suudi Arabistan, İsrail ve Mısır ile yürüttüğü normalleşme sürecidir. Ankara'nın normalleşme politikası ikili ilişkilerde yeni bir sayfa açma çabası olarak öne çıkmaktadır. Arap isyanları sonrası yürütülen politikaların bölge ülkelerine getirdiği sorunların bir kısmı ortadan kalkarken bir kısmının ise yeni bir statüko oluşturması sebebiyle Türkiye ve söz konusu ülkeler arasındaki normalleşme müzakereleri milli çıkarların bir kenara bırakılması şeklinde cereyan etmemiştir. Aksine aktörlerin değişen konjonktüre dair yeni stratejik değerlendirmeler yapması ve milli çıkarlarını tahkim için bu yolu tercih edebileceğinin anlaşılması yeterli olmuştur. Ankara'nın son yıllarda Ortadoğu, Kuzey Afrika, Körfez, Kızıldeniz ve Doğu Akdeniz'de gösterdiği askeri etkinlik normalleşme döneminde diplomatik çabalarını zayıflatmamakta aksine güçlendirmektedir.

Bu itibarla Türkiye'nin hem sert güç ve gerilim politikası hem de normalleşme politikası, etrafındaki bölgelerde oluşan güç boşluklarına cevap üretme kaygısından kaynaklanmıştır. Politika değişikliklerinin arkasında ideolojik arayışlar bulunmamaktadır.²¹ Mülteci akını, terör ve vekalet savaşları tehditleri ile yüzleşme

²¹ Erdoğan yönetimindeki proaktif dış politikayı İslamcı ya da Yeni Osmanlıcı olarak etiketleyen argümanlar normalleşme politikasını taviz verme ya da iflasın kabulü şeklinde resmetmektedir. Bu tür yaklaşımlar Türkiye'nin dış politika arayışının değişen durumlara karşı uyum sağlaması ile esasında çürütülmüştür.

amacına matuftur. Dönemin ve ilgili aktörlerin değişen önceliklerini göz önünde bulunduran bir politika seçimidir. Nitekim Arap Baharı döneminde Türkiye; seçimlerle gelen siyasetçilere destek vererek Mısır'da Mursi darbesine karşı çıkmışsa da Türkiye'nin söylem düzeyindeki darbe eleştirisi hiçbir zaman “demokrasi promosyonu” formunda bir politikaya dönüşmemiştir. Benzer şekilde terör ve mülteci akını sorunlarına rağmen Suriye'ye en son müdahale eden (2016) ülke Türkiye olmuştur. Bu noktada Ankara'nın amacı PKK-YPG terör koridorunu temizlemek ve mülteciler için güvenli bölge oluşturmaktır.

Çok boyutlu düzlemde yürütölen milli çıkarlar “spesifik bir ideolojik tercih”e ya da “blok”a endekslenemeyecek kadar karmaşık ve dinamiktir. Bunu fark eden Rusya gibi aktörler farklılaşan stratejilere rağmen Türkiye ile daha iyi çalışabilme performansı göstermektedir. Bölge ülkelerinin Ankara ile normalleşmeyi gündeme almalarındaki diğer bir etken de Türkiye'nin son yıllarda savunma sanayiinde (ve özellikle SİHA sektöründe) gösterdiği gelişmeyle birlikte Suriye, Libya, Karabağ ve Ukrayna sahalarında elde ettiği başarılar olmuştur.²² Ankara ile sert rekabetin olumsuz sonuçlarını gören bölge başkentleri ABD'nin nükleer anlaşma arayışında olduğu İran karşısında savunma ve güvenliklerini tahkim için Türkiye'ye ihtiyaç duyar hale gelmiştir.

Türkiye'nin normalleşme sürecini yürütmede Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın lider diplomasisi hayli kritik önemdedir. İstihbarat birimlerinin görüşmeleriyle başlayan normalleşmenin başlangıç kararının alınması, kapsamının belirlenmesi ve hızının yönetilmesinde liderlik boyutu öne çıkmıştır. Diğer bir önemli husus da Türkiye'nin normalleşme girişimlerinin herhangi bir pakt veya kolektif

²² Umar Farooq, “The Second Drone Age: How Turkey Defied the U.S. and Became a Killer Drone Power”, The Intercept, 14 Mayıs 2019, <https://theintercept.com/2019/05/14/turkey-second-drone-age/>, (Erişim tarihi: 4 Haziran 2022).

hareket etme gayesi ile değil tamamen ikili ilişkileri onarma üzerinden kurgulanmasıdır.

Bu onarma sürecinin en hızlı yaşandığı ülke şüphesiz ki BAE olmuştur. Lider düzeyinde normalleşme olarak irdeleyebileceğimiz bu süreç iki ülkenin de siyasi elitinden gelen hızlı çözüm önerileri ile açıklığa kavuşmuş ve oldukça kısa bir süre zarfında onarma işlemi tamamlanmıştır.²³ Abu Dabi Velihaht Prensi Muhammed bin Zayid'in 24 Kasım 2021'de Ankara'ya ve Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın 14-15 Şubat 2022'de Abu Dabi'yi ziyaretleri ile Türkiye-BAE normalleşmesi ciddi mesafe almış görünmektedir. Gerilim döneminde dahi iyi durumda olan ticari ilişkilere ek olarak siyasi iş birliği ve güvenlik-askeri koordinasyon da artık Ankara-Abu Dabi ilişkilerinin ana parametresi olarak karşımıza çıkmaktadır. Arap isyanları sonrası ortamın gerilimini ve rekabetlerini geride bırakan Türkiye ve BAE, dış politika yapımında esnek ve pragmatik bir yaklaşım sergileyerek ikili ilişkilerin tamirinden yana sağlam bir irade ortaya koyarak bölgedeki diğer aktörlerin dikkatini çekmiştir.

Türkiye ve BAE arasında ikili ilişkilerdeki hızlı onarımın geniş Ortadoğu'nun sorunlarına yaklaşımlarında üreteceği etki merak konusudur. İki ülkenin bölgesel konulara bakış açısındaki farklılıkların devam edeceği açıktır. Bununla birlikte daha önce iki ülke arasında kıyasıya rekabet konusu olan Libya, Suriye ve Afrika Boyunu gibi çeşitli alanlarda karşı karşıya gelmeme ya da iş birliği yapma gibi eğilimler öne çıkmaktadır. Diğer bir tabirle Ankara ve Abu Dabi ikili ilişkileri toparlamakla kalmayarak stratejik öneme sahip birçok alanda iş birliği yapabilecek yeni bir ortaklık imkanının kapısını aralamış durumdadır. Normalleşmenin bir sonucu olarak

²³ Burhanettin Duran, "BAE ile Nasıl Yeni Bir Sayfa?", *Sabah*, 26 Kasım 2021; Amjad Ahmad ve Defne Arslan, "Turkey and the UAE are Getting Close Again, But Why Now?", *Atlantic Council*, 7 Mart 2022.

şimdiden Afrika Boynuzu ve Libya'da iki tarafın yaklaşımlarında ortaklaşma eğilimi yaşanmaktadır.

Türkiye'nin lider diplomasisiyle normalleşme gündemine kattığı ülkelerden bir diğeri İsrail'dir. İsrail Cumhurbaşkanı İzak Herzog'un 9 Mart 2022'de Ankara'yı ziyareti on yılı aşkın süredir ikili ilişkilerdeki gerilimi düşüren yeni bir dönemin kapısını aralamıştır. Dışişleri Bakanı Mevlüt Çavuşoğlu'nun 24-25 Mayıs 2022'de İsrail ve Filistin'e gerçekleştirdiği seyahat ile kademeli bir normalleşme üzerinde mutabık kalınmıştır.²⁴ İsrail tarafının iç siyasi denklemler sebebiyle temkinli yürüttüğü normalleşme sürecinin kırılğan olmaması için Ankara ve Tel Aviv gayret göstermektedir. İki başkent arasındaki farklılıkların tespit edildiği, kriz yönetiminde liderlerin devreye girmesi gerektiği ve başka ülkelerle ikili ilişkileri sıkıntıya sokmayacak bir yaklaşımın benimsendiği anlaşılmaktadır. Bu yaklaşıma bir örnek 2022'nin Ramazan ayında İsrail'in Mescid-i Aksa üzerinden Filistinlilere yaşattığı gerginlik sırasında yaşanmıştır. Cumhurbaşkanı Erdoğan muhatabı Herzog ile görüşerek şiddeti yatıştırıcı bir rol üstlenmiştir. Bu olay hem Türkiye-İsrail normalleşme sürecini test etmiş hem de Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın İsrail ile normalleşme sürecini Filistin politikasını ihmal etmeden yürüttüğünü göstermiştir.²⁵

Ankara; normalleşme sürecinden bağımsız olarak Filistin'i desteklemekte, iki devletli çözümü savunmakta ve İsrail'in yerleşimci politikasını eleştiren, Kudüs ve Mescid-i Aksa'nın statüsü hakkındaki hassasiyetlerini ileten bir tutum sergilemektedir. Mayıs

²⁴ Çavuşoğlu'nun seyahatinde ortak ekonomik komitenin canlandırılması, sivil havacılık alanında bir anlaşma yapılması ve turizmin geliştirilmesi konuları ele alınmıştır. Karşılıklı büyükelçilerin atanması daha sonraya bırakılırken İsrail-Filistin sorununun çözülmesi, Doğu Akdeniz'deki enerji kaynaklarının güvenliği, ortak bir projeyle Avrupa pazarına ulaştırılması ve Suriye'deki gelişmeler değerlendirilmiştir. Haydar Oruç, "Türkiye-İsrail Normalleşmesinde Yeni Aşama: Çavuşoğlu'nun Ziyareti", Anadolu Ajansı, 2 Haziran 2022.

²⁵ Burhanettin Duran, "Normalleşme Süreci Testlerden Geçiyor", *Sabah*, 22 Nisan 2022.

2021'de Doğu Kudüs'teki Şeyh Cerrah Mahallesi'nde mülklerinden zorla çıkartılan Filistinlilerin haklarının korunmasını istemektedir. Filistin meselesindeki gerginliklerin normalleşme sürecini sekteye uğratmaması için İsrail ve Türkiye arasında kriz yönetimine ek olarak aktif ve pozitif bir gündemin gerekliliği açıktır. İsrail tarafının normalleşme sürecinde Yunanistan ile geliştirdiği ilişkileri zayıflatmamayı tercih ettiği görülmektedir. Ancak Doğu Akdeniz'de Türkiye'yi dışarıda bırakan ortamın dağılması, Washington yönetiminin EastMed projesinden desteğini çekmiş olması ve Rusya-Ukrayna savaşı ile Avrupa piyasalarına enerji naklinde Türkiye'nin öne çıkması Ankara-Tel Aviv normalleşmesini kolaylaştıran faktörler olarak ifade edilebilir.

Tel Aviv yönetiminin "Leviathan" doğal gaz sahasındaki gazın kendisine ve çevresindeki ülkelere olan angajmanına yeteceği anlaşılrsa da Türkiye ve İsrail arasında enerji iş birliği gündemi orta ve uzun vadedeki imkanları açısından önemsenmektedir. Tahran'ın bölgede artan nüfuzu Ankara ve Tel Aviv arasında değerlendirilecek konulardan biridir. Rusya'nın Suriye'de oluşturacağı boşluğu İran'ın doldurması ihtimali ve olası nükleer anlaşma sonrası Tahran'ın daha iddialı politikalara yönelmesi ihtimali Tel Aviv'i Ankara'ya yaklaştıran faktörlerin başında gelmektedir. Yürüttüğü ikili normalleşmeleri üçüncü taraflar aleyhine olacak şekilde konumlandırmayan Türkiye'nin bölgede daha aktif dengeleyici roller üstlenmesi beklenmelidir.

Türkiye'nin normalleşme rotasında adım attığı üçüncü ülke Suudi Arabistan olmuştur. İki ülke arasındaki temel mesele olan Kaşıkça davasının nihayetlenmesiyle birlikte ilişkilerde yeni bir dönem başlamıştır. Davanın Suudi Arabistan'a transferi ve faillerin Riyad tarafından yargılanması Suudi yönetiminin uzun süredir talep ettiği bir durumdur. Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın 28-30 Nisan 2022 arasında Riyad'ı ziyaret ederek hem Kral Selman ve hem de Velihaht Prens

Muhammed bin Selman ile görüşmesi ikili ilişkilerde ve bölgesel düzlemde yeni bir iş birliğinin önünü açmıştır. Riyad'ın tasarrufuna bağlı olarak düşük seviyelere gerileyen ticaretin yeniden canlanması ve savunma sanayii alanında ortaklıkların üretilmesi gündemdedir. Bölgenin iki önemli oyuncusunun Suriye, Filistin, İran ve diğer bölgesel konularda yeni konumlanmalar ve iş birlikleri oluşturabilme potansiyeli bulunmaktadır.²⁶

ABD'nin kısmi çekilmesi sonrası Türkiye ve Suudi Arabistan, Ortadoğ'da istikrarın sağlanması ve yeni bir düzenin kurulması bağlamında birbirlerine ihtiyaç duyan aktörler olarak görülebilir. Türkiye, Suriye'de YPG ile mücadele ve mülteciler için güvenli bölge oluşturma durumunda iken Suudi Arabistan Yemen iç savaşının seyrinden ve Husilerin saldırılarından rahatsız durumdadır. Tahran'ın yayılmacılığının Riyad'ı güvenlik endekli olarak Ankara'nın güçlenen savunma sanayii ile ilgilenmeye yönelttiği açıktır. Biden yönetimi ile gergin ilişkilere sahip Riyad, Rusya-Ukrayna savaşı ile hidrokarbon gelirlerini artıran bir aktör durumundadır. 2030 Vizyonu çerçevesinde kalkınma hamlesine girişen Riyad yönetimi bu alanda Abu Dabi ile de rekabet yaşamaktadır.

Türkiye ve Suudi Arabistan normalleşmesi diğer Körfez ülkelerini etkileyecek bir öneme de sahiptir. Bu sürecin ticari ilişkilerin geliştirilmesinden güvenlik temelli yakınlaşmalara kadar istikrar sağlayıcı tesirlerde bulunması beklenmelidir. Türkiye'nin Körfez ülkeleri ile gerilimden iş birliğine giden normalleşmesinin İran'ı dengeleyici etkisi özellikle belirtilmelidir.²⁷

²⁶ Kristian Coates Ulrichsen, "The Origins of Saudi-Turkey Rapprochement: Is It for Real?", *Responsible Statecraft*, 7 Haziran 2022, <https://responsibletatecraft.org/2022/06/07/the-origins-of-saudi-turkey-rapprochement>, (Erişim tarihi: 8 Haziran 2022); Burhanettin Duran, "Suudi Arabistan'la Yeni Sayfa", *Sabah*, 30 Nisan 2022.

²⁷ Ali Bakir ve Eyüp Ersoy, "Saudi-Turkish Reconciliation is a Cause for Concern in Iran", *Middle East Eye*, 19 Mayıs 2022, <https://www.middleeasteye.net/opinion/saudi-arabia-turkey-reconciliation-iran-concern>, (Erişim tarihi: 4 Haziran 2022).

Türkiye'nin bölgesel normalleşme politikasının son ayağı Mısır ile yürütülen süreçtir. 2013'ten bu yana Ankara ve Kahire arasında ciddi güven kırılmaları olduğu göz önünde bulundurulmalıdır. Bu açıdan her iki tarafın da normalleşme konusuna temkinli yaklaşması ve sürecin diğer ikili ilişkilere kıyasla oldukça yavaş ilerliyor olması beklenen bir durumdur. Lider diplomasisinin hızlandırıcı etkide bulunmadığı bir normalleşme çabası söz konusudur. Mısır ve Türkiye arasındaki normalleşmede BAE ve Suudi Arabistan ile yaşanan benzer bir yakınlaşma gerçekleşmezken bunun yerine daha ufak ve nüanslı adımlar atılması beklenmektedir. İki ülke arasındaki ilişkileri toparlama çalışmaları istihbarat ve dış işleri bürokrasisi üzerinden yürümektedir. Sisi darbesi ile bozulan ikili ilişkilerin toparlanması için Müslüman Kardeşler'in Türkiye'deki varlığı müzakere konusu olsa da Kahire'nin birçok dengeyi gözeterek süreci zamana yayması iki ülke arasında BAE, Suudi Arabistan ve İsrail ile olduğu gibi yeni bir dönemin başlamasını engellemektedir.

Kahire'nin Atina ile son yıllarda geliştirdiği ilişkileri zayıflatmak istemediği görülmektedir. Ancak Türkiye ve Mısır arasındaki normalleşmenin bölge güç denklemlerine etki edecek bir mahiyeti bulunmaktadır. Arap dünyasının önemli ancak son yıllarda içine kapanmış ülkesi olan Mısır; sadece Doğu Akdeniz ve Libya değil aynı zamanda tüm Kuzey Afrika, Suriye ve Filistin dosyalarında daha fazla öne çıkabilecektir. Türkiye'nin Libya'nın ardından Mısır ile de Doğu Akdeniz'de deniz yetki alanlarının sınırlandırılması konusunda bir anlaşma imzalaması durumunda Yunanistan'ın maksimalist taleplerinden geri adım atması kuvvetle muhtemeldir. Zira Yunanistan'ın aşırı talepleri Türkiye'nin yanı sıra Libya, Mısır, İsrail, Lübnan ve Filistin'in de aleyhindedir. Doğu Akdeniz sorunlarının hakkaniyetli bir şekilde çözülmesi Türkiye-Yunanistan ve Türkiye-Avrupa Birliği ilişkilerini rahatlatıcı etkide bulunacaktır. Mısır'ın bölgesel normalleşme süreçlerine katılımında geride kalması

bu ülkenin bölgesel krizlerde ve rekabetlerde dengeleyici rol üstlenememesi ile sonuçlanmaktadır.

SONUÇ YERİNE: NORMALLEŞMENİN SINIRLARI VE GELECEĞİ

Arap Baharı ile birlikte ulusal ve bölgesel ölçekte sarsılan geleneksel düzen on yıldan daha fazla bir süre Ortadoğu'yu kapsamlı bir dönüşüm baskısıyla karşı karşıya bırakmış, bütün bölge ülkeleri uzun süren çatışmacı ve rekabetçi dönemin ardından yeni bir bölgesel yumuşama döneminin arayışına girmiştir. Normalleşme gündemi Ortadoğu'nun pek çok bölgesinde eş güdümlü ve konu bazlı olarak hayata geçmektedir. En yoğun şekilde bu gündemi yaşayan aktörler ise Körfez, İsrail ve Türkiye olarak karşımıza çıkmaktadır. Birbirinden bağımsız şekilde devam eden normalleşmeler bölgesel bir örüntü oluştururken aynı zamanda netlik arayışı içerisinde olan post-Amerikan Ortadoğu'da olası bir istikrarın da habercisi niteliğindedir. Bir süper gücün bölgeden kısmi çekilmesinin mevcut orta büyüklükteki güçleri yeni bir denge kurmaya yöneltmesi kaçınılmazdır. Bu kaçınılmazlığın tezahürü olarak kapsamlı bir normalleşme arayışının Türkiye dahil bölgedeki diğer aktörler tarafından benimsendiği görülmektedir. Bu normalleşmeyi paktlaşma veya güvenlik endeksli bir ortaklık olarak okumaktansa bölgenin kısa ve orta vadede siyasi ruhu olarak nitelenmek daha doğru olacaktır. Çatışmaların yoğun geçtiği bir on senelik süre sonrasında artık bölge daha fazla itidal ve sükunetten beslenen politikalara aç durumdadır.

Bölgedeki normalleşme ruhuna uygun şekilde hareket eden Türkiye'nin tüm bu yaşananlar içerisinde kilit rolünü anlamlandırmak oldukça önemlidir. Türkiye'deki karar alıcılar kısa vadeli menfaatler veya hızlı ekonomik beklentiler yerine önümüzdeki yıllarda Ortadoğu ülkeleri ile ilişkileri belirleyecek yeni bir model

üzerinden hareket etmektedir. Arap Baharı'nın getirdiği paradigma ekseninde Türkiye, bölgede halkların taleplerini önemseyen ve darbelere karşı çıkan bir politika izlemiştir. Bu tercih başta Körfez monarşileri ve Mısır olmak üzere bazı yerleşmiş statükocu siyasi yapılar ile zorunlu bir gerilim sürecini beraberinde getirmiştir. Arap Baharı nosyonunun artık önemini yitirdiği bu evrede ise Türkiye'nin birçok ülke ile ilişkilerinde rehabilitasyon arayışında olması oldukça doğaldır. Normalleşme artık dış politika yapım sürecinin ana ayağı olarak vücut bulmaktadır.

BAE, Bahreyn, Fas ve Sudan'ın İsrail ile normalleştiği, Körfez içerisindeki çatışmaların yatıştığı ve bölge aktörlerinin ABD sonrası döneme kendilerini hazırladığı şartlarda Türkiye de milli menfaatlerini korumak adına normalleşmenin başını çekmektedir. BAE ve Suudi Arabistan ile daha hızlı, İsrail ile daha temkinli giden normalleşme çabaları Ankara'nın bölgedeki diğer ülkelerle ilişkilerine de ışık tutmaktadır. Geçmişte açık ve kapalı şekilde rekabetin yaşandığı bu ülkelerle ilişkilerin kompartımanlaştırma usulü normalleştirilmesi ve ortaklaşa hareket edilebilecek alanlara yoğunlaşması Türkiye'nin temel stratejisi olarak ön plana çıkmaktadır. Normalleşme sürecinde Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın aktif ve yoğun lider diplomasisi yürütmesi belirleyici bir faktör olarak öne çıkmaktadır.²⁸

Bölgesel normalleşme, aktörlerin genelinde yeni bir siyasi yönelim olarak öne çıksa da halen bazı sınırları bulunmaktadır. Birincisi normalleşme çabalarının küresel ölçekli rekabetin kızıştığı bir dönemde ortaya çıkmış olmasıdır. ABD-Çin ve Rusya-Batı ülkeleri arasındaki rekabetin her geçen gün çatışmaya doğru evrildiği bir dönemde sistemik bir kaosun bölgeye olumlu yansımaları pek mümkün olmayabilir. Rusya'nın Ukrayna müdahalesi sistemik rekabetin

²⁸ Burhanettin Duran, "Synchronization Question in Turkey's Normalization Policy", *Daily Sabah*, 10 Mayıs 2022.

bölgesel ölçekli konvansiyonel bir askeri çatışmaya dönüşmesiyle yakından müşahede edilmiştir. Bu bağlamda bir başka husus ise ABD'nin dikkatini Çin'e kaydırırken Ortadoğu'yu giderek kendi haline bırakan bir tavır içine çoktan girmiş olmasıdır. Biden yönetimi bunun aksi yönünde açıklamalarda bulursa da Afganistan'da yaşananlar Ortadoğu'daki aktörler için de ders niteliğindedir. Ancak Rusya'nın güç boşluklarını doldurma gayreti, Çin'in Ortadoğu'ya artan ilgisi ve ABD'nin stratejik muğlaklığı bölgenin yeniden küresel rekabetin cephesi haline gelmesine neden olabilir.

İkinci önemli konu ise bölgesel ölçekli sorunların halen çözüme kavuşturulmamış olmasıdır. Başta Suriye olmak üzere Libya, Lübnan, Yemen ve Irak gibi ülkelerde askeri ya da silahlı çatışma ihtimalleri son bulmuş değildir. Bir başka husus ise çatışmanın siyasal mücadele yürütölen cephesinde bir uzlaşının söz konusu olmamasıdır. Örneğın Libya'da 24 Aralık 2021 seçimlerinin ertelenmesi siyasi uzlaşıdan yoksun biçimde alınan kararların uygulanmasının nedenli zor olduğunu bir kez daha gösterirken Suriye'de ise çözümden uzak bir süreç ağır aksak ilerlemektedir.

Üçüncü mesele ise İran'ın nükleer politikasının belirsizliğini koruyan bir konu olmaya devam etmesidir. Viyana görüşmelerinden bir sonuç çıkması için Tahran'ın taviz değil tavizler vermesi gerektiğı görölmektedir. Sorunun çözölmediğı her geçen gün ise İsrail'in İran'a yönelik askeri bir çözüm için Londra, Washington ve Körfez hattını aynı hizaya getirme ihtimali artmaktadır. Bu ihtimalin askeri bir çatışmaya dönme riski ise bölge açısından normalleşme ikliminin tamamen yok olması tehlikesini de taşımaktadır. İbrahim Anlaşmaları sayesinde Arap ülkeleri ile normalleşmede önemli mesafe kateden İsrail, Körfez ülkelerinin İran ile yakınlaşmasını önlemeyi tercih edecektir. 2030'da İran'ın nükleer bir güç olacağını hesap eden bölgesel aktörlerin bu durumu sakince kabullenmesi beklenmemektedir. Ayrıca Tahran'ın Washington ile olası

normalleşmesinin kendisine açacağı geniş alanı yayılmacı emeller için kullanması ihtimali bölge başkentlerini tedirgin etmektedir. Dolayısıyla İran bölgesel normalleşme sürecinin belki de en kırılgan halkası olarak öne çıkmaktadır. Öte yandan İran'ın Suriye'de önemli bir oyuncu olması Tahran yönetiminin bölgesel normalleşmenin önemli ayaklarından biri olan Suriye rejimi ile Araplar arasındaki normalleşme sürecinde oyun bozucu olma ihtimalini gündeme getirmektedir. Yine İran dini lideri Ali Hamaney'in "Siyasal İslam İran'dır"²⁹ açıklamasından da anlaşılabilceği gibi Tahran'ın mezhep eksenli ideolojik yayılmayı, balistik füze çalışmalarını ve bölgesel nüfuz politikasında kullandığı vekillerini terk etme niyeti olmadığı görülmektedir. Aksine Körfez'deki dağınıklığı ve ABD'nin baskısını azaltma ihtimalini abartılı bir öz güven ile okuması çok daha olasıdır. Bu sebeple Körfez ülkeleri İran'ın nüfuzuna karşı Türkiye ve İsrail gibi aktörlere ihtiyaç duymaktadır.

Dördüncü ve belki en önemlisi de normalleşme kavramının kendisiyle ilgilidir. Bahsi geçen hiçbir aktör arasında herhangi bir bölgesel meselede tam bir siyasi uzlaşa henüz oluşturulabilmiş değildir. Ne Türkiye-İsrail ne de Türkiye-Mısır normalleşmesi bölgesel ölçekli jeopolitik bir uzlaşa üretebilecek boyutlara ulaşmaya yakındır. Benzer bir durum İsrail-Arap ve Arapların kendi arasındaki normalleşme süreçleri için de geçerlidir. Üstelik ideolojik ayrılıkların ve çıkar çatışmalarının devam etmesi mevcut dört normalleşme sürecinin yeni bir bölgesel istikrar ve düzen oluşturamaması riskine işaret etmektedir.³⁰ Bölge ülkelerinin ikili ilişkilerindeki toparlanmaların yeni bölgesel rekabet hatlarının oluşturulması için seferber edilmesi ihtimali de söz konusudur.

²⁹ Burhanettin Duran, "Kahire ile 'Diplomatik Temas' ve Yeni Stratejik Değerlendirme", *Sabah*, 13 Mart 2021.

³⁰ ABD'nin Ortadoğudan çekilmesinin normalleşme yerine mezhepçi bir rekabeti canlandıracağına dair argüman için bkz. Vali Nasr, "All Against All: The Sectarian Resurgence in the Post-American Middle East", *Foreign Affairs*, (Ocak-Şubat 2022).

Ortadoğu'da çok aktörlü ve konu bazlı yürüyen normalleşme arayışlarının kısa sürede kalıcı bir denklem oluşturması beklenmemelidir. Diplomasi öne çıkarken bölgede sıcak gerginliklerin eksik olmayacağı da açıktır. Bölgesel normalleşmenin geleceğinde ABD, Rusya ve Çin gibi büyük güçlerin rolü önemli olmayı sürdürecektir de bölgesel güçlerin tercihleri daha geniş ölçüde belirleyici olacaktır. Türkiye, Suudi Arabistan ve BAE gibi ABD ile yakın ilişkilere sahip bölge ülkelerinin Rusya'nın Ukrayna'yı işgaline tepki olarak Batı dünyasının uyguladığı yaptırımlara katılmaması dikkat çekicidir. Normalleşme süreci yürüten bu ülkelerin daha bağımsız davranma eğiliminde olduğu da not edilmelidir.

YUNANİSTAN'IN SINIRLANDIRMA ANTLAŞMALARI VE HUKUKİ ÇELİŞKİLERİ

YÜCEL ACER

Prof. Dr., Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi Hukuk Fakültesi Milletlerarası Hukuk Anabilim Dalı

GİRİŞ

Yunanistan'ın 1960'lardan beri Ege Denizi'nde ve son yıllarda da Doğu Akdeniz'de deniz alanlarının sınırlandırılmasına dair meselelerde ortaya koyduğu hukuki yaklaşımlarının Türkiye'nin hukuki yaklaşımları ile ciddi anlamda çatıştığı bilinmektedir. Sınırlandırmada özellikle adaların etkisinin ne olacağı yani adalara kıta sahanlığı ve/veya münhasır ekonomik bölge (MEB) alanları verilip verilmeyeceği ya da ne oranda verileceği konularında farklı hukuki görüşler ortaya konulmaktadır.

Yunanistan günümüze kadar deniz komşusu ülkelerle deniz alanları sınırlandırılmasına (sınır oluşturulmasına) dair üç uluslararası antlaşma yapmıştır. Bunlardan ikisini 24 Mayıs 1977 ve 9 Haziran

2020’de İtalya ve diğerini de 6 Ağustos 2020’de Mısır ile gerçekleştirmiştir. İtalya ile yapılan antlaŐmaların ikisi de İyon Denizi’ne ve Mısır ile yapılan antlaşma da Doğu Akdeniz’e iliŐkindir.

Yunanistan ve İtalya, Otranto Boğazı’nın gÜneyinde kalan ve iki tarafın kıyılarının karşılıklı olduğu bÖlgede yani İyon Denizi’nde 24 Mayıs 1977’de Kıta Sahanlığı Sınırlandırma AntlaŐması¹ (bundan sonra “1977 Yunanistan-İtalya Kıta Sahanlığı Antlaşması” olarak anılacak) imzalamıştır. İki ũlke 9 Haziran 2020’de aynı deniz alanında deniz alanlarını sınırlandıran bir uluslararası antlaşma (bundan sonra “2020 Yunanistan-İtalya Sınırlandırma Antlaşması” olarak anılacak) daha imzaladıklarını duyurmuştur. İki tarafın dışişleri bakanları tarafından Atina’da imzalanan antlaŐma² İyon Denizi’nde iki devletin karşılıklı deniz alanlarını, bir başka deyişle MEB alanlarını ayıran sınırı oluşturmaktadır.³

1977 Yunanistan-İtalya Kıta Sahanlığı Antlaşması’nın iŐeriĐi, bu antlaşmaya eklenen harita ve 2020 Yunanistan-İtalya Sınırlandırma Antlaşması’nın 1. maddesinin 2. paragrafında belirtilen koordinatlar esas alındığında MEB sınırının ũizilmesine esas teşkil eden prensip ve metotların neler olduğunun ortaya konulması mũmkũn olacaktır. Daha yakın bir zamanda 6 Ağustos 2020’de imzalanan Yunanistan-Mısır MEB Sınırlandırma Antlaşması’nda (bundan sonra “2020 Yunanistan-Mısır MEB Sınırlandırma Antlaşması” olarak anılacaktır) uygulanan sınırlandırma metotları, antlaşmaya eklenen harita ve antlaşmaya dair yapılan

¹ Antlaşma metni iÇin bkz. “Agreement between the Hellenic Republic and the Italian Republic on the Delimitation of the Respective Continental Shelf Areas of the Two States”, BM, 24 Mayıs 1977, <https://www.un.org/depts/los/LEGISLATIONANDTREATIES/PDFFILES/TREATIES/GRC-ITA1977CS.PDF>, (Erişim tarihi: 15 Mayıs 2022).

² “Yunanistan ve İtalya Arasında Karşılıklı Deniz Alanlarının Sınırlandırılması Antlaşması” metni iÇin bkz. <https://www.un.org/Depts/los/LEGISLATIONANDTREATIES/PDFFILES/TREATIES/GreeceItalyTreaty.pdf>, (Erişim tarihi: 3 Mayıs 2022).

³ Antlaşmanın imza tÖreninin akabinde yapılan basın toplantısında Yunanistan Dışişleri Bakanı Nikos Dendias bu antlaşmanın imzalandığı gũnũ “tarihi bir gũn” olarak nitelemiŐtir. Bkz. “Greece, Italy Sign Agreement for Delimitation of Maritime Zones”, Xinhuanet, 10 Haziran 2020, http://www.xinhuanet.com/english/2020-06/10/c_139127045.htm, (Erişim tarihi: 13 Temmuz 2020).

resmi açıklamalar Doğu Akdeniz'in bu kesiminde oluşturulan sınırın hangi prensiplere dayandığını ve sınırın hangi sınırlandırma metodlarının uygulanması ile oluşturulduğunu ortaya koymaktadır.

Atina yönetiminin bugüne kadar yaptığı söz konusu sınırlandırma antlaşmalarında kabul ettiği yaklaşımları ile özellikle Ege ve Doğu Akdenizdeki sınırlandırmalar bağlamında dile getirdiği resmi görüşlerini karşılaştıran bu çalışma Yunanistan'ın uygulaması ile ifade ettiği hukuki görüşleri arasında önemli çelişkiler bulunduğunu ve çelişkiye düştüğü esaslı noktaların neler olduğunu ortaya koymaktadır.

YUNANİSTAN'IN SINIRLANDIRMA ANTLAŞMALARINDAKİ YAKLAŞIMLARI

1977 YUNANİSTAN-İTALYA KİTA SAHANLIĞI ANTLAŞMASI

Bir deniz alanı olarak MEB'in henüz hukuken doğmadığı 1970'lerde kara sularının epey ötesine uzanabilen ve kıyı devletlerine deniz tabanındaki doğal kaynaklar üzerinde münhasır egemen yetkiler veren yegane deniz alanı olan kıta sahanlığı, kıyı devletleri için epey önem arz etmekteydi. Bu nedenle de ciddi sınırlandırma sorunlarına neden olabilmekteydi.⁴

Yunanistan ve Türkiye'nin Ege Denizi'nde kıta sahanlığı sınırını oluşturma konusunda derin bir anlaşmazlık içine düştükleri 1970'lerde Yunanistan ve İtalya, Adriyatik Denizi'nde 24 Mayıs 1977'de kıta sahanlıkları sınırlarını belirleyen bir antlaşma imzaladı. Antlaşma iki tarafın onaylama işlemlerini tamamlamalarının ardından 26 Nisan 1982'de yürürlüğe girdi.

1977 Yunanistan-İtalya Kıta Sahanelığı Antlaşması'nın bu çalışma açısından önemli ilk niteliği antlaşmanın giriş kısmında belirtilmiştir. Antlaşmanın ilk maddesi sınır oluşturmaya esas olarak kabul edilen ya da uygulanan hukuki prensibin "eşit uzaklık prensibi" (*the principle of*

⁴ Yunanistan ve Türkiye bu sorunlardan birini Ege Denizi'nde yaşamıştır. Ege Denizi kıta sahanlığı sınırlandırma sorunu o yıllardan bugüne henüz çözülebilmüş değildir. Bkz. Yücel Acer, *The Aegean Maritime Disputes and International Law*, (Ashgate, Aldershot: 2003).

the median line) olduğunu ifade etmektedir. Buna göre sınır –belirtilen koordinatların gösterdiği gibi– esasen “eşit uzaklık” (*median line*) prensibine göre oluşturulmuştur. O dönemler Yunanistan, Cenevre Kıta Sahanlığı Sözleşmesi’ne taraf iken İtalya taraf değildi. Dolayısıyla sınırlandırmayla bir sözleşme kuralı değil kıta sahanlığı sınırlandırmasına dair yapılageliş kuralı uygulanmıŐtır.⁵

Ancak daha öncesinde Uluslararası Adalet Divanı (UAD) sınırlandırmaya dair sözleşme kuralı ile yapılageliş kuralı arasında içerik olarak bir fark bulunmadığını ifade etmişti. Cenevre Kıta Sahanlığı Sözleşmesi’nin kıta sahanlığı sınırlandırılmasına dair ngrdĞu prensip, sınırlandırmanın bir antlaşma ile yapılması gerektiği ve anlaŐamama durumunda “zel Şartlar” (*special circumstances*) başka bir sınırı gerekli kılmıyorsa sınırın “ortay hat” (*median line*) olması gerektiği prensibiydi.⁶ Bu hüküm UAD tarafından 1969 Kuzey Denizi Kıta Sahanlığı Davaları Kararı’nda “zel Şartlar” ifadesinden hareketle eşit uzaklığın zorunlu bir sınırlandırma metodu olmadığı ancak uygun olduğu durumlarda uygulanacak bir sınırlandırma yöntemi olduğu Şeklinde yorumlanmıştı. Divan, sınırlandırmada uygulanacak prensibin eşit uzaklık değil “hakkaniyet prensipleri” (*equitable principles*) olduğunu açıkça belirtmiŐti.⁷

⁵ Stephen Roy Langford, “Issues and Problems in Mediterranean Maritime Boundary Delimitation: A Geographical Analysis”, (YayımlanmamıŐ Doktora Tezi, Durham University, 1993), s. 524, <http://etheses.dur.ac.uk/1621>, (Erişim tarihi: 4 Nisan 2022).

⁶ Bkz. Madde 6 (1).

⁷ UAD, 1969’daki Kuzey Denizi Davaları Kararı’nda “eşit uzaklık” prensibinin kıta sahanlığı sınırlandırılmasında uygulanması gereken asıl kural olmadığını belirtmiştir. Divan, Uluslararası Hukuk Komisyonunun eşit uzaklık prensibini yapılageliş değeri kazanmış bir kural olarak değerlendirmedeğini vurgulamıştır. Bkz. Kuzey Denizi Davaları Kararı, par. 49-53; EŞit uzaklık prensibinin sınırlandırmanın esas kuralı olmadığı kabulü takip eden yargı kararlarında sıkça tekrarlanmıŐtır. İngiltere-Fransa Davası Kararı’nda Hakemlik Mahkemesi, Cenevre Kıta Sahanlığı Sözleşmesi’nin 6. maddesi ile teamül hukuku arasında bir fark olmadığını ve her iki hukukun da eşit uzaklık prensibinin uygulanmasını zorunlu kılmadığını ifade etmiştir. Bkz. İngiltere-Fransa Davası Kararı, par. 70; Ayrıca bkz. Tunus-Libya Davası Kararı, par. 109; Söz konusu 6. madde sınırlandırmada eşit uzaklık metoduna öncelik vermekte ancak “zel Şartlar” baŐkaca bir sınırlandırmayı gerektirmiyorsa eşit uzaklık metodunun uygulanmasını öngörmektedir.

Bu durumda 1977 Yunanistan-İtalya Kıta Sahaneliği Antlaşması'nın eşit uzaklık sınırını, bölgenin özel şartları başka bir sınırlandırmayı gerektirmediği anlayışı ile eşit uzaklık metodunu uygulayarak oluşturduğu söylenebilir. Dolayısıyla o dönemde de geçerli olan sınırlandırmanın hakkaniyet prensipleri uygulanarak hakça bir çözüm bulacak şekilde gerçekleştirilmesine dair kural gereği yapıldığı ve ulaşılan sınırın taraflarca "hakça" bir sınır olarak değerlendirildiği kabul edilebilir.

Harita 1. 1977 Yunanistan-İtalya Kıta Sahaneliği Sınırlandırma Antlaşması'na Eklenen Harita

Kaynak: "Greece-Italy | Continental Shelf Boundary", Limits in the Seas, Sayı: 96, 6 Haziran 1982; Office of the Geographer, Bureau of Intelligence and Research, U. S. Department of State.

Ancak bu çalışma açısından asıl önemli husus –antlaşmada açıkça ifade edildiği gibi– izilen sınırın bazı bölgelerde eşit uzaklık çizgisinden sapıyor olmasıdır. Antlaşmanın 1. maddesinde sözü edilen ortay hat sınırının –giriş bölümünde belirtildiği gibi– eşit uzaklık çizgisi olduğu ancak sınırın “karşılıklı olarak mutabık kalınan küçük ayarlamalar” (*mutually agreed minor adjustments*) ile çizildiği belirtilmektedir.

Antlaşmanın 1. maddesinde açıkça görülebildiği gibi çizilen sınır, koordinatları verilmiş on altı farklı noktanın birleştirilmesinden oluşmaktadır. Ancak antlaşmada eşit uzaklık noktalarından sapmaların hangi bölgelerde ve ne oranda olduğuna dair açıklayıcı bir hüküm bulunmamaktadır.

Bu bağlamda bazı adalara sınır çizgisi üzerinde azaltılmış etki verilmesi, karşılıklı kıyılardaki girinti ve ıkıntuları telafi etmek için mi yapılmıştır? Yoksa sınırlandırmada hakkaniyetin sağlanması için söz konusu adalara, adaların kendi nitelikleri üzerinden değerlendirmeler neticesinde mi azaltılmış etki tanınmıŐtır?

1977 Yunanistan-İtalya Kıta Sahanlığı Antlaşması'nda Yunanistan kıyılarına yakın değişik büyüklükte Yunan adaları mevcutken İtalya'nın bu bölgede adaları bulunmamaktadır. Dikkati çeken husus, eşit uzaklık çizgisinden sapıldığı yerlerde bazı Yunan adalarının bulunuyor olması ve sapmaların bazı Yunan adalarına “azaltılmış etki” verilecek şekilde yapılmasıdır.

Antlaşmanın sınır çizilmesine dair bu önemli yönü üzerinde yapılan gözlemlerden ilki, sınırlandırma çizgisinin en kuzeyinde bulunan Yunan adası Othonio'ya ve sınırlandırmanın güney bölgesinde bulunan ve Yunan ana kara kıyılarından 30 deniz mili açıkta olan Yunan adası Nisi Stamfani'ye “kısmi etki” (*partial effect*) verilmesidir.⁸ Ayrıca sınırlandırma esnasında Korfu (Corfu), Kefallinia ve

⁸ Hugo Caminos, *Law of the Sea*, (Ashgate-Dartmouth, Aldershort: 2001), s. 18; Lewis M. Alexander. “Baseline Delimitations and Maritime Boundaries”, *Virginia Journal of International Law*, Sayı: 23, (1983), s. 526.

Azkynthos adalarına tam etki verilirken Otranto Kanalı'ndaki adalara (Fanos ve Samothrake) $\frac{3}{4}$ etki, Strofades grubuna yarım etki verilmiş gözükmektedir.⁹

Ortay hat çizgisinden sapmalarla bazı Yunan adalarına azaltılmış etki verilmesinin hangi gerekçelere dayandırıldığı, Yunanistan'ın sınırlandırma prensipleri konusundaki gerçek tutumunun ortaya konulması açısından önem arz etmektedir. Taraflarca açıkça ifade edilmemiş olduğundan bazı yorumcular bu uygulamanın, ilgili kıyıların alternatif iç büyüklükleri ve dış büyüklükleri dolayısıyla ortaya çıkan etkileri telafi etmek maksadı ile yapıldığını ifade etmektedir.¹⁰

Ancak söz konusu yorum gerçeği yansıtsa dahi bunun adalar üzerinden yapılması yine de sınırlandırmada adalara bazı gerekçelerle ve nihayetinde hakkaniyeti sağlamak adına azaltılmış etki verilmiş olma ihtimalini güçlendirmektedir. Kaldı ki bir kısım yorumcular ise 1977 Yunanistan-İtalya Kıta Sahanlığı Antlaşması'nda eşit uzaklık çizgisinden saplamaları doğrudan bazı Yunan adalarının etkisinin sınırlandırılması gereğine bağlamaktadır.¹¹

Sınırlı etki verilmiş adalara sınırlı etki tayininde adaların büyüklüklerinin esas alındığı ve bu bağlamda verilecek etkinin belirlenmiş olduğu görülmektedir. Zira daha önce belirtildiği gibi Korfu, Kefallinia ve Azkynthos gibi nispeten büyük adalara tam etki verilirken nispeten küçük bazı adalara sınırlandırılmış etki verildiği görülmektedir. Sonuç olarak 1977 Yunanistan-İtalya Kıta Sahanlığı Antlaşması ile Atina yönetiminin sınırlandırma esnasın-

⁹ Yücel Acer, "Deniz Alanlarının Sınırlandırılmasında Adaların Rolü ve Devletlerarası Uygulama", *Uluslararası Hukuk ve Politika*, Cilt: 4, Sayı: 16, (2008), s. 1-18.

¹⁰ Gaetano Arangio-Ruiz, "The Italian Shelf Delimitation Agreements and the General Law on Shelf Delimitation", *The International Legal Regime of the Mediterranean Sea*, ed. U. Leanza, (Giuffrè, Milan: 1987), s. 35-39.

¹¹ Caminos, *Law of the Sea*, s. 18; Alexander, "Baseline Delimitations and Maritime Boundaries", s. 526.

da bazı Yunan adalarına sınırlı etki verilmesini kabul ettiği ve rıza gösterdiği görölmektedir.

2020 YUNANİSTAN-İTALYA DENİZ ALANLARI SINIRLANDIRMA ANTLAŞMASI

Uluslararası hukukun ilgili kuralları çerçevesinde kıta sahanlığı ve MEB sınırlarının beraber çizildiği ya da her ikisi için farklı zamanlarda sınır çizildiği hemen her önceki örnekte kıta sahanlığı ve MEB sınırları örtüşmüŐtür. Bir başka deyişle bir bölgede iki ya da daha fazla devlet arasında bir kıta sahanlığı sınırı çizilmişse, ilan edilmesi durumunda bu sınırların MEB sınırları olarak da kabul edildiği yaygın bir uygulamadır. Uluslararası yargı kararlarında da bu yaklaşım tutarlı bir şekilde uygulanmıŐtır.¹²

8 Kasım 2021’de yürürlüğe giren antlaşma esasen iki ÷lke arasında kıta sahanlığı sınırını çizilen 24 Mayıs 1977 tarihli Kıta Sahanlığı Sınırlandırma Antlaşması ile belirlenen sınırı, deniz alanları sınırı yani MEB sınırı olarak aynen kabul etmektedir.¹³ 1977 Yunanistan-İtalya Kıta Sahanlığı Antlaşması’nın çizdiği sınırı aynen kabul eden 2020 Yunanistan-İtalya Sınırlandırma Antlaşması’nı yine de önemli kılan ve üzerinde yeniden durulmasını gerektiren bazı nedenler bulunmaktadır.

Öncelikle 1977’de çizilen kıta sahanlığı sınırının yeterince analiz edildiğini söylemek pek mümkün gözükmemektedir. Özellikle bölgede bulunan Yunan adalarına sınırlandırmada ne oranda etki tanındığı ve bu etkinin nedenleri o yıllardan bu tarafa yaşanan sorunlar ve

¹² Örneğin bkz. Kanada-Fransa Davası Kararı, par. 47; Gine-Gine Bissau Davası, par, 116.

¹³ 2020 Yunanistan-İtalya Deniz Alanları Sınırlandırma Antlaşması, madde 1, paragraf 1. Yunanistan dışişleri bakanı antlaşmanın 1977 antlaşması ile belirlenen ortay hattı Yunanistan-İtalya arasında MEB sınırı olarak kabul ettiğini ifade etmiştir. Bkz. “Greece and Italy Sign Agreement for Delimitation of Maritime Zones”, American Hellenic, 10 Haziran 2020, <http://www.americanhellenic.org/greece-and-italy-sign-agreement-for-delimitation-of-maritime-zones>, (Erişim tarihi: 14 Nisan 2022).

gelişen hukuki prensipler temelinde daha fazla önem kazanmış ancak antlaşma bu açılardan yeterince irdelenmemiştir.¹⁴ Kıta sahanlığı sınırlandırmasının yapıldığı 1977'den itibaren geçen uzun zamana rağmen Yunanistan'ın aynı sınırı ve dolayısıyla aynı hukuki gerekçeleri savunmayı sürdürdüğü gibi bir izlenim söz konusudur. 2020 Yunanistan-İtalya Sınırlandırma Antlaşması'nın üzerinde durulması, Atina yönetiminin sınırlandırmaya dair günümüzdeki yaklaşımının esaslarının ortaya konulmasına katkı sağlayacaktır.

İkinci olarak 1977'den bu yana Yunanistan'ın Ege ve Doğu Akdeniz'de ortaya koyduğu talepleri ve hukuki dayanakları, bu yeni antlaşma üzerinden yeni bir analize tabi tutulabilecek aşamalara gelmiş durumdadır. Hem Ege'de hem de son zamanlarda Doğu Akdeniz'de ilgili ülkeler arasında deniz alanlarının sınırlandırılmasına dair uyuşmazlıklarda temel noktaların esasen adaların sınırlandırmadaki etkilerinin ne olacağı üzerine odaklanıyor olması, bu hususta Yunanistan'ın tutumunun analizini gerekli ve değerli kılmaktadır.

Üçüncü olarak ise 2020 Yunanistan-İtalya Sınırlandırma Antlaşması'nın incelenmesi, MEB bölgesinin kıta sahanlığına nispeten farklı bazı boyutlar içeriyor olması nedeniyle, Yunanistan'ın MEB sınırlandırmasına dair yaklaşımının ortaya konulmasına da katkı sağlayacaktır.

Yunanistan Başbakanı Kiriakos Miçotakis ve Dışişleri Bakanı Nikos Dendias söz konusu antlaşma ile belirlenen sınırın uluslararası hukukun ilgili kurallarına göre belirlendiğini ifade etmiştir.¹⁵

¹⁴ Özellikle Türkçe literatürde bu antlaşmayı ve çizdiği sınırı analiz eden akademik çalışmalara rastlanmamıştır.

¹⁵ Yunanistan Başbakanı Kiriakos Miçotakis antlaşmanın uluslararası hukukla ve 1982 Deniz Hukuku Sözleşmesi ile tam uyum içerisinde olduğunu belirtirken dışişleri bakanı ise MEB ile ilgili bu antlaşmanın uluslararası hukuk ve 1982 Deniz Hukuku Sözleşmesi'ne göre yapıldığını ifade etmiştir. "Greece and Italy Sign Agreement for Delimitation of Maritime Zones"; Ayrıca bkz. Kostis Geropoulos, "Greece, Italy Ink Agreement on Exclusive Economic Zone", New Europe, 15 Haziran 2020, <https://www.neweurope.eu/article/greece-italy-ink-agreement-on-exclusive-economic-zones>, (Erişim tarihi: 15 Nisan 2020).

Dolayısıyla söz konusu antlaşma ile belirlenen sınır uluslararası hukukun ilgili kurallarına özellikle de 1982 Deniz Hukuku Sözleşmesi'ne göre yapılmıştır. Bu durum söz konusu antlaşmanın uluslararası hukukun kurallarına göre analiz edilmesinin uygun olduğunu ve Atina yönetiminin antlaşmadaki yaklaşımının hukuki yaklaşımının yansımaları olduğunu göstermektedir.

2020 Yunanistan-İtalya Sınırlandırma Antlaşması yukarıda içeriği ortaya konan ve sınırı esasen oluşturan 1977 Yunanistan-İtalya Kıta Sahaneliği Antlaşması'nda olduğu gibi bazı adalara sınırlandırılmış etki vermiş durumdadır. Bu durum Atina yönetiminin MEB sınırlandırmasında da bazı adalara sınırlandırılmış etki verilmesini uygun gördüğünü göstermektedir.

Hem yapılageliş hukuku hem de sözleşmeler hukuku bağlamında uluslararası hukukun ilgili kuralları, adalara sınırlı etki verilmesinin ya da tümünden ihmal edilmelerinin esasen hakkaniyet prensiplerinin bir gereği olduğunu öngörmektedir.¹⁶ Hem Yunanistan hem de İtalya 1982 Deniz Hukuku Sözleşmesi'ne taraf ülkeler olarak söz konusu sınırlandırmayı antlaşmanın 83. maddesinde öngörülen "hakça bir çözüm" bulmak maksadı ile yapmıştır. Dolayısıyla Atina yönetimi bazı Yunan adalarına azaltılmış etki verilmesinin, MEB sınırlandırmasında da hakkaniyetin bir gereği olduğunu kabul ettiğini göstermektedir. Bir başka deyişle Atina yönetimi 1977 Yunanistan-İtalya Kıta Sahaneliği Antlaşması'nda olduğu gibi 2020 Yunanistan-İtalya Sınırlandırma Antlaşması'nda da oluşturulan sınırı "hakça" bir sonuç olarak görmektedir.

1977 Yunanistan-İtalya Kıta Sahaneliği Antlaşması'nda bazı Yunan adalarına azaltılmış etki verilmesinin göze çarpan ilk gerekçesinin adaların büyüklüğü olduğu belirtilmişti. Burada da etki eden

¹⁶ Bkz. Yücel Acer, *Uluslararası Yargı Kararları Temelinde Ege ve Doğu Akdeniz'de Sınırlandırma Sorunları*, (SETA Yayınları, İstanbul: 2021), s. 312-319.

faktörlerden birisinin adaların büyüklüğü ya da küçüklüğü olduğu kabul edilmelidir.

Öte yandan sınırlandırmaya konu olan alanın MEB alanları olması dolayısıyla balıkçılığın da önemli bir faktör olarak dikkate alındığı görülmektedir. Yunan Dışişleri Bakanı Nikos Dendias bu antlaşma ile birlikte aynı zamanda Yunan balıkçılarının haklarının da korunmuş olduğunu ifade etmiştir.¹⁷ İtalya açısından MEB sınırlandırma antlaşmasının asıl önemli unsurlarından birisi balıkçılık olarak ifade edilmiştir. İtalya Dışişleri Bakan Luigi Di Maio antlaşmanın imzalanmasından sonra yaptığı açıklamasında sınırlandırma antlaşmasının dışında doğal kaynaklara ve tarihi balıkçılık haklarının korunmasına dair iki dokümanın daha imzalandığını belirtmiştir.¹⁸ Dolayısıyla adalara sınırlı etki verilerek hakkaniyete uygun bir sınırın oluşturulmasında balıkçılık haklarının da bir rol oynadığı söylenebilir.

2020 YUNANİSTAN-MISIR MEB SINIRLANDIRMA ANTLAŞMASI

Yunanistan'ın adaları dışında ana kara coğrafyası büyük oranda Ege Denizi'ne kısmen de güneyde Akdeniz'e ve batıda ise İyon Denizi'ne bakmaktadır. Yunanistan'ın Doğu Akdeniz'de Meis Adası ayrıca bazı cepheleri Akdeniz'e ve Doğu Akdeniz'e bakan Girit, Rodos, Kerpe (Karpathos) ve Çoban (Kasos) adaları bulunmaktadır. Dolayısıyla söz konusu adalar bağlamında Atina yönetimi özellikle Doğu Akdeniz'de deniz alanlarının sınırlandırılmasında taraf olan ülkelerden birisi konumunda olduğunu ifade etmektedir.

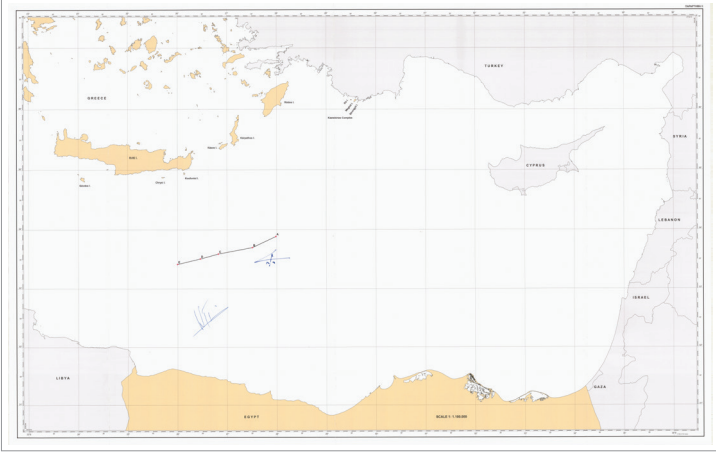
¹⁷ Geropoulos, "Greece, Italy Ink Agreement on Exclusive Economic Zone".

¹⁸ "I am pleased because today we were able to sign, Greece and Italy, the delimitation of maritime zones, as well as two legal documents for the Mediterranean's natural resources and the protection of historic fishing rights," Bkz. "Agreement on Delimitation of Maritime Zones between Greece and Italy Signed", Orthodox Times, 9 Haziran 2020, <https://orthodoxtimes.com/agreement-on-delimitation-of-maritime-zones-between-greece-and-italy-signed>, (Erişim tarihi: 15 Nisan 2020).

Yunanistan-Mısır Sınırlandırma Antlaşması beş maddeden oluşan kısa bir metindir. Antlaşmanın 1 numaralı ekinde iddia edilen sınırın koordinatları verilirken 2 numaralı ekinde iddia edilen sınır bir harita üzerinde gösterilmektedir. Söz konusu sınır beş farklı noktanın birleştirilmesinden oluşmakta ve tam olarak 26. paralelden başlayıp 28. paralele son bulmaktadır. Bu noktaların hangi unsurlara dayanılarak belirlendiği antlaşmada açıkça belirtilmemektedir.

Harita 2. 2020 Yunanistan-Mısır Sınırlandırma Antlaşması'na Eklenen Harita

Kaynak: "Agreement between the Government of the Arab Republic of Egypt and the Government of the Hellenic Republic on the Delimitation of the Exclusive Economic Zone between the Two Countries", United Nations, <https://www.un.org/Depts/los/LEGISLATIONANDTREATIES/PDFFILES/TREATIES/GRCEGY.pdf>, (Erişim tarihi: 13 Mayıs 2022).

Bu antlaşma ile çizilen sınırın tam konumu ve antlaşmanın içeriği gözden geçirildiğinde üzerinde durulması gereken bazı özellikler gösterdiği dikkat çekmektedir. Öncelikle antlaşma Yunanistan ve Mısır ana karaları arasında bir sınırlandırma işlemi gibi değil de Mısır ana karası ile ülkenin karşıdaki Yunan adaları arasında MEB sınırı çizilen bir antlaşma niteliğine sahip gözükmektedir.

Söz konusu sınır konumu itibarıyla incelendiğinde Yunanistan tarafında bazı Yunan adalarının esas alındığı ve bunların da ancak

kısmen dikkate alındığı görülmektedir. Dikkate alınan adalardan birisi olan Girit Adası'nın Mısır'a bakan kıyılarının tamamının değil adanın doğu kısmında bir noktadan itibaren doğuya doğru kıyılarının yani dikkate alınabilecek kıyı uzunluğunun yaklaşık yarısının esas alındığı görülmektedir. Yine dikkate alınan bir başka ada olan Rodos Adası'nın da kıyılarının yaklaşık yarısının esas alınarak sınırın çizildiği görülmektedir.

Bu bağlamda oluşturulan sınırın bir başka önemli hukuki niteliği hem Girit hem de Rodos adalarına ve bu iki ada arasında bulunup da dikkate alınan Kerpe ve Çoban adalarına azaltılmış etki verilmesidir. Bir başka deyişle sınır, Mısır ana kararı ile bu adalar arasında eşit uzaklık metoduna göre değil sınırın söz konusu adalara daha yakın konumlanmasını (yani adalara tam etki yerine azaltılmış deniz alanları verilmesini) sağlayan bir sınırlandırma metodu ile belirlenmiştir. Verilen etkinin tam etkiye göre ne oranda azaltılmış bir etki olduğuna dair antlaşmada açık bir kayıt bulunmamasına rağmen bu çalışma açısından önemli olan husus nihayetinde adalara sınırlı etki verilmesidir.

Belirlenen sınırın önemli bir özelliği de Türkiye ve Yunanistan arasındaki sınırlandırma sorunlarının temel unsurlarından birisi olan Meis Adası'nın sınırlandırmada hiç dikkate alınmamış olmasıdır. Meis Adası'nın dikkate alınmamasının gerekçesinin ne olduğu konusunda yine antlaşmada bir açıklayıcı bir hüküm bulunmamaktadır. Meis Adası'na hiç etki verilmemesi antlaşmanın 1. maddesinde belirtildiği gibi iki taraf arasında "kısmi bir sınırlandırma" (*a partial delimitation of maritime boundary*) yapıldığından ve dolayısıyla bu adanın bulunduğu bölgenin sınırlandırılmamasından mı yoksa Meis'in kendi niteliklerinden mi kaynaklanmaktadır?

Antlaşmanın 1. maddesinde ileride sınırın "A" ve "E" noktalarının ötesinde tamamlanacağı belirtildiğinden iki tarafın Meis Adası

kesiminde henüz sınırlandırma yapmadıkları sonucu çıkarılabilir. Türkiye; Yunanistan ve Mısır'ın Doğu Akdeniz'de bir sınırlandırma yapamayacaklarına dair itirazda bulunmuştur.¹⁹ Buna rağmen iki Ölke kendi bakış açılarına göre tamamlayıcı bir sınır antlaşması yapmaya kalktıklarında mevcut antlaşmadaki yaklaşımlarına uygun davranabilmek adına Meis Adası'na tam etki vermekten ziyade kısmi etki verme ya da tũmden ihmal etme yaklaŐımlarından birisini kabul etmek durumundadır.

YUNANİSTAN'IN EGE VE DOĞU AKDENİZ'DEKİ SINIRLANDIRMALARA DAİR RESMİ AÇIKLAMALARI VE HUKUKİ ÇELİŞKİLERİ

Atina yönetiminin gerek 1977 Yunanistan-İtalya Kıta Sahaneliği Antlaşması ve 2020 Yunanistan-İtalya Sınırlandırma Antlaşması'ndaki gerekse 2020 Yunanistan-Mısır MEB Sınırlandırma Antlaşması'ndaki tutumu ile son zamanlarda özellikle Doğu Akdeniz'deki sınırlandırma sorunlarına dair yaptığı resmi açıklamaları ve özellikle bazı Yunan adalarına verilecek etkiye dair grũŐleri arasında önemli çelişkiler bulunmaktadır.

SINIRLANDIRMAYA UYGULANACAK ESAS KURAL

Atina yönetimi deniz alanlarının sınırlandırılmasında uygulanacak uluslararası hukuk kuralının "hakça çzũm" prensibi olduğunu dũŐũndũĐũnũ gösterir açıklamalar yapmaktadır. Doğu

¹⁹ Antlaşmanın imzalanmasının hemen akabinde Türkiye Dışişleri Bakanlığı resmi grũŐlerini özetleyen bir açıklama yayımlayarak "Yunanistan ile Mısır arasında deniz sınırı bulunmamaktadır. Bugũn imzalandığı açıklanan sözde deniz yetki alanları sınırlandırma antlaşması Türkiye için yok hũkmũndedir. Bu anlayıŐımız sahada ve masada ortaya konacaktır" demiŐtir. Bkz. "Yunanistan ile Mısır Arasında Sözde Deniz Yetki Alanları Sınırlandırma Antlaşması İmzalanması Hakkında Açıklama", Türkiye Dışişleri Bakanlığı, 6 AĞustos 2020, http://www.mfa.gov.tr/no_-165_-yunanistan-ile-misir-arasinda-sozde-deniz-yetki-alanlari-anlasmasi-iz-zalanmasi-hk.tr.mfa, (Erişim tarihi: 7 Ekim 2020).

Akdeniz bağlamında yaptığı resmi açıklamalarında da deniz alanlarının sınırlandırılmasına dair genel sınırlandırma prensibinin “hakça çözüm prensibi” olduğunu ifade etmektedir. Örneğin Birleşmiş Milletler’e (BM) ilettiği 19 Şubat 2020’deki resmi mektubunda sınırlandırmanın, 1982 Deniz Hukuku Sözleşmesi bağlamında “hakça çözüm bulacak şekilde yapılması” gerektiğini belirtmektedir.²⁰ Ankara’nın tutumunu eleştirdiği bir başka resmi notasında Türkiye’yi uluslararası deniz hukukunun ilgili kurallarını, 1982 Deniz Hukuku Sözleşmesi’nin 74 ve 83. maddelerini ve deniz alanlarının sınırlandırılmasına dair yargı kararlarını ihlal ederek “hakkaniyete aykırı sonuç” (*inequitable result*) oluşturmaya çalışmakla suçlamaktadır.²¹

Esasen bu açıklamalar Yunanistan’ın İtalya ile yaptığı 2020 Yunanistan-İtalya Sınırlandırma Antlaşması ile de uyum içerisindedir. Zira belirtildiği gibi bu antlaşma hakça çözüm kuralını öngören 1982 Deniz Hukuku Sözleşmesi’ne göre yapılmış bir sınırlandırma sözleşmesidir.

Ancak Yunanistan’ın bazı resmi açıklamalarındaki beyanları kayda değer çelişkili hususlar da içermektedir. Özellikle BM’ye gönderdiği ve resmi görüşlerini içeren birçok mektubunda Atina yönetimi, kıta sahanlığı veya MEB alanlarının sınırlandırılmasının hem kıtasal hem de adasal (*insular*) anlamda “eşit uzaklık/ortay hat ilkesi” ile yapılması gerektiğini belirtmektedir. Söz konusu “ilke” bazı yazışmalarda “eşit uzaklık ilkesi” olarak ifade edi-

²⁰ Letter dated 19 February 2020 from the Permanent Representative of Greece to the United Nations Addressed to the Secretary-General. A/74/710-S/2020/129. 19 February 2020. (Erişim tarihi: 20 Temmuz 2020).

²¹ Letter dated 20 April 2020 from the Permanent Representative of Greece to the United Nations Addressed to the Secretary-General. A/74/819. 21 April 2020; Maria Theofilu, Ambassador Permanent Representative. Website of the Division for Ocean Affairs and the Law of the Sea.

lirken²² bazılarında ise “sınırlandırma metodu” olarak dile getirilmektedir. Örneğin BM’ye iletilen 19 Şubat 2020’deki resmi mektubunda Atina yönetimi sınırlandırmanın 1982 Deniz Hukuku Sözleşmesi bağlamında “hakça çözüm bulacak şekilde yapılması gerektiğini” ifade etmekte ve eşit uzaklık çizgisinin mahkeme içtihatları çerçevesinde “merkezi önemi”nin (*the central importance of the equidistance line in maritime delimitation*) “teyit edildiği”ni iddia etmektedir.²³

Bu ifadeler teknik olarak esasen birbirleri ile çelişmektedir. Zira sınırlandırma prensibinin hakça çözüm bulma ilkesi olduğu kabul edildikten sonra, eşit uzaklık metodunun sınırlandırma ilkesi değil bazı durumlarda hakça bazı durumlarda hakça olmayan dolayısıyla bazı durumlarda uygulanması bazı durumlarda ise uygulanmaması gereken bir sınırlandırma metodu (bir sınırlandırma prensibi değil)

²² Bu resmi notta şu ifadeler kullanmıştır: “Uzun süredir devam eden pozisyonumuzda ifade edildiği gibi, kıta sahanlığının veya MEB’in (hem kıta hem de adasal [*insular*]) devletler arasında sınırlandırılmasının, uluslararası hukukun ilgili kurallarına uygun olarak eşit uzaklık/orta çizgi ilkesi (prensibi) temelinde yapılması gerektiği vurgulanmalıdır.” (yazar tarafından yapılan gayriresmi çeviri); Letter Dated 25 April 2019 from the Chargé D’affaires a.i. of the Permanent Mission of Greece to the United Nations Addressed to the Secretary-General. A/73/850 S/2019/344. 30 Nisan 2019. Website of the Division for Ocean Affairs and the Law of the Sea; Bir başka resmi notta Yunanistan’a benzer bir şekilde “Uzun süredir devam eden tutumumuza paralel olarak, Yunanistan ulusal mevzuatında da yansıtıldığı gibi (8 Mayıs 2012 tarihli 974 sayılı sözlü not, bkz. Deniz Hukuku Bülteni, Cilt: 79, s. 14), kıta sahanlığının veya MEB’in (hem kıtasal hem de adasal anlamda) devletler arasında sınırlandırılması, eşit uzaklık/ortay hat çizgi prensibi temelinde uluslararası hukukun ilgili kurallarına uygun olarak gerçekleştirilmelidir.” (yazar tarafından yapılan gayriresmi çeviri); Letter Dated 19 February 2020 from the Permanent Representative of Greece to the United Nations Addressed to the Secretary-General. A/74/710–S/2020/129. 19 February 2020; Yunanistan bu resmi tutumunu şu belgelere de vurguladığını ifade etmektedir. (Note Verbale Dated 24 February 2005, bkz. Law of the Sea Bulletin, Cilt: 57, s. 129; Note Verbale No. 389 Dated 20 February 2013, bkz. Law of the Sea Bulletin, Cilt: 81, s. 23; Letters from the Permanent Representative of Greece Dated 23 May 2016 (A/70/900-S/2016/474), 8 December 2016 (A/71/675-S/2016/1043), 10 May 2017 (A/71/901-S/2016/416) and 25 April 2019 (A/73/850-S/2019/344).

²³ Letter Dated 19 February 2020 from the Permanent Representative of Greece to the United Nations Addressed to the Secretary-General. A/74/710–S/2020/129. 19 February 2020.

olduğunun kabul edilmesi gerekir. Oysa Yunanistan birçok açıklamasında eşit uzaklığı bir “prensi” olarak vurgulayarak her sınırlandırma sürecinde eşit uzaklığı uygulanacak esas kuralmış gibi ifade etmekte yani belirgin bir hukuki çelişkiye düşmektedir.

Yunanistan'ın söylem düzeyindeki bu çelişkili tutumunun 2020 Yunanistan-İtalya Sınırlandırma Antlaşması ve 2020 Yunanistan-Mısır MEB Sınırlandırma Antlaşması'ndaki tutumuyla da çeliştiği görülmektedir. Zira söz konusu antlaşmalarda sınırlandırma alanının tamamında eşit uzaklık metodu uygulanmış değildir. Bu durum bazı resmi söylemlerine rağmen Yunanistan'ın eşit uzaklığın bir sınırlandırma prensibi olmadığını ve bazı şartlarda hakkaniyetin sağlanması için eşit uzaklık çizgisinden sapılmasının gerekli olabileceğini kabul ettiğini göstermektedir. Dolayısıyla Yunanistan'ın da eşit uzaklığı mutlak bir sınırlandırma prensibi olarak değil daha ziyade bazı durumlarda hakça sonuç doğurmayabilecek bir sınırlandırma “metodu” olarak gördüğü söylenebilir.

Sınırlandırma hukukunun temel prensibi konusunda bir başka tutarsız durumun Yunanistan'ın ilgili ulusal düzenlemesi olduğu görülmektedir. Yunanistan'ın 2011'de revize ettiği 1995 tarihli ve 2289 sayılı Kanun'u sınırlandırma prensibi konusunda uluslararası hukukun ilgili kuralları ile çelişen bir hüküm de içermektedir. Söz konusu Kanun'un 2. maddesinin 1. paragrafında “Kıyıları Yunan Cumhuriyeti kıyılarına karşıt veya bitişik olan komşu devletlerle sınırlandırma anlaşması bulunmadığında, kıta sahanlığının ve MEB'in (ilan edilmişse) dış sınırı, her noktası, kara sularının genişliğinin ölçüldüğü esas hatlardaki (hem kıtasal hem de adasal) en yakın noktalardan eşit uzaklıkta bulunan ortay hattıdır”²⁴ ifadesine yer verilmiştir. Özel durumlara hiçbir referansta bulu-

²⁴ Article 2 Paragraph 1 of the Greek Law No. 2289/1995 “On Prospecting, Exploration and Exploitation of Hydrocarbons and Other Provisions”, as Amended by Law No. 4001/20111. (Metin İngilizcesinden yazar tarafından Türkçeye çevrilmiştir.)

nulmadan, bir antlaşma bulunmadığı bütün durumlarda sınırın eşit uzaklık çizgisi olacağıın öngörülmesi, eşit uzaklığa bir “sınırlandırma prensibi” niteliği atfederek hem bazı resmi beyanları hem de 2020 Yunanistan-İtalya Sınırlandırma Antlaşması’ndaki tutumuyla çelişki oluşturmaktadır.

Bu tespitler Atina yönetiminin bazı resmi beyanlarının hem kendi içinde hem de kendi uygulaması ve ulusal düzenlemeleri ile hukuki çelişkiler barındırdığını göstermektedir. Ayrıca Atina’nın uluslararası hukukun sınırlandırma prensibinin ne olduğu konusunda tutarlı bir yaklaşım belirleyebilmenin ötesinde farklı durumlarda birbirleriyle çelişen beyanlar ve uygulamalar yapar durumda olduğunu ortaya koymaktadır.

ADALARIN SINIRLANDIRMADAKİ ROLÜ

Yunanistan’ın resmi açıklamalarında adaların da kıta sahanlığı ve MEB alanlarında hukuken hak sahibi olduğu sıklıkla ifade edilmektedir. Bir açıklamasında “deniz hukukunun köklü bir ilkesine göre”, “büyüklüklerine bakılmaksızın”, adaların diğer kara parçaları gibi deniz bölgelerine (kıta sahanlığı ve MEB) tam olarak sahip olduğunu iddia etmiştir.²⁵ BM’ye 14 Şubat 2020’de gönderdiği bir mektupta ise Türkiye’nin Girit ve Rodos adalarının

²⁵ Yunanistan’ın BM’ye gönderdiği 25 Nisan 2019 tarihli mektupta şu beyan yer almıştır: “Greece wishes to reiterate once again that, according to a well-established principle of the law of the sea, islands, regardless of their size, have full entitlement to maritime zones (continental shelf/exclusive economic zone), as other land territory.”; Letter Dated 25 April 2019 from the Chargé D’affaires a.i. of the Permanent Mission of Greece to the United Nations Addressed to the Secretary-General. A/73/850 S/2019/344. 30 Nisan 2019. Website of the Division for Ocean Affairs and the Law of the Sea; 2020 Yunanistan-İtalya MEB Antlaşması’nın imzalanmasından sonra yapılan basın toplantısında Yunan dışişleri bakanının ifade ettiği hususlardan birisi de antlaşmanın adaların da deniz alanlarına sahip olduğunu teyit ettiği yönündedir. “An agreement that confirms the right of islands to maritime zones, and the mid-line of the 1977 agreement for delimitating the Greece-Italy continental shelf”. Bkz. “Agreement on Delimitation of Maritime Zones between Greece and Italy Signed”; Ayrıca bkz. Letter Dated 19 February 2020 from the Permanent Representative of Greece to the United Nations Addressed to the Secretary-General. A/74/710-S/2020/129. 19 February 2020.

“herhangi bir kara parçası gibi deniz bölgesi oluşturma haklarını ihlal”²⁶ ettiğini savunmuştur. Birçok açıklamasında Atina yönetimi 1982 sözleşmesinin 121(2) maddesine atıfla adaların “herhangi bir kara ülkesi gibi deniz alanları üretme yetkisi”nin bulunduğunu dile getirmiştir.²⁷

Ancak hem 2020 Yunanistan-İtalya Sınırlandırma Antlaşması hem de 2020 Yunanistan-Mısır MEB Sınırlandırma Antlaşması'nın Atina yönetiminin bazı resmi açıklamalarıyla karşılaştırıldığında çelişkili hususlar içerdiği görülmektedir.

Öncelikle şayet büyüklüklerine bakılmaksızın bütün adaların kıta sahanlığı ve MEB alanlarına “tam yetki”si (*full entitlement*) mevcutsa 1977 Yunanistan-İtalya Kıta Sahanlığı Antlaşması, 2020 Yunanistan-İtalya Sınırlandırma Antlaşması ve 2020 Yunanistan-Mısır MEB Sınırlandırma Antlaşması'nda bütün Yunan adalarına tam etki verilmesi gerekirdi. Oysa Yunanistan söz konusu antlaşmalarda bazı Yunan adalarına azaltılmış etki verilmesini uygun görerek adaların etkisi konusunda belirttiği resmi görüşleri ile çelişkiye düşmüş durumdadır.

İkinci olarak adaların sınırlandırmadaki etkileri konusunda Yunanistan'ın yaptığı resmi açıklamaların kendi içinde de hukuki çelişkiler bulunmaktadır. Belirtilen resmi açıklamasında olduğu gibi büyüklüklerine bakılmaksızın adaların bir nevi genel olarak

²⁶ Letter Dated 14 February 2020 from the Permanent Representative of Greece to the United Nations Addressed to the Secretary-General. Annex to This Letter is the Letter Dated 9 December 2019 from the Permanent Representative of Greece to the United Nations Addressed to the Secretary-General. A/74/706. 19 February 2020. Website of the Division for Ocean Affairs and the Law of the Sea.

²⁷ Letter Dated 19 March 2020 from the Permanent Representative of Greece to the United Nations Addressed to the Secretary-General. A/74/758. 19 March 2020; Letter Dated 20 April 2020 from the Permanent Representative of Greece to the United Nations Addressed to the Secretary-General. A/74/819. 21 April 2020; Maria Theofili. Ambassador Permanent Representative. Website of the Division for Ocean Affairs and the Law of the Sea; Letter Dated 1 June 2020 from the Permanent Representative of Greece to the United Nations Addressed to the Secretary-General. A/74/872. 4 Haziran 2020. Website of the Division for Ocean Affairs and the Law of the Sea.

kıta sahanlığı ve MEB alanlarına “tam olarak” sahip olduğu ifade edilirken sınırlandırmada adaların bu haklarının kısıtlanıp kısıtlanamayacağı yani sınırlandırma çerçevesinde adaların haklarının ne olduğu konusuna açıklık getirilmemektedir.

Bu durum bir nevi adaların “sahip olma” (*entitlement*) durumları ile “sınırlandırmadaki etkileri” (*effect in delimitation*) arasındaki ayrımın muğlak bırakıldığı anlamına gelmektedir. 1982 Deniz Hukuku Sözleşmesi’nin 121. maddenin 3. paragrafı “İnsanların yerleşimine elverişli olmayan veya kendilerine özğü ekonomik bir yaşamı bulunmayan adaların-kayalıkların MEB’leri veya kıta sahanlıkları olmayacaktır” hükmünü içerirken sınırlandırmayla ilgili olarak ise “Bir adanın kara sularının, bitişik bölgesinin, MEB’inin ve kıta sahanlığının sınırlandırılması, işbu sözleşmenin diğer kara parçalarına uygulanabilir hükümlerine uygun olarak yapılır” demektedir.

Bu hükümdeki “uygun olarak” ifadesinin sınırlandırmada adaların etkilerinin azaltılabileceği ya da tümünden ihmal edilebileceği anlamına geldiği yargı kararlarında açıkça ortaya konulmuştur. Hal böyle iken Yunanistan’ın açıklamalarında bu hükmü sadece zikretmekle yetinip yargı kararlarına atıfta bulunmaması bu önemli hususu bir nevi kasten “atlamak” anlamına gelmektedir.

Genel sınırlandırma prensibi olan hakça çözüm ilkesi gereği, adaların dahil olduğu hemen bütün sınırlandırma kararlarında adaların sınırlandırma esnasında hakları kısıtlanabilmekte hatta tümünden ihmal edilebilmektedir.²⁸ Belirtildiği gibi Yunanistan’ın bizatihi kendisinin İtalya ile yaptığı 1977 Yunanistan-İtalya Kıta Sahanlığı

²⁸ Örneğin İngiltere’nin Kanal Adaları’nın sınırlandırmadaki etkisi konusunda bkz. İngiltere-Fransa Kıta Sahanlığı Davası Hakemlik Kararı (United Kingdom of Great Britain and Northern Ireland v. the French Republic: Delimitation of the Continental Shelf, Decision of the Court of Arbitration of June 30, 1977); Tunus’un Cerbe Adası’nın sınırlandırmadaki etkisi konusunda bkz. Tunus-Libya Davası Kararı (The Continental Shelf, 1981, (Tunisia v. Libyan Arab Jamahiriya); Norveç’in Jan Mayen Adası’nın sınırlandırmadaki etkisi konusunda bkz. Jan Mayen Davası Kararı (The Maritime Delimitation in the Area between Greenland and Jan Mayen, 1993, (Denmark v. Norway).

ve 2020 Yunanistan-İtalya Sınırlandırma Antlaşması'nda ve Mısır ile yaptığı 2020 MEB Sınırlandırma Antlaşması'nda bazı adaların etkisinin kısıtlanmasına rıza göstermesi, bu bağlamda da resmi açıklamaları ile çeliştiğini göstermektedir.

SONUÇ

Uluslararası hukukta bağlayıcı kuralların oluşumunda ve yorumlanmasında devletler arası uygulama önemli bir rol oynamaktadır. Devletler arası uygulamanın en önemli biçimlerinden birisi de devletlerin kendi aralarında yaptıkları uluslararası antlaşmalardır. Bu bağlamda Yunanistan'ın yaptığı söz konusu sınırlandırma antlaşmaları, deniz alanlarının sınırlandırılmasında hukuki yaklaşımının ne olduğunun tespitinde önemli bir unsurdur.

Ege Denizi'nde 1960'lardan beri Türkiye ile yaşadığı kıta sahanlığı sınırlandırma sorunlarında ve son yıllarda Doğu Akdeniz'de yine Türkiye ile yaşadığı benzer sınırlandırma sorunlarında Yunanistan'ın resmi beyanatlarında iki unsur ön plana çıkmaktadır. Bunlardan ilki eşit uzaklık metoduna yaptığı vurgu ve ikincisi de adaların her durumda kara ülkeleri gibi eşit kıta sahanlığı ve MEB alanlarına hak sahibi olduğu görüşleridir. Ayrıca Yunanistan'ın ilgili iç düzenlemesi olan 2289 sayılı Kanun'u da kara ülkeleri veya adalar söz konusu olduğunda sınırın ortay hat olması gerektiğini öngörmektedir.

Ancak bu çalışmada yapılan değerlendirmeler Atina yönetiminin resmi beyanlarının kendi içinde ve ayrıca sınırlandırma antlaşmaları düzeyindeki uygulamaları ile çeliştiğini göstermektedir. Yunanistan'ın resmi beyanları sınırlandırmada esas kural ya da prensibin ne olduğu konusunda kendi içinde çelişkiler içermektedir. Bazı beyanlar sınırlandırma kuralı olarak hakça çözüm prensibi kuralını telaffuz ederken bazıları ise eşit uzaklık prensibini vurgulamaktadır. Hatta eşit uzaklıkla ilgili ifadelerde de bazı tutarsızlıklar göze çarp-

makta, beyanlarda bazen eşit uzaklık prensibi kavramı kullanılırken bazısında ise bir sınırlandırma metodu anlamına gelecek şekilde eşit uzaklık çizgisi ifadesine yer verilmektedir. Oysa belirtildiği gibi bu iki kavram hukuken epey farklı anlamlara gelmektedir.

Beyanların kendi içinde çelişmelerinden daha da önemli olan husus ise bu beyanların Yunanistan'ın sınırlandırma uygulamasıyla çelişkiler içeriyor olmasıdır. İtalya ile yapılan 1977 Kıta Sahaneliği Antlaşması ile 2020 MEB Sınırlandırma Antlaşması ve Mısır ile yapılan MEB Sınırlandırma Antlaşması, İyon Denizi'ndeki Yunan adalarından bazılarına ve Doğu Akdeniz'deki Yunan adalarının tamamına sınırlandırılmış etki tanımaktadır. Oysa Atina yönetiminin resmi beyanlarına göre sınırlandırmada bütün adalara –niteliklerine bakılmaksızın– tam etki verilmesi gerekmektedir.

Őöz konusu çelişkiler Yunanistan'ın hukuki yaklaşımının kendisi açısından etkinliğini önemli oranda olumsuz etkileyecek unsurlardır. Tespit edilen çelişkiler hem Ege hem de Doğu Akdeniz'de uygulanacak muhtemel çözümlerinde Yunanistan aleyhine etki edebilecek unsurlar olacaktır.

TÜRKİYE’NİN ULUSAL YAPAY ZEKA STRATEJİSİNİ ANLAMLANDIRMAK*

GLORIA SHKURTI ÖZDEMİR

Doktora Adayı, Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi: Araştırmacı, SETA Vakfı

GİRİŞ

1965 Dartmouth Konferansı sırasında ortaya çıkan “yapay zeka” (YZ) olgusunu göz ardı etmek imkansız olduğundan bu alandaki gelişmeleri incelemek ve ulusal stratejilere uygulamak bir zorunluluk haline gelmiştir. Pek çok uzman YZ’yi Dördüncü Sanayi Devrimi¹ ve bir güç çarpanı olarak görmektedir.² Zira YZ insan

* Bu makalenin bazı bölümleri daha önce SETA Vakfı tarafından yayımlanan “Türkiye’nin Ulusal Yapay Zeka Stratejisi: Bundan Sonra Ne Beklenmeli?” başlıklı perspektifte ve *Kriter* dergisinin 65. sayısında “Yapay Zekada Küresel Gelişmeler ve Trendler: Türkiye’nin Yeri Nedir?” başlığıyla yayımlanmıştır.

¹ Paul Scharre, *Army of None: Autonomous Weapons and the Future of War*, (W. W. Norton & Company, New York ve Londra: 2018), s. 16; Klaus Schwab, *The Fourth Industrial Revolution*, (Dünya Ekonomik Forumu, Davos: 2012), s. 12.

² James Johnson, “Artificial Intelligence and Future Warfare: Implications for International Security”, *Defense & Security Analysis*, Cilt: 35, Sayı: 2, (2019), s. 2.

yaşamının her alanını (ekonomi, siyaset, savaş, sağlık ve ticaret vb.) dönüştürme potansiyeline sahiptir.

Birçok devlet başkanı YZ'nin önemini ileri süren açıklamalarda bulunmuştur. Bu açıklamalar Rusya Federasyonu Devlet Başkanı Vladimir Putin'in Eylül 2017'deki şu beyanıyla özetlenebilir: "Her kim YZ'de lider olursa dünyayı o yönetecektir."³ Aynı zamanda pek çok ülke YZ ulusal stratejisini geliştirmeye odaklanmış ve bunun yanı sıra sivil toplum kuruluşları ile özel şirketler YZ'ye dair "araştırma ve geliştirme" (Ar-Ge) konusunda kararlı adımlar atmaya başlamıştır.

Bu bakış açısıyla 20 Ağustos 2021'de Türkiye kendi ulusal YZ stratejisini ilan etmiştir. Bu strateji Türkiye'nin 2021-2025 arasındaki YZ politikalarına rehberlik edecektir.⁴ Ulusal YZ stratejisinin ilanı Türk hükümetinin YZ yol haritası ve uygulamaları bakımından attığı en önemli adımlardan biridir. Elliden fazla ülke halihazırda kendi ulusal YZ stratejisini yayımlamış veya üzerinde çalışmaktadır. Bu durum Türkiye'nin YZ yol haritasını çizmesini, uygulamaya başlamasını ve farklı alanlarda kullanmasını zorunlu kılmaktadır.

YZ'nin pek çok okur için yeni bir kavram olduğu düşünüldüğünde bu makalede YZ'nin kısa bir tanımı yapılmakta ve etkileri tanıtılmaktadır. Ayrıca makale YZ'nin uluslararası sistem üzerindeki etkisine ve rolüne odaklanmaktadır. Bunun yanında bu bölümde Türkiye'nin ulusal YZ stratejisi ayrıntılı olarak tartışılmakta ve daha sonra hem dünyadaki hem de Türkiye'deki son trendler ve gelişmeler hakkında bir değerlendirme yapılmaktadır. Sonuç ola-

³ "Putin Believes That Whatever Country has the Best AI will be 'The Ruler of the World'", Business Insider, 4 Eylül 2017, <https://www.businessinsider.com/putin-believes-country-with-best-ai-ruler-of-the-world-2017-9>, (Erişim tarihi: 10 Mayıs 2022).

⁴ "Ulusal Yapay Zeka Stratejisi (2021-2025)", *Resmi Gazete*, 20 Ağustos 2021, <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2021/08/20210820-22.pdf>, (Erişim tarihi: 25 Ağustos 2021).

rak Türkiye’nin politikalarına YZ’yi başarıyla dahil eden devletler arasında yer almak için gelecekte yapması gerekenlere ilişkin birkaç öneri sunulmaktadır.

Özellikle Türkiye’nin ulusal stratejisine yoğunlaşmakta olan bu makale –diğer ülkeler tarafından YZ’ nin uygulanmasının tartışmasız bir şekilde bağımlılıklara yol açacak teknolojik standartlar belirleyeceği düşünüldüğünde– ulusal YZ stratejisinin hayata geçirilmesinin zorunluluk olduğunu ileri sürmektedir. Birçok uzmanın ileri sürdüğü gibi belirlenecek teknoloji standartlarını daha sonra değiştirmek çok zor olacaktır.⁵ Sonuç olarak Türkiye’nin YZ Ar-Ge’sine mümkün olduğunca çok yoğunlaşması ve bu alanda lider ülkelerden biri haline gelmesi gerekmektedir.

YZ NEDİR?

YZ yeni bir olgudur ve belirli bir tanımı üzerinde henüz anlaşmaya varılmamıştır. Günümüzde çok geniş bir anlamı olan YZ “Google arama algoritmalarından Tesla’nın sürücüsüz teknolojisine ve nihayetinde otonom silah sistemlerine” kadar her şeyi kapsayabilir.⁶ Bununla birlikte genel olarak YZ’nin normalde görsel algılama, konuşma tanıma ve karar verme gibi insan zekası gerektiren görevleri yerine getirebilen bilgisayar sistemlerini ifade ettiği iddia edilmektedir. Bu sistemler insan benzeri algı, biliş, planlama, öğrenme, iletişim veya fiziksel eylem gerektiren görevleri çözmeye potansiyeline sahiptir.⁷

Halihazırda iki tür YZ’den bahsedilebilir: dar ve genel. Dar YZ, oyun oynama veya imge tanıma gibi özel fonksiyonlarda in-

⁵ Ulrike Franke ve José Ignacio Torreblanca, “Geo-Tech Politics: Why Technology Shapes European Power”, Avrupa Dış İlişkiler Konseyi, (Temmuz 2021), <https://ecfr.eu/wp-content/uploads/Geo-tech-politics-Why-technology-shapes-European-power.pdf>, (Erişim tarihi: 31 Ağustos 2021).

⁶ Jean Patric Clancy, “Artificial Intelligence and Modern Warfare”, Academia, (2018), https://www.academia.edu/37454857/Artificial_Intelligence_and_Modern_Warfare, (Erişim tarihi: 31 Ağustos 2021).

⁷ Johnson, “Artificial Intelligence and Future Warfare”.

san zekasına eş(it) veya onun ilerisine geçebilen makine zekasını ifade etmektedir. Genel YZ, bir dizi farklı görevi yerine getirmek için yeterli, insan zekası seviyesine sahip olabilen sistemlere işaret etmektedir.⁸ Çok erken olsa bile üçüncü tür bir YZ'den de söz edilmektedir: süper YZ. Bu zeka bir dizi farklı vazifeyi yerine getirirken insan zeka seviyesinin üstüne çıkabilmektedir. Halen bilinen tüm YZ gelişmeleri dar YZ kapsamında iken uzmanlar genel YZ'ye şüphayle yaklaşmakta ve bu tür YZ'nin tam kapasiteye erişebilmesi için onlarca yıla ihtiyaç olduğunu düşünmektedir.

YZ'lerle ilgili önemli bir konu otonomi, daha açık bir ifadeyle insan-makine ilişkisidir. Halen tartışılabilir üç çeşit ilişki mevcuttur: (i) döngünün içinde insan, (ii) döngünün üstünde insan ve (iii) döngünün dışında insan. "Döngünün içinde insan" çevrenin makinenin kontrolü altında olması ancak son kararı insanın vermesi demektir. Buna "yarı otonom sistem" denir. "Döngünün üzerinde insan" makinenin kendi kendine hareket edebilmesi ve karar verebilmesi anlamına gelir. Ancak insan makinenin davranışını gözlemleyebilir ve gerektiğinde müdahale edebilir. Bu durumda denetlenen bir otonom sistem söz konusudur. Sonuncusu yani "döngünün dışında insan" ise tamamen otonom sistemdir. Bu sistemde makine kendi başına hareket edip karar verebilirken insanın ise makinenin üzerinde kontrolü yoktur ve sonuç olarak insan döngünün dışında kalmaktadır.⁹

ULUSLARARASI SİSTEMDE YZ'NİN ROLÜ VE ETKİSİ

Devrim niteliğindeki gelişmelerin ve yeni teknolojilerin küresel gücün yeniden yapılanmasını büyük ölçüde etkilediği ve genel olarak uluslararası ilişkileri şekillendirdiği bilinmektedir. Bu bağlamda

⁸ Gloria Shkurti Özdemir, "Artificial Intelligence Application in the Military: The Case of United States and China", *SETA Analysis*, (Haziran 2019), s. 9.

⁹ Shkurti Özdemir, "Artificial Intelligence Application in the Military", s. 9.

diğerlerinin yanı sıra Dördüncü Sanayi Devrimi ve ezber bozan bir teknoloji olarak da kabul edilen YZ’nin gücün önemli bir yeniden dağıtıcısı olacağına inanılmaktadır. Daha açık bir ifadeyle YZ kendisini ilk benimseyen devletlere ve devlet dışı aktörlere önemli ekonomik ve stratejik avantajlar sağlayacaktır. Şüphesiz bu avantajlar küresel etkiye dönüştürülecektir.

Birçok araştırmada YZ’nin 2030’a kadar küresel gayrisafı yurt içi hasılda (GSYH) önemli bir artışa yol açacağı öngörülürken önemli bir ekonomik etkiye sahip olacağı güçlü bir şekilde savunulmaktadır. Bunun ise başlıca üç şekilde gerçekleşeceği düşünülmektedir: (i) emek üretkenliği, (ii) sorunları çözebilecek ve kendi kendine öğrenebilecek yeni bir sanal iş gücünün oluşturulması, (iii) yeniliğin yayılması.¹⁰ 2030’a kadar küresel ekonominin artması beklenirken YZ teknolojisinden en çok Kuzey Amerika ve Çin’in yararlanacağı tahmin edilmektedir. Spesifik bir PwC araştırması YZ gelişimi nedeniyle küresel GSYH’nin 2030’a kadar yüzde 14 civarında (15,7 trilyon dolar) artabileceğini ortaya koyuyor. Bu artışın yüzde 70’inin ise Çin ve Kuzey Amerika’da (sırasıyla 7 trilyon dolar ve 3,7 trilyon dolar) gerçekleşmesi bekleniyor.¹¹ Zira bu durum ABD’nin ve Çin’in uzun yıllardır YZ Ar-Ge’sini ulusal gündemlerinde en önemli öncelik olarak gördüğü gerçeğiyle yakından ilişkili bir sonuçtur.

Stratejik avantaj açısından bu durum askeri yetenekleri daha görünür kılacaktır. Makineler lojistik, savaş alanı ve karar vermede insanlardan daha doğru ve daha hızlı olacağından YZ’nin orduda

¹⁰ Marcin Szczepeński, “Economic Impacts of Artificial Intelligence (AI)”, Avrupa Parlamentosu, (Temmuz 2019), [https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/BRIE/2019/637967/EPRS_BRI\(2019\)637967_EN.pdf](https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/BRIE/2019/637967/EPRS_BRI(2019)637967_EN.pdf), (Erişim tarihi: 25 Ağustos 2021).

¹¹ “Sizing the Prize: What’s the Real Value of AI for Your Business and How can You Capitalise?”, PwC, (2018), <https://www.pwc.com/gx/en/issues/analytics/assets/pwc-ai-analysis-sizing-the-prize-report.pdf>, (Erişim tarihi: 25 Ağustos 2021).

uygulanması devletlere savaş alanında üstünlük sağlayacaktır. Ayrıca ordu YZ'nin yardımıyla insanlar tarafından yapılamayan yüksek riskli görevleri düşük maliyetle ve uzun süre gerçekleştirebilir.

Son olarak YZ'nin geliştirilmesi ve uygulanması belirli ülkelerin bazı teknolojilerde liderliğe ve hatta belki de tekele sahip olmasına neden olacağından bu avantajlar küresel etkiye dönüştürülecektir.¹² Bu durum o teknolojiye ihtiyaç duyan diğer devletlerin bağımlı hale gelmesine, bunun sonucunda önde gelen devletlere bu bağımlılıkları kullanma şansı vermesine ve diğer devletleri/aktörleri dış politikalarını değiştirmeye zorlamalarına neden olabilir.

Tüm bu gelişmeler ABD, Çin ve bir ölçüde Rusya arasında şimdiden şekillenmeye başlayan küresel bir rekabetle sonuçlanmaktadır. Dolayısıyla YZ'nin devletlerin uluslararası ilişkilerini yönetme şeklini deđiőtireceđini ve böylece YZ Ar-Ge'sini tüm devletler için bir zorunluluk haline getireceğini söylemek yanlış olmayacaktır.

TÜRKİYE'NİN ULUSAL YZ STRATEJİSİ

Uluslararası arenada aktif rol oynamayı hedefleyen devletler için YZ konusunda ulusal bir strateji geliştirme ve yayımlanmanın zorunlu hale geldiği yaygın olarak kabul edilmektedir. Zira YZ'nin uluslararası politika üzerinde sahip olması beklenen etkisine hazırlıklı olmak gerekmektedir.¹³ 2021 itibarıyla elliden fazla ülke ulusal YZ stratejilerini yayımlamıştır. Genel olarak bu stratejiler ve raporlar “(i) YZ ve veri devriminin ön saflarında yer alma arzusu, (ii) refah ve rekabet gücünü artırmak amacıyla YZ kullanımının sunabileceği fırsatlardan yararlanma, (iii) makine öğrenimi ve vizyonu, doğal dil işleme ve diğer önemli YZ alanlarını geliőtirmede rekabet avantajını

¹² Franke ve Torreblanca, “Geo-Tech Politics”, s. 5.

¹³ “Mapping the Challenges and Opportunities of Artificial Intelligence for the Conduct of Diplomacy”, Diplo Foundation, (Ocak 2019), <https://www.diplomacy.edu/sites/default/files/AI-diplo-report.pdf>, (Erişim tarihi: 25 Ağustos 2021).

koruma, (iv) YZ’nin araştırılması, geliştirilmesi ve uygulanmasında lider küresel mükemmelliğe ulaşmak ve sürdürmek için çalışma”yı ifade etmektedir.¹⁴

Türkiye 20 Ağustos 2021’de YZ ulusal stratejisini benimseyen devletler grubuna katılmıştır.¹⁵ Bu strateji, Türkiye tarafından üstlenilen diğer iki girişim temelinde yayımlanmıştır: “Dijital Türkiye” vizyonu ve Türkiye’nin “Milli Teknoloji Hamlesi.” Bu girişimlerin temel amacı, toplumsal refahın artırılması ve aynı zamanda ulusal güvenliğin güçlendirilmesinin hedeflendiği Türkiye’nin dijital dönüşümü ile ilgilidir. Türkiye aynı zamanda bilimsel ve teknolojik gelişmelerin tekelleşmesine karşı çıkmakta ve küresel rekabet gücünü artırmayı, ekonomik ve teknolojik bağımsızlığını güçlendirmeyi, kritik teknolojilerde atılımlara yol açacak politika ve uygulamalar gerçekleştirmeyi amaçlamaktadır.

Yayımlanan belgeye göre Türkiye YZ’nin GSYH içindeki payını yüzde 5’e çıkarmayı, sektörde 50 bin yeni iş alanı açmayı ve 2025’e kadar YZ lisansüstü öğrenci sayısını 10 bine yükseltmeyi hedeflemektedir. Söz konusu stratejinin en önemli amaçlarından biri de Türkiye’yi uluslararası YZ endekslerinde ilk yirmi ülke arasına yerleştirmekle ilgilidir.¹⁶

Kısaca özetlemek gerekirse “Ulusal Yapay Zeka Stratejisi 2021-2025”te Türkiye altı ana strateji belirlemiştir: (i) YZ uzmanlarının eğitimi ve bu alanda istihdamın artırılması, (ii) araştırma, girişimcilik ve yenilikçiliğin desteklenmesi, (iii) kaliteli veri ve teknik altyapıya erişimin yaygınlaştırılması, (iv) sosyoekonomik uyumu hız-

¹⁴ “Mapping the Challenges and Opportunities of Artificial Intelligence for the Conduct of Diplomacy”, s. 18.

¹⁵ Stratejinin tamamı 24 Ağustos 2021’de Türkiye Bilişim Vadisi’nde düzenlenen bir törende duyurulmuştur.

¹⁶ “Ulusal Yapay Zeka Stratejisi (2021-2025)”, T.C. Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı ve T.C. Cumhurbaşkanlığı Dijital Dönüşüm Ofisi, s. 10, <https://cbddo.gov.tr/SharedFolderServer/Genel/File/TR-UlusalYZZekaStratejisi2021-2025.pdf>, (Erişim tarihi: 31 Ağustos 2021).

landıracak düzenlemelerin yapılması, (v) uluslararası iş birliğinin güçlendirilmesi ve (vi) yapısal ve iş gücü dönüşümünün hızlandırılması. Ayrıca bu stratejik öncelikler kapsamında yirmi dört hedef ve yüz on dokuz önlem belirlenmiştir.

İlaveten ulusal YZ stratejisinde ortaya koyulan önlemlerin ve eylem planlarının etkin bir şekilde uygulanması için iki katmanlı yönetim mekanizması geliştirilmiştir. İlk katman stratejik koordinasyonla (ulusal YZ stratejisi yönlendirme mekanizması) ilgiliyken ikinci katman idari ve teknik koordinasyona (YZ ekosistemi idari ve teknik yönetim mekanizması) odaklanmaktadır. Bu mekanizma altı ana unsurdan oluşmaktadır: (i) strateji izleme, değerlendirme ve yönlendirme yapıları, (ii) idari ve teknik koordinasyon yapıları, (iii) rehberlik ve kılavuzlar, (iv) teknik altyapılar ve platformlar, (v) veri alanları ve (vi) uygulayıcı kurum ve kuruluşlar.

Detaylandırmak gerekirse stratejik koordinasyon mekanizmasının ilk katmanı bahsi geçen unsurlardan üçünü içeriyor: strateji izleme, değerlendirme ve yönlendirme yapıları, idari ve teknik koordinasyon yapıları ve uygulayıcı kurum ve kuruluşlar. Bu kapsamda Ulusal Yapay Zeka Stratejisi Yönlendirme Komitesi oluşturulurken eş zamanlı olarak da Yönlendirme Komitesinin altında iki organ daha teşkil edilecektir: YZ Ekosistemi Danışma Grubu ve Eylem Planı Koordinasyon Grupları. Bu iki organ eylem planlarının izlenmesi, önerilmesi ve hazırlanması ile doğrudan ilişkili oldukları için uygulama süreci açısından oldukça önemlidir. Öte yandan idari ve teknik yönetim mekanizması olan ikinci katman belirtilen unsurlardan beşini ihtiva ediyor: i) strateji izleme, değerlendirme ve yönlendirmeleri, ii) idari ve teknik koordinasyon yapıları, iii) rehberlik ve kılavuzlar, iv) teknik altyapılar ve platformlar, v) veri alanları. İkinci katman temel olarak bakanlıklar düzeyinde eylem planlarının uygulanması için gerekli olan idari ve teknik koordinasyonun yerine getirilmesinden sorumlu olacaktır.

Bunlarla birlikte Türkiye’nin ulusal YZ stratejisinin özellikle YZ’nin sosyoekonomik etkisi ve yasal/etik yönleri dikkate alındığında etkili bir strateji olduğu söylenebilir. Nitekim toplumsal faydayı maksimize etmenin hükümetlerin temel öncelikleri arasında yer aldığı düşünüldüğünde bu iki alan tüm devletlerin ulusal stratejilerinde baskındır. Türkiye de dahil olmak üzere birçok devletin stratejilerinde YZ uygulamasıyla daha fazla sosyal ve ekonomik kazanç elde etmek için iş birliğine duyulan ihtiyacı vurguladığını eklemek gerçekten önemlidir.

Bununla birlikte stratejiler YZ’nin savaşta uygulanmasına odaklandığında iş birliği için aynı “coşku” görülememektedir. Aksine YZ stratejilerinin ağırlıklı olarak savaşta uygulanmasına odaklanan ABD, Çin ve Rusya gibi ülkeler YZ Ar-Ge alanında liderlik etme ihtiyacını vurgulamaktadır. YZ’nin hızlı gelişimi, orduları dönüştürme ve sonuç olarak güç dengesini değiştirme potansiyeli uluslararası bir YZ yarışına neden olmaktadır.

YZ’DE KÜRESEL GELİŞMELER VE TRENDLER: TÜRKİYE’NİN KONUMU

Son yıllarda benzeri görülmemiş oranda yeni teknolojilerin ortaya çıktığına tanık olunmaktadır. Bu, çoğunlukla veri bolluğu ve gelişmiş donanım tarafından sağlansa da bunda küresel salgın da önemli bir rol oynamaktadır. Ufukta görünen birçok teknoloji arasında YZ günlük hayatta zaten karşılaşılan bir gerçeklik olduğu için çok daha fazla öne çıkmaktadır.

Makine öğrenimi, derin öğrenme, sinir ağı, bilişsel bilgi işlem, doğal dil işleme vb. gibi çeşitli bileşenlere sahip YZ tek bir teknolojiden ziyade bir “etkinleştirici”dir. Sonuç olarak çok sayıda uygulaması olan YZ devrim niteliğinde bir potansiyele sahiptir. IBM Deep Blue’nun 1997’de dünya şampiyonu satranç oyuncusu Garry Kasparov’u nasıl yendiği veya Google’ın DeepMind AlphaGo’sunun

2017’de dünya Go Şampiyonu Ke Jie’yi nasıl mağııup ettiğine tanık olunmuştur. Ancak son yıllarda YZ daha sofistike hale gelmiş ve Őimdi g¼nl¼k hayatta sağlık, sanayi, ticaret, eğitim, ulaşım gibi birÇok farklı sekt¼r ve alanda oldukÇa yaygındır.

Tekrar altını ıizmek gerekirse gelişmeleri ve eğilimleri dikkate alan ıalıŐmaların ıoğu YZ’nin önemli bir ekonomik ve stratejik etkiye sahip olacağı gerıeğini vurgulamaktadır. Etkileri ve bununla birlikte gelen kazanımlar göz önüne alındığında YZ’nin uluslararası sistem ve güç dağılımı üzerinde doğrudan bir etkisi olacağı açıktır. Gerıekten de ABD ve ıin tarafından sürdür¼len ve halen de devam eden küresel bir YZ yarışı vardır. Türkiye de bu ıerıevede ıok önemli adımlar atmaktadır.

Genel olarak bakıldığında Mayıs 2022 itibarıyla Türkiye YZ ile bağlantılı yaklaşık otuz girişimde bulunmuştur. Bu girişimler eğitim, sağlık ve iş vb. alanlardaki uygulamaları iıermekte ve Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı, TÜBİTAK ve Cumhurbaşkanlığı Dijital D¼nüş¼m Ofisi bu girişimlere önc¼l¼k etmektedir.¹⁷

YZ’nin devrim niteliğindeki etkisi göz önüne alındığında bu alana yapılan harcamalar son birkaç yılda önemli ölç¼de hızlanmıŐtır. Örneğin 32 ¼lke ve 19 end¼striyi dikkate alan ve International Data Corporation tarafından yayımlanan Dünya ıapında Yapay Zeka Harcama Rehberi’nin verilerine göre YZ’ye yapılan küresel harcama 2020’de 50,1 milyar dolar iken 2021’de 85,3 milyar dolar olmuştur. 2025’te ise bu harcamanın 204 milyar doları aŐacađı tahmin edilmektedir. Rehberde coğrafı bazda ABD ve ıin’in en fazla harcama yapan devletler olacağı ve YZ gelişmelerinden de en büyük ekonomik kazancı bu ¼lkelerin elde etmesinin beklendiği vurgulanmaktadır.¹⁸

¹⁷ “AI in Turkey”, OECD AI, <https://oecd.ai/en/dashboards/countries/Turkey>, (Erişim tarihi: 5 Mayıs 2022).

¹⁸ “Worldwide Artificial Intelligence Spending Guide”, International Data Corporation, (2021).

OECD verilerine göre YZ için dünya çapında risk sermayesi yatırımları son on yılda sürekli artarak 2020’de 81 milyar dolara ulaşmıştır. Diğer veri tabanlarında da belirtildiği gibi ABD ve Çin sırasıyla 45 ve 20 milyar dolar ile başı çekerken Türkiye’nin risk sermayesi yatırımlarının ise yaklaşık 7 milyon dolar olduğu görülmektedir.¹⁹ Ancak ulusal YZ stratejisinde ortaya konulanlar dikkate alındığında önümüzdeki yıllarda yatırımların hızla artacağı söylenebilir.

YZ’nin askeri ve savunma sektörleri üzerinde devrim niteliğinde bir etkiye sahip olması da beklenmektedir. Bu bağlamda askeri sektördeki YZ harcamalarının 2020’de 6,4 milyar dolar olduğu tahmin edilirken bu rakamın 2028’de 13,1 milyar dolara ulaşması öngörülmektedir. ABD’nin askeri alanda YZ yatırımı açısından da lider ülke olacağı düşünülmektedir.²⁰

YZ yatırımları açısından önde gelen sektörlerle bakıldığında 2014’ten bu yana hareket eden ve otonom (sürücüsüz) araçlara yapılan yatırımlar listenin başında yer almaktadır. Devletler özellikle otonom araçlar açısından orduda YZ uygulamasına önem vermektedir. Listede ikinci sırada sağlık, ilaç ve biyoteknoloji endüstrisindeki YZ yatırımları bulunmaktadır. Bu sektöre yapılan yatırımlar koronavirüs (Covid-19) pandemisinin ve YZ’nin birçok hükümet ve uluslararası kuruluş tarafından virüsle mücadele için bir araç olarak kullanılmasının bir sonucu olarak 2020’de iki kattan fazla artmıştır. Türkiye örneğinde yatırımların yüzde 75’i Türk hükümetinin koronavirüs ile mücadelede üstlendiği başarılı politikaların bir yansıması olan sağlık, ilaç ve biyoteknoloji sektörlerine yapılmaktadır.²¹

¹⁹ “VC Investments in AI by Country”, OECD AI, <https://oecd.ai/en/data?selectedArea=investments-in-ai&selectedVisualization=vc-investments-in-ai-by-country>, (Erişim tarihi: 5 Mayıs 2022).

²⁰ “Artificial Intelligence in Defense Market Forecast to 2028”, The Insight Partners, (Aralık 2021).

²¹ “VC Investments in AI by Industry”, OECD AI, <https://oecd.ai/en/data?selectedArea=investments-in-ai&selectedVisualization=vc-investments-in-ai-by-industry>, (Erişim tarihi: 5 Mayıs 2022).

Bu çerçevede TÜBİTAK çok sayıda YZ Ar-Ge projesine fon sağlamıştır. Özellikle son on yılda (2010-2020) bu alanda toplam 1,7 milyar lira kaynak sağlamıştır. Bu fonun yaklaşık yüzde 41'i büyük işletmelere, yüzde 31'i KOBİ'lere, yüzde 25'i akademik araştırmalara ve yüzde 2'si teknoloji tabanlı bireysel girişimcilere yönlendirilmiştir. Ayrıca bu fonların aktarıldığı ilk üç alanın sanayinin dijital dönüşümü ve ileri imalat sistemleri, ticarete dijital dönüşüm, akıllı yaşam ve sağlık olduğu söylenebilir.²²

Bununla birlikte YZ ile ilgili ana küresel eğilimlerin ve gelişmelerin anlaşılacağı tek ölçüt yatırımlar değildir. Her devlette yapılan YZ ile ilgili yayınların sayısı bir devletin bu yarışta nerede durduğunun anlaşılabilmesinde bir diğer önemli parametredir. Beklendiği gibi ABD, Çin ve ardından Avrupa Birliği (AB) YZ ile ilgili yayınlar açısından önde gelen ülkeler/bölgelerdir. Türkiye'de ise 2018 hariç yayın sayısı sürekli artış göstermiştir. Özellikle son on yılda yüzde 130 artarak 2021'de yaklaşık 8 bin 265 yayına ulaşmıştır.²³ Son yıllardaki bu keskin artış Türkiye'nin YZ araştırmalarına ve farklı sektörlerde uygulamalarına önem vermeye başladığının bir göstergesidir. Nitekim ulusal YZ stratejisinde ortaya konan yol haritasına göre Türkiye'nin temel hedeflerinden biri bilimsel üretkenliği teşvik edecek politikalar benimsemektir. Bu çerçevede mevcut durumda Türkiye'de uzmanlığı YZ'ye odaklanan toplam 1.218 akademisyen bulunmakta ve bu sayının 2025'e kadar 5 bine çıkması hedeflenmektedir. Aynı zamanda YZ alanında mezun olanların sayısının 10 bine ulaşacağı da tahmin edilmektedir.²⁴

Yeni ortaya çıkan teknolojiler söz konusu olduğunda uluslararası iş birliği –sadece Ar-Ge sürecine değil deneyim paylaşımına da yar-

²² “Ulusal Yapay Zeka Stratejisi (2021-2025)”.

²³ “AI Publications by Country Over Time”, OECD AI, <https://oecd.ai/en/data?selectedArea=ai-research&selectedVisualization=ai-publications-by-country-over-time>, (Erişim tarihi: 5 Mayıs 2022).

²⁴ “Ulusal Yapay Zeka Stratejisi (2021-2025)”.

dımcı olduğu düşünülürken– büyük önem taşır. Türkiye’nin YZ ile ilgili yayınlar açısından uluslararası iş birliği söz konusu olduğunda AB, ABD ve İngiltere öne çıkan aktörlerdir. Yalnızca AB ülkelerine odaklanıldığında ise Almanya ve İtalya, Türkiye’nin en yüksek araştırma iş birliğine sahip olduğu ülkelerdir. Bu bağlamda Türkiye’nin AB tarafından başlatılan Ufuk 2020, Ufuk Avrupa, Dijital Avrupa Programları gibi projelerde oldukça aktif olduğunu belirtmek gerekir.²⁵

Türkiye’nin ulusal YZ stratejisi, YZ uzmanlarının istihdamına büyük önem vermektedir. Stratejide tüm sektörlerde mesleği bilgi ve iletişim teknolojileri ile ilgili olan yaklaşık 480 bin kişinin bulunduğu belirtilmektedir. Doğrudan YZ alanındaki istihdama ilişkin net bir veri bulunmamakla birlikte Türkiye, YZ ile ilgili istihdamı artırmayı hedefleyen önemli adımlar atmıştır. Bu çerçevede stratejide ücretsiz eğitim vermeyi ve YZ konusunda farkındalığı artırmayı hedefleyen birçok projenin üstlenileceği duyurulmuştur. Buna dayanarak en az 400 bin kişinin bu projelere dahil olması beklenmekte ve Türkiye, merkezi ve yerel yönetim kurumlarındaki uzmanlarını bin kişiye ulaştırarak YZ alanındaki istihdamını 50 bin kişiye çıkarmayı hedeflenmektedir.²⁶

Son olarak Türkiye’nin YZ konusundaki ilerlemesi bir perspektife oturtulduğunda özellikle ulusal stratejinin açıklanmasının ardından son bir yılda çok önemli adımların atıldığı söylenebilir. Bu bağlamda Hükümet Yapay Zeka Hazırlık Endeksi 2021’e göre Türkiye raporda yer alan 160 ülke arasında 53. sıraya yerleşerek konumunu 14 sıra artırmıştır. Bu endekste Türkiye puanını 2020’de 46’dan 2021’de 55,4’a yükseltmiştir.²⁷ Belirtildiği gibi bu

²⁵ “Ulusal Yapay Zeka Stratejisi (2021-2025)”.

²⁶ “Ulusal Yapay Zeka Stratejisi (2021-2025)”.

²⁷ “Government AI Readiness Index 2021”, Oxford Insights, (Ocak 2022), https://static1.squarespace.com/static/58b2e92c1e5b6c828058484e/t/61ead0752e7529590e98d35f/1642778757117/Government_AI_Readiness_21.pdf, (Erişim tarihi: 5 Mayıs 2022).

yükseliş çoğunlukla Türkiye'nin kısa ve uzun vadede YZ hazırlığının oldukça umut verici olduğu düşünölen ulusal stratejisinin açıklanmasıyla ilgilidir.

SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Türkiye tarafından ulusal YZ stratejisinin yayımlanması uluslararası arenada geleceği için aslı önemi haizdir. Birçok devlet stratejilerini zaten yayımlamıő olduğundan Türkiye'nin bunu bir an önce yapması da şart olmuştur. Tekrar belirtmek gerekirse YZ doğru uygulandığı ve kullanıldığında ölkö ekonomisini güçlendirme ve aynı zamanda daha fazla küresel etkiye yol açacak stratejik avantaj sağlama kapasitesine sahiptir. Bu beklentiler Türkiye'nin ulusal YZ stratejisinde de görölmektedir. Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan'ın stratejinin ön sözünde belirttiği gibi YZ teknolojilerinin küresel ekonomi üzerinde interneti bile aşan büyük bir etkiye sahip olması beklenmektedir. Bu ise Türkiye'nin 2023 hedeflerine yaklaőarak dünyanın en iyi ekonomilerinden biri olmasını mümkün kılacaktır.

Ancak böyle bir stratejinin yayımlanması sadece ilk adımdır ve bunu en önemli kısım takip etmelidir. Türkiye'nin YZ ulusal stratejisini izleme konusunda güçlü irade göstermesi gerekmektedir. Teknolojinin ve özellikle YZ'nin uluslararası siyasette önemli bir güç belirleyicisi olacağı artık yadsınamaz bir gerçektir. Söz konusu politikaların uygulanmasındaki herhangi bir gecikme Türkiye'nin küresel güç mücadelesindeki rolünü doğrudan etkileyecektir. Ayrıca finansman önemli bir rol oynamaktadır. ABD, Çin ve Rusya gibi ölkelerde YZ Ar-Ge'sine ayrılan bütçe sürekli arttığından –Türkiye'nin ulusal stratejisinde belirtildiği gibi– küresel finansmanın gelecek dört yıl içinde ikiye katlanması beklenmektedir. Buna binaen Türkiye de YZ Ar-Ge'si için ayırdığı bütçesini buna göre artırmalıdır.

Vurgulanması gereken bir diğer önemli nokta Türkiye'nin Ulusal Yapay Zeka Stratejisi 2021-2025 belgesinin ağırlıklı olarak YZ'nin sosyal ve ekonomik alanlarda uygulanmasına ve etkisine odaklanmış olmasıdır. Bununla birlikte teknoloji ve YZ'de ileri devletler hem sivil hem de askeri uygulamalar için kullanılabilmesi anlamında YZ'nin ikili kullanımını ön plana çıkararak orduda uygulanmasına yoğunlaşmıştır. Bunun ışığında Türkiye'nin stratejik istifade açısından ve daha özelde askeri uygulamada YZ'den yararlanması gerekmektedir.

Türkiye son bir yılda “insansız hava araçları” (İHA) konusunda lider bir aktör haline gelmiş²⁸ ve böylece farklı çatışmalarda (Suriye, Libya, Karabağ veya Ukrayna'da) üstünlük sağlayıp etkili askeri operasyonlar gerçekleştirmesi mümkün olmuştur. Ancak bu üstünlüğünü koruyabilmesi için Türkiye'nin bir an önce askeri stratejisinde YZ'yi kurumsallaştırması zorunludur. Bu kapsamda Türkiye 2023'te faaliyete geçmesi beklenen tamamen YZ kontrollü insansız savaş uçağına sahip ilk ülkeler arasında yer almayı hedeflemektedir.²⁹ YZ'nin askeri alanda uygulanması Türkiye için hem maliyet hem de zaman açısından etkili olacaktır ancak daha önemlisi ülkenin dışa bağımlılığını azaltacaktır. Örneğin Türkiye F-35 örneğinde olduğu gibi ABD askeri teknolojisine bağımlı olmak yerine İHA'sında YZ uygulamasına odaklanarak hem bölgede hem de dünyada daha fazla güç kazanabilecektir. Bu ise Baykar'ın Bayraktar TB2 İHA'larının başarısı düşünüldüğünde ulaşılması imkansız bir hedef değildir. Son olarak özellikle Türkiye'nin PKK/YPG gibi terör tehditleriyle çevrili olduğu bir dönemde YZ'nin Türk ordusunda uygulanmasının ulusal güvenliği artıracığı da aşikardır.

²⁸ Alaattin Doğru, “Turkey Becomes One of World's Leading Manufacturers of Armed Drones: Le Monde”, Anadolu Agency, 10 Temmuz 2021.

²⁹ “Turkey to Be among Pioneers of AI-Controlled Warplane: Erdoğan”, *Daily Sabah*, 26 Mayıs 2021.

Sonuç olarak Türkiye için ulusal YZ stratejisinin açıklanması önümüzdeki yıllarda küresel güç yönünden belirleyici olacak uzun bir yola doğru atılan sadece ilk adımdır. Artık Türkiye'nin YZ uygulaması konusunda daha ileri ve görünür adımlar atması gerekmektedir. ABD ve Çin örnekleri de göz önünde bulundurulurken Türkiye için oyunun kurallarını değiştireceğinden askeri alanda YZ uygulamasına özel önem verilmelidir. Bu durum Türkiye'nin bölgedeki rolünü artıracak ve onu dünyanın önde gelen güçleri arasına yerleştirecektir.

TÜRKİYE-AFRİKA İŞ BİRLİĞİ: ÜÇÜNCÜ BİR YOL MÜMKÜN MÜ?

MÜRSEL BAYRAM

Doç. Dr., Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi

GİRİŞ

Türkiye Cumhuriyeti yüzlerce yıl Kuzey ve Doğu Afrika'da hüküm süren Osmanlı devletinin mirasçısıdır. Bu miras kolonyalizm gibi negatif bir tarihsel hafıza ile malul değildir. Tam aksine Osmanlı'nın Afrika'ya yönelik kolonyalist yayılma teşebbüslerini geciktirdiği söylenebilir. Antikolonyalist anlayışı sürdüren Türkiye Cumhuriyeti yirminci yüzyılın başında Libya'da İtalyan işgaline karşı direnişi örgütleyen bir lider kadrosu tarafından kurulmuştur. Türkiye'nin yaklaşık yüz yıl sonra yine Libya'da istikrarı sağlamaya yönelik adımlar atması "yeni Osmanlıcılık" ile açıklanamayacak nitelikte bir tarihsel devamlılıktır. Osmanlı devletinin Somali'deki varlığı ile Hint Okyanusu ve Kızıldeniz ticaret yollarının güven-

liğini sağlaması gibi bugün de Türkiye'nin Somali'deki varlığı ile bu ülkenin güvenliğine ve kalkınmasına katkıda bulunması devlet politikaları bağlamında tarihsel devamlılığın göstergesidir.

Elbette ne Türkiye ne de Afrika yüz yıl önceki durumunda değildir. Bu süre zarfında Türkiye'nin iç ve dış politikası önemli değişim süreçlerinden geçerken Afrika'nın ekonomi politik koşulları ve kıtaya yönelik ilginin küresel bağlamı da farklılaşmıştır. Afrika'da kolonyal dönemde Avrupa devletleri arasında gerçekleşen rekabet Soğuk Savaş döneminde yerini Amerikan-Sovyet rekabetine bırakmıştır. Kıtada 2000'lerin başından itibaren zayıflama işaretleri görülen Batı nüfuzuna karşı yükselen Çin Halk Cumhuriyeti ve yeniden yükselen Rusya Federasyonu öne çıkmaktadır. Bu yeni rekabet ortamında Türkiye, Batılı ve Doğulu kimliklerini mezceden hibrit bir aktör mü yoksa nevi şahsına münhasır bir aktör mü olacaktır? İkinci seçenek Türkiye'nin Afrika devletleri ile diğer aktörler arasında şimdiye kadar kurulan ilişki biçimlerini taklit etmeksizin üçüncü bir yol bulmasını gerektirmektedir.

Bilindiği üzere "üçüncü yol" daha ziyade sosyal demokrasi bağlamında tüm yeni fikir ve arayışları sembolize eden şemsiye bir kavramdır.¹ Mevzubahis "yol" tasnifi uluslararası aktörlerin mevcut Afrika politikalarına uyarlandığında birinci yolun Batı merkezli neokolonyalist yaklaşım ve ikinci yolun da Çin merkezli neotribüter (yeni haraççı) yaklaşım olduğu söylenebilir. Türkiye ya bu yaklaşımların başarılı yanlarını taklit edecek ya da kendisini diğer aktörlerden farklılaŐtırmaya yönelik bir teorik ve pratik hazırlık yapacaktır. Nihai hedef ise Afrika devletlerinin iş birliği konusunda Türkiye'yi tercih etmelerini sağlamaktır. Afrika devletlerinin tercihi Türkiye'nin önereceği üçüncü yolun başarısını da belirleyecektir.

¹ Hayri Kozanoğlu, "Üçüncü Yol: Sosyal Demokrasi için Tek Yol mu, Son Yol mu?", *Birikim*, Sayı: 113, (1998), s. 25-32.

TÜRKİYE’NİN AFRİKA’YA YÖNELME NEDENLERİ

Türkiye’nin Afrika’ya yönelme nedenlerini sistem, devlet ve karar alıcı düzeylerinde analiz etmek mümkündür. İlk analiz düzeyi uluslararası sistemin yapısıyla ilgilidir. Çift kutuplu uluslararası düzende Batı bloku içerisinde yer almayı tercih eden Türkiye bu stratejik konumlanma doğrultusunda Afrika’yı ilgilendiren hususlarda (örneğin Cezayir’in bağımsızlığı ile ilgili Birleşmiş Milletler [BM] oylamalarında) Batılı devletlerin çıkarlarına zarar verebilecek eylemlerden kaçınmıştır. Küresel siyasette Soğuk Savaş mantığından uzaklaşıldıkça Türkiye’nin Afrika ile bağları güçlenmiştir. Öte yandan Soğuk Savaş sonrasında oluşan tek kutuplu düzen kısa sürede çeşitli meydan okumalar ile karşılaşmış ve dünyanın ekonomik ağırlık merkezi gelişmiş ülkelerden Çin Halk Cumhuriyeti ve Hindistan gibi gelişmekte olan ülkelere doğru kaymaya başlamıştır. Bu ülkelerin hızla yükselen ekonomileri için Afrika’yı yeni bir pazar olarak görmeleri ise kıta üzerindeki rekabete farklı bir boyut kazandırmıştır. Endüstriyel ekonomisini geliştirmekte olan Türkiye de Afrika’yı cazip bir ihracat pazarı olarak görmeye başlamıştır. Tom Wheeler’ın ifadesiyle “Türkler Japonya’nın, Çin’in, Hindistan’ın, Avrupa ülkelerinin ve bilhassa ABD’nin Afrika ile daha fazla ilgilenmeye başladığını gördüler ve Afrika’nın komşusu olarak kendilerinin de orada olmaları gerektiğini düşündüler.”² Türkiye’nin Afrika açılımı böyle bir karikatürize motivasyona dayanmasa da değişen uluslararası koşullara uyum sağlama çabasının olduğu bir gerçektir.

Türkiye’nin Afrika’ya yönelişini anlamak için ulusal düzeydeki faktörleri de dikkate almak gerekir. Zira Türkiye son yirmi yıl zarfında hem siyasi istikrar ve ekonomik büyüme anlamında hem de kentleşme, orta sınıflaşma ve dışa açılma bakımından ciddi bir dönüşüm yaşadı. Türk Silahlı Kuvvetlerinin iç ve dış politikadaki etkinliği sı-

² John Makeni, “Ambitious Turkey Makes First Major Move for Africa’s Heart”, *Daily Nation*, 30 Ağustos 2008.

nırlandırıldı. Türk İşbirliği ve Koordinasyon Ajansı (TİKA), Yurtdışı Türkler ve Akriba Topluluklar Başkanlığı (YTB), Yunus Emre Enstitüsü (YEE), Türkiye Maarif Vakfı, Türkiye Diyanet Vakfı gibi devlet kurum ve kuruluşlarının yanı sıra devlet dışı aktörler, sivil toplum kuruluşları ve iş çevreleri de dış politika yapım sürecine dahil oldu. Bu dönüşüm Türk dış politikasında yumuşak güc unsurlarının daha yoğun ve etkili biçimde kullanılmasına imkan tanıdı. Afrika ülkelerine yönelik resmi kalkınma yardımları artırıldı. Yine ulusal düzeydeki değişim bağlamında Türkiye, dış politikası ile dış ticaretini birlikte yürüten bir “tüccar devlet” (*trading state*) haline geldi. Anadolu şehirlerindeki küçük ve orta ölçekli işletmeler dahi Afrika’ya yatırım yapmanın yollarını aradılar.³ Böylece 2003’te 5 milyar dolar seviyesindeki Türkiye-Afrika ticaret hacmi 2021’de 25,6 milyar dolara ulaştı. Bu sürede Türk müteahhitlerin Afrika genelinde üstlendikleri projelerin büyüklüğü ise kümülatif olarak 77 milyar doları geçti. Türkiye’nin ulusal düzeydeki dönüşümünün bir diğer parametresi savunma sanayiindeki atılımdır. 2002’de 66 savunma projesini yaklaşık yüzde 80 dışa bağımlılık oranı ile yürüten Türkiye 2020’de proje sayısını 762’ye çıkarırken dışa bağımlılık oranını ise yüzde 30’a düşürdü. Başta “silahlı insansız hava araçları” (SİHA) olmak üzere birçok kritik savunma sanayii ürününde adından söz ettiren Türkiye hem terörle mücadele konusunda başarısını artırdı hem de bu başarıya öykünen Afrika devletleri açısından cazip bir tedarikçiye dönüŐtü.

Uluslararası konjonktüre uyum sağlama çabası ve ulusal düzeydeki dönüşüm faktörleri elbette Türk dış politikasına yön veren bireysel perspektiflerden bağımsız değerlendirilemez. 1978’de Dışişleri Bakanı Ahmet Gündüz Ökçün’ün uygulamaya koyduğu Afrika’ya açılım programı Türkiye’nin kıtadaki ekonomik ve diplomatik var-

³ Mürsel Bayram, “Türk Dış Politikasının Dönüşüm Sürecinde Afrika”, *Türkiye’nin Dış Politikası: Yeni Eğilimleri, Yeni Yönelimleri, Yeni Yaklaşımları*, ed. İdris Demir, (Dora Yayınları, Bursa: 2014), s. 261-278.

lığını kısa bir süreliğine de olsa canlandırmıştı. Ne var ki 12 Eylül 1980 Darbesi, Ökçün'ün programını akamete uğrattı. Mevcut Afrika açılımının temellerini atan eylem planı ise 1998'de Dışişleri Bakanı İsmail Cem'in girişimiyle hazırlandı. Fakat bu plan da siyasi istikrarsızlık nedeniyle kağıt üzerinde kaldı. 2002'de iktidara gelen Recep Tayyip Erdoğan liderliğindeki Adalet ve Kalkınma Partisi (AK Parti) hem siyasi ve iktisadi istikrarı temin etme hem de bu istikrarın ivmesiyle dünyaya açılma konusunda ciddi bir mesafe kaydetti. Gerek başbakanlığı gerekse cumhurbaşkanlığı süresince otuz Afrika ülkesine ziyaret gerçekleştiren Recep Tayyip Erdoğan etkili bir "lider diplomasisi" uyguladı. Togo Cumhurbaşkanı Faure Gnassingbe "Şimdiye kadar kıta dışından Afrika'yı bu kadar ziyaret eden bir lider görmedik"⁴ diyerek bu diplomasiye atıfta bulunmaktadır. Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın Afrika ziyaretlerinde yaptığı konuşmalar bir siyasi lider olarak kıtaya bakışındaki farklılığı özetlemektedir. "Afrika Kıtası'na yönelik Batı merkezli oryantalist yaklaşımları reddediyoruz. Afrika Kıtası'ndaki halkları ayırım yapmadan bağrımıza basıyoruz" diyen Cumhurbaşkanı Erdoğan "Tarih boyunca olduğu gibi bugün de Afrika'ya baktığımızda diğerlerinin tersine elmasları, altınları, madenleri, yer altı zenginliklerini görenlerden değiliz. Biz Afrika'ya baktığımızda ortak tarihimizi görüyoruz, sadece ve sadece dost ve kardeşlerimizi görüyoruz"⁵ sözleriyle Türkiye'nin Afrika politikasındaki antikolonyalist perspektifi ortaya koymaktadır.

KAZAN KAZAN POLİTİKASININ SOMUTLAŞMASI

Kolonyalist güçlerin Afrika stratejilerinde bir tarafın diğer taraftan bariz biçimde daha fazla kazanç elde etmesine dayanan bir an-

⁴ "Togo Cumhurbaşkanı: Kitadan Olmayan Ama Afrika'yı Bu Kadar Ziyaret Eden Bir Lider Hiç Görmedik", SDE, 20 Ekim 2021, <https://www.sde.org.tr/afrika/togo-cumhurbaşkanı-kitadan-olmayan-ama-afrikayı-bu-kadar-ziyaret-eden-bir-lider-hiç-gormedik-haber-24292>, (Erişim tarihi: 11 Aralık 2021).

⁵ "Afrika'ya Bakınca Ortak Geçmişimizi Görüyoruz", *Dünya*, 7 Ocak 2013.

layıő söz konusudur. Yükselen güçlerin Afrika devletleriyle ilişkilerinde ise “kazan kazan” şeklinde ifade edilen karşılıklı fayda anlayışı öne çıkmaktadır. Elbette yükselen güçler de reel politik mülahazalarla Afrika'nın potansiyelinden istifade etmeye çalışmakta ve bunu alternatif söylemler üzerinden temellendirmektedir. Kazan kazan gibi alternatif söylemler Afrika devletlerinin herhangi bir kıta dışı aktörle ilişkilerinde hak ettikleri şekilde eşit egemen ortaklar olarak değerlendirilmelerini ve iş birliğinden optimum kazanç sağlamalarını öngörmektedir.

Afrika politikasında karşılıklı fayda ve eşit ortaklık söylemlerini benimseyen yükselen güçlerden birisi de Türkiye'dir. “Afrika'nın yükseliş Türkiye'nin, Türkiye'nin yükseliş Afrika'nın yükseliőine destek olacaktır”⁶ denilerek karşılıklı faydanın da ötesinde “karşılıklı yükseliş” olarak tarif edilebilecek özgün bir yaklaşım ortaya konulmuştur. Türkiye “Afrika ile birlikte kazanmak, birlikte kalmak, birlikte büyümek, birlikte yol yürümek” istemektedir.⁷ Bu söylem hem Türkiye ile Afrika devletlerini statü olarak eşitleme ve aralarındaki ekonomik benzerlikleri vurgulama hem de “yükselen Afrika” ile “yükselen Türkiye” arasında politik hedef birlikteliği oluşturma nosyonunu işaret etmektedir. Sözü edilen birlikteliğin en görünür olabileceği alan mevcut uluslararası düzene yönelik eleştirilerdir. Türkiye, Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi'nin (BMGK) adaletsiz yapısına atıfla “Dünya beşten büyüktür” derken Afrika devletleri de mevcut uluslararası düzenin adil bir bölgesel temsil sağlamadığını, kıtanın BMGK'de en az iki daimi üye ile temsil edilmesi gerektiğini gündeme getirmektedir. Bu bakımdan Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın konuşmalarında ve *Daha Adil Bir*

⁶ “21. Yüzyıl Afrika ve Türkiye'nin Yüzyılı Olacaktır”, T.C. Dışişleri Bakanlığı, https://www.mfa.gov.tr/disisleri-bakani-davutoglu-_21_-yuzyil-afrika-ve-turkiye_nin-yuzyili-olacaktir.tr.mfa, (Erişim tarihi: 11 Aralık 2021).

⁷ “Cumhurbaşkanı Erdoğan'dan Afrika için ‘Birlikte Kalkınma ve Kazanma’ Vurgusu”, Anadolu Ajansı, 21 Ekim 2021.

*Dünya Mümkün*⁸ kitabında dile getirdiği görüşler ile başta Sierra Leone Cumhurbaşkanı Julius Maada Bio olmak üzere birçok Afrika devletinin BM reformuna dair görüşleri⁹ nihai hedef açısından bir-biriyle örtüşmektedir. Türkiye, Afrika'ya yönelik söylemlerinde söz konusu örtüşmeyi vurgulamalı ve kıtanın adil temsil davasını açıkça destekleyerek kazan kazan söylemini somutlaştırmalıdır.

Öte yandan gerek eski kolonyal güçlerin gerekse yükselen güçlerin Afrika ile iş birliğinden bekledikleri temel fayda kendilerini ilgilendiren oylamalarda BM Genel Kurulu'nun yüzde 28'ini teşkil eden elli dört Afrika devletinin desteğini almaktır. Nitekim 2009-2010 arası BMGK geçici üyeliği için Batı Avrupa ve Diğer Devletler Grubu'ndan adaylığını açıklayan Türkiye, ilgili Genel Kurul oylamasında neredeyse bütün Afrika devletlerinin desteğini alarak üyeliğe seçilmiştir. Böylece Afrika ile geliştirilen iş birliği Türkiye açısından erken dönemde meyvelerini vermeye başlamıştır. BM Genel Kurulu'ndaki Afrika etkisinin Türkiye tarafından desteklenen davalar için de önemli olduğunu belirtmek gerekir. Mesela 2017'de ABD Başkanı Donald Trump'ın Kudüs'ü İsrail'in başkenti olarak tanıma kararı Türkiye ve Yemen tarafından tasarlanan bir kararla kınanmıştır. BM üyesi devletlere “Kudüs'te diplomatik misyon kurmaktan kaçınma” çağrısı yapan karar tasarısı Genel Kurul'da 128 oyla kabul edilmiştir. Afrika'dan otuz altı devlet, Türkiye'nin hazırladığı tasarıyı onaylarken diğerleri çekimser kalmış veya oylamaya katılmamıştır. Tasarıya ret oyu veren tek Afrika ülkesi ise Togo olmuştur. Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın son Afrika seyahatine Togo'yu da dahil etmiş olması gelecekteki benzer oylamalarda bu ülkenin de Türkiye lehine hareket etme ihtimalini artırabilir.

⁸ Recep Tayyip Erdoğan, *Daha Adil Bir Dünya Mümkün: Birleşmiş Milletler Reformu için Bir Model Önerisi*, (Türkuvaz Kitap, İstanbul: 2021).

⁹ “Sierra Leone Leader: Add Africa to UN Security Council Now”, VOA, 26 Eylül 2019, https://www.voanews.com/a/usa_sierra-leone-leader-add-africa-un-security-council-now/6176549.html, (Erişim tarihi: 20 Aralık 2021).

Türkiye açısından halihazırda Afrika ile iş birliğinin temel ekonomik faydası enerji tedarikiyle ilgilidir. Bilindiği üzere Türkiye'nin petrol ve doğal gazda dışa bağımlılık oranı yüzde 90'ları bulmaktadır. Hidrokarbon ithalatının önemli bir bölümünü Rusya ve İnan'dan gerçekleştiren Türkiye, Afrika açılımı kapsamında iş birliği geliştirdiği Cezayir ve Nijerya'yı da ana enerji tedarikçileri arasına dahil etmiştir. Afrika ülkelerinden yapılan ithalat dışa bağımlılık olgusunu deđiŐtirmemekle beraber Türkiye'nin tedarikçilerini çeŐitlendirerek jeopolitik risk teşkil edebilecek üreticilere bağımlı kalmaması açısından önemlidir. Bu faydaya karşılıklı Türkiye de Afrika devletlerinin enerji sorunlarının çözüme katkıda bulunabilmektedir. Mesela Madagaskar'ın başkenti Antananarivo'nun elektrik ihtiyacının yaklaşık üçte biri Aksa Enerji tarafından karşılanmaktadır. Afrika'nın diğer ülkelere de yayılması mümkün olan bu gelişme kazan kazan politikasının işlevselliğine dair kayda değer bir örnektir. Zira gerçek bir kazan kazan yaklaşımı Afrika devletlerinin kalkınmasına katkıda bulunulmasını gerektirir. Cumhurbaşkanlığı sözcüsü İbrahim Kalın'ın ifadesiyle “Afrika'nın potansiyelini gerçekleştirmesi, Afrikalıların kendi fitrat ve geleneklerine göre kendi kendilerini kalkındırmasına imkan sağlanması bağlıdır. Türkiye'nin kazan kazan politikası Afrika'nın bu mücadelesine mütevazı ancak önemli bir katkı olarak görülmelidir”.¹⁰ Türkiye-Afrika iş birliği Afrika devletlerinin eski kolonyal güçlere bağımlılıklarını azaltıp adil koŐullarda ticaret yapabilmelerini ve milli gelirlerini artırmalarını sağladığı takdirde gerçek bir kazan kazan ilişkisine dönüşebilir.

BİR ALTERNATİF OLARAK TÜRKİYE

Türkiye'nin alternatif bir ortak olabilmesinin yolu “Afrika devletleri neden Türkiye'yi tercih etsin?” sorusuna verilecek cevaptan

¹⁰ Büşra Selvi Öğütçen ve Emel Öz Gözellik, “Cumhurbaşkanlığı Sözcüsü Kalın: Türkiye Afrika'da Kazan-Kazan Politikası İzliyor”, Anadolu Ajansı, 28 Ocak 2017.

geçmektedir. Zira kıta devletlerinin önündeki seçenekler artmış durumdadır. Soğuk Savaş döneminde iki bloktan biriyle iş birliği geliştirme zorunluluğu hisseden Afrika devletleri günümüzde böyle bir kısıtlama olmaksızın dünyanın her yerinden ortaklar bulabilmektedir. Kazakistan,¹¹ Malta,¹² Meksika¹³ ve Vietnam¹⁴ gibi daha önce kıta ile ciddi ilişkileri olmamış aktörlerin dahi bugün Afrika'ya açılım planları vardır. Afrika ile ilgilenen aktörlerin çeşitlendiği bir ortamda rekabet avantajına sahip olmak isteyen Türkiye diğer aktörlere göre daha yüksek katma değere sahip ürünler ya da hizmetler sunma zorunluluğu ile karşı karşıyadır.

Türkiye'yi Afrika'da diğer aktörlerden ayıracı özellik özelliği kalkınma iş birliği anlayışıdır. Türkiye, resmi kalkınma yardımlarının gayrisafi yurt içi hasılaya oranı bakımından BM Binyıl Kalkınma Hedefi'ni tutturana az sayıdaki ülkeden biridir. Geleneksel donörlerin ekonomik kriz gerekçesiyle büyük kesintilere gittikleri dönemlerde dahi Türkiye'nin kalkınma yardımlarını artırmaya devam etmesi, az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerin Ankara ile iş birliğini önemsemelerine neden olmaktadır. Bu noktada iki hususa dikkat edilmesi gerekir. Birincisi yapılan kalkınma yardımlarının boyutu ile tanıtımı orantılı görünmemektedir. Çünkü Türkiye'nin Afrika'daki faaliyetlerinin ulusal ve uluslararası medyaya yansımaları oldukça sınırlı ve konjonktürelidir. Genellikle Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın Afrika seyahatleri veya zirveler sırasında artan bir medya

¹¹ Volkan İpek, Gulnara Dadabayeva ve Aigul Adibayeva, "Kazakhstan in Africa: An Economic Diplomacy within Distant Neighborhood Foreign Policy", *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, Cilt: 10, Sayı: 2, (2021), s. 1251-1273.

¹² *Malta and Africa: A Strategy for Partnership 2020-2025*, Ministry of Foreign Affairs and Trade Promotion, 2020.

¹³ Mauricio de María y Campos, *Una Política Exterior Activa de México Hacia África: Asignatura Pendiente en el Nuevo Escenario Mundial*, (Centro Tepoztlán Víctor L. Urquidi, Tenochtitlán: 2018).

¹⁴ "Vietnam in Focus of African Friends and Partners", The Brenthurst Foundation, 11 Haziran 2020, <https://www.thebrenthurstfoundation.org/news/vietnam-in-focus-of-african-friends-and-partners>, (Erişim tarihi: 21 Aralık 2021).

ilgisi söz konusudur. İkincisi Türkiye'nin dış yardım anlayışındaki özgünlük net biçimde ortaya konulmamaktadır.

Farklı görüşler olmakla birlikte dış yardımların kalkınma ve demokratikleşme üzerindeki etkileri tartışmalıdır. Bir bağımlılık unsuru olan dış yardımlar alıcı ülkelerde üretkenliği baltalayabilmekte ve kurumsal reformları geciktirerek kalkınma hızını olumsuz etkileyebilmektedir. Son altmış yılda gelişmiş ülkelerden Afrika'ya gelen kalkınma yardımları bir trilyon dolara ulaşırken Afrika'da nüfusun neredeyse yarısının halen günde bir doların altında gelire hayatını idame ettirmesi, ana akım kalkınma yardımı uygulamalarının gözden geçirilmesi gerektiğini göstermektedir.¹⁵

Bu nedenle Türkiye-Afrika iş birliğinde yardım yerine yatırımın öne çıkması, destek kapsamındaki faaliyetlerin ise insani yardımlar ve projelerle sınırlandırılması yerinde olacaktır. Nitekim Türkiye'nin resmi kalkınma yardımları içinde en büyük payı acil ve insani yardımlar ile sosyal ve ekonomik altyapı projeleri oluşturmaktadır. En fazla kaynağın tahsis edildiği sektörler ise eğitim ve sağlıktır. Daha da önemlisi Türkiye'nin uyguladığı kalkınma iş birliği modeli, yardım veren ile yardım alan taraflar arasında hiyerarşik bir ilişki öngörmemekte ve ülkelerin ihtiyaçlarının kendileri tarafından tespit edilip karşılanabileceği bir yöntem içermektedir.¹⁶ Bu antipaternalist model Türkiye'yi diğer aktörlerden belirgin biçimde ayıracak ve tercih edilirliliğini artıracak bir potansiyele sahiptir.

Türkiye, Afrika'da kalkınma iş birliği ile yumuşak gücünü artırırken savunma sanayii iş birliği ile sert güç unsurlarını da etki aracı olarak kullanabilmektedir. Halihazırda Afrika'nın toplam silah ithalatının yüzde 35'i Rusya tarafından karşılanmaktadır. Pek çok

¹⁵ Serkan Kayalar, "Afrika'da Sürdürülebilir Kalkınma İş Birliklerinin Öncüsü: TİKA", *Kriter*, Sayı: 63, (2021).

¹⁶ Enver Arpa ve Murat Bayar, "Türkiye'nin Afrika'ya Yönelik Kalkınma Yardımlarının Yardım Etkinliği Açısından Değerlendirilmesi", *Bilge Strateji*, Cilt: 11, Sayı: 21, (2019), s. 201-229.

Afrika ülkesi Soğuk Savaş döneminde ithal edilen Sovyet yapımı askeri teçhizatı kullanmaya devam etmekte ve bu teçhizatın modernizasyonu için Moskova yönetimiyle iş birliğini sürdürmektedir. Afrika'ya silah satışında Rusya'yı sırasıyla Çin, Fransa ve ABD takip etmektedir. Türkiye bu alanda nispeten yeni bir aktör olmasına rağmen kısa sürede yirmi beşten fazla Afrika ülkesi ile savunma sanayii iş birliği anlaşması imzalamayı başarmıştır. Bilhassa SİHA teknolojisinde elde ettiği rekabet üstünlüğünün etkisiyle 2020'de Afrika devletlerine yaklaşık 83 milyon dolarlık savunma sanayii ihracatı gerçekleştiren Türkiye 2021'de bu rakamı 288 milyona çıkarmıştır. Şimdiye kadar Türkiye'den on dört Afrika ülkesine (Burkina Faso, Cezayir, Çad, Fas, Gana, Kenya, Mali, Moritanya, Nijer, Nijerya, Senegal, Somali, Ruanda ve Uganda) muhtelif silah ve askeri araç ihraç edilmiştir.¹⁷ Savunma sanayii ihracatı ile yakalanan bu ivme Türkiye-Afrika ilişkilerinin açılım ve genişleme evrelerini tamamlayıp derinleşme evresine geçtiğine işaret etmektedir.

AFRİKA'DA TÜRKİYE İMAJI VE AFRİKA+1 ZİRVELERİ

Türkiye şimdiye kadar dengeli bir siyaset izleyerek kıta genelinde pozitif bir imaj elde etmeyi başarmıştır. Paris merkezli IMMAR'ın on iki Afrika ülkesinden 2 bin 426 kanaat önderiyle gerçekleştirdiği "Africleads 2021" araştırmasına¹⁸ göre Türkiye kıtada en iyi imaja sahip ülkeler arasındadır. Türkiye bir önceki yıl yüzde 8 olan puanını yüzde 15'e çıkararak ABD, Almanya, Kanada, İngiltere, Çin, Japonya ve Fransa'nın ardından Afrika'da en iyi imaja sahip sekizinci ülke olmuştur. "Sizce kıtanın en faydalı ortağı kimdir?" sorusuna ise sırasıyla Çin, ABD, Kanada, Almanya, Japonya, Türkiye, İn-

¹⁷ Ahmet Alemdar, "Rekabetçi Afrika Pazarında Türk Savunma Sanayiinin Artan Varlığı", *Kriter*, Sayı: 63, (2021).

¹⁸ *Africleads 2021: Baromètre CIAN des Leaders D'opinion en Afrique, Réalisé par IMMAR*, (Conseil Français des Investisseurs en Afrique, Troisième Édition 2020/2021), s. 1-8.

giltere, Birleşik Arap Emirlikleri ve Fransa cevabı verilmiştir. Türkiye'nin kırk üç Afrika ülkesinde büyükelçilik açmış olması, Türk Hava Yolları'nın Afrika'da altmış bir noktaya uçuş gerçekleştirmesi ve Türk tipi kalkınma iş birliği modelinin giderek benimsenmesi bu pozitif imaja katkı sunan faktörlerdir.

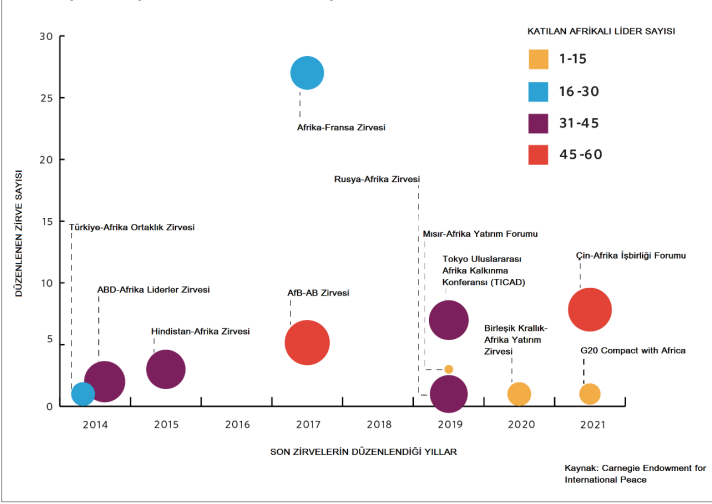
Oluşan pozitif imajı sürdürülebilir hale getirmek için yerelde daha sistemli biçimde Türkiye'nin tanıtılmasına ihtiyaç vardır. Türk dilini ve kültürünü tanıtmak üzere faaliyetler yürüten YEE'nin halihazırda Afrika genelinde on merkezi bulunmaktadır. Bunların dördü Kuzey Afrika'da (Cezayir, Fas, Mısır ve Tunus), diğerleri Sahra Altı Afrika'dadır (Güney Afrika Cumhuriyeti, Nijerya, Ruanda, Senegal, Somali ve Sudan). Abuja ve Kigali'deki YEE merkezleri 2021 içerisinde faaliyete geçmiştir. YEE bünyesinde düzenlenen Türkçe kurslarına kıta genelinde yoğun bir ilginin olduğu bilinmektedir. Bu ilgi daha fazla sayıda YEE merkezinin açılmasını mümkün kılmaktadır. Çin devletine ait Konfüçyüs Enstitüsünün kırk beş Afrika ülkesinde altmış bir ofis ile faaliyet yürüttüğü¹⁹ dikkate alınırsa Afrika'daki YEE merkezlerinin sayısının henüz mütevazı seviyede kaldığı söylenebilir.

Siyasi düzlemde tarafların birbirlerini daha iyi tanımlarını sağlayacak platformların başında ise zirveler gelmektedir. Afrika devletleri ile kıta dışından bir aktörü bir araya getiren Afrika+1 zirveleri son yıllarda dikkat çekmekle birlikte Fransa'nın 1972'den, Japonya'nın 1993'ten ve Çin'in 2000'den beri düzenli olarak kıta devletleriyle zirveler düzenlediği bilinmektedir. ABD, Rusya, İngiltere, Almanya, Güney Kore ve Hindistan da bu furyaya katılarak kıta ile en az bir zirve tertip etmiştir. Batılı+1 ortakları, zirvelerde Afrika devletlerine genellikle ekonomik reformlar, çevresel ve sosyal standartlar, İş Yapma Kolaylığı Endeksi vb. konularda tavsiyelerde

¹⁹ Siyuan Li, "China's Confucius Institute in Africa: A Different Story?", *International Journal of Comparative Education and Development*, Cilt: 23, Sayı: 4, (2021), s. 354.

bulunmaktadır. Bunlar önemsiz konular olmamakla beraber +1 ortaklarının Afrika'nın koşullarına göre kendilerini nasıl güncelleyebilecekleri de eşit derecede önemlidir. Zirveler bu anlamda Afrikalı temsilcilerin öneri ve şikayetlerini dinleme fırsatı sunmaktadır.

Grafik 1. Afrika+1 Zirvelerine Afrika Liderlerinin Katılımı (2014-2021)

Kaynak: Carnegie Endowment for International Peace

Diğer taraftan Afrika'da zirvelere yönelik bazı eleştirilerin yükseldiğini belirtmek de gerekir. Afrikalı devlet ve hükümet başkanlarının toplanıp bir devlet veya hükümet başkanı ile görüşmek üzere başka bir ülkeye gitmesi kıta devletlerinin bireysel pazarlık gücünü azaltan ve "onurunu zedeleyen" bir eğilim olarak değerlendirilmektedir. Bu kapsamda 2006'da Banjul Formülü olarak anılan bir kararla Afrika+1 zirvelerine katılım sınırlandırılmıştır. Afrika Birliği başkanı, Afrika Birliği Komisyonu başkanı, beş NEPAD²⁰ kurucu üyesi ve sekiz bölgesel ekonomik topluluk temsilcisinin öncelikli olarak zirvelere katılması öngörülmüştür. Banjul Formülü şimdiye kadar Hindistan, Güney Kore ve Türkiye ile gerçekleşen zirvelerde

²⁰ The New Partnership for Africa's Development (Afrika'nın Kalkınması için Yeni Ortaklık): Afrika Birliği'nin bir ekonomik kalkınma programıdır.

uygulanırken ABD, Çin, Japonya ve Rusya'nın düzenlediği zirvelerde esnetilmiştir.²¹ Dolayısıyla Türkiye-Afrika Ortaklık Zirvesi'ne iştirak edecek devlet ve hükümet başkanı sayısı yalnızca Türkiye'nin imajına ve cazibesine değil Afrika devletlerinin Banjul Formülü'nü uygulayıp uygulamama konusundaki inisiyatiflerine de bağlıdır.

SONUÇ

Türkiye-Afrika iş birliği ilk bakışta yükselen güçlerin bu kıtadaki varlıkları ile paralellikler arz etmektedir. Bunun en temel göstergesi eşit ortaklık ve kazan kazan söylemleridir. Çin ve Rusya gibi Türkiye de Afrika politikasını Batılı güçlerin neokolonyalist yaklaşımlarına karşıtlık üzerinden temellendirmektedir. Türkiye'yi Çin ve Rusya'dan ayıran husus ise mevcut uluslararası düzenin reformuna ilişkin söylemlerdir. Veto yetkisine sahip BMGK üyeleri arasında yer alan Çin ve Rusya esasında Türkiye'nin "Dünya beşten büyüktür" mottosuyla karşı çıktığı düzenin temsilcileridir. Bu bakımdan Türkiye ile Afrika devletlerinin mevcut düzene yönelik revizyonist talepleri Çin ve Rusya'ninkine nazaran çok daha gerçekçidir. Türkiye, uluslararası alanda kendi tezleri için Afrika devletlerinden destek talep ederken kıta devletlerinin adil temsil taleplerini de dikkate almalıdır. "Karşılıklı yükseliş" üzerinden temellendirilebilecek böyle bir stratejik hedef ortaklığı Afrika'daki Türkiye varlığını Atlantik ve Avrasya arasında "üçüncü yol" kılabilir.

Türkiye'yi Afrika devletleri için alternatif bir ortak haline getiren ve diğer aktörlerden ayıran en temel özellik ise yumuşak ve sert güç unsurları arasında kurduğu dengedir. Türkiye bir taraftan talep odaklı kalkınma iş birliği projeleri ile kıta genelinde yumuşak gücünü artırmayı başarırken diğer taraftan sağladığı güvenlik desteği ve ihraç ettiği savunma sanayii ürünleri ile çatışma sahalarda den-

²¹ Philomena Apiko, "Getting Partnerships Right: The Case for an AU Strategy", *ECDPM*, Sayı: 313, (Kasım 2021), s. 1-22.

geleri meşru hükümetler lehine değiştirebilmektedir. Bu değişimin en yakın örneği Libya'dır. Benzer şekilde Somali'de tecrübe edilen Türkiye'nin kalkınma ve istikrar sağlayıcı etkisi, Afrika devletleri açısından Ankara ile iş birliğini cazip kılmaktadır.

Afrika'da oluşan pozitif Türkiye imajının güçlendirilmesi için atılan ve atılması beklenen adımlar vardır. Türkiye Maarif Vakfı'nın girişimleriyle Yaounde II Üniversitesi bünyesinde Türkiye Araştırmaları Merkezi'nin açılması bu bağlamda kritik bir adımdır. TRT Afrika'nın kurulmasına yönelik öneriler yine son derece makuldür. Özellikle son dönemde dünya genelinde yükselen ve Türkiye'yi de etkileyen yabancı düşmanlığı dalgası karşısında ise Türkiye'deki Afrika algısını normalleştirmek adına eğitimin biçimlendirici rolünden yararlanılabilir. Bu doğrultuda ilköğretim ders kitaplarındaki görsellerde Afrikalı çocuk tasvirlerine yer verilmesi, orta ve yükseköğretim coğrafya ve tarih ders içeriklerinin Afrika'yı da kapsayacak şekilde daha küresel bir perspektifle hazırlanması önerilebilir. Üniversitelerin tarih bölümlerinde Afrika tarihi ile ilgili bir dersin olmaması ve uluslararası ilişkiler bölümlerinde verilen siyasi tarih derslerinin yine Avrupa merkezci bir bakış açısını yansıtması Türkiye'deki Afrika algısının objektif biçimde şekillenmesine engel olmaktadır. Etkili bir Afrika stratejisi ise siyasi ve iktisadi alandaki çabalar ile eğitim, sanat ve kültür gibi alanlardaki çabaların tutarlı olmasına bağlıdır.

2. BÖLÜM TÜRK DIŞ
POLİTİKASININ
2021
GELİŞMELERİ

TÜRKİYE'NİN İRAN POLİTİKASI 2021

KEMAL İNAT

Prof. Dr., Sakarya Üniversitesi Uluslararası İlişkiler Bölümü

MUSTAFA CANER

Araş. Gör., Sakarya Üniversitesi Ortadoğu Enstitüsü

GİRİŞ

İran'da yeni bir cumhurbaşkanının göreve başladığı 2021'de Ankara-Tahran ilişkilerinin seyri açısından önceki yıllardan farklılık arz edecek önemli gelişmeler yaşanmamıştır. İki ülkenin ekonomik ilişkileri ABD yaptırımları ve pandemi şartları nedeniyle olması gereken düzeyin çok altında kalmaya devam ederken iki ülke arasında Irak ve Suriye üzerindeki rekabet düşük düzeyde de olsa sürmüştür. İki ülkenin cumhurbaşkanları 2021'de çok sayıda telefon görüşmesi gerçekleştirirken Kasım'daki Ekonomik İşbirliği Teşkilatı zirvesinde Türkmenistan'ın başkenti Aşkabat'ta yüz yüze görüşme imkanı da bulmuştur. Yine dışişleri bakanlarının karşılıklı ziyaretlerinin yanı sıra bazı diğer bakanların ve üst düzey bürokratların ziyaretleri ile

2021 Ankara ve Tahran yönetimleri arasında diplomatik temasların belirli düzeyde sürdürüldüğü bir yıl olmuştur.

Ankara ve Tahran'ın önemli aktörleri arasında yer aldığı Suriye barış görüşmeleri (Astana ve Cenevre süreçleri) 2021'de önemli ilerleme sağlanmadan sürdürülürken iki ülke arasında nüfuz mücadelesine sahne olan bir diğer ülke olan Irak'ta Türkiye'nin teröre karşı operasyonlarından rahatsız olan İran destekli milis güçlerinin bazı eylem ve söylemleri nedeniyle yaşanan gerginliğin ilişkilere de yansıdığı görülmüştür. Ancak her iki ülkenin sorunları diplomatik düzlemde çözmeye odaklanan sağduyulu girişimleriyle bu sorunların büyümesi önlenmiştir. Zira her iki ülke de Ortadoğu bölgesinde bir bölgesel üstünlük mücadelesi içerisinde olsalar da küresel güç olma hedefleri çerçevesinde birbirleriyle rasyonel bir ilişki kurmaları gerektiğinin farkındadır.

Bu rasyonel ilişkinin en önemli parçası olması gereken ekonomik iş birliği alanında 2020'ye göre bazı ilerlemeler yaşanmış olsa da özellikle Amerikan yaptırımları nedeniyle iki ülke arasında petrol ticaretinin yapılamaması nedeniyle Türkiye-İran ticaret hacmi 2021'deki yüzde 70 civarında artışa rağmen düşük düzeyde kalmaya devam etmiştir. Türkiye'nin İran'dan doğal gaz ithalatında 2020'de gündeme gelen sorunlar 2021'de söz konusu olmazken bu alanda yüzde 77 oranında bir artış yaşanmıştır. Türkiye'nin İran'a ihracatında da 2021'de bir önceki yıla göre yüzde 27'lik bir artış söz konusu olmuştur. Bu iyileşmelere rağmen iki ülke arasındaki ticaret hacmi 2010'ların başında ulaşılan seviyelerin çok gerisinde bulunmaktadır.

SİYASİ İLİŞKİLER

2021'de de iki ülke arasındaki üst düzey görüşmelerde aksama olmamış, bölgesel konular başta olmak üzere iki başkenti de alakadar eden pek çok meselede diyalog devam etmiştir. Bu anlamda ön-

ceki yıllarda tarafları meşgul eden Suriye ve Kafkasya bölgesindeki gelişmelere ek olarak ABD'nin Afganistan'dan çekilmesi sonrasında Orta Asya'da şekillenen dengelerin de Ankara-Tahran ilişkilerinde yeni bir gündem maddesi olduğu söylenebilir. Zaman zaman iki ülke diplomatları ya da bürokratları düzeyinde gerginlikler yaşansa da bu durumun özellikle cumhurbaşkanı ya da dışişleri bakanı seviyesine yansımadağı belirtilmelidir.

ÜST DÜZEY SİYASİ GÖRÜŞMELER

2021 Türkiye-İran ilişkileri açısından İran Dışişleri Bakanı Cevad Zarif'in ziyareti ile başlamıştır. Özellikle Karabağ'ın Ermenistan'ın işgalinden kurtarılmasının ardından Kafkasya'da oluşmaya başlayan yeni dengeleri yakından izleyen İran bu sürecin dışında kalmamak adına girişimlerde bulunmuştur. Bu anlamda Cevad Zarif, Azerbaycan'dan başlayarak Rusya, Ermenistan ve son olarak Gürcistan'a peş peşe ziyaretler gerçekleştirmiştir. Zarif'in Kafkasya turu sonrasındaki durağı ise Türkiye olmuştur. İstanbul'da mevkidaşı Mevlüt Çavuşoğlu ile bir araya gelen Zarif, ABD tarafından S-400 alımı sebebiyle Türkiye'ye yönelik uygulanan yaptırımlar için "Bu yaptırımların bizim için bir önemi yok. ABD, pervasızca yaptırım uygulamayı alışkanlık haline getirmiş bir ülke" diyerek Türkiye'ye destek vermiştir. İki taraf da bölgesel istikrarı sağlamak adına beraber çalışmaya sürdürme konusunda mutabık kalmıştır. Dışişleri Bakanı Çavuşoğlu diğer bölgesel meselelerin yanında Afganistan konusunda da İran ile iş birliği içerisinde olduklarını ifade etmiştir.¹ Türkiye, Suriye konusunda İran ve Rusya ile birlikte halihazırda Astana sürecini yürütmektedir. Afganistan konusunda da iş birliğine başlanması Ankara-Tahran iş birliğinin diplomatik gücünün kapsamının genişlediğini göstermektedir. Zarif'in yaptırımlar karşısında Türkiye'ye destek vermesi de Türki-

¹ "Turkey, Iran Reiterate Commitment to Cooperate for Regional Peace", *Daily Sabah*, 29 Ocak 2021.

ye'nin de İran üzerinde uygulanan yaptırımlar konusunda Tahran yönetimine desteği düşünöldüğünde anlamlıdır.

Şubat'ta Türkiye ve İran yönetimleri arasında Irak konulu anlaşmazlıklar yaşanmıştır. İki öлке arasındaki krizi giderebilmek adına dışışleri bakanları düzeyindeki görüşmelerin büyük önemi olmuştur. Bu anlamda Türkiye Dışışleri Bakanı Mevlüt Çavuşoğlu 16 Mart'ta Twitter hesabından yaptığı açıklamaıyla 2. Tahran Diyalog Forumu'na telekonferans yöntemiyle katıldığını duyurmuştur. Çavuşoğlu, Afganistan, Doğu Akdeniz ve Kafkasya gibi birçok meselede Türkiye'nin siyasi pozisyonunu diğer katılımcılarla paylaştıklarını ifade etmiştir.² 19 Mart'ta da Cevad Zarif, İstanbul'a ziyaret gerçekleştirerek mevkidaşı ile görüşmüştür. Görüşmede Milli İstihbarat Teşkilatı Başkanı Hakan Fidan da hazır bulunmuştur. Temel olarak Afganistan ve Suriye gibi önemli bölgesel gelişmelerin konuşulduğu toplantının, iki taraftan yapılan açıklamalar dikkate alındığında oldukça olumlu geçtiği söylenebilir.³

15 Kasım'da da Dışışleri Bakanı Çavuşoğlu, Tahran'ı ziyaret etmiştir. Dışışleri Bakanı Çavuşoğlu ziyaretinde yeni İran Cumhurbaşkanı İbrahim Reisi ve yeni İran Dışışleri Bakanı Hüseyin Emir Abdullahiyan ile görüşmüştür. Olumlu bir atmosferde geçen görüşmelerde Suriye, Kafkasya ve Afganistan başta olmak üzere bölgesel meseleler ele alınmıştır. Ayrıca bu ziyaret İran Dışışleri Bakanı Abdullahiyan ile Çavuşoğlu arasındaki ilk yüz yüze görüşme olmuştur. Bu görüşmede Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın da yakında Tahran'ı ziyaret edeceği ve bu ziyaret çerçevesinde Türkiye-İran Yüksek Düzeyli İşbirliği Konseyi'nin yedinci toplantısının düzenleneceği Çavuşoğlu tarafından ifade edilmiştir.⁴

² Mevlüt Çavuşoğlu, Twitter, 16 Mart 2021, <https://twitter.com/MevlutCavusoglu/status/1371779331559714817>, (Erişim tarihi: 7 Nisan 2021).

³ "Top Iranian Diplomat Visits Turkey", *Hurriyet Daily News*, 19 Mart 2021.

⁴ "Çavuşoğlu'nun Tahran Ziyareti Üzerinden Türkiye-İran İlişkilerini Okumak", *Sabah*, 20 Kasım 2021.

Sene içerisinde cumhurbaşkanları düzeyinde karşılıklı diyalog da devam etmiştir. İki ülke cumhurbaşkanları arasındaki ilk temas 21 Şubat'ta telefon görüşmesi şeklinde gerçekleşmiştir. Mevkidaşı Hasan Ruhani'ye yaptırımlar karşısında Türkiye'nin İran'a olan desteğini ifade eden Cumhurbaşkanı Erdoğan, Joe Biden'ın yeni Amerikan başkanı olmasının İran ve dünya güçleri arasında yeniden bir nükleer anlaşma yapılabilmesi için bir "fırsat penceresi" açtığını düşündüğünü dile getirmiştir.⁵ Cumhurbaşkanı Erdoğan yıllardan beri Türkiye'nin İran'a uygulanan tek taraflı yaptırımlara karşı olduğunu ve İran nükleer sorununun çözümü için diyalog ve diplomasinin tek çare olduğunu belirtmektedir. Bu minvalde Cumhurbaşkanı Erdoğan Mart'ta yaptığı başka bir açıklamada da İran'a uygulanan yaptırımların kaldırılması ve nükleer anlaşmaya dönülmesinin "bölgesel istikrara ve ekonomik refaha katkı sağlayıcı" bir etkisinin olacağını söylemiştir.⁶

18 Haziran'da İran'da yapılan cumhurbaşkanı seçimi sonrasında Yargı Gücü Başkanı İbrahim Reisi seçimlerden galip ayrılmış ve ülkenin yeni cumhurbaşkanı seçilmiştir. Reisi ile birlikte İran'da ılımlı Ruhani dönemi kapanmış ve muhafazakar tonları öne çıkan bir siyasi anlayış hakim hale gelmiştir.⁷ Hasan Ruhani sekiz yıldır görev yaptığı İran cumhurbaşkanlığı koltuğunu bırakmadan evvel Kurban Bayramı dolayısıyla Cumhurbaşkanı Erdoğan ile bir telefon görüşmesi gerçekleştirmiştir. 22 Temmuz'daki görüşmede Ruhani ve Erdoğan bölgesel ve diğer uluslararası meselelerde iki ülke arasındaki iş birliğinin önemine vurgu yapmıştır.⁸

⁵ "Erdogan Tells Rouhani He Sees Window of Opportunity for Iran, U.S. on Sanctions", Reuters, 21 Şubat 2021.

⁶ "Erdogan Urges Lifting U.S. Sanctions on Iran, Return to Nuclear Deal", *Haaretz*, 4 Mart 2021.

⁷ "2021 İran Cumhurbaşkanı Seçimi: Muhafazakar Dönüşümün Ayak Sesleri", *SETA Analiz*, Sayı: 348, (Ağustos 2021).

⁸ "Rouhani: Iran, Turkey's Responsible Approach Helps Resolution of Regional Problems", *Fars News*, 22 Temmuz 2021.

Yeni seçilen Cumhurbaşkanı Reisi'nin yemin töreni Ağustos'ta gerçekleşmiştir. Tahran'daki törene Türkiye'yi temsilen Meclis Başkanı Mustafa Şentop ve AK Parti Genel Başkanvekili Numan Kurtulmuş, beraberlerindeki TBMM heyeti ile birlikte katılmıştır. Tören öncesi İbrahim Reisi ile de bir araya gelen Türk heyeti verimli bir diyalog gerçekleştirmiştir. Cumhurbaşkanı İbrahim Reisi iki ülke arasındaki ilişkilerin “komşuluktan daha fazlası” olduğunu söylemiştir.⁹ Reisi'nin cumhurbaşkanlığı koltuğuna oturması sonrasında Cumhurbaşkanı Erdoğan da vakit geçirmeden İran cumhurbaşkanını telefonla arayarak tebriklerini iletmıştır.¹⁰ Cumhurbaşkanı Erdoğan böylece yeni hükümet döneminde de Tahran yönetimiyle ilişkileri korumak ve derinleştirmek yönündeki niyetini göstermiştir. İki lider 12 Eylül'de de bir telefon görüşmesi gerçekleştirmiş ve terörle mücadelede iş birliğine vurgu yapmıştır.¹¹

İki cumhurbaşkanı 28 Kasım'da Türkmenistan'ın başkenti Aşkaba'ta bir araya gelmiştir. 15. Ekonomik İşbirliği Teşkilatı Zirvesi çerçevesinde gerçekleşen görüşmede iki ülke arasındaki ticari ilişkiler ele alınmıştır. İkisinin konuşmaları ekonomi konularıyla sınırlı kalmamış ve siyasi konuları da içermiştir. Özellikle Suriye ve Afganistan konuları konuşulan önemli konular arasında sayılabilir.¹² İki ülke cumhurbaşkanları arasında yılın son teması 8 Aralık'ta gerçekleşmiştir. Erdoğan ve Reisi'nin gerçekleştirdiği telefon görüşmesinde ekonomide ve bölgesel konularda ikili iş birliğinin önemi vurgulanmıştır. Cumhurbaşkanı Erdoğan yakın zamanda Tahran'a

⁹ “Türk Heyeti İran'da”, TRT Haber, 5 Ağustos 2021.

¹⁰ “Cumhurbaşkanı Erdoğan, İran Cumhurbaşkanı Reisi ile Telefonda Görüştü”, T.C. İletişim Başkanlığı, 12 Ağustos 2021, <https://www.iletisim.gov.tr/turkce/haberler/detay/cumhurbaskani-erdogan-iran-cumhurbaskani-reisi-ile-telefonda-gorustu>, (Erişim tarihi: 12 Ağustos 2021).

¹¹ “Reisi ile Erdoğan'ın Telefon Görüşmesi”, *Fars News*, 12 Eylül 2021.

¹² “Raeisi, Foreign Counterparts Highlight Boosting Bilateral Ties on Sidelines of ECO Summit”, *Iran Daily*, 28 Kasım 2021.

bir ziyaret gerçekleştireceğini ve bu ziyarette iki ülke arasındaki iş birliğinde “yeni bir sayfa açılacağını” ifade ederken İran Cumhurbaşkanı Reisi de “Terör ile mücadelede ortak hareket etmek istiyoruz. Bu konuda tüm ülkelerin iş birliğinden memnun oluruz” açıklamasını yapmıştır.¹³

BÖLGESEL MESELELER

On yılı aşkın süredir Türkiye ve İran'ı meşgul eden en önemli meselelerin başında Suriye krizi gelmektedir. 2011'den bu yana süren Suriye'deki iç savaş sebebiyle her iki ülke de diplomatik süreçleri işletmeye ve sorunun çözümüne matuf hareket etmeye çalışmaktadır. Bu doğrultuda 2017'nin başından beri devam eden Astana süreci sayesinde pek çok adım atılmış ve bu adımlar sahaya yansıtılmıştır. Astana toplantıları koronavirüs (Covid-19) pandemisi sebebiyle duraklasa da 2021'de 16. ve 17. Astana görüşmeleri gerçekleştirilmiştir. İlki Temmuz'da gerçekleşen 16. Astana toplantısında Suriye'deki son gelişmeler, Suriye halkının durumu, DEAŞ başta olmak üzere terör örgütleri ile mücadelede iş birliği, Anayasa Komitesinin çalışmaları, savaş esirlerinin bırakılması, mahkum takası ve kayıp kişilerin bulunma çalışmaları gibi konular görüşülmüştür. Toplantıda Türkiye heyetine Dışişleri Bakanlığı Suriye sorumlusu Büyükelçi Selçuk Ünal başkanlık ederken İran tarafını ise Dışişleri Bakan Yardımcısı Ali Asgar Hacı temsil etmiştir.¹⁴ Yıl içerisindeki iki Astana görüşmesinin arasında Türk ve İranlı yetkililer bir de 21 Ekim'de İsviçre'nin Cenevre kentinde bir araya gelerek Suriye konusunu görüşmüştür. Tarafları yine Sedat Ünal ve Ali Asgar Hacı'nın temsil ettiği toplantı Anayasa Komitesinin 18-22 Ekim ara-

¹³ “İran Cumhurbaşkanı Reisi: “Türkiye ile İş Birliğimiz Yeni Bir Aşamaya Girecek””, İHA, 8 Aralık 2021.

¹⁴ “Astana Trio Turkey, Iran, Russia Pledge to Cooperate in Syria”, *Daily Sabah*, 8 Temmuz 2021.

sında Cenevre’de düzenlenen altıncı tur görüşmelerinin bir parçası olarak gerçekleşmiştir.¹⁵

Suriye konulu Astana toplantısının ikincisi ise 21-22 Aralık arasında Kazakistan’ın Nursultan kentinde düzenlenmiştir. Bu toplantı sonucunda açıklanan bildiri de özellikle Türkiye’nin güvenlik endişelerini artıran Fırat’ın doğusundaki terör varlıklarına müsamaha gösterilmeyeceği ifade edilmiştir. Ayrıca İsrail’in Suriye’de gerçekleştirdiği operasyonlar kınanmış ve İdlib’de faaliyet gösteren terör örgütlerine karşı adım atılması gerektiği vurgulanmıştır. Bu toplantıda alınan kararlardan biri de bir sonraki toplantının Tahran’da gerçekleştirilmesi olmuştur.¹⁶ Ancak İsrail’in Suriye’de gerçekleştirdiği operasyonların –Rusya’nın hava savunma sistemleri düşünüldüğünde– Moskova yönetiminin zımnı onayı ile gerçekleştirildiği belirtilmelidir. Bu operasyonların İran’a bağlı unsurları hedef aldığı göz önüne alınırsa Tahran ve Moskova yönetimleri arasında Suriye üzerinde bir rekabet olduğu ortaya çıkmaktadır. Ancak toplantının sonuç bildirisinde vurgulandığı üzere bu rekabetin açıkça dile getirilmesi hem Rusya hem de İran tarafından arzu edilmemektedir. Benzer şekilde Ankara’nın güvenlik endişelerinin haklılığı tespit edilse de terör örgütlerine karşı Türkiye’nin gerçekleştirmek istediği operasyonlara açıkça Rusya ve İran tarafından yeşil ışık yakıldığına dair bir emare bildiri de bulunmamaktadır. Bu ve benzeri noktalar Astana sürecine ilişkin karmaşık meseleleri gösterirken sürecin neden uzun sürdüğünü ve henüz nihayete ermediğini açıklamaktadır.

İki ülkenin de komşusu olan Irak’taki istikrarsızlıklar ve Türkiye’ye karşı faaliyet gösteren terör örgütlerinin bu ülkenin topraklarını kullanmaları sebebiyle zaman zaman gerginlikler yaşanmakta-

¹⁵ Bayram Altuğ, “Türkiye, Rusya ve İran Heyetlerinin ‘Suriye’ Konulu Toplantısı Cenevre’de Başladı”, Anadolu Ajansı, 21 Ekim 2021.

¹⁶ “17’ncisi Düzenlenen Astana Görüşmeleri Bitti”, TRT Haber, 22 Aralık 2021.

dır. Türkiye'nin kendi ulusal güvenliğini sağlama gayretinden ileri gelen terör karşıtı operasyonları, bölgedeki nüfuz alanına yönelik bir tehdit olarak algılayan İran bu operasyonlara karşı çıkmaktadır. Ayrıca İran destekli milis grupları da Türkiye'ye yönelik tehdit mesajları yayımlamakta ve zaman zaman ufak çaplı saldırılar da düzenlemektedir. Türkiye'nin Irak'ta bulunan Gara bölgesinde gerçekleştirdiği operasyona karşı İran destekli Haşdi Şabi unsurlarından Hareketü'l-Nüceba ve Ashabü'l-Kehf örgütleri Türkiye'yi tehdit etmişlerdir. Hatta Ashabü'l-Kehf örgütü bir video yayımlayarak Musul'da bulunan Türk askerlerine bir saldırı düzenlediklerini iddia etmiştir.¹⁷ Bu olaylar üzerine İran'ın Bağdat Büyükelçisi İrec Mescidi de vermiş olduğu bir röportajda Türk Silahlı Kuvvetlerinin Irak'ın toprak bütünlüğünü ihlal ettiği suçlamasını yöneltmiştir.¹⁸ Bunun üzerine Türkiye'nin Bağdat Büyükelçisi Fatih Yıldız da Twitter hesabı üzerinden "Türkiye'ye Irak'ın sınırlarına saygı gösterilmesine dair ders verecek en şahsın İran'ın büyükelçisi olması gerektiğini düşünüyorum" diyerek tepkisini ortaya koymuştur.¹⁹

Gerilimin yükselmesi üzerine İran'ın Ankara Büyükelçisi Muhammed Ferazmend Türk Dışişleri Bakanlığına çağırılmış ve İran'ın Türkiye'ye terörle mücadele konusunda destek vermesinin beklendiği kendisine iletilmiştir.²⁰ Bu arada Türkiye İçişleri Bakanı Süleyman Soylu'nun İran topraklarında PKK varlığına ilişkin beyanatları nedeniyle Türkiye'nin Tahran Büyükelçisi Derya Örs de İran Dışişleri Bakanlığına çağırılmış ve Soylu'nun açıklamalarının "iki ülkenin teröre karşı iş birliğine zarar verdiği" İranlı yetkililer tarafından ken-

¹⁷ "Iraqi Group Launches Missile Attack on Turkish Military Base", MEHR, 15 Şubat 2021.

¹⁸ "İranlı Büyükelçi'den Rûdaw'a: Türkiye Uluslararası Sınırlara Geri Dönmeli", Rudaw, 27 Şubat 2021.

¹⁹ Fatih Yıldız, Twitter, 27 Şubat 2021, https://twitter.com/FATIH YILDIZ_MFA/status/1365691666309480454, (Erişim tarihi: 7 Nisan 2022).

²⁰ "İran Büyükelçisi, Dışişleri Bakanlığı'na Çağırıldı", NTV, 28 Şubat 2021.

disine iletilmiştir.²¹ Ancak iki ülkenin dışişleri bakanlarının yaptığı görüşmeler sonrasında iki ülke arasındaki gergin hava yumuşamıştır. Tartışmaların aktörlerinden olan İçişleri Bakanı Soylu'nun Ekim'de Tahran'a bir ziyaret gerçekleştirmesi ve mevkidaşı Ahmed Vahidi ile yaptığı görüşmedeki olumlu atmosfer mezkur sorunların giderildiğini göstermektedir. Özellikle İçişleri Bakanı Soylu'nun İran'a yöneltilen teröre destek suçlamalarının tam aksine bu görüşmede iki ülkenin terörle mücadelede iş birliğine vurgu yapması sorunların şaşırtıcı bir hızla çözüldüğüne işaret etmektedir.²²

Özellikle Joe Biden'ın yeni Amerikan başkanı seçilmesi ile hız kazanan bölgesel normalleşme trendi İran ve Türkiye'nin Körfez ülkeleri ile bozuk olan ilişkilerini iyileştirme adımlarını da içermektedir. Bu anlamda gerçekleşen girişimlerin somut çıktılarını 2021'de gözlemek mümkün olmuştur. Birleşik Arap Emirlikleri'nin (BAE) daha önceden Süveyş Kanalı üzerinden Avrupa'ya ulaştırdığı nakliye tırlarının bu rota yerine İran-Türkiye rotasını kullanmaları için anlaşmaya varılmıştır. Böylece deniz yoluyla ortalama yirmi gün süren tır ulaşımı altı güne düşmüştür.²³ Bu gelişme ülkeler arasındaki siyasal normalleşmenin ekonomik ilişkileri de güçlendirmesine örnektir.

EKONOMİK İLİŞKİLER

2021'de Türkiye-İran ekonomik ilişkilerinin bir önceki yıl düştüğü dip noktadan geri dönmeye başladığının işaretlerini görmek mümkündür. Koronavirüs salgınının ekonomik etkilerinin 2020'ye göre azalmaya başlaması ve ABD'de başkanlık kolтуğunu devralan

²¹ "اظهارات اخیر وزیر کشور ترکیه غیرقابل قبول و خلاف همکاری‌های فی‌مابین است", ILNA, 28 Şubat 2021.

²² Muhammet Kurşun, "Türkiye ile İran Arasında Güvenlik Alanında İş Birliği Mutabakatı İmzalandı", Anadolu Ajansı, 20 Ekim 2021.

²³ "BAE-İran-Türkiye Koridoru Resmen Hizmete Açılıyor", MEHR, 24 Kasım 2021.

Biden'in İran'la sorunların çözümü konusunda diplomasiyi öne çıkarma yönünde bir irade ortaya koymasının Türkiye-İran ekonomik ilişkileri üzerinde dolaylı da olsa pozitif yansımaları görülmüştür. Bu çerçevede iki ülkenin ticaret hacminde 2020'ye göre büyük bir artış yaşanırken İran'dan Türkiye'ye gelen turist sayısında ve Türkiye'de konut satın alan yabancıların sayısında da benzer şekilde ciddi yükselişler söz konusu olmuştur.

İRAN'DAN ENERJİ İTHALATI

İran'dan enerji ithalatı 2021'de de bir önceki yılda olduğu gibi doğal gaz ithalatıyla sınırlı kalmıştır. Enerji Piyasası Düzenleme Kurumunun (EPDK) 2021'e dair petrol piyasası sektör raporlarında İran'ın adının dahi geçmemesi Türkiye'deki petrol ithalatçılarının Amerikan yaptırımlarına uygun olarak İran'dan petrol satın almadıklarının göstergesi olmuştur. ABD'de yaşanan başkan değişikliği sonucu İran'a karşı çok sert politikaları savunan ve bu ülkeye karşı yaptırımları yeniden daha ağır şekilde geri getiren Trump'ın yerine Tahran'la anlaşmaya istekli görünen Biden'in Beyaz Saray'a yerleşmesi yıl sonuna kadar yaptırımların kaldırılması konusunda herhangi bir değişiklik getirmediğinden Türkiye'nin İran'dan petrol alması mümkün olmamıştır. ABD'de Halkbank davasının devam etmesi Türkiye'nin bu konuda adım atmasını engelleyen faktörlerin başında gelirken Ankara'nın alternatif kaynaklardan petrol temin etme imkanları da İran'dan petrol alma konusunda gereksiz risklere girmek istememesinin nedenlerinden biri olmuştur.

Amerikan yaptırımları konusunda Türkiye ya da Avrupa ülkelerine karşı çok daha dirençli olan Çin'in ise Biden'in başkan olması sonrasında gevşeyen denetleme mekanizmasını da fırsata çevirerek dolaylı yollardan İran'dan aldığı petrolün miktarını sürekli artırarak önemli kazançlar elde ettiğini belirtmek gerekir. Zira Çin'in İran

ve Venezuela gibi Amerikan yaptırımları altındaki ülkelerden satın aldığı petrolü piyasa fiyatlarının yaklaşık yüzde 10 daha altından temin ettiği konunun uzmanları tarafından dile getirilmektedir.²⁴ Bu şekilde ABD'nin aslında İran ve Venezuela'ya uyguladığı yaptırımlar yoluyla bu konuda risk almayı kabul eden Çin'in ucuz petrolle ulaşmasına yardımcı olduğunu ileri sürmek yanlış olmayacaktır. Türkiye –dünyadaki birçok başka ülke gibi– Amerikan yaptırımlarının haksız olduğunu açıklasa da yaptırımlara rağmen İran'dan petrol alma ve yüzde 10 kazanç elde etme noktasında 2021'de de girişimde bulunmamıştır. Halkbank'a karşı ABD'de süren hukuksuz dava bu konuda Ankara'nın risk almaması gerektiğini göstermektedir. Her ne kadar ABD'nin İran'a karşı uyguladığı tek taraflı yaptırımlar uluslararası hukuka aykırı olsa da bu ülkenin uluslararası finans kuruluşlarında sahip olduğu etki ve SWIFT sistemindeki kontrolünü güç ve baskı politikası aracı olarak kullanması Türkiye'nin onaylamasa da bu yaptırımlara uygun hareket etmesini zorunlu kılmaktadır.

Petrol ithalatı konusunda bu sorunlar yaşansa da Türkiye'nin İran'dan doğal gaz ithalatında 2020'ye göre ciddi bir artış yaşandığı görülmüştür. Türkiye'nin İran'dan doğal gaz ithalatı 2021'de bir önceki yılın aynı dönemine göre yüzde 77 oranında artarken doğal gaz ithalatındaki payı yüzde 16,1'e yükselerek yeniden son on yılın ortalaması düzeyinde gerçekleşmiştir. Özellikle geçen yıl boru hattındaki arıza gerekçesiyle doğal gaz alımının hiç yapılmadığı aylardan biri olan Mayıs'ta İran'dan ithal edilen doğal gazın payının 2021'de Türkiye'nin aynı ay içindeki toplam gaz ithalatının yüzde 23,9'una ulaştığı görülmüştür (Tablo 1).

²⁴ "Çin İran ve Venezuela'dan Ucuz Petrol İthalatını Artırdı", Bloomberg HT, 11 Ocak 2022.

**TABLO 1. TÜRKİYE'NİN İRAN'DAN DOĞAL GAZ İTHALATI
(2020-2021)**

	2020		2021		DEĞİŞİM (2020-2021, YÜZDE)
	Milyon Sm ³	İran'ın Payı (Yüzde)	Milyon Sm ³	İran'ın Payı (Yüzde)	
Ocak	704,15	11,76	714,00	11,72	1,40
Şubat	767,25	14,58	808,70	13,47	5,40
Mart	557,81	14,15	850,19	14,59	52,42
Nisan	0,00	0,00	866,96	18,35	100,00
Mayıs	0,00	0,00	860,70	23,91	100,00
Haziran	0,00	0,00	867,01	21,33	100,00
Temmuz	664,36	21,36	633,20	15,64	-4,69
Ağustos	406,42	12,11	898,24	21,54	121,01
Eylül	514,88	13,83	888,34	20,75	72,53
Ekim	97,20	2,41	395,12	8,48	306,50
Kasım	790,32	15,34	796,02	15,77	0,75
Aralık	818,64	13,08	855,06	13,83	4,52
Toplam	5.321,03	11,05	9.433,54	16,13	77,27

Kaynak: EPDK verilerinden derlenmiştir.

Bu rakamlar 2020'de İran'ın payında yaşanan ciddi düşüşün gecici olduğunu göstermesi açısından önemlidir. 2020'deki rakamların ardından Türkiye'nin Amerikan yaptırımları nedeniyle doğal gaz ithalatında İran'ın payını azaltırken ABD'nin payını artırmasının siyasi tercihlerle alakalı olup olmadığı meselesi gündeme gelmiştir. Ancak 2021'in ilk on ayında yapılan doğal gaz ithalatında ABD'nin payı değişmezken İran'ın payında yaşanan ciddi artış geçen yıl bu iki ülkeden yapılan ithalatta siyasi eğilimler yerine ekonomik gerekçelerin belirleyici olduğunu göstermiştir. 2020'de koronavirüs salgınının ekonomiye etkisi nedeniyle küresel enerji talebinde yaşa-

nan düşüş doğal gaz fiyatlarını da etkileyip spot sıvılaştırılmış doğal gaz (LNG) fiyatlarını anlaşmalı boru gazı fiyatlarına göre çok daha avantajlı hale getirdiğinden Türkiye ABD ve diğer LNG tedarikçisi ülkelere yönelmiştir. Ancak 2021’de spot gaz piyasasında yaşanan aşırı fiyat artışı Türkiye’nin geleneksel boru gazı tedarikçilerine ağırlık vermesine yol açmıştır. Bu tercihin sonucu olarak İran’dan ithal edilen doğal gaz oranı yeniden 2019 ve önceki yıllardaki seviyeye yükselmiştir. Tablo 2’de Türkiye’nin LNG ithalatının toplam gaz ithalatındaki payının 2020’de ulaştığı yüzde 31,3’lük zirvenin ardından spot piyasada artan fiyatlar nedeniyle 2021’de yeniden yüzde 24,1 seviyesine indiği görülmektedir.

TABLO 2. TÜRKİYE’NİN DOĞAL GAZ İTHALATINDA BORU GAZI VE LNG MİKTARI (MİLYON SM ³) VE PAYLARI (2018-2021, YÜZDE)					
GAZIN TÜRÜ	BORU GAZI		LNG		TOPLAM
Yıllar	Miktar	Pay (Yüzde)	Miktar	Pay (Yüzde)	Miktar
2018	39.032	77,6	11.250	22,3	50.282
2019	32.517	71,9	12.694	28,1	45.211
2020	33.047	68,6	15.078	31,3	48.125
2021	44.595	75,9	14.107	24,1	58.702

Kaynak: EPDK verilerinden derlenmiştir.

2021’de İran’dan doğal gaz alımı konusunda klasik yollardan farklı bir yöntem de gündeme gelmiştir. EPDK, İran’dan doğal gaz ithalatında mevcut boru hattından Gürbulak giriş noktasından günde 5,5 milyon metreküp spot boru gazı ithalatı yapılması için ihaleye çıkmış ve bu konuda istekli şirketlere Aralık için çağrıda bulunmuştur. Yapılan çevrim içi ihalede Oil Refinery Center Petrol ve Petrol Ürünleri İthalatı İhracat Limited Şirketi Aralık’ta

Gürbulak giriş noktasından 170 milyon metreküp spot boru gazı ithal etme hakkı kazanmıştır.²⁵ Bu şekilde EPDK ilk defa bir mevcut boru hattının kapasitesinin bir kısmını özel bir şirkete spot boru gazı ithalatı için kiralamıştır. Ancak Aralık içerisinde medyaya yansıyan haberler ise bu şirketin ay ortasına kadar henüz alım gerçekleştirmediğini göstermiştir.²⁶

Bu arada Türkiye'nin İran'a komşu illerinin doğal gaz ihtiyacının karşılanması için iki ülke arasında ikinci bir doğal gaz boru hattı inşa edilmesi meselesi gündeme gelmiş ve İran'ın Türkiye Büyükelçisi Muhammed Ferazmend bir açıklamasında ülkesinin bu konuya memnuniyetle yaklaştığını ifade etmiştir. Ancak Türkiye'deki bazı iş çevreleri ve sanayiciler tarafından gündeme getirildiği anlaşılan bu konunun hayata geçirilmesi konusunda 2021'de somut bir adım atılmamıştır.²⁷

ENERJİ DIŞI TİCARET

Amerikan yaptırımları ve koronavirüs salgınının etkileri sürdüğü halde 2021'de Türkiye-İran ticaret hacminde bir önceki yıla göre önemli bir artışın söz konusu olduğu görülmüştür. 2021'de Türkiye'nin İran'a ihracatı 2020'ye göre yüzde 27,5 oranında artarken “mineral yakıtlar ve türevleri” kalemi dışındaki ithalatta artış oranı yüzde 145'i bulmuştur. TÜİK verilerinde görünmeyen doğal gaz ithalatı da eklendiğinde 2021'de Türkiye ile İran arasındaki ticaret hacminin yaklaşık 7 milyar dolar seviyesine yükseldiği görülmektedir. Bu, bir önceki yıla karşılaştırıldığında iki

²⁵ “Türkiye İran'dan Spot Boru Gazı İthal Edecek”, TRT Haber, 27 Kasım 2021.

²⁶ “İran'dan Spot Gaz İthalatı Muamması: Oil Refinery İthalata Başlamadı”, ICT Media, 14 Aralık 2021, <https://www.ictmedia.com.tr/News/Index/13914/iran-dan-spot-gaz-ithalati-muammasi-oil-refinery-ithalata-baslamadi>, (Erişim tarihi: 5 Mart 2022).

²⁷ “Farazman: İran ve Türkiye Ticareti Ulusal Pararlar Kullanılarak Gelişebilir”, İran İslam Cumhuriyeti Ankara Büyükelçiliği, 22 Ekim 2021, <https://turkey.mfa.gov.ir/tr/NewsView/656148>, (Erişim tarihi: 5 Mart 2022).

ülke arasındaki ticaret hacminde 2021’de yüzde 70’in üzerinde bir artış yaşandığı anlamına gelmektedir. Geçmişte yakalanmış seviyeler ve iki ülke liderleri tarafından açıklanmış 30 milyar dolarlık hedefler göz önünde bulundurulduğunda 7 milyar dolar civarındaki ticaret hacminin iki ülke için oldukça düşük bir rakam olarak kaldığını vurgulamak gerekir. Ancak ulaşılan bu seviyeye göre pandemi ve Amerikan yaptırımlarının zirve yaptığı 2020’nin iki ülke ekonomik ilişkileri açısından en kötü yıl olduğunu, 2021’den itibaren yeniden bir yükselişin başladığı ileri sürmek mümkündür. Zira 2021’de bir yandan pandeminin küresel ekonomi ve ticari ilişkiler üzerindeki olumsuz etkileri azalırken diğer yandan da ABD ile İran arasındaki gerginliğin göreceli de olsa azaldığı görülmüştür.

2021’de Türkiye’den İran’a yapılan ihracata bakıldığında neredeyse bütün önemli kalemlerde ciddi artışların yaşandığı görülmektedir. Önceki yıllarda olduğu gibi kimyevi maddeler, tekstil, makine ve mobilya ürünleri en önemli ihracat kalemlerini oluştururken makine ve tütün gibi ürünlerin ihracatında ise önceki yıllara göre ciddi düşüşler yaşanmıştır (Tablo 2). Otomotiv ve çelik gibi ürünlerin ihracatında 2020’ye göre bir artış söz konusu olsa da Amerikan yaptırımları öncesi dönemle karşılaştırıldığında bu ürünlerin İran’a ihracatında halen ciddi bir azalış söz konusudur. Örneğin 2017’de Türkiye’den İran’a otomotiv endüstrisi ürünleri ihracatı 452 milyon dolarken 2021’de ise 118 milyon dolarda kalmıştır. Aynı dönemde Türkiye’den İran’a çelik ihracatı da 141 milyon dolardan 48 milyon dolara düşmüştür. Bu rakamlar Amerikan yaptırımları nedeniyle İran ekonomisinde yaşanan bozulmanın ve yaptırımların uluslararası ödemeler trafiğinde yol açtığı zorlukların Türkiye-İran ticaretini halen ciddi şekilde olumsuz etkilemeye devam ettiğinin göstergesidir.

TABLO 3. TÜRKİYE'NİN İRAN'A İHRACATINDA ÖNE ÇIKAN ÜRÜN GRUPLARI (2020-2021, MİLYON DOLAR)			
	2020	2021	DEĞİŞİM (2020-2021, YÜZDE)
Kimyevi Maddeler ve Mamulleri	382	490	28,4
Hububat, Bakliyat ve Yağlı Tohumlar	127	282	123,2
Tekstil ve Ham Maddeleri	214	255	19,1
Makine ve Aksamları	275	242	-12,1
Mobilya, Kağıt ve Orman Ürünleri	197	215	8,9
Elektrik, Elektronik	115	152	32,7
Su Ürünleri ve Hayvansal Mamuller	0,9	143	14.676,0
Otomotiv Endüstrisi	82	118	44,2
İklimlendirme Sanayii	66	81	21,7
Madencilik Ürünleri	48	79	63,7
Tütün	117	55	-52,9
Demir ve Demir Dışı Metaller	47	55	17,8
Çelik	45	48	7,4
Toplam İhracat	1.796	2.288	27,5

Kaynak: TİM verilerinden derlenmiştir.

Türkiye'nin İran'dan ithalatı açısından bakıldığında ise 2021'de bazı kalemlerde çok yüksek oranlarda artışın olduğu görülmektedir. Özellikle plastik ve mamulleri ithalatı 2020'ye göre yüzde 209 civarında artarak 762 milyon dolar seviyesine ulaşmıştır. Bu rakam söz konusu kalemden Türkiye'nin toplam ithalatının yüzde 5 kadarını İran'dan gerçekleştirdiği anlamına gelmektedir. Bunun dışında bakır, alüminyum ve çinko gibi metaller ile bu metallerden yapılan eşyaların ithalatında da İran 2021'de önemli tedarikçiler arasında yer almış ve bu ürünlerin ithalatı bir önceki yıla göre büyük artışlar göstermiştir.

TABLO 4. TÜRKİYE’NİN İRAN’DAN İTHALATINDA ÖNE ÇIKAN ÜRÜN GRUPLARI* (2020-2021, MİLYON DOLAR)

	2020	2021	DEĞİŞİM (2020-2021, YÜZDE)
Plastikler ve Mamulleri	246	762	209,7
Gübreler	125	67	-46,4
Bakır ve Bakırdan EŞya	154	483	213,6
Çınko ve Çinkodan EŞya	146	258	76,7
Demir ve Çelik	40	65	62,5
Alüminyum ve Alüminyumdan EŞya	87	441	406,9
Organik Kimyasal Ürünler	20	86	330,0
Cam ve Cam EŞya	12	68	466,6
Toplam İthalat	1.028	2.522	145,3
Mineral Yakıtlar ve Türevleri Dışındaki İthalat	980	2.469	151,9

Kaynak: TÜİK verilerinden derlenmiştir.

* Mineral yakıtlar ve türevleri dışındaki İthalat

TÜİK’in geçen yıl olduğu gibi 2021’de de Türkiye-İran ticaretine dair verilerinde İran’dan doğal gaz İthalatına dair rakamlar yer almamıŐtır. EPDK verilerine göre 2021’de Türkiye’nin İran’dan 9,43 milyar metreküp doğal gaz İthal ettiği görölmektedir (Tablo 1). Bu nedenle 2021’de Türkiye’nin İran’dan İthalatı ve iki ölke arasındaki toplam ticaret hacmi hesaplanırken bu verinin de dikkate alınması gereklidir.

DIĞER EKONOMİK İLİŞKİLER

Türkiye-İran ekonomik ilişkileri ağından 2021 gelişmeleri çerçevesinde değinilmesi gerekli konular arasında İran’dan Türkiye’ye gelen turist sayısı ve İran vatandaşlarının Türkiye’den yoğun bir şekilde konut satın almaları yer almaktadır. 2021’de İran’dan Türkiye’ye gelen turistlerin sayısında 2020’ye göre çok büyük bir artış söz konusu olsa da bu sayı pandemi öncesi rakamın çok gerisinde kalmıştır. Pandeminin ve Amerikan yaptırımlarının en fazla göröl-

düğü 2020'de İran'dan Türkiye'ye gelen turist sayısı 352 bine düşmüşken 2021'de bu sayı yüzde 184'lük artışla 1 milyonu geçmiştir. Ancak bu rakam bile 2019'da gelen turist sayısının ancak yarısına karşılık gelmektedir. Bu, pandeminin ve Amerikan yaptırımlarının halen İran'dan Türkiye'ye gelen turist sayısını olumsuz etkilemeyi sürdürdüğünün göstergesi olarak okunmalıdır.

TABLO 5. TÜRKİYE'YE GELEN YABANCI TURİSTLERİN MİLLİYETLERİNE GÖRE DAĞILIMI (2020-2021 OCAK-KASIM, İLK BEŞ ÜLKE)

ÜLKELER	2021*	2021 MİL. PAYI (YÜZDE)	2020	2020 MİL. PAYI (YÜZDE)	2019	2019 MİL. PAYI (YÜZDE)
Rusya Federasyonu	4.555.047	19,96	2.038.380	16,94	6.887.136	16,05
Almanya	2.897.069	12,70	1.071.782	8,91	4.835.626	11,27
Ukrayna	2.018.812	8,85	965.203	8,02	1.507.194	3,51
Bulgaristan	1.136.866	4,98	1.140.739	9,48	2.484.664	5,79
İran	1.001.405	4,39	352.577	2,93	1.968.122	4,59
Diğer	11.210.547	49,13	6.466.202	53,73	25.227.666	58,79
Genel Toplam	22.819.746	100,00	12.034.202	100,00	42.910.408	100,00

Kaynak: "Turizm İstatistikleri", Kültür ve Turizm Bakanlığı, <https://yigm.ktb.gov.tr/TR-283363/2021.html>, (Erişim tarihi: 7 Mart 2022).

* Veriler geçicidir.

2021, İran vatandaşlarının Türkiye'den konut satın alma eğilimlerinin yine arttığı bir yıl olmuştur. Bu konuda 2020'ye göre yüzde 40 civarında bir artış yaşanırken 2021'de Türkiye'de İran vatandaşlarına satılan konut sayısı 10 bin 56'ya yükselmiştir. 2021'de Türkiye'de satılan her 150 konuttan biri İran vatandaşları tarafından alınmışken yabancılara satılan konutların yaklaşık yüzde 17'sinin alıcısı İranlılar olmuştur. İranlıların neden Türkiye'den bu kadar fazla konut satın aldığı ve Türkiye'nin İran vatandaşları açısından neden bu kadar cazip bir ülke olduğu ise özellikle sosyolojik ve siyasi açıdan araştırılmaya değer bir konudur.

**TABLO 6. TÜRKİYE'DE YABANCILARA KONUT SATIŐLARI
(2019-2021, İLK BEŞ ÜLKE)**

	2019	2020	2021	DEĞİŞİM (2020-2021, YÜZDE)
İran	5.423	7.189	10.056	39,9
İrak	7.596	6.674	8.661	29,7
Rusya	2.893	3.078	5.379	74,7
Afganistan	2.191	1.929	2.762	43,2
Almanya	1.723	1.265	2.358	86,4
Yabancıya Toplam Konut Satışı	45.483	40.812	58.576	43,5
Türkiye'de Toplam Konut Satışı	1.348.729	1.499.316	1.491.856	-0,47

Kaynak: TÜİK verilerinden derlenmiştir.²⁸

KRONOLOĞI

- 16 Mart Dışışleri Bakanı Mevlüt Çavuoőlu telekonferans yöntemiyle 2. Uluslararası Tahran Diyalog Forumu'na katıldı.
- 19 Mart İnan Dışışleri Bakanı Cevad Zarif, İstanbul'da Dışışleri Bakanı Mevlüt Çavuoőlu ve Milli İstihbarat Teşkilatı Baőkkanı Hakan Fidan ile görüştü.
- 19 Haziran Cumhurbaşkanı Erdoğan, İnan'ın yeni cumhurbaşkanı seçilen İbrahim Reisi'ye tebrik mesajı gönderdi.
- 7-8 Temmuz 16. Astana görüşmeleri Kazakistan'ın Nursultan kentinde gerçekleştirildi.
- 5 Ağustos TBMM Başkanı Mustafa Şentop ve AK Parti Başkanvekili Numan Kurtulmuş yeni seçilen İnan Cumhurbaşkanı İbrahim Reisi'nin Tahran'daki göreve başlama törenine katıldılar.
- 12 Ağustos Cumhurbaşkanı Erdoğan göreve başlaması dolayısıyla yeni seçilen İnan Cumhurbaşkanı İbrahim Reisi'yi arayarak tebrik etti.

²⁸ "Konut Satıő İstatistikleri, Aralık 2021", TÜİK, 14 Ocak 2022, <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Konut-Satis-Istatistikleri-Aralik-2021-45672>, (Erişim tarihi: 7 Mart 2022)

- 12 Eylül Türkiye Cumhurbaşkanı Erdoğan ve İran Cumhurbaşkanı Reisi terörle mücadelede iş birliğini ele aldıkları bir telefon görüşmesi gerçekleştirdi.
- 20 Ekim İçişleri Bakanı Süleyman Soylu, Tahran'a resmi bir ziyaret gerçekleştirdi.
- 21 Ekim Türk ve İranlı yetkililer Suriye'de yeni anayasa yapım süreciyle ilgili olarak Cenevre'de bir araya geldi.
- 15 Kasım Dışişleri Bakanı Mevlüt Çavuşoğlu Tahran'ı ziyaret etti.
- 28 Kasım Türkiye Cumhurbaşkanı Erdoğan ve İran Cumhurbaşkanı Reisi Türkmenistan'ın başkenti Aşkabat'ta düzenlenen 15. Ekonomik İşbirliği Teşkilatı zirvesinde bir araya geldi.
- 8 Aralık Cumhurbaşkanı Erdoğan ve İran Cumhurbaşkanı Reisi bir telefon görüşmesi gerçekleştirdi.
- 21-22 Aralık Kazakistan'ın Nursultan kentinde Suriye konulu Astana görüşmeleri gerçekleştirildi.

TÜRKİYE'NİN SURİYE VE LÜBNAN POLİTİKALARI 2021

ENES DEŞİLMEK

Doktora Öğrencisi, Sakarya Üniversitesi Ortadoğu Enstitüsü

TALHA İSMAİL DUMAN

Arş. Gör., Sakarya Üniversitesi Ortadoğu Enstitüsü

GİRİŞ

Suriye'de 2011'de başlayan olaylar 2021'de onuncu yılına girmesine rağmen sorunun kısa vadede çözümüne yönelik bir umut ışığı henüz belirmemiştir. Bölgede süren çatışmalar nedeniyle onlarca sivil hayatını kaybederken yüzlerce kişi de göç etmek zorunda kalmıştır. Bu problemlerin yanına ekonomik sıkıntılar ve küresel koronavirüs (Covid-19) salgını da eklendiğinde Suriyeliler için yaşam daha zorlu bir hal almaktadır. Böylesi zorlu yaşam şartları altında Türkiye, kontrolü altında olan bölgelerde sivillerin güvenliğini sağlamak ve yaşamlarını daha kolay hale getirebilmek için yoğun bir insani çaba içerisindeyken diğer taraftan kendi güvenliğine yönelik tehditleri bertaraf etmeye yönelik bir politika benimsemektedir. Aynı zamanda problemin çözümüne yönelik diğer aktörler ile iş

birliği içerisinde hareket ederek sahada olduğu kadar siyasi arenada da elini güçlü tutmaktadır.

Lübnan'da ise yapısal sorunların beslediği siyasi ve ekonomik krizler etkisini artırarak devam ettirmektedir. Ülkeyi iflasın eŐiĐinden kurtarma çabasında olan politik aktörler asgari bir istikrar düzeyini yakalamak için çıkıŐ yolları aramaktadır. Koronavirüs süreci ve Beyrut Limanı patlamasıyla Őartların daha da zorlaŐıĐı ülkede Lübnanlılar i savaŐtan bu yana geleceğe dair en umutsuz oldukları dönemi yaşamaktadır. lke halkı Lübnan'ın kendi imkanlarıyla bu krizi atlatamayacağını düŐünmesine karşın yardım eli uzatma çağrısında bulunan dış aktörlerin kendi ajandasını dayatmasından da kaygı duymaktadır. Bu bağlamda Türkiye'nin Lübnan politikası oldukça kritik bir dönemeçten geçmektedir. Suriye iç savaŐıyla birlikte ülkedeki tarafsızlık pozisyonunu kaybeden Türkiye son yıllarda Lübnan'da yeniden etkili bir aktör olmak için yoğun girişimlerde bulunmaktadır. 2021'de iki ülke arasındaki siyasi ilişkiler daha da geliŐirken ekonomik ilişkiler ise tarihindeki zirve noktayı yakalamıştır. Etkili bir Şekilde sürdürülen insani yardım ve kamu diplomasisine Lübnanlı tüm aktörleri kuşatan dikkatli bir siyasi dilin eşlik etmesi Türkiye'nin bu ülkedeki eski itibarını kazanmasını sağlayacaktır.

TÜRKİYE'NİN SURİYE POLİTİKASI

2016'dan itibaren hemen her yıl Suriye topraklarında askeri operasyon gerçekleştiren Türkiye için 2021 nispeten daha sakin geçmiştir. Türkiye'nin ve desteklediği grupların kontrolü altında olan bölgelere ve İdlib'e yönelik saldırıların gerçekleştirilmesi 2021'in son çeyreğinde yeni bir askeri harekatı gündeme getirmiştir. Ancak sınır ötesi operasyona izin veren tezkere Türkiye Büyük Millet Meclisinin onayından¹ geçmesine rağmen

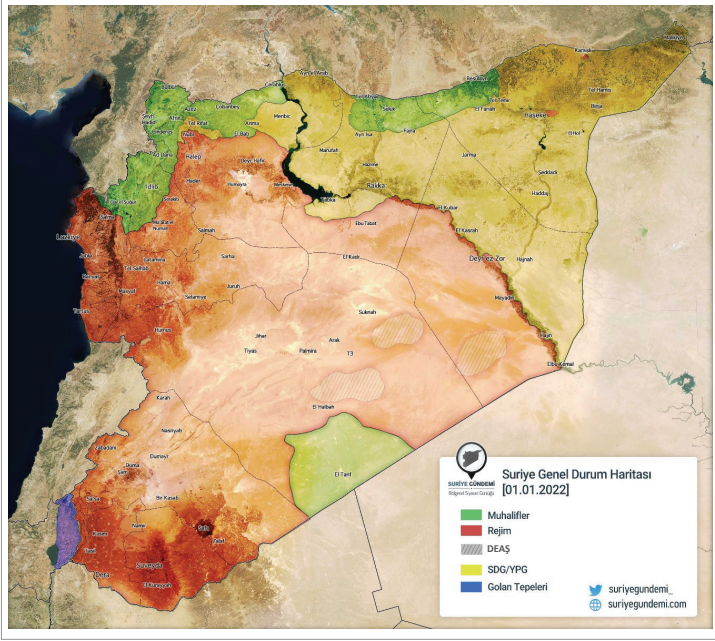
¹ "Irak-Suriye Tezkeresi Meclis'ten Geçti", TRT Haber, 26 Ekim 2021.

askeri operasyon icra edilmemiştir. Diğer taraftan Türkiye'de devam eden koronavirüs salgını ve ekonomik sıkıntılarla birlikte Suriye iç savaşı kamuoyu nezdinde geçmiş yıllara nazaran arka planda kalmıştır. Dış politika karar alıcılarının Suriye konusunda 2021'de de Türkiye'nin güvenliğine yönelik tehdit oluşturan terör örgütü PYD/YPG'nin varlığını kısıtlama ve sona erdirmeye yönelik adımlar atmaya çalıştığı söylenebilir. Aynı zamanda Türkiye'nin ve desteklediği grupların kontrolü altında olan bölgelerde hayatın normalleşmesi adına atılan adımların 2021'de de devam ettiği görülmektedir.

ÇATIŞMA BÖLGELERİNDE YAŞANAN GELİŞMELER

2011'de başlayan Suriye iç savaşı büyük ve şiddetli çatışmaların yaşandığı bir alan olarak karşımıza çıkmaktadır. Ancak iç savaşın onuncu yılında geçmiş yıllara nazaran askeri çatışmalarda bir azalma görülmüştür. Söz konusu bu durumu sahada oluşan dengeler üzerinden açıklamak mümkündür. Bu kapsamda ülkenin üçte ikisi Şam yönetiminin kontrolü altında olmakla birlikte İdlib, Türkiye'nin kontrolü altındaki bölgeler ve YPG/PKK'nın kontrolü altında olan bölgeler olarak ayrışmalar mevcuttur. Esed rejimi ve Rusya'nın İdlib'e yönelik saldırıları 2021'de de devam etmiştir. Diğer taraftan Türkiye'nin ve desteklediği muhalif grupların kontrolü altındaki bölgelere terör örgütü YPG/PKK'ya bağlı grupların saldırıları bu dönemde de sürmüştür. Nitekim yapılan saldırıları bertaraf etmek amacıyla Türkiye'nin yeni bir askeri operasyon gerçekleştirme ihtimali gündeme gelmiş olsa da 2021'de bu operasyon icra edilememiştir.

Harita 1. Suriye Genel Durum Haritası (1 Ocak 2022)

Kaynak: Suriye Gündemi

İDLİB VE HAREKAT BÖLGELERİNDE YAŞANAN GELİŞMELER

Milyonlarca insana ev sahipliği yapan, güvenlik sorunlarının yanı sıra gıddadan barınmaya, sağlık problemlerinden ekonomik zorluklara kadar birĐok insani problemin artarak devam ettiği İdlib’de 2021 çatışmaların sürdüğü bir yıl olmuştur. Rejimin ve Rus askeri unsurlarının Mayıs 2019’da başlattığı saldırılar 5 Mart 2020’de “İdlib Gerginliği Azaltma Bölgesindeki Durumun İstikrara Kavuşturulmasına İlişkin Muhtıraya Ek Protokol”² ile nispeten sınırlandırılmış olsa da Haziran 2021’den itibaren saldırıların yoğunlaştığı bir süreç yeniden başlamıştır. Bu bağlamda Esed rejimi ve

² “İdlib’de Bu Gece Yarısı İtibariyle Ateşkes Yürürlüğe Girecektir”, T.C. Cumhurbaşkanlığı, 5 Mart 2020, <https://www.tccb.gov.tr/haberler/410/116924/-idlib-de-bu-gece-yarisi-itibariyle-ateskes-yururluge-girecektir->, (Erişim tarihi: 11 Nisan 2022); “Press Statements Following Russian-Turkish Talks”, President of Russia, 5 Mart 2020, <http://en.kremlin.ru/events/president/news/62948>, (Erişim tarihi: 11 Nisan 2022).

Rusya “tüm silahlı grupların ve bölgede geride kalmış tek tük sivilin Türkiye-Suriye sınırına paralel ilerleyen ve doğu-batı ekseninde Lazkiye’ye kadar giden M4 yolunun güneyini tamamen boşaltması için”³ saldırılarını yoğunlaştırmıştır. Top, havan, roket atışları ve hava saldırılarında siviller, hastaneler, okullar, su kaynakları ve sivil toplum kuruluşlarının binaları hedef alınmıştır. Suriye Sivil Savunma (Beyaz Baretiler) insani yardım kuruluşuna göre söz konusu saldırılarda 65’i çocuk ve 38’i kadın olmak üzere 225 sivil hayatını kaybetmiştir.⁴ Bu ise bölgedeki insani krizi daha da derinleştirmek ve Türkiye için yeni problemleri beraberinde getirmektedir.

Bu noktada belirtmek gerekir ki Türkiye’nin İdlib’de izlemiş olduğu politika bölgeye barış, refah ve istikrar getirme açısından önemli bir çaba olarak karşımıza çıkmaktadır. Ancak Avrupa Birliği (AB) ülkeleri Türkiye’nin izlemiş olduğu Suriye politikasının –özellikle askeri harekatlara verdiği destekler sebebiyle– Ortak Dış ve Güvenlik Politikası (ODGP) kapsamındaki AB öncelikleriyle çeliştiğini iddia etmektedir.⁵ Diğer taraftan Carlotta Gall’un 16 Şubat 2021’de *The New York Times* gazetesindeki makalesi ise Türkiye’nin Suriye’nin kuzeyinde yaklaşık 5 milyon yerinden edilmiş ve savunmasız insanının güvenliğini sağlamak için üstlendiği rolü öne çıkarmaktadır.⁶ Muhaliflerin yakın vadede kendi memleketlerine dönme şanslarının olmadığı düşünüldüğünde

³ Serhat Erkmen, “Suriye’de Adı Konulmamış Çatışma Süreci”, Fikir Turu, 3 Ağustos 2021, <https://fikirturu.com/jeo-strateji/suriyede-adi-konulmamis-catisma-sureci>, (Erişim tarihi: 15 Aralık 2021).

⁴ “In 2021, #WhiteHelmets teams documented the deaths of more than 225 civilians including 65 children and 38 women,...”; The White Helmets, Twitter, 3 Ocak 2022, <https://twitter.com/SyriaCivilDef/status/1477762385280745475>, (Erişim tarihi: 15 Ocak 2022).

⁵ “Key Findings of the 2021 Report on Turkey”, European Commission, 19 Ekim 2021, https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/qanda_21_5282, (Erişim tarihi: 15 Aralık 2021).

⁶ Carlotta Gall, “In Turkey’s Safe Zone in Syria, Security and Misery Go Hand in Hand”, *The New York Times*, 16 Şubat 2021.

yaşamlarını devam ettirebilecekleri tek alan Türkiye'nin kontrolü altındaki bölgeler olmaktadır.⁷ Ayrıca bölgedeki sivillere yönelik Esed rejimi ve Rus askeri unsurlarının olası büyük çaplı katliamının engellemesinde Türk gözlem noktaları bir bariyer vazifesi görmektedir. Nitekim 2020'de 34 şehidin verildiği saldırı sonrası Türk Silahlı Kuvvetlerinin (TSK) İdlib'de askeri operasyon gerçekleştirmesi, Türkiye'nin bölgeyi savunmadaki kararlılığını gösteren bir örnek olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu da Esed rejimi ve Rusya'nın izleyecekleri politikalarda daha ihtiyatlı davranmalarına sebep olmaktadır. Ancak Suriye hava sahasının kontrolünün Rusya'nın elinde olmasının Türkiye için bir dezavantaj oluşturduğu da unutulmamalıdır.

Fırat Kalkanı Harekatı (FKH), Zeytin Dalı Harekatı (ZDH), Barış Pınarı Harekatı (BPH) ve Bahar Kalkanı Harekatı'nın (BKH) gerçekleştirildiği bölgelere yönelik terör unsurlarının sızma girişimleri, el yapımı patlayıcı saldırıları, araçlı bomba saldırıları ve roketli saldırılar iç savaş ortamında hem sivilleri hem de askeri unsurları hedef alan ve güvenli bölge olarak görülebilecek alanlardaki huzuru bozmaya yönelik girişimlerdir. YPG/PKK bağlantılı terörist grupların gerçekleştirdiği saldırılar ile Türkiye'nin kontrolü altındaki bölgelere istikrar getirme politikasına zarar verilmeye çalışılmaktadır. 2020'de İdlib'de ortaya çıkabilecek büyük bir insani trajediyi ve göç dalgasını askeri hareket gerçekleştirerek durduran Türkiye 2021'de ise siyasi çözüm arayışı içerisinde olmuştur.

Bu kapsamda Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan, Bloomberg'de kaleme aldığı yazısında Suriye'nin toprak bütünlüğüne vurgu yapmış ve tüm Suriyelileri temsil edecek yeni bir siyasi sistemin kurulması gerektiğini belirtmiştir. Bu yazısında Cumhur-

⁷ Zafer Kızılkaya, Sofie Hamdi ve Mohammad Salman, "Turkey's Game Plan in Northern Syria and Its Implications for the EU", *Athens Journal of Mediterranean Studies*, Cilt: 7, Sayı: 4, (Ekim 2021), s. 237.

başkanı Erdoğan “bölgede barış ve istikrarın yeniden sağlanmasının Türkiye’ye yönelik gerçek ve güçlü Batı desteğine bağlı”⁸ olduğunu da vurgulamıştır. Bu destek kapsamında Cumhurbaşkanı Erdoğan öncelikle Batılı devletlerin terör örgütü PKK’nın Suriye kolu YPG yerine meşru Suriye muhalefetine destek vermesi gerektiğini ifade etmiştir. Ayrıca Avrupa’ya yönelik yeni bir göç dalgasını engellemek için Türkiye’ye yardım edilmesi ve Türkiye’nin kontrolündeki bölgelere yatırım yapılması gerektiğinin altını çizmiştir. Burada ön plana çıkan husus Avrupa’nın maddi yardımları ve yatırımları ile Suriye’nin kuzeyinde hayatın normalleştirilmesi ve akabinde de güvenli bölgelere sığınmacıların geri dönüşünün sağlanmasıdır. Söz konusu politika ise uzun vadeli bir proje olacağı için oluşacak maddi külfetin de Türkiye ve Batılı devletler arasında paylaştırılarak maliyetlerin minimum seviyede tutulması ve maksimum seviyede sonuç elde edilmesi hedeflenmektedir.

Resmi görüşmelerin sonuç metinleri ve bireysel açıklamalarda Suriye’nin toprak bütünlüğü vurgusu, Türk karar mercilerinin temel söylemi olmakla birlikte, tüm Suriyelileri temsil edebilecek bir siyasi sistem kurulmasının barış ve istikrarı yeniden sağlamanın temel faktör olduğu da her fırsatta dile getirilmektedir. Bu bağlamda geçmiş yıllarda Türkiye’nin Suriye politikasının ana eksenini oluşturan Esed rejiminin devrilmesi hedefinin yerini terör örgütü PKK/YPG’nin bertaraf edilmesi ve mültecilerin güvenli⁹ bir şekilde geri dönüşünün sağlanması almıştır. Aslında “hem güvenli bölgeler hem de Türkiye’nin İdlib’deki askeri varlığı bu

⁸ Recep Tayyip Erdoğan, “The West Should Help Turkey End Syria’s Civil War”, Bloomberg, 15 Mart 2021.

⁹ Uluslararası Af Örgütü 7 Eylül’de yayımlanmış olduğu bir raporunda geri dönüş yapan mültecilerin rejim unsurları tarafından işkence ve cinsel şiddete maruz kaldıklarını hatta ortadan kaybolduklarını açıklamıştır. Rapor için bkz. “Syria: Former Refugees Tortured, Raped, Disappeared after Returning Home”, Amnesty International, 7 Eylül 2021, <https://www.amnesty.org/en/latest/news/2021/09/syria-former-refugees-tortured-raped-disappeared-after-returning-home>, (Erişim tarihi: 17 Aralık 2021).

amaçlara hizmet etmektedir.”¹⁰ Ancak belirtilmelidir ki Türkiye’nin Esed rejimi ile ilişkilerini normalleştirilmesi mevcut şartlar altında kısa vadede mümkün gözükmemektedir. Söz konusu bu kararın alınmasında bölgesel güç dengeleri, sahadaki dengeler ve zaman önemli faktörler olarak görülmelidir.

TERÖR ÖRGÜTÜ YPG/PYD FAKTÖRÜ

ABD’den almış olduğu askeri¹¹ ve ekonomik¹² (silah, mühimmat, araç gereç, askeri eğitim, tıbbi malzeme vb.) destekler, Rusya’dan almış olduğu siyasi¹³ destek ile Suriye sahasında yer almaya devam eden terör örgütü YPG/PYD, Türkiye’nin güvenliğine tehdit oluşturmaktadır. 2021 içerisinde ABD’ye ait onlarca tır Irak üzerinden YPG/PYD kontrolündeki bölgelere giriş yapmıştır.¹⁴ Buna karşı ABD’nin PYD’ye olan desteği Cumhurbaşkanı Erdoğan tarafından “tarihi bir hata”¹⁵ olarak nitelendirilmiştir. Yine de YPG/PKK’yı destekleyen ülkeler bu terör örgütünün Türkiye için bir tehdit olmadığını ve bölgede DEAŞ’a karşı savaşan bir aktör olduğunu ısrarla dile getirmektedir. Ancak YPG/PKK’nın FKH,

¹⁰ Burhanettin Duran, “Turkey’s Foreign Policy Normalization and Syria”, *Daily Sabah*, 20 Eylül 2021.

¹¹ Mohamad Misto, Ömer Koparan ve Ethem Emre Ozcan, “US Forces Start New Training for YPG/PKK Terrorists in Syria”, Anadolu Agency, 3 Aralık 2021.

¹² Betül Usta, “Despite Turkey’s Concerns, US Provides \$2B Support to YPG Terrorists”, *Daily Sabah*, 28 Eylül 2021.

¹³ Anayasa Komitesi çalışmalarına Rusya’nın terör örgütünü de dahil etme arzusu, Moskova’da terör örgütü temsilcileri ile görüşmeler yapılması buna örnek olarak gösterilebilir.

¹⁴ “ABD’den Terör Örgütü YPG’ye 50 Tırlık Lojistik Malzeme Desteği”, Son Dakika, 4 Kasım 2021, <https://www.sondakika.com/dunya/haber-abd-den-teror-orgutu-ypg-ye-50-tirlik-lojistik-14506333>, (Erişim tarihi: 17 Aralık 2021); “US Sends 200 Troops and 40 Trucks of Equipment to Syrian Kurdistan”, Kurd Press, 22 Ocak 2021, <https://kurdpress.com/en/news/364/US-sends-200-troops-and-40-trucks-of-equipment-to-Syrian-Kurdistan>, (Erişim tarihi: 17 Aralık 2021).

¹⁵ Enes Kaplan, “No Change of Course from Turkey on F-35s, S-400s: President”, Anadolu Agency, 17 Haziran 2021.

ZDH ve BPH bölgelerine yönelik terör saldırılarının 2021'de de sürmesi Türkiye'nin güvenlik endişelerinin boşuna olmadığını göstermektedir. Nitekim terör unsurlarının saldırılarının artması ve bardağı taşıran son damla olarak görülen YPG militanlarının iki Türk polisini şehit eden saldırısından sonra Cumhurbaşkanı Erdoğan askeri operasyon gerçekleştirileceğini dile getirmiştir.¹⁶ Ancak bölgede ABD ile Rusya'nın varlığı ve sahadaki şartlar kapsamlı bir askeri hareketi engellemektedir. Bu sebeple güvenlik tehditlerinin giderilmesine yönelik kapsamlı bir askeri hareket yerine ilk etapta terör örgütü üst düzey yöneticilerini hedefleyen insansız hava aracı (İHA) saldırıları icra edilmiştir.¹⁷ Böylelikle Türkiye "YPG'nin hareketliliğini kısıtlamak, komuta, kontrol ve iletişim yeteneklerini zayıflatmak ve savaşçıların moralini bozmak için uzun süreli bir yıpratma"¹⁸ stratejisi ortaya koymaya başlamıştır. İHA/SİHA ile yapılan bu saldırılar kısa vadede terör örgütünün hareket kabiliyetini sınırlasa ve de stratejilerini sekteye uğratsa da uzun vadede bölgedeki terör varlığını sona erdirmek için Türkiye'nin kapsamlı bir askeri operasyon gerçekleştirmesi zaruridir. Çünkü YPG'nin kontrolü altında bulunan sözde "Kuzey ve Doğu Suriye Özerk Yönetimi" meşru bir aktör olma adına adımlar atmaktadır. Bu bağlamda terör örgütü yedinci temsilciliğini¹⁹ İsviçre'nin Cenevre kentinde açmıştır.²⁰ Iraklı Kürtlerin 1990'larda

¹⁶ "Erdogan Says Latest Kurdish YPG Attack on Turkish Police is 'Final Straw'", Reuters, 11 Ekim 2021.

¹⁷ "Turkish Drone Attacks in 2021", The Syrian Observatory for Human Rights, 22 Aralık 2021, <https://www.syriahr.com/en/231768>, (25 Aralık 2021); Amberin Zaman, "Turkish Airstrike Kills Members of US-Backed Kurdish Force in Syria", Al Monitor, 20 Ağustos 2021.

¹⁸ "Turkey's Targeted Killings Signal New Strategy against Syrian Kurdish Forces", Al Monitor, 27 Ağustos 2021.

¹⁹ Terör örgütü PYD/YPG'nin temsilciliğinin olduğu diğer ülkeler Fransa, Almanya, İsviçre, Belçika, Hollanda ve Lüksemburg'dur.

²⁰ "Kurdish Militia Opens Office in Geneva to Build Relations with Europe", Middle East Monitor, 10 Ağustos 2021.

izlemiş olduğu strateji ile benzeşen bu politika ile terör örgütü anayasa çalışmalarına meşru bir aktör olarak katılma fırsatı elde etmeye çalışmaktadır.²¹

EKONOMİK GELİŞMELER VE NORMALLEŞTİRME ÇABALARI

Türkiye gerçekleştirmiş olduğu askeri operasyonlar ile kontrolü altına aldığı bölgelerde güvenliğin güçlendirilmesi, sivillerin evlerine dönmesinin kolaylaştırılması ve hayatın normale döndürülmesini önceliği olarak belirlemiştir. Bu kapsamda Türkiye başta elektrik olmak üzere temel hizmetlerin sağlanmasına ve yatırım projelerine yönelik bir politika izlemektedir. Çünkü elektriğe ulaşım daha fazla çalışma saati ve üretim anlamına gelmektedir.²² İç savaşın devam ettiği İdlib'de 2021'de Türk ve Suriyeli özel şirketlerin yedi aylık çalışmasının ardından kent merkezindeki bazı bölgelere altı yılın ardından ilk defa yirmi dört saat kesintisiz elektrik verilmeye başlanmıştır.²³ Benzer şekilde elektriğe bağlı su probleminin giderilmesine yönelik de Rusya ile iş birliği süreci izlenmektedir. Bu kapsamda Türk ve Rus yetkililer Haseke'ye içme suyu temin eden Allouk Su Tesisi'ne su verilmesi ve bunun karşılığında da Tişrin Barajı'ndan Türkiye destekli grupların kontrolündeki bölgelere elektrik verilmesi konusunda anlaşmıştır.²⁴

²¹ Claude Duchêne, "The Opening of a Syrian Kurdish 'Representation Office' in Geneva Stirs Tensions", Swiss Info, 25 Ağustos 2021, <https://www.swissinfo.ch/eng/the-opening-of-a-syrian-kurdish--representation-office--in-geneva-stirs-tensions/46891808>, (Erişim tarihi: 20 Aralık 2021).

²² "How will Electricity Change Life in Idlib?", Enab Baladi, 28 Haziran 2021, <https://english.enabbaladi.net/archives/2021/06/how-will-electricity-change-life-in-idlib/>, (Erişim tarihi: 20 Aralık 2021).

²³ "Türkiye'den Sağlanan Elektrik İdlib'i 6 Yıl Sonra Aydınlatmaya Başladı", Anadolu Ajansı, 25 Mayıs 2021.

²⁴ Eşref Musa, "Türkiye ile Rusya, Haseke'nin Su ve Elektrik Sorununun Çözülmesi Konusunda Anlaştı", Anadolu Ajansı, 8 Ağustos 2021; "Türkiye ile Rusya, Rojava'daki Kriz Konusunda Anlaştı", Rudaw, 25 Temmuz 2021.

Türkiye bunun yanı sıra kontrolü altında olan bölgelerde tarım ve hayvancılığı desteklemeye yönelik faaliyetlerini de devam ettirmektedir. Türk İşbirliği ve Koordinasyon Ajansı Başkanlığı (TİKA) tarafından yürütülen projeler kapsamında FKH ve BPH bölgelerinde tarımsal üretimi desteklemek amacıyla 90 ton sertifikalı buğday tohumu dağıtımı gerçekleştirilmiştir.²⁵ TİKA ve Hatay İl Tarım ve Orman Müdürlüğü paydaşlığında Afrin bölgesinde “Çilek Bahçeleri Projesi” icra edilmiştir.²⁶ Hayvancılığın desteklenmesine yönelik ise FKH bölgesinde 109 yayık makinesi ve 24 yem kırma makinesi dağıtımı yapılmıştır.²⁷ Diğer taraftan TİKA, Azez’de fiziksel olarak yaşlılarından geride kalan çocukların belirli becerileri kazanması ve geliştirmesi için özel sınıflar açmıştır.²⁸

Tüm bu yardım faaliyetlerinin yanı sıra Türkiye’nin 2021’de (Ocak-Aralık) Suriye’ye yaptığı ihracatın toplamı 1,9 milyar dolardır. Aynı dönemde yapılan ithalatın toplamı ise 175 milyon dolar olmuştur. Bu kapsamda geçmiş yıllar ile kıyaslandığında 2021’de toplam ticaret hacmi yaklaşık yüzde 12 artış gösterirken ihracattaki artış yaklaşık yüzde 21 ile Türkiye lehine olmuştur. Aynı dönemde Türkiye’nin Suriye’den ithalatı ise yaklaşık yüzde 29 oranında azalmıştır.

²⁵ “TİKA Supported Farmers in Syria’s North”, ReliefWeb (OCHA), 27 Ekim 2021, <https://reliefweb.int/report/syrian-arab-republic/t-ka-supported-farmers-syrias-north>, (Erişim tarihi: 21 Aralık 2021).

²⁶ “TİKA’dan Suriye’nin Kuzeyinde Tarıma Destek”, TİKA, 8 Ocak 2021, https://www.tika.gov.tr/tr/haber/tika%27dan_suriye%27nin_kuzeyinde_tarima_destek-60723, (Erişim tarihi: 21 Aralık 2021).

²⁷ “TİKA’dan Suriye’de Hayvancılıkla Geçinen Girişimcilere Destek”, TİKA, 25 Haziran 2021, https://www.tika.gov.tr/tr/haber/tika%27dan_suriye_de_hayvancilikla_gecinen_girisimcilere_destek-63804, (Erişim tarihi: 21 Aralık 2021).

²⁸ “TİKA, Suriye’de Engelli Çocukların Eğitimi için Özel Sınıflar Açtı”, Anadolu Ajansı, 18 Kasım 2021.

TABLO 1. TÜRKİYE’NİN SURİYE İLE TİCARETİ (2016-2021, MİLYON DOLAR)				
YIL	İHRACAT	İTHALAT	HACİM	DENGE
2021	1.918	175	2.093	1.743
2020	1.595	246	1.841	1.349
2019	1.731	118	1.849	1.613
2018	1.788	104	1.892	1.684
2017	1.776	114	1.890	1.662
2016	1.780	108	1.888	1.672

Kaynak: TÜİK; T.C. Ticaret Bakanlığı

Türkiye ekonomik yardım ve gelişmelerin yanı sıra Suriye’de normalleştirme çabaları kapsamında siyasi süreçlerde de etkin bir aktör olarak faaliyetlerini sürdürmektedir. Bu kapsamda 16. Astana görüşmeleri Türkiye, Rusya ve İran’ın katılımıyla hayata geçirilmiştir. Yapılan toplantıdan net bir sonuç elde edilmese de taraflar Suriye’nin egemenliği, bağımsızlığı, birliği ve toprak bütünlüğüne saygı duyduklarını yeniden teyit etmiştir.²⁹ Yapılan görüşmelerde Suriye’deki insani durum, yardımlar, çatışmayı sona erdirmek için yürütülen siyasi süreç, yeni bir anayasa taslağı hazırlama çalışmaları, İdlib’de yaşanan gelişmeler ve terörle mücadele gibi çeşitli konular ele alınmıştır.

ANAYASA ÇALIŞMALARI

Anayasa çalışmalarını sürdürmek üzere Suriye rejimi, muhalefet temsilcileri ve sivil toplum temsilcilerinin her birinden on beş üyeyi temsil eden kişilerden oluşturulan alt komite 2019’da ilk görüşmesini gerçekleştirmiştir. Anayasa çalışmaları görüşmelerinin beşincisi

²⁹ “Joint Statement by the Representatives of Iran, Russia and Turkey on the 16th International Meeting on Syria in the Astana Format”, Ministry of Foreign Affairs of the Republic of Kazakhstan, 8 Temmuz 2021, <https://www.gov.kz/memleket/entities/mfa/press/news/details/227173?lang=en>, (Erişim tarihi: 21 Aralık 2021).

de 25-29 Ocak 2021 arasında Cenevre'de yapılmıştır. Söz konusu görüşmede taraflar ilk kez anayasanın içeriğine odaklanmayı ve yazı aşamasına geçmeyi hedefleseler de Esed rejimini temsil eden heyetin uzlaşmazlığı süreci engellemiştir.³⁰ Görüşmelerin başarısızlıkla sonuçlanması sonrasında da Astana barış süreci garantörleri Türkiye, Rusya ve İran temsilcileri yeni anayasa çalışmalarını ve sahadaki gelişmeleri değerlendirmek üzere Soçi'de bir toplantı düzenlemiştir.³¹

Suriye Anayasa Komisyonunun altıncı tur görüşmeleri ise 18-22 Ekim arasında gerçekleştirilmiştir. Yapılan görüşmelerde Esed rejimini temsil eden heyet "Suriye Arap Cumhuriyeti'nin egemenliği, bağımsızlığı ve toprak bütünlüğü" konularını ön planda tutan bir rapor sunarken muhalefet temsilcileri "ordu, silahlı kuvvetler, güvenlik ve istihbarat" başlıklarının ele alındığı bir öneri sunmuştur.³² Ancak rejim heyetinin anayasada yapılacak revizyonları müzakere etmeyi reddetmesi³³ yapılan görüşmelerin yeniden başarısızlıkla sonuçlanmasına sebep olmuştur. BM Suriye Özel Temsilcisi Geir O. Pedersen da bu durumu büyük bir hayal kırıklığı olarak nitelendirmiştir.³⁴ Aynı zamanda Pedersen, Suriye'de devam eden çatışmalara siyasi bir çözüm arayışı çerçevesinde "adım adım" ilerleme anlayışı benimsenmesi gerektiğini belirtirken "Sadece Arapları değil aynı zamanda Amerikalıların, Avrupalıların, Türklerin, Rusların, İranlıların

³⁰ "Note to Correspondents: Transcript of Remarks by Mr. Geir O. Pedersen, UN Special Envoy for Syria, Following the Conclusion of the Fifth Session of the Small Body of the Syrian Constitutional Committee", United Nation Secretary-General, 29 Ocak 2021, <https://www.un.org/sg/en/content/sg/note-correspondents/2021-01-29/note-correspondents-transcript-of-remarks-mr-geir-o-pedersen-un-special-envoy-for-syria-following-the-conclusion-of-the-fifth-session-of-the-small-body-of-the>, (Erişim tarihi: 22 Aralık 2021).

³¹ Sena Güler, "Syria Meeting of Turkey, Russia, Iran Ends in Sochi", Anadolu Agency, 17 Şubat 2021.

³² Muhammad Sheikh Yusuf, "Syrian Constitution Committee: Regime, Opposition Submit Their Principles", Anadolu Agency, 20 Ekim 2021.

³³ Edith M. Lederer, "UN Envoy Blames Syria For Failure of Constitution Talks", Federal News Network, 27 Ekim 2021.

³⁴ "Big Disappointment' over Lack of Syria Constitution Agreement", UN News, 22 Ekim 2021.

pozisyonunu da analiz etmeliyiz”³⁵ sözleriyle geçen sürede olaylara tek bir perspektiften bakıldığını göstermektedir. Bu ise siyasi süreci çıkmaza sokan unsurlardan biridir. Aynı zamanda taraflar arasındaki güvensizlik ve ilk adımı karşı tarafın atmasının beklenmesi ise çatışmaların sonlandırılıp yeni anayasa oluşturulmasında büyük bir engel teşkil etmektedir.

KORONAVİRÜS İLE MÜCADELE

Bütün dünyayı etkisi altına alan koronavirüs pandemisi Suriye'nin kuzey bölgelerinde de temel sorunlardan biri olarak karşımıza çıkmaktadır. İç savaş öncesi dönemde bile sağlık, su, altyapı gibi alanlarda en yetersiz hizmet alan bölge olarak görülün³⁶ Suriye'nin kuzeyi iç savaşla birlikte daha büyük sorunlarla yüzleşmiştir. Özellikle İdlib'de ekonomik sıkıntılar ve barınma gibi problemlere salgın hastalık da eklenince insanların yaşam koşulları daha da ağırlaşmıştır. Bölgede yeterli sayıda hastane, doktor ve sağlık çalışanın olmaması sorunu daha da derinleştirmektedir. Koronavirüs için potansiyel olarak uzun süreli tedavi bir yana bölgesel sağlık erişiminin zayıf olması, tedarik ve ekipman eksiklikleri, temel sağlık hizmetlerinin karşılanamaması gibi süregelen sorunlar siviller için büyük risk unsurlarıdır.³⁷

Türkiye koronavirüs sürecinde BPH ile terör unsurlarının temizlendiği Tel Abyad ve Rasulayn'da Şanlıurfa Valiliği Suriye Destek ve Koordinasyon Merkezi (SUDKOM) aracılığıyla çalışmalar icra

³⁵ “UN Envoy Sees ‘Step’ toward Syria Solution”, VOA News, 12 Aralık 2021, <https://www.voanews.com/a/un-envoy-sees-step-toward-syria-solution-/6351072.html>, (Erişim tarihi: 21 Aralık 2021); “Solution to Syrian Crisis Possible with ‘Step For Step’ Approach”, *Daily Sabah*, 12 Aralık 2021.

³⁶ “Syrian Public Health after COVID-19: Entry Points and Lessons Learned from the Pandemic Response”, Center for Operational Analysis and Research, (Mart 2021), s. 13, <https://reliefweb.int/sites/reliefweb.int/files/resources/Syrian-Public-Health-after-COVID-19.pdf>, (Erişim tarihi: 22 Aralık 2021).

³⁷ “Syrian Public Health after COVID-19”, s. 20-21.

etmektedir. Bu minvalde Yardım ve Koordine Birimi (ACU) ile iş birliği çerçevesinde koronavirüsün tespitine yönelik Tel Abyad'da üç ve Rasulayn'da ise iki tane olmak üzere toplamda beş PCR test laboratuvarı kurulmuştur.³⁸ Bunun yanı sıra Afet ve Acil Durum Yönetimi Başkanlığı (AFAD), Tel Abyad'da koronavirüs nedeniyle karantina-daki insanlara gıda ve hijyen kitleri içeren 2 binden fazla yardım paketi dağıtmıştır.³⁹ Diğer taraftan TİKA da koronavirüsle mücadele çerçevesinde birçok proje icra etmiştir. Projeler kapsamında pandemi ile mücadelenin iki önemli boyutu olan temizlik ve maskeye katkı sağlamak amacıyla dört temizlik malzemesi üretim atölyesi ve bir maske üretim atölyesi inşa edilmiştir.⁴⁰ TİKA gerçekleştirmiş olduğu projeler ile maske teminini kolaylaştırmayı ve koronavirüsle mücadelede bölge halkına destek olmayı amaçlamaktadır.

Koronavirüsle mücadele kapsamında uluslararası iş birlikleri de Türkiye için önemli bir adım olarak görülürken Covid-19 Aşıları Küresel Erişim Programı (COVAX) çerçevesinde 53 bin 800 doz aşı İdlid İl Sağlık Müdürlüğü ekiplerine teslim edilmiştir.⁴¹ Bu süreçle birlikte, İdlid, ZDH ve FKH bölgelerinde 1 Mayıs 2021'de ilk doz aşılar yapılmaya başlanmıştır.⁴²

³⁸ "Covid: Turkey Sets up Testing Labs in Northern Syria", ANSA, 8 Ocak 2021, https://www.ansamed.info/ansamed/en/news/sections/politics/2021/01/08/covid-turkey-sets-up-testing-labs-in-northern-syria_85ae7ba3-75b4-4306-a7af-b36d7b01f84b.html, (Erişim tarihi: 22 Aralık 2021); Rauf Maltaş, "Turkey Sets up COVID-19 Testing Labs in N.Syria", Anadolu Agency, 7 Ocak 2021.

³⁹ Esref Musa ve Ethem Emre Ozcan, "Turkey Distributes over 2,000 Aid Packages in Northern Syria", Anadolu Agency, 17 Eylül 2021.

⁴⁰ "TİKA Supports the Fight against COVID19 Pandemic in Northern Syria", TİKA, 22 Mart 2021, https://www.tika.gov.tr/en/news/tika_supports_the_fight_against_covid19_pandemic_in_northern_syria-61441, (Erişim tarihi: 25 Aralık 2021).

⁴¹ "Syria's Idlib Receives First Batch of Covid Vaccines", France24, 21 Nisan 2021, <https://www.france24.com/en/live-news/20210421-syria-s-idlib-receives-first-batch-of-covid-vaccines>, (Erişim tarihi: 25 Aralık 2021).

⁴² "Inoculation Campaign Begins in Rebel-held Syria", Arab News, 2 Mayıs 2021, <https://www.arabnews.com/node/1852196/middle-east>, (Erişim tarihi: 25 Aralık 2021).

TÜRKİYE’NİN LÜBNAN POLİTİKASI

2020’de ivme kazanan Ankara-Beyrut ilişkileri 2021’de oldukça yoğun temaslara şahitlik etmiştir. Karşılıklı üst düzey ziyaretlerin öne çıktığı siyasi ilişkilerde Ankara’nın temas kurduğu aktör yelpazesini genişletmesi Lübnan basınında Türkiye’ye ilişkin haberlere daha fazla yer verilmesine neden olmuştur. İnsani yardım ve kamu diplomasisi ile desteklenen iki ülke ilişkileri ekonomi alanında da altın dönemini yaşama fırsatı bulmuştur. Bu kısımda 2021’de iki ülke ilişkilerinde öne çıkan siyasi, ekonomik ve kültürel gelişmelere değinilmekte ve ilişkilerde problem oluşturan konular gündeme taşınmaktadır.

SİYASİ GELİŞMELER VE LÜBNAN’DA TÜRKİYE ALGISI

2021’de Türkiye ve Lübnan arasındaki ilk temas liderler düzeyinde olmuştur. Lübnan’ı içinde bulunduğu siyasal krizden kurtarmak için hükümeti kurmakla görevlendirilen Saad Hariri, Ankara’ya yaptığı ziyarette Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan ile bir araya gelerek ülkesindeki siyasal krize dair çözüm seçeneklerini ve iki ülke arasındaki iş birliği imkanlarını görüşme fırsatı yakalamıştır. Bölgesel meselelerin de masaya yatırıldığı ziyarette Cumhurbaşkanı Erdoğan, Türkiye’nin Lübnan’la ilişkilerinin köklü tarihine dikkat çekerek bu ülkeye sunulan katkıların devam edeceğini vurgulamıştır.⁴³ Hariri’nin Türkiye ziyareti gerek Türk Telekom ortaklığını yüklü miktarda borçla devretmesi gerekse bölgesel gelişmeler kapsamında zamanlaması bakımından pek çok tartışmayı da beraberinde getirmiştir.

Bu ziyaret Hariri ailesinin ortağı olduğu Oger Telekom’un hissesinin yüzde 55’ine sahip olduğu Türk Telekom’dan 2018’de yüklü bir borçla ayrılmasının ardından ilk olma özelliği taşımaktadır. Bu

⁴³ “Erdoğan, Lübnan’da Hükümeti Kurmakla Görevlendirilen Saad Hariri’yi Kabul Etti”, Anadolu Ajansı, 8 Ocak 2021.

sebeple Hariri'nin Ankara temasları Türkiye'deki muhalefet partilerinin yoğun eleştirilerine maruz kalmıştır.⁴⁴ Diğer yandan ziyaretin Katar ile bazı Körfez ülkeleri arasındaki krizin çözüme kavuşturulmasından hemen sonra gerçekleşmesi Hariri'nin Türkiye ile Körfez ülkeleri arasında yaşanan sorunların halledilmesinde ara bulucu rolü üstlendiği yorumlarına neden olmuştur.⁴⁵ Aynı şekilde ziyarette Türkiye'nin Fransa ile ilişkilerinin iyileştirilmesi konusunun da görüldüğü iddia edilmiştir.⁴⁶ Lübnan Amerikan Üniversitesi öğretim üyesi İmad Salamey ise ziyarete ilişkin yorumunda Hariri'nin kendisini Suudi Arabistan-Fransa-Türkiye ekseninde konumlandırmayı en makul çözüm olarak gördüğüne vurgu yapmıştır.⁴⁷ Dolayısıyla ziyaretin hem Lübnan iç siyasetini dizayn etme hem de bölgesel meselelerde konum belirleme açısından kritik bir işleve sahip olduğu iddia edilebilir. Nitekim Hariri'nin altı ay sonra Türkiye'ye ikinci defa ziyaret gerçekleştirerek Cumhurbaşkanı Erdoğan ile tekrar görüşmesi ve ziyarete ilişkin kamuoyuyla herhangi bir detayın paylaşılmaması⁴⁸ bu iddiayı destekler mahiyettedir.

İki ülke lideri arasındaki üst düzey görüşmeler yıl içerisinde bakanlar ve diplomatlar nezdinde yapılan ziyaretlerle desteklenmiştir. 2021'deki yoğun diplomasi trafiği Suriye iç savaşından bu yana duran seyreden Ankara-Beyrut ilişkilerinin yeniden hareketlendiğine dair kanaati güçlendirmiştir. Bu bağlamda Lübnan Sağlık Bakanı

⁴⁴ "Erdogan-Hariri Surprise Meeting Angers Turkish Opposition", *Arab News*, 13 Ocak 2021.

⁴⁵ Rami Rayess, "Speculation on Hariri's Turkey Visit: Relief, or an Added Complication?", *Al-Arabiya English*, 11 Ocak 2021, <https://english.alarabiya.net/views/news/middle-east/2021/01/11/Lebanon-crisis-Speculation-on-Hariri-s-Turkey-visit-Relief-or-an-added-complication->, (Erişim tarihi: 25 Aralık 2021).

⁴⁶ "Gulf Reconciliation and Ties with France Discussed by Erdogan and Hariri in Surprise Meeting", *The Arab Weekly*, 9 Ocak 2021.

⁴⁷ Bassem Aly, "Hariri Goes to Istanbul: Lebanon Tests Turkish Waters", *Al-Ahram English*, 16 Ocak 2021.

⁴⁸ "Erdoğan Receives Lebanon's Hariri in Istanbul", *Hurriyet Daily News*, 27 Haziran 2021.

Hamad Hasan'ın Türkiye'ye yaptığı ziyaret önemli bir sembol niteliğindedir. Yaşanan ekonomik krizin en ağır etkilerinin sağlık sektöründe hissedildiği hesaba katıldığında Lübnan'ın ilaç ve tıbbi malzeme tedariki için Türkiye'yi tercih etmesi iki ülke arasındaki potansiyel ilişkinin boyutlarını ortaya koymaktadır. Hasan'ın Türkiye ziyareti sonrası oluşan olumlu atmosfer 2010'da Cumhurbaşkanı Erdoğan tarafından açılış yapılarak Lübnan'a teslim edilen ancak ülkedeki siyasi istikrarsızlık sebebiyle faaliyetlerine başlayamayan Sayda Travma ve Rehabilitasyon Hastanesi'ne dair sorunun da çözüme kavuşturulmasına imkan sunmuştur. Türkiye ziyaretine ilişkin Hasan'la görüşen Lübnan Cumhurbaşkanı Mişel Aun hastanenin faaliyetlerine başlaması için onay vererek doktor ve sağlık personeli alımına dair süreci başlatmıştır.⁴⁹ Öte yandan Lübnan'la imzalanan Sağlık Alanında Hibe Yapılmasına Dair Anlaşma'nın yürürlüğe girmesiyle Türk hekimlerin Lübnanlı meslektaşlarına verdiği eğitimlerde de gözle görülür bir artış yaşanmıştır. Yine Lübnan'ın kuzeyindeki Akkar bölgesinde meydana gelen akaryakıt tankeri patlamasında ağır yaralananların ambulans uçakla Türkiye'ye getirilmesi⁵⁰ bölge halkının Türkiye'ye dair olumlu algısını pekiştirmiştir. Eylül'de kurulan Necib Mikati hükümetinde görev alan yeni Sağlık Bakanı Firaz Abyad da "Geçmişe ve Şu ana bakarsak sağlık sektöründe iki ülke arasında faaliyetler noktasında geleceğimiz oldukça parlak"⁵¹ açıklamasında bulunarak ikili ilişkilerin olumlu seyrine vurgu yapmıştır.

Lübnan Genelkurmay Başkanı Joseph Aun'un Ankara ziyareti⁵² yıl içerisindeki bir diğer üst düzey görüşme niteliği taşımak-

⁴⁹ "Lübnan Sayda Kentindeki Türk Hastanesi için İstihdam Kararı Verdi", Anadolu Ajansı, 18 Ağustos 2021.

⁵⁰ "Anger in Lebanon after Fuel Tank Explosion Kills 28", *Daily Sabah*, 15 Ağustos 2021.

⁵¹ "Lübnan Sağlık Bakanı: Sağlık Sektörümüzün Yeniden İnşasında Türkiye'nin Yanımızda Olacağını Düşünüyorum", Anadolu Ajansı, 26 Kasım 2021.

⁵² "Army Commander Meets Counterpart in Turkey", MTV, 24 Eylül 2021, <https://www.mtv.com.lb/AMP/Details/1218891>, (Erişim tarihi: 26 Aralık 2021).

tadır. Genelkurmay Başkanı Yaşar Güler ile yaptığı görüşmede Türkiye'nin Lübnan'a yardımlarının masaya yatırıldığını ifade eden Aun ikili ilişkilerin her alanda geliştirilmesi için girişimde bulunacaklarını belirtmiştir. Bu görüşmenin ardından –TSK'nın Mart'ta gönderdiği 260 ton gıda ve hijyen malzemesinin devamı niteliğinde– Milli Savunma Bakanlığı tarafından Lübnan Silahlı Kuvvetlerine ulaştırılmak üzere 60 ton temel gıda malzemesi hibe olarak gönderilmiştir.⁵³

Dışişleri Bakanı Mevlüt Çavuşoğlu'nun 2021'in son aylarında Lübnan'a yaptığı ziyaret ise iki ülke ilişkilerinde uzun vadede yeni bir sayfanın açılacağına dair bir beklenti oluşturmuştur. Ekim'de Bağlantısızlar Hareketi Zirvesi'nde Lübnanlı mevkidaşı Abdallah Buhabib ile bir araya gelen Çavuşoğlu Kasım'da Beyrut'a yaptığı ziyarette ise Lübnan Cumhurbaşkanı Mişel Aun, Başbakan Necib Mikati ve Meclis Başkanı Nebih Berri başta olmak üzere üst düzey temaslarda bulunmuştur. Ziyaretin hemen öncesinde *Cumhuriyye* gazetesinde kaleme aldığı makalesinde Lübnan halkına seslenen Dışişleri Bakanı Çavuşoğlu Türkiye'nin ülkede konuşlu Birleşmiş Milletler Geçici Görev Gücü'ne (UNIFIL) olan katkısının bir yıl daha uzatıldığını⁵⁴ belirterek “Bizim Lübnan'daki tek gündemimiz dost ve kardeş Lübnan halkının barış, huzur ve refahı ile Lübnan'ın güvenlik, istikrar ve egemenliğinin desteklenmesine katkı sağlamaktır” ifadeleriyle Lübnan'a yönelik yardımların sürdürüleceğini vurgulamıştır.⁵⁵ Dışişleri Bakanlığı görevini üstlenmesinden bu yana Lübnan'a dördüncü ziyaretini gerçekleştiren Çavuşoğlu bu ziyaretin temel amacının Türkiye'nin siyasi ve ekonomik krizle uğraşan Lübnan'a olan açık desteğini ifade etmek ve Lübnan Başbakanı

⁵³ “Milli Savunma Bakanlığının Gönderdiği Yardımlar Lübnan Ordusuna Teslim Edildi”, Anadolu Ajansı, 7 Ekim 2010.

⁵⁴ “Lübnan Tezkeresi 1 Yıl Uzatıldı”, Gazete Duvar, 26 Ekim 2021.

⁵⁵ “Dışişleri Bakanı Çavuşoğlu Lübnan'daki El-Cumhuriye Gazetesine Makale Yazdı: Yardıma Koşan İlk Biz Olduk”, *Hürriyet*, 16 Kasım 2021.

Necib Mikati'nin Şubat 2022'de Türkiye'ye yapacağı ziyaretin ön hazırlığını yapmak olduğunu dile getirmiştir. Verimli görüşmelerin yapıldığı ziyarette Dışişleri Bakanı Çavuşoğlu Lübnanlı tüm siyasi taraflara şöyle seslenmiştir:

Lübnan'ın karşılaştığı krizlere çözümler bulunması ve genel seçimlerin zamanında düzenlenmesi için herkesin hükümete destek vermesi gerekiyor. Sıkıntılarına acil çözüm bekleyen Lübnan halkı, bölgesel pazarlıkların bedelini ödemek zorunda kalmamalı.⁵⁶

Lübnan Müslüman Kardeşler Hareketi (Cemaat-i İslami) lideri Azzam Eyyubi'nin Lübnanlı Sünnilerin kendilerini zayıf gördüğünü ve ülke içerisindeki dengenin yeniden sağlanması için destek olacak bir güç arayışı içerisinde olduklarını belirterek Türkiye'den ilham alma çağrısında bulunması⁵⁷ ülke içerisindeki Türkiye ile ilgili tartışmaları yeniden gündeme taşımıştır. Nitekim 2020'deki kadar yoğun olmasa da Suudi Arabistan-Birleşik Arap Emirlikleri merkezli yayın organları başta olmak üzere Türkiye'nin Lübnan'daki varlığına ilişkin olumsuz içerikli haberlere 2021'de de imza atılmıştır. Bu haberlerde Suudi Arabistan'ın Lübnan'daki varlığının azalmasıyla birlikte bu boşluğu Cemaat-i İslami'nin çağrısıyla Türkiye'nin doldurmaya çalıştığına,⁵⁸ Lübnan'la gerçekten ittifak ilişkisi kurmak istiyorsa Türkiye'nin ne tür politika değişikliğine gitmesi gerektiğine,⁵⁹ ülkedeki istikrarsızlık sebebiyle Türkiye'nin Lübnan'ın kuzeyindeki varlığının artmasının risk oluşturacağına⁶⁰ ve Türkiye'nin

⁵⁶ “Sıkıntılarına Acil Çözüm Bekleyen Lübnan Halkı, Bölgesel Pazarlıkların Bedelini Ödemek Zorunda Kalmamalı”, Anadolu Ajansı, 16 Kasım 2021.

⁵⁷ “Türkiye'den İlham Almalıyız”, *Sabah*, 16 Eylül 2021.

⁵⁸ “Turkey Seeks to Posture as New ‘Protector of Sunnis’ in Lebanon”, *The Arab Weekly*, 19 Eylül 2021.

⁵⁹ Adnan Nasser, “How Turkey can Be a True Ally to Lebanon”, *The National Interest*, 30 Aralık 2021.

⁶⁰ Pierre-Axel Thüring, “Lebanon’s Case in the Turkish Quest for Regional Leadership”, STRIFE, 19 Mart 2021.

ihraç ettiği dizilerle Lübnan'daki itibarını kurtaramayacağına⁶¹ dair içerikler oluşturulmuştur.

Türkiye karşıtı propagandanın cari olduğunu göz ardı etmeksizin genel olarak 2021'de iki ülke arasındaki siyasi ilişkilerin geliştiği yorumunda bulunmak mümkündür. Yüzen elektrik santralleriyle Lübnan'ın enerji tedarikinin yüzde 25'ini karşılayan Karpowership'in Lübnan hükümetinden ödeme alamaması sebebiyle ülkedeki faaliyetlerine son vermek zorunda kalmasına karşın⁶² Lübnan Çevre Bakanı Nasır Yasin'in ülkesinin enerji sorununu çözmek için Türkiye'nin yenilenebilir enerji tecrübesinden istifade etmek istediklerini beyan etmesi⁶³ Suriye iç savaşı sonrası yaşanan iki ülke ilişkilerindeki kırılğan atmosferin değişmeye başladığını ortaya koymaktadır. Benzer şekilde Hak-İş Konfederasyonu Başkanı Mahmut Arslan'ın Lübnan Sendikalar Konfederasyonu'na dayanışma ziyaretinde bulunarak ortak projeler yapacaklarını ifade etmesi,⁶⁴ Lübnan Tarım Bakanı Abbas Hacı Hasan'ın ülkesinin içinde bulunduğu ekonomik krizden çıkması için Türkiye'nin rol alabileceğini beyan ederek tarıma ilişkin iki ülke arasındaki ticaret hacmini artırma çağrısında bulunması⁶⁵ ve Türkiye Dışişleri Bakanlığının Lübnan'da yeni hükümet kurulması süreçlerine dair destek açıklamaları yapması⁶⁶ Beyrut-Ankara

⁶¹ Can Ture, "Soap Operas will Not Save Turkey's Reputation in Lebanon", Open Democracy, 21 Temmuz 2021, <https://www.opendemocracy.net/en/north-africa-west-asia/soap-operas-will-not-save-turkeys-reputation-in-lebanon>, (Erişim tarihi: 25 Aralık 2021).

⁶² "Turkish Company Cuts off electricity Supply to Lebanon", *Daily Sabah*, 1 Ekim 2021.

⁶³ İdiris Okuduci, "Lübnan Türkiye'nin Yenilenebilir Enerji Tecrübesinden Yararlanmak İstiyor", Anadolu Ajansı, 19 Ekim 2021.

⁶⁴ "Hak-İş Başkanı Arslan, Lübnan'da Sendikalar, Halk ve Filistinlilerle Dayanışma Mesajları Verdi", Anadolu Ajansı, 11 Nisan 2021.

⁶⁵ "Lübnan'dan Türkiye'ye Flaş Davet: Krizin Çözümünde Rol Oynayabilirsiniz", *Yeni Akit*, 23 Kasım 2021.

⁶⁶ "Lübnan'da Yeni Hükümetin Kurulması Konusunda Anlaşma Sağlanması Hk.", T.C. Dışişleri Bakanlığı, 11 Eylül 2021, https://www.mfa.gov.tr/no_-305_-lubnan-da-yeni-hukümetin-kurulması-konusunda-anlaşma-sağlanması-hk.tr.mfa, (Erişim tarihi: 26 Aralık 2021).

hattındaki siyasi ilişkilerin gelecek senelerde olumlu yönde seyredeceği beklentisini güçlendirmektedir. Ancak Lübnan gibi çok mezhepli bir ülkede tüm taraflarla eşit mesafede ilişki geliŐtirmenin ülkeler arası diyalogda önemli bir etken olduğunu da hatırlatmak gerekmektedir.

EKONOMİK İLİŞKİLER

2020’de pandemi sürecinin ve Beyrut Limanı patlamasının etkisiyle düşüş ivmesi yaşayan Türkiye-Lübnan ekonomik ilişkileri 2021’de ciddi bir yükseliş trendi yakalayarak iki ülke arasındaki 2 milyar dolarlık ticaret hacmi hedefine ilk defa bu kadar yaklaşma imkanı bulmuştur. Dış ticaret dengesi önceki yıllarda olduğu gibi Türkiye lehine fazla vermeye devam ederken ihracat ve ithalat rakamları arasındaki fark oldukça açılmıştır. Türkiye’nin 2021’de Lübnan’a ihracatı bir önceki yıla göre yaklaşık yüzde 77 artarak 1 milyar 700 milyon dolar seviyesine yükselirken ithalat rakamları ise bir önceki yıla göre yüzde 6 azalarak 50 milyon dolar civarında seyretmiştir. İhracat rakamlarındaki yükseliş trendinin 2022’de de korunacağı öngörülürken son üç senedir yaşanan ithalat rakamlarındaki düşüşün de Lübnan’daki ekonomik krize bağlı olarak devam edeceği tahmin edilmektedir.

TABLO 2. TÜRKİYE’NİN LÜBNAN İLE TİCARETİ (2015-2021, BİN DOLAR)				
YIL	İHRACAT	İTHALAT	HACİM	DENGE
2021	1.693.020	48.417	1.741.437	1.644.603
2020	930.695	51.549	982.244	879.146
2019	1.111.505	64.239	1.175.744	1.047.266
2018	963.660	175.872	1.139.532	787.788
2017	959.421	134.152	1.093.573	825.269
2016	802.371	90.543	892.914	711.828
2015	766.960	78.246	845.206	688.714

Kaynak: TÜİK

Siyasi istikrarsızlıkla bağlantılı olarak yaşanan ekonomik krizin gittikçe derinleştiği Lübnan'da 2021 verileri geleceğe dair umut vaatmekten uzak görünmektedir. Dünya Bankası'nın "Lübnan Batıyor" başlığıyla yayımladığı rapora göre Lübnan ekonomik krizi 1850'lerden bu yana dünyada görülen en ağır üç kriz arasında yer almaya aday olabilir. Öte yandan Lübnan lirası enflasyon oranlarını üç haneli rakamlarla yaşarken ülkenin gayrisafı yurt içi hasılası yüzde 37 düşmüştür. Genellikle çatışma ve savaşlarla ilişkilendirilen bu düşüş oranı Lübnanlıların dörtte üçünün yoksulluk sınırının altında yaşamasına da sebep olmaktadır.⁶⁷

Beyrut Limanı'nın yaşanan patlama sonrası kullanılamaz hale gelmesi ülke ekonomisini daha da çıkmaza sokarken yıl içerisinde Dış Ekonomik İlişkiler Kurulu (DEİK) Türkiye-Lübnan İş Konseyi Başkanı Abdulkadir Akkuş'un girişimleriyle Türk iş adamlarının yap-işlet-devret modeliyle limanın yeniden inşasına talip oldukları Lübnanlı yetkili makamlara aktarılmıştır. Lübnan'la 2010'da imzalanan Serbest Ticaret Anlaşması'nın siyasi karışıklıklar sebebiyle henüz yürürlüğe giremediğini hatırlatan Akkuş iş gücü maliyeti ve sigorta ödemeleri gibi giderlerin düşük olduğu Lübnan'da yatırım yapmanın Körfez ülkelerine gümrüksüz mal satma imkanı da sunacağını vurgulamaktadır.⁶⁸

16-18 Haziran arasında resmi temaslarda bulunmak üzere Beyrut'a giden Türkiye-Lübnan İş Konseyi heyeti Lübnanlı yetkililerle yaptıkları yoğun görüşmelerde Türkiye-Lübnan ekonomik ilişkilerinin geliştirilmesi için pek çok alanda iş birliğine hazır olduklarını belirtmiştir. Diğer yandan Beyrut Büyükelçisi Ali Barış Ulusoy'un ülkeler arasındaki ekonomik ilişkileri geliştirmek için

⁶⁷ Kelly Kimball, "In 2021, Lebanon Suffered While the World Looked on", *Foreign Policy*, 26 Aralık 2021.

⁶⁸ "Türk İş İnsanları Beyrut Limanının Yeniden İnşası için Talepte Bulundu", *Anadolu Ajansı*, 7 Temmuz 2021.

yoğun çaba harcadığı grlmektedir. Yıl içerisinde Sayda ve Trablus Ticaret Odaları başkanları, Trablus Serbest Ekonomik Bölgesi başkanı, Trablus Limanı genel müdürü, Lübnan Acil Ekonomik Komitesi yeleri ve Filistin-Lübnan İŞ Forumu üyeleriyle bir araya gelen Ulusoy, Lübnan Altyapı ve Ulaştırma Bakanı Ali Hamiye ve Maliye Bakanı Yusuf Halil'e yaptığı ziyaretlerde Beyrut Limanı'nın yeniden imarı, altyapı yatırım fırsatları ve ulaştırma alanındaki iş birliği fırsatları ile Lübnan'ın IMF ile müzakereleri ve ekonomik toparlanma süreci konularını gündeme taşımıştır. Benzer Şekilde Dışişleri Bakanı Mevlüt avuŐoĐlu'nun Lübnan'a yaptığı ziyarette ilk görüşmesini Ekonomi ve Ticaret Bakanı Emin Selam'la yapması Türkiye'nin Lübnan'daki ekonomik krizin çözüme kavuşturulmasına ve iki ülke ekonomik ilişkilerinin hedeflenen seviyeye taŐınmasına oldukça önem verdiğini göstermektedir. Tüm bu tablodan yola çıkarak mevcut iş ilişkilerinin geliştirilmesi ve Lübnan'daki siyasi istikrarın sağlanması durumunda 2022'de iki ülke ekonomik ilişkilerinin yükseliş ivmesini sürdüreceği öngörülebilir.

DİŐER GELİŞMELER

Türkiye'nin Lübnan'da TİKA üzerinden yürüttüğü kamu diplomasisi faaliyetleri 2021'de de yoğun bir Şekilde devam etmiştir. Lübnan Birleşik Gençlik Projesi kampüsüne kurduğu güneŐ enerjisi sistemiyle ülke'deki Filistinli ve Suriyeli mültecilerin eğitimine destek olan kurum⁶⁹ TrablusŐam'da bulunan Lübnan Üniversitesi Mimarlık ve Güzel Sanatlar Fakültesi'ne de üç yeni stüdyo kazandırmıştır.⁷⁰ Osmanlı döneminden kal-

⁶⁹ "TİKA'dan Lübnan'daki Filistin ve Suriyeli Mültecilerin EĞitimine Enerji Desteği", Anadolu Ajansı, 25 Ocak 2021.

⁷⁰ "TİKA, Lübnan niversitesine 3 Modern Stüdyo Kazandırdı", Anadolu Ajansı, 22 Şubat 2021.

ma mimari eserlerin restorasyon, bakım ve onarım çalışmalarını da üstlenen TİKA, Mina Hamidiye Camii'ni restore ederken⁷¹ Beyrut Limanı patlamasında zarar gören tarihi binalar için de girişimde bulunmuştur.

Daha ziyade eğitim ve sağlık alanında projeleri ile gündeme gelen TİKA, Lübnan'da yargı alanında yaşanan tıkanıklığı çözüme kavuşturmak için yıl içerisinde yeni bir projeye imza atarak 4 Adalet Sarayı'nda toplam 12 mahkeme salonunda sanal duruşma sisteminin kurulması için çalışma başlatmıştır.⁷² Öte yandan 2010'dan bu yana Lübnan'da 34 milyon doları aşan 140'dan fazla projeye imza atan kurum bu yıl da Lübnan'da ihtiyaç sahiplerine insani yardım ulaştırmıştır. Aynı şekilde İnsana Değer Veren Dernekler Federasyonu (İDDEF), İnsan Hak ve Hürriyetleri İnsani Yardım Vakfı (İHH), Sadakataşı Derneği gibi sivil toplum kuruluşları da öncelikle Filistinli ve Suriyeli mülteciler olmak üzere Lübnan'daki ihtiyaç sahiplerine gıda ve ilaç yardımında bulunmuştur.⁷³ Yunus Emre Enstitüsü (YEE) ise Türkçe kursları başta olmak üzere kısa filmler, konserler gibi etkinliklerle Lübnan'ın farklı bölgelerindeki faaliyetlerini 2021'de de sürdürmüştür. Tüm bu çalışmalar değerlendirildiğinde iki ülke arasındaki kültürel ilişkilerin geçen yılki düzeyinde kaldığını söylemek mümkündür. Ancak yapılan faaliyetlerin sadece Lübnan'ın belli bölge ve şehirlerini kapsamasının Türkiye'nin Lübnan'daki etki alanını daraltan ve hakkındaki olumsuz yorumlara kapı aralayan bir işleve sahip olduğu görülmektedir. Dolayısıyla Lübnan'ın her bölgesini kuşatan bir kamu diplomasisi takip edilmesi Türkiye'nin ülkedeki rolüne de katkı sunacaktır.

⁷¹ "TİKA Lübnan'daki Ecdat Yادigarına Sahip Çıktı", Dünya Bülteni, 1 Temmuz 2021, <https://www.dunyabulteni.net/ortadogu/tika-lubnan-daki-ecdat-yadigarina-sahip-cikti-h503996.html>, (Erişim tarihi: 27 Aralık 2021).

⁷² "TİKA'dan Lübnan'a Teknolojik Destek", TRT Haber, 14 Temmuz 2021.

⁷³ "Sadakataşı Derneğinden Lübnan'daki Filistinli Mültecilere Acil Gıda ve İlaç Yardımı", Anadolu Ajansı, 12 Eylül 2021.

SONUÇ

Türkiye kendi güvenliğine yönelik tehditleri bertaraf edebilmek amacıyla 2016'dan sonra Suriye topraklarında askeri operasyonlar icra etmiştir. Ancak 2021'e geldiğinde askeri operasyon söylemleri yine ortaya çıkmış olsa da geçmiş yıllardaki gibi kapsamlı bir operasyon icra edilmemiştir. Söz konusu bu durum sahadaki durumun nispeten bir dengeye oturmasından kaynaklansa da bölgede küçük ve orta çaplı çatışmalar hemen her gün devam etmektedir. Özellikle İdlib'e ve FKH, ZDH, BPH bölgelerine yapılan saldırılar ve buna mukabil yapılan operasyonlar örnek olarak gösterilebilir. Bu noktada Esed rejiminin İdlib'e yönelik saldırıları sorunun çözümünden yana olmadığını göstermektedir. Anayasa görüşmelerinde muhalefet temsilcilerinin kabul ettiği BM Suriye Özel Temsilcisi Geir O. Pedersen'in teklifinin rejim temsilcileri tarafından reddedilmesi de örnek gösterilebilir. Ancak Rusya'nın etkisini de göz ardı etmemek gerekir. Çünkü Rusya özellikle Türkiye'nin kontrolü altındaki bölgelerde güvenliği ve ekonomik koşulları zora sokarak Türkiye'ye yönelik yeni bir göç dalgası tehdidini siyasi müzakerelerde daha fazla kazanım elde etmek için bir araç olarak kullanacaktır. Bir taraftan İdlib'e yönelik saldırıların gerçekleştirilmesi diğer taraftan anayasa görüşmelerinin çıkmaza sokulması bunların bir göstergesidir.

Türkiye için sorunlardan bir diğeri de terör örgütü YPG/PYD'nin Suriye'nin kuzeyindeki varlığıdır. 2021 içerisinde Türkiye ve desteklediği muhalif grupların kontrolü altındaki bölgelerde terör unsurlarınca saldırılar ve sızma girişimleri gözlemlenmiştir. Saldırıların sayısında yaşanan artış ve Türk güvenlik güçlerinin şehit olması bölgeye askeri operasyon yapılmasını zorunlu kılmaktadır. Her ne kadar sahadaki şartlar mevcut durum göz önüne alındığında kapsamlı bir operasyona imkan tanımasa da 2022 içerisinde Türk unsurlarına yönelik olası saldırılar askeri operasyonu yeniden gündeme getirebilir. Bu minvalde Türkiye için terör örgütünün elinde

olan Tel Rıfat, Menbiç ve Ayn el-Arab bölgeleri muhtemel operasyon alanları olarak karşımıza çıkacaktır.

Tüm bu sınırlamaların/zorlamaların yanı sıra Türkiye, kontrolünde olan bölgelerde hem devlet kurumları hem de sivil toplum kuruluşları aracılığıyla sivillerin yaşamlarını normalleştirmek için çaba göstermektedir. Bu kapsamda AFAD, TİKA, Kızılay ve İHH gibi kuruluşlar faaliyetlerin icrasında önemli bir rol oynamaktadır. Bunun yanı sıra koronavirüsle mücadele kapsamında yapılan projeler ve iş birlikleri göz önüne alındığında Türkiye temel sağlık hizmetlerini herkes için erişilebilir kılmak adına da çaba sarf etmektedir.

Diğer yandan Lübnan'da 2004-2010 arasında üstlendiği arabulucu rolünü Suriye iç savaşında taraf olması sebebiyle kaybeden Türkiye geçmişteki etki kapasitesini yeniden elde etmek için son yıllarda yoğun çaba sarf etmektedir. Gerek siyasi ve ekonomik ilişkiler gerekse kamu diplomasisi açısından 2021'in bu çabaya önemli katkılar sunduğu söylenebilir. Lübnan'daki yerel aktörleri kendi ajandasına göre tasnif ettiği eleştirilerine muhatap olması bakımından Türkiye'nin işinin eskisi kadar kolay olmayacağı aşıkardır. Ancak önceki senelerin aksine 2021'de ilişkilerin geliştirildiği yerel aktörlerin kısmen de olsa çeşitlendirilmesi Türkiye'nin kabul görme ihtimalini artıracaktır. Ülke içerisindeki siyasi tansiyonun yüksek olması bir yandan yerel aktörler arasındaki uzlaşma imkanlarını daraltırken diğer yandan da ülkede etkili olmak isteyen dış aktörlere kolay kredi açmamalarına sebebiyet vermektedir. Bu hassas süreci de hesaba katarak Türkiye'nin Lübnan politikasında tüm tarafları gerçek manada kuşatacak dikkatli adımlar atması kaçınılmaz durmaktadır. Dolayısıyla 2022'de Lübnan'ın mezhep denklemi hesaba katılarak adımların atılması durumunda kaybolan güvenin yeniden inşası sürecinin hızlanacağı öngörüsünde bulunulabilir.

KRONOLOJİ

- 8 Ocak Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan, Lübnan'da hükümeti kurmakla görevlendirilen Saad Hariri ile İstanbul'da bir araya geldi. Erdoğan-Hariri görüşmesinde siyasi, ekonomik, ticari ve kültürel alanlarda iki ülke ilişkilerini geliştirecek hususlar ele alındı.
- 25-29 Ocak Suriye Anayasa Komisyonu beşinci toplantısı Cenevre'de gerçekleştirildi.
- 17 Şubat Türkiye, Rusya ve İran anayasa çalışmalarını ve sahadaki gelişmeleri değerlendirmek üzere Soçi'de toplandı.
- 1 Mart Türkiye'nin Beyrut büyükelçiliği görevine Ali Barış Ulu-soy atandı.
- 11 Mart Katar'ın başkenti Doha'da Türkiye, Rusya ve Katar dışişleri bakanları Suriye'deki iç savaşa yönelik siyasi çözüm arayışı için bir araya geldi.
- 8 Mayıs 2015-2020 arasında PKK'nın Suriye sorumlusu olan Halef Muhammed (Sofi Nurettin) Irak'ta gerçekleştirilen operasyon ile etkisiz hale getirildi.
- 16 Haziran Türkiye-Lübnan İş Konseyi heyeti resmi temaslarda bulunmak üzere Beyrut'a gitti. Heyet, Lübnanlı yetkililerle yaptığı yoğun görüşmelerde Türkiye-Lübnan ekonomik ilişkilerinin geliştirilmesi için iş birliği imkanlarını masaya yatırdı.
- 22 Haziran Lübnan Sağlık Bakanı Hamad Hasan, Türkiye'ye yaptığı ziyarette mevkidaşı Fahrettin Koca ile bir araya geldi. Görüşmede iki ülke arasında sağlık alanında iş birliğinin daha da geliştirilmesi ve çeşitlendirilmesi konuları ele alındı.
- 7-8 Temmuz 16. Astana görüşmeleri Türkiye, Rusya ve İranlı yetkililerin katılımıyla Nursultan'da gerçekleştirildi.
- 19 Ağustos TSK, Suriye'nin kuzeyindeki terör hedeflerine yönelik SİHA saldırıları gerçekleştirmeye başladı.
- 24 Eylül Lübnan Silahlı Kuvvetler Komutanı Korgeneral Joseph Aun, Genelkurmay Başkanı Orgeneral Yaşar Güler'in resmi davetlisi olarak Ankara'ya gelerek temaslarda bulundu.

- 1 Ekim Yüzen elektrik santralleriyle Lübnan'ın enerji tedarikinin yüzde 25'ini karşılayan Karadeniz Holding'e bağlı Karpowership, Lübnan hükümetinden ödeme alamaması sebebiyle ülkedeki faaliyetlerine son vermek zorunda kaldı.
- 18-22 Ekim Suriye Anayasa Komisyonu altıncı toplantısı Cenevre'de gerçekleştirildi.
- 26 Ekim TBMM, Suriye, Lübnan ve Irak'a asker gönderme yetkisini iki yıl daha uzatan önergeyi onayladı.
- 2 Kasım Türkiye'nin Beyrut Büyükelçiliği, Lübnan'ın *Nahar* gazetesinin Cemil Bayık'la röportaj yapmasına yayımladığı kınama mesajıyla sert tepki gösterdi.
- 16-17 Kasım Dışişleri Bakanı Mevlüt Çavuşoğlu, Lübnan'a yaptığı ziyarette Lübnan Cumhurbaşkanı Mişel Aun, Başbakan Necib Mikati, Meclis Başkanı Nebih Berri, Dışişleri Bakanı Abdallah Buhabib ve diğer üst düzey yetkililerle görüştü. Çavuşoğlu ziyaret sebebinin Türkiye'nin Lübnan'a olan açık desteğini ifade etmek ve Lübnan Başbakanı Necib Mikati'nin Şubat 2022'de Türkiye'ye yapacağı ziyaretin ön hazırlığını yapmak olduğunu belirtti.
- 21-22 Aralık 17. Astana görüşmeleri garantör ülkelerin katılımıyla Nursultan'da gerçekleştirildi.

TÜRKİYE'NİN KÖRFEZ ÜLKELERİ VE YEMEN POLİTİKALARI 2021

MEHMET RAKİPOĞLU

Araştırma Görevlisi, Sakarya Üniversitesi Ortadoğu Enstitüsü

Türkiye'nin Körfez ülkeleriyle ilişkileri 2021'de oldukça hareketli geçmiştir. 2013'te Mısır'da yaşanan darbe, 2017 Körfez krizi ve 2018'deki Kaşıkçı cinayeti sonrasında soğukluklar yaşayan Türkiye-Körfez ilişkileri 2020'nin sonundan itibaren ortaya çıkan küresel ve bölgesel gelişmeler ışığında yeniden şekillenmiştir. Özellikle Türkiye'nin Katar ve Birleşik Arap Emirlikleri (BAE) ile ilişkileri bu yıl ön plana çıkmıştır.

TÜRKİYE-SUUDİ ARABİSTAN İLİŞKİLERİ

Ankara-Riyad arasındaki gerilimin son bulacağına yönelik söylem 2021'in başından beri yaşanan birtakım gelişmelere pa-

ralel olarak gündeme gelmiştir.¹ Amerika Birleşik Devletleri'nde (ABD) başkanlığın Körfez'de agresif Türkiye karşıtı bir siyaset izlenmesini mümkün kılan Donald Trump'tan Suud-BAE eksenine "mesafeli" duran Joe Biden'a geçmesi bölgesel ilişkileri etkileyen ilk gelişme olarak kaydedilebilir. ABD'den beklediği desteği alamayan Suud-BAE eksenini Türkiye karşıtı siyaseti öncelikleri arasından çıkarmak zorunda kalmıştır. İkinci olarak Katar'a yönelik ambargonun son bulması da Türkiye-Suudi Arabistan ilişkilerine olumlu yansıtacak bir gelişme olarak değerlendirilmiştir.² Üçüncü olarak Türkiye'nin Suudi Arabistan'a Yemen ve Irak kaynaklı güvenlik tehditleriyle mücadelesindeki desteği de ilişkilerin olumlu yönde seyredeceğine dair beklentileri artırmıştır. Bu anlamda Türkiye, İran destekli Husilerin Yemen'den ve Şii milislerin Irak'tan Suudi Arabistan'a yönelik gerçekleştirdikleri saldırıları kınamıştır.³ İki ülkenin bu adımları siyasi anlaşmazlıklara rağmen sınırlı da olsa bazı meselelerde ortak politika takip edebileceğini göstermektedir. Bazı iddialara göre iki Suudi Arabistanlı firma Husilerle mücadelede kullanılmak üzere Vestel firmasının Karayel-SU modelindeki dronelerinin ortak üretilmesini talep etmiştir.⁴ Bu anlamda iki ülke arasında drone satışının gerçekleşmesi durumunda yeni bir at-

¹ Batu Coşkun, "What is Behind Saudi Arabia's Rapprochement with Turkey?", *Daily Sabah*, 26 Kasım 2020; Umer Karim, "Assessing the Prospects for Saudi-Turkish Ties", The Arab Gulf States Institute in Washington, 25 Şubat 2021.

² Muhittin Ataman, "Normalization in the Gulf and Turkey's Agenda", *Daily Sabah*, 13 Ocak 2021; Ece Göksedef, "Katar'a Uygulanan Ablukanın Kalkması Orta Doğu ve Türkiye için Ne Anlama Geliyor?", BBC Türkçe, 6 Ocak 2021; Gülsüm İncekaya, "Uzmanlara Göre Katar'a Ambargonun Kaldırılması Türkiye ve Körfez için Büyük Bir Kazanç", Anadolu Ajansı, 8 Ocak 2021.

³ "Suudi Arabistan'ın Dammam Şehri Yakınlarında Gerçekleştirilen Saldırı Hk.", T.C. Dışişleri Bakanlığı, 9 Mart 2021, <http://riyad.be.mfa.gov.tr/Mission/ShowAnnouncement/382271>, (Erişim tarihi: 19 Aralık 2021).

⁴ Burak Ege Bekdil, "Two Saudi Companies to Produce Turkish Drones", *Defense News*, 21 Mart 2021.

mosfere girilebileceği söylenebilir.⁵ Her ne kadar doğrulanmasa da Bloomberg'in iddiasına göre Suudi Arabistan siyasi anlaşmazlıklara rağmen Türkiye'den SİHA tedarik etmiştir.⁶

Türkiye yıl içerisinde ilişkilerin normalleşmesi yönündeki açıklamalarını sürdürmüştür. Nitekim Dışişleri Bakanı Mevlüt Çavuşoğlu Türkiye'nin Suudi Arabistan ile ilişkileri düzeltmemesi için herhangi bir sebebin olmadığını dile getirmiştir. Ayrıca Suudi Arabistan Türk dizilerine yönelik uyguladığı boykotu kaldırmıştır. Bu anlamda "Sadakatsiz" isimli Türk dizisi Suudi Arabistan'da yayımlanmaya başlamıştır.⁷ 10-11 Mayıs arasında Mevlüt Çavuşoğlu Suudi Arabistan'a bölgesel meseleleri ele almak ve iki ülke arasındaki iş birliğini konuşmak üzere resmi bir ziyaret gerçekleştirmiştir.⁸ Ayrıca iki ülke dışişleri bakanları Özbekistan'da da bir araya gelerek olumlu mesajlar vermiştir. Cumhurbaşkanı Erdoğan ise Kurban Bayramı'nı tebrik etmek için Kral Selman ile telefon görüşmesi yapmıştır. İki ülke arasındaki mezkur görüşmelerde ortak çıkarlara ve ilişkilerin güçlendirilmesine vurgu yapılmıştır. Ayrıca Suudi medyası Erdoğan ile Selman görüşmelerini ana sayfadan vererek normalleşmeye katkı sağlamıştır.

Ankara-Riyad arasında normalleşme bağlamında ilerleme kaydedilmiştir. Bu kapsamda Türkiye, Suudi Arabistan'a yeni bir büyükelçi atamıştır. Suudi Arabistan Dışişleri Bakanlığı yaptığı açıklamada Türkiye'nin Riyad Büyükelçisi Fatih Ulusoy'un ikili ilişkileri daha geniş ufuklara taşımada başarılı olacağına dair umutlu olduklarını dile getirmiştir. Nitekim Kral Selman'a sunulan güven

⁵ Furkan Halit Yolcu, "Can Arms Bring Turkey and Saudi Arabia Together?", *Politics Today*, 8 Nisan 2021.

⁶ "Bloomberg: Suudi Arabistan Aradaki Anlaşmazlıklara Rağmen Türkiye'den SİHA Satın Aldı", *Yeni Şafak*, 6 Nisan 2021.

⁷ "Cansu Dere'nin Paylaşımı Gerçeği Ortaya Çıkardı!", CNN Türk, 12 Mart 2021.

⁸ Selcan Hacaoglu ve Firaz Kozok, "Turkey Seeks Saudi Arabia Talks as Part of Regional Reset", Bloomberg, 6 Mayıs 2021.

mektubu olumlu karşılanmış ve Cumhurbaşkanlığı sözcüsü İbrahim Kalın Türkiye'nin Suudi Arabistan ile ilişkilerine dair birçok olumlu gelişmenin gerçekteŐtiĐini belirtmiştir.

NORMALLEŞME ÖNÜNDEKİ ENGELLER

Türkiye aÇısından normalleşmenin gerçekteŐmemesi için somut bir sebep olmamasına raĐmen⁹ ikili ilişkilerin normalleşmesi adına beklenen diplomatik adımlar henüz atılmamıştır. Söz konusu durumun Muhammed bin Selman'ın stratejik hatalarından kaynaklandığı söylenebilir.¹⁰ Ankara tarafından atılan bütün olumlu adımlara rağmen Muhammed bin Selman'ın, kontrolündeki Suudi Arabistan'ın baskı politikalarıyla Arap Birliği'ni Türkiye'nin Suriye ve Libya'daki faaliyetlerini kınamaya zorlaması,¹¹ askeri gücü ispatlanmamıŐ Yunanistan ile askeri iş birliğini artırması Ankara-Riyad normalleşmesini engellemektedir.¹² Bununla birlikte Şahin kanadı temsil eden yeni cumhurbaşkanı ile İnan'ın ABD ile nükleer müzakerelere başladığı, Afganistan denkleminde Körfez'den Katar'ın ön plana çıktığı, ABD'nin askeri olarak kademeli de olsa Körfez'den çekilmeye başladığı ve Yemen'deki savaşın yükünün artık kaldırılmadığı düşünöldüğünde Suudi Arabistan'ın, askeri kapasite-

⁹ "تركيا: لا مشكلة سياسية مع السعودية.. ومصر أكبر شريك تجاري بأفريقيا", (Türkiye: Suudi Arabistan ile Siyasi Sorun Yok. Mısır Afrika'daki En Büyük Ticaret Ortağı), CNN Arabic, 26 Haziran 2021.

¹⁰ Mehmet Rakipoğlu, "Solving the Stagnation Puzzle in Turkish-Saudi Relations", MENA Affairs, 12 Aralık 2021, <https://menaaffairs.com/solving-the-stagnation-puzzle-in-turkish-saudi-relations>, (Erişim tarihi: 2 Ocak 2022).

¹¹ Motasem A. Dalloul, "Why does the Arab League Condemn Turkey's Efforts in Libya and Stay Silent about Israel?", Middle East Monitor, 5 Kasım 2021, <https://www.middleeastmonitor.com/20211105-why-does-the-arab-league-condemn-turkeys-efforts-in-libya-and-stay-silent-about-israel>, (Erişim tarihi: 2 Ocak 2022).

¹² Ali Bakır, "Why the Saudi-Turkish Rapprochement is Stalling", Amwaj Media, 4 Mayıs 2021, <https://amwaj.media/article/decoding-saudi-turkey-rapprochement>, (Erişim tarihi: 2 Ocak 2022).

tesisi Suriye, Irak, Libya, Azerbaycan-Ermenistan gibi noktalarda ispatlanmış Türkiye ile normalleşmesi stratejik ve rasyonel bir adım olarak görülmelidir.¹³

Suudi Arabistan'ın F-15 tipi savaş uçaklarını Yunanistan'a göndermeye niyetli olması¹⁴ ise Riyad yönetiminin Ankara ile ilişkilerini normalleştirmeye çok sıcak bakmadığı şeklinde yorumlanabilir. Yunan basınına göre¹⁵ Suudi Arabistan-Yunanistan arasında askeri bir tatbikat planlanmaktadır. ABD ve Japonya'dan sonra dünyada en büyük üçüncü F-15 filosuna sahip olan Suudi Arabistan¹⁶ Doğu Akdeniz denkleminde Türkiye karşıtlığı bağlamında Yunanistan'ı desteklemekte ve bu anlamda Türkiye'yi dengelemeye çalışmaktadır. Bu anlamda Suudi Arabistan'ın Doğu Akdeniz'de Türkiye karşıtı bir politika izlediği söylenebilir.¹⁷

İki ülke arasındaki ilişkilere dair yaşanan bir diğer gelişme ise Atina'da 11 Şubat'ta düzenlenen konferans olmuştur. Doğu Akdeniz'deki gelişmeler ve Kıbrıs sorununun ele alındığı konferans Türkiye'nin gerek Doğu Akdeniz'deki kazanımlarını gerekse Kıbrıs sorununun çözümüne dair attığı adımları görmezden gelmektedir. Suudi Arabistan bölgeden birçok ülkenin katıldığı Dostluk ve İşbirliği Forumu'na katılarak Türkiye karşıtı blokta yer almıştır.¹⁸

¹³ Ali Bakır ve Eyüp Ersoy, "Prospects for Saudi-Turkey Rapprochement", Gulf International Forum, 11 Ekim 2021, <https://gulffif.org/prospects-for-saudi-turkey-rapprochement>, (Erişim tarihi: 2 Ocak 2022).

¹⁴ "Bridging the Gulf: Why Greece is Making New Friends in the Middle East", *The Times*, 26 Nisan 2021.

¹⁵ "Turkish Media: Greek-Saudi Military Exercise a 'Threat' to Turkey", *Greek City Times*, 9 Ocak 2021.

¹⁶ "Turkey Concerned about Saudi Sending F-15s to Greek Island of Crete", Middle East Monitor, 9 Ocak 2021, <https://www.middleeastmonitor.com/20210109-turkey-concerned-about-sending-saudi-f-15s-to-greek-island-of-crete>, (Erişim tarihi: 2 Ocak 2022).

¹⁷ İsmail Şahin, "Körfez'in Satranca Dahli. Akdeniz'de Yeni Kuşak", *Star Açık Görüş*, 23 Nisan 2021.

¹⁸ "Atina'da 'Dostluk ve İşbirliği Forumu' için Çok Taraflı Konferans", *Star Kıbrıs*, 11 Şubat 2021.

Mezkur konferansa katılan ülkelerin Doğu Akdeniz'e yönelik ortak bir vizyon geliştirmesi amaçlanmıştır. Ayrıca Türkiye karşıtlığında Avrupa Birliği'nin de pozisyon değiştirmesi için baskılanacağı iddia edilmiştir.¹⁹ Ankara ise Yunanistan'ın ev sahipliğinde düzenlenen Türkiye karşıtı bu konferansı eleştirmiş,²⁰ Cumhurbaşkanı Erdoğan Suudi Arabistan yetkilileriyle görüőeceklerini ifade etmiştir.²¹

Her ne kadar Ankara üst düzey yetkililerinin açıklamalarıyla uzlaşmaya hazır olduğunu belirtse de Riyad yönetimi medya üzerinden Türkiye'ye saldırmaya devam etmiştir. Bu anlamda Suud rejimine bağlı *şarku'l Avsat* gazetesi köőe yazarı Mişari Zayidi Türkiye'deki düşünce kuruluşlarının faaliyetlerini kınamıştır.²² Ayrıca Suudi Arabistan Hava Kuvvetleri Yunanistan ile askeri tatbikat gerçekleştirirken *Okaz* gazetesinde Türkiye'nin Kıbrıs'ta emperyal bir güç olarak var olduğu belirtilmiştir.²³ Dolayısıyla Suud medyası Türkiye karşıtı siyasetini devam ettirmiştir. Hatta birçok Suudi yazar Türkiye'nin ve Erdoğan'ın güvenilir olmadığını zikrederek ilişkilerin normalleşmesini zedelemiştir.²⁴

Suudi Arabistan ticaret bakanına Türk firmalarına uygulanan muameleden rahatsızlığı belirten üç mektup gönderen Türkiye,

¹⁹ "7 Countries Meet in Greece to Discuss Mediterranean Gas, Gulf States Take Part", Middle East Monitor, 12 şubat 2021, <https://www.middleeastmonitor.com/20210212-7-countries-meet-in-greece-to-discuss-mediterranean-gas-gulf-states-take-part>, (Erişim tarihi: 2 Ocak 2022).

²⁰ Ragıp Soylu, "An anti-Turkey Alliance: Ankara Slams Greece for Hosting 'Hostile' Meeting with Regional Countries", Middle East Eye, 12 şubat 2021, <https://www.middleeasteye.net/news/turkey-greece-anti-alliance-hostile-meeting>, (Erişim tarihi: 2 Ocak 2022).

²¹ "Cumhurbaşkanı Erdoğan: Çin'den 50 Milyon Aşı Daha Alabiliriz", TRT Haber, 12 Mart 2021.

²² "بلاش تنظير علينا" (Mişari Zayidi, Bize Bakıyorlar), *şarku'l Avsat*, 10 Mart 2021.

²³ Halil Çelik, Twitter, 14 Mart 2021, <https://twitter.com/halilcelik/status/1371120281125859334?s=08>, (Erişim tarihi 15 Mart 2021).

²⁴ Abdurrahman Raşid, "Erdoğan Teslim mi Oldu?", *şarku'l Avsat*, 20 Mart 2021; Abdullah Utaybi, "Türkiye: Yanılsamaların Sınırları", *şarku'l Avsat*, 21 Mart 2021.

boykotun devam etmesiyle birlikte Nisan'da söz konusu boykotu Dünya Ticaret Örgütü'nün (DTÖ) gündemine taşımıştır.²⁵ Gayriresmi boykot Türkiye'nin Suudi Arabistan'a olan ihracatını önemli ölçüde zayıflatmıştır. 2020'de Türkiye'nin Suudi Arabistan'a yönelik ihracatı 2,4 milyar dolar civarındayken bu rakam 2021'de 265 milyon dolara kadar gerilemiştir. Öte yandan Suudi Arabistan'dan yapılan ithalat ise 2020'de 1,7 milyar dolarken bu rakam 2021'de 3,4 milyar dolara çıkmıştır. Dolayısıyla Suudi Arabistan'ın Türk ürünlerine yönelik uyguladığı gayriresmi ambargo Türkiye'nin ihracatını olumsuz etkilemiştir. Söz konusu durum iki ülke arasındaki ekonomik ilişkilere olumsuz yönde yansımıştır.²⁶ Bununla birlikte transit ülkeler aracılığıyla Suudi Arabistan'a ihracatın sürdüğü de iddia edilmektedir.²⁷ Ayrıca 2020'de 65 bin 522 Suudi turist Türkiye'yi ziyaret ederken bu rakam 2021'de 6 binlere kadar düşmüştür.

Suudi Arabistan Nisan'da Mekke ve Medine'deki Türkçe dili öğrenim merkezlerini ve okullarını kapatma kararı almıştır. Birçok uzman söz konusu kararın siyasal saiklerle alındığını belirtmektedir.²⁸ Son olarak Suudi Arabistan'ın Kaşıkçı cinayetine dair yaklaşımı da iki ülke arasındaki normalleşme gündemini yavaşlatmaktadır. Fakat BAE'nin Türkiye ile ekonomiyi önceleyerek yakınlaşması Suudi Arabistan'ı da harekete geçirmiştir. Bu anlamda Muhammed bin Zayid'in ziyaretinden bir gün sonra Muhammed bin Selman'a yakınlığı ile bilinen Suudi Arabistan Ticaret Bakanı

²⁵ Hazal Ateş, "Türkiye'den Karşı Hamle Geldi! Suudi Ambargosu DTÖ'ye Taşındı", *Sabah*, 19 Nisan 2021.

²⁶ TÜİK'in ülkelere göre ihracat ve ülkelere göre ithalat tablolarından derlenmiştir.

²⁷ Cemre Nur Karaca, "Suudi Arabistan'a İhracat Daralmadı Sadece Şekil Değiştirdi", *Bloomberg HT*, 4 Haziran 2021.

²⁸ "Officials: Saudi Arabia Closed Turkey Language Schools for Political Reasons", *Middle East Monitor*, 16 Mart 2021, <https://www.middleeastmonitor.com/20210316-officials-saudi-arabia-closed-turkey-language-schools-for-political-reasons>, (Erişim tarihi: 2 Ocak 2022).

Abdullah Kasabî'nin Türkiye'ye resmi bir ziyaret gerçekleştirilmesiyle²⁹ iki ülke arasındaki ekonomik ve ticari ilişkilerin iyileştirilmesi adına önemli bir adım atılmıştır.³⁰ Fakat Suudi Arabistan'ın Türkiye ile normalleşme yönündeki olumlu adımlarının Kral Selman'ın inisiyatifiyle atıldığı görülmektedir. Söz konusu durum dış politikayı yönlendiren veliaht Selman'ın Türkiye ile normalleşmeyi kişiselleştirdiği ve bu anlamda Zayid'in aksine pragmatik davranmadığını ortaya koymaktadır.³¹

TÜRKİYE-BAE İLİŞKİLERİ

BAE, Trump'ın 2020 seçimlerini kaybetmesi sonrası ABD'nin desteği olmaksızın Türkiye ile nasıl mücadele edeceği noktasında tereddütler yaşamıştır. Bu anlamda Abu Dabi yönetiminin 2021'in başlarında Ankara ile yakınlaşma yönünde isteklerini ortaya koyduğu Türk yetkililer tarafından ifade edilmiştir.³² BAE dışişlerinden sorumlu bakanı Enver Gargaş, Abu Dabi merkezli Sky News kanalına verdiği röportajda Türkiye-BAE ilişkilerine yönelik, uzun süredir devam eden Türkiye karşıtı ve düşmanlık içeren ifadeler yerine ilişkilerin normalleşmesini istediklerine dair beyanlarda bulunmuştur.³³ Dolayısıyla Katar'a yönelik ambargonun son bulmasına vesile olan Ula zirvesi sonrasında BAE, Türkiye ile normalleşme yönünde ciddi

²⁹ Umar Karim, "Saudi-Turkish Relations Following MBZ's Visit to Ankara", MENA Affairs, 6 Aralık 2021, <https://menaaffairs.com/saudi-turkish-relations-following-mbzs-visit-to-ankara>, (Erişim tarihi: 2 Ocak 2022); Ali Bakır ve Eyüp Ersoy, "Saudi-Turkish Relations: A Possible Breakthrough?", *Politics Today*, 7 Aralık 2021.

³⁰ "وزير التجارة السعودي في تركيا ويبحث التعاون الاقتصادي", (Suudi Arabistan Ticaret Bakanı Türkiye'de Ekonomik İş Birliği Arayışında), Arabi21, 25 Kasım 2021.

³¹ Ali Bakır, "Why the Saudi-Turkish Rapprochement is Stalling", Amwaj Media, 4 Mayıs 2021, <https://amwaj.media/article/decoding-saudi-turkey-rapprochement>, (Erişim tarihi: 4 Ocak 2022).

³² Ragıp Soylu, "MBZ in Turkey: Will Emirati Investments be a Lifeline for Erdogan?", Middle East Eye, 23 Kasım 2021, <https://www.middleeasteye.net/news/uae-turkey-mbz-visit-emirati-investments-lifeline-erdogan>, (Erişim tarihi: 4 Ocak 2022).

³³ İdris Okuducu, "BAE'li Bakan Türkiye ile İlişkilerin Normalleşmesini İsteddiğini Söyledi", Anadolu Ajansı, 11 Ocak 2021.

bir irade göstermiştir.³⁴ Gargaş, Ula zirvesi sonrasında BAE'nin Türkiye'nin bölgedeki bir numaralı ticaret ortağı olduğunu ve Ankara ile ilişkilerin normalleşmesini istediklerini belirtmiştir.³⁵

Dışişleri Bakanı Mevlüt Çavuşoğlu da Türkiye'nin BAE ile ilişkileri düzeltmemesi için herhangi bir sebebin olmadığını dile getirmiştir.³⁶ Bu anlamda Türkiye'nin sınırlı olmakla beraber BAE ile normalleşmeye sıcak baktığı ve bu çerçevede diplomatik temasların gerçekleştirildiği görülmektedir. Başta bakanların telefon görüşmeleri olmak üzere birtakım normalleşme adımlarının atılması ilişkilerin normalleşmesini gündeme taşımıştır.³⁷

Gargaş'ın ilişkileri normalleştirme yönündeki açıklamaları Türkiye tarafından olumlu karşılanmıştır.³⁸ Bu kapsamda Türkiye'nin BAE Büyükelçiliğine Can Dizdar'ın yerine Tugay Tunçer atanmıştır. Gargaş'ın olumlu açıklamaları sonrası atılan bu adım diplomatik olarak etkileşimin artması şeklinde yorumlanabilir. Bu anlamda Gargaş, İran ve Türkiye ile sürdürülen rekabetin diyalog yoluyla yönetilip iş birliğine döndürülmesi gerektiğini ifade etmiştir.³⁹ Devam

³⁴ Ali Bakir, "Turkey and the UAE: Making Amends and Talking Business in Post-Trump Era", Middle East Eye, 2 Eylül 2021.

³⁵ "UAE Turkey's Number One Trade Partner in the Region", Middle East Monitor, 7 Ocak 2021, <https://www.middleeastmonitor.com/20210107-uae-turkeys-number-one-trade-partner-in-region>, (Erişim tarihi: 11 Ocak 2022); Gargaş maddi olarak hata yapmıştır. Nitekim Türkiye'nin bölgedeki en çok ticaret hacmine sahip olduğu ülke Irak'tır. Bkz. Ali Bakeer, "The UAE wants to Normalise Relations with Turkey. Is it Genuine?", TRT World, 14 Ocak 2021.

³⁶ Samuel Ramani, "The UAE-Turkey Rivalry: An Enduring and Globalized Competition", Responsible Statecraft, 26 Mart 2021, <https://responsiblestatecraft.org/2021/03/26/the-uae-turkey-rivalry-an-enduring-and-globalized-competition>, (Erişim tarihi: 4 Ocak 2022).

³⁷ İsmail Numan Telci, "Turkey-UAE Relations since July 15: Where to from Here?", TRT World, 13 Temmuz 2021.

³⁸ "علي حسين باكير، "في الانعطاف الإماراتية تجاه تركيا.. لماذا الاقتصاد؟" (Ali Hüseyin Bakır, BAE'nin Türkiye'ye Dönüşü: Neden Ekonomi?), Arabi21, 20 Kasım 2021.

³⁹ "UAE Official Says It's Time to Manage Rivalry with Iran and Turkey", The New Arab, 3 Ekim 2021, <https://english.alaraby.co.uk/news/uae-official-says-time-manage-rivalry-iran-turkey>, (Erişim tarihi: 4 Ocak 2022).

eden süreçte BAE, Türk iş adamlarına yönelik uyguladığı seyahati zorlaştıran gayriresmi engelleri kaldırmıştır.⁴⁰

Ağustos'ta iki ülke ilişkilerinin normalleşmesi adına önemli bir gelişme yaşanmıştır. Cumhurbaşkanı Erdoğan ile BAE Ulusal Güvenlik Danışmanı Şeyh Tahnun bin Zayid Nahyan arasında Ankara'da resmi bir görüşme gerçekleşmiştir. 2016'dan beri yapılan en üst düzey ziyaret olan bu görüşme⁴¹ iki ülke arasındaki siyasi ihtilaflara rağmen sınırlı iş birliğinin sürdürülebileceğini ortaya koymuştur. Nitekim gerek sembolik gerekse siyasi temsil açılarından önemli bir gelişme olarak görülen bu ziyaret iki ülke ilişkilerinde yeni bir sayfanın açılacağına dair işaret olarak görülmüştür. Değişen bölgesel ve küresel konjonktürün BAE'nin Türkiye politikasında yumuşamaya gitmesine neden olduğu söylenebilir. Bölgesel ölçekte İran-Suudi Arabistan, Türkiye-Suudi Arabistan ve Türkiye-Mısır arasındaki normalleşme gelişmelerinden bağımsız kalmak istemeyen BAE, küresel ölçekte de Başkan Biden'dan beklediği desteği alamamasından ötürü Türkiye ile mücadeleyi dış politika öncelikleri arasından çıkarmış olabilir. Öte yandan Türkiye'nin askeri kazanımları, güç dengelerini değiştiren potansiyeli ve koronavirüsün (Covid-19) getirdiği ekonomik meydan okumalar da BAE'nin Türkiye ile ilişkileri normalleştirme isteğini hızlandırmış olabilir.⁴² Ayrıca Tahnun'un Ankara ziyaretinden birkaç gün sonra Cumhurbaşkanı Erdoğan ile Abu Dabi Veliaht Prensi Muhammed bin Zayid arasında bir telefon görüşmesi gerçekleşmiştir. Dolayısıyla ilişki-

⁴⁰ Fırat Kozok, Zainab Fattah ve Sylvia Westall, "Gulf States Extend a Hand to Turkey in Wary Move to Ease Tensions", BNN Bloomberg, 3 Şubat 2021.

⁴¹ Giorgio Cafiero, "Turkey and the UAE Inch Towards Reconciliation", Gulf International Forum, 30 Ağustos 2021, <https://gulifif.org/turkey-and-the-uae-inch-towards-reconciliation>, (Erişim tarihi: 5 Ocak 2022).

⁴² İsmail Numan Telci, "From Rivalry to Rapprochement: What's Behind UAE and Turkey's Meeting?", TRT World, 21 August 2021.

lerin normalleşmesi adına iki tarafın da olumlu adımlar attığı⁴³ ve yeni bir döneme girildiği söylenebilir.⁴⁴

Öte yandan Muhammed bin Zayid Kasım içerisinde Türkiye'ye gelerek Cumhurbaşkanı Erdoğan ile görüşmüştür. On yılın ardından gerçekleşen görüşmede iki ülke arasındaki ticari ilişkiler ana gündem maddesi olurken finans, yatırım, ticaret, enerji ve çevre başta olmak üzere birçok alanda mutabakat zaptları imzalanmıştır. Dahası BAE, Türkiye'de farklı alanlarda 10 milyar dolar yatırım yapma kararı almıştır. Bu anlamda G42, Royal Group, Mübadele Yatırım Fonu gibi firmalar Türkiye'deki yatırımlarını artırma noktasında oldukça istekli olmuştur.⁴⁵

Zayid'in Türkiye ziyareti öncesi Türkiye Ticaret Bakanı Mehmet Muş Dubai'ye giderek 10. Türkiye-BAE İş Forumu'na katılmış ve iki ülke arasında karma ekonomik mutabakat zaptı imzalanmıştır.⁴⁶ Mutabakatla iki ülke arasındaki ticari-ekonomik ilişkilerin üst seviyeye taşınması planlanmıştır. 15 milyar dolara çıkarılması planlanan ticaret hacminin yanı sıra petrol dışı ticaretin çeşitlendirilmesi yönünde de ortak karara varılmıştır. BAE'nin bölgesel ekonomik merkez olma noktasındaki hedeflerini gerçekleştirmek adına Türkiye ile yakınlaştığı iddia edilebilir. Dolayısıyla BAE'nin Türkiye ile yakınlaşması Abu Dabi-Riyad hatındaki ekonomik rekabetin bir sonucu olarak okunabilir.

Söz konusu ziyaretle gelişen iki ülke arasındaki ekonomik yakınlık siyasi anlaşmazlıklara rağmen iş birliğinin sürdürülebilece-

⁴³ Mehmet Tosun ve İdris Okuducu, "Cumhurbaşkanı Erdoğan BAE Abu Dabi Veliaht Prensi Nahyan İle Telefonda Görüştü", Anadolu Ajansı, 31 Ağustos 2021.

⁴⁴ Gökhan Erel, "Türkiye-BAE İlişkilerinde Yeni Dönem", *Sabah Perspektif*, 4 Eylül 2021.

⁴⁵ İsmail Numan Telci, "Normalleşmenin Son Halkası: Türkiye-BAE İlişkileri", *Sabah Perspektif*, 27 Kasım 2021.

⁴⁶ 2020'deki Expo fuarına Türkiye'nin katılması da yakınlaşma göstergesi olarak okunabilir. Bkz. Havvanur Fadila, "BAE'den Türkiye'ye Beyaz Bayrak", *Yeni Şafak Düşünce Günlüğü*, 7 Aralık 2021.

đini göstermektedir.⁴⁷ Cumhurbaşkanlığı sözcüsü İbrahim Kalın'ın BAE ile ilişkilerde olumlu gelişmelerin yaşandığını ve bölgenin istikrarı için ilişkilerde yeni sayfaların açılabileceğini ifade etmesi iki ülkenin de normalleşme noktasında ciddi olduklarını ortaya koymaktadır.⁴⁸ Öte yandan BAE'li uluslararası şirket ADQ CEO'su Mansur Muhammed Molla'nın Reuters'a verdiği demeçte Türkiye'de sağlık, sanayi ve gıda işletmeciliği dahil birçok alanda yatırım yapmayı planladıklarını belirtmesi iki ülke arasında yaşanan bir diğer önemli gelişmedir.⁴⁹

EKONOMİK YAKINLAŞMA

İki ülke arasındaki normalleşmenin ekonomik ilişkilere olumlu yansıdığı söylenebilir. Abu Dabi Egemenlik Varlık Fonu'na ait Mübadele isimli şirket Getir firmasına Mart-Temmuz 2021 arasında 7,5 milyar dolar yatırım yapmıştır. Ağustos'ta da Abu Dabi merkezli International Holding Co.'nun (IHC) CEO'su Syed Basar Shueb şirketin sağlık alanında Türkiye'de yatırım fırsatları aradığını duyurmuştur. Öte yandan Tahnun bin Zayid'in Ağustos'taki Ankara ziyareti de iki ülke arasındaki ekonomik yakınlaşmayı hızlandırmıştır. Nitekim Tahnun 2020'de kurulan Mali ve Ekonomik İşler Yüksek Konseyi'nin başkanlığını yürütmektedir. Bu anlamda Tahnun'un BAE'nin ekonomisinde önemli bir isim olduğu belirtilebilir. Ayrıca Tahnun ADQ Holding, First Abu Dhabi Bank, Royal Group gibi birçok holdingin yönetim kurulu başkanıdır. Dolayısıyla Tahnun'un Türkiye ziyareti BAE'nin ekonomiyi öncelediğini

⁴⁷ Adnan Ağaç, "Türkiye-BAE İlişkilerinde Yeni Bir Dönem mi Başlıyor?", DW Türkçe, 21 Ağustos 2021.

⁴⁸ "Turkey Sees Positive Developments in Saudi, UAE, Egypt Ties, Spokesperson Says", Middle East Monitor, 26 Ağustos 2021, <https://www.middleeastmonitor.com/20210826-turkey-sees-positive-developments-in-saudi-uae-egypt-ties-spokesperson-says>, (Erişim tarihi: 5 Ocak 2022).

⁴⁹ Davide Barbuscia ve Ebru Tuncay, "Dubai Courier Aramex in Talks to Buy Turkey's MNG Kargo", Reuters, 9 Eylül 2021.

göstermektedir. Bu anlamda Tahnun bin Zayid'in Cumhurbaşkanı Erdoğan ile görüşmesi iki ülke arasındaki ekonomik ilişkilere olumlu yansımıştır. Nitekim görüşme sonrası Türkiye, BAE yetkilileriyle olası yatırım fırsatları hakkında görüşmeler yapmak üzere Varlık Fonu ve Yatırım Destek Ajansı'ndan Abu Dabi'ye yetkililer göndermeyi planlamıştır. Türkiye'nin Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakan Yardımcısı Alparslan Bayraktar, BAE tarafından davet edilmiştir.⁵⁰ Eylül'de Türkiye'nin e-ticaret devi Trendyol, Abu Dabi'nin devlet fonu ADQ dahil olmak üzere birkaç yüksek profilli yatırımcıya 1,5 milyar dolar değerinde hisse satışı gerçekleştirerek değerini 16,5 milyar dolara çıkarmıştır. Ayrıca BAE'nin MNG kargo şirketine 500 milyon dolar yatırım yapması beklenmektedir.⁵¹ Bu anlamda BAE ekonomi bakanının Türkiye ile ekonomik ilişkileri güçlendirdikleri vurgusu önemlidir.⁵² Bununla birlikte 2020'de 2 bin 773 olan BAE'li turist sayısı 2021'de 30 bine çıkmıştır.

Türkiye ve BAE arasındaki siyasi görüşmelerin ekonomik ilişkilere olumlu yansıdığı söylenebilir. Bu anlamda iki ülke arasında kurulan Ortak Ekonomik Komite ile 2017'de imzalanan Türkiye-BAE Ortak İş Konseyi Anlaşması yenilenmiştir. Ayrıca BAE'nin en büyük denizcilik ve liman işletmeciliği şirketi DP World yetkililerinin ve iki ülke ekonomi ve ticaret bakanlarının da katıldığı bir toplantı düzenlenmiştir. İki ülke arasındaki normalleşmenin orta vadede ekonomik ilişkilere doğrudan katkı sağlayacağı tahmini yapılabilir. Nitekim BAE'nin Türkiye'de gayrimenkul alanında, Türkiye'nin de BAE'de inşaat alanında daha çok yatırım yapacağı beklenmektedir.⁵³ Ayrıca BAE, Türkiye'de yaşanan orman yangın-

⁵⁰ "Turkey, Qatar Energy Officials to Visit Dubai Amid Improving Ties", *Daily Sabah*, 13 Eylül 2021.

⁵¹ Bakır ve Ersoy, "Prospects for Saudi-Turkey Rapprochement".

⁵² Mahmut Geldi, "BAE Ekonomi Bakanı Mari'dan 'Türkiye ile Ekonomik İlişkiler Güçleniyor' Vurgusu Ekonomik İlişkiler Güçleniyor", *Anadolu Ajansı*, 23 Kasım 2021.

⁵³ "BAE'den Türkiye Kararı! Milyarlarca Doları Bulacak", *Star*, 12 Ekim 2021.

larından dolayı oluşan zararın giderilmesi adına 10 milyon dolarlık yardım göndermiştir.⁵⁴

BAE'nin Aralık itibarıyla Türkiye karşıtı yayın yapan mecraları fonlamayı bırakması⁵⁵ ve ekonomi çeşitlendirme noktasında Türk şirketlerine yönelik yatırımları artırması da Ankara-Abu Dabi hatındaki normalleşmeyi hızlandırmıştır.⁵⁶ Bu anlamda Türkiye'nin kırmızı listede aradığı Muhammed Dahlan'ın faaliyetlerinin durdurulduğu iddia edilmiştir.⁵⁷ Benzer şekilde Türkiye'nin talebi ile Interpol üzerinden kırmızı bültenle aranan Sedat Peker'in faaliyetlerinin durdurulması da olumlu bir işaret olarak okunabilir. Son olarak 2018'den beri BAE'de haksız şekilde hapsedilen Türk iş adamı ve insani yardım gönüllüsü Mehmet Ali Öztürk serbest bırakılmıştır.⁵⁸ Öte yandan Arap devrimleri ile başlayan BAE'nin İhvan tehdidi algısı Mısır darbesi ve devam eden süreçle ikinci plana atılmıştır. Dolayısıyla iki ülkeyi karşı karşıya getiren konjonktür ve şartlar değişmiştir.⁵⁹ Bu anlamda ekonomik ilişkilerin ideolojik gerilimi hafifletmeye başladığı iddia edilebilir.⁶⁰

⁵⁴ "UAE Send \$10m to Help Turkey Rebuild after Floods, Wildfires", Middle East Monitor, 3 Kasım 2021, <https://www.middleeastmonitor.com/20211103-uae-send-10m-to-help-turkey-rebuild-after-floods-wildfires>, (Erişim tarihi: 5 Ocak 2022).

⁵⁵ İsmail Yaşa, "Sıfır Sorun Politikasına Dönüş mü?", *Diriliş Postası*, 1 Aralık 2021.

⁵⁶ Hamdullah Baycar, "Türkiye-BAE Normalleşmesi: Ne Uğruna ve Ne Kadar Kalıcı", Fikir Turu, 22 Eylül 2021, <https://fikirturu.com/jeo-strateji/turkiye-bae-normallesmesi-ne-ugruna-ve-ne-kadar-kalici>, (Erişim tarihi: 5 Ocak 2022).

⁵⁷ "BAE, Türkiye'nin Aradığı Muhammed Dahlan'ın Faaliyetlerini Dondurdu", MEPA News, 5 Ekim 2021, <https://www.mepanews.com/bae-turkiyenin-aradigi-muhammed-dahlanin-faaliyetlerini-dondurdu-47596h.htm>, (Erişim tarihi: 6 Ocak 2022).

⁵⁸ Ragıp Soylu, "UAE Releases Turkish Businessman after More than Three Years in Custody", Middle East Eye, 30 Kasım 2021, <https://www.middleeasteye.net/news/uae-turkey-businessman-released-after-three-years>, (Erişim tarihi: 6 Ocak 2022).

⁵⁹ Omid Shokri Kalehsar, "Emirati-Turkish Economic Collaboration Could Lead to a Political One", Gulf International Forum, 30 Kasım 2021, <https://gulffif.org/emirati-turkish-economic-collaboration-could-lead-to-a-political-one>, (Erişim tarihi: 7 Ocak 2022).

⁶⁰ Omid Shokri, "A New Era in Turkey-UAE Ties? Economic Relations Warm as Ideological Tensions Linger", The New Arab, 6 Aralık 2021, <https://english.alaraby.co.uk/analysis/new-chapter-turkey-uae-relations>, (Erişim tarihi: 7 Ocak 2022).

2021'in son gelişmesi Dışişleri Bakanı Mevlüt Çavuşoğlu'nun BAE'ye yaptığı ziyarettir. Siyasi normalleşme ikliminin devamı niteliğinde olan bu ziyaret iki önemli sonuç ortaya çıkarmıştır. Bunlardan ilki Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın Şubat 2022'de BAE'ye yapacağı ziyaretin kesinleşmiş olmasıdır. İkincisi de iki ülke arasında normalleşme adımlarının sürdürülmesidir. Özellikle Libya konusunda rekabet yerine iş birliği odaklı mesajların verilmesi de Ankara-Abu Dabi hattındaki normalleşmeyi hızlandıracak niteliktedir.⁶¹

TÜRKİYE-KATAR İLİŞKİLERİ

İki ülke arasındaki yakın ekonomik ve askeri ilişki 2021'de devam etmiştir. Uzun yıllardır sürdürülen ve kurumsallaştırılan ittifak ilişkisi bölgede İran-Suriye ittifakı sonrası ikinci en güçlü ve kalıcı ittifak olarak tanımlanabilir.⁶² Nitekim Katar ve Türkiye'nin birçok bölgesel meseleye yönelik benzer politikaları takip etmesi stratejik iş birliğinin artmasını sağlamıştır.⁶³ Bu kapsamda Haziran'ın sonlarında iki ülke arasındaki bağ, yürürlüğe giren Türkiye ile Katar Arasındaki Askeri Sağlık Alanında İşbirliği Protokolü ile güçlendirilmiştir. Bu protokol iki ülke arasındaki askeri iş birliklerinin kurumsal düzeyde yoğunlaştığını gösteren önemli bir adım olarak değerlendirilebilir. 2007'de iki ülke arasında imzalanan anlaşmanın bir eki olan bu protokol askeri sağlık alanındaki eğitim noktasında iki ülke arasında iş birliğini ihtiva etmektedir. Ancak iki ülke arasındaki askeri personelin eğitim almasını kolaylaştıran maddeler içeren anlaşma Türkiye'deki muhalefet tarafından farklı lanse edil-

⁶¹ Gökhan Erel, "Dışişleri Bakanı Çavuşoğlu'nun BAE Temaslarının Değerlendirilmesi", *Sabah Perspektif*, 18 Aralık 2021.

⁶² Shokri, "A New Era in Turkey-UAE Ties".

⁶³ Bununla birlikte Katar'ın Kıbrıs meselesindeki rolü Türkiye'yi rahatsız etmektedir. Bkz. Turan Salcı, "Siyasi Ortaklıktan Ekonomik ve Askeri İşbirliğine: Türkiye-Katar İlişkileri Nasıl Gelişti?", *Sputnik Türkiye*, 7 Aralık 2021.

miştir.⁶⁴ Her ne kadar bu anlaşma üzerinden Türk i siyasetindeki belli odaklar tartiŐma açsa da bu tartiŐmaların polemikten öteye geçmediği belirtilebilir. Nitekim Türkiye'nin Katar ile askeri eğitim noktasında yaptĐı iş birliğinin benzeri Bosna Hersek (2021) dahil olmak üzere yirmiye yakın ülke ile de gerçekleştirilmektedir. Dolayısıyla muhalefetin Katar üzerinden polemik üretmesi iki ülke ilişkilerine ve Türkiye'nin dış politik çıkarlarına zarar verecek popülist politikadan öteye geçmemektedir.

Borsa İstanbul'un belirli bir hissesinin Katar'a satılması sonrasında da Ankara-Doha ilişkilerinde gerilim alanları oluşturulması planlanmıştır. Bu anlamda Türkiye'deki muhalefetin bir kesimi yalan haberlere dayanarak Türkiye'nin Katar ile ilişkilerini bozmaya yönelik kara propaganda yapmıştır. Türkiye'nin ulusal çıkarları için ekonomik ve askeri angajman siyaseti izlediği Katar ile iş birliğinin i siyasette muhalefetin mesnetsiz meydan okumalarına rağmen 2021'de devam ettiği grlmektedir.⁶⁵ Nitekim ASELSAN Katar'da Őube açarak iki ülke arasındaki savunma iş birliğinin sürdürüldüğünü ortaya koymuştur.⁶⁶ Türkiye-Körfez ilişkilerinin olumlu seyreden alanlarından birisi de savunma sanayii ve askeri iş birliği alanlarıdır. Bu anlamda IDEF Savunma Sanayii Fuarı Türkiye-Körfez iş birliği için yeni fırsatlar sunmuştur. Nitekim birçok Körfez lkesi bakanlık düzeyinde katılım göstererek Türk savunma sanayii ürünlerine ilgi göstermiştir. Öte yandan Savunma Sanayii Başkanı İsmail Demir Nisan'da Katar'a resmi bir ziyaret gerçekleştirmiştir. Katar Genelkurmay Başkanı Ganim bin Şahin Ganim ile görüşen Demir

⁶⁴ Diego Cupolo, "Reports on Turkey-Qatar Military Training Accords Questioned By Erdogan Critics", Al-Monitor, 29 Haziran 2021, <https://www.al-monitor.com/originals/2021/06/reports-turkey-qatar-military-training-accords-questioned-erdogan-critics>, (Erişim tarihi: 7 Ocak 2022).

⁶⁵ Kemal İnat, "Neden Katar, Hep Katar?", *Sabah Perspektif*, 3 Temmuz 2021.

⁶⁶ BelĐin YakıŐan Mutlu, "ASELSAN, Katar'da Őube Açtı", Anadolu Ajansı, 19 Ocak 2021.

iki ülke arasındaki savunma ve güvenlik iş birliğinin geliştirilmesi yönünde mutabık kalındığını açıklamıştır.⁶⁷

İki ülke arasında diplomatik temaslar da yoğun bir şekilde sürmüştür. Bu kapsamda Dışişleri Bakanı Mevlüt Çavuşoğlu, Katar'a resmi bir ziyaret gerçekleştirmiştir. Katar Emiri Sani ve Dışişleri Bakanı Muhammed Abdurrahman Sani ile görüşen Çavuşoğlu Körfez normalleşmesini memnuniyetle karşıladıklarını belirtmiştir. İki ülkenin başta ikili ticaret hacmi ve yatırımlar olmak birçok alanda ilişkilerinin daha da güçlendiği her iki bakan tarafından dile getirilmiştir.⁶⁸ Öte yandan Çavuşoğlu Mart'ta Türkiye-Katar-Rusya Üçlü Dışişleri Bakanları Toplantısı'na katılmıştır. Taraflar arasında yapılan görüşmeler sonrasında Suriye krizinin sonlandırılması adına çözümün askeri olmadığı beyan edilmiştir.⁶⁹ Dolayısıyla Türkiye ile Katar arasında Suriye örneği başta olmak üzere bölgesel meselelere yönelik ortak bir zeminin varlığından söz edilebilir. Nitekim Katar dışişleri bakanı el-Cezire'ye verdiği röportajda Türkiye'nin bölge politikalarını övmüştür.⁷⁰

Öte yandan Katar, Türkiye'nin terörle mücadelesinde yanında durmaktadır. Nitekim Katar Şubat'ta terör örgütü PKK'nın 13 Türk vatandaşını şehit etmesini kınamıştır.⁷¹ Ekonomik bağlamda da olumlu gelişmeler yaşanmış, iki ülke arasındaki ticaretin artırılması istikametinde adımlar atılmıştır. Bu anlamda iki ülke arasındaki ticari iş birliğini geliştirmeyi ve Türk ürünlerinin küresel tüketicilere ulaşmasını sağlamayı amaçlayan çevrim içi alışveriş

⁶⁷ Serdar Bitmez ve Hamdi Yıldız, "Türkiye-Katar Savunma İş Birliği Güçleniyor", Anadolu Ajansı, 22 Nisan 2021.

⁶⁸ "Dışişleri Bakanı Çavuşoğlu: Türkiye ile Katar İlişkileri Her Alanda Daha da Güçleniyor", TRT Haber, 11 Şubat 2021.

⁶⁹ "البيان الختامي لاجتماع الدوحة: لا حل عسكريا للأزمة بسوريا", (Doha Toplantısının Sonuç Bildirgesi: Suriye Krizinde Askeri Çözüm Yok), Arabi21, 11 Mart 2021.

⁷⁰ "Katar'dan Türkiye'ye Övgü", TRT Haber, 7 Mayıs 2021.

⁷¹ Zeynep Hilal Kayağdı, "Katar, Terör Örgütü PKK Tarafından 13 Türk Vatandaşının Şehit Edilmesini Kınadı", Anadolu Ajansı, 15 Şubat 2021.

platformu Turkish Souq Nisan'da hizmete girmiştir. Ulaştırma ve Altyapı Bakanı Adil Karaismailoğlu 2018'de Türk posta servisi PTT ve Katar posta servisi tarafından kurulan e-ticaret platformunun binlerce Türk ürününün Katar halkının kullanımına açılmasını sağladığını dile getirmiştir. PTT güçlü lojistik altyapısıyla da desteklenen e-ihracat alanında Türkiye adına önemli bir adım atmış ve dünya pazarına yaklaşık 300 bin ürünün tedarikini sağlamıştır. Katar Post Yönetim Kurulu Başkanı Faleh Naemi küresel ölçekte Türk ürünlerini desteklediklerini belirtmiştir.⁷² Yaklaşık 2 milyar dolar olan iki ülke arasındaki ticaret hacminin 5 milyar dolara ulaşacağı tahmin edilmektedir.⁷³ Ayrıca 2020'de 21 bin 288 olan Türkiye'ye gelen Katarlı turist sayısı 2021'de 70 bine yaklaşmıştır. Son olarak Cumhurbaşkanı Erdoğan Abu Dabi Veliaht Prensi Zayid'in Türkiye ziyareti sonrası Katar'a resmi bir ziyaret gerçekleştirmiştir. Türkiye'nin BAE ile normalleşme süreci Ankara-Doha arasındaki özel ilişkiye zarar vermemiŐ aksine geliştirilmesi adına olanak sağlamıştır.⁷⁴ Bu kapsamda iki ülke arasında 2014'te kurulan Yüksek Stratejik Komite'nin yedinci toplantısı gerçekleştirilmiştir. Ziyaret kapsamında Kabil Havalimanı'nın ortak iŐletilmesi dahil birçok alandaki iş birliklerinin genişletilmesi noktasında mutabakata varılmıştır.

TÜRKİYE-KUVEYT İLİŞKİLERİ

Türkiye ile Kuveyt arasındaki son yıllardaki olumlu seyreden askeri, siyasi ve ekonomik iş birlikleri 2021'de de devam etmiştir.

⁷² "Turkey, Qatar Unite to Increase Reach of Turkish Products", Middle East Monitor, 7 Nisan 2021, <https://www.middleeastmonitor.com/20210407-turkey-qatar-unite-to-increase-reach-of-turkish-products>, (Erişim tarihi: 7 Ocak 2022).

⁷³ "Turkey-Qatar Trade Volume Exceeds \$5bn Target", Middle East Monitor, 13 Nisan 2021, <https://www.middleeastmonitor.com/20210413-turkey-qatar-trade-volume-exceeds-5bn-target>, (Erişim tarihi: 10 Ocak 2022).

⁷⁴ Burhanettin Duran, "Katar Ziyareti ve Körfez'de Yeni Dengeler", *Sabah*, 7 Aralık 2021.

Dışişleri Bakanı Çavuşoğlu'nun Körfez turu kapsamında Kuveyt'i ziyaret etmesi ve ziyaret sonrası yapılan açıklamalar iki ülke arasındaki iş birliğinin sürdüğünü ortaya koymaktadır. Kuveyt'in yerel gazetesi *Enba*'ya verdiği röportajda Çavuşoğlu, Kuveyt'in Körfez krizi boyunca sürdürdüğü ara buluculuk faaliyetlerinden memnun olduklarını belirterek Türkiye-Kuveyt ilişkilerinin geliştirilmesi adına olumlu mesajlar vermiştir. Ortak olumlu mesajların basına yansıdığı görüşmeler sonrasında Kuveyt dışişleri bakanı da Türkiye'ye resmi bir ziyaret gerçekleştirmiştir. İki ülke iş birliğinin sürdüreceği vurgusu görüşmeler boyunca vurgulanmıştır. Diplomatik temaslar ilişkilere olumlu yansımıştır. İlki 2014'te gerçekleştirilen Türkiye-Kuveyt İş Birliği için Ortak Komite'nin ikinci toplantısı gerçekleştirilmiştir. Dolayısıyla iki ülke arasındaki ilişkilerin kararlı olarak geliştirilmesi yönünde mutabık kalındığı söylenebilir.⁷⁵

Askeri alanda sürdürülen iş birliği 2021 boyunca devam etmiştir. 2019'da imzalanan savunma iş birliği planı çerçevesinde gerçekleştirilen tatbikatlar iki ülke arasındaki güvenlik iş birliğinin derinleştiğini göstermektedir.⁷⁶ Bu anlamda Kuveyt komando tugayı Türk Silahları Kuvvetleri ile 7-17 Haziran arasında ortak bir tatbikat gerçekleştirmiştir. Söz konusu tatbikat ile askeri iş birliğinin geliştirilmesi ve tecrübe paylaşımı hedeflenmiştir. Ayrıca tatbikat 2019'da iki ülkenin genelkurmay başkanlıkları tarafından imzalanan "Savunma İş Birliği Eylem Planı 2019" anlaşmasının hayata geçirilmeye başlandığını ortaya koymaktadır.

Ekonomik ve insani diplomasi bağlamında da birtakım olumlu gelişmeler göze çarpmaktadır. Örneğin 2020'de 75 bin 777 olan Türkiye'ye gelen Kuveytli turist sayısı 2021'de 140 bin 473'e çık-

⁷⁵ "Kuwait Wants to Strengthen Ties with Turkey, Says Ruler", Middle East Monitor, 9 Nisan 2021, <https://www.middleeastmonitor.com/20210409-kuwait-wants-to-strengthen-ties-with-turkey-says-ruler>, (Erişim tarihi: 10 Ocak 2022).

⁷⁶ "Türkiye-Kuveyt Özel Kuvvetler Tatbikatı Başarıyla Gerçekleşti", *Diriliş Postası*, 19 Haziran 2021.

mıŐtır. Kuveyt, Türkiye'deki yangınlarda yardım eli uzatmıŐ ve Katar'dan sonra Türkiye'ye yangınla m¼cadele noktasında en çok yardım eden K¼rfez ¼lkesi olmuştur.⁷⁷

T¼RKİYE'NİN UMMAN VE BAHREYN İLE İLİŞKİLERİ

T¼rkiye'nin Umman ile ilişkileri 2021'de radikal bir gelişmeye sahne olmamıştır. Dışişleri Bakanı avuŐoĐlu'nun 9-11 Şubat arasındaki K¼rfez turunun ikinci durağı Umman olmuştur. Kuveyt ziyaretine benzer Şekilde ¼st d¼zey yetkilerle g¼r¼Ően avuŐoĐlu iki ¼lke arasındaki ilişkilerin geliştirilmesi y¼n¼nde açıklamalarda bulunmuştur. Öte yandan Türkiye'nin Muskat B¼y¼kelisi AıŐe S¼zen Usluer iki ¼lke arasındaki iş birliğinin son on yılda geliŐerek arttığını belirtmiştir. 35 T¼rk firmasının bulunduğu Umman'ın Türkiye ile ticaret hacmini artırma potansiyeli olduğunu dile getiren Usluer 2016'dan bu yana Türkiye'yi tercih eden Ummanlı turist sayısının arttığını ifade etmiştir.⁷⁸

Bahreyn ile ilişkiler 2021'in ilk aylarında olumlu bir atmosfere evrileceğine dair sinyaller vermiş olsa da Manama y¼netiminin BAE çizgisinde siyaset s¼rd¼rmesi ilk aylarda ikili ilişkileri olumsuz etkilemiştir. Bu kapsamda Bahreyn, Türkiye'nin Libya'daki meşru varlığını ve m¼dahalesini kınamıştır.⁷⁹ Fakat BAE'nin Türkiye ile yakınlaşma siyasetini de takip eden Bahreyn,⁸⁰ Ankara ile ilişkilerin normalleşmesi y¼n¼nde adımlar atmıştır. Bu kapsamda Nisan'ın

⁷⁷ "الكويت ثاني دولة خليجية ترسل فرق إطفاء لإخماد حرائق تركيا", (Kuveyt Türkiye'deki Yangınları S¼nd¼rmek için İtfaiye Ekipleri G¼nderen İkinci K¼rfez ¼lkesi Oldu), Khalij Online, 8 AĞustos 2021.

⁷⁸ Serdar Bitmez ve Zeynep Hilal Karyadı Duran, "T¼rkiye'nin Muskat B¼y¼kelisi Usluer: Umman-T¼rkiye İŞ Birliği Katlanarak Devam Ediyor", Anadolu AjanŐı, 29 Eyl¼l 2021.

⁷⁹ "البحرين تدين التدخلات التركية المستمرة في ليبيا", (Bahreyn Türkiye'nin Libya M¼dahalesini Kınıyor), Al-Marsad, 4 Mart 2021.

⁸⁰ Muhittin Ataman, "How is the Turkey-Gulf Normalization Going?", *Daily Sabah*, 8 Eyl¼l 2021.

başlarında iki ülke arasındaki temaslar yoğunlaşmıştır. İki ülke dışişleri bakanları Nisan'da iki kez telefon görüşmesi gerçekleştirmiştir.⁸¹ Temmuz'da Bahreyn Çalışma Bakanı Cemal Humeydan ile Türkiye'nin Manama Büyükelçisi Esin Çakıl arasındaki görüşmeler iki ülke arasındaki iş birliği ve yatırım temaslarının güçlendirilmesi adına önemli görülmüştür. Bahreyn Haber Ajansına göre Bahreynli bakan Türkiye'den daha fazla yatırım beklediklerini dile getirmiştir. Büyükelçi Çakıl 8 Temmuz'da Bahreyn sağlık bakanı ve 27 Temmuz'da Bahreyn Şura Konseyi başkanı ile görüşmüştür. Bahreyn Kralı Hamad bin İsa Halife de Büyükelçi Çakıl ile görüşerek ilişkilerin ileri düzeyde olduğunu ve iş birliğinin geliştiğini dile getirmiştir.⁸² Nitekim Türkiye'yi ziyaret eden Bahreynli turist sayısı 2020'de 16 bin 336 iken 2021'de 30 bine yaklaşmıştır.

TÜRKİYE'NİN YEMEN POLİTİKASI

Türkiye'nin Yemen'e askeri anlamda müdahil olup olmayacağı tartışmaları 2021 içerisinde artmıştır.⁸³ Söz konusu tartışmalar temelde İran⁸⁴ ve BAE medyalarının Türkiye'yi işgalci konumunda göstermeyi amaçlayan manipülasyonlarını içermektedir. Ayrıca Türkiye'nin Suriyeli savaşçıları vekil olarak kullandığını iddia eden birçok yazı kaleme alınmıştır.⁸⁵ Gerçeklikten uzak bu iddialar Türkiye'nin Yemen'deki politik önceliklerinden uzak bir portre

⁸¹ Zuhail Demirci, "Turkish, Bahraini Foreign Ministers Talk Over Phone", Anadolu Agency, 7 Nisan 2021.

⁸² Said İbicioğlu, "Bahreyn Kralı: Türkiye ile İlişkiler İleri Düzeyde ve İş Birliği Gelişiyor", Anadolu Ajansı, 6 Eylül 2021.

⁸³ Omar Ahmed, "After Libya, will Turkey Defeat the UAE in Yemen?", Middle East Monitor, 19 Haziran 2020, <https://www.middleeastmonitor.com/20200619-after-libya-will-turkey-defeat-the-uae-in-yemen>, (Erişim tarihi: 11 Ocak 2022).

⁸⁴ Adem Yılmaz, "İran Basınında Türkiye'nin Yemen'e Müdahale İhtimali", *Independent Türkçe*, 25 Mart 2021.

⁸⁵ Fehmi Taştekin, "Could Turkish Involvement in Yemen free Saudi Arabia?", Al-Monitor, 2 Nisan 2021, <https://www.al-monitor.com/originals/2021/04/could-turkish-involvement-yemen-free-saudi-arabia>, (Erişim tarihi: 11 Ocak 2022).

çizmektedir. Türkiye'nin Yemen politikasındaki temel öncelikler savaşın son bulması ve uluslararası toplum tarafından tanınan meşru hükümete iktidarın devredilmesidir.⁸⁶ Ayrıca birçok yardım kuruluşunun savaşın başından beri sürdürdüğü insani yardımlar⁸⁷ da Türkiye'nin Yemen'e yönelik yaklaşımındaki insani ve ilkeli boyutu ortaya koymaktadır.⁸⁸ Türkiye'nin Yemen'deki istikrarı destekleyen siyaseti Yemenli aktörler tarafından da olumlu karşılanmaktadır. Bu anlamda Yemen Şura Meclisi Başkanı Ahmet bin Dağr, Türkiye'nin Yemen'deki rolünü takdir ettiklerini dile getirmiştir.⁸⁹ Ankara'nın Yemen'de Riyad yönetimi ile potansiyel iş birliği alanı ve savaşın son bulmasına yönelik hamleleri Husiler tarafından tehdit olarak algılanmıştır. Bu kapsamda birçok savaş suçu işleyen İran destekli Husiler, Türk askerinin Yemen'e girmesi halinde kötü sonuçlarla yüzleşeceklerini dile getirerek Ankara'yı tehdit etmiştir.⁹⁰

KRONOLOJİ

8 Şubat	Dışişleri Bakanı Mevlüt Çavuşoğlu resmi temaslarda bulunmak üzere Kuveyt, Umman ve Katar'ı kapsayan Körfez turuna çıktı.
8 Nisan	Türkiye-Kuweyt İş Birliği için Ortak Komite'nin ikinci toplantısı yapıldı.

⁸⁶ Türkiye'nin Yemen politikasına dair kapsamlı bir analiz için bkz. Omar Munassar, "Turkey's Policy Shifts Toward Yemen's Civil War, A Local and Regional Perspective", Sana'a Center for Strategic Studies, 14 Aralık 2021, <https://sanaacenter.org/publications/analysis/15966>, (Erişim tarihi: 11 Ocak 2022).

⁸⁷ "Turkey Charity Helps 800 Families in Yemen", Middle East Monitor, 25 Şubat 2021, <https://www.middleeastmonitor.com/20210225-turkey-charity-helps-800-families-in-yemen>, (Erişim tarihi: 11 Ocak 2022a).

⁸⁸ İsmail Numan Telci, "Yemen Çıkamazına Türkiye Merkezli Çözüm: İlkeli ve İnsani Yaklaşım", *Ortadoğu Analiz*, Cilt: 12, Sayı: 99, (Mart 2021), s. 10-13.

⁸⁹ "Yemen'den Türkiye'nin Tavrına Takdir", TRT Haber, 6 Nisan 2021.

⁹⁰ "Houthis Warn Turkey Against Yemen Intervention", Middle East Monitor, 8 Nisan 2021, <https://www.middleeastmonitor.com/20210408-houthis-warn-turkey-against-yemen-intervention>, (Erişim tarihi: 11 Ocak 2022).

- 22 Nisan Savunma Sanayii Başkanı İsmail Demir Katar ziyareti kapsamında Katar genelkurmay başkanı ile görüştü.
- 9 Ekim Türkiye, içlerinde Türklerin de bulunduğu birçok mahkuma işkence etmesi ile bilinen BAE'nin Interpol adayı Ahmet Nasır Raisi hakkında suç duyurusunda bulundu.
- 10-11 Mayıs Dışişleri Bakanı Çavuşoğlu bölgesel meseleleri ve iş birliği alanlarını ele almak üzere Suudi Arabistan'a ziyarette bulundu.
- 25 Haziran Türkiye ile Katar arasında yapılan Askeri Eğitim ve İş Birliği Protokolü yürürlüğe girdi.
- 7-17 Haziran Türkiye ile Kuveyt arasında ortak askeri tatbikat gerçekleştirildi.
- 20 Ağustos BAE Ulusal Güvenlik Danışmanı Şeyh Tahnun bin Zayid Nahyan Cumhurbaşkanı Erdoğan ile Ankara'da resmi bir görüşme gerçekleştirdi.
- 24 Kasım Abu Dabi Veliht Prensi Muhammed bin Zayid Cumhurbaşkanı Erdoğan ile görüşmek üzere Ankara'ya geldi.
- 14-15 Aralık Dışişleri Bakanı Çavuşoğlu BAE'ye iki gün süren resmi bir ziyaret gerçekleştirdi.

TÜRKİYE’NİN İSRAİL, FİLİSTİN VE ÜRDÜN POLİTİKALARI 2021

HAYDAR ORUÇ

Ortadoğu Uzmanı

GİRİŞ

Türkiye’nin 2021’de İsrail, Filistin ve Ürdün ile ilişkilerinin şekillenmesinde –2020’de de vurgulandığı gibi– yeni Amerika Birleşik Devletleri (ABD) yönetiminin bölgeye yönelik tutumu belirleyici olmuştur. Zira bir önceki ABD yönetiminin tamamen İsrail’in talep ve çıkarları doğrultusunda bölgeyi şekillendirmeye çalışması bölgedeki diğer aktörler gibi Türkiye’nin de politikalarında görece etkili olmuştur. Joe Biden yönetimiyle birlikte ABD her ne kadar İsrail’in güvenliğine zarar verecek bir adım atmaktan imtina etse de bölge politikasının belirlenmesinde Tel Aviv’i merkeze koymaktan vazgeçmiştir. Dolayısıyla Donald Trump’ın hamleleriyle İsrail’in etrafında birleşen Arap devletlerinin yeni dönemdeki motivasyonlarının değiştiğini ve

artık Washington'ın yeni bölge politikası gereğince doğrudan yönlendirmesinden ziyade ABD ile İnan arasında muhtemel bir nükleer anlaşma sağlanması halinde, Tahran yönetiminin tekrar bölgesel etkinliğini artırma tehlikesi sebebiyle Tel Aviv'e yakın durma şekline dönüştüğünü söylemek mümkündür.

Türkiye'nin yeni dönemde ABD'nin koşulsuz desteğinden mahrum İsrail'e yönelik yaklaşımı da bu gerçeklik çerçevesinde daha müstakil ve bölgesel dinamikler kapsamında şekillenmiştir. Her iki ülkenin de Biden yönetimiyle sorun yaşamaması bazı konularda aynı paydada buluşulmasını sağlamıştır. Özellikle yılın ortasından itibaren İsrail'de on iki yıllık Binyamin Netanyahu iktidarının yıkılması ve yerine başında Naftali Bennet gibi radikal bir aktör olmasına rağmen görece daha liberal unsurların yer aldığı bir hükümetin göreve gelmesi, iki ülke arasındaki buzların eriyip muhtemel bir normalleşmenin gerçekleşeceğine dair beklentiyi artırmıştır. Yıl içerisinde bu konu hakkında sürekli haberler yapılmışsa da ilişkilerin kopmasından itibaren geçen süre içerisinde yaşananlar, taraflar arasında zedelenmiş güvenin yeniden tesis edilmesine imkan sağlamadığından bir türlü somut adım atılamamıştır. Buna mukabil farklı gerekçelerle de olsa liderler arasında tesis edilen telefon görüşmeleri tarafların en azından görüşebildiklerini ve muhtemel bir normalleşme için de nabız yokladıklarını göstermiştir.

Biden yönetiminin olumlu Filistin ajandası Türkiye'nin elini rahatlatırken ABD kaynaklı baskının azaldığını fark eden diğer bölge ülkeleri de Filistin meselesinde Ankara'ya yakın bir duruş sergilemeye başlamıştır. Filistin yönetiminin on beş yıllık aradan sonra seçimlerin yapılacağını açıklamasını memnuniyetle karşılayan Türkiye özellikle Doğu Kudüs'teki Filistinlilerin oy vermemelerinin İsrail tarafından garanti edilmemesi sebebiyle seçimlerin iptal edilmesi üzerine büyük hayal kırıklığı yaşamıştır. Akabinde Mayıs'ta Doğu Kudüs ve Mescid-i Aksa'da cereyan eden olaylar

ve İsrail’in Gazze’ye yönelik saldırılarına en üst perdeden tepki gösteren Ankara saldırıların sonlandırılması için yoğun bir diplomasi yürütmüştür. Yıl içerisindeki muhtelif zamanlarda Filistinli taraflarla yapılan görüşmelerde Türkiye’nin verdiği destek tekrarlanırken Filistinlilerin İsrail işgalini sonlandırmak için birleşmesi gerektiği de hatırlatılmıştır.

Türkiye’nin Ürdün ile ilişkileri de görece 2020’de olduğu gibi olumlu seyretmiştir. Bölgedeki yeni düzende Körfez ülkelerinin desteğinden mahrum kalan Ürdün’ün yılın başlarında Türkiye’ye daha yakın durduğu görülmüştür. Ancak Ürdün ile İsrail arasında yaşanan gerginlik ve ardından yaşanan hanedana yönelik darbe girişimi Amman yönetimini bölgenin diğer Arap başkentleriyle beraber hareket etmeye zorlamıştır. Filistin konusunda benzer görüşlere sahip olan Türkiye ve Ürdün’ün özellikle Suriye konusundaki politikalarında farklılaşma görülmeye başlanmıştır. Bu sürecin bir sonucu olarak ise yılın son döneminde Ürdün’ün bazı Körfez ülkeleriyle paralel olarak Esed rejimiyle görüşüp normalleşmeye başladığı müşahade edilmiştir. Bu görüş farklılığı Ankara’nın Amman’a yönelik pozitif bakışını değiştirmemiş aksine yeni askeri ve ticari iş birlikleriyle ilişkiler daha da derinleştirilmiştir.

TÜRKİYE-İSRAİL İLİŞKİLERİ

2021’e son iki yılda dördüncü erken seçim gündemiyle giren İsrail, Trump ile Netanyahu arasındaki kişisel yakınlıktan sonra ABD’deki yeni yönetimle gergin bir başlangıç yapmıştır. Özellikle ABD’deki 6 Ocak Kongre baskını sonrasında Trump’ın ve ona yakın herkesin dışlandığı bir süreç yaşanırken İsrail ve sabık Başbakan Netanyahu da bundan payını almıştır. Biden’ın 20 Ocak’ta göreve başlamasından sonra pek çok devlet/hükümet başkanıyla görüşerek tebrikleri kabul etmesine rağmen İsrail ve Türkiye liderleriyle herhangi bir görüşme tesis

edilmemiş olması her iki ũlkenin yeni dönemde ABD ile soğukluk yaŐayacaĐını göstermiştir.¹

Dolayısıyla iki ũlke arasında önceki yıldan kalan bir normalleşme beklentisi daha da önemli hale gelmiştir. Fakat muhtemel bir normalleşmenin gerçekleŐmesini istemeyen, özellikle İsrail'deki ve ABD'deki Tũrkiye karşıtı çevrelerle irtibatlı bazı Yahudi medya grupları ile dũŐũnce kuruluşları yaptıkları yayınlarla muhtemel bir normalleşmeyi itibarsızlaŐtırmaya hatta imkansızlaŐtırmaya gayret etmiştir.² Bunun için de aslında İsrail medyasında yayımlanan ve pek de ilgi görmeyen bir haber kullanıŐlı hale getirilerek Ankara ve Washington yönetimleri karşı karşıya getirilmeye çalıŐılmıŐtır. İsrail medyasında yayımlanan ve Biden'ın kabinesindeki Yahudilerin okluğunun konu edildiği haberlerin başta Anadolu Ajansı olmak ũzere muhtelif Tũrk yayın organlarında yayımlanmasının ardından³ bu yayınları Tũrkiye'nin sözde rtũlũ Yahudi dũŐmanlıĐının göstergesi olarak servis eden bazı gazeteler, bir taraftan iki ũlke arasındaki mevcut ilişkileri zehirlerken diğer taraftan Tũrkiye'nin yeni ABD yönetiminde çok sayıda Yahudi olmasından rahatsız olduğu gibi bir iddia ortaya atarak ABD yönetimi nezdindeki zaten sorunlu olan Tũrkiye algısını daha da bozmaya gayret etmiştir.⁴

Bu hamleden umduklarını bulamayan çevreler Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın Uluslararası Soykırımı Anma Gũnũ mũnasebetiyle 27 Ocak'ta yayımladığı mesajda Bosna, Ruanda ve Kamboçya'daki soykırımları anmasına rağmen Yahudi soykırımını zikretmemesini gũn-

¹ Dan Arbell, "What will a Biden White House Mean for Turkey–Israel Relations?", IISS, 29 Ocak 2021, <https://www.iiss.org/blogs/analysis/2021/01/biden-white-house-turkey-israel-relations>, (Erişim tarihi: 26 Ocak 2022).

² "Israel won't Normalize Relations with Turkey until Hamas Branch Closed", *The Jerusalem Post*, 18 Ocak 2021.

³ Mustafa Deveci, "Biden'in Ekibinde Yahudi Kkenlilerin Fazla Olması İsrail Basınında Geniş Yer Buldu", Anadolu Ajansı, 3 Şubat 2021.

⁴ Seth J. Frantzman, "Turkey Pro-Government Media Claims 'Jews' Control America", *The Jerusalem Post*, 9 Ocak 2021.

dem yapmıştır. Zira Birleşmiş Milletler (BM) tarafından 27 Ocak'ın Holokost için belirlendiğini ileri süren medya organları bu tavrın örtülü olsa da “Yahudi düşmanlığı” olduğunu ileri sürmüştür.⁵

İsrail medyasındaki bu olumsuz havaya rağmen İsrail yönetimi ilişkilerin sadece liderlerin tutumlarına bağlı olmaması gerektiği fikrinde mutabık kalarak Türkiye'ye karşı soğukkanlı tavrını korumaya gayret göstermiştir.⁶ Hatta üst üste gelen olumsuz olaylar nedeniyle Türkiye'deki diplomatik temsilin sonlandırılmasını talep eden yorumlara rağmen İsrail yönetimi Türkiye'deki en üst diplomatik temsilcisi olan maslahatgüzar Roey Gilad'ın görev süresinin dolması üzerine bir başka kıdemli diplomat olan Irit Lillian'ı yeni maslahatgüzar olarak atamıştır. Türkiye'de daha önce de görev yapan yeni maslahatgüzar Lillian 4 Şubat itibarıyla vazifesine başlamıştır.⁷

Ankara, Tel Aviv yönetimine karşı değişik seviyelerde dillendirildiği olumlu yaklaşımına rağmen Uluslararası Ceza Mahkemesinin (UCM) 5 Şubat'ta açıkladığı “işgal altındaki Filistin topraklarında yargılama yetkisinin olduğuna dair” karara⁸ da destek vermekten geri durmamıştır.⁹ Zira İsrail uzun süreden beri Filistinlilere yönelik orantısız güç kullanmakta, yaygın insan hakları ihlalleri yapmakta ve irrasyonel işgal politikaları nedeniyle de insanlığa karşı suç işlemektedir. Bu nedenle her ne kadar bölge ülkeleriyle normalleş-

⁵ Eldad Ben Aharon, “Erdogan's Take on the Holocaust is Cynical, Selective and Self-serving”, *Haaretz*, 28 Ocak 2021.

⁶ Nimrod Goren, “Israel-Turkey Relations are Not Only about Erdogan and Bibi”, *The Jerusalem Post*, 9 Ocak 2021.

⁷ “İsrail, Türkiye'ye Yeni Maslahatgüzar Atadı”, *Dünya*, 29 Ocak 2021.

⁸ “ICC Pre-Trial Chamber I Issues Its Decision on the Prosecutor's Request Related to Territorial Jurisdiction over Palestine”, ICC, 5 Şubat 2021, <https://www.icc-cpi.int/news/icc-pre-trial-chamber-i-issues-its-decision-prosecutors-request-related-territorial>, (Erişim tarihi: 1 Şubat 2022).

⁹ “Uluslararası Ceza Mahkemesi'nin İşgal Altındaki Filistin Topraklarında Yargı Yetkisi Bulduğuna Hükmemesi Hk.”, T.C. Dışişleri Bakanlığı, 6 Şubat 2021, https://www.mfa.gov.tr/no_-49_-uluslararasi-ceza-mahkemesi-nin-isgal-altindaki-filistin-topraklarinda-yargi-yetkisi-bulunduguna-hukmetmesi-hk.tr.mfa, (Erişim tarihi: 7 Şubat 2021).

me eğilimi kapsamında İsrail ile de muhtemel bir normalleşmeden bahsedilse de Türkiye, UCM'nin Filistinlilerin müracaatına istinaden almış olduğu bu kararı memnuniyetle karşılamış ve sürecin takipçisi olacağını açıklamıştır.

Tel Aviv yönetiminin Ankara'yı doğrudan karşısına almak istemediğini gösteren diğer bir gelişme ise Yunanistan'ın aslında Türkiye karşıtlığı üzerine inşa edilen Doğu Akdeniz Gaz Forumu'ndan (DAGF) istediği katkıyı alamaması üzerine 12 Şubat'ta Atina'da DAGF'ye alternatif olarak organize ettiği Dostluk Forumu'na (Phila Forum) katılmaması olmuştur.¹⁰ Ancak bu olumlu adımın akabinde Netanyahu, Güney Kıbrıs Rum Yönetimi (GKRY) Cumhurbaşkanı Nikos Anastasiadis'i Tel Aviv'de misafir etmiş ve yaptığı açıklamada Yunanistan ve GKRY'nin bölgesel politikalarını desteklediklerini ifade etmiştir. Bu sayede İsrail bir taraftan forum üyesi ülkelerle iş birliğini sürdürürken Türkiye'ye de başka alternatifleri olduğu mesajını vermek istemiştir.¹¹

İsrail'de 23 Mart'ta icra edilen seçimler neticesinde mevcut siyasi tabloda önemli bir değişiklik yaşanmamıştır. Netanyahu'nun partisi Likud 30 sandalye ile birinci parti gelmiş ve hükümet kurma görevi Netanyahu'ya tevdi edilmiştir. Ancak Netanyahu'nun bütün çabalarına rağmen 120 sandalyeli Mecliste Netanyahu hükümetinin güvenoyu alabilmesi için gerekli 61 oya ulaşılammıştır. Böylesine kaotik süreçte yaşanan bir gelişme ise bütün dünyanın dikkatlerinin bölgeye çevrilmesine yol açmıştır. Zira hakkında devam eden bir yolsuzluk yargılaması olan Netanyahu başbakanlık koltuğunu kaybetmesi halinde şimdiye kadar ardına saklandığı

¹⁰ Vassilis Nedos, "Athens Expands Regional Alliance with 'Philia' (Friendship) Forum", *Ekathimerini*, 12 Şubat 2021

¹¹ "PM Netanyahu Meets with Cyprus President Nicos Anastasiades", Israeli Prime Minister's Office, 14 Şubat 2021, <https://www.gov.il/en/Departments/news/pm-netanyahu-meets-with-cyprus-president-nicos-anastasiades-14-february-2021>, (Erişim tarihi: 1 Şubat 2022).

dokunulmazlık zırhını kaybedeceğini bildiğinden gündemi tamamen değiştirecek bir karara imza atmıştır.¹² Doğu Kudüs'ün Şeyh Cerrah Mahallesi'nde ikamet eden bazı Filistinlilerin mahkeme kararı ile mülklerinden tahliye edilmek istenmeleri üzerine başlayan protestolar artınca İsrail güvenlik güçleri orantısız güç kullanmaya başlamıştır. Akabinde Mescid-i Aksa'da toplanan Filistinlilerin Şeyh Cerrah Mahallesi sakinlerine destek vermek istemeleri üzerine İsrail askerleri Mescid-i Aksa'yı basıp ibadet eden insanlara ateş açmış ve kutsal mekanlara zarar vermiştir.¹³

Tel Aviv yönetimini kutsal mekanlara saygı göstermesi ve mevcut statükoya uyması konusunda uyarın Hamas, İsrail'in müteceviz hareketlerinin devam etmesi üzerine Gazze'den İsrail topraklarına roketler ateşlemeye başlamıştır. Bu saldırıları gerekçe gösteren İsrail ise Gazze'ye yönelik hava saldırıları başlatmıştır. İsrail'in on bir gün süren saldırılarında hedef seçiciliğinde yeterli hassasiyet gösterilmediğinden, İsrail'in ileri sürdüğünün aksine askeri hedef olmayan pek çok bina vurulmuş, 100'ü kadın ve çocuk olmak üzere 243 Filistinli katledilmiştir. Bölgede konuşlu Batı menşeli medya kuruluşları İsrail'in telkinleriyle olsa gerek yaşananları olduğu gibi göstermekten imtina ederken başta Anadolu Ajansı ve TRT olmak üzere pek çok Türk medya kuruluşu, çalışanlarına ve binalarına yönelik saldırılara rağmen İsrail'in savaş suçlarını tüm açıklığıyla dünyaya servis etmiştir.¹⁴

Türkiye bu süreçte İsrail'in Şeyh Cerrah'taki hukuksuz tahliyelerine, Mescid-i Aksa'ya yönelik baskın ve ihlallere ve Gazze saldı-

¹² Yossi Melman, "Al-Aqsa Attack: Israel's Netanyahu, the Agent of Chaos", Middle East Eye, 11 Mayıs 2021, <https://www.middleeasteye.net/news/israel-palestine-gaza-aqsa-attack-netanyahu-chaos>, (Erişim tarihi: 5 Şubat 2022).

¹³ Paul Adams, "Jerusalem's Sheikh Jarrah: The Land Dispute in the Eye of a Storm", BBC, 26 Mayıs 2021.

¹⁴ "Anadolu Agency Journalists Assaulted by Israeli Forces", Anadolu Agency, 10 Mayıs 2021.

rılarına en üst seviyede tepki göstermiş ve derhal saldırılara son verilmesini talep etmiştir.¹⁵ Dünyanın başka bölgelerinde olduğu gibi başta İstanbul olmak üzere Türkiye'nin farklı şehirlerinde yapılan telin mitinglerinde İsrail zulmü protesto edilmiştir.¹⁶ Ayrıca Cumhurbaşkanı Erdoğan da yaptığı bir konuşmada meseleye değinerek “Zalim İsrail, terör devleti İsrail, mukaddesatlarını korumak, binlerce yıllık evlerine, yurtlarına sahip çıkmak dışında hiçbir gayeleri olmayan Kudüs'teki Müslümanlara vahşice ve ahlaksızca saldırımadır” sözleriyle Tel Aviv yönetimini ağır şekilde eleştirmiş ve başta İslam ülkeleri olmak üzere tüm dünyayı İsrail'e karşı etkin eylemler almaya çağırmıştır.¹⁷

Netanyahu'nun iktidarı kaybetmemek için başvurduğu kaos planı hem Hamas'ın sert tepkisi hem de İsrail vatandaşı olan Filistinlilerin de alışılmadık bir şekilde sokağa çıkarak karşılık vermeleri üzerine umulanın ötesine geçerek bir iç savaşa evrilince Mısır'ın arabuluculuğuyla sona ermiştir.¹⁸ Her ne kadar İsrail ordusu planlanan hedeflere ulaşıldığı için saldırıların sonlandırıldığını iddia etse de Gazze'den fırlatılan roketlerin çoğunun son teknoloji hava savunma sistemlerine rağmen engellenememesi ve halkın uzun süre sığınaklarda saklanmak zorunda kalması nedeniyle gösterdiği tepkiler de operasyonun sona erdirilmesinde etkili olmuştur.¹⁹ Netanyahu'nun

¹⁵ “İsrail'in Gazze'ye Yönelik Saldırıları ve Filistin Halkına Yönelik Baskıcı Uygulamaları Hk.”, T.C. Dışişleri Bakanlığı, 16 Nisan 2021, https://www.mfa.gov.tr/no_-152_-israil-in-gazze-ye-yonelik-saldirilari-ve-filistin-halkina-yonelik-baskici-uygulamaları-hk.tr.mfa, (Erişim tarihi: 3 Şubat 2022).

¹⁶ “Türkiye'de Tam Kapanmaya Rağmen 10 Binlerce Kişi İsrail'i Protesto Etti”, Euronews Türkçe, 11 Mayıs 2021.

¹⁷ “Kudüs'teki Kardeşlerimizin, Filistin Coğrafyasındaki Tüm Müslümanların Yanındayız”, T.C. Cumhurbaşkanlığı, 8 Mayıs 2021, <https://www.tccb.gov.tr/haberler/410/127827/-kudus-teki-kardeslerimizin-filistin-cografyasındaki-tum-muslumanlari-yanindayiz->, (Erişim tarihi: 4 Mayıs 2022).

¹⁸ Rami Ayyub, “Israeli President Warns of Civil War as Jews, Arabs Clash Over Gaza”, Reuters, 12 Mayıs 2021.

¹⁹ Patrick Kingsley ve Ronen Bergman, “Israel's Military Inflicted a Heavy Toll. But Did It Achieve Its Aim?”, *The New York Times*, 16 Mayıs 2021.

son hamlesi de başarısız olunca hükümet kurma görevi 19 sandalye ile ikinci parti olan Yesh Atid'in (Gelecek Var) lideri Yair Lapid'e verilmiştir. Lapid, Netanyahu'suz bir hükümeti mümkün kılabilmek için pragmatik bir tavır sergileyerek sadece 6 sandalye kazanan Yamina lideri ve aynı zamanda Netanyahu'nun eski ortağı olan Naftali Bennet'e dönüşümlü başbakanlık teklif etmiştir. Diğer merkez ve sol partilerin de ikna edilmesiyle yeni hükümet kurulmuş ve 13 Haziran'da Mecliste güvenoyu alınarak on iki yıllık Netanyahu iktidarına son verilmiştir.²⁰ Türkiye, İsrail'in yeni hükümetini, koalisyonunda Arap Ra'am Partisi de olması hasebiyle memnuniyetle karşılamış, konuyla ilgili yapılan açıklamalarda "İsrail hükümetine kimin liderlik ettiğine veya hükümetin kimlerden oluştuğuna değil bu hükümetin neler yapacağına bakacağız"²¹ şeklinde ihtiyatlı bir duruş sergilenmiştir.

İsrail'deki diğer önemli siyasi bir gelişme ise 1 Haziran'da yapılan cumhurbaşkanı seçimi olmuştur. Yapılan oylamada görev süresi sona eren Reuven Rivlin'in yerine İşçi Parti'nin eski lideri olan ve bu görevden ayrıldıktan sonra da Yahudi Ajansı'nı yöneten Isaac Herzog seçilmiştir. İsrail'in on birinci cumhurbaşkanı olan Herzog 7 Temmuz itibarıyla göreve başlamıştır. Bu vesile ile Cumhurbaşkanı Erdoğan da telefonla arayarak kendisini tebrik etmiştir. Görüşmede iki ülke arasındaki ilişkilerin geliştirilmesi konusunda mutabık kalınmış ve böyle bir iletişim kanalının açılmış olması Türkiye-İsrail normalleşmesinin yakın olabileceğine yönelik bir beklenti doğurmuştur.²²

Liderler arasındaki görüşmenin ilişkileri yumuşatması beklense de tarafların diğer bölgesel aktörlerle girmiş oldukları angajman-

²⁰ "After Netanyahu Failed, Lapid Tasked with Forming Government", *Haaretz*, 5 Mayıs 2021.

²¹ Yahya Bostan, "After Netanyahu, a Fresh Start between Turkey, Israel?", *Daily Sabah*, 15 Haziran 2021.

²² Amy Spiro, "In Possible Sign of Thaw, Turkey's Erdogan Talks with New Israeli President", *The Times of Israel*, 12 Temmuz 2021.

lar sebebiyle bazı durumlarda karşı karşıya geldikleri de olmuştur. Bunlardan birisi de Türkiye'nin Kıbrıs'ta adil ve kalıcı bir çözüm için iki devletli çözüm formülünü gündeme getirmesi, Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti (KKTC) ile koordineli olarak 1974'ten beri iskana kapalı olan Maraş'ın bir kısmının açılmasını sağlamasıdır. İsrail, özellikle Mavi Marmara hadisesinden sonra Türkiye ile bozulan ilişkilerini dengelemek için Yunanistan ve GKRY ile yakınlaşmış ve son dönemde bu iki başkentten Doğu Akdeniz'deki Türkiye karşıtı politikalarını desteklemiştir. İsrail bu politikanın bir devamı olarak –her ne kadar doğrudan kendi çıkarlarına hanel getirecek bir girişim olmasa da– bölgedeki yeni müttefikleri Yunanistan ve GKRY'yi küstürmemek için Türkiye'nin Kıbrıs'taki iki devletli çözüm önerisini ve Maraş'ın bir kısmının açılması kararını eleştirmekten geri durmamıştır.²³

Görece sakin geçen yaz döneminin ardından Eylül'de Birleşmiş Milletler'in (BM) 76. dönem açılış merasimine katılmak için New York'a giden Cumhurbaşkanı Erdoğan, BM Genel Kurulunda yaptığı konuşmada Filistin-İsrail meselesine değinerek Türkiye'nin iki devletli çözümden yana olduğunu tekrar etmiştir. Ayrıca son dönemde Kudüs ve Mescid-i Aksa'nın statüsünü değıştirmeye yönelik ihlalleri de eleştirerek Türkiye'nin bu konuda Filistinlileri desteklemeye devam edeceğini ifade etmiştir. Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın daha önceki yıllardan farklı olarak İsrail ile ilgili ağır eleştirilerde bulunmadığı görülmüştür.²⁴

Tel Aviv yönetiminin İbrahim Anlaşması kapsamında Arap devletleriyle münasebetlerini artırdığı ve değışim hükümeti olarak

²³ Lahav Harkov, "Israel 'Deeply Concerned' About Turkish 'Provocations' in Cyprus", *The Jerusalem Post*, 26 Temmuz 2021.

²⁴ Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın konuşma metni için bkz. "Address to the 76th Session of the United Nations General Assembly", T.C. Cumhurbaşkanlığı, 21 Eylül 2021, <https://www.tccb.gov.tr/assets/dosya/2021/2021-09-21-bm.pdf>, (Erişim tarihi: 4 Mayıs 2022).

isimlendirilen yeni yönetimin de Filistinliler ile ilgili olarak daha olumlu açıklamalar yaptığı bir dönemde, 6 Ekim'de Kudüs'te vuku bulan bir olay İsrail'in güvenilirliğini zedelediği gibi başta Türkiye olmak üzere tüm İslam dünyasının da tepkisini çekmiştir. Zira uluslararası hukuka göre bu bölgede ve bu konuda yetkili olmamasına rağmen Kudüs'teki bir İsrail mahkemesi, Aryeh Lipo adında bir haham tarafından yapılan başvuruya istinaden, "Yahudilerin Mescid-i Aksa'da sessizce ibadet edebileceklerine dair" bir karara imza atmıştır.²⁵ Karardan sonra farklı ülkelerdeki muhtelif Müslüman ulema ve din adamları bahse konu kararı kınamıştır.²⁶ Türkiye Dışişleri Bakanlığı tarafından konuyla ilgili olarak yapılan açıklamada Mescid-i Aksa'nın Müslümanlara ait olduğu, mevcut statüko-yu değiştirmeye matuf hamlelerin kabul edilmeyeceği vurgulanmış ve uluslararası toplum "bu yanlış, gayri hukuki ve tehlikeli karara ve Mescid-i Aksa'ya yönelik tüm provokasyonlara kuvvetle karşı çıkmaya" davet edilmiştir.²⁷

Yılın son çeyreğinde iki ülke arasındaki gündem yoğunlaşırken yaşanan olumsuz gelişmelerin zaten sorunlu olan ilişkileri iyice gerdiği görülmüştür. Bunda İsrail yönetiminin Filistinlilere yönelik olumlu söylemlerinden uzaklaşıp daha agresif bir tavır almaya başlaması etkili olmuştur. Uluslararası hukuk kuralları gereğince gayrimeşru olarak kabul edilmesine rağmen işgal altındaki Filistin topraklarında önce 3 bin ve ardından da 10 bin yeni yerleşim yerinin açılmasını öngören planın kabul edilmesi ve Filistinli altı sivil toplum kuruluşunun terörist organizasyon olarak kabul edilerek faaliyetlerinin engellenmeye çalışılması bu

²⁵ David Israel, "Bombshell: Jerusalem Court Approves Jewish Prayer on Temple Mount", *Jewish Press*, 6 Ekim 2021.

²⁶ "İsrail'in Mescid-i Aksa'da 'Sessiz İbadet' Kararına Kudüs Ulemasından Tepki", TRT Haber, 7 Ekim 2021.

²⁷ "Turkey Condemns Israel Allowing Jewish Prayer at Al-Aqsa", *Daily Sabah*, 7 Ekim 2021.

kapsamda değerlendirilen olaylar olmuştur. Türkiye her iki karara da tepki göstererek İsrail'i kınamış ve bu kararların iptal edilmesini talep etmiştir.²⁸

Aynı tarihlerde Türkiye'nin gündemine düşen bir haber bomba etkisi oluşturmuştur. Bu habere göre Milli İstihbarat Teşkilatı (MİT) iki yıldır sürdürdüğü gizli bir soruşturma kapsamında İsrail istihbarat servisi Mossad'ın, Türkiye'deki Filistinli öğrencilerin faaliyetlerini kontrol altında tutmak ve yeri geldiğinde kullanmak için çoğunluğu Filistinli Araplardan müteŐekkil on beş kişilik bir aç kurduğuna dair somut kanıtlara ulaŐmıŐ ve yapılan operasyonda bahse konu aç çökertilmiŐtir.²⁹ Bu olaydan çok kısa bir süre sonra Türkiye'ye tatil için gelen Mordy ve Natali Oknin adlarındaki İsraili çiftin Çamlıca Kulesi'nden Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın Kısıklı'da bulunan özel konutunun fotoğraflarını çekerek konutun güvenliğine dair fotoğrafları bazı özel notlarla paylaŐtukları fark edilmiş ve akabinde İsraili çift casusluk suçlamasıyla gözaltına alınmıştır.³⁰ MİT'in Mossad'a yönelik operasyonu İsrail medyasında Türk gazetelerinden alıntı yapılarak ve yorum yapılmadan verilirken³¹ Çamlıca Kulesi'nde tutuklanan çiftle ilgili yoğun haber yapılmış ve yürütölen sessiz diplomasi sayesinde bu kişilerin çok geçmeden serbest bırakılıp ölkelerine dönmeleri sağlanmışır.³² Bu olayın ardından İsrail Cumhurbaşkanı

²⁸ "İsrail'in İşgal Altında Bulunan Filistin Topraklarındaki İhlalleri Hk.", T.C. Dışişleri Bakanlığı, 23 Ekim 2021, https://www.mfa.gov.tr/no_-356_-israil-in-isgal-altinda-bulunan-filistin-topraklarindaki-ihlalleri-hk.tr.mfa, (Erişim tarihi: 4 Mayıs 2022).

²⁹ Abdurrahman Şimşek, "Mossad Casuslarına MİT Operasyonu: 15 Kiralık Casus...", *Sabab*, 21 Ekim 2021.

³⁰ "Çamlıca Kulesi'nden Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın Konutunu Görüntöleyen İsraili Çift 'Casusluk' Suçundan Tutuklandı", *Yeni Şafak*, 12 Kasım 2021.

³¹ "15 Mossad Agents Arrested in Turkey", *İ24 News*, 21 Ekim 2021, <https://www.i24news.tv/en/news/middle-east/1634812812-15-mossad-agents-arrested-in-turkey-report>, (Erişim tarihi: 4 Mayıs 2022).

³² Tal Schneider ve Toi Staff, "Israeli Couple Arrive Home after Being Held in Turkish Prison as Suspected Spies", *The Times of Israel*, 18 Kasım 2021.

kanı Herzog ve Başbakan Bennet, Cumhurbaşkanı Erdoğan'ı arayarak teşekkür etmişlerdir.³³

Yılın son günlerinde ise Türk Yahudi Toplumunun girişimleriyle Türkiye, KKTC, Azerbaycan, İran, Özbekistan, Arnavutluk, Kazakistan, Birleşik Arap Emirlikleri (BAE), Uganda ve Rusya'daki haham ve hahambaşılardan oluşan İslam Ülkeleri Hahamlar İttifakı üyeleri Cumhurbaşkanı Erdoğan tarafından Cumhurbaşkanlığı Külliyesi'nde ağırlanmıştır. Cumhurbaşkanı Erdoğan konuşmasında Türkiye-İsrail ilişkilerinin bölge için öneminden bahsederek iki ülkenin normalleşmesini arzu ettiklerini belirtmiştir.³⁴

TÜRKİYE-FİLİSTİN İLİŞKİLERİ

Filistinliler, ABD'nin bir önceki başkanı Trump'ın İsrail'e yönelik koşulsuz desteği nedeniyle çok kötü bir dönem geçirmiştir. Biden'ın Trump dönemi bölge politikalarından vazgeçeceği ve İsrail-Filistin meselesinde daha adil bir çözüm için gayret edeceğini açıklaması 2021'i Filistinliler için daha ümitvar hale getirmiştir. Son dört yılda politik ve ekonomik olarak büyük kayıplara uğradıktan sonra Biden yönetiminin Filistinliler için bir restorasyon dönemi olacağına yönelik beklenti³⁵ Filistin yönetimini de buna karşılık bir jest yapmaya yöneltmiştir. Hem İsrail'in ABD nezdinde Filistin yönetiminin kredibilitesini azaltma çabasını boşa çıkarmak hem de Biden'ın demok-rasi, insan hakları ve özgürlüklerin güçlendirileceğine yönelik motosuyla uyumlu olabilmek için on beş yıllık aradan sonra Filistin'de Meclis, devlet başkanı ve Ulusal Konsey seçimlerinin yapılacağını

³³ Lahav Harkov, "Herzog, Erdogan Make Diplomatic Overtures after Jailed Israelis Freed", *The Jerusalem Post*, 18 Kasım 2021

³⁴ "Cumhurbaşkanı Erdoğan, Türk Yahudi Toplumu ve İslam Ülkeleri Hahamlar İttifakı Üyelerini Kabul Etti", T.C. Cumhurbaşkanlığı, 22 Aralık 2021, <https://www.tccb.gov.tr/haberler/410/134074/cumhurbaskani-erdogan-turk-yahudi-toplumu-ve-islam-ulkeleri-hahamlar-ittifaki-uyelerini-kabul-etti>, (Erişim tarihi: 5 Mayıs 2022).

³⁵ Haydar Oruç, "Biden Dönemi Filistinliler için Restorasyon Olacak mı?", *Yeni Birlik*, 2 Şubat 2021.

açıklanması yeni yıla umutla girilmesini sağlamıştır.³⁶ Türkiye bu kararı memnuniyetle karşılamış ve Dışışleri Bakanlığı tarafından yapılan açıklamada daha önce Filistinli tarafların uzlaşi için Türkiye’de bir araya getirilmesine atıf yapılarak Filistin’e bu süreçte her türlü desteğın sağlanmaya devam edileceği vurgulanmıştır.³⁷

İsrail’in, Filistin yönetimi tarafından iletilen Doğu Kudüs’teki Filistinlilerin seçimde oy kullanmaları için gerekli kolaylığın sağlanmasına yönelik talebinin karşılamaması seçim beklentilerine gölge düşürmüştür. Zira en son 2006’da icra edilen seçimlerde Doğu Kudüs’teki Filistinliler oy kullanmışken İsrail’in tek taraflı olarak Kudüs’ü “birleşik ve bütün olarak” kendi başkenti görmesi nedeniyle burada yaşayan Filistinlilerin oy kullanması konusunda isteksiz davranması süreci zora sokmuştur.³⁸ Bu konuda AB ve ABD’nin telkinlerine de kulak tıkayan İsrail’in bu yaklaşımı Filistinli seçmenlerin iradesinin sandığa yansımalarını engelleyeceğinden, Filistin yönetimi seçimlerin bir bütün olarak yapılması gerektiği ancak İsrail’in buna mani olduğu gerekçesiyle seçimlerin ileri bir tarihe ertelendiğini duyurmuştur.³⁹ Seçimlerin ertelenmesine yönelik karar Türkiye tarafından üzüntüyle karşılanmıştır. Türkiye Dışışleri Bakanlığı tarafından yapılan açıklamada İsrail’in Oslo Antlaşması’ndan kaynaklanan sorumluluklarına riayet etmesi çağırısında bulunulurken seçimlerin ertelenmesinin Filistinliler arasındaki uzlaşi sürecini menfi yönde etkilememesi için temenni de ifade edilmiştir.⁴⁰

³⁶ “Palestinians Announce First Elections in 15 Years”, Aljazeera, 15 Ocak 2021.

³⁷ “Filistin’de Seçimlerin Düzenlenmesine İlişkin Başkanlık Kararnamesi Hk.”, T.C. Dışışleri Bakanlığı, 16 Ocak 2021, https://www.mfa.gov.tr/no_-19_-filistin-de-secimlerin-duzenlenmesine-iliskin-baskanlik-kararnamesi-hk.tr.mfa, (Erişim tarihi: 5 Mayıs 2022).

³⁸ Khaled Abu Toameh, “Shtayyeh: Israel Must Allow Jerusalem Arabs to Participate in Elections”, *The Jerusalem Post*, 18 Ocak 2021.

³⁹ Nidal Mughrabi, Ali Sawafta ve Rami Ayyub, “Palestinian Leader Delays Parliamentary and Presidential Elections, Blaming Israel”, Reuters, 30 Nisan 2021.

⁴⁰ “Filistin Seçimleri Hk.”, T.C. Dışışleri Bakanlığı, 30 Nisan 2021, https://www.mfa.gov.tr/no_-166_-filistin-secimleri-hk.tr.mfa, (Erişim tarihi: 5 Mayıs 2022).

Türkiye'nin Filistin'e destek verdiği konulardan biri de kuşkusuz uluslararası kurumlara üyelik hususundaki teşvik ve yardımlarıdır. Bu kapsamda Türkiye, Filistin yönetimi UCM'ye üye olmak için başvurduğunda bu süreci desteklemiş ve muhatap kaldığı ihlallerin mahkeme tarafından soruşturulmasını talep etmiştir. Filistin 2 Ocak 2015 itibarıyla UCM'nin kurucu belgesi olan Roma Statüsü'ne taraf olmuş ve statü 1 Nisan 2015 itibarıyla yürürlüğe girmiştir. Ancak Filistin yönetimi UCM'nin yargı yetkisini 13 Haziran 2014'ten itibaren tanıdığını bildirmiştir.⁴¹ Filistin yönetimi, UCM'ye üye olmasının ardından değişik zamanlarda mahkemeye sunduğu dosyalarda; İsrail'in 2014 Gazze saldırısını, 2018'deki Büyük Dönüş Yürüyüşü'ne İsrail güçlerinin orantısız güç kullanmasını ve sivilleri öldürmesini, BM kararlarına rağmen işgal altındaki Filistin topraklarında yeni yerleşimler açılmasını, Filistinlilerin mülklerinin yıkılması veya tahliyeye zorlanması ile son olarak Şeyh Cerrah Mahallesi'ndeki olayların soruşturulması ve sorumlular hakkında yargılama yapılmasını talep etmiştir. Mahkemenin İsrail'den bahse konu şikayetler için savunma istemesi üzerine Tel Aviv yönetimi Roma Statüsü'ne taraf olmadığı için mahkemenin yargılama yetkisini tanımadığını bildirmiştir. Bunun üzerine savcılık tarafından mahkemenin ilgili birimlerine başvurularak bu konuda görüş istenmiştir. 5 Şubat'ta açıklanan kararda mahkeme Gazze, Doğu Kudüs ve Batı Şeria olmak üzere işgal altındaki tüm Filistin topraklarında yargı yetkisi olduğuna hükmetmiştir.⁴² Türkiye bu kararı memnuniyetle karşılamış ve mahkemeden "İsrail'in Filistin topraklarında işlemekte olduğu suçlardan dolayı hesap verme-

⁴¹ "Ratification and Implementation Status, the State of Palestine", ICC, 23 Temmuz 2019.

⁴² Barak Ravid, "International Criminal Court Clears Way for Israel War Crimes Probe", Axios, 5 Şubat 2021, <https://www.axios.com/2021/02/05/international-criminal-court-israel-war-crimes>, (Erişim tarihi: 5 Mayıs 2022).

sinin ve söz konusu suçların sorumlularının tespit edilmesinin sağlanmasını” talep etmiştir.⁴³

Mayıs’a gelindiğinde ise Doğu Kudüs’teki Şeyh Cerrah Mahallesi’nde ikamet eden bazı Filistinlilerin mülklerinden tahliye edilmek istenmelerine tepki göstermeleriyle başlayan olaylar, siyasi yasaklı olan ırkçı Kahanist partinin devamı olarak Netanyahu tarafından Meclise sokulan Dini Siyonist Parti lideri Itamar Ben Gvir’in provokasyonlarıyla kontrolden çıkmıştır. İsrail güvenlik güçlerinin sözde protestoları engellemek için Mescid-i Aksa’yı basıp Ramazan ibadetlerini yapan Filistinlilere saldırması ve kutsal mekanlara zarar vermesi üzerine Hamas ve Gazze’deki diğer gruplar İsrail’i saldırılarını durdurması için uyarmıştır. Ancak İsrail saldırılarını durdurmadığı gibi radikal Yahudiler de bayrak yürüyüşü bahanesiyle Müslümanların kutsal mekanlarına girmiştir.

Bunun üzerine Hamas tarafından Kudüs Kılıcı operasyonu başlatılarak Gazze’den İsrail bölgelerine yönelik roket atışları yapılmaya başlanmıştır. Roketlere Gazze’ye yönelik hava saldırılarıyla cevap veren İsrail’in saldırıları on gün boyunca sürmüş ve bu süre içerisinde 100’ü kadın ve çocuk olmak üzere 243 Filistinli hayatını kaybetmiştir. Gazze’deki bazı yüksek binalar Hamas ve İslami Cihad karargahları olduğu gerekçesiyle vurulmuş ve bu esnada AFP’nin binası da hedef alınmıştır. Uluslararası tepkilerin artması ve bazı İsrail şehirlerinde çıkan olaylarda şimdiye kadar görülmemiş bir şekilde Yahudiler ile Filistinli Arapların karşı karşıya gelmesi üzerine sürecin bir iç savaşı evrildiğini gören Tel Aviv yönetimi saldırılarını durdurmuştur. Türkiye bu süreçte çok aktif bir diplomasi yürüterek saldırıların durdurulmasını sağlamak için uluslararası kurumlar ve liderlerle görüşmüş, İsrail saldırılarının durdurulması için destek aramıştır. Cumhurbaşkanı Erdoğan yabancı devlet adamlarıyla yap-

⁴³ “Uluslararası Ceza Mahkemesi’nin İşgal Altındaki Filistin Topraklarında Yargı Yetkisi Bulunduğuna Hükmetmesi Hk.”.

tığı görüşmelerin yanı sıra konuyu yurt içindeki etkinliklerde de gündeme getirerek Filistinlere sonuna kadar destek verileceğini belirtmiştir.⁴⁴ Ayrıca Filistin Devlet Başkanı Mahmud Abbas ve Hamas siyasi lideri İsmail Haniye ile telefonda görüşerek Türkiye’nin tam desteğini iletmıştır.⁴⁵

Türkiye’nin Filistin’e desteği İsrail saldırılarının durmasından sonra da devam etmiştir. Bu kapsamda iki ülke arasında 2018’de imzalanan “Güvenlik İşbirliği Antlaşması” Cumhurbaşkanı Erdoğan’ın onayını müteakip *Resmi Gazete*’de yayımlanarak yürürlüğe girmiştir. Antlaşmaya göre Filistin kolluk birimleri Türkiye’deki Polis Akademisi ile Jandarma ve Sahil Güvenlik Akademisi’nde eğitim alabilecek, Filistin emniyet ve sahil güvenlik teşkilatlarının kapasitelerinin artırılması için araç, eğitim, teknik yardım ve malzeme hibesi gibi destekler sağlanabilecek; Türkiye ve Filistin arasında terör, organize suçlar, göçmen kaçakçılığı ve uyuşturucuyla ilgili sınır aşan suçlarla mücadelede iş birliği yapılabilecektir. Antlaşma ayrıca terörle mücadelede iş birliği, tarafların güvenliğini etkileyen terör örgütleri ve terörizmin finansmanı konularında bilgi ve istihbarat paylaşımı, iki ülke içişleri bakanlıkları arasında terörle mücadele ve sınır aşan suçlarla mücadelede bilgi ve tecrübe değişimini de kapsamaktadır.⁴⁶ Antlaşmayla ilgili olarak TBMM Dışişleri Komisyonunda yapılan görüşmelerde muhalefet milletvekillerinin soruları üzerine bir açıklama yapan dışişleri bakan yardımcısı antlaşmanın “İsrail’e karşı değil Filistin güvenlik makamlarının kurumsal

⁴⁴ “Kudüs’teki Kardeşlerimizin, Filistin Coğrafyasındaki Tüm Müslümanların Yanındayız”.

⁴⁵ “Cumhurbaşkanı Erdoğan, Abbas ve Haniye ile Ayrı Ayrı Telefonda Görüştü”, Anadolu Ajansı, 10 Mayıs 2021.

⁴⁶ “Milletlerarası Andlaşma”, *Resmi Gazete*, Sayı: 31499, 2 Haziran 2021, <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2021/06/20210602-6.pdf>, (Erişim tarihi: 6 Mayıs 2022).

kapasitesini güçlendirmeye yönelik olduğunu” belirterek yanlış anlamaların önünü kesmiştir.⁴⁷

10 Temmuz’da Filistin Devlet Başkanı Mahmud Abbas, beraberindeki kalabalık bir heyetle Türkiye’ye gelmiş ve Cumhurbaşkanı Erdoğan tarafından Vahdet Köşkü’nde ağırlandı. Yapılan baş başa ve heyetler arası görüşmelerde Türkiye ile Filistin ilişkilerini güçlendirecek adımlar ve bölgesel gelişmeler ele alınmıştır. Cumhurbaşkanı Erdoğan tarafından yapılan açıklamada “Türkiye olarak İsrail’in Filistin’deki zulümlerine sessiz kalmadıkları ve kalmayacakları belirtilerek, İsrail’in işgal ve ilhak politikaları devam ettiği sürece bölgede kalıcı barış ve istikrarın tesisinin mümkün olamayacağı” vurgulanmıştır.⁴⁸

Cumhurbaşkanı Erdoğan, İslam İşbirliği Teşkilatı Ekonomik ve Ticari İşbirliği Daimi Komitesi (İSEDAK) 37. Bakanlar Toplantısı’na gönderdiği video mesajında Filistinlilere verilen desteği bir kez daha şöyle yinelemiştir:

İslam İşbirliği Teşkilatı’nın kuruluş gayesi olan Filistin davasını sonuna kadar savunmakta kararlı olduğumuzu tekrar vurgulamak istiyorum. İslam İşbirliği Teşkilatı üyesi ülkeler olarak Filistin davasını zaafa uğratabilecek her türlü hareketten kaçınmalıyız.⁴⁹

Cumhurbaşkanı Erdoğan, İslam İşbirliği Teşkilatı Parlamento Birliği 16. Konferansı’ndaki konuşmasında ise Müslüman ülkelerin Kudüs konusundaki sorumluluklarını şöyle hatırlatmıştır:

⁴⁷ “Filistin’le Güvenlik ve İşbirliği Anlaşması Yürürlüğe Girdi: Kolluk Kuvvetleri Türkiye’de Eğitilecek”, *Yeni Şafak*, 3 Haziran 2021.

⁴⁸ “Cumhurbaşkanı Erdoğan, Filistin Devlet Başkanı Abbas ile Görüştü”, T.C. Cumhurbaşkanlığı, 10 Temmuz 2021, <https://www.tccb.gov.tr/haberler/410/128643/cumhurbaşkanı-erdogan-filistin-devlet-baskani-abbas-ile-gorustu>, (Erişim tarihi: 6 Mayıs 2022).

⁴⁹ “İslam İşbirliği Teşkilatı Üyesi Ülkeler Olarak Filistin Davasını Zaafa Uğratabilecek Her Türlü Hareketten Kaçınmalıyız”, T.C. Cumhurbaşkanlığı, 24 Kasım 2021, <https://www.tccb.gov.tr/haberler/410/133597/-islam-isbirligi-teskilati-uyesi-ulkeler-olarak-filistin-davasini-zaafa-ugratabilecek-her-turlu-hareketten-kacinaliyiz->, (Erişim tarihi: 6 Mayıs 2022).

Kudüs davası, yalnızca Filistin'deki bir avuç cesur Müslümanın davası değil; İslam aleminin tamamının ortak davasıdır. Kudüs'ü savunmak insanlığı savunmak; Kudüs'e sahip çıkmak, hakka, hukuka, barışa, adalete, medeniyete sahip çıkmaktır.⁵⁰

Türkiye 2021'de Filistin'i sadece siyasi olarak desteklemekle kalmamış aynı zamanda Türk İşbirliği ve Koordinasyon Ajansı Başkanlığı (TİKA) marifetiyle Gazze'de ihtiyaç sahibi 5 bin 320 aileye gıda kolisi dağıtılmış⁵¹ ve Birleşmiş Milletler Yakın Doğu'daki Filistinli Mültecilere Yardım ve Bayındırlık Ajansı (UNRWA) programları için 10 milyon dolar katkı sağlanmıştır.⁵²

TÜRKİYE-ÜRDÜN İLİŞKİLERİ

Ürdün, Türkiye'nin bölgedeki ülkelerle ikili ilişkilerinde en fazla özen gösterdiği ve hassas davrandığı ülkelerden birisidir. Zira konumu itibarıyla özellikle Suriye iç savaşı başladıktan sonra Türkiye'nin Arap ülkelerine yönelik ticaret rotasında bir aktarma istasyonu görevi görmektedir. Böylesine stratejik değerine rağmen doğal kaynak zenginliği açısından fakir bir ülke olması Ürdün'ü başta Körfez ülkeleri olmak üzere Batılı ülkelerin ekonomik desteklerine bağımlı hale getirmektedir. Dolayısıyla hanedanın devamı ve ülkenin bekası için bölgesel ve küresel politikalarını belirlerken bu aktörlerden gelecek telkinlere de açık duruma düşürmektedir. Türkiye ile Ürdün arasında bazı dönemlerde yaşanan sorunların ve gerginliklerin ardında da bu ülkelerin yönlendirmeleri olduğu değerlendirilmektedir.

⁵⁰ "Kudüs, İslam Aleminin Tamamının Ortak Davasıdır", T.C. Cumhurbaşkanlığı, 10 Aralık 2021, <https://www.tccb.gov.tr/haberler/410/133858/-kudus-islam-leminin-tamaminin-ortak-davasidir->, (Erişim tarihi: 10 Aralık 2022).

⁵¹ "TİKA'dan Gazze'deki 5 Bin 320 Aileye Ramazan Yardımı", TRT Haber, 15 Nisan 2021.

⁵² "Turkey Contributes US\$ 10 Million to UNRWA in Support of Palestine Refugees", UNRWA, 3 Nisan 2021, <https://www.unrwa.org/newsroom/press-releases/turkey-contributes-us-10-million-unrwa-support-palestine-refugees>, (Erişim tarihi: 6 Mayıs 2022).

2021’de de iki ÷lke arasındaki ilişkiler bu minvalde bir seyir izlemiştir. Özellikle yılın başlarında gelen bir haber Ürdün’ün, Türkiye’nin bölge ÷lkeleriyle yaşadığı sorunların çözümlenmesinde inisiyatif alma isteğinde olduğunu göstermiştir. Ürdün Meclisi Dışişleri Komisyonu Başkanı Mirza Bolad bölgenin istikrarı için çaba sarf ettiklerini, Türkiye ile BAE ve Mısır arasında ara buluculuk yapmaya hazır olduklarını belirtmiştir. Bu açıklamalar Türkiye’de memnuniyetle karşılanmıştır.⁵³

Akabinde ise Doğu Akdeniz Gaz Forumu’ndan beklediğini bulamayan Yunanistan’ın giriŐiminiyle Türkiye’nin Doğu Akdeniz’deki varlığını sınırlandırmak maksadıyla Atina’da toplanan “Dostluk Forumu”na davetli olmasına rağmen katılmayan Ürdün bu meselede taraf olmayacağını göstermiştir.⁵⁴ Bu olaydan çok kısa bir süre sonra iki ÷lkenin heyetleri Amman’da bir araya gelerek ikili ve bölgesel ilişkileri deĐerlendirmiŐtir. Ev sahibi heyetin başında Ürdün Dışişleri Bakanlığı Genel Sekreteri Yusuf Batayna ve Türk heyetinin başında Dışişleri Bakan Yardımcısı Sedat Önal hazır bulunmuştur. Toplantıda başta ekonomi, yatırım, akademik çalışmalar ve turizm olmak üzere iki ÷lke ilişkilerinin çeşitli alanlarda geliştirilmesinin imkanları ele alınarak karşılıklı danışma ve koordinasyonu sürdürme konusunda anlaşılmıştır.⁵⁵

Ürdün ile İsrail arasında 1994’te imzalanan barış anlaşmasına göre “ taraflar arasında kesin bir anlaşmaya varılıncaya kadar Kudüs’te bulunan ve Müslümanlar için kutsal sayılan alanların Ürdün tarafından himaye edileceği” maddesi gereğince Mescid-i Aksa Camii’nin imamını atamak ve bu bölgelerin bakımını yaparak Müslümanların

⁵³ “Sürpriz Teklif: Kardeş Türkiye ile BAE-Mısır Arasında Ara Buluculuğa Hazırız”, *Star*, 10 Şubat 2021.

⁵⁴ “Ministry of Foreign Affairs Announcement on the ‘Philia Forum’ Meeting of Foreign Ministers”, Yunanistan Dışişleri Bakanlığı, 11 Şubat 2021, <https://www.mfa.gr/en/current-affairs/statements-speeches/ministry-of-foreign-affairs-announcement-on-the-philia-forum-meeting-of-foreign-ministers-athens-11-february-2021.html>, (Erişim tarihi: 7 Mayıs 2022).

⁵⁵ “Jordan, Turkey Hold Political Consultation”, *The Jordan Times*, 17 Şubat 2021.

ibadetlerine uygun şekilde muhafaza etmek Ürdün Krallığı Evkaf Bakanlığının yetki ve sorumluluğundadır.⁵⁶ Ürdün'ün bu rolü gereğince hanedan üyeleri ve hükümet yetkilileri tarafından sık sık bölgeye ziyaretler yapılmaktadır. Veliht Prens Abdullah'ın Mart'ta Mescid-i Aksa'ya girmek istemesi üzerine beraberindeki korumaların İsrail güvenlik güçleri tarafından alıkonulması iki ülke arasında küçük çaplı bir diplomatik kriz çıkarmıştır. Daha sonra medyaya yansıyan haberlere göre İsrail tarafının veliaht prensin ziyaretinde zorluk çıkarmasının arkasında dönemin başbakanı Netanyahu'nun BAE'ye gitmek için Ürdün hava sahasını kullanmak istemesine rağmen Ürdün makamlarının buna izin vermemesi olduğu anlaşılmıştır.⁵⁷

Bu gerginliğin yaşandığı günlerin hemen akabinde 3 Nisan'da güvenlik güçlerince yapılan bir açıklamada darbe teşebbüsü nedeniyle bazı kişilerin tutuklandığı bildirilmiştir. Ardından Başbakan Yardımcısı Eymen Safedi de bir açıklama yaparak söz konusu haberleri doğrulamıştır. Safedi açıklamasında “eski Veliht Prens Hamza bin Hüseyin'in de aralarında bulunduğu muhalifler ile bazı dış güçlerin hazırlıklarını yürüttüğü, ülkenin istikrarını ve ulusal güvenliğini tehdit eden ‘kötü niyetli bir komplonun’ engellediğini” söylemiştir.⁵⁸ Konuyla ilgili daha sonra ortaya atılan bir haberde Suudi Arabistan Veliht Prens Muhammed bin Selman'ın Kudüs'teki kutsal mekanların hamiliğini değiştirmek için İsrail merkezli bir planı desteklediğini söylediği iddia edilmiştir.⁵⁹ Türkiye Dışişleri

⁵⁶ Haydar Oruç, “Mescid-i Aksa: Tarihi, Statüsü ve Güncel Gelişmeler”, *ORMER Perspektif Serisi*, Sayı: 15, (Aralık 2015).

⁵⁷ Lahav Harkov, “Jordan FM Lashes Out as Israel Moves to Repair Relationship”, *The Jerusalem Post*, 13 Mart 2021.

⁵⁸ Riad Domazeti, “Ürdün'de Gerilim ve Taht Rekabeti”, *İNSAMER*, 9 Nisan 2021, https://www.insamer.com/tr/urdunde-gerilim-ve-taht-rekabeti_3885.html, (Erişim tarihi: 6 Mayıs 2022).

⁵⁹ “Report: Saudi Crown Prince Backed Israel Plan to Overthrow Jordan King”, *MEMO*, 20 Nisan 2021, <https://www.middleeastmonitor.com/20210420-report-saudi-crown-prince-backed-israel-plan-to-overthrow-jordan-king>, (Erişim tarihi: 6 Mayıs 2022).

Bakanlığından yapılan açıklamada “Ortadoğu’da barışın kilit ülkesi Ürdün’ün istikrar ve huzurunu Türkiye’nin istikrar ve huzurundan ayrı görmüyoruz”⁶⁰ denilerek Ankara’nın bu süreçte Ürdün’e ve Kral Abdullah’a tam destek verdiği beyan edilmiştir. Bu açıklamanın hemen arkasından Cumhurbaşkanı Erdoğan, Kral Abdullah’ı arayarak Türkiye’nin desteğini yinelemiştir.⁶¹

İsrail’in Mayıs’taki Filistinlilere yönelik ihlalleri ile Mescid-i Aksa ve Gazze’ye yönelik saldırılarını sonlandırmak için liderler diplomasisi yürüten Cumhurbaşkanı Erdoğan, bu kapsamda Ürdün Kralı Abdullah ile de görüşmüş ve saldırıların sonlandırılması için birlikte çalışma konusunda mutabık kalınmıştır.⁶² Saldırıların sonlandırılmasından sonra Türkiye’ye resmi ziyarette bulunan Ürdün Temsilciler Meclisi Filistin Komitesi Başkanı Muhammed Cemil Zahrawy ve beraberindeki Ürdün milletvekillerinden oluşan Ürdün Temsilciler Meclisi Filistin Komitesi Heyeti, AK Parti Genel Başkanvekili Numan Kurtulmuş tarafından kabul edilmiştir. Kurtulmuş görüşmede Türkiye’nin Ürdün’e desteğini şu sözleriyle dile getirmiştir:

Ürdün’deki siyasi yönetimin, Ürdün’deki kardeşlerimizin Filistin davasına sahip çıkmasını takdirle takip ettiğimizi ifade etmek isterim. Türkiye olarak Ürdün’ün özellikle Kudüs üzerindeki etkisinin devam etmesinin de hayati bir önem taşıdığına inanıyoruz.⁶³

Ağustos’a gelindiğinde ise 2018’de Ürdün tarafından iptal edilen Serbest Ticaret Anlaşması’nın yerine 1 Ekim 2019’da imzalanan Ticari ve Ekonomik İşbirliği Anlaşması, onay işlemlerinin

⁶⁰ “Press Release Regarding the Latest Developments in Jordan”, T.C. Dışişleri Bakanlığı, 4 Nisan 2021, https://www.mfa.gov.tr/no_-134_-urdun-de-meydana-gelenson-gelismeler-hk.en.mfa, (Erişim tarihi: 6 Mayıs 2022).

⁶¹ Mümin Altaş, “Cumhurbaşkanı Erdoğan ile Ürdün Kralı 2. Abdullah Telefonla Görüştü”, Anadolu Ajansı, 5 Nisan 2021.

⁶² “Turkish President, Jordan’s King Speak Over Phone”, Anadolu Agency, 11 Mayıs 2021.

⁶³ “Numan Kurtulmuş, Ürdün Temsilciler Meclisi Filistin Komitesi ile Görüştü: ‘Küresel Anlamda Adalet Cephesi Oluşturabiliriz’”, *Akşam*, 30 Haziran 2021.

tamamlanmasını müteakip 14 Ağustos 2021'deki *Resmi Gazete*'de yayımlanarak yürürlüğe girmiştir.⁶⁴ Anlaşmaya göre “İki ülke ortak çıkarlarının istikrarlı ve öngörülebilir bir şekilde korunması temelinde, ticari ve ekonomik iş birliğini kolaylaştırmak, genişletmek ve çeşitlendirmenin yanı sıra firmalar için cazip bir iş ortamının desteklenmesi amacıyla, kendi kanunları ve düzenlemeleri ile Dünya Ticaret Örgütü (DTÖ) kural ve prensipleriyle uyumlu şekilde gerekli tüm önlemleri alacaktır. Ayrıca teknoloji transferi ile mesleki eğitim merkezleri konusundaki iş birliğini ilerletip, ekonomik kalkınma ve ticaret alanlarında bilgi transferi ve deneyim paylaşımını destekleyeceklerdir.”⁶⁵

Türkiye ile Ürdün arasındaki Ticari ve Ekonomik İşbirliği Anlaşması'nın onaylanmasının hemen ardından Dışişleri bakanı Mevlüt Çavuşoğlu iki yıllık aranın ardından resmi ziyaret kapsamında Ürdün'e gitmiştir. Yapılan görüşmelerde ikili ilişkilerin yanı sıra Filistin, Suriye, Libya ve Doğu Akdeniz konularında görüş alışverişinde bulunulmuş ve karşılıklı çıkarlar doğrultusunda birlikte hareket etme kararı alınmıştır.⁶⁶

Ürdün Kralı Abdullah'ın Ekim'de sürpriz bir adım atarak Esed ile görüşmesi⁶⁷ ise Suriye'deki iç savaşın başladığı tarihten beri Türkiye ile örtüşen Suriye politikasında bir farklılaşmanın başladığı şeklinde yorumlanmıştır. Buna rağmen Türkiye bu konuyu sorun haline getirmemiş ve Ürdün'ün yakın zamanda yaşadığı darbe girişimini de göz önünde bulundurarak bu ülkenin istikrarsızlaşmasına yol açabilecek adımlardan kaçınmıştır. Bilakis Ürdün'ün son

⁶⁴ “Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti ile Ürdün Haşimi Krallığı Hükümeti Arasında Ticari ve Ekonomik İşbirliği Anlaşması”, *Resmi Gazete*, Sayı: 31568, 14 Ağustos 2021.

⁶⁵ “Türkiye ile Ürdün Arasında Milletlerarası Anlaşma”, TRT Haber, 14 Ağustos 2021.

⁶⁶ Fuat Kabakcı, “Dışişleri Bakanı Çavuşoğlu: Ürdün'ün Refah ve Esenliğini Türkiye'ninkinden Farklı Görmüyoruz”, *Anadolu Ajansı*, 16 Ağustos 2021.

⁶⁷ Suleiman Khalidi, “Jordan's Abdullah Receives First Call from Syria's Assad since Start of Conflict”, *Reuters*, 4 Ekim 2021.

dönemdeki pozisyon değişikliğinde muhtemelen Suudi Arabistan ve BAE gibi Körfez ülkelerinin aleni telkinleri ve ABD'nin örtülü onayının etkili olduğunu görererek⁶⁸ Ürdün'ü bir tercih yapmaya zorlamamıştır. Türkiye'nin bu olumlu yaklaşımı Ürdün tarafında karşılığını bularak memnuniyetle karşılanmıştır. Bunun bir göstergesi olarak Ürdün Parlamentosundaki Ürdün-Türkiye Dostluk Grubu Başkanı Yasin Husban Anadolu Ajansı'na verdiği bir mülakatta Türkiye'nin Filistin davasında Ürdün'e verdiği desteğe işaret ederek Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan'ın Kral Abdullah'ı "kutsal mekanların hamisi" olarak nitelendirdiğini ve bunun "değerli bir tutum" olduğunu dile getirmiştir.⁶⁹

SONUÇ

Türkiye'nin 2021'de İsrail, Filistin ve Ürdün ile ilişkilerinin bir önceki yıla göre daha olumlu geçtiğini söylemek mümkündür. Bunda en önemli etken ise kuşkusuz yeni Amerikan yönetiminin Ortadoğu'ya yönelik politikasında İsrail merkezli yaklaşımından vazgeçmiş olmasıdır. Washington yönetimindeki tutum değişikliği bölge ülkelerinin İsrail'e yaklaşma ihtiyacını gereksiz kıldığı gibi ABD ve İsrail yönetimleri arasında İran nükleer anlaşması gibi somut bir anlaşmazlık nedeniyle yaşanan soğukluk bölge ülkelerinin kendilerini yeniden konumlandırmalarına yol açmıştır. Daha önce İsrail safında ve Türkiye karşısında kendini konumlandıran ülkelerin yeni dönemde tercihlerini değiştirerek Ankara'ya yaklaştıkları görülmektedir.

Bu durum Türkiye'nin Filistin ve Ürdün'e yönelik politikalarında elini rahatlatırken İsrail'in ABD eliyle Türkiye'yi bölgede

⁶⁸ Abdulaziz Kilani , "Jordan's Diplomacy in Syria, Part 2", Newlines Institute, 10 Kasım 2021, <https://newlinesinstitute.org/jordan/jordans-diplomacy-in-syria-part-2>, (Erişim tarihi: 7 Mayıs 2022).

⁶⁹ Leys Cuneydi, "Ürdün-Türkiye Dostluk Grubu Başkanı Husban: Türkiye ile İlişkilerimiz İttifak Seviyesinin Ötesinde", Anadolu Ajansı, 11 Kasım 2021

sınırlandırma ve kendine doğru yaklaşıma zorlama döneminin de sonunu getirmiştir. İsrail'de özellikle Mart'ta yapılan seçimlerden sonra Netanyahu'suz bir hükümet kurulması ve akabinde de Isaac Herzog'un cumhurbaşkanı seçilmesi iki ülke arasındaki iletişim kanallarının açılmasını sağlamıştır. Türkiye'nin bölge ülkeleriyle normalleşme girişimleri kapsamında önce Mısır ve ardından da BAE ile gerçekleştirdiği görüşmeler gibi İsrail ile de görüşmeler yapıldığı anlaşılmıştır. Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın farklı platformlarda yaptığı açıklamalarda İsrail ile normalleşme konusunda istekli olduklarını belirtmesi İsrail medyasının bir kısmı tarafından gerçekçi bulunmayarak ihtiyatla karşılanırsa da muhtemel bir normalleşme konusunda İsrail'in Türkiye'den daha istekli olduğu söylenebilir.

Amerikan yönetiminden alınan sinyaller, koronavirüs (Covid-19) pandemisinin etkilerinin azalmasını müteakip İsrail-Filistin sorununun çözümlenmesi için, Filistinlilerin de hesaba katılacağı daha adil bir anlaşma kotarma niyetinde olduğunu göstermektedir. İsrail'in önceliği ABD'nin tekrar İran nükleer anlaşmasına dönmesinin engellenmesi olacağından Filistinlilerle muhtemel bir anlaşmaya hayır demeyeceği ancak bu konuda Washington'dan bazı tavizler koparmak isteyebileceği de değerlendirilmektedir. Ancak İsrail'in hak ihlallerinin özellikle Mayıs'taki saldırılarından sonra Amerikan kamuoyunda daha fazla tartışılır hale geldiği ve Yahudi diasporasının da bu ihlalleri daha fazla gizleyemediği görülmüştür. Ayrıca yıl içerisinde UCM'nin aldığı Filistin topraklarında yargılama yetkisinin olduğuna dair kararın da İsrail üzerinde baskı oluşturduğu görülmektedir. Her ne kadar İsrail, UCM'ye savunma yapmamış olsa da mahkemenin re'sen yargılama yetkisi bulunduğundan 2022 içerisinde şikayete konu olayların sorumluları hakkında bir karar çıkması halinde Tel Aviv yönetimi için zorlu bir süreç başlayacaktır.

Sonuç olarak 2022’de bölgede yeni gelişmelerin yaşanması ve bölge ülkelerinin mevcut konumlarında radikal değişiklikler olması kaçınılmaz gözükmemektedir. Türkiye’nin hayata geçirdiği yeni ekonomik modelin gereği olarak daha fazla üretmek ve ürettiği malları ihraç etmek istemesi halihazırda sorunlu ilişkilere sahip olduğu Mısır, BAE ve Suudi Arabistan gibi ülkelerin yanı sıra İsrail ile de normalleşmesini gerekli kılmaktadır. Ancak Türkiye’nin 2016’da İsrail ile normalleşmesinin arka planında etkili olan Doğu Akdeniz gaz boru hattı gibi bir projenin eski cazibesinin kalmadığı da muhakkaktır. Bununla birlikte Doğu Akdeniz’deki deniz yetki alanlarının belirlenmesi ve muhtemel bir münhasır ekonomik bölge anlaşmasının yanı sıra Suriye’de devam eden güvenlik sorunlarının da görüşmelere konu olacağı düşünölmektedir.

Buna mukabil 2016’daki normalleşme anlaşmasında Türkiye’nin taleplerinden biri olan ama İsrail tarafından yerine getirilmeyen Gazze ablukasının kaldırılması hususu da iki ülke arasındaki muhtemel müzakerelerde gündeme gelebilecektir. Zira artık İsrail’i koşulsuz destekleyen bir ABD değil bilakis yeni bir İsrail-Filistin barış planını kotarma niyetinde olan ve hatta İran ile yeniden nükleer anlaşma imzalamak isteyen bir ABD bulunmaktadır. Bu durum İsrail’in pazarlık kozunu zayıflatmakta ve daha makul olmaya zorlamaktadır. Türkiye ile düşmanlığının kendisine bir şey kazandırmadığını gören İsrail’in hem ulusal çıkarları gereği hem de Washington’ın Tahran ile yeniden nükleer anlaşma imzalaması sonrası İran lehine değişecek bölgesel güç dengesinde süreci kendi lehine değiştirebilmek için Ankara ile ilişkilerini düzeltmeye gayret edeceği tahmin edilmektedir.

KRONOLOJİ

- 15 Ocak Filistin’de on beş yıl aradan sonra Meclis, devlet başkanlığı ve Ulusal Konsey seçimlerinin yapılacağı açıklandı.
- 5 Şubat UCM, İsrail’in işgal altında tuttuğu Filistin topraklarında yargı yetkisinin olduğuna hükmetti.
- 23 Mart İsrail’de erken genel seçim yapıldı.
- 2 Nisan Ürdün’de başarısız bir darbe girişimi oldu.
- 30 Nisan Filistin’deki seçimlerin ertelendiği açıklandı.
- 10-21 Mayıs Doğu Kudüs’teki Şeyh Cerrah Mahallesi’nde olaylar başladı. İsrail askerleri Mescid-i Aksa’yı bastı ve Gazze’ye yönelik hava saldırıları yapıldı.
- 2 Haziran Türkiye ile Filistin arasında 2018’de imzalanan “Güvenlik İşbirliği Antlaşması” *Resmi Gazete*’de yayımlanarak yürürlüğe girdi.
- 13 Haziran Yeni İsrail hükümeti güvenoyu alarak göreve başladı.
- 1 Temmuz İsrail cumhurbaşkanı seçimini Isaac Herzog kazandı.
- 10 Temmuz Cumhurbaşkanı Erdoğan, Filistin Devlet Başkanı Mahmud Abbas ve beraberindeki heyeti kabul etti.
- 12 Temmuz Cumhurbaşkanı Erdoğan, Herzog’u arayarak tebrik etti.
- 14 Ağustos Türkiye ile Ürdün arasında 2019’da imzalanan “Ticari ve Ekonomik İşbirliği Anlaşması” *Resmi Gazete*’de yayımlanarak yürürlüğe girdi.
- 16 Ağustos Dışişleri bakanı Mevlüt Çavuşoğlu Ürdün’e resmi ziyarette bulundu.
- 6 Ekim İsrail mahkemesi Yahudilerin Mescid-i Aksa’da ibadet edebileceğine dair bir karar aldı.
- 21 Ekim MİT, Mossad’ın 15 kişilik casus ağını deşifre etti.
- 22 Ekim İsrail, 6 Filistinli STK’yı terörist organizasyon ilan etti.
- 27 Ekim İsrail, Batı Şeria’da 3 bin yeni konut planını kabul etti.
- 12 Kasım İsraili bir çift İstanbul’da casusluk suçundan tutuklandı.
- 18 Kasım Cumhurbaşkanı Erdoğan, İsrail Cumhurbaşkanı Herzog ve Başbakan Bennet ile telefonda görüştü.
- 22 Aralık Cumhurbaşkanı Erdoğan, Türk Yahudi Toplumu ve İslam Ülkeleri Hahamlar İttifakı üyelerini kabul etti.

TÜRKİYE'NİN İRAK POLİTİKASI 2021

FATİH OĞUZHAN İPEK

Doktora Öğrencisi, Sakarya Üniversitesi Ortadoğu Enstitüsü

GİRİŞ

Türkiye'nin Irak ile ilişkilerinde koronavirüs (Covid-19) salgınının etkisinde ilişkilerin durağan seyrettiği 2020'ye benzer şekilde 2021'de de durağanlık devam etti. Irak'ta iç ve dış siyasi, güvenlik ve toplumsal karışıklıklar Ankara-Bağdat ilişkilerinin canlanmasına ket vurdu. Irak 2021'de başta seçim yasaı olmak üzere erken seçim hazırlıkları ile meşgul oldu. Diğer yandan Washington ile stratejik diyalog görüşmeleri yürüttü ve bu görüşmelerden 31 Aralık 2021'e kadar Amerikan muharip askeri birliklerinin çekilmesi kararı çıktı. Milis yapıların Amerika Birleşik Devletleri (ABD) Büyükelçiliği ve askeri birliklerinin konuşlu olduğu üslere saldırılar düzenlemesi ise Irak'ta güvenlik zafiyetini artırdı.

Türkiye'nin Irak'ın kuzeyindeki PKK kamplarına yönelik hava ve kara operasyonları 2021'de de gerginliklere sebep oldu. Buna rağmen Ankara-Bağdat ilişkilerinde durağan da olsa son yıllardaki olumlu hava hakimdi. Ankara'dan Bağdat ve Erbil'e Ocak'ta milli savunma bakanı ve genelkurmay başkanı, Ağustos'ta dışışleri ve ticaret bakanları düzeylerinde ziyaretler gerçekleşti. Öte yandan Irak tarafından savunma ve dışışleri bakanları seviyesinde Ankara'ya üst düzey ziyaretler yapıldı. Bu görüşmelerde ikili ilişkilerin ekonomik ve güvenlik boyutlarıyla geliştirilmesine dair kararlılık mesajları verildi. Irak'ın Türkiye'nin savunma sanayiine ilgisi ise iki ülke arasında savunma alanında iş birliğinin yolunu açtı.

2021 ekonomik ilişkiler açısından da önemli gelişmelere sahne oldu. Irak'ın temel gelir kaynağı olan petrol fiyatlarının koronavirüs salgını öncesi seviyesine gelmesi Irak ekonomisini kriz sarmalından çekti. Bu nedenle iki ülke ticaret hacminin genişlemesine dair beklenti doğdu. Ancak Washington yönetiminin getirdiğı İran yaptırımları dolaylı yönden iki ülkenin dış ticaretinin daralmasına yol açtı. İran yaptırımları üçüncü ülkeleri dış ticaretlerinde dolar yerine altın gibi alternatif araçları kullanmaya sevk etti. Bu çerçevede altın ithalatını çeşitlendirme yoluna giden Türkiye, Irak'tan gerçekleştirdiğı altın ithalatını Birleşik Arap Emirlikleri (BAE) ve İsviçre'ye kaydırđı. Bu nedenle iki ülke ticaret hacmi yüzde 21 daraldı. Ekonomik ilişkileri ilgilendiren son önemli gelişme ise Türkiye'nin elektrik sıkıntısı yaşayan Irak'a elektrik ihracatına başlamasıydı.

MERKEZİ HÜKÜMET İLE İLİŞKİLER

Irak'ta 2021'de erken seçim sürecine girilirken Türkiye, terör örgütü PKK'nın hükümet kurulma belirsizliğı üzerinden Irak'ın kuzeyinde alan kazanmasını önlemek adına hamlelerde bulundu. 2020'de PKK'nın Sincar'daki etkinliğini ortadan kaldırmak üzere Birleşmiş Milletler (BM) öncülüğünde ABD ve Türkiye'nin destek

verdiği Sincar anlaşması imzalanmıştı.¹ Bu anlaşmanın tatbik edilmemesi Türkiye'yi gerek Irak resmi makamları ile temaslarını sürdürmeye gerekse askeri operasyonlar icra etmeye mecbur bıraktı. Bu minvalde 18 Ocak 2021'de Milli Savunma Bakanı Hulusi Akar ve Genelkurmay Başkanı Orgeneral Yaşar Güler Bağdat'ı ziyaret etti. Irak Başbakanı Mustafa Kazımi, Akar ve Güler'i hükümet sarayında kabul etti. Görüşmede iki ülke arasındaki ortak konular ve askeri dayanışmanın güçlendirilmesi ele alındı. Irak'tan Türkiye'ye yönelik gerçekleştirilen terör saldırılarını kabul etmediklerini ifade eden Kazımi, ülkesinin bu tür tehditleri bertaraf etmesinin ancak güvenlik güçlerinin tüm ülke topraklarında varlığını göstermesiyle mümkün olacağını belirtti. Bu vesileyle Irak Başbakanı Kazımi, ordunun güçlendirilmesi için Türkiye'nin de desteğine ihtiyaç olduğunu aktardı.² Buna karşılık Milli Savunma Bakanı Akar NATO'daki bilgi ve tecrübelerin aktarılması, ortak eğitimler ve personellere dil eğitimi vermek suretiyle Irak ordusuna destek vereceklerini ifade etti.³ Bu kapsamda 26 Ocak'ta NATO Irak Misyonunda görev yapmak üzere Türkiye'den 25 askeri danışman Irak'a gitti.⁴

Türkiye'nin PKK'nın Irak'ın kuzeyindeki etkinliğini ortadan kaldırma amacıyla tatbik ettiği ikinci yol askeri operasyon başlatmak oldu. İlk olarak 10 Şubat 2021'de Türk Silahlı Kuvvetleri (TSK) Irak'ın kuzeyinde Gara bölgesindeki PKK hedeflerine yönelik "Pençe-Kartal 2" operasyonunu başlattı. İkinci olarak 24 Nisan'da Metina, Zap, Avaşin, Basyan ve Kandil bölgelerine yönelik

¹ Bilgay Duman, "PKK'nın Irak'taki Yeni Stratejisi", Fikir Turu, 5 Ocak 2021.

² "Ortadoğu Gündemi: 18-24 Ocak", ORSAM, 24 Ocak 2021, https://www.orsam.org.tr/d_hbanaliz/ortadogu-gundemi-18-24-ocak-2021.pdf, (Erişim tarihi: 9 Nisan 2022).

³ "Türkiye-İrak, Türkiye-Erbil Arasındaki İş Birliği, Terörle Mücadelede Çok Önemli Gelişmelere Sebep Olabilecek", T.C. Milli Savunma Bakanlığı, 20 Ocak 2021, <https://www.msb.gov.tr/SlaytHaber/2012021-14568>, (Erişim tarihi: 9 Nisan 2022).

⁴ "25 MSB Personeli NATO Irak Misyonu'nda Görev Yapmak Üzere Irak'a Gitti", Anadolu Ajansı, 26 Ocak 2021.

“Pençe-Şimşek” ve Pençe-Yıldırım” operasyonlarını düzenledi. Söz konusu operasyonlara ilişkin açıklamada bulunan Milli Savunma Bakanı Hulusi Akar “Irak kuzeyinden halkımıza, üs bölgelerimize yönelik terör saldırılarını bertaraf etmek ve hudut güvenliğimizi sağlamak amacıyla uluslararası hukuktan doğan meşru müdafaa haklarımız doğrultusunda”⁵ operasyonu başlattıklarını belirtti.

Irak’ın kuzeyine yönelik operasyonlar neticesinde Türkiye ile Haşdi Şabi (HŞ) çatısı altında yer alan İran yanlısı milis örgütler arasında gerilimler de yaşanmıştır. Sincar anlaşmasına da karşı çıkan bu milis örgütler Suriye’ye açılan rotanın üzerinde yer alan Ninova bölgesi ve Sincar’da Türkiye ve Irak Kürt Bölgesel Yönetimi’nin (IKBY) nüfuz sağlamasını engelleme amacı taşımaktadır.⁶ Bu milis gruplardan birisi olan Nuceba Hareketi “Irak topraklarının işgal edilmesi noktasında ABD ile Türkiye’yi aynı görüyoruz”⁷ açıklamasında bulunmuştur. Türkiye’nin PKK’ya yönelik askeri operasyonlarını “Türk işgali” olarak niteleyen milis örgütlerle bağlantısı bulunan siyasi partilerin medyası, Türkiye’nin operasyonlarının iki ülke arasındaki siyasi ve güvenlik ittifakları kapsamında gerçekleştiği gerçeğini görmezden gelmektedir.⁸ Türkiye’nin Başika Üssü’ne iki defa füze saldırısı düzenlenmesi Ankara’nın bölgedeki askeri aktivizminin sonlandırılmasına yönelik mesaj niteliği taşımaktadır. Diğer yandan DEAŞ’ın gerilemesi ve Türkiye’nin bölgedeki kararlı adımları, PKK ve İran’a yakın milis örgütlerini aynı

⁵ “Milli Savunma Bakanı Akar: Metina ve Avaşın-Basyan’da 400’e Yakın Hedef Karadan, 60’tan Fazla Hedef ise Havadan Vuruldu”, Anadolu Ajansı, 24 Nisan 2021.

⁶ Mehmet Alaca, “İran Yanlısı Milisler Neden Erbil’e Saldırdı?”, ORSAM Görüş, 17 Şubat 2021, <https://www.orsam.org.tr/tr/iran-yanlisi-milisler-neden-erbile-saldiridi>, (Erişim tarihi: 9 Nisan 2022).

⁷ “Nuceba Hareketi: ABD ile Türkiye Bizim Gözümüzde Aynıdır”, Rudaw, 10 Ağustos 2021.

⁸ Zaed Abdulvahab, “Sincar: Müttefiklerin Terör Örgütlerine Karşı Savaş Alanı”, ORSAM Görüş, 22 Şubat 2021, <https://www.orsam.org.tr/tr/sincar-muttefiklerin-teror-orgutlerine-karsi-savas-alani>, (Erişim tarihi: 9 Nisan 2022).

çıklarlar çerçevesinde hareket etmeye itmiştir.⁹ İran'a yakınlığıyla bilinen Asaib Ehli'l-Hak ve Ketaib Hizbullah gibi HŞ gruplarının Sincar yakınlarına konuşlandırılması PKK militanlarının bölgede kalmasına yardımcı olmaktadır.¹⁰

Türkiye, Sincar anlaşması çerçevesinde Bağdat hükümetinin PKK'ya karşı harekete geçmesini gündeme getirmektedir. PKK, Irak'ın egemenliğine tehdit olsa da Bağdat ve Ankara arasında terör örgütüne yönelik risk algısında farklılıkların olduğunu ifade etmek gerekir. Irak Başbakanı Mustafa Kazımi, Türkiye'nin PKK ile mücadelesi çerçevesinde yaptığı müdahalelerle ilgili duyduğu rahatsızlığı ifade eden Iraklı liderlerden biridir. Buna karşılık PKK, Irak merkezi hükümet ile doğrudan çatışmadığı sürece merkezi hükümetin bu terör örgütüne karşı ciddi bir tavır sergilemesi zor gözükmemektedir. 30 Ağustos'ta Bağdat'ta düzenlenen Radifeyn Forumu'nda konuşan Irak Savunma Bakanı Cuma İmad, Peşmerge Bakanlığı Sekreteri Caber Yaver'e hitaben PKK'nın Irak kökenli bir örgüt olmadığını ve bu örgütün Irak'tan çıkarılma sorumluluğunun IKBY'ye ait olduğunu ifade etmiştir.¹¹

21 Ağustos'ta Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan ile Irak Başbakanı Mustafa Kazımi iki ülke ilişkilerini ve bölgesel konuları ele aldıkları bir telefon görüşmesi gerçekleştirdi. Cumhurbaşkanı Erdoğan, Irak ile ticari, askeri ve istihbarat alanlarında ilişkilerdeki olumlu gidişattan memnun olduklarını ve terörle mücadele konusundaki iş birliğini artırmak gerektiğini ifade etti. PKK'nın Kandil, Mahmur ve Sincar'daki varlığının sürdürdüğüne dikkat çeken

⁹ Watheq Sadoon, "Erbil ve Başika Saldırıları: Olası Failler ve Hedefler", *Sabah*, 17 Nisan 2021.

¹⁰ Feyzullah Tuna Aygün, "Sincar Anlaşması'nın Önündeki Engel: PKK", ORSAM Görüş, 9 Mart 2021, <https://orsam.org.tr/tr/sincar-anlasmasinin-onundeki-engel-pkk>, (Erişim tarihi: 9 Nisan 2022).

¹¹ "Irak Savunma Bakanı: PKK Iraklı Bir Güç Değil, Kürdistan Bölgesi'nden Çıkarılmalı", *Basnews*, 31 Ağustos 2021.

Cumhurbaşkanı Erdoğan, bu terör örgütüne yönelik düzenlenen son operasyonda sadece terör örgütü mensuplarının hedef alındığını, vurulan hedefin terör örgütünün iddia ettiği gibi hastane veya sağlık merkezi değil PKK'nın barınma yerlerinden biri olduğunu muhatabına ilettili.¹²

28 Ağustos'ta Bağdat'ta Irak'ın ve bölgenin güvenliğinin yanı sıra ekonomi ve iklim konularının da ele alındığı "Bağdat İş Birliği ve Ortaklık Konferansı" düzenlendi. Irak Başbakanı Mustafa Kazımı'nın mektup göndererek ülkesinin birçok komşu ve müttefikini davet ettiği zirve için Türkiye'den dışişleri bakanı düzeyinde katılım gerçekleşti. Başbakan Kazımı zirvenin açılış konuşmasında Irak topraklarının başkalarına saldırı, bölgesel ve uluslararası çatışma sahası olmasını kabul etmediklerini vurguladı. Bu açıklama Türkiye'nin Irak politikasını motive eden unsurlardan biridir. Zirveye katılan Türkiye Dışişleri Bakanı Mevlüt Çavuşoğlu da Irak'ın istikrarının sağlanması için Türkiye'nin desteğini sürdüreceğini belirtti. Çavuşoğlu ayrıca iki ülke arasında var olan iki sınır kapısına ek olarak yeni bir sınır kapısı açılmasının ekonomik iş birliğine ve ortaklığa önemli katkısının olacağını da ifade etti.¹³

Türkiye ile Irak arasında önemli mesafe katedilen bir diğer iş birliği savunma sanayiinde gerçekleşti. 19 Ağustos'ta İstanbul'da düzenlenen Uluslararası Savunma Sanayii Fuarı'na (IDEF'21) katılan Irak Savunma Bakanı Cuma İnad, Milli Savunma Bakanı Hulusi Akar ile bir araya geldi. Savunma Bakanı İnad, Türkiye'den Bayraktar TB2 ve 12 adet T129 ATAK helikopter satın almak için teklif vererek sözleşme istediklerini, Bayraktar SİHA alımı konusunda uzlaşmaya varıl-

¹² "Irak Başbakanı Mustafa Kazımı ile Telefon Görüşmesi", T.C. Cumhurbaşkanlığı, 21 Ağustos 2021, <https://tccb.gov.tr/basin-aciklamalari/365/130089/irak-basbakani-mustafa-kazimi-ile-telefon-gorusmesi>, (Erişim tarihi: 23 Nisan 2022).

¹³ Ortadoğu Gündemi: 23-29 Ağustos", ORSAM, 29 Ağustos 2021, https://www.orsam.org.tr/d_hbanaliz/ortadogu-gundemi-23-29-agustos-2021.pdf, (Erişim tarihi: 23 Nisan 2022).

dığını açıkladı.¹⁴ 2 Ekim'de Türkiye Savunma Sanayii (SSB) Başkanı İbrahim Demir temaslarda bulunmak üzere Irak'ı ziyaret etti. Irak Savunma Sanayii Başkanı Muhammed Derraci ile bir araya gelen Demir, Irak'ta barış ve istikrar konusunda atılan adımları desteklediklerini ifade ederken mevkidaşı Derraci ise Türkiye'den Irak'a askeri sanayi teknolojisi aktarımı konusunda anlaşmaya varıldığını, ülkesinde hafif silah, mühimmat ve uçak takip sistemleri üretiminin yapılması için Türkiye'den destek alınacağını belirtti. Ayrıca Irak güçlerinin sınır ve terör operasyonlarını izlemesi ve güvenlik takip balonları üretimi yapması için de ortak mutabakat zaptı imzalandı.¹⁵

Irak'ta Türkiye'yi yakından ilgilendiren bir başka gelişme Ekim'de yapılan erken genel seçimlerdi. Ülkede 2019'da başlayan sistem karşıtı gösteriler neticesinde erken seçimleri düzenleyen yeni bir seçim yasası çıkarılmış ve bu yasa yerelde güçlü olan siyasi partilerin önemini artırmıştı. Dolayısıyla seçimlerde Sadr İttifakı, Kürdistan Demokrat Partisi ve Sünni partiler yüksek oy oranları alırken Zafer Koalisyonu, Ulusal Hikmet Akımı ve Fetih İttifakı gibi Şii partiler çok düşük oy oranları elde ettiler.

Türkiye, Irak'ta PKK kaynaklı güvenlik meselelerinin yanında DEAŞ ile mücadele sürecinde tahrip olan bölgelerin kalkınmasına yönelik de çaba sarf etmektedir. 24 Mart'ta Türkiye'nin Musul Başkonsolosu Mehmet Küçüksakallı, Irak'ın Musul Valiliğinde Vali Necim Cuburi ile Türkiye'nin Irak'a hibe edeceği araçlara ilişkin bir protokol imzaladı. Dokuz belediye aracından ikisinin Musul'a, birisinin Telafer'e ve geri kalanının da Kerkük ve Diyala vilayetlerine gönderildiği beyan edildi.¹⁶ 24 Ekim'de Türkiye'nin Bağdat Büyükelçisi

¹⁴ "Irak Türkiye'den SİHA ve ATAK Helikopteri Satın Almak İstiyor", Rudaw, 1 Eylül 2021.

¹⁵ "Irak ve Türkiye Arasında Savunma Sanayisi Alanında İş Birliği", Anadolu Ajansı, 2 Ekim 2021.

¹⁶ "Türkiye Irak'ın Musul, Kerkük ve Diyala Kentlerine Belediye Araçları Hibe Edecek", Anadolu Ajansı, 24 Mart 2021.

Ali Rıza Güney, Musul Valisi Necim Cuburi ile Musul'da görüştü. Türkiye'nin Musul'da imar çalışmalarına değinen Büyükelçi Güney bir dönem DEAŞ'ın mahkemesi olan binanın Türk İşbirliği ve Koordinasyon Ajansının (TİKA) katkılarıyla Musul'un medyadaki sesi haline dönuŐtüĐünü belirtti.¹⁷ Son olarak 19 Kasım'da Türkiye Ticaret Bakanlığının ev sahipliğinde Türk ve Iraklı iş insanlarını bir araya getiren "Türkiye-Irak İş, Yatırım ve Müteahhitlik Forumu" vesilesiyle Türkiye Ticaret Bakanı Mehmet Muş, Musul halkının refahını artırmak maksadıyla Musul'da organize sanayi bölgeleri inşa edilmesinin önemine değindi.¹⁸ Dolayısıyla Türkiye, DEAŞ ile mücadele sürecinde büyük tahribata uğrayan Musul'un imarına ihtimam gösterdi.

İKBY İLE İLİŞKİLER

PKK, Suriye'deki kolu PYD'nin yapmaya çalıştığına benzer şekilde Irak'ın kuzeyinde de hakimiyet kurma arayışındadır. DEAŞ'ı bahane ederek müdahale ettiği Musul'un Sincar ilçesinde "kantonlaşma"ya giden PKK bu bölgeyi kontrol altında tutan İKBY idaresini ve Irak'ın ülkesel egemenliğini tehdit etmektedir. PKK'nın bu bölgede yapılaşmasını engellemek için Ekim 2020'de BM gözetiminde Irak merkezi hükümeti ve İKBY arasında Sincar'daki "yabancı güçlerin çekilmesi"ni öngören Sincar anlaşması imzalanmıştır.¹⁹ Buna göre Erbil ile koordinasyon içerisinde olan Bağdat, Sincar'da güvenliğin tesis edilmesinde rol alacak; "dışarıdan gelen" silahlı gruplar ve PKK, Sincar'ın çevresine çıkarılacak; Irak ordusu, federal polis ve istihbarat kurumu Sincar'da yayılacaktır.

¹⁷ "TİKA'dan bir başarı hikayesi daha..." Bkz. Ali Rıza Güney, Twitter, 24 Ekim 2021, https://twitter.com/alirizaguney_tc/status/1452230164377751556, (Erişim tarihi: 24 Nisan 2022).

¹⁸ "Bakan Muş, "Türkiye-Irak İş, Yatırım ve Müteahhitlik Forumu'nda Konuştu", T.C. Ticaret Bakanlığı, 19 Kasım 2021, <https://ticaret.gov.tr/haberler/bakan-mus-turkiye-irak-is-yatirim-ve-muteahhitlik-forumunda-konustu>, (Erişim tarihi: 23 Nisan 2022).

¹⁹ Duman, "PKK'nın Irak'taki Yeni Stratejisi".

Sincar anlaşmasının tatbik edilmesinin yakın takipçisi olan Türkiye'nin Savunma Bakanı Hulusi Akar ve Genelkurmay Başkanı Orgeneral Yaşar Güler 19 Ocak'ta Irak'a gerçekleştirdikleri resmi ziyarette Bağdat'ın yanı sıra Erbil'de bir araya geldikleri IKBY makamlarıyla da PKK nedeniyle Irak güvenlik denkleminde önemli bir sorun haline gelen Sincar'da ve genel olarak Irak'ta terörle mücadele konusunu ele aldılar.²⁰ Ayrıca Akar ve Güler, PKK'nın uyuşturucu, silah ve insan kaçakçılığı yapan eli kanlı uluslararası bir terör örgütü olduğunu vurguladılar. IKBY Başbakanı Mesrur Barzani ile görüşmesinde Bakan Akar, Sincar'daki durumun normale dönmesi ve yerinden edilmiş kişilerin evlerine dönebilmesi için Sincar anlaşmasının tatbik edilmesi ve bölgedeki yasa dışı güçlerin çıkarılması konularını da dile getirdi.²¹ PKK'nın sınırlandırılması konusunda Türkiye'nin attığı bir diğer adım Irak'ın kuzeyinde üs tesis etme girişimiydi. Türkiye'nin Irak'ın kuzeyinde başlattığı operasyonların akabinde 30 Nisan'da İçişleri Bakanı Süleyman Soylu, IKBY sınırları içinde yer alan Metina bölgesine yeni bir üs kurulacağını açıkladı. Soylu, Türkiye'nin denetimini yapacağı bu üs ile Kandil'e geçiş hatının kontrol altında tutulacağına değindi.²²

EKONOMİK İLİŞKİLER

Petrol fiyatlarındaki dalgalanmaların doğurduğu iktisadi durgunluk, siyasi istikrarsızlık ve yolsuzluğun pençesindeki Irak ekonomisi 2021'de de krizden kurtulamadı. Irak ekonomisinin 2020'de yüzde 11 daraldığını açıklayan Uluslararası Para Fonu (IMF) 2021'de yüzde 6 büyüdüğünü beyan etse de para biriminin devalüe edilmesi ve elektrik kesintileri büyük sorun oluşturdu. Devalüasyon enflasyonu yükseltirken petrol ve doğal gaz fiyatlarındaki

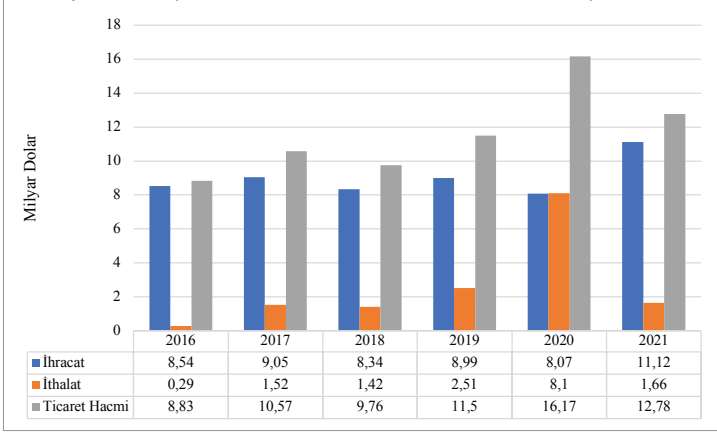
²⁰ Abdulvahab, "Sincar: Müttefiklerin Terör Örgütlerine Karşı Savaş Alanı".

²¹ "Ortadoğu Gündemi: 18-24 Ocak".

²² "Metina'ya Askeri Üs Kurulacak", *Yeni Şafak*, 31 Nisan 2021.

keskin düşüş İran'dan ithal edilen elektriğin borcunun ödenmesinde güçlük doğurdu.²³

Grafik 1. Türkiye-İrak Yıllık Ticaret Hacmi (2016-2021, Milyar Dolar)

Kaynak: Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK) verilerinden derlenmiştir.

* TÜİK'teki ithalat verilerinde 2021'de petrol ve petrol ürünlerine dair ithalatın önemli bir kısmı resmi istatistiklerin dışında tutulduğu için Irak'tan gerçekleştirilen ithalat rakamı gerçekte farklıdır. Bu nedenle genel ticaret verileri için TÜİK verileri esas alınmıştır. Türkiye'nin Irak'tan enerji ithalatı konusunda ise EPDK verilerine göre Türkiye 2021'de Irak'tan yaklaşık 13,7 milyon ton petrol ithal etmiştir.

TÜİK verilerine göre iki ülkenin 2020'de 16,2 milyar dolara ulaşan dış ticaret hacmi 2021'de 12,8 milyar dolara geriledi. Geçtiğimiz beş yıl ile kıyaslandığında dış ticaret hacmi 2016'dan beri 8,8 milyar dolardan 2020'ye kadar 16 milyar dolara yükselerek yüzde 83,1 oranında artış gösterdi. Bununla birlikte ithalat/ihracat rakamları incelendiğinde dış ticaret hacmindeki bu sıçramanın Türkiye'nin ithalatından kaynaklandığı görülmektedir. 2021'de ise iki ülke arasındaki dış ticaret hacmi yüzde 25 geriledi. 2020'de 8,1 milyar dolar Irak'a olan ihracat yüzde 30 artış göstererek 11,1 milyar dolar seviyesine yükselirken Irak'tan ithalatın 8,1 milyar dolardan yüzde 75 düşüş göstererek 1,7 milyar dolara gerilediği görüldü (Grafik 1).

²³ "İran'ın Borçlarından Dolayı Irak'a Gaz Akışını Durdurması Elektrik Krizine Yol Açtı", Anadolu Ajansı, 23 Ocak 2022.

2021'de iki ülke arasındaki ekonomik ilişkilerde dikkat çeken bir diğer ayrıntı TÜİK verilerine göre Türkiye'nin Irak'tan ithalata tında bir önceki yıla kıyasla yüzde 80 düşüşün yaşanmış olmasıdır. TÜİK'in 2021'e ait verileri incelendiğinde Irak ile ithalata konu olan ürün grupları içerisindeki bu azalışın "kıymetli veya yarı kıymetli taşlar, kıymetli metaller, inciler, taklit mücevherci eşyası ve metal para" başlığındaki fasıl üzerinde yoğunlaştığı görülmektedir. Bu fasıldaki ithalatın 2020'de 7,9 milyar dolardan 2021'de 973 milyon dolara düştüğü anlaşılmaktadır. Dolayısıyla başlı başına bu kalem Irak ile ithalatta yaşanan düşüşü göstermektedir. İhracat ayağında ise yüzde 37,79 artış yaşanmıştır. İhracatta ürünlerin işlenip yeniden ihraç edildiği kıymetli taşlar kaleminde artış gözlemlenmiştir (Tablo 1 ve 2).

TABLO 1. TÜRKİYE'NİN İRAK'TAN İTHALATINDA ÖNE ÇIKAN ÜRÜN GRUPLARI (2019-2021, MİLYON DOLAR)				
	2019	2020	2021	DEĞİŞİM ('21/'20, YÜZDE)
Kıymetli veya yarı kıymetli taşlar, kıymetli metaller, inciler, taklit mücevherci eşyası, metal paralar	2.401	7.948	973	-87,7
Mineral yakıtlar, mineral yağlar ve bunların damıtılmasından elde edilen ürünler	143	129	471	265,1
Bakır ve bakırdan eşya	51	50	58	16
Kurşun ve kurşundan eşya	16	18	27	49,9
Odun veya diğer lifli selülozik maddelerin hamurları, geri kazanılmış kağıt veya karton	13	10	52	420
Ham postlar, deriler (kürkler hariç) ve köseleler	10	8	16	100
Plastikler ve mamulleri	9	6	14	133,3

Kaynak: TÜİK verilerinden derlenmiştir.

* TÜİK'teki ithalat verilerinde petrol ve petrol ürünlerine dair ithalatın önemli bir kısmı resmi istatistiklerin dışında tutulduğu için Irak'la ilgili fasıllara dair değerlendirmede bu kalemin dahil edilmediğini tekrar belirtmek gerekir.

TABLO 2. TÜRKİYE’NİN İRAK’A İHRACATINDA ÖNE ÇIKAN ÜRÜN GRUPLARI (2019-2021, MİLYON DOLAR)

	2019	2020	2021	DEĞİŞİM (‘21/‘20, YÜZDE)
Kıymetli veya yarı kıymetli taşlar, kıymetli metaller, inciler, taklit mücevherci eşyası, metal paralar	552	556	645	16
Mobilyalar, yatak takımları, aydınlatma cihazları, reklam lambaları, ışıklı tabelalar vb., prefabrik yapılar	532	508	555	9,2
Değirmencilik ürünleri, malt, nişasta, inülin, buğday gluteni	485	472	531	12,4
Kazanlar, makinalar, mekanik cihazlar ve aletler, nükleer reaktörler, bunların aksam ve parçaları	499	493	588	19,2
Hububat, un, nişasta veya süt müstahzarları, pastacılık ürünleri	412	407	405	-0,4
Elektrikli makina ve cihazlar, ses kaydetme-verme, televizyon görüntü-ses kaydetme-verme cihazları	460	419	498	18,8
Plastikler ve mamulleri	552	556	645	16
Demir veya çelikten eşya	368	366	472	28,9
Demir ve çelik	247	314	324	3,1
Örme giyim eşyası ve aksesuarı	420	299	277	7,3
Etlere ve yenilen sakatat	375	307	424	38,1

Kaynak: TÜİK verilerinden derlenmiştir.

Türkiye, altın rezervlerinin güçlü tutulmasına ve çeşitlendirilmesine önem vererek ülke ekonomisinin dış müdahaleler karşısında kırılabilirliğini azaltmayı hedeflemektedir. ABD’nin üçüncü ülkelerle ticarete getirdiği yaptırımlar nedeniyle doların kullanılmaması dış ticaretin altın gibi alternatif araçlarla yapılmasını gündeme getirmektedir. Türkiye altın rezervini artırma politikası çerçevesinde Irak’a ek olarak BAE ve İsviçre gibi ülkelere altın ithalatını arttırmıştır.²⁴ Diğer yandan Türkiye’de son dönemde

²⁴ Recep Tayyip Gürlere ve Mustafa Şeyhmus Küpeli, “Türkiye’nin Irak Politikası 2020”, *Türk Dış Politikası Yıllığı 2019*, ed. Burhanettin Duran, Kemal İnat ve Mustafa Caner, (SETA Yayınları: İstanbul: 2021), s. 261.

altın üretimi ciddi seviyede yükselmiştir. 2017'de 22,5 ton olan altın üretimi 2020'de 42 ton ile rekor kırdıktan sonra 2021'de 39 tona düşmüştür.²⁵

Vatandaşlar düzeyinde iki ülke arasındaki ekonomik ilişkileri ilgilendiren bir diğer husus Türkiye'de yabancılara yapılan konut satışlarıdır. TÜİK verilerinde yabancılara yapılan konut satışlarında Iraklılar 2020'de ikinci sıraya düşmüştür. 2020 öncesi son beş yıllık süreçte Iraklılar en çok konut satın alan yabancı grup iken son iki yıldır İranlılar konut alımlarında birinci sıraya yerleşmiştir. 2020'de yabancılara satışı yapılan 41 bin 298 konuttan 6 bin 674'ünü satın alan Iraklılar ikinci sıraya gerilemiştir. 2021 verilerine göre yabancılara satılan 59 bin 282 konuttan 8 bin 661'ini Iraklılar satın alarak yine İranlıların ardından ikinci sırada yer almıştır.²⁶

2021 içerisinde Türkiye ile Irak arasında gerek bakanlar gerekse üst düzey bürokratlar düzeyinde gerçekleşen birçok görüşmede iki ülke ekonomik ilişkileri önemli gündem maddelerinden biri oldu. Bunların en başında Türkiye Ticaret Bakanı Mehmet Muş'un 18 Ağustos'ta Irak'ı ziyaret ederek Irak Cumhurbaşkanı Berham Salih, Irak Başbakanı Mustafa Kazımi, mevkidaşı Ala Cuburi ve Ulaştırma Bakanı Nasır Şibli ile görüşmesi geldi. Türkiye'nin Irak ile ekonomik ilişkilerine ivme kazandıracak projeleri görüşme imkanı bulan Muş iki ülke arasındaki dış ticaret hacminin 20 milyar dolara çıkartılmasına dair hedef konulduğunu, Türkiye'nin Irak'a katacağı önemli tecrübe ve birikimleri bulunduğunu ve taraflar arasında karşılıklı kazan kazan ilişkisi olduğunu vurguladı. Irak'a ihraç edilen Türk ürünlerinin buradan Körfez bölgesine ulaştırılmasıyla ilgili de görüşmeler gerçekleştirdiklerini aktaran Muş büyük ölçekli bu projelerin hem Türkiye hem de bölgeye önemli kazanımları ola-

²⁵ Altın Madencileri Derneği verilerinden derlenmiştir.

²⁶ TÜİK verilerinden derlenmiştir.

çağına işaret etti.²⁷ Ayrıca Bakan Muş'un görüşmeleri neticesinde 19 Kasım'da Türk ve Iraklı iş adamlarını bir araya getirecek Türkiye-Irak İŞ Forumu'nun İstanbul'da düzenlenmesi kararı alındı. 19 Kasım'da Ticaret Bakanı Mehmet Muş'un ev sahipliğinde Irak Ticaret Bakanı Ahmet Ubeyde başta olmak üzere Iraklı ve Türk STK temsilcileri, iş adamları ve çeşitli sektörlerin temsilcilerinin katılımı ile "Türkiye-Irak İŞ, Yatırım ve Müteahhitlik Forumu" düzenlendi. Forumda Türkiye ile Irak arasında yatırım ve ticaret konularında iş birliğinin önündeki engeller Irak tarafına iletildi. Bu engellerin arasındaki Türk plakalı turların Irak'ın orta ve güney bölgelerine inmesi ve Türk iş insanlarının Irak'a götürdüğü iŐçilerin vize ve oturma izinleri prosedürlerinin kolaylaştırılması talep edildi.²⁸

Türkiye ile Irak arasındaki ekonomik ilişkilerin geliştirilmesine yönelik yapılan bir diğer üst düzey ziyaret ise 28 Ağustos'ta Türkiye Dışişleri Bakanı Mevlüt avuŐođlu'nun Bağdat İŞ Birliği ve Ortaklık Konferansı'na katılması olmuştur. Türkiye'nin Irak'ta iş birliği kurmak istediği alanlara temas eden avuŐođlu, FiŐhabur'dan Bağdat'a otoyol ve demir yolunun yapımı, Bağdat ve Basra arasındaki kara yolu ve demir yollarının rehabilitasyonu, Musul'da organize sanayi bölgesi kurulması, Basra Fav Limanı'nın geliştirilmesine katkı sağlanması, sulama ve su yönetimi alanında projelerin hayata geçirilmesinde katkı vermeye hazır olduklarını ifade etti.²⁹

Ayrıca Türkiye'nin Irak ile dış ticaret hacmine büyük katkısı olacağı dŐnlen ikinci sınır kapısı projesinin detaylandırılması da gerekir. Türkiye'nin 2016'dan beri gündeme getirdiği Habur Sınır Kapısı'na ek ikinci bir gümrük kapısı olan Ovaköy Sınır Kapısı

²⁷ "Bakan Muş: "Irak ile Ticaret Hacmini Yükseltmek İŐtiyoruz", T.C. Ticaret Bakanlığı, 20 Ağustos 2021, <https://ticaret.gov.tr/haberler/bakan-mus-irak-ile-ticaret-hacmini-yukseltmek-istiyoruz>, (Erişim tarihi: 23 Nisan 2022).

²⁸ "Ticaret Bakanı Muş'tan İki Ayda İkinci Irak Ziyareti", Anadolu Ajansı, 24 Eylül 2021.

²⁹ "Dışişleri Bakanı avuŐođlu: Terör rgt PKK'nın Irak'taki Varlığı Asla Kabul Edilemez", Anadolu Ajansı, 23 Nisan 2022.

projesi ile mal ve hizmetlerin Irak üzerinden Kuveyt, Katar, BAE ve diğer Körfez ülkelerine ulaştırılması hedeflenmektedir. Bu projeye ilişkin Dış Ekonomik İlişkiler Kurulu (DEİK) Türkiye-Irak İş Konseyi Başkanı Emin Taha, Türkiye'yi hem kara yolu hem de demir yolu ile Körfez ülkelerine bağlayacak Ovaköy-Basra Körfezi arasındaki mesafenin 1.200 kilometre olacağını açıklamıştır.³⁰

ENERJİ TİCARETİ

2021'de Türkiye'nin Irak'tan petrol ithalatında³¹ yükseliş trendi devam etmiştir. 2020'de 11,6 milyon ton olan toplam petrol ithalatı 2021'de 13,7 tona yükselmiştir. Irak, Türkiye'nin en çok petrol ithal ettiği ülke konumunu korumuştur. 2019'a kadar Türkiye'nin toplam ham petrol ithalatında İran birinci sırada yer alırken Mayıs 2019'da ABD'nin İran'a uyguladığı ikincil yaptırımlardan dolayı diğer ülkelere tanıdığı muafiyetlerin kalkması Türkiye'yi Rusya ve Irak'tan petrol ithalatını artırmaya yöneltmiştir.³² Türkiye'nin Irak'tan yalnızca ham petrol ithal ettiği görülmektedir.

TABLO 3. TÜRKİYE'NİN İRAK'TAN PETROL İTHALATI (2021, BİN TON)

	OCAK	ŞUBAT	MART	NİSAN	MAYIS	HAZİRAN
Miktar	604,4	737,5	1.085,7	1.050,4	1.085,7	985,8
Pay (Yüzde)	22,78	30,16	32,04	29,41	32,04	24,7
	TEMMUZ	AĞUSTOS	EYLÜL	EKİM	KASIM	ARALIK
Miktar	1.234,3	1.644,6	1.075,4	1.384,7	1.644,6	1.183,0
Pay (Yüzde)	28,73	38,38	27	32,93	38,38	29,37

Kaynak: EPDK petrol piyasası aylık sektör raporlarından derlenmiştir.

³⁰ "Haber Sınır Kapısı'na Ek İkinci Gümrük Kapı Açılıyor", Haber 7, 3 Mart 2021.

³¹ EPDK verilerine göre toplam petrol ithalatı ham petrol, motorin türleri, fuel oil türleri, havacılık yakıtları, denizcilik yakıtları ve diğer ürünleri içermektedir. Irak'tan sadece ham petrol ithal edildiği görülmektedir.

³² Kemal İnat ve Mustafa Caner, "Türkiye'nin İran Politikası 2019", *Türk Dış Politikası Yıllığı 2019*, ed. Burhanettin Duran, Kemal İnat ve Mustafa Caner, (SETA Yayınları, İstanbul: 2020), s. 72-73.

2021’de enerji başlığı altında gelişen bir diğer iş birliği alanı olan Türkiye’den Irak’a elektrik ihracatı 2020’de başlamıştır. İnan’ın ödenmemiŐ faturaları gerekçe göstererek Irak’a gaz ihracatını düşürmesi Irak merkezi hükümeti üzerinde baskı unsuru oluşturmuştur. Irak’ın İnan’dan elektrik tedarikinde sorunlar yaşaması farklı kaynaklara yönelmesine sebep olmuştur. Irak yeterli elektrik hizmeti verilebilmesi için Katar’dan gaz alımı yaparken Suudi Arabistan ile de 500 megavat elektrik tedarik etmek üzere anlaşmıştır. Bu noktada Türkiye, Irak’ın elektrik tedarikçilerini çeşitlendirme arayışında önemli bir alternatif olarak görölmektedir. Bu minvalde Türkiye’nin Irak’a elektrik ihracatı Aralık 2021’de Aksa Aksen Enerji Ticareti A.Ő.’nin lisans almasıyla başlamıştır. 1 Kasım 2021’e kadar devam eden elektrik ihracatı toplamda 650 megavata ulaşmıştır.³³ Irak’ın söz konusu elektriği Türkiye’den İKBY’ye giden elektrik Őebekesi üzerinden tedarik ettiği bildirilmiştir. İKBY ile Türkiye arasındaki 400 megavata ulaŐacak elektrik Őebekesi inşasına dair projenin çalışmaları da devam etmektedir.³⁴ Irak böylece Türkiye’nin elektrik ihraç ettiği Bulgaristan, Yunanistan ve Gürcistan’dan sonra dördüncü ölke olmuştur.

³³ “Turkey Begins Electricity Export to Iraq”, Anadolu Agency, 28 Aralık 2020.

³⁴ “کردستان: بده ربط المركز مع تركيا كهربائياً عبر شبكة الإقليم” (Kürdistan: Bölge Őebekesi Üzerinden Türkiye’den Elektrik Tedariki Başlayacak)”, INA, 18 Temmuz 2021.

KRONOLOJİ

- 18 Ocak Milli Savunma Bakanı Hulusi Akar ve Genelkurmay Başkanı Orgeneral Yaşar Güler Bağdat'ı ziyaret etti.
- 26 Ocak NATO Irak Misyonunda görev yapmak üzere Türkiye'den 25 askeri danışman Irak'a gitti.
- 10 Şubat TSK, Irak'ın kuzeyinde Gara bölgesindeki PKK hedeflerine yönelik "Pençe-Kartal 2" operasyonunu başlattı.
- 24 Nisan TSK, Metina, Zap, Avaşin, Basyan ve Kandil bölgesine yönelik "Pençe-Şimşek" ve Pençe-Yıldırım" operasyonlarını başlattı.
- 28 Nisan Ali Rıza Güney, Türkiye'nin Bağdat büyükelçisi olarak atandı.
- 21 Ağustos Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan ve Irak Başbakanı Mustafa Kazımi iki ülke ilişkileri ve bölgesel konuları ele aldıkları bir telefon görüşmesi gerçekleştirdi.
- 28 Ağustos Dışişleri Bakanı Mevlüt Çavuşoğlu "Bağdat İş Birliği ve Ortaklık Konferansı"na katıldı.
- 19 Kasım Ticaret Bakanı Mehmet Muş'un ev sahipliğinde Irak Ticaret Bakanı Ahmet Ubeyde başta olmak üzere Iraklı ve Türk STK temsilcileri, iş adamları ve çeşitli sektörlerin temsilcilerinin katılımı ile "Türkiye-İrak İş, Yatırım ve Mütteahhithlik Forumu" düzenlendi.

TÜRKİYE'NİN MİSİR POLİTİKASI 2021

İSMAİL NUMAN TELCİ

Doç. Dr., Sakarya Üniversitesi Ortadoğu Enstitüsü (ORMER) ve ORSAM Başkan Yardımcısı

GİRİŞ

Türkiye-Mısır ilişkilerinde 2013'ten bu yana yaşanan anlaşmazlıklar son yıllardaki bölgesel rekabetle birlikte derinleşse de 2021'de başlayan heyetler arası istikşafı görüşmeler sonucunda normalleşme konusunda ilerleme kaydedilmiştir. Türkiye'nin Birleşik Arap Emirlikleri (BAE) ve İsrail'le, Mısır'ın da Katar'la yeniden üst düzey temaslar kurmasıyla birlikte taraflar arasında bölgesel rekabetin derinden hissedildiği Libya ve Doğu Akdeniz'deki etkileşimler konusunda da dönüşüm yaşanmıştır. Bu durum ise iki ülke ilişkilerinde yumuşamaya vesile olmuştur. Dolayısıyla 2020'nin yaz aylarında istihbarat servisleri arasında görüşmelerin gerçekleştiğine dair basına servis edilen bilgiler 2021 boyunca dışişleri bakanlıkları arasındaki

görüşmelere kapı aralamıştır. 2021 boyunca ilişkilerde yaşanan normalleşme konusu resmi makamların yanı sıra iki ülke kamuoyunda da tartışılan önemli bir mesele olmuştur.

Libya ve Doğu Akdeniz’de 2021 boyunca yaşanan dönüşümlerin yanı sıra 2017 Körfez krizi sonrası Türkiye ile BAE ve kısmen de Suudi Arabistan arasında normalleşme yaşanması Türkiye ile Mısır ilişkilerine de tesir etmiştir. Bu minvalde bölgesel kriz hatları üzerinde iki ülke arasında yaşanan görüş ayrılıklarından doğan ittifak dengelerinde de dönüşüm gündeme gelmiştir.

Ticari ve kültürel ilişkiler önceki yıllarda olduğu gibi 2021’de de siyasi krizden bağımsız olarak devam etmiştir. Bu durum bir yönüyle normalleşme süreçlerinin gerekliliğini ortaya koyan bir husus olarak değerlendirilebilir. Her iki aktör de uluslararası alanda yaşanan sorunlardan doğan gıda, sağlık ve enerji gibi sektörlerdeki krizlerden etkilenirken bu zor dönemde birbirlerine olan ihtiyacın farkında olmuştur. Benzer şekilde toplumsal ve kültürel ilişkiler noktasında da 2021 boyunca ilerlemeler kaydedilmiştir. Bu minvalde Yunus Emre Enstitüsünün (YEE) Kahire ofisi ve Yurt Dışı Türkler ve Akraba Topluluklar Başkanlığının (YTB) çalışmaları iki ülke toplumları arasındaki ilişkilere katkı sunmuştur.

Buradan hareketle 2021’de Ankara-Kahire ilişkilerinin temel gündem maddesi normalleşme görüşmeleri olmuştur. İki ülke arasındaki normalleşmenin en önemli boyutları ise Doğu Akdeniz ve Libya’daki dönüşümlerden hareketle bu dosyalar üzerinde tarafların ortak çıkar alanlarında buluşup buluşamayacaklarıdır. Ticari ve kültürel ilişkiler incelendiğinde ise koronavirüs (Covid-19) salgınından dolayı düşen ticaret verilerinin bu yıl önceki yılların da üzerine çıktığı görülmüştür. Dolayısıyla bu alanlardaki ilişkiler de normalleşme konusundaki görüşmelerin verdiği motivasyonla gelişmeye devam etmektedir.

NORMALLEŞME GİRİŞİMLERİ

2013'te Mısır'da demokratik yollarla seçilmiş Cumhurbaşkanı Muhammed Mursi yönetimine karşı yapılan askeri müdahalenin ardından iki ülke arasında gerilen ilişkiler 2021'in ilk aylarıyla beraber hızlanan diplomasi trafiği ile sekiz yıl aradan sonra olumlu sinyaller vermeye başlamıştır. Ekonomik ilişkilerde devam eden istikrarlı görünüm ve toplumsal anlamda yaşanan etkileşimlerin bu normalleşme girişimlerini tetiklediği söylenebilir. Diğer taraftan Mısır'ın Etiyopya ile yaşadığı Rönesans Barajı krizi, Sina Yarımadası'ndaki DEAŞ varlığı ve milli güvenlik çıkarlarıyla bağlantılı olarak Libya'da izlenen politikaların revize edilme ihtiyacı, Sisi yönetiminin Ortadoğu ve Afrika özelindeki sorunlarda Türkiye gibi bölgede etki ve nüfuz alanı yüksek bir aktörün dolaylı ya da doğrudan desteğini alma ihtiyacını ön plana çıkarmıştır. Buna paralel olarak Türkiye ise Mısır'ın Libya krizinin çözümü noktasında daha yapıcı bir pozisyon benimsemesi, Doğu Akdeniz'deki enerji kaynakları çerçevesinde kazan kazan prensibini önceleyen bir politika izlemesi ve daha genel anlamda bölgesel meselelerde rekabetten ziyade iş birliği odaklı bir yaklaşımı hayata geçirmesi gibi hususları dikkate alarak Kahire yönetimiyle normalleşme sürecini yeni bir politika tercihi olarak belirlemiştir.

Türkiye ve Mısır arasında bir süredir gerçekleşen istihbari ve alt düzeyli diplomatik görüşmeler 10 Nisan 2021'de Dışişleri Bakanı Çavuşoğlu ve Mısırlı mevkidaşı Samih Şükri arasında gerçekleşen telefon görüşmesi ile önemli bir aşama kaydetmiştir. Tarafların ılımlı söylemleri ve ilişkilerin normalleştirilmesi yönündeki niyet beyanları 5 Mayıs'ta Türkiye Dışişleri Bakan Yardımcısı Büyükelçi Sedat Önal ve Mısırlı mevkidaşı Hamdi Sanad Loza arasında başlayan istikşafi görüşmelerle sonuçlanmıştır. Mısır Dışişleri Bakanlığı sözcüsü Ahmet Hafız istikşafi görüşmelerin iki ülke arasındaki ilişkilerin ikili düzeyde ve bölgesel bağlamda normalleşmesine yol aç-

bilecek gerekli adımların atılmasına odaklandığını kaydetmiştir.¹ Diğer taraftan Türk ve Mısırlı heyetler arasında Kahire’de gerçekleşen görüşmelerin oldukça samimi bir havada ve geniş bir gündem ışığında sürdüğü her iki ülkenin dışışleri bakanlıkları tarafından basına duyurulmuştur.

İstikşafı görüşmelerin ikinci turu 7 Eylül’de iki ülkenin dışışleri bakan yardımcılarını başkanlığındaki heyetler arasında Ankara’da gerçekleşmiştir. Görüşmelerde Libya ve Suriye gibi bölgesel kriz noktalarının yanı sıra Irak, Filistin ve Doğı Akdeniz’deki gelişmeler ele alınmıştır.² İkinci tur görüşmelerle alakalı olarak Ekim’de Mısır’ın yerel televizyon kanalı MBC’ye konuşan Dışışleri Bakanı Şükri’nin “İlerlemesini umduğumuz bazı gelişmeler var” açıklamaları devam eden diplomasi trafiğinin ve ilişkilerdeki normalleşmenin bazı hususlarda ağır ilerlediğine işaret etmektedir.³ Öyle ki 23 Kasım’da AK Parti Genel Başkanvekili Numan Kurtulmuş’un “Türkiye’nin Mısır halkıyla en ufak bir sorununun olmadığı; yolu askeri darbelerle kesilen bir ülke olarak darbeye karşı bir duruş sergilendiğı” yönündeki açıklamalarının bu argümanı desteklediğı ifade edilebilir.⁴

Diğer taraftan Aralık’ta İstanbul’da üçüncüsü düzenlenen Türkiye-Afrika Ortaklık Zirvesi’ne katılan Dışışleri Bakan Yardımcısı Hamdi Sanad Loza zirvenin bölge ülkelerinin ekonomik kalkınma ve güvenliğine katkıda bulunacağını vurgularken Türkiye ile Mısır arasındaki ticari ilişkilerde karşılıklı yatırım ve turizm alanındaki iş birliklerinin artırılması noktasında adımların atılması gerektiğini

¹ Aydoğıan Kalabalık, “Türk ve Mısır Dışışleri Heyeti Arasındaki Siyasi İstışareler Kahire’de Başladı”, Anadolu Ajansı, 5 Mayıs 2021

² “Mısır ile Adım Adım Normalleşme: Ankara’da Görüşme”, TRT Haber, 7 Eylül 2021.

³ “Mısır Dışışleri Bakanı’ndan Türkiye Açıklaması: İlişkiler Gelişme Gösteriyor”, Haber 7, 4 Ekim 2021.

⁴ Serdar Bitmez, Ekrem Biçeroğılu ve Hacer Başer, “Numan Kurtulmuş: Mısır Halkıyla En Ufak Bir Sorunumuz Yok”, Anadolu Ajansı, 23 Kasım 2021.

belirtmiştir.⁵ Ayrıca 2021'de hız kazanan normalleşme adımları sivil toplum ve medya üzerinde de kendini göstermiştir. Bu kapsamda söylem bazında da bir yumuşamaya gidildiği gözlemlenmiştir.

REKABETTEN İŞ BİRLİĞİNE BÖLGESEL MESELELERE YAKLAŞIMLAR

ABD'de Joe Biden'ın iktidara gelişi, Libya'da başlayan milli uzlaşma süreci ve farklı dinamikler pek çok kriz noktasında karşı karşıya gelen iki ülkenin bölgesel ve uluslararası anlamdaki ittifak dengelerini yeniden gözden geçirmelerine yol açmıştır. Yine aynı dönem içinde Türkiye'nin BAE ve kısmen Suudi Arabistan ile attığı normalleşme adımları Mısır'ın parçası olduğu bölgesel ittifaklar sistemi içinde Türkiye ile devam eden müzakereleri canlı tutma gereğini ön plana çıkarmıştır. Bu bağlamda Doğu Akdeniz ve Libya iki bölgesel aktör arasındaki ilişkilerin en güçlü test edildiği sahalar olmuştur.

LİBYA'DAKİ GELİŞMELER BAĞLAMINDA İLİŞKİLER

Sınır güvenliği, ekonomik çıkarlar ve bölgesel jeopolitik denklem içindeki güç mücadelesi bakımından Libya meselesini yakından takip eden Mısır'ın 2021'de Libya politikasında keskin bir dönüşüm içinde olduğu gözlemlenmiştir. Bu değişim 2019'da Mısır'ın desteklediği doğudaki milis güçlerin lideri Halife Hafter'in başkent Trablus'a yönelik başlattığı saldırının başarısız olması ve akabinde başlayan diyalog süreci ile açıklanabilir. Öyle ki 2020'nin sonlarına doğru dönemin meşru hükümeti ile İçişleri Bakanı Fethi Başağa üzerinden temas kuran Mısır'ın toplumsal tabanda karşılığı olmayan ve Libya'da istikrar karşıtı faaliyetleriyle ülkeyi çatışma ortamına sürükleyen Hafter seçeneğinden giderek uzaklaştığı ve

⁵ Ferdi Bayat, "Türkiye-Afrika Ortaklık Zirvesi'ne Mısır da Katıldı", Anadolu Ajansı, 18 Aralık 2021.

Libya'daki müttefiklerini çeşitlendirmek suretiyle ülkenin batısına yönelik açılımını genişletme yoluna gittiği görölmüŐtür.

Mısır bu stratejisinin bir uzantısı olarak Mart'ta kurulan Abdulhamid Dibeybe liderliğindeki Milli Birlik Hükümetini (MBH) olumlu karşılamış ve yeni oluşan yapılanma içinde saf dışı kalmamak adına diplomatik temaslarını artırmıştır. Nitekim Eylül'de Başbakan Dibeybe'nin Kahire ziyareti kapsamında iki ülke arasında 14 mutabakat muhtırası ve 6 anlaşma imzalanmıştır.⁶ Türkiye ise Aralık 2021'de benzer açılımı Libya'nın doğusuna yapmış ve Büyükelçi Kenan Yılmaz'ın ziyaretlerinin yanında Tobruk merkezli Parlamento Başkanvekili Fevzi Nuveyri liderliğindeki bir heyet de Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan tarafından kabul edilmiştir.⁷

Uzun süren iç savaş ortamının ardından Libya'da yeniden barışın tesis edilerek demokratik seğıimlere gidilmesi Türkiye ve Mısır'ın temel öncelikleri arasında yer almaktadır. Bu noktada Mısır sayıları bir milyona varan Mısırlı iŐçilerin 2011 öncesinde olduğu gibi yeniden Libya'ya dönüşünü bu iŐçilerin ülkeye sağladığı döviz girdisi açısından çok önemli bir kazanım olarak değerlendirmektedir. Ayrıca Libya'da 2014 ve 2019 iç savaŐlarına benzer şekilde oluşacak kaos ortamının Mısır'a sıçrama ihtimalinin Sisi yönetimini uluslararası hukuk sınırları içinde Libya'nın yeniden birliğini sağlamaya yönelik mücadele veren ve askeri varlığını bu amaca uygun olarak kullanan Türkiye ile ortak hareket etmeye istekli hale getirdiği söylenebilir. Bu doğrultuda gerek pratikte gerekse söylem bazında 2021 boyunca her iki ülke de ortaya çıkabilecek askeri alternatiflerin siyasi sürece ket vurmasına engel olmaya çabalamıştır.

⁶ "Mısır ve Libya Arasında 14 Mutabakat Muhtırası ve 6 Anlaşma İmzalandı", *Habertürk*, 17 Eylül 2021.

⁷ "Cumhurbaşkanı Erdoğan, Libya Temsilciler Meclisi Başkanvekili El-Nuveyri'yi Kabul Etti", *Hürriyet*, 15 Aralık 2021.

Nitekim Libya'da 24 Aralık 2021'de planlanan seçimlerin iptal edilmesi ile yeniden bir meşruiyet krizi patlak vermiştir. Dolayısıyla orta ve uzun vadeli çıkarlar bağlamında birbiriyle örtüşen iki bölgesel güç olan Türkiye ve Mısır'ın Libya'da üstleneceği ara buluculuk rolünün, siyasi sürecin Libya halkı lehine sonuçlanması adına kritik öneme sahip olacağı söylenebilir.

DOĞU AKDENİZ'DEKİ GELİŞMELER BAĞLAMINDA İLİŞKİLER

Libya meselesinde olduğu gibi Doğu Akdeniz bölgesi de 2021'e kadar Türkiye ve Mısır arasındaki tartışmalı konulardan birisi olma özelliğini korumuştur. Ancak Yunanistan ve Güney Kıbrıs Rum Yönetimi'nin (GKRY) başını çektiği Türkiye karşıtı cephenin savlarının Mısır'da tam anlamıyla karşılık bulmaması, Mısır'ın Yunanistan ve GKRY ile yaptığı kıta sahanlığı anlaşmalarının hakkaniyet ilkesiyle örtüşmemesi ve Mısır'ın görece en az kazançlı ülke olduğu gerçeğinin Mısır medyasında ve toplumunda gündeme taşınması Doğu Akdeniz özelinde Ankara ve Kahire arasındaki olası iş birliği imkanlarına işaret etmiştir.

Bu anlamda ilk önemli gelişme Mısır'ın Akdeniz'de 24 parselle ayırdığı bölgeyi petrol ve doğal gaz arama ve üretim faaliyetleri için 18 Şubat'ta ihaleye çıkarması olmuştur. Mısır'ın 18'inci parsel olarak duyurduğu alanı Türkiye'nin Doğu Akdeniz'de belirlemiş olduğu kıta sahanlığını dikkate alarak belirlemesi Türk karar vericileri nezdinde oldukça olumlu karşılanırken bu karar Yunanistan ve GKRY'nin tepkileriyle karşılaşmıştır. Dışişleri Bakanı Mevlüt Çavuşoğlu "Mısır, bizim kıta sahanlığımıza saygı gösteriyor. Biz de bunu olumlu karşılıyoruz" sözleriyle memnuniyetini belirtmiş ve "Doğu Akdeniz'de en uzun kara suları ve sınırları olan iki ülke olarak ilişkilerin seyrine göre biz de deniz yetki alanları konusunu Mısır'la müzakere edebiliriz" ifadelerini kullanmıştır.⁸ Bu doğrultuda

⁸ "Bakan Çavuşoğlu: Mısır'la Anlaşma İmzalayabiliriz", TRT Haber, 3 Mart 2021.

2022’de hidrokarbon kaynakları bakımından zengin Doğu Akdeniz bölgesinde iki ũlke arasındaki yakınlaşmanın sũrmesi beklenmektedir. Hiç ŐuĖhesiz taraflar arasındaki mũzakere ve yeni bir kıta sahanlığı anlaşması sinyalleri Yunanistan’ın önemli oranda kaygılanmasına ve bu birlikteliğe zarar vermeye yönelik adımlar atmasına yol açaacaktır.

EKONOMİK İLİŞKİLER

İki ũlke arasındaki ekonomik ilişkiler son sekiz yıldaki gergin ilişkilere rağmen belirli bir seviyeyi korumuş ve 2018’den itibaren ticaret hacmi 5 milyar dolar seviyesinde devam etmiştir. 2020’de ticari ilişkilerde pandemi sebebiyle gerileme yaşansa da 2021’de ticaret hacmi eski seviyeyi de geğip 6,7 milyar dolara ulaşarak rekor kırmıştır. Bilindiği gibi Mısır, Tũrkiye’nin Afrika’da en fazla ticaret yaptığı ũlkelerin başında gelmekte ve siyasi krizlere rağmen ekonomik ilişkilerdeki uyum artarak devam etmektedir. Nitekim hem Mısır iÇin Tũrkiye hem de Tũrkiye iÇin Mısır önemli bir ekonomik pazardır. Tũrkiye İstatistik Kurumunun (TũİK) son ũç yıldaki verileri incelendiğinde Tũrkiye’nin 2021’de Mısır’a gerĖekleŐtirdiĐi ihracatın 4,5 milyar dolar ile rekor seviyeye ulaştığı, Mısır’dan gerĖekleŐtirdiĐi ithalatın da 2,2 milyar dolar olduğu gŕlmektedir.

2021’de iki ũlke arasındaki ticari ilişkilerin ivme kazanmasının sebeplerinden biri ŐuĖhesiz normalleşme girişimlerinin iş dũnyasına yansımasıdır. İki ũlke arasındaki siyasi krizin normalleşme sũrecine girmesi, gŕmrũk ve bũrokratik engellerin azalmasını sağlamasının yanında iş insanlarının ekonomik ilişkileri geliştirme hususunda teşvik edilmesine de olanak vermiştir. Bu bağlamda Ticaret Bakanını Mehmet Muş’un Tũrkiye ile Mısır arasında diplomatik ilişkilere paralel olarak ticari ve ekonomik bağları da gelecek dŕnemde gũçlendirmeyi planladıklarını aÇıklaması bunun bir gŕstergesi olarak

değerlendirilebilir.⁹ İş dünyasındaki ortaklığa örnek olarak TOBB Başkanı Rifat Hisarcıklıoğlu'nun beraberindeki iş adamı heyetiy-le birlikte 26-27 Eylül arasında Mısır'ı ziyaret etmesi gösterilebilir. Mobilya, tekstil ve gıda gibi alanlarda ihracatın olumlu bir seyrinde gerçekleşmesi de iki ülke ekonomik ilişkilerinin daha da gelişme potansiyeli taşıdığını göstermektedir. Özetle küresel gıda krizi ile bağlantılı biçimde iki ülkenin başta tarım olmak üzere çeşitli alanlarda iş birliklerini 2021'de başlayan olumlu atmosferle ileriye taşıyacağı öngörülmektedir.¹⁰

**TABLO 1. TÜRKİYE-MİSİR TİCARET HACMİ
(2019-2021, MİLYON DOLAR)**

YILLAR	İHRACAT	İTHALAT	TOPLAM TİCARET HACMI
2019	3.508	1.903	5.411
2020	3.136	1.722	4.858
2021	4.519	2.211	6.730

Kaynak: TÜİK

Diğer taraftan normalleşmenin ekonomik ilişkilere yansımalarının gözlemlendiği bir diğer alan Türkiye'nin Mısır'dan yaptığı sıvılaştırılmış doğal gaz (LNG) ithalatıdır. Türkiye, Mısır'ın 2021 LNG ihracatında toplam 1,05 milyon ton ile Çin'in ardından ikinci sırada yer almıştır.¹¹ Türkiye'nin 2021'de Mısır ile LNG alışverişindeki artışın 2022'de rekor düzeye ulaşması ve küresel tedarik zincirinde yaşanan kriz sebebiyle bu ülkeden en fazla LNG ithal eden ülke konumuna gelmesi beklenmektedir. Ayrıca normalleşmenin seyrine

⁹ "Türkiye ile Mısır Arasındaki Ticaret Ne Kadar?", Ekoturk, 4 Mayıs 2021, <https://www.ekoturk.com/haber/turkiye-ile-misir-arasindaki-ticaret-ne-kadar>, (Erişim tarihi: 6 Mayıs 2022).

¹⁰ Mehmet Fatih Erdoğan, "Türkiye-Mısır İlişkilerinin Normalleşmesi Ekonomide Yeni Fırsatlar Doğurabilir", Anadolu Ajansı, 1 Mayıs 2021.

¹¹ "Mısır, Çin'in Ardından En Çok LNG'yi Türkiye'ye Satı", Deniz Haber, 31 Ocak 2022, <https://www.denizhaber.net/misir-cinin-ardindan-en-cok-lng-yi-turkiyeye-satti-haber-106657.htm>, (Erişim tarihi: 6 Mayıs 2022).

göre Doğu Akdeniz'deki doğal gazın Avrupa'ya ihraç edilmesi noktasında Mısır-Türkiye arasında önemli iş birliği imkanlarının ortaya çıkması da öngörülebilir. Uluslararası sistemde Rusya-Ukrayna savaşı ve koronavirüs salgınının sebep olduğu ekonomik sıkıntılar ile bağlantılı enerji ve gıda krizinin 2021'deki normalleşmenin ortaya çıkardığı olumlu atmosfer sayesinde 2022'de yeni ortaklık fırsatları sunacağı ve iki ülkenin bu sıkıntıları aşmak için kısıtlılıklar sebebiyle ekonomik ilişkilerini artıracığı söylenebilir. Aralık 2021'de İstanbul'da düzenlenen 3. Türkiye-Afrika Ortaklık Zirvesi'ne Mısır Dışışleri Bakan Yardımcısı Büyükelçi Hamdi Sanad Loza'nın katılımı ve zirvede yaptığı konuşmada karşılıklı ticaret, yatırım ve turizm alanlarındaki iş birliği konularına özellikle vurgu yapması 2022'de Türkiye-Mısır ekonomik ilişkilerinin üst seviyelere ulaşacağı düşüncesini güçlendirmektedir.

TÜİK verilerine göre Mısır'dan Türkiye'ye gelen turist sayısında 2019'a kadar artış olduğu gözlemlenmektedir. 2020'de yaklaşık 69 bin turist ile yaşanan düşüşün ise koronavirüs salgınından kaynaklandığı söylenebilir. 2021'de Mısırlı turist sayısı 2019'u yakalayamasa da 2020'ye göre neredeyse iki kat artarak yaklaşık 124 bin rakamına ulaşmıştır. Öte yandan normalleşme sürecine rağmen Mısır'dan Türkiye'ye yapılacak seyahatlerde Mısır yönetiminin 18-40 yaş arasındaki vatandaşlara güvenlik soruşturmasını zorunlu tutması da turist sayısındaki düşüklüğün bir başka nedeni olarak ifade edilebilir.

TABLO 2. TÜRKİYE'Yİ ZİYARET EDEN MISIRLI TURİST SAYILARI (2019-2021)

2019	177.655
2020	68.936
2021	124.483

Kaynak: TÜİK

TOPLUMSAL VE KÜLTÜREL İLİŞKİLER

İki ülke ilişkilerindeki mevcut siyasi krize rağmen toplumlar arası etkileşimde olumsuz anlamda herhangi bir gelişme yaşandığı söylenemez. Söz konusu süreç boyunca Sisi rejiminin kontrolündeki medya organları her ne kadar Türkiye karşıtı bir propaganda yürütse de iki ülke toplumları arasındaki tarihsel ve kültürel ortaklık olumsuz bir algının yükselmesini engellemektedir. Nitekim bu durum gerek sosyal medyada gerekse toplumsal etkileşimlerde açıkça tecrübe edilmektedir. 2021'de ivme kazanan normalleşme süreciyle de Sisi yönetiminin kontrolündeki medyada Türkiye hakkındaki olumsuz içeriklerde nispeten azalma yaşandığı söylenebilir. Bununla birlikte iki ülke arasındaki normalleşmenin olumlu yansımalarını ortaya koyan her iki ülkenin dışişleri bakanlıklarının toplumsal meselelere yönelik yaptığı açıklamaların da katkısı açıktır. Bunlardan ilki Türk Dışişleri Bakanlığının Mart¹² ve Nisan'da¹³ Mısır'da meydana gelen iki büyük tren kazasında hayatını kaybedenler için yayımladığı taziye mesajları normalleşme sürecine olumlu katkı sunarken iki ülke toplumları arasındaki yakınlığın normalleşme süreci ile hız kazanacağı izlenimini kuvvetlendirmiştir. Diğer yandan Mısır Dışişleri Bakanlığının da yaz aylarında meydana gelen orman yangınları¹⁴ ve Marmara Bölgesi'nde yaşanan fırtınada hayatını kaybedenler¹⁵ ile ilgili taziye mesajları yayımlamasının aynı şekilde toplumsal meselelere duyarlılığı diplomatik anlamda normalleşme ile bağlantılı olarak artırdığı gözlemlenmektedir. Bir başka dikkat çekici örnek olarak ise önceki senelerde Türkiye'deki toplumsal ve kültürel meselelere yönelik olumsuz açıklamaları ile ön plana çıkan

¹² "Mısır'da İki Tren Çarpıştı: 32 Ölü, 108 Yaralı", Anadolu Ajansı, 26 Mart 2021.

¹³ Mehmet Şah Yılmaz, "Türkiye'den Mısır'daki Tren Kazası İçin Taziye Mesajı", Anadolu Ajansı, 18 Nisan 2021.

¹⁴ "Mısır'dan, Orman Yangınlarıyla Mücadele Eden Türkiye'ye Destek Mesajı", *Milîyet*, 31 Temmuz 2021.

¹⁵ "Mısır'dan Türkiye'ye Taziye Mesajı", TRT Haber, 2 Aralık 2021.

Ezher Üniversitesi'nin orman yangınları ile ilgili yayımladığı taziye mesajı¹⁶ ifade edilebilir.

Mısır'ın Kahire ve İskenderiye şehirlerinde bulunan Yunus Emre Enstitüleri (YEE) faaliyetlerine 2020'de de devam etmiştir. Bu iki şehirde yüzlerce Mısırlı gence bir yandan Türkçe dil eğitimleri verilmeye devam ederken diğer yandan ise Türk kültürüne dair tanıtımlar yapılmıştır. Ayrıca YEE 2021'de 29 Ekim Cumhuriyet Bayramı'nda büyükelçilik ve konsolosluklar ile beraber düzenlediği etkinliklerle¹⁷ ve Mısır'da uzun yıllar yaşamış olan İstiklal Marşı şairi Mehmet Akif Ersoy'un vefat yıl dönümünde düzenlediği anma töreniyle¹⁸ kültürel ilişkilere katkı sunmuştur. Türkçe öğretiminin yanı sıra 2021 boyunca Yurtdışı Türkler ve Akraba Topluluklar Başkanlığı (YTB) tarafından gerçekleştirilen Türkiye Bursları Programı da toplumsal ilişkilere katkı sunmayı sürdürmüştür. Program aracılığıyla her yıl birçok Mısırlı öğrenciye Türkiye'de eğitim almaları için burs imkanı sağlanmakta ve bu sayede kültürel ilişkilerin gelişimine önemli katkılar sunulmaktadır.

SONUÇ

Türkiye ve Mısır arasındaki ilişkiler 2021'in belli dönemlerinde gerçekleşen istikşafı görüşmeler adı altında normalleşme yolunda önemli bir evreye ilerlemiştir. Bu ilerleme mevcut ekonomik ilişkiler ve toplumlar arası etkileşim hesaba katıldığında her iki ülke için de bir kazanç olarak değerlendirilmektedir. Öte yandan uluslararası ve bölgesel jeopolitik bağlamında değişen ittifaklar dengesine paralel olarak Sisi yönetimi, Mısır'ın Libya ve Doğu

¹⁶ "El-Ezher Üniversitesi Orman Yangınlarında Hayatını Kaybedenler için Taziye Mesajı Yayımladı", *Yeni Şafak*, 1 Ağustos 2021.

¹⁷ Ferdi Bayat, "Kahire'de 29 Ekim Cumhuriyet Bayramı Etkinliği Düzenlendi", Anadolu Ajansı, 31 Ekim 2021.

¹⁸ Ferdi Bayat, "Milli Şair Mehmet Akif Ersoy, Kahire'de Anıldı", Anadolu Ajansı, 29 Aralık 2021.

Akdeniz'deki politika önceliklerinde belli bir dönüşüme gitmiştir. Bu dönüşümü Libya'da izlenen agresif politikaların sonuç vermesi ve olası çatışma ortamının oluşturacağı güvenlik tehditleri ile ilişkilendirmek mümkündür.

Öte yandan bu minvalde yaşanan önemli bir gelişme de Doğu Akdeniz'de Mısır'ın 24 parsel ayırdığı bölgeyi petrol ve doğal gaz arama ve üretim faaliyetleri için 18 Şubat'ta ihaleye çıkarması olmuştur. Mısır'ın 18'inci parsel olarak duyurduğu alanı Türkiye'nin Doğu Akdeniz'de belirlemiş olduğu kıta sahanlığını dikkate alarak belirlemesi Türk karar vericileri nezdinde oldukça olumlu karşılanırken Yunanistan ve GKRY'nin ise tepkileriyle karşılaşmıştır.

Son yıllardaki gergin siyasi ilişkilere rağmen belirli bir seviyeyi muhafaza eden ekonomik, toplumsal ve kültürel ilişkilerin 2021'de normalleşme süreci ile ivme kazandığı gözlemlenmekte ve 2022'de bunun daha da ileriye taşınacağı öngörülmektedir. 2021'de Türkiye-Mısır ticaret hacminin 6,7 milyar dolar ile rekor seviyeye ulaşması, Türk-Mısır iş insanlarının normalleşme sürecinin teşvikiyle iş birliği fırsatlarını değerlendirmesi ve bilhassa küresel sistemdeki krizlerle birlikte gıda ve enerji krizi hususunda iki ülkenin birbirine olan ihtiyacı ekonomik ilişkileri daha da ileriye taşıma potansiyelini barındırmaktadır.

Aynı şekilde toplumsal ve kültürel ilişkilerin de tedrici bir şekilde normalleşmenin seyriyle bağlantılı olarak geçmiş yıllara göre daha da gelişeceği öngörülmektedir. Turist sayısında pandemi öncesi seviyeye yaklaşılması, toplumsal meselelerde başta dışişleri bakanlıkları olmak üzere iki ülke toplumlarının ortak acılarda birleşmesi ve Türkiye'nin YEE, YTB gibi kamu kurumları vasıtasıyla yakınlıkları artırmasının toplumsal ve kültürel ilişkileri de önceki yıllara göre daha iyi bir noktaya getirmesi beklenmektedir.

KRONOLOJİ

- 6 Mart Milli Savunma Bakanı Hulusi Akar, Mısır'ın Doğu Akdeniz'de hidrokarbon arama ihalesini yaparken Türkiye'nin daha önce ilan ettiği ve BM'ye bildirdiği deniz yetki alanları sınırlarına sayĐı duymasını olumlu olarak nitelendirdi. Bu kapsamda Akar, Libya ile olduğu gibi Mısır'la da anlaşma, sözleşme ve mutabakat muhtırası gibi çalışmaların önümüzdeki dönemde değerlendirilebileceğine dikkat çekti.
- 27 Mart İhvan Rehberlik Konseyi Başkanvekili İbrahim Munir ile diğer önde gelen muhalifler, Türkiye ile Mısır arasındaki yakınlaşmanın İhvan'ı ve onun taraftarlarını zor duruma sokan “siyasi tutuklular ve insan hakları” meselesinde bir iyileşme sağlanması için bir fırsat umudu doğurduğuna dikkat çekti.
- 12 Nisan Mısır Dışışleri Bakanı Samih Şükri ülkesinin Türkiye ile iki tarafın da faydasına olacak diyalog ve uluslararası hukuk kurallarına uygun ilişkiler kurulmasında istekli olduğunu belirtti. Şükri, Dışışleri Bakanı Mevlüt Çavuşoğlu ile gerçekleştirdiği telefon görüşmesine ilişkin yerel bir televizyon kanalında yaptığı açıklamada “Türkiye'nin son dönemdeki açıklamaları ve jestlerinin takdir edildiğini” belirtti.
- 14 Nisan Dışışleri Bakanı Mevlüt Çavuşoğlu, Mısır ile ilişkilerde yeni bir dönemin başladığına işaret ederek bu çerçevede karşılıklı ziyaret ve görüşmelerin olabileceğini kaydetti. Ayrıca Çavuşoğlu, Mısır'a büyükelçi atanması konusunun henüz görüşülmediğini fakat konunun bakan yardımcılarını düzeyinde yapılacak toplantıda gündeme gelebileceğini ifade etti.
- 18 Nisan Türkiye Dışışleri Bakanlığı, Mısır'da meydana gelen tren kazası nedeniyle taziye mesajı yayımladı. Açıklamada Mısır'ın Kalyubiye vilayetinin Tuh ilçesinde meydana gelen tren kazasında 11 kişinin öldüğü ve çok sayıda yaralı olduğunun üzüntüyle öğrenildiği belirtilerek başsağlığı dilekleri iletildi.
- 20 Nisan AK Parti Grup Başkanvekili Bülent Turan, AK Parti Grubu olarak, Türkiye Cumhuriyeti ile Mısır arasında dostluk grubu oluşturulmasına ilişkin teklifi, Meclis Başkanlığına vereceklerini bildirdi.

- 5 Mayıs Mısır Dışişleri Bakanlığı sözcüsü Ahmet Hafız, Kahire'deki Dışişleri Bakanlığı konutunda başlayan siyasi görüşmelerde Mısır Dışişleri Bakan Yardımcısı Büyükelçi Hamdi Sanad Loza ile Türkiye Dışişleri Bakan Yardımcısı Büyükelçi Sedat Önal'ın başkanlık ettiğini belirtti.
- 6 Mayıs Türkiye ile Mısır heyetlerinin Kahire'de yaptığı istikşafî nitelikli görüşmelerde ikili konuların yanı sıra Libya, Suriye ve Irak'taki durum başta olmak üzere bölgesel konuların da ele alındığı, Doğu Akdeniz'de barış ve güvenliğin sağlanması ihtiyacı üzerinde durulduğu belirtildi.
- 3 Haziran Avrupa Konseyi Başkanı Charles Michel, Türkiye ile Mısır arasındaki diyalogu memnuniyetle karşıladığını belirterek Doğu Akdeniz'deki istikrarın Avrupa için önemli olduğuna dikkat çekti.
- 8 Eylül Türkiye-Mısır istikşafî görüşmelerinin ikinci turu dışişleri bakan yardımcılarının başkanlığındaki heyetler arasında Ankara'da tamamlandı. Görüşmelerde ikili konuların yanı sıra Libya, Suriye, Irak, Filistin ve Doğu Akdeniz'deki gelişmeler dahil bazı bölgesel konular da ele alındı. Yapılan açıklamada "Taraflar ele alınan konularda ilerleme sağlanmasına ve ilişkilerin normalleştirilmesini teminen ilave adımlar atılmasına ilişkin arzularını teyit etmiş, istişarelerin sürdürülmesinde mutabık kalmışlardır" ifadeleri kullanıldı.
- 2 Ekim Mısır Dışişleri Bakanı Samih Şükri, Türkiye ile ülkesi arasındaki ilişkilerin gelişme gösterdiğini bildirdi. İkinci tur görüşmeler hakkında konuşan Şükri, iki ülke arasındaki ilişkilerin gelişme kaydettiğini belirterek "Devam etmesini umduğumuz gelişmeler var" dedi.
- 18 Aralık İstanbul'da düzenlenen 3. Türkiye-Afrika Ortaklık Zirvesi'ne Mısır Dışişleri Bakan Yardımcısı Büyükelçi Hamdi Sanad Loza da katıldı. Loza zirvede yaptığı konuşmasında katılımcı ülkelerin bölgesel kalkınma, istikrar ve güvenliğin sağlanmasına katkıda bulunacağını ifade etti. Loza iki ülke arasında karşılıklı ticaret, yatırım ve turizm alanlarındaki iş birliği konularına da değindi.

TÜRKİYE'NİN AVRUPA BİRLİĞİ POLİTİKASI 2021

TALHA KÖSE

Doç. Dr., İbn Haldun Üniversitesi Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümü

Türkiye'nin dış politika gündeminde yaklaşık on yıldır durağan bir konu olarak yer alan Avrupa Birliği (AB) ile ilişkiler faslı pozitif gündem¹ söyleminin devreye girmesi ile yeni bir momentum kazanmıştır. AB ile ilişkilerde pozitif gündem söylemi hem AB hem de Türkiye tarafında ilişkilerin yeniden hareketlenmesi açısından somut beklentilerin oluşmasına neden olmuştur. Ekim

¹ Pozitif gündem söylemi AB ile Türkiye arasında 2020 yazında Doğu Akdeniz merkezli gerilimin düşürülmesinin ardından Türkiye ile iyi komşuluk prensibi ekseninde aşamalı, şartlı ve geri döndürülebilir bir ilişki geliştirilmesi yaklaşımıdır. Pozitif gündem AB-Türkiye ilişkilerinin birçok alanda yeniden ele alınmasını öngörmektedir. Üyelik müzakerelerinin yeniden canlandırılması ve vize serbestisi maddeleri mesafe alınması planlanan bu gündemin dışında bırakılmıştır. Bkz. "The European Council and Turkey: Searching for a Positive Agenda", European Parliament, (Haziran 2021), [https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/BRIE/2021/694203/EPRS_BRI\(2021\)694203_EN.pdf](https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/BRIE/2021/694203/EPRS_BRI(2021)694203_EN.pdf), (Erişim tarihi: 13 Mart 2022).

2020’de yapılan AB liderler zirvesinde gündeme alınan pozitif gündem vurgusu Türkiye-AB ilişkilerini iyi komşuluk ilişkileri bağlamında, karşılıklı çıkar ve iş birliği ekseninde belli koşullara bağımlı olarak yeniden ivmelendirmeyi hedeflemektedir. Bu yaklaşım 18 Mart 2021’deki liderler toplantısı nihai metninde de kayda geçirilmiştir.²

Pozitif gündem söylemi Türkiye’de AB ile ilişkilerin yeniden canlanması hususunda bir heyecan oluşturmuştur. Ancak somut neticeleri değerlendirildiğinde pozitif gündemin hayata geçirilmesi ve Türkiye-AB ilişkileri açısından 2021 kayıp bir yıl olarak tanımlanabilir. Bu tanımlama ilişkilerin son yıllardaki seyri göz önünde bulundurulduğunda kötümser bir yaklaşım olarak algılanmamalıdır. Zira Türkiye-AB ilişkilerindeki ayrışmanın miladi 2011’dir. Özellikle 15 Temmuz 2016 darbe sürecinin sonrasında ilişkiler iyice gergin duruma gelmiştir. Ancak AB kanadının bu dönem boyunca üyelik perspektifini zikretmemesi ve dondurulmuş müzakere başlıklarını açmaya yanaşmaması Türkiye tarafında samimiyetten uzak bir yaklaşım olarak yorumlanmıştır.

Bu süreçte her iki taraf da ilişkilerin yeniden canlanabilmesi için söylemden çok karşı tarafın somut adımlarına bakılacağını vurgulamıştır.³ Sonuçta iki taraf da ilişkilerin yeniden ivmelenebilmesi açısından beklenen somut adımları atamamış ve ilişkilerdeki durağan seyir devam etmiştir. Bu sorunlar 2021’de aşılammış olsa da Türkiye-AB ilişkileri daha geriye de gitmemiştir. İlişkilerin belli bir düzeyde sabitlenebilmesi bile pozitif gündem yaklaşımının bir kazanımı olarak algılanabilir.

² Avrupa Birliği Konseyi 21 Mart 2021 tarihli liderler toplantısı metni için bkz. “Statement of the Members of the European Council”, European Council, 25 Mart 2021, <https://www.consilium.europa.eu/media/48976/250321-vtc-euco-statement-en.pdf>, (Erişim tarihi: 11 Mart 2022).

³ Ömer Tuğrul Çam, “AB, Türkiye ile Kazan-Kazan Durumu İstiyor”, Anadolu Ajansı, 15 Ocak 2021.

2021'de ABD'nin ve NATO'nun Afganistan'dan plansız şekilde çekilmesi süreci ve Türkiye'nin bu süreçte oynadığı yapıcı rol, Türkiye'nin hem NATO hem de AB açısından stratejik öneminin altını bir kez daha çizmiştir. 2021'in sonunda gerilimin tırmanması ve Şubat 2022'de Rusya'nın Ukrayna'yı işgali ise Türkiye'nin Avrupa güvenliği açısından kritik rolünü tekrar gündeme getirmiştir. Bu iki gelişme ve Türkiye'nin Avrupa'da özellikle Suriyelilerden kaynaklanan göçün yönetilebilmesi açısından oynadığı kritik yapıcı roller Ankara'yı Avrupalı aktörler nezdinde önemli bir konuma taşımaktadır. Kıbrıs konusunda yaşanan fikir ayrılıkları ve Türkiye'nin Kıbrıs'ta iki devletli çözümü savunan yeni yaklaşımı ise AB ve Avrupalı aktörler nezdinde tepki oluşturmuştur.⁴ Yunanistan ve Fransa'nın oluşturmaya çalıştıkları Türkiye karşıtı ittifak da Türkiye-AB ilişkilerine olumsuz yansımıştır. Her ne kadar Almanya bu gerilimde dengeleyici rol oynamaya çalışmış olsa da Türkiye'nin AB dış politika ve savunma kurumları içinde olmaması Türkiye aleyhindeki havanın dengelenmesinin önüne geçmiştir.⁵

TÜRKİYE-AB İLİŞKİLERİNDEKİ TIKANIKLIKLARIN YAPISAL SEBEPLERİ

Türkiye-AB ilişkilerinin ilerleyememesinin yapısal ve konjonktürel gerekçeleri bulunmaktadır. 2021'de Türkiye-AB ilişkilerini yapısal olarak değiştirecek bir gelişme olmamıştır ancak gündelik gelişmeler mevcut yapısal tıkanıklıkları teyit eder şekilde etki oluş-

⁴ "EU, US Reject Erdogan's Plans for a Two-State Solution in Cyprus", Euroactiv, 21 Temmuz 2021, <https://www.euractiv.com/section/global-europe/news/eu-us-reject-erdogans-plans-for-a-two-state-solution-in-cyprus>, (Erişim tarihi: 15 Mart 2022).

⁵ "EU should be in Cooperation with Turkey: Germany's Merkel", *Daily Sabah*, 24 Haziran 2021; Deutsche Welle Türkçe'nin haberine göre AB Aralık'ta Türkiye'ye yaptırım kararı almış, uygulanması için Mart'a işaret etmiştir. Maas, AB dışişleri bakanları toplantısı sonrasındaki açıklamasında "Olumlu gelişmeler kaydedildiğini gördüğümüz için Türkiye'ye karşı bugün yaptırım kararı almadık" ifadelerini kullanmıştır. Maas, Ankara'dan gelen pozitif sinyallerin kalıcı olmasının önemine dikkat çekmiştir. Bkz. "AB Türkiye'ye Yaptırımları Rafa Kaldırdı", Deutsche Welle Türkçe, 25 Ocak 2021.

turmuŐtur. Yapısal düzlemdede AB kanadının Türkiye ile ilişkileri bir süredir üyelik perspektifinden uzaklaŐtırarak komşuluk veya ortaklık temelinde yeniden tanımlama çabasının olduğu gözlemlenmektedir. Bu yaklaşımı oturtma çabası Türkiye ile daha mesafeli bir ilişkiyi gerektirmektedir.⁶ AB Komisyonu Komşuluk ve Genişleme Müzakereleri Direktörlüğünün (NEAR) Türkiye'yi aday ülke değil "Güney Komşuları ve Türkiye" Şeklinde kodlamıŐ olması Ankara tarafından tepki ile karşılanmıştır.⁷

Bir diğer yapısal sorun ise Birlik üyesi bazı ölkelerin Türkiye ile ikili ilişkilerindeki sorunlarını Türkiye ile AB arasındaki sorunlar haline getirme çabalarıdır. Birliğin bu noktada üyelerini kayıran tarzdaki yaklaşımı bu yola baŐvuran aktörleri ödüllendirmiŐtir. Türkiye-AB ilişkilerini yapısal olarak geriletten üçüncü faktör ise Avrupa siyasetinde aşırı sağ ve ırkçı siyasi parti ve sivil toplum kuruluşlarının güç kazanıyor oluşudur. Avrupa'daki aşırı sağ dip dalga Müslümanları, göçmenleri, Türkiye'yi ve Türkleri ve her türlü farklı kimlikteki kesimleri düşman görmektedir.⁸ Bu kesim Türkiye ile ilişkileri de bu bağlamda ele almakta ve Türk ve İslam düşmanı yaklaşımlarını yaygınlaŐtırmaktadır. Türkiye, Avrupa aŐırının sıkça değindiği ve olumsuz bir Şekilde ele aldığı bir konu başlığı olarak tartışılmaya

⁶ AB Komisyonu Komşuluk ve Genişleme Müzakereleri Direktörlüğünün (NEAR) Türkiye'yi Ortadoğu ve Kuzey Afrika ölkeleri kategorisine eklemesi ve bu kategoriyi "Güney Komşuları ve Türkiye" Şeklinde güncellemesi Türkiye'de tepkiye neden olmuştur. Zira bu kategorideki ölkelerde üyelik perspektifi yer almamaktadır. Türkiye daha önce NEAR'nin "Strategy and Turkey" kategorisi altında yer almaktaydı. AB Komisyonu yetkilileri bunun siyasi değil idari bir tasarruf olduğunu iddia etseler de bu yaklaşım Türkiye'de tepkiyle karşılanmıştır. Bkz. Merve AyŐe Kızıllarslan, "EU Commission Shifting Turkey to MENA Unit: Is it a Political Decision?", TRT World, 13 Ekim 2021.

⁷ İKV Başkanı Ayhan Zeytinöğlü AB'nin Türkiye'yi dıŐlaması ve ayırıcı muamelede bulunmasının kabul edilemez olduğunu ifade ederek kınadıklarını dile getirmiştir. Bkz. "European Commission Singles out Turkey in Unacceptable Move", *Daily Sabah*, 29 Eylül 2021.

⁸ Avusturya, Fransa ve Hollanda'da aşırı sağ partilerin Türkiye söylemleri için bkz. Ali Balci ve Filiz Cicioğlu, "Turkey in the Discourse of European Far Right: The Uses and Abuses of Turkey's Membership Process for a Counter-Hegemony", *Journal of Contemporary European Studies*, Cilt: 28, Sayı: 1, (2020), s. 1-14.

başlanmıştır. Bu yaklaşım tarzı ana akım partilerin Türkiye'ye dair tavrını daha olumsuz bir boyuta taşımıştır. Özeld Türkiye ve Türklerin, genel manada ise Müslümanların ve göçmenlerin Avrupa'nın ötekisi olarak konumlandırılma eğilimi görülmektedir.⁹

Türkiye-AB ilişkilerini olumsuz olarak etkileyen belki de en önemli yapısal gerekçe ise özellikle Türkiye'nin üyelik perspektifi ortaya konulduğunda gündeme gelen “hazmetme kapasitesi” vurgusudur.¹⁰ Türkiye, Avrupa tarafından “çok kalabalık, çok büyük, fakir ve fazla Müslüman” olarak tanımlanmaktadır. AB'nin dünyanın kriz bölgelerine komşu, ekonomik açıdan Avrupa standartlarının gerisinde ve kültürel açıdan farklı olan bu kadar büyük bir ülkeyi hazmetmesinin mümkün olmadığı yaygın bir kanaat olarak kabul görmektedir. Bu gerekçe ile Türkiye üyelik haricinde farklı bir ara formüle razı edilmeye çalışılmaktadır. Bu dışlayıcı yaklaşım tarzı ise Türkiye'de hoşnutsuzluklara neden olmaktadır.

Türkiye'nin Kopenhag siyasi kriterleri ve Avrupa Konseyi norm ve kararları ile çeliştiği iddia edilen uygulamaları, AB kadında Türkiye ile ilgili yaklaşımı olumsuz etkilemektedir. AB, Türkiye'nin Kopenhag siyasi kriterlerini tam anlamı ile yerine getirmesini, demokrasi, hukukun üstünlüğü ve basın özgürlüğü gibi alanlarda somut bazı gelişmeler kaydetmesi gerektiğini öne sür-

⁹ Rachid Azrout, Joost van Spanje ve Claes de Vreese, “Talking Turkey: Anti-immigrant Attitudes and Their Effect on Support for Turkish Membership of the EU”, *European Union Politics*, Cilt: 12, Sayı: 1, (2011), s. 3-19; Jürgen Gerhards ve Silke Hans, “Why not Turkey? Attitudes towards Turkish Membership in the EU Among Citizens in 27 European Countries”, *JCMS: Journal of Common Market Studies*, Cilt: 49, Sayı: 4, (2011), s. 741-766.

¹⁰ Hazmetme kapasitesi tartışması için bkz. Asli Toksabay Esen, “Absorption Capacity of the EU and Turkish Accession: Definitions and Comments”, TEPAV Policy Brief, 9 Mayıs 2007, https://www.tepav.org.tr/upload/files/1252667182r9668.Absorption_Capacity_Of_The_Eu_And_Turkish_Accession_Definitions_And_Comments.pdf, (Erişim tarihi: 20 Mart 2022); Michael Emerson, Senem Aydın, Julia De Clerck-Sachs ve Gergana Noutcheva, “Just What is this ‘Absorption Capacity’ of the European Union?”, CEPS Policy Brief, 6 Ekim 2006, <http://aei.pitt.edu/7355>, (Erişim tarihi: 20 Mart 2022).

mektedir. Türkiye'nin bahsi geçen alanlarda ilerleme sağlamadığı sürece üyelik perspektifine dönemeyeceği vurgusu Brüksel'de dile getirilen bir husustur.

2021 özelinde Türkiye-AB ilişkilerinin düşük bir profilde ilerlemesinin konjonktürel bazı gerekçeleri de bulunmaktadır. İlk gerekçe Türkiye'nin Suriye, Libya ve Azerbaycan-Ermenistan krizlerine askeri kapasite kullanarak müdahalede bulunması ve bu müdahalelerin oyun değiştirici niteliğidir. Özellikle Türk silahlı insansız hava araçları (SİHA) ve Türk ordusunun kurmay aklı bu askeri krizlerin yönetilmesi konusunda çok etkili sonuçlar ortaya koymuştur.¹¹ Türkiye'nin bu tarz krizlere askeri kapasite ve etki ile müdahil olması Avrupa kanadında kaygılara neden olmuştur. Türkiye'nin bu kapasitesinin Doğu Akdeniz'de daha görünür hale gelmesi özellikle AB üyesi Yunanistan, Güney Kıbrıs Rum Yönetimi (GKRY) ve Fransa'da endişe uyandırmış ve bu endişeler AB Konseyi raporlarına da yansımıştır.¹²

Fransa, Türkiye'nin Azerbaycan-Ermenistan savaşında Azerbaycan'ın yanında yer almasından ve bu savaşın seyrini etkileyen önemli müdahalelerde bulunmasından rahatsızlık duymuştur.¹³ Oysa Karabağ krizinin barışçıl yollarla çözülmesine yıllardır katkıda bulunamayan Minsk Grubu, Azerbaycan topraklarının işgal altında kalmasını normalleştirme işlevi görmüştür. Türkiye'nin Azerbaycan'ın askeri müdahalesine destek vermesi Paris'te tepki ile karşılanmıştır. AB üyesi ülkelerden bir kısmı Türkiye ve Azerbaycan aleyhinde çalışan başta Ermeni

¹¹ Kınık ve Sinem Çelik, "The Role of Turkish Drones in Azerbaijan's Increasing Military Effectiveness: An Assessment of the Second Nagorno-Karabakh War", *Insight Turkey*, Cilt: 23, Sayı: 4, (2021), s. 169-191.

¹² "European Council Meeting (12 December 2019) – Conclusions", European Council, 12 Aralık 2019, <https://www.consilium.europa.eu/media/41768/12-euco-fiscal-conclusions-en.pdf>, (Erişim tarihi: 25 Şubat 2022).

¹³ John Irish, "Fearing Turkish Role, France Wants International Supervision in Nagorno-Karabakh", Reuters, 20 Kasım 2020.

diasporası olmak üzere belirli lobilerin eleştirilerinden olumsuz etkilenmektedir.

Türkiye'nin Libya meşru hükümeti ile Deniz Yetki Alanlarının Sınırlandırılmasına İlişkin Mutabakat Muhtırası ve askeri iş birliği anlaşmaları imzalayarak oyun değiştirici bir aktör konumuna gelmesi de Paris¹⁴ ve Atina'yı rahatsız etmiştir.¹⁵ Türkiye'nin askeri olarak devreye girmesi Trablus'un darbeci General Halife Hafter ve onu destekleyen uluslararası koalisyon tarafından ele geçirilmesinin önüne geçmiştir. Libya'da askeri çözümü engelleyen bu adım taraflar arasında yeni bir siyasi sürecin başlamasının önünü açmıştır. Bu süreçte Türkiye'nin desteklediği taraflar konumlarını güçlendirmiştir. Türkiye'nin Libya'daki müdahalesi Berlin sürecini tekrar işler hale getirmiştir. Fransa, Mısır, Birleşik Arap Emirlikleri, Rusya ve Yunanistan tarafından desteklenen Hafter merkezli askeri çözüm seçeneği ise rafa kaldırılmıştır. Bu durum Fransa ve Yunanistan'ın bölgeyle ilgili planlarını da devre dışı bırakmıştır. Türkiye'nin Libya'daki etkinliği İtalya tarafında da bazı sorunlar oluşturmuş ancak Türkiye'ye karşı olumsuz tavrı besleyen aktörler olarak Fransa, Yunanistan ve GKRY ön plana çıkmıştır.

Türkiye'nin askeri gücünü sahada göstermesi ve oyun değiştirici hamleleri AB üyesi ülkelerce mesafe ile karşılanmış ve Batı kamuoyunda Türkiye'ye karşı tepkisel bir tavır ortaya konulmuştur. Türkiye'nin Suriye'de YPG/PKK ve diğer terör örgütlerine karşı askeri operasyonları da Avrupa'da mesafeli bir şekilde ele alınmıştır.¹⁶ Tür-

¹⁴ "France-Turkey Dispute Escalates over Libya and Mediterranean", Arab News, 31 Ocak 2020.

¹⁵ Lorne Cook, "France-Turkey Spat over Libya Arms Exposes NATO's Limits", AP News, 5 Temmuz 2020; "Greece to Expel Libyan Ambassador Over Maritime Border MoU", *Ekathimerini*, 6 Aralık 2019.

¹⁶ "European Council Meeting (17 and 18 October 2019)-Conclusions", European Council, 18 Ekim 2019, <https://www.consilium.europa.eu/media/41123/17-18-euco-final-conclusions-en.pdf>, (Erişim tarihi: 25 Şubat 2022).

kiye'nin bölgesel krizlerdeki artan askeri etkinliği ve kapasitesi Avrupa ülkelerinden bazılarının çıkarları ile çelişmekte ve söz konusu ülkeler bu çıkar çatışmalarını AB kurumlarına taşıyarak Türkiye'yi baskılamaya çalışmaktadır.

Türkiye'nin artan askeri kapasitesi ve bu kapasitenin sahadaki etkinliğinin Ukrayna, Afganistan ve Suriye'de NATO ittifakını stratejik açıdan güçlendirdiğini söyleyen taraflar da olmuş ancak bu sesler kamuoyunda eleştirel yaklaşımlara göre daha cılız kalmıştır. Türk SİHA'larının özellikle Rusya-Ukrayna savaşındaki oyun değiştirici rolü¹⁷ uluslararası kamuoyunda Türkiye ile ilgili algıyı etkilemektedir. Türkiye'nin Ukrayna krizinde oynadığı dengeleyici rolü ve tarafları bir araya getirmeye yönelik samimi diplomatik girişimleri Avrupa kamuoyunda ve karar alma mecralarında olumlu karşılık bulmaktadır. Bu durum önümüzdeki dönemde Türkiye-AB ilişkilerinin gelişimine katkıda bulunma potansiyeline sahiptir.

TÜRKİYE-AB İLİŞKİLERİNİN BOZULMA SÜRECİ

1999-2010 döneminde Türkiye ile AB dış politika gündemleri büyük ölçüde örtüşmüş ve özellikle dış politika açısından iş birliği ve koordinasyon ön plana çıkmıştır.¹⁸ Bu durum Türkiye'nin özellikle Arap Baharı sonrasında benimsediği bölgede daha aktif, değişim ve dönüşüm yanlısı dış politikasının devreye girmesi ile farklılaşmaya başlamıştır.¹⁹ Türkiye-AB ilişkilerindeki en önemli kırılmalardan biri GKRY'nin Annan Planı'nı reddetmesi ve Kıbrıs'ta çözüme engel olmasına rağmen Birliğe üye yapılması kara-

¹⁷ Derek Gatopoulos ve Suzan Fraser, "Cheap But Lethal Turkish Drones Bolster Ukraine's Defenses", AP News, 17 Mart 2022; Isabelle Khurshudyan ve David L. Stern, "Why Ukraine's Turkish-made Drone Became a Flash Point in Tensions with Russia", *The Washington Post*, 15 Ocak 2022.

¹⁸ Zerrin Torun, "From Convergence to Divergence: The Compatibility of Turkish and EU Foreign Policy", *EU-Turkey Relations | Theories, Institutions, and Policies*, ed. Wulf Reiners ve Ebru Turhan, (Palgrave Macmillan, Switzerland: 2021), s. 251-253.

¹⁹ Torun, "From Convergence to Divergence", s. 251-253.

rı ile yaşanmıştır.²⁰ Hem Kıbrıslı Türkler hem de Türkiye, Kıbrıs meselesinde daha önceki yaklaşımını değiştirerek çözüm yönünde adım atmasına rağmen bu adımlar AB tarafından gerçekçi bir karşılık bulamamıştır.²¹ Türkiye-AB ilişkileri 2010'a kadar özellikle dış politika ve güvenlik alanlarında AB ile uyumlu şekilde seyretmiştir. Bu uyum Suriye iç savaşının alevlenmesi ile bozulmaya başlamış ve Türkiye yalnızlaşmıştır.²²

Özellikle 15 Temmuz 2016 FETÖ'cü darbe girişiminin ardından Türkiye ve AB arasında karşılıklı olarak ciddi bir güven ve inanılabilirlik sorunu ortaya çıkmıştır. AB tarafı Türkiye'nin Suriye iç savaşı ve 15 Temmuz darbe girişimi sonrası girmiş olduğu türbülanslı tam olarak anlamak istememiştir. Başarısız darbe girişimi sonrasında yaşananlar Avrupa kamuoyunda “Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın muhaliflerini baskılaması” şeklinde sunulmuştur. Bu söylem Avrupa'daki FETÖ ve PKK lobilerinin de etkisi ile Avrupa kamuoyunda bir karşılık bulmuş ve Avrupa kamuoyunu konu ile ilgili yanlış yönlendirmiştir. AB tarafı bu süreçte Türkiye'nin varoluşsal kaygılarını ve güvenlikle ilgili kırılganlıklarını gidermeye dönük yardım eli uzatmak yerine üstenci bir tavırla hükümete yönelik eleştirilerini sertleştirmiştir. Bu ise Türkiye-AB ilişkilerinde müzakere sürecinin durmasına ve karşılıklı güven bunalımına neden olmuştur.²³

²⁰ Kıbrıs'ta Annan Planı'na Türk tarafı yüzde 65 ile destek verirken Rum tarafı ise yüzde 76 ile reddetmesine rağmen AB üyeliği ile ödüllendirilmiştir. GKRY'nin 1 Mayıs 2004'te Birliğe üye olması ile Türkiye'nin üyeliği konusundaki en önemli engellerden biri olmuştur. Bkz. Sinem Akgül Açıkmeşe ve Dimitrios Triantaphyllou, “The NATO–EU–Turkey Trilog: The Impact of the Cyprus Conundrum”, *Southeast European and Black Sea Studies*, Cilt: 12, Sayı: 4, (2012), s. 555-573.

²¹ Ahmet Sözen, *The Cyprus Challenge in Turkey-EU Relations: Heading Towards the Defining Moment, Turkey and the European Union: Facing New Challenges and Opportunities*, (Routledge, New York: 2014), s. 46-63.

²² Bill Park, “Turkey's Isolated Stance: An Ally No more, or Just the Usual Turbulence?”, *International Affairs*, Cilt: 91, Sayı: 3, (2015), s. 581-600.

²³ 2016'da AB ile Türkiye arasında göç konusundaki iş birliği nedeni ile finansal ve bütçe temini başlığı müzakeresi açılmış ancak bu başlık 15 Temmuz darbesi sonrası ilişkilerin bozulması nedeni ile işlerlik kazanamamıştır.

Ankara ise Avrupa'nın kendi içinde yaşamakta olduğu aşırı sağ ve popülist hükümetlerin güç kazandığı tabandan gelen dönüşümü hesaba katarak politika geliştirmek zorunda kalmıştır. AB ülkeleri özellikle 2008 dünya finans krizi sonrasında siyasi bir dönüşümden geçmektedir. Liberal değerlerin ve tutarlı kurumsal tavırların yıprandığı bu yeni dönemde başta Müslümanlar olmak üzere kültürel farklılıklara yönelik ön yargılar ve saldırgan tavırlar birçok AB üyesi ülkede hızla artmaya başlamıştır.²⁴ Avrupa siyaseti ve Avrupa Parlamentosu (AP) da bu değişimden nasibini almıştır. Bu değişim Türkiye'ye karşı daha tutarlı ve ilkesel bir anlayışın önünü tıkamaktadır. AB ülkelerinde tabandan gelen yeni dalga Müslümanları, göçmenleri ve Türkiye'yi hedef tahtasına koymuştur. Avrupa'da bu dalgayı dengeleyebilecek ve makul bir düzeye çekebilecek liderlik tavrı ise ortaya konulamamıştır. Avrupa içerisinde uzun yıllardır liderlik rolünü oynayan Almanya şansölyesi Angela Merkel'in siyasete veda etmesi Avrupa'nın liderlik açığını daha görünür bir hale getirmiştir.

TÜRKİYE-AB ARASINDAKİ KONJONKTÜREL GERİLİMLER

Türkiye'nin sahada askeri kapasitesini daha görünür hale getirmesi ve bu kapasiteyi oyun değiştirici hamlelerle göstermesi; AB kanadının Osman Kavala, Selahattin Demirtaş ve HDP'nin kapatılması davalarının yargı süreçlerini etkileme çabaları; Ankara'da yaşanan protokol krizi ve Türkiye'nin İstanbul Sözleşmesi'nden çekilme kararı 2021'de Türkiye-AB ilişkilerini olumsuz etkileyen en önemli gelişmeler olmuştur. Bu krizlere son olarak bazı AB üyesi ülkelerin büyükelçilerinin sosyal medya üzerinden Osman Kavala davası ile ilgili Türk yargısına müdahale etmeleri neticesinde ortaya çıkan gerilim eklenebilir.

²⁴ Enes Bayraklı ve Farid Hafez, *European Islamophobia Report*, (SETA Yayınları, İstanbul: 2016), s. 5-11.

Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi (AİHM) Aralık 2019'da "iş insanı Osman Kavala'nın tutuklanması ve tutuklu yargılanmasının insan hakları savunucularının cesaretini kırmayı amaçladığını" iddia ederek Türkiye'nin Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'nin (AİHS) 46. maddesinin hükümlerini ihlal ettiğine karar verdi. AİHM, Türkiye'nin Kavala'yı serbest bırakmasını isteyen bir karar aldı.²⁵ Türkiye ise AİHM'in kararının uygulandığı ancak Kavala'nın başka bir dava nedeniyle tutuklu olduğu ve buna binaen ihlal kararının haksız olduğu açıklamasını yaptı. Avrupa Konseyi Bakanlar Komitesi daha sonra Türkiye'nin Kavala davası ile ilgili gerekli adımları atması yönünde çağrıda bulundu ancak Türkiye bu konuyu kendi yargı sürecine müdahale olarak algıladığı için bu yönde bir adım atmadı. Avrupa Konseyi Aralık'ta "ihlal prosedürü" nün ikinci kısmını devreye sokarak oyladı ve oy çokluğu ile ihlal prosedürü başlattı. Avrupa Konseyi'nin Kavala kararına hem Cumhurbaşkanı Erdoğan²⁶ hem de Dışişleri Bakanlığı tepki gösterdi. Kavala krizi Ankara-Brüksel ilişkilerini geren önemli konu başlıklarından biri olmaya devam etmektedir.

2021'in son aylarında söylem düzeyinde karşılıklı yumuşama başlamıştı ancak bu süreç ABD'nin Ankara Büyükelçisi John Satterfield koordinasyonunda patlak veren sosyal medya krizinin gölgesinde kaldı. Altısı AB üye ülkelerinden (Almanya, Fransa, Hollanda, Danimarka, İsveç ve Finlandiya) olmak üzere on Batılı ülkenin (ABD, Norveç, Kanada ve Yeni Zelanda) Ankara'daki

²⁵ "Implementing ECHR Judgments: 'Council of Europe Urges Turkey to Release Osman Kavala'", Council of Europe, 4 Eylül 2020, <https://www.coe.int/en/web/portal/-/implementing-echr-judgments-council-of-europe-urges-turkey-to-release-osman-kavala>, (Erişim tarihi: 2 Mart 2022).

²⁶ Erdoğan "Bizim mahkemelerimizi tanımayanları biz de tanımayız. Şu anda bizim mahkemelerimizin verdiği kararlar var, bu konuda AİHM ne demiş, Avrupa Konseyi ne demiş bakmıyoruz" açıklamasında bulunmuştur. Bkz. "Osman Kavala: Avrupa Konseyi İhlal Prosedürünün Resmen Başlatılmasına Dair Ara Kararı Kabul Etti", BBC Türkçe, 2 Şubat 2022.

büyükelçilerinin yargı süreci devam eden Osman Kavala davası konusunda görüş belirtmesine Türkiye sert tepki verdi.²⁷ Bu on büyükelçinin sosyal medya üzerinden verdiği mesaj Türkiye'nin egemenliğine ve iç işlerine müdahale olarak algılandı.²⁸ Cumhurbaşkanı Erdoğan, Dışışleri Bakanı Mevlüt Çavuşoğlu'na ilgili büyükelçilerin acilen istenmeyen kişi (*persona non grata*) ilan edilmeleri talimatını verdi. Yapılan görüşmeler büyükelçilerin geri adım atmaları ile neticelendi ve kriz sönümlendi.²⁹ Bu kriz Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın kararlı tavrı ve söz konusu büyükelçilerin geri adım atması ile yatıştırıldı ancak geride tüm taraflar açısından olumsuz izler bıraktı. Büyükelçiler krizinde gerilim devam etmiş olsaydı Türkiye-AB ilişkileri çok daha olumsuz bir noktaya evrilebilirdi.

Türkiye-AB ilişkilerinin daha konjonktürel boyutunda ise son dönemde Türkiye'de Kopenhag siyasi kriterleri ile çelişen bazı uygulama ve adımların gündeme gelmesi yer almaktadır. AB kanadı Türkiye'nin demokratik uygulamalar ve hukukun üstünlüğü alanlarında geriye doğru gittiğini iddia etmektedir. Bu iddiayı destek-

²⁷ "HSK'dan 10 Büyükelçi Açıklaması", TRT Haber, 25 Ekim 2021; "Erdoğan: Dışışleri Bakanımıza Talimatı Verdim, 'Bu 10 Büyükelçinin İstenmeyen Adam İlan Edilmelerini Hemen Halledeceksiniz' Dedim", BBC Türkçe, 23 Ekim 2021.

²⁸ ABD Ankara Büyükelçiliği sosyal medya hesabından "Bugün Osman Kavala'nın tutukluluğunun başlamasının 4. yıl dönümü. Daha önce verilen beraat kararının ardından farklı davaların birleştirilmesi ve yeni davaların açılması yoluyla davasında süregelen gecikmeler, demokrasiye, hukukun üstünlüğüne ve Türk yargı sisteminin şeffaflığına gölge düşürüyor. Kanada, Fransa, Finlandiya, Danimarka, Almanya, Hollanda, Yeni Zelanda, Norveç, İsveç ve Amerika Birleşik Devletleri büyükelçilikleri olarak birlikte, Türkiye'nin uluslararası yükümlülükleri ve iç hukukuyla uyumlu şekilde, bu davanın adil ve hızlı biçimde sonuçlandırılması gerektiği kanısındayız. İnsan Hakları Avrupa Mahkemesinin bu husustaki kararları doğrultusunda Osman Kavala'nın derhal serbest bırakılmasının sağlanması için Türkiye'ye çağrıda bulunuyoruz" şeklindeki metin paylaşıldı ve bu mesaja diğer dokuz ülke elçilikleri destek verdi.

²⁹ On büyükelçi sosyal medya üzerinden Diplomatik İlişkiler Hakkında Viyana Sözleşmesi'nin 41. maddesine riayet edeceklerini teyit ederek Türkiye'nin egemenliğine saygı duydukları ve iç işlerine karışmayacakları taahhüdünde bulundular. Bu açıklama ile konu bir ölçüde kapandı ancak Türkiye ile Batılı ülkeler arasındaki ilişkilerde belli bir hasar oluştu.

leyen bazı uygulamalar ilerleme raporlarında dile getirilmekte ve Türkiye bu konularda eleştirilmektedir.

Türkiye ile AB arasındaki bir diğer temel gerilim alanı ise Türkiye'nin terör örgütleri ile mücadelesi konusunda oldu. Türkiye'nin PKK/YPG ve FETÖ gibi terör örgütleri ile etkin mücadelesi Avrupa başkentlerinde olumlu karşılık bulmadı. Türk Silahlı Kuvvetlerinin (TSK) Suriye ve Irak'ta DEAŞ ile mücadelesi Avrupalı aktörlerce göz ardı edildi. Ankara'nın FETÖ ile mücadelesi de Avrupa başkentlerinde Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın muhalifleri tasfiye ettiği şeklinde tanımlandı. Bu tanımlamada Avrupa'da yerleşik Türkiye kökenli ve diğer Türkiye karşıtı lobi ve siyasi aktörlerin de rolü büyük oldu. Avrupa'daki yerleşik PKK lobisi siyaset, sivil toplum ve medya üzerindeki uzantıları ve etkinlikleri ile Avrupa kamuoyunu Türkiye aleyhinde mobilize etti.

Türkiye 15 Temmuz'da yaşadıklarını ve terörle mücadelesini Avrupalı muhataplarına iyi bir şekilde anlatamamıştır. Avrupa kanadı ise Türkiye'nin yaşamakta olduğu güvenlik sorunlarına empati göstermeyerek terörle mücadelesine destek vermemiştir. HDP'ye kapatma davası açılması ve HDP eski eş genel başkanı Selahattin Demirtaş'ın tutukluluk süreci ile ilgili tartışmayı bu zeminde ele almak gerekmektedir. AB kanadı, AİHM ve AP üzerinden Demirtaş davası ve HDP'nin kapatılması davasına müdahil olmak istemiştir.³⁰ Türkiye ise bu iki konuyu Türkiye'nin PKK terör örgütü ile mücadelesinin unsurları olarak görmüştür. İkili ilişkileri 2021'de geren konulardan biri de bu durumdur. Bu dosyanın 2022'de de Türkiye-AB ilişkilerinde sorun teşkil etmesi sürpriz olmayacaktır.

³⁰ AP, Dışişleri Bakanı Mevlüt Çavuşoğlu Brüksel'de temaslarda olduğu sırada Selahattin Demirtaş ve siyasi tutuklu olarak tanımlanan diğer kişilerin AİHM hükümleri kapsamında derhal koşulsuz serbest bırakılması çağrısında bulunmuştur. Bkz. "Avrupa Parlamentosu: Selahattin Demirtaş Başta Olmak Üzere Tüm Siyasi Tutukluları Serbest Bırakın", Euronews Türkçe, 22 Ocak 2021.

Türkiye-AB ilişkilerinde 2021’de sorun oluşturan bir diğer konu başlığı da Ankara’da yaşanan protokol krizidir. Avrupa Konseyi Başkanı Charles Michel ve Avrupa Komisyonu Başkanı Ursula von der Leyen’in Cumhurbaşkanlığı Külliyesi’nde kabulleri esnasında yaşanan protokol krizi Türkiye-AB arasındaki ilişkileri olumsuz etkileyen bir gelişme olmuştur.³¹ Türkiye ile üst düzey siyasi temaslar 18 Mart mutabakatının önemli başlıklarından biridir. Avrupa Konseyi başkanı ve AB Komisyonu başkanının Ankara ziyaretleri esnasında Komisyon Başkanı Leyen’in bir süre ayakta kalması, Cumhurbaşkanını Erdoğan ve Michel’den daha düşük konumda algılanabilecek bir oturma düzeni ile ağırlanması tepki çekmiştir.³² Özellikle komisyon başkanının kadın olması tartışmaları farklı bir boyuta taşımıştır. Aslında AB kurumları arasındaki iktidar mücadelesinden kaynaklanan bu sorunun Türkiye tarafına fatura edilmesi bu üst düzey ziyareti gölgede bırakmıştır. Özellikle Avrupa basınında yer alan ve Türkiye aleyhinde haksız iddia ve ithamları içeren haberler Avrupa’da Türkiye’deki mevcut yönetim hakkındaki olumsuz algıyı güçlendirmiştir.

Türkiye’nin 20 Mart 2021’deki cumhurbaşkanlığı kararı ile İstanbul Sözleşmesi’nden çekilmesi de Avrupa kanadında tepkiyle karşılanmıştır.³³ Bu tepki Avrupa liderler zirvesi metinlerine de yansımıştır.³⁴ İstanbul Sözleşmesi’nden çekilme ve protokol krizi

³¹ “EU-Turkey in Blame Game Over ‘Sofagate’ after Ursula von der Leyen Left Standing”, *Financial Times*, 8 Nisan 2021; Georgi Gotev, “‘Sofa-gate’ Brings more Headaches for the EU”, *Euractiv*, 8 Nisan 2021, <https://www.euractiv.com/section/global-europe/news/sofa-gate-brings-more-headaches-for-the-eu>, (Erişim tarihi: 27 Şubat 2022).

³² Matina Stevis-Gridneff ve Carlotte Gall, “Two Presidents Visited Turkey. Only the Man was Offered a Chair”, *The New York Times*, 7 Nisan 2021.

³³ “Turkey’s Announced Withdrawal from Istanbul Convention Endangers Women’s Rights”, Council of Europe, 22 Mart 2021, <https://www.coe.int/en/web/commissioner/-/turkey-s-announced-withdrawal-from-the-istanbul-convention-endangers-women-s-rights>, (Erişim tarihi: 27 Şubat 2022).

³⁴ “Outcome of the Video-Conferences of EU Leaders on 25 March 2021”, European Parliament, (Mart 2021), [https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/BRIE/2021/662626/EPRS_BRI\(2021\)662626_EN.pdf](https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/BRIE/2021/662626/EPRS_BRI(2021)662626_EN.pdf), (Erişim tarihi: 10 Mart 2022).

birlikte değerlendirilerek Türkiye'ye karşı suçlayıcı bir dil ortaya çıkmıştır. Bu iki gelişme Avrupa kanadında Türkiye ve Cumhurbaşkanı Erdoğan aleyhinde oluşmuş ön yargıların sesli bir şekilde ifade edilmesine sebep olmuştur.

Türkiye'nin özellikle Fransa, Yunanistan ve GKRY ile yaşadığı çıkar çatışmaları ve anlayış farklılıkları da bu ülkelerin özel çabaları ile AB'ye taşınmaktadır. Öte yandan Türkiye'nin başta Rusya olmak üzere bölgesindeki aktörlerle geliştirdiği ilişkiler ve dış ilişkilerini çeşitlendirme çabaları da Avrupalı aktörler tarafından şüphe ile karşılanmaktadır.³⁵ Türkiye'nin son dönemde dış politika stratejilerinde benimsediği müstakil hareket etme yaklaşımı NATO müttefiklerinde de endişeye neden olmaktadır. Fransa, Yunanistan, Almanya ve zaman zaman İtalya gibi AB üyesi ülkeler bu endişelerini AB gündemine de taşımaktadır.

Avrupalı aktörler özellikle Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan'ın Avrupa'ya ve bazı Avrupalı liderlere yönelik eleştirel söylemlerinin tonunu düşürmesi beklentisi içerisinde. Türkiye'nin AB'ye yönelik eleştirilerini yüksek perdeden dile getirmesi Brüksel'de hoşnutsuzluklar oluşturmaktadır. Öte yandan Türkiye'nin İstanbul Sözleşmesi'nden çekilme kararı, Osman Kavala ve Selahattin Demirtaş davaları Brüksel'de Ankara'ya karşı olumsuz havayı besleyen ana unsurlardır. AB'nin Türkiye'ye yönelik tavrı ise Ankara'da hayal kırıklıklarına neden olmaktadır. Brüksel'deki Avrupa bürokratları ve siyasetçileri Türkiye'ye aday ülke gibi davranmadığını dile getirmektedir. Ankara ise fiili olarak dondurulmuş bir sürecin yükümlülüklerini karşılama konusunda çekinceli hareket etmektedir.

³⁵ İlke Toygür, Funda Tekin, Eduard Soler Lecha ve Nicolas Danforth, "Turkey's Foreign Policy and Its Consequences for the EU", European Parliament's Committee on Foreign Affairs (AFET), (Şubat 2022), [https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/IDAN/2022/653662/EXPO_IDA\(2022\)653662_EN.pdf](https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/IDAN/2022/653662/EXPO_IDA(2022)653662_EN.pdf), (Erişim tarihi: 28 Şubat 2022).

AB KANADINDA TÜRKİYE İLE YENİ BİR İLİŞKİ TÜRÜ ARAYIŞI

Üyelik perspektifinin tamamen dondurulmuş olması Türkiye'nin AB'ye ilgi ve heyecanını sınırlamaktadır. AB kendi işlevsel ilişkilerinde Türkiye'yi uzun zamandır "aday ülke" kategorisinden çıkararak "komşu" olarak ele almaktadır. Bu komşuluk ilişkisi özellikle Yunanistan, GKRY ve Fransa'nın Türkiye'ye karşı hasmane tavırları nedeniyle son derece olumsuz bir patikaya girmiştir. Ankara böylesi daraltılmış bir ilişki bağlamında yeni atılımları salt AB ile ilişkilere dinamizm kazandırması beklentisi ile ele almamaktadır. Türkiye-AB ilişkilerindeki pozitif gündem beklentisi de adeta Türkiye'nin bahsi geçen üç ülke ile ilişkilerindeki rekabetlere indirgenmiş durumdadır. Bu döngüden sıyrılmanın yolu Türkiye ile ilişkilerin tekrar üyelik perspektifi ile daha kuşatıcı bir şekilde ele alınması olacaktır.

Türkiye-AB üyelik müzakereleri 2016'da fiili olarak dondurulmuştur.³⁶ İkili İlişkiler Gümrük Birliği'nin modernizasyonu ve 18 Mart 2016 göç mutabakatı ile sınırlandırılacak şekilde yeniden çerçevelendirmeye çalışılmaktadır. AB'nin yeşil dönüşüm alanında da Türkiye ile iş birliği, koordinasyon ve yapıcı diyalogu derinleştirme çabaları olduğu görülmektedir.³⁷ Türkiye'nin stratejik konularda karar alma mecralarının dışında tutulmasını sağlayacak ve üyelik perspektifini de dışlayacak biçimde yeni bir ilişki türünün çerçevesi çizilmeye çalışılmaktadır. Bu görüş Avrupalı aktörlerce resmi, yarı

³⁶ Türkiye ile AB 29 Kasım 2015 ve 18 Mart 2016 görüşmeleri ve mutabakatlarından sonra özellikle göç alanını kapsayacak şekilde 33. Başlık'ın müzakeresini açma karar aldılar. Bu başlık finansal ve bütçe ile ilgili fonları düzenlemektedir. Ancak bu başlıkta da Türkiye'nin 15 Temmuz darbe girişimi sonrası attığı adımlar nedeniyle ilerleme sağlanamış ve müzakereler dondurulmuştur.

³⁷ "Green Deal can Create EU-Turkey Cooperation: Official", Anadolu Ajansı, 10 Kasım 2021; "The EU and Turkey Discuss Climate Crisis and Future Cooperation", European Commission, 16 Eylül 2021, https://ec.europa.eu/clima/news-your-voice/news/eu-and-turkey-discuss-climate-crisis-and-future-cooperation-2021-09-16_en, (Erişim tarihi: 12 Mart 2022).

resmi, akademik ve sivil toplum çevrelerinde dile getirilerek Türkiye tarafında beklentiler düşürülmeye çalışılmaktadır. Türkiye'deki karar alıcılar ise böylesi bir ilişkinin Türkiye açısından stratejik öncelik olarak tanımlanabilecek üyelik perspektifinin yerini almasını kabul etmemektedir. Bu durum da Türkiye ve AB arasında başta dış politika ve güvenlik olmak üzere birçok alandaki ilişkilerin ve iş birliklerinin alanını kısıtlamaktadır.

18 Mart 2016 göç mutabakatı olarak sunulan AB-Türkiye Beyanamesi Ankara ile ilişkilerin canlandırılmasına yönelik önemli vaatleri içermektedir. Bu vaatler içinde Birliğe üyelik perspektifinin yeniden canlandırılması, vize serbestisinin sağlanması, Gümrük Birliği'nin güncellenmesi, Türkiye ile dış politika ve güvenlik konularında koordinasyonun artırılması ve Ankara ile yüksek seviyede diyalogun sürdürülmesi yer almaktaydı.³⁸ Türkiye tarafı ise bunun karşılığında AB ile göç alanında iş birliğini artıracak ve göçmenlerin geri kabulü noktasında koordinasyon sağlayacaktı. Bu anlaşmada Türkiye özellikle göçmenlerle ilgili sorumluluklarını büyük ölçüde yerine getirmiş olmasına rağmen AB kanadının vaatleri hayata geçirilemedi. Göçmenlerin geri kabulü ise en başından beri uygulamaya geçemeyen bir karar olmuştur. AB tarafı Ankara'nın karşısına her seferinde yeni şartlar koyarak ve ön yargılı raporlar yayımlayarak Türkiye hakkında olumsuz havayı sürdürmektedir. AB, Türkiye ile varılan mutabakat sayesinde düzensiz göç dalgasını büyük ölçüde yavaşlatmış ve geçen zaman içerisinde Türkiye-Yunanistan sınırını temel alacak şekilde önlemlerini devreye sokmuştur. Frontex mekanizmasının da devreye girmesi ile başta Suriye kökenliler olmak üzere düzensiz göçmenlerin Avrupa'ya geçişleri büyük ölçüde kısıtlanmıştır.

³⁸ "Statement of the EU Heads of State or Government, 07/03/2016", Council of the EU, 8 Mart 2016, <https://www.consilium.europa.eu/en/press/press-releases/2016/03/08/eu-turkey-meeting-statement>, (Erişim tarihi: 12 Mart 2022).

2020 yazında Doğu Akdeniz anlaşmazlığı nedeni ile tırmanan Türkiye-Yunanistan ve dolaylı olarak Türkiye-AB gerilimlerinin tüm taraflar açısından olumsuz yansımaları olmuştur. AB ve ABD bu krizin adil ve barışçıl yöntemlerle çözülmesine katkı sağlamak yerine doğrudan Yunanistan ve GKRY'nin yanında pozisyon almıştır.³⁹ AB üyesi ülkelerden özellikle Fransa bu krizde Türkiye'nin karşısında yer alırken ABD ise askeri desteğini artırdığı Yunanistan'ın maksimalist iddialarını cesaretlendirmiştir. Türkiye ise kendi egemenlik alanlarını koruma refleksi ile askeri kapasitesini sahaya sürmüştür. Almanya'nın çabaları Doğu Akdeniz geriliminin yatışmasını sağlamış ancak sorunun çözümlenebilmesi için daha kalıcı ve sürdürülebilir bir yaklaşım gerekmektedir.

Türkiye ile ilişkilerin iyileşmesini koşullu, kademeli ve geri döndürülebilir şekilde öngören ve birçok sorunu aşma konusunda yerli motivasyona sahip olmayan AB tarafı zaten bu sürece kuşku ile yaklaşılması gerektiğinin sinyallerini vermiştir.⁴⁰ Ancak Türkiye'yi tamamen dışlamanın maliyetinin, sınırlı ve koşullu bir ilişki sürdürmekten daha fazla olduğu değerlendirmesini yaptıkları için Ankara ile ipleri tamamen koparmayı tercih etmediler. Geçen zaman içinde pozitif gündem söylemi Türkiye-AB ilişkileri üzerindeki bulutları dağıtmaya yarayacak somut neticeler üretmenin oldukça gerisinde kalmıştır. Zamanla pozitif gündem söylemi de etkisini yitirmeye başlamıştır. Pozitif gündem beklentileri de Atina ve Paris'in keyfi yaklaşımlarına terk edilmiştir. Bu ülkelerin Türkiye'ye dair olumsuz yaklaşımlarını destekleyen başka ülkeler de mevcuttur. Türkiye

³⁹ "European Council, 17-18 October 2019", European Council, <https://www.consilium.europa.eu/en/meetings/european-council/2019/10/17-18>, (Erişim tarihi: 12 Mart 2022); "EU Council Fully Committed to a Comprehensive Cyprus Settlement, Draft Conclusions Say", *Cyprus Mail*, 15 Haziran 2021.

⁴⁰ Amanda Paul, "Will the EU's Positive Agenda on Turkey Amount to Anything More than Wishful Thinking?", European Policy Centre, 23 Kasım 2021, https://www.epc.eu/content/PDF/2021/EU-Turkey_PB.pdf, (Erişim tarihi: 17 Mart 2022).

ile ilişkilerin olumlu yönden ivmelenmesini destekleyen ülkeler ise olumsuz azınlık ile karşı karşıya gelmemek için adım atmaktan kaçınmıştır. Sonuç itibarıyla 2021, Türkiye-AB ilişkilerine ivme kazandırma noktasında verimli adımların atıldığı bir yıl olamamıştır. Bunda ikili ilişkilerin bazı yapısal engellere takılmasının yanı sıra beklenmedik konjonktürel gelişmelerin de etkisi olmuştur.

Haziran 2021'de yapılan AB liderler zirvesi de benzer şekilde Türkiye açısından hem olumsuz hem de ümit vadeden bazı ibarelerin yer aldığı bir sonuç metni ile tamamlanmıştır.⁴¹ Doğu Akdeniz'de gerilimin düşürülmesi takdir edilmiş, Türkiye ile göç konusunda iş birliği vurgulanmış ancak bu zaten AB kanadının çıkarı olan bir konudur. Sonuç metninde Kıbrıs konusundaki vizyonun Yunanistan ve GKRY'nin tezlerini kopyala yapıştır şeklinde içermesi ve Kıbrıs tarafında Türkleri tamamen yok sayan anlayış Türkiye-AB ilişkilerinde pozitif gündem oluşturmak yerine yeni gerilimlere davet çıkarmaktadır.

YENİ İŞ BİRLİĞİ ALANLARI

Güvenlik konusu AB ile Türkiye'nin ortak çıkarlarına hizmet etme potansiyeline sahip en önemli dosyalardan biri olmasına karşın mevcut potansiyelin çok altında bir koordinasyon ve iş birliği söz konusudur. Bu belirsizliğin temel nedenlerinden biri bazı üye ülkeler Türkiye ile uzlaşmazlıklarını AB üzerinden yürütmeye çalışırken Birliğin bunu dengeleyici ortak bir stratejik perspektif üzerinde uzlaşmamasıdır.

Yunanistan'ın son dönemde Türkiye'ye karşı tavrının arkasında birçok gerekçe bulunmaktadır. AB kanadında uzun vadeli ve çok boyutlu bir güvenlik stratejisi vizyonuna sahip bir liderlik anlayışı-

⁴¹ "European Council Conclusions, 24-25 June 2021", Council of the EU, 25 Haziran 2021, <https://www.consilium.europa.eu/media/50763/2425-06-21-euco-conclusions-en.pdf>, (Erişim tarihi: 17 Mart 2022).

nın olmayıőı Birliği gündelik tartışmalara ve kendi kısır gündemine hapsetmektedir. Daha geniş stratejik perspektife sahip Britanya'nın Brexit ile Birlikten ayrılması ve yine Transatlantik vizyonun itici gücü olan ABD'nin Trump başkanlığı döneminde AB üzerindeki nüfuzunu büyük ölçüde yitirmiő olması Avrupa'yı son derece kısır bir stratejik gündeme hapsetmiőtir. Büyük, kuşatıcı ve uzun erimli bir stratejinin olmadığı ortamlarda küçük aktörler kendi dar taktik hamlelerini daha rahat hayata geçirebilmiőtir. AB kanadı Türkiye ile stratejik iş birliği ve koordinasyonu sağlayıp orta ve uzun vadede Suriye, Irak ve Afganistan gibi bölgelerden gelen göç dalgasını kaynağında çözmeye imkanına sahip olabilir. Bu meseleleri Türkiye ile koordinasyon içerisinde kaynağında çözmek yerine Yunanistan sınırını tahkim etmek ve bu ülkenin göçmenlere karşı insanlık dışı muamelelerini görmezden gelmek Türkiye-AB iliőkerinin önündeki en önemli engellerden biri haline gelmiştir. Bu yaklaşım AB üyesi ülkelere kısa süreli bir ferahlık getiriyormuő gibi görünse de yapısal sorunların daha da içinden çıkılmaz hale gelmesine neden olacağı yakın bir zamanda tecrübe edilecektir.

POZİTİF GÜNDEMEN NORMALLEŞME GÜNDEMİNE

AB'nin pozitif gündeminin somut karőılıĐının Türkiye'yi tehdit ve eleőtirilerle değil zaten yükümlü olduğu adımları atma vaadi ile yönlendirme çabası olduğu görölmektedir. AB içerisindeki Türkiye karőıtları bir sonraki krize kadar kendilerini güvende hissedebilirler ancak Avrupa'nın karşılaştığı bir çok stratejik mesele Türkiye'nin katkısı ile çok daha rahat çözülebilecektir. AB'nin dar görüőlü bürokratik yaklaşımı böylesi bir imkanı görebilecek bir vizyona sahip değildir. Bu vizyona sahip nadir liderlerden biri olan Almanya Őansölyesi Angela Merkel'in siyaseti bırakması ve Fransa'nın cumhurbaşkanı seçimine gidiyor oluőu Türkiye'nin yakın vadede AB ile ilişkilerde iyimser olmasının önüne geçmektedir.

AB'nin Türkiye ile ilişkiler konusunda olumsuz veya ihmalkar yaklaşımının Türkiye içerisinde daha çok zarar verdiği kesimler AB tam üyeliğine Türkiye açısından siyasi bir dönüşümün ötesinde büyük anlamlar yükleyen kesimlerdir. Türkiye-AB ilişkilerinin iyileşmesini ortak değerler ekseninde bütüncül bir dönüşüm projesi olarak ele alanlar, son dönem Türkiye-AB ilişkilerinin beklenen mesafeyi alamaması nedeni ile daha fazla hayal kırıklığına uğramaktadır. Bu kesimin karşılıksız AB sevgisi Brüksel'in mekanik kurumlarında bir karşılık bulamamaktadır. AB tam üyelik rüyasının Türkiye'nin yüz yıllık hayalinin bir yansıması olduğu ve Türkiye'nin bu konuda her türlü fedakarlığı yapması gerektiğini savunan bu kesim Birliğin ön yargılı tavrından ciddi hayal kırıklığına uğramaktadır. Meseleyi daha pragmatik bir şekilde karşılıklı kazanç ve çıkar bazında ele alan yaklaşım ise bu aşamada daha gerçekçidir. AB tarafının pozitif gündemi sürekli erteleyen tavrı bu kesimin beklentilerine karşılık üretmemektedir.

AB'nin uzun vadeli güvenliği açısından muhatap olduğu sorun alanlarının ekseriyeti bir şekilde Türkiye ile kesişmektedir. Bu konularda Türkiye ile daha samimi bir iş birliği ve stratejik yaklaşım AB'nin de çıkarlarına büyük katkı sağlayacaktır. Ancak AB'nin Türkiye'ye dair yaklaşımları vizyonsuz bürokratik yaklaşım, İslam ve Türk düşmanı siyasetçiler, dar çıkarlara hapsolmuş Yunan ve Rum aktörler ve kendi yerel siyaset dinamiklerine hapsolmuş siyasetçilerin inisiyatifine terk edilmiştir. AB'nin, dar bakış açısını genişletmediği ve gündelik çıkarların ötesine geçemeyen yaklaşımlarını değiştirmedeği sürece Türkiye ile anlamlı bir ilişki kurması zor görünmektedir. Sonuç itibarıyla "pozitif gündem" de bu yaklaşıma hapsolmüş görüntüsündedir. Türkiye mevcut kısır ortam değişene kadar kendi uzun vadeli stratejik iddialarından vazgeçmeyecek ve Avrupa ile ilişkilerini daha çok ikili ilişkiler üzerinden derinleştirmeye devam edecektir.

AB tarafı Türkiye ile iliŐkilere dair ortak bir vizyon ortaya koymaktan uzaktır. Türkiye ile iliŐkilerin çerçevesinin netleŐtirilmesi bir süre daha ötelenmiŐtir. Donald Trump'ın başkanlığı Joe Biden'a devretmesinin ardından Transatlantik iliŐkiler konusunda ABD öncülüğü ve belirleyiciliği yeniden gündeme gelmiŐtir. Biden başkanlığındaki Washington yönetiminin özellikle Afganistan'dan çekilme kararını yönetememesi ve Avrupalı paydaŐlarını yeterince iyi bir Őekilde koordine edememesi ABD'nin itibarına ve inanılabilirliğine gölge dűŐürmüŐtür. Her halükarda 2021 sonrasında AB'nin Türkiye ile iliŐkilerinin belirlenmesinde ABD etkisinin daha fazla hissedilmeye baŐlandığı göz ardı edilemeyecek bir durumdur. Avrupa ise önümüzdeki dönemde stratejik otonomi tartıŐmasını yapmaya devam edecektir. Bu konuda halen güçlü bir fikir birliği olmadığının altını çizmek gerekmektedir. Őüphesiz AB içerisindeki bu tartıŐmaların Türkiye açısından da neticeleri olacaktır. Savunma konusunda otonom kapasite ve karar alma mekanizması oluŐturmak isteyen bir Avrupa açısından Türkiye ile iŐ birliğinin daha da değerli hale gelmesi kuvvetle muhtemeldir.

TARAFLARIN BEKLENTİLERİ

Türkiye'nin AB'den beklentisi 18 Mart 2016 göç mutabakatının Őartlarını yerine getirmesi ve tam üyelik perspektifinin yeniden canlandırılmasıdır. AB kanadı ise Türkiye'nin hukuk devleti ve demokratik normlar konusunda eksikliklerini gidermesi gerektiğini dile getirmektedir. AB'nin Türkiye'ye dair son dönemdeki tavrı Türkiye ile sorunu olan üye devletlerin beklentileri doğrultusunda Şekillenmiştir. Bu tarafgir ve ön yargılı yaklaşım Birliğin Türkiye'ye dair yapıcı bir tutum sergileyememesine neden olmuştur.

AB tarafı Türkiye ile yaşamakta olduğu sorunları kalıcı bir Şekilde aÇmaya yönelik adımlar atmaktan ve bu doğrultuda güven inşa edici somut hamleleri hayata geçirmekten itinayla kaçınmıŐ-

tır. Birliğin özellikle pandemi döneminde kendi iç sorunlarına odaklanması ve Brexit’in olumsuz etkilerini tam olarak aşamamış olması da Türkiye ve diğer ülkelerle yeni açılımlara gitme konusundaki iştahını azaltmıştır.

Türkiye ise AB tarafından samimi ve yapıcı sinyaller almadığı için ilişkilerin onarılmasına yönelik somut ve ikna edici adımlar atmaktan ve çeşitli konularda fedakarlık yapmaktan kaçınmıştır. Sonuçta Türkiye söylem düzeyinde AB tam üyeliğinin stratejik hedefi olduğunu her fırsatta dile getirmekte ancak bu hedefe ulaşmak için daha cesur adımlar atmayı ertelemektedir. AB kanadı ise Türkiye’yi stratejik bir partner olarak gördüğünü ifade etmekte ve Ankara’yı bir şekilde yanında tutma çabası içerisinde olmakta fakat bunun gerektirdiği somut adımları atma yolunu ise tercih etmemektedir.

AB, Türkiye’nin üyelik müzakereleri konusunda altı yıldır yeni bir müzakere başlığı açmaktan kaçınmaktadır. Bu durum ikili ilişkilerin düşük seviyede sabitlenmiş olduğunun en belirgin göstergesidir. Ankara ve Brüksel birbirlerine sorumluluklarını ve ilişkileri daha işler bir zemine oturtmak için atılması gereken adımları hatırlatmış ancak bu adımlar beklenen şekilde ertelenmiştir. Cumhurbaşkanı Erdoğan, AB üyesi ülkelerin büyükelçilerini ağırladığı toplantıda Türkiye’nin AB tam üyeliği konusundaki hedefini teyit etmiş ve AB tarafına “miyopluktan kurtularak Türkiye ile ilişkilerin geliştirilmesinde daha cesur hareket edilmesi” talebini dile getirmiştir.⁴²

TÜRKİYE-AB İLİŞKİLERİNDE İŞ BİRLİĞİNİN KAÇINILMAZLIĞI

Ukrayna’da Rusya ile NATO arasında yaşanan gerilim, ABD’nin Afganistan’dan çekilmesi sonrası oluşan kaotik ortam, Suriye ve Libya’da devam eden krizler Türkiye ve AB’nin yakın çalışmasını zorun-

⁴² Erdem Anılan, “AB Stratejik Miyopluktan Kurtulmalı”, *Sabah*, 14 Ocak 2022.

lu kılan durumlardır. Öte yandan AB kanadı her ortamda ve fırsatta Türkiye ile göç ve mülteciler konusunda iş birliğinin sürdürülmesi gerektiğini dile getirmiştir. Ticaret ve enerji alanlarında iş birliği, tedarik ve lojistik alanlarında koordinasyon ise her iki tarafın da çıkarlarına katkı sağlayacaktır. Bu konularda AB içerisinde Türkiye ile dayanışmanın önemi ve Ankara'ya ek mali destek sağlanması konusunda da bir konsensüs oluşmuş durumdadır. Bu dayanışma imkanı ve zorunluluğu bazı AB üyesi ülkelerin küçük çıkarları uğruna göz ardı edilemeyecek hususlardır.

Türkiye ile AB arasında oluşan bazı fikir ayrılıkları ve uygulamalar ilişkilerin çerçevesini çizebilecek büyük resmi gölgelemektedir. Taraflar iş birliği ve ortak çalışma alanlarını genişletmenin potansiyelinin de farkına varmaktadır. Türkiye-AB ilişkilerindeki temel sorunların 2022'de üstesinden gelinmesini beklemek gerçekçi bir yaklaşım olmayacaktır. Ancak bu dönemde karşılıklı olarak daha yapıcı ve daha adil bir dil ve eş güdümlü bir iletişimin ortaya konulmaya çalışılması şaşırtıcı olmamalıdır. Bu yapıcı atmosferin oluşumunu engellemeye çalışan aktörlerin oyun bozucu hamlelerini de göz ardı etmemek gerektir.

Yapısal ve konjonktürel faktörler bir arada düşünüldüğünde Türkiye'yi AB'den uzaklaştıran bir tablo ortaya çıkmaktadır. Türkiye ve AB üyesi ülkelerin liderleri ve resmi yetkilileri arasındaki ikili temaslar olumlu gündemlerin ve ilişkilerin devamını sağlasa da bu etkileşimler Türkiye-AB ilişkilerine pek yansımamaktadır. Bu tabloyu olumlu yönde dengeleyebilecek faktörler ise liderlik vizyonu ve uzun vadeli bakış açısı ile yeni ortaklık alanlarının zorlanması, Türkiye ve AB'nin belirli ortak tehditleri aşma konusunda birlikte çalışmalarıdır.

KRONOLOJİ

- 22 Ocak Avrupa Parlamentosu, Selahattin Demirtaş ve siyasi tutuklu olarak tanımlanan diğer kişilerin AİHM hükümleri kapsamında derhal koşulsuz serbest bırakılması çağrısında bulundu.
- 25 Ocak Almanya Dışişleri Bakanı Heiko Maas AB dışişleri bakanları toplantısı sonrasındaki açıklamasında “Olumlu gelişmeler kaydedildiğini gördüğümüz için Türkiye’ye karşı bugün yaptırım kararı almadık” ifadelerini kullandı. Maas, Ankara’dan gelen pozitif sinyallerin kalıcı olmasının önemine dikkat çekti.
- 20 Mart Türkiye Cumhurbaşkanlığı kararı ile İstanbul Sözleşmesi’nden çekildi. Avrupa kanadı bu kararı tepkiyle karşıladı.
- 7 Nisan Avrupa Konseyi Başkanı Charles Michel ve Avrupa Komisyonu Başkanı Ursula von der Leyen Cumhurbaşkanlığı Külliyesi’nde Cumhurbaşkanı Erdoğan tarafından kabul edildi. Kabul esnasında von der Leyen’in bir süre ayakta kalması, Cumhurbaşkanı Erdoğan ve Michel’den daha düşük konumda algılanabilecek bir oturma düzeni ile ağır- lanması tepkilere neden oldu.
- 25 Haziran AB liderler zirvesi deklarasyonunda Türkiye, Doğu Akdeniz’de gerilimin düşürülmesi konusunda takdir edildi ve Türkiye ile göç konusunda iş birliği vurgulandı ancak Kıbrıs konusunda Ankara’yı tek taraflı olarak suçlayan yaklaşım metinde yer aldı.
- Avrupa Konseyi Türkiye’ye Suriyeli sığınmacılara yardım için 3 milyar avroluk yardımı onayladı.
- 13 Ekim AB Komisyonu Komşuluk ve Genişleme Müzakereleri Direktörlüğü (NEAR) Türkiye’yi Ortadoğu ve Kuzey Afrika ülkeleri kategorisine ekledi ve bu kategoriyi “Güney Komşuları ve Türkiye” şeklinde güncelledi.
- 18 Ekim Altısı AB üye ülkelerinin üyesi olmak üzere (Almanya, Fransa, Hollanda, Danimarka, İsveç, Finlandiya) on Batılı ülkenin (ABD, Norveç, Kanada, Yeni Zelanda) Ankara’daki büyükelçileri yargı süreci devam eden Osman Kavala davası konusunda sosyal medya üzerinden görüş belirtti.

- 25 Ekim Türkiye'nin büyükelçilere sert tepki vermesinin ardından açıklamaya taraf olan on büyükelçi sosyal medya üzerinden "Diplomatik İlişkileri Düzenleyen Viyana Sözleşmesi'nin 41. maddesine riayet etmesini teyit eder" şeklinde bir açıklama ile geri adım attılar ve kriz sönümlendi.
- 24 Kasım Avrupa Parlamentosu, Suriyeli sığınmacılara dağıtılmak üzere maddi yardım paketini onayladı.
- 3 Aralık Avrupa Konseyi Bakanlar Komitesi, AİHM'in Osman Kavala'nın serbest bırakılması kararını uygulamayan Türkiye için ihlal prosedürü başlattı.
- 8 Aralık Cumhurbaşkanı Erdoğan, Türkiye'nin Avrupa kurumlarının Selahattin Demirtaş ve Osman Kavala ile ilgili almış olduğu kararları tanımadığını söyledi.

TÜRKİYE'NİN RUSYA VE KAFKASYA POLİTİKALARI 2021

MEHMET ÇAĞATAY GÜLER

Doktora Öğrencisi, Bilkent Üniversitesi

GİRİŞ

Bu bölüm Türkiye'nin 2021'deki Rusya ve Güney Kafkasya politikalarını incelemektedir. Bu kapsamda bölüm iki alt başlıkta toplanmaktadır: Türkiye'nin Rusya Politikası ve Türkiye'nin Kafkasya Politikası. Bu bağlamda ilk olarak Türkiye'nin Rusya ile ekonomik ilişkileri, müteakiben de güvenlik münasebetleri ele alınmaktadır. İkinci olarak Türkiye'nin Güney Kafkasya ülkeleri ile ilişkileri bütüncül bir yaklaşımla değerlendirilmektedir.

Türkiye-Rusya ilişkileri, yıllardır süregelen –kısa süreli istisnalar haricinde– aksi tecrübe edilmemiş çatışma ve iş birliği mefhumları üzerine kurulmuştur. Modern Rusya Federasyonu ile Türkiye Cumhuriyeti arasında günümüzde müşahede edilen jeopolitik çatışmalar ve muhtelif alanlardaki iş birliklerine bakıldığında impa-

ratorluk yıllarından Sovyet yıllarına devam eden benzer kalıpların var olduğunu görölmektedir. Günümüz ikili ilişkileri açıklanamaz bir anomaliden ziyade tarihsel sürekliliğin bir yansımasıdır. Mevcut literatür, tarihsel sürekliliğin yanı sıra¹ asimetrik karşılıklı bağımlılık ve kompartımanlaştırma gibi parametrelerle de önemli açıklamalar sunmaktadır.² İki ülke muhtelif coğrafyalarda karşıt kamplarda mücadele veriyor olmasına rağmen ortak paydada buluşabilmekte; çıkar çatışmasının ötesinde askeri çatışma yaşanan bölge ve ülkelerde dahi iş birliği alanı oluşturabilmektedir. Söz konusu iş birliği her zaman örtüşen tehdit algısı ve/veya ortak ulusal çıkarlar ekseninde gerçekleşmemekte, aynı şekilde çatışmalar da her zaman çıkar çatışmalarına bağlı vuku bulmamaktadır. Bu bağlamda sistemsel faktörlerin ve iki ülkenin iç siyasetini etkileyen dinamiklerin de belirleyici rolü haizdir.

2021’de Türkiye-Rusya ilişkilerinde en öne çıkan konulara baktığında ilk sırada Ukrayna ve Türk dünyasının olduğu, ardından Karabağ ve Suriye’deki gelişmelerin geldiği görölmektedir. Bu yıl ikili ilişkilerde, önceki yıllardan farklı olarak Ukrayna ve Türk dünyası konuları merkezi rol oynamıştır. Farklılık arz eden önemli hususlardan bir diğeri de yüz yüze görüşmelerde yaşanan düşüş olmuştur. Türkiye Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan ve Rusya Devlet Başkanı

¹ Samuel Hirst ve Onur İsci, “Smokestacks and Pipelines: Russian-Turkish Relations and the Persistence of Economic Development”, *Diplomatic History*, Cilt: 44, Sayı: 5, (2020), s. 834–859.

² Cemil D. İpek ve Mehmet Çağatay Güler, “Turkey and Russia in Syrian War: Hostile Friendship”, *Security and Defence Quarterly*, Cilt: 35, Sayı: 3, (2021), s. 77-92; Ziya Onis ve Suhnaz Yılmaz, “Turkey and Russia in a Shifting Global Order: Cooperation, Conflict and Asymmetric Interdependence in a Turbulent Region”, *Third World Quarterly*, Cilt: 37, Sayı: 1, (2015), s. 71–95; Senem Aydın-Düzgıt, Evren Balta ve Andrew O’Donohue, “Turkey, Russia, and the West: Reassessing Persistent Volatility, Asymmetric Interdependence, and the Syria Conflict”, Sabancı University Istanbul Policy Center, (Nisan 2020), <https://ipc.sabanciuniv.edu/Content/Images/Document/reassessing-persistent-volatility-asymmetric-interdependence-and-the-syria-conflict-93d479/reassessing-persistent-volatility-asymmetric-interdependence-and-the-syria-conflict-93d479.pdf>, (Erişim tarihi: 15 Ocak 2022).

Vladimir Putin 2021'de yalnızca bir kez yüz yüze görüşme gerçekleştirmiştir. Fakat bu durumdan büyük sonuçlar çıkartılmaması gerekmektedir. Zira 2020'de İdlib'de doğrudan karşı karşıya gelinmiş olmasına ve Rusya'nın desteklediği rejim güçlerinin saldırıları sonucu (otuz dördü Şubat'ta olmak üzere) elliden fazla şehit verilmesine rağmen ilişkilerde bir kırılma yaşanmamıştır. 2020'de Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın en çok görüştüğü lider Putin olmuş ve Rusya iktisadi ilişkilerde ilk üçteki yerini korumuştur. İki ülke ilişkilerini belirleyen parametrelerde herhangi bir değişiklik yaşanmamıştır. 2021'de de Ankara-Moskova arasındaki diyalog çatışma alanlarının çokluğuna ve mahiyetine rağmen oldukça yüksek seviyede seyretmiştir. Bu minvalde Türkiye ve Rusya'nın ekonomik veçhedeki iş birliği; Ukrayna'dan Karabağ'a, Türk dünyasından Suriye'ye yaşanan tüm jeopolitik ayrışmalara rağmen artarak devam etmektedir.

Türkiye'nin Güney Kafkasya politikası incelendiğinde ise 2021'de önemli kırılmaların yaşandığı görülmektedir. Türkiye-Azerbaycan ilişkilerinin "Bir millet iki devlet" şiarı somut temellere oturmaya başlamıştır. Bu bağlamda Ankara-Bakü arasında 15 Haziran 2021'de Azerbaycan'ın vatan muharebesi neticesinde azad ettiği Şuşa kentinde imzalanan "Şuşa Beyannamesi", yalnızca kardeşlik ve müttefiklik ilişkilerini pekiştirmekle kalmamış, bölgesel iş birliğinin ve Türk dünyasının entegrasyonunun zeminini tesis etmiştir. Anlaşma kapsamında, Türkiye Cumhuriyeti'nin kurucusu Mustafa Kemal Atatürk'ün "Azerbaycan'ın sevinci bizim sevincimiz, kederi ise bizim kederimizdir" sözleri iki ülke halklarının milli-manevi serveti olarak değerlendirilerek bilhassa girişte vurgulanmıştır. Şuşa Beyannamesi iki ülke arasında süregelen siyasi-askeri iş birliğini daha da derinleştirmiştir.

Öte yandan 2021'i özel kılan ve bir diğer önemli kırılmayı teşkil eden gelişme de Türkiye-Ermenistan ilişkilerinde başlatılan normalleşme sürecidir. Ağustos'ta ilk sinyalleri verilen, liderlerin

karşılıklı açıklamaları ile başlangıç adımlarının tartışılmaya başlandığı süreç; özel temsilci atanması ve görüşme tarihlerinin belirlenmesi ile somut bir hale bürünmüştür. Söz konusu süreç Türk dış politikasında son dönemde benimsenen normalleşme siyasetinin önemli bir ayağını oluşturmakta ve bölgesel denklemini derinden etkileme potansiyeli taşımaktadır. Son olarak Gürcistan ile ilişkilerde 2021’de önemli bir siyasi gelişme yaşanmazken yaklaşık bir buçuk yıl sonra Sarp Sınır Kapısı’nın yeniden açılması ticari ve sosyokültürel vechede ortaya çıkan en önemli gelişme olarak görülmektedir. Buna ek olarak Güney Kafkasya denkleminde teşkil edilen altılı platform nezdinde Gürcistan’ın üstleneceği rol ve önem göz ardı edilmemekle birlikte Tiflis yönetimi platforma katılma noktasında ikna edilememiştir. 3+3 formatındaki bölgesel iş birliği platformunun ilk toplantısı 10 Aralık’ta yapılmış lakin Gürcistan sistem dışında kalmıştır.

TÜRKİYE-RUSYA EKONOMİK İLİŞKİLERİ

Türkiye ve Rusya’nın ekonomik alandaki ilişkileri farklı coğrafyalarda artan jeopolitik çatışmalara rağmen gittikçe derinleşmektedir. 2021’de Türkiye’nin Rusya’dan gerçekleştirdiği ithalat 28,9 milyar dolar ile son on yılın rekorunu kırmıştır (Tablo 1). Rusya, Çin’in ardından Türkiye’nin en büyük ikinci ithalat partneri olmuş; bir önceki yıla kıyasla Rusya’dan gerçekleştirilen ithalat yaklaşık 1,5 kat artmıştır. Rusya, Türkiye’nin yıllık ithalatında yüzde 10,7’lik bir paya ulaşmıştır. Geçen yıl bu pay 17,8 milyar dolar ile yüzde 8 civarındaydı.³ Bu veriler Rusya’nın ve bu ülkeden satın alınan enerjinin başka ülkelerle ikame edildiği ve edileceği argümanlarının doğru olmadığını göstermektedir. İhracata bakıldığında ithalat gibi son beş yılın en yüksek değerlerine ulaşıldığı görülmek-

³ “Ülkelere Göre Yıllık İthalat (En Çok İthalat Yapılan 20 Ülke)”, TÜİK, <https://data.tuik.gov.tr/Kategori/GetKategori?p=dis-ticaret-104>, (Erişim tarihi: 25 Ocak 2022).

tedir. Lakin oransal olarak bakıldığında geçen yıl yüzde 2,7 olan Rusya'nın toplam ihracat yapılan ülkeler içerisindeki payı 2021'de yüzde 2,6'ya gerilemiştir.⁴ İki ülkenin ticaret hacmi 2021'de 34,6 milyar dolara ulaşmıştır (Tablo 1). Bu değer, son beş yılın ötesinde son on yılın en yüksek değeri olmakla beraber, 2013'te ulaşılan 33 milyar dolarlık ticaret hacminin ancak sekiz yıl sonra yeniden yakalanabildiğini de göstermektedir.

TABLO 1. TÜRKİYE İLE RUSYA ARASINDA GERÇEKLEŞEN TİCARET (2017-2021, BİN DOLAR)		
YIL	İTHALAT	İHRACAT
2017	20.097.027	2.869.847
2018	22.710.751	3.652.603
2019	23.115.236	4.152.137
2020	17.829.309	4.506.681
2021	28.959.030	5.775.897

Kaynak: TÜİK

Rusya ile karşılıklı ticaret verileri incelendiğinde ithalat ve ihracat değerleri arasındaki geniş makastan ötürü dış ticaret açığı verildiği gözlenmektedir. Her yıl bu veri değişmekle beraber son beş yılda en az 13 milyar dolar, en fazla da 23 milyar dolar arasında Rusya ile ticareten kaynaklı oluşan bir dış ticaret açığı söz konusudur (Tablo 1). Rusya ile ticaret hacminin büyüklüğünü oluşturan, ithalatın baskın bir şekilde ön planda olmasına ve dış ticaret açığına neden olan en temel kalem doğal gazdır. Enerji ithalatı Türkiye'nin yalnızca Rusya ile değil genel dış ticaret açığının da en asli sebebidir. Doğal gaz ticaretini petrol, kömür ve bilimum gıda ürünleri takip etmektedir. İlk olarak Türkiye 2021'de Rusya'dan 25 milyar metre-

⁴ "Ülkelere Göre Yıllık İhracat (En Çok İhracat Yapılan 20 Ülke)", TÜİK, <https://data.tuik.gov.tr/Kategori/GetKategori?p=dis-ticaret-104>, (Erişim tarihi: 25 Ocak 2022).

küp doğal gaz ithal etmiştir.⁵ Söz konusu miktar, 2020’de Rusya’dan gerçekleştirilen doğal gaz ithalatından yaklaşık 1,5 kat daha fazladır. Bu minvalde Rusya’ya olan bağımlılığın azaltılarak alternatif kaynakların sisteme daha fazla dahil edilmesi argümanı 2021’de tutarlı görünmemektedir. Oran olarak bakıldığında toplam 57,9 milyar metreküp olan Türkiye’nin doğal gaz ithalatının yüzde 43’ü Rusya’dan karşılanmıştır.⁶ 2020’de yaklaşık yüzde 30 civarlarında olan bu oranda 2021’de net bir artış gözlemlenmiştir.⁷

Öte yandan 2021’de Türkiye yaklaşık 31 milyon ton ham petrol ithal etmiştir.⁸ Söz konusu ithalatın yaklaşık 10 milyon tonu Rusya’dan karşılanmıştır.⁹ Oran olarak bakıldığında 2020’de Türkiye’nin ithal ettiği petrolün üçte birinin Rusya’dan gerçekleştirildiği görünmektedir. Son olarak gıda ve tarım sektörü ürünlerinde gerçekleştirilen ithalata bakıldığında Rusya’nın 3,9 milyar dolar ile birinci sırada geldiği görülmektedir.¹⁰ Buğday, ham ayçiçeği yağı ve arpa ise Rusya’dan gerçekleştirilen bahse konu ithalatın ana kalem-

⁵ Ocak-Aralık arasında EPDK tarafından doğal gaz piyasasına dair yayımlanan tüm raporlar incelenerek hesaplanmıştır. Bkz. “Doğal Gaz Piyasası Aylık Sektör Raporu Listesi”, EPDK, <https://www.epdk.gov.tr/Detay/Icerik/3-0-95-1007/dogal-gazaylik-sektor-raporu>, (Erişim tarihi: 1 Şubat 2022).

⁶ 5. Dipnotta faydalanılan EPDK raporlarından alınan verilerin toplamı sonucu hesap edilmiştir.

⁷ Mehmet Çağatay Güler, “Türkiye’nin Rusya ve Kafkasya Politikası 2020”, *Türk DiŐ Politikası Yıllığı 2020*, ed. Burhanettin Duran, Kemal İnat ve Mustafa Caner, (SETA Yayınları, İstanbul: 2020).

⁸ “Ham Petrol İthalatı, 1996-2022”, TÜİK, <https://data.tuik.gov.tr/Kategori/Get-Kategori?p=dis-ticaret-104>, (Erişim tarihi: 25 Ocak 2022).

⁹ Ocak-Aralık arasında EPDK tarafından petrol piyasasına dair yayımlanan tüm raporlar incelenerek hesaplanmıştır. Bkz. “Petrol Piyasası Aylık Sektör Raporu Listesi”, EPDK, <https://www.epdk.gov.tr/Detay/Icerik/3-0-104/aylik-sektor-raporu>, (Erişim tarihi: 1 Şubat 2022).

¹⁰ “Gıda ve Tarım Sektörü İhracatı 2021’de 23 Milyar Dolara Ulaştı!”, Türkiye Gıda ve İncecek Sanayi Dernekleri Federasyonu (TGDF), 3 Şubat 2022, <https://www.tgdf.org.tr/gida-ve-tarim-sektoru-ihracati-2021-yilinda-23-milyar-dolara-ulasi/#:-:text=T%C3%BCrkiye%20%C4%B0statistik%20Kurumu%20taraf%C4%B1ndan%20a%C3%A7%C4%B1klanan,%20milyar%20dolar%20ithalat%20ger%C3%A7ekle-C5%9Ftirdi>, (Erişim tarihi: 4 Şubat 2022).

lerini oluşturmaktadır. İhracata bakıldığında ise Rusya 1,4 milyar dolar ile üçüncü sırada gelmekte; mandalina, alabalık ve şeftali ihracatın ana ürünlerini oluşturmaktadır.¹¹ Kısaca Türkiye-Rusya ekonomik ilişkileri 2021'de de önemini ve yerini korumuş, özellikle enerji ithalatındaki artış ile birlikte daha da tahkim edilmiştir.

TÜRKİYE-RUSYA GÜVENLİK İLİŞKİLERİ

Bu başlıkta Türkiye-Rusya ilişkilerinde 2021'de güvenlik konusunda öne çıkan meseleler ele alınmaktadır. İkili ilişkilerdeki güvenlik konusu jeopolitik ayrışmaların yaşandığı ve muhtelif düzeyde çatışmaların müşahede edildiği bir boyuttur. Her yıl öne çıkan bölge, ülke ve tema değişmekle beraber çatışma ve iş birliği mefhumları baki kalmaktadır. 2017-2019 arasında Suriye sahasında yaşanan çatışmalar ve kurulan ortak mekanizmalar 2020'de yerini Karabağ'daki emsallerine bırakmıştır. Türkiye ve Rusya bölgede hem bir güç mücadelesi içerisine girmiş hem de savaşı müteakip Ağdam'da ateşkesin gözlemlenmesi için Ortak Gözlem Merkezi kurmuştur. 2021'de ise Ukrayna ve Türk dünyasındaki jeopolitik fay hatlarının tetiklendiği ve bu bölgelerin önceki muadillerinin yerlerini aldığı söylenebilir. Buradan yola çıkarak bu başlıkta ilk olarak Türkiye-Rusya ilişkilerinde öne çıkan Ukrayna konusu ve ardından da Karabağ ve Türk dünyası incelenmektedir. Devamında ise önemini koruyan –İdlib başta olmak üzere her an bir çatışmaya evrilme potansiyeline sahip– Suriye sahasındaki gelişmeler ele alınmaktadır.

UKRAYNA

2021'e bakıldığında diğer konuların ötesinde Ukrayna krizinin öne çıktığı söylenebilir. Bu noktada Ukrayna konusunun öne çıkmasına neden olan bazı gelişmeler söz konusudur: Amerika Birleşik Devletleri'nde (ABD) yaşanan yönetim değişikliği sonrası Washin-

¹¹ "Gıda ve Tarım Sektörü İhracatı 2021'de 23 Milyar Dolara Ulaştı!".

gton yönetiminin Ukrayna ve Kırım konularında harcadığı mesainin artması, ABD'nin Rusya ile ilişkilerde Kırım ve Donbas gibi ihtilafli konuları öne çıkartması, Türkiye'nin Ukrayna'ya verdiği desteğin artması ve iki ülke arasındaki iş birliğinin derinleşmesi, NATO'nun bölgedeki hareketliliğini ve askeri tatbikatlarını arttırması, Rusya'nın Ukrayna sınırındaki olağan dışı askeri mobilizasyonu, Türkiye'nin Ukrayna'ya silahlı insansız hava aracı (SİHA) satması ve bu SİHA'ların Donbas'ta ayrılıkçı güçlere karşı kullanıldığı iddiası ve Türkiye'nin Kırım Tatarları konusunda benimsediğı söylem en fazla öne çıkan nedenler arasındadır. Tüm bunlara ek olarak Gürcistan-Ukrayna-Moldova ittifakı ve NATO-Ukrayna arasında artan iş birliği bölgedeki jeopolitik fay hatlarını tetiklemiştir. Karşılığında ise Rusya, Belarus sınırı dahil Donbas ve Kırım bölgelerine askeri yığınak yapmış, Karadeniz'deki askeri tatbikatlarını arttırmıştır. Ayrıca Rusya ve Belarus arasında Birlik Devleti Anlaşması yeniden gündeme getirilmiş ve Belarus yönetimi ülkesindeki mukim mültecileri Polonya'ya ve onun da ötesinde Avrupa Birliği'ne göçe zorlamaya başlamıştır. Diğer bir tabirle mültecileri Batı'ya karşı araçsallaştırmak istemiştir.

Bu bağlamda Rusya tarafından atılan bu adımların post-Sovyet coğrafyada ve Karadeniz'de artan NATO etkisine karşı önleyici ve zorlayıcı mahiyette oldukları söylenebilir. Bu adımların pek tabii Türkiye-Rusya ilişkileri bağlamında da ele alınması gerekmektedir. Bunun yegane nedeni her iki ülkenin de Karadeniz coğrafyasının bir parçası olması veya Türkiye'nin sahip olduğu NATO statüsü değildir. Ankara'nın Ukrayna siyasetinin Moskova açısından doğrudan bir ulusal güvenlik tehdidi olarak görülmesi de bu nedenselliğin bir parçasıdır. Adı ya da büyüklüğü ne olursa olsun üçüncül aktörlerin Kırım ve Donbas gibi konulara müdahaleleri, Kremlin tarafından hasmane bir tutum ve ulusal güvenlik tehdidi olarak algılanmaktadır. Nitekim Türkiye'nin Ukrayna

konusundaki eylem ve söylemleri tam da bu perspektif üzerinden okunmaktadır. Örneğin Rusya Dışişleri Bakanlığı sözcüsü Maria Zaharova’nın 21 Mayıs 2021’deki açıklamalarına bakıldığında Türkiye “fırsatçılık ve iki yüzlülük” ile itham edilmiştir. Hatta Kırım Tatarlarına yönelik izlediği siyaset devam ederse Rusya’nın da benzer şekilde Türkiye içerisindeki etnik azınlıklar konusunda adımlar atabileceği tehditkar bir biçimde dile getirilmiştir. Söz konusu yaklaşım Dışişleri Bakanı Sergey Lavrov’un “Bu söylem devam ederse Türkiye’deki benzer konulara da dikkat etmemiz gerekir” sözleri alıntılanarak ifade edilmiştir.¹² Dahası Türkiye’nin bu tip araçları jeopolitik oyunlarda kullanmayı bırakması gerektiği ve her zamanki gibi iş birliğine odaklanarak çatışmaların arka plana atılması vurgulanmıştır.

Türkiye’nin Kırım konusundaki pozisyonu ve Ukrayna hususları 2021’in ilk yarısında iki ülke arasındaki iş birliğine doğrudan etki etmiştir. Kültür ve Turizm Bakanı Mehmet Nuri Ersoy ve Cumhurbaşkanı sözcüsü İbrahim Kalın’ın uçuş yasalarının kaldırılması konusunda Moskova’ya gerçekleştirdikleri ziyaret sonuçsuz kalmıştır.¹³ Söz konusu ziyaretten bir hafta ve Zaharova’nın basın toplantısından üç gün sonra Rus tarafı Türkiye’ye Ukrayna ile ilişkileri konusunda uyarıda bulunarak Ukrayna’nın militarist duygularını kabarttığını ve silahlanma konusunda yardım vaatlerinde bulunduğunu iddia etmiştir.¹⁴ Haziran’ı müteakip Rusya-Ukrayna sınırındaki hareketliliğin azalması ve Dışişleri Bakanı Mevlüt Çavuşoğlu’nun Rus mevkidaşı Lavrov ile Antalya’da bir araya gelmesiyle birlikte Ankara-Moskova hattındaki tansiyon da düşmüş, turizm ve iş

¹² “Брифинг официального представителя МИД России М.В.Захаровой, Москва, 21 мая 2021 года”, Министерство иностранных дел Российской Федерации, 21 Mayıs 2021, <https://bit.ly/3CXKECI>, (Erişim tarihi: 25 Kasım 2021).

¹³ “Türkiye, Turizm Sezonu Açılışı için Rusya’yı İkna Edemedi”, Bloomberg HT, 18 Mayıs 2021.

¹⁴ “Russia Warns Turkey Over Ties with Ukraine”, Reuters, 24 Mayıs 2021.

birliği konuları ön plana çıkmaya başlamıştır.¹⁵ Lakin Ukrayna'nın Türkiye'den satın aldığı SİHA'ları DonbaŐta kullanması neticesinde Rus tarafı benzer uyarıları yinelemiştir.¹⁶

Kasım'ı müteakip Ukrayna özelinde Ankara-Moskova hattında artan tansiyon giderek düşmeye başlarken Rusya'nın Ukrayna sınırındaki yığınağı bu süreçte artış göstermiştir. Mart 2021'de başlayan yığınağın bir devamı niteliğinde olan bu süreç Türkiye-Rusya ve Türkiye-Ukrayna ilişkilerinde önemli etkiyi haizdir. Ankara, yığınağın ve savaş ihtimalinin giderek arttığı Kasım-Aralık sürecinde gerilimin yatıŐtırılması ve süregelen ihtilaflı konulara çözüm bulunabilmesi noktasında ara bulucu rol üstlenmeye hazır olduğunu ifade etmiştir. Türkiye önce her iki tarafın (Rusya ve Ukrayna) dışişleri bakanları ile görüşmüş ve ardından benzer politikaları lider seviyesinde de dile getirmiştir. Türkiye söz konusu pozisyon ile ulusal çıkarlarını korumayı hedeflemiş, stratejik ilişkilere sahip olduğu iki ülkeyle de iş birliğini sürdürmeye yönelik bir politika belirlemiştir. Zira yılın ilk yarısında Ankara'nın Ukrayna'nın toprak bütünlüğünü gözeten, savunma sanayii başta olmak üzere stratejik veçhelerde iş birliğini derinleŐtiren ve Kırım'ın işgaline karşı çıkmaktan vazgeçmeyen siyaseti Kremlin cephesinde endişe uyandırmıŐtır. Aynı Şekilde Kiev yönetimi Ankara'nın Moskova ile yakın ilişkilerine Őüpheyle yaklaŐmış, savunma sanayii ve enerji alanlarındaki iş birliklerinin ve muhtelif sahalarda çatışmaya rağmen bozulmayan münasebetlerinin Ankara-Kiev ortaklığını etkileyeceğini düşünmüŐtür. Dolayısıyla Türkiye'nin iki taraftan da

¹⁵ “Выступление и ответы на вопросы СМИ Министра иностранных дел Российской Федерации С.В.Лаврова в ходе совместной пресс-конференции с Министром иностранных дел Турции М.Чавушоглу по итогам переговоров, Анталья, 30 июня 2021 года”, Министерство иностранных дел Российской Федерации, 30 Haziran 2021, <https://bit.ly/3d1hHva>, (Erişim tarihi: 25 Kasım 2021).

¹⁶ “Kremlin Says Turkish Drones Risk Destabilising Situation in East Ukraine”, Reuters, 27 Ekim 2021.

vazgeçmeyen, birini diğerine ikame olarak görmeyen ve dengeli ancak dengeleme amacı gütmeyen siyaseti iki ülke tarafından da olumlu karşılanmıştır. Bu sayede bölgesel çıkarlar korunarak daha da tahkim edilirken yıl ortasında gerilen Ankara-Moskova hattındaki tansiyon yıl sonuna doğru düşmüştür.

KARABAĞ VE TÜRK DÜNYASI

Türkiye-Rusya arasında öne çıkan Karabağ ve Türk dünyası konuları aslında Ukrayna hususuyla oldukça benzerlik göstermektedir. Türkiye'nin İkinci Karabağ Savaşı ile birlikte Kafkasya jeopolitiğinde söz sahibi olması ve Türk devletleri-Türkistan bölgesini eksene alan politikalar izlemeye başlaması Rusya'dan sert tepkileri de beraberinde getirmiştir. Söz konusu tepkilerin arka planına (Ankara-Moskova ilişkilerinde yeni çatışma alanları oluşturan konulara) bakıldığında nedensellik ilişkisi görülmektedir. Rusya, Sovyetlerin dağılmasıyla beraber Sovyet sonrası coğrafyayı kendi ayrıcalıklı nüfuz alanı olarak görmekte ve bu bölge üzerinde hiçbir yabancı aktörün etki sahibi olmasını istememektedir. Bunun aksine İkinci Karabağ Savaşı ve savaş sonrası oluşan yeni denklemde Türkiye'nin Güney Kafkasya üzerinde belli bir oranda nüfuz sahibi olması ise Moskova'da endişe uyandırmaktadır.

Tam da bu bağlamda 10 Kasım 2020'de imzalanan ateşkes anlaşması uyarınca takip eden süreçte açılması gereken Zengezur Koridoru açılmamış ve bu yönde bir girişimde de bulunulmamıştır. Hatta ateşkese rağmen ateş durmamış, sınır bölgesinde vuku bulan çatışmaları hem Ermenistan hem de Rusya araçsallaştırmayı sürdürmüştür. Bunların yanı sıra Azerbaycan-Ermenistan arasında kalıcı barışın sağlanması bağlamında sınır bölgelerinin etraflıca belirlenmesi, mayınlı arazilerin temizlenmesi ve Karabağ içerisinde kalan tüm Ermeni askerlerinin geri çekilmesi noktasında da gerekli adımlar atılmamıştır. Rus barış güçlerinin görev yaptığı

bölgelerde çatışmanın tam manasıyla önüne geçilmediği ve hatta Rusya'nın Ermenistan sınır bölgelerine karakollar kurmaya başladığı görölmüştür.

Benzer şekilde Türkiye'nin Türk devletleri ve Türkistan bölgesine artan ilgisi ve mesaisi Rusya'nın ulusal güvenlik stratejisiyle çatışmaktadır. Özellikle 2019'dan bugüne Türkistan coğrafyasına yapılan ziyaretlerdeki artış, liderlerin ikili ve çoklu görüşmelerindeki sıklık, ekonomik ve kültürel alanlarda artan iş birliği ve yeni girişimler, liderlerin söylemleri ve "bir millet altı devlet" anlayışının benimsenmesi söz konusu ilgiyi somut bir biçimde ortaya koymaktadır. 2021'deki gelişmeler ve Türk Konseyi'nin Türk Devletleri Teşkilatı'na dönüşmesi aslında bu sürecin sonucudur. Aynı şekilde Türkiye'nin İkinci Karabağ Savaşı'na dahil olması da bu sürecin bir parçasıdır ve aynı zamanda itici kuvvetidir. Karabağ'ın özgürleştirilmesi sonrası Türkiye'nin Türk dünyası odaklı politikaları da artmış, bölgedeki etkisi başka bir noktaya evrilmiştir. Bu minvalde Milliyetçi Hareket Partisi (MHP) Genel Başkanı Devlet Bahçeli'nin hazırladığı ve kamuoyuna sunduğu Türk dünyası haritası, Türkiye'nin Türk coğrafyasına yönelik vizyonunu, buna karşılık Moskova'dan yükselen tepkiler de Rusya'nın endişelerini ortaya koymaktadır.¹⁷

SURİYE

Suriye meselesi 2016'dan bu yana olduğu gibi 2021'de de iki ülke arasında öne çıkan konular arasında yer almıştır. İki ülke cum-

¹⁷ Ангелина Мильченко, "В Кремле напомнили о «центре тюркского мира». Он не в Турции", Газета.Ру, 24 Kasım 2021, https://www.gazeta.ru/politics/news/2021/11/24/n_16907551.shtml, (Erişim tarihi: 27 Kasım 2021); Аугиса бкз. Петр Акопов, "Ничего личного: что Турция намерена сделать с Россией", РИА Новости, 16 Kasım 2021, <https://ria.ru/20211116/turtsiya-1759184709.html> shtml, (Erişim tarihi: 27 Kasım 2021); "Песков прокомментировал карту тюркского мира, с которой фотографировался Эрдоган", RT на русском, 21 Kasım 2021, <https://russian.rt.com/world/news/930276-peskov-karta-tyurkskii-mir>, (Erişim tarihi: 28 Kasım 2021).

hurbaşkanları ve dışişleri bakanları arasındaki toplantılarda diğer gündem maddelerinin yanı sıra Suriye konusu da muhakkak görülmüştür. Yılın başında iki ülke temsilcileri, İran'dan yetkililer ile beraber Suriye Anayasa Komitesi görüşmeleri kapsamında Cenevre'de bir araya gelmiştir.¹⁸ Üç ülke temsilcileri Astana formatı kapsamında 7-8 Temmuz arasında Kazakistan'ın başkenti Nursultan'da da görüşmeler gerçekleştirmiştir.¹⁹ 18 Şubat'ta Dışişleri Bakanı Çavuşoğlu Rus mevkidaşı Lavrov ile Suriye'deki durumu ele alan bir telefon görüşmesi gerçekleştirmiştir.²⁰ Bunların dışında İdlib meselesi iki ülke cumhurbaşkanları arasında 29 Eylül'de düzenlenen zirvenin de ana gündem maddesini oluşturmuştur.²¹

Sahada yaşanan gelişmelere bakıldığında Rusya'nın İdlib'i (özellikle de Cebel Zaviye bölgesini), Halep'in kuzeyinde kalan alanları ve Afrin'de Türkiye hududuna yakın bölgeleri hedef aldığı görülmektedir. Önemli bir zayıyata yol açmayan bu gelişmeler iki ülke arasındaki tansiyonu yükseltmiş ve liderlerin Soçi'de gerçekleştireceği zirve öncesinde gerilim oluşturmuştur. Türkiye ise bu süreçte sahada artan PKK, İranlı milisler ve rejim güçlerinin tehdidine karşı bölgedeki askeri varlığını tahkim etmiştir. 29 Eylül'de Soçi'de gerçekleştirilen görüşme sonrasında taraflar ortak bir basın açıklaması yapmamış olsa da görünen o ki çıkar dengesi korunarak çö-

¹⁸ "Joint Statement by Iran, Russia and Turkey on the Consultations Held on the Margins of the Fifth Meeting of the Constitutional Committee Geneva, January 28, 2021", Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı, 28 Ocak 2021, <https://www.mfa.gov.tr/turkiye-iran-rusya-ortak-aciklama-28-01-2021.en.mfa>, (Erişim tarihi: 28 Kasım 2021).

¹⁹ "Совместное заявление представителей Ирана, России и Турции по итогам 16-й Международной встречи по Сирии в Астанинском формате, Нур-Султан, 7-8 июля 2021 года", Министерство иностранных дел Российской Федерации, 8 Temmuz 2021, <https://bit.ly/2Zy3L8D>, (Erişim tarihi: 29 Kasım 2021).

²⁰ "Лавров и Чавушоглу обсудили Сирию с акцентом на наращивании усилий в Идлибе для устранения террористической угрозы - МИД РФ", Интерфакс-Азербайджан, 18 Şubat 2021.

²¹ "Продуктивный разговор за закрытыми дверями. Путин и Эрдоган встретились в Сочи", ТАСС, 29 Eylül 2021.

züm bulunması noktasında mutabık kalınmış ve sahadaki tansiyon önemli ölçüde düşmüştür. Lakin İdlib'deki kırılgnalık gün geçtikte artmaktadır. Son tahlilde bölgede gerilimin ve çatıőmanın yükselme ihtimali 2022'de de önceki yıllara benzer şekilde geçerliliğini koruyacaktır. İdlib'in yanı sıra Türkiye'nin kontrolünde bulunan diğer bölgelerin güvenliğini ve selametini tehdit edecek saldırılar yaşanması da muhtemeldir.

TÜRKİYE'NİN KAFKASYA POLİTİKASI

Türkiye'nin 2021'de Güney Kafkasya politikasında öne çıkan iki temel husus bulunmaktadır: Bunlardan ilki Azerbaycan ile Türkiye arasında imzalanan Şuşa Beyannamesi, ikincisi ise Ermenistan ile başlatılan normalleşme sürecidir. İlk olarak İkinci Karabağ Savaşı sonrası bölgede oluşan yeni jeopolitik denklemde Türkiye, Kafkaslarda ciddi bir nüfuz elde etmiş, müteakiben 2021'de askeri, siyasi, ekonomik ve kültürel veçelerde bu nüfuzunu önemli ölçüde tahkim etmiştir. Bu kapsamda azad edilen Şuşa'da Azerbaycan ile Türkiye arasında 15 Haziran 2021'de imzalanan Şuşa Beyannamesi büyük önem arz etmektedir. Söz konusu beyanname yalnızca kardeşlik ve mütteliklik ilişkilerini pekiştirmekle kalmamış aynı zamanda bölgesel iş birliğini artırmış ve Türk dünyasının entegrasyonuna zemin hazırlamıőtir.

Beyanname detaylı olarak incelediğinde ilk olarak Türkiye Cumhuriyeti'nin kurucusu Mustafa Kemal Atatürk'ün "Azerbaycan'ın sevinci sevincimiz, kederi kederimizdir" ve Azerbaycan'ın umum milli lideri Haydar Aliyev'in "Tek millet, iki devlet" sözlerinin temel alındığı görülmektedir.²² Ortak çıkarlar doğrultusunda siyasetten ekonomiye, sosyokültürel iş birliğinden savunma sanayiine pek çok veçhede ilişkilerin daha da derinleştirilmesi hedeflenmektedir.

²² "Türkiye Cumhuriyeti ile Azerbaycan Cumhuriyeti Arasında Mütteliklik İlişkileri Hakkında: Şuşa Beyannamesi", Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı, 15 Haziran 2021, <https://www.tccb.gov.tr/assets/dosya/2021-06-15-Azaebaycan-SusaBeyannamesi.pdf>, (Erişim tarihi: 5 Şubat 2022).

Bölgede güvenliğin sağlam zeminlere oturtulması ve bölgesel normalleşmenin hızlıca tesis edilmesine büyük önem atfedilmekte; Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti'ne ayrı bir vurgu yapılmaktadır. İki ülke de stratejik öneme sahip Türk Devletleri Teşkilatı ve diğer tüm uluslararası ve bölgesel örgütler nezdinde birbirlerine destek olmayı taahhüt etmektedir. Ordu modernizasyonu ve milli güvenlik hususlarında iş birliğinin artırılması hedeflenmektedir. Diğer alanlara ek olarak Güney Gaz Koridoru nezdindeki ortak çabaların ön plana çıkartıldığı, enerji arz ve talep güvenliği açısından iki ülkenin de bu koridora hayati anlam yüklediği görülmektedir.

Dahası Zengezur Koridoru'nun açılarak Nahçıvan-Kars demir yolu ile bağlanması ve iki ülke arasındaki lojistik hattın daha güvenli ve üçüncül devlete ihtiyaç duyulmadan sağlanması öne çıkan maddeler arasındadır. Her biri ayrı öneme sahip tüm bu maddeler içerisinde bir tanesi diğerlerinden daha fazla ön plana çıkmakta ve iki ülke ilişkilerini stratejik boyutta birbirine daha da kenetlemektedir:

Taraflardan herhangi birinin kanaatine göre onun bağımsızlığına, egemenliğine, toprak bütünlüğüne, uluslararası düzeyde tanınmış sınırlarının dokunulmazlığına veya güvenliğine karşı üçüncü bir devlet veya devletler tarafından tehdit ve saldırı gerçekleştirildiğinde, Taraflar, ortak istişareler yapacak ve bu tehdit veya saldırının önlenmesi amacıyla Birleşmiş Milletler Şartı'nın amaç ve ilkelere uygun girişimlerde bulunacak, birbirine Birleşmiş Milletler Şartı'na uygun şekilde gerekli yardımı yapacaklardır. Bu yardımın kapsam ve biçimi ivedi yapılan görüşmeler yoluyla belirlenerek ortak tedbirler alınması için savunma ihtiyaçlarının karşılanmasına karar verilecek ve Silahlı Kuvvetlerin güç ve yönetim birimlerinin koordineli faaliyeti sağlanacaktır.²³

Bu madde ile Türkiye-Azerbaycan ilişkileri çok daha somut bir zemine oturmuş ve diskursal/söyleysel yaklaşımların ötesine geç-

²³ "Türkiye Cumhuriyeti ile Azerbaycan Cumhuriyeti Arasında Müttefiklik İlişkileri Hakkında: Şuşa Beyannamesi".

miştir. Türkiye'nin kırk dört günlük "Vatan Muharebesi"ne verdiği destek söz konusu zemini oluŐturarak çoktan diskursal kardeŐliĐin ötesine geçildiğini göstermiş ancak Şuşa Beyannamesi ile bu durum daha da perçinlenmiŐtir.

2021'de Türkiye'nin Güney Kafkasya politikasında yaşanan bir diğer önemli bir gelişme de –belki bir kırılma olarak da nitelendirilebilir– Ermenistan ile başlatılan normalleşme sürecidir. Erivan yönetimi İkinci Karabağ Savaşı'ndaki mağlubiyetten ötürü girdiği siyasi türbülansın ardından erken seçime gitmiŐ, Başbakan Nikol PaŐinyan düşen oy oranına rağmen Meclisteki koltuk sayısını koruyarak yeniden seçilmiştir. Savaş kaybeden bir lider olarak koltuğunu koruyan PaŐinyan'ın seçim sonrası öz güveni artmış, i ve dış politikada farklı arayıŐlara yöneldiği grlmŐtr. Erivan yönetimi özellikle seçim sonrasında bölgede normalleşme girişimlerine daha sıcak bakmaya başlamıştır. Bilhassa ekonomik buhran ve kapalı sınırlardan ötürü yaşanan izolasyon, savaş sonrası oluşan siyasi ortam ile birlikte dŐnldĐnde Ermenistan yönetiminin dış politikada oryantasyonunu değiştirmeye ihtiyaç duyduğu grlmektedir. Hem bölgesel istikrar ve barışın tesis edilmesi hem de Ermenistan'daki ekonomik darboğazı rahatlatabilecek bir aktör olarak Türkiye ile normalleşmeye gidilmesi, aynı kapsamda Azerbaycan ile de barış sürecine girilmesi Ermenistan'ın ulusal çıkarları ile örtüşmektedir.

Güney Kafkasya'da normalleşme süreci huzur, istikrar ve barışın kalıcı olarak tesis edilebilmesi için büyük önem arz etmektedir. Savaş sonrası düzenin sağlanması noktasında Ermenistan'ın bölgesel sisteme yavaş yavaş dahil edilerek hem Türkiye-Ermenistan hem de Ermenistan-Azerbaycan arasında barış ve iş birliğini önceleyen adımların atılması bölgenin selameti için elzemdir. Ancak bu sayede bölgede oluşturulacak herhangi bir iş birliği platformu/mekanizması etkili ve kalıcı olabilecektir. Azerbaycan ve Türkiye cumhurbaşkanları tarafından dile getirilen ve destek-

lenen 3+3 formatındaki 6'lı platform ancak bu şekilde somut bir zemine oturtulabilir.

Türkiye'nin Güney Kafkasya'da izlediği söz konusu normalleşme siyaseti son dönem dış politikasından –özellikle de Ortadoğu ve kendisine mücavir bölgede başlattığı normalleşme sürecinden– bağımsız düşünülmemelidir. Ulusal çıkarlar korunarak duygusallıktan uzak daha pragmatik bir dış politika anlayışı, Türkiye'nin Kafkasya ve Türk dünyasındaki varlığını ve nüfuzunu olumlu yönde etkileyecektir. Ermenistan'la normalleşme kapsamında yılın son döneminde atılan adımlar (Büyükelçi Serdar Kılıç'ın Ermenistan özel temsilcisi olarak atanacağıının açıklanması) umut verici gelişmeler olarak görülmektedir. İki ülkenin bu sürece ön koşulsuz girmesi de sürecin devamlılığı ve somut çıktılar vermesi adına önem arz etmektedir. Ayrıca bu süreç Zengezur Koridoru'nun hızlıca açılabilmesi adına bir fırsat olarak da değerlendirilmektedir. Son olarak görüşmelerin –2009'dan farklı olarak– Azerbaycan tarafıyla koordineli olarak yürütülmesi de başarı ihtimalini artıran faktörler arasında değerlendirilmektedir.

Ancak tüm olumlu yöndeki adımlara ve normalleşmeyi destekleyecek faktörlere rağmen şerh konulması gereken hususlar da bulunmaktadır. Bunlardan ilki Ermeni diasporasının tavrıdır. Ermeni diasporası ve lobi faaliyetleri normalleşme çabalarını desteklemekte ve bu durum süreci açık bir şekilde tehlikeye sokmaktadır. Ermeni lobisi ve Erivan yönetimi arasındaki anlaşmazlık ise normalleşme sürecini kırılgan bir yapıya sokmakta ve her an diyalogun kopma ihtimalini sıcak tutmaktadır. İlk maddeyle ilişkili olarak diğer bir husus da Ermenistan'ın Karabağ sınırındaki ve özellikle de Hankendi üzerindeki faaliyetleridir. Normalleşme açıklamalarına rağmen Karabağ'daki Ermeni çetelerin ve Laçın Koridoru üzerinden bölgeye taşınan askeri unsurların Azerbaycan mevzilerini vurduğuna şahit olunmuştur. Örneğin 17 Kasım'da Laçın ve Kelbe-

cer'de Ermeni ordusu Azerbaycan ordusunu hedef almış ve bunun sonucunda yedi asker Şehit olmuştur.

Ermenistan tarafının Azerbaycan'ın barış anlaşması teklifini kabul etmeyerek sahada çatışmayı körüklemesi, ateşkes ihlalleri yaparak saldırgan tavırlar sergilemesi ve bunu belli zaman aralıklarında tekrar etmesi normalleşme sürecini tehlikeye sokabilir. Dahası Rusya'nın ara buluculuğunda 10 Kasım'da imzalanan ateŐkesteki bazı muğlak noktalar üzerinden Erivan yönetiminin Hankendi, Hocalı ve Hocavend bölgelerinde farklı ajanda gütmesi, bilhassa Laçın Koridoru ve Hankendi'nde Rus barış gücü misyonuna rağmen yasa dışı eylemlerde bulunması aynı Şekilde normalleşme sürecini olumsuz yönde etkileyebilir. Örneğin Fransa cumhurbaşkanı adayı Valerie Pecresse'in Azerbaycan'dan izin almadan Laçın Koridoru  zerinden Hankendi'ne gitmesi Azerbaycan'ın egemenlik ve toprak bütünlüğüne yönelik bir eylemdir. Ermenistan tarafının benzer minvalde devam eden girişimleri ve Ermeni lobisinin muhtelif ülkelerdeki etkinliği normalleşme sürecini kırılgan bir zemine oturtmaktadır. Bu bağlamda PaŐinyan yönetiminin Ermeni lobisi ile normalleşme noktasında ayrıŐması ve sahadaki gerçeklik sürece dair Şerh düŐme zaruretini doğurmaktadır.

Son olarak Ermenistan tarafından gelen sınır ve ateşkes ihlalleri, Ermenilerin savaş sonrası oluşan yeni statükoyu kabul etmek istemesi ve bu yüzden çatışmayı körükleyen kışkırtıcı adımlar atmaya devam etmesi Azerbaycan'ın tepkisini çekmekte ve etkiye tepki oluşturma potansiyeli taşımaktadır. Bakü yönetiminin bu tür girişimlere karşı uzun yıllardır edindiği tecrübe ve bu çerçevede geliştirdiği refleks çok önemlidir. Ancak 27 Eylül öncesindeki süreçte Azerbaycan'ın gösterdiği yirmi altı yıllık "stratejik sabır" nasıl ki toprakların özgürleŐtirilmesi ile son bulduysa savaş sonrası sürdürdüğü strateji de söz konusu girişimlere cevaben yarım kalan iÇin bitirilmesini ne-tice verebilir. Türkiye'nin bahse konu çabaları Azerbaycan ile koor-

dineli yürütmesinden mütevellit böyle bir senaryonun gerçekleşmesi halinde normalleşme süreci de sekteye uğrayabilir. Dolayısıyla Erivan tarafının normalleşme ve barış girişimlerine daha samimi yaklaşması gerekmekte ve ikircikli siyasetten vazgeçerek sürece gölge düşürmemesi bölgenin istikrarı için önem arz etmektedir.

Hülasa Azerbaycan'ın kırk dört günlük Vatan Muharebesi sonucunda bölgede oluşan yeni denklemin ve güç dengesinin sürdürülebilmesi adına normalleşme süreci ve barış odaklı adımlar büyük önem arz etmekte ancak söz konusu şerhlerin göz ardı edilmemesi de gerekmektedir.

KRONOLOJİ

- 13 Ocak Türk ve Rus liderler arasında Karabağ konulu bir telefon görüşmesi gerçekleşti.
- 14 Ocak Dışişleri Bakanı Mevlüt Çavuşoğlu, Türkiye-Azerbaycan-Pakistan Üçlü İş Birliği Toplantısı'nda Azerbaycanlı mevkidaşı Ceyhun Bayramov ile görüştü.
- 16 Ocak Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan, Azerbaycan Cumhurbaşkanı İlham Aliyev ile telefonda görüştü.
- 30 Ocak Cumhurbaşkanı Erdoğan mevkidaşı Aliyev ile telefon görüşmesi gerçekleştirdi.
- 18 Şubat Cumhurbaşkanı Erdoğan Rus mevkidaşı Putin ile telefonda görüştü. Görüşmede Dağlık Karabağ, Suriye, Libya, ortak enerji üretimi ve Rusya'nın geliştirdiği koronavirüs (Covid-19) aşılı ele alındı. Görüşme sonrası aynı gün Dışişleri Bakanı Çavuşoğlu da Rus mevkidaşı Lavrov'la telefonda görüştü.
- 23 Şubat Azerbaycan Dışişleri Bakanı Ceyhun Bayramov, Dışişleri Bakanı Mevlüt Çavuşoğlu ve Türkmenistan Dışişleri Bakanı Raşid Meredov Türkiye-Azerbaycan-Türkmenistan Üçlü Dışişleri Bakanları 5. Toplantısı'nın ardından ortak basın toplantısı düzenledi.
- 29 Mart Dışişleri Bakanı Çavuşoğlu, Asya'nın Kalbi-İstanbul Süreci 9. Bakanlar Konferansı için Tacikistan'a gitti. Burada mevkidaşı Ceyhun Bayramov ile de görüştü.

- 9 Nisan Cumhurbaşkanını Erdoğan, Putin ile bir telefon görüşmesi gerçekleştirdi.
- 24 Nisan Cumhurbaşkanını Erdoğan, İlham Aliyev ile telefonda görüştü.
Dışışleri Bakanını Çavuşoğlu, Azerbaycanlı mevkidaşı Bayramov ile telefon görüşmesi gerçekleştirdi.
- 10 Mayıs Dışışleri Bakanını Çavuşoğlu, Rus mevkidaşı Lavrov ile Filistin-İsrail ilişkilerini görüştü.
- 17 Mayıs Cumhurbaşkanlığı sözcüsü İbrahim Kalın, Kültür ve Turizm Bakanını Mehmet Nuri Ersoy ve Sağlık Bakan Yardımcısı Tolga Tolunay aşını tedariki ve turizm konularını görüşmek üzere Rusya'ya gitti.
- 19 Mayıs Dışışleri Bakanını Çavuşoğlu, Azerbaycanlı mevkidaşı Bayramov'la telefon görüşmesi gerçekleştirdi.
- 27 Mayıs Cumhurbaşkanını Erdoğan, İlham Aliyev'i Azerbaycan'ın Cumhuriyet Günü vesilesiyle aradı.
- 1 Haziran Cumhurbaşkanını Erdoğan, Gürcistan Başbakanını Irakli Garibashvili ile Ankara'da hem baş başa hem de heyetler arası görüşmeler gerçekleştirdi.
- 7 Haziran Türkiye ve Rusya dışışleri yetkilileri Moskova'da bir araya gelerek bölgesel ve küresel birçok meseleyi görüştü.
- 15 Haziran Cumhurbaşkanını Erdoğan ile Azerbaycan Cumhurbaşkanını İlham Aliyev iki ülke arasında "Şuşa Beyannamesi"ni imzaladı.
- 30 Haziran Dışışleri Bakanını Çavuşoğlu Rus mevkidaşı Lavrov ile Antalya'da bir araya gelerek bölgesel ve küresel birçok konuyu özellikle Karabağ, Libya ve Suriye'yi görüştü.
- 4 Temmuz Dışışleri Bakanını Çavuşoğlu, Azerbaycanlı mevkidaşı Ceyhun Bayramov ile ikili ilişkiler ve üçlü bölgesel iş birliği konularını hakkında bir telefon görüşmesi gerçekleştirdi.
- 8 Temmuz Astana sürecinin üç garantör devleti Türkiye, İran ve Rusya, Suriye ihtilafını görüşmek üzere Kazakistan'ın Nursultan kentinde bir araya geldi.
- 31 Temmuz Cumhurbaşkanını Erdoğan, Putin ile bir telefon görüşmesi gerçekleştirdi. Görüşmede Türkiye-Rusya ilişkilerini geliştirecek hususlar ele alındı.

- 6 Ağustos Azerbaycan Cumhurbaşkanı İlham Aliyev, Cumhurbaşkanı Erdoğan'la telefon görüşmesi gerçekleştirdi.
- 18 Ağustos Dışişleri Bakanı Çavuşoğlu, Rusya Dışişleri Bakanı Lavrov ile telefon görüşmesi gerçekleştirdi.
- 21 Ağustos Cumhurbaşkanı Erdoğan, Putin ile telefon görüşmesi gerçekleştirdi. İki lider Afganistan'daki son durumu ele aldı.
- 27 Eylül Dışişleri Bakanı Çavuşoğlu ve Azerbaycan Dışişleri Bakanı Bayramov, Türk Konseyi (yeni adıyla Türk Devletleri Teşkilatı) Dışişleri Bakanları Konseyi Olağanüstü Toplantısı kapsamında ortak basın toplantısı düzenledi. Cumhurbaşkanı Erdoğan, İlham Aliyev ile bir telefon görüşmesi gerçekleştirdi.
- 29 Eylül Cumhurbaşkanı Erdoğan ile Putin, Rusya'nın Karadeniz kıyısındaki Soçi kentinde bir araya geldi. Ana gündem maddesi Suriye ve İdlib oldu.
- 5 Ekim Gürcistan-Türkiye-Azerbaycan Savunma Bakanları Toplantısı düzenlendi.
- 11 Ekim Dışişleri Bakanı Çavuşoğlu, Sırbistan'ın başkenti Belgrad'da Rusya Dışişleri Bakanı Lavrov ile görüştü. Aynı kapsamda Çavuşoğlu, Azerbaycan Dışişleri Bakanı Ceyhun Bayramov ile de görüştü.
- 26 Ekim Cumhurbaşkanı Erdoğan, İlham Aliyev tarafından Zengilan'ın Ağalı köyünde resmi törenle karşılandı.
- 30 Ekim Dışişleri Bakanı Çavuşoğlu, G20 liderler zirvesi kapsamında bulunduğu Roma'da Rusya Dışişleri Bakanı Lavrov ile görüşme gerçekleştirdi.
- 5 Kasım Dışişleri Bakanı Çavuşoğlu, Azerbaycanlı mevkidaşı Bayramov ile bir araya geldi.
- 12 Kasım Türkiye Cumhuriyeti'nin ev sahipliğinde Türk Konseyi (yeni adıyla Türk Devletleri Teşkilatı) Devlet Başkanları 8. Zirvesi düzenlendi. Cumhurbaşkanı Erdoğan mevkidaşı İlham Aliyev ile bu kapsamda bir araya geldi. Aynı kapsamda Bakan Çavuşoğlu da mevkidaşı Ceyhun Bayramov ile görüştü.
- 19 Kasım Dışişleri Bakanı Çavuşoğlu Rus mevkidaşı Lavrov ile telefon görüşmesi gerçekleştirdi.

- 28 Kasım Cumhurbaşkanı Erdoğan, Türkmenistan'ın başkenti AŞkabat'ta Ekonomik İŞbirliği Teşkilatı 15'inci Liderler Zirvesi kapsamında Azerbaycan Cumhurbaşkanı İlham Aliyev ile bir araya geldi.
- 2 Aralık Dışişleri Bakanı Çavuşoğlu, İsvec'in Başkenti Stokholm'de Rusya Dışişleri Bakanı Lavrov ile görüştü.
- 3 Aralık Cumhurbaşkanı Erdoğan, Putin ile telefon görüşmesi gerçekteŐtirdi.
- 8 Aralık Dışişleri Bakanı Çavuşoğlu ile Azerbaycanlı mevkidaşı Bayramov arasında telefon görüşmesi gerçekteŐtirildi.
- 10 Aralık 3+3 formatındaki bölgesel iş birliği platformunun ilk toplantısı 10 Aralık 2021'de Moskova'da düzenlendi.
- 13 Aralık Dışişleri Bakanı Çavuşoğlu, Ermenistan ile normalleşme adımlarının çerçevesine dair açıklamalarda bulundu.
- 19 Aralık Dışişleri Bakanı Çavuşoğlu, İŐlam İŞbirliği Teşkilatı Dışişleri Bakanları Konseyi 17'nci Olağanüstü Toplantısı kapsamında Azerbaycanlı mevkidaşı Bayramov ile görüştü.
- 25 Aralık Dışişleri Bakanı Çavuşoğlu, Azerbaycanlı mevkidaşı Bayramov ile telefonda görüştü.

TÜRKİYE'NİN KIBRIS VE DOĞU AKDENİZ POLİTİKASI 2021

HACI MEHMET BOYRAZ

Doktora Öğrencisi, Sakarya Üniversitesi Uluslararası İlişkiler Bölümü

GİRİŞ

2021 içerisinde Türkiye'nin Kıbrıs politikasını nelerin etkilediğine bakıldığında üç önemli gelişmenin öne çıktığı söylenebilir. Bunlardan ilki Türkiye'nin Kıbrıs meselesinin çözümü noktasında Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti (KKTC) ile birlikte benimsediği iki devletli çözüm modelinin dinamiklerini resmen sunduğu 5+1 formatındaki görüşmelerdi. İkinci önemli gelişme Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan'ın kalabalık bir heyetle KKTC'ye gerçekleştirdiği ziyaret ve bu ziyarette paylaştığı müjdeler oldu. Son olarak Türkiye'nin girişimleri neticesinde Azerbaycan ve Pakistan'ın KKTC'nin hukuken tanınması yolunda bazı sinyaller vermesi, 2021'de ön plana çıkan bir diğer önemli gelişmeydi. Bunların yanı sıra Türk tarafı (Türkiye ve KKTC) Doğu Akdeniz'deki ihtilafı deniz yetki alanları meselesiyle

ilgili kendi içinde koordinasyonu kaybetmedi ve bölgedeki müşterek haklarından taviz vermedi.

Bu bölümde Türkiye'nin Kıbrıs ve Doğu Akdeniz politikası, 2021'de yaşanan gelişmelerden hareketle analiz edilmektedir. Bunun için yıl boyunca Kıbrıs meselesine, Doğu Akdeniz'e ve Türkiye-KKTC ilişkilerine dair yaşanan gelişmeler kronolojik bir akışla mercek altına alınmaktadır.

ÇÖZÜLEMİYEN KIBRIS MESELESİ

Günümüzde artık kronik ve çok boyutlu bir siyasi mesele haline gelen ve çözülmesi pek mümkün görünmeyen Kıbrıs meselesiyle ilgili 2021'de radikal bir gelişme yaşanmadı. En son 2017'de Crans-Montana'da Rumların "sıfır asker, sıfır garanti" inadından ötürü başarısızlıkla sonuçlanan görüşmeler ardından taraflar en azından kendi aralarındaki güveni artırmaya yönelik görüşmelere devam etme kararı almıştı. Bundan ötürü geçen yıllarda olduğu gibi 2021'de de taraflar, Birleşmiş Milletler (BM) öncülüğündeki görüşmelere katıldı. Bunlardan ilki, BM Genel Sekreteri Antonio Guterres'in öncülüğünde gerçekleşti.¹ Nisan'daki görüşmelerden önce BM Genel Sekreteri Kıbrıs Geçici Özel Danışmanı Jane Holl Lute, meselenin taraflarıyla nabız yoklama amacıyla toplantılar yaptı. Bu kapsamda 8 Mart'ta Lute, KKTC Cumhurbaşkanı Ersin Tatar'ı ziyaret etti. Tatar görüşme öncesinde yaptığı açıklamada Türk tarafının toplantıya yönelik hazırlıklara büyük önem verdiğini, iki devletin ege-men eşitliğine ve eşit uluslararası statüsüne dayalı iş birliği modelinin kabul edilmesi için çabalamaya devam edeceğini ifade etti.²

¹ Antonio Guterres, "Opening Remarks at Press Conference Following the Informal 5+1 Meeting on Cyprus", United Nations, 29 Nisan 2021, <https://www.un.org/sg/en/content/sg/speeches/2021-04-29/opening-press-remarks-following-informal-51-meeting-cyprus>, (Erişim tarihi: 25 Kasım 2021).

² "Cumhurbaşkanı Ersin Tatar'ın BM Üst Düzey Yetkilisi Jane Holl Lute Görüşmesi Sonrası Açıklaması", KKTC Cumhurbaşkanlığı, 8 Mart 2021, <https://www.kktcb.org/tr/cumhurbaskani-tatarin-ust-duzey-bm-yetkilisi-jane-holl-lute-gorusmesi-7880>, (Erişim tarihi: 25 Kasım 2021).

27-29 Nisan arasında BM Genel Sekreteri Guterres'in öncülüğünde Kıbrıslı taraflar ve garantör ülkelerin katıldığı 5+1 (ya da 5+BM) formatındaki gayriresmi Kıbrıs konferansı Cenevre'de gerçekleştirildi. KKTC bu toplantıda ilk kez egemen eşitliğe dayalı iki devletli çözüm modelini müzakere masasına getirdi ve BM kayıtlarına geçirtti. Ancak görüşmeler boyunca Güney Kıbrıs Rum Yönetimi (GKRY) iki toplumlu ve iki bölgeli federasyon modelindeki ısrarına devam etti ve iki devletli çözümü hiçbir şekilde kabul etmeyeceğini belirtti.³ Ayrıca Rum tarafı daha önceki toplantılarda yaptığı gibi Avrupa Birliği (AB) üyeliği kartını öne çıkartarak sorunu bir AB-Türkiye mücadelesine dönüştürmeye çalıştı. Buna karşın Türk tarafı bundan sonra iki devletin egemen eşitliğine ve eşit uluslararası statüsüne dayalı model dışında hiçbir modeli tartışmayacağını ilan etti. Bu noktada Guterres'in görüşmeler öncesinde taraflara yolladığı davet mektubunda yer alan "Toplantıya yaratıcı fikirlerle gelin" çağrısına binaen KKTC Cumhurbaşkanı Tatar görüşmede BM'ye ve Rum mevkiğine altı maddelik bir öneri listesi sundu. Bu öneri listesi Türk tarafının yeni politikasını özetler nitelikteydi:

- Genel sekreter inisiyatif alıp yeni bir Güvenlik Konseyi kararı çıkaracak. Bu kararla birlikte iki tarafın eşit uluslararası statüsü ve eşit egemenliği garanti altına alınacak. Bu karar ikili iş birliğine dayalı ortaklığın yolunu açacak.
- Bahse konu kararla birlikte sağlanacak eşit uluslararası statü ve eşit egemenlik sonrası iki taraf, sonuç odaklı ve zaman limitli olacak şekilde BM nezdinde bir müzakere sürecine başlayacak. Bu müzakerelerde iki tarafın anlaşacağı bir iş birliği anlaşması hedeflenecek.

³ "Sonuçsuz Kalan Kıbrıs Görüşmelerine İlişkin Yunanistan'dan Açıklama", *Yeni Şafak*, 29 Nisan 2021.

- İki devlet arasındaki müzakerelerde AB ile ilişkiler, mülkiyet, güvenlik ve sınır düzenlemeleri ele alınacak.
- Müzakereler Türkiye, Yunanistan ve İngiltere tarafından desteklenecek; eğer ihtiyaç duyulursa AB gözlemci olarak katılabilecek.
- Eğer iki devlet, herhangi bir kontekste anlaşmaya varırsa, birbirlerini eş zamanlı tanıyacak; Türkiye, Yunanistan ve İngiltere bunu destekleyecek.
- Ulaşılabilecek herhangi bir anlaşma eş zamanlı şekilde referandumla sunulacak.⁴

Tatar'ın bu öneri listesi, Türk tarafının Kıbrıs meselesinin çözümüne ilişkin yeni yol haritasının son derece açık olduğunu ortaya koymaktadır. Buna rağmen 5+1 formatındaki toplantılarda GKRY ve Yunanistan'ın uzlaşmaz tavırları nedeniyle çözüme ilişkin umut vadeden bir sonuca ulaşamadı. Bu nedenle toplantılar istikşafı görüşme olmanın ötesine geçemedi. Yine de Türk tarafı bu toplantıları iki devletli çözüm tezini savunmak için etkili bir şekilde kullandı. Ayrıca meselenin diplomatik yollardan çözümü yolunda kararlı olduğunu gösteren Türk tarafı, bu sayede Rum kesiminin statükocu ve alternatiflere kapıyı kapatan tavrını bir kez daha gözler önüne serdi.

Yıl içerisinde Kıbrıs meselesinin çözümüne yönelik zemin arayışları kapsamında bir başka görüşme, 27 Eylül'de BM Genel Sekreteri Guterres, KKTC Cumhurbaşkanı Tatar ve GKRY lideri Nikos Anastasiadis arasında gerçekleşti. New York'taki BM Genel Merkezi'nde gerçekleşen görüşme, liderler arasında bir fikir teatisi olmaksızın öteye geçemedi. Görüşmeden sonra açıklama yapan Tatar, Türk tarafının savunduğu iki devletli çözüm önerisinin bütün taraflarca

⁴ Bayram Altuğ, Emel Öz ve Muhammet İkbāl Arslan, "KKTC Cumhurbaşkanı Tatar Kıbrıs'ta Kalıcı Çözüm için 6 Maddeden Oluşan Öneri Sundu", Anadolu Ajansı, 28 Nisan 2021.

kabul edilmediği bir senaryoda adadaki statükonun devam edeceğini ifade etti.⁵

KKTC'nin Türkiye haricinde diğer ülkeler tarafından hukuken (*de jure*) tanınması yolunda 2021'de bazı önemli gelişmeler yaşandı. Türkiye'nin girişimleri neticesinde Pakistan Ankara Büyükelçiliği Birinci Sekreteri İfrah Tariq ve Üçüncü Katibi Faraz Arshad 12 Temmuz'da KKTC Cumhurbaşkanı Tatar'ı makamında ziyaret ederek bir ilki gerçekleştirdi.⁶ Daha sonra Azerbaycan'dan bir heyet ilk kez KKTC'ye geldi. Azerbaycan Milli Meclisi Dışişleri ve Parlamentolararası İlişkiler Komitesi Başkanı Samad Seyidov ve beraberindeki heyet, 17 Temmuz'da KKTC Cumhurbaşkanı Tatar ve KKTC Meclis Başkanı Önder Sennaroğlu ile görüştü. Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın KKTC ziyaretinden önce gerçekleşen bu görüşmelerde tarafların “tek millet, üç devlet” mesajı öne çıktı.⁷ Verilen mesajlar göz önüne alındığında her iki ziyaret KKTC'nin Pakistan ve Azerbaycan tarafından hukuken tanınması yolunda önemli bir sinyal olarak değerlendirildi.

Ayrıca Kıbrıs meselesinde Rum tarafının müteceviz hamlelerine karşılık KKTC hükümeti geçen yıl önemli bir adım atarak kendi sınırları içerisinde bulunan ve kırk altı yıldır kapalı olan Maraş'ın kamuya ait olan sahil kısmını 8 Ekim 2020'de açmıştı. Toplamda 5 kilometrelik bir alanı kapsayan bölgenin sivilleştirilmesiyle ilgili KKTC hükümeti 2021'de de önemli bir adım attı ve Maraş bölgesinin yüzde 3,5'inin açılacağını bildirdi.⁸ Böylece Maraş açılımında

⁵ “Tatar: İki Devletli Çözüm Kabul Edilmezse Statüko Devam Eder”, BRTK, 28 Eylül 2021, <https://brtk.net/tatariki-devletli-cozum-kabul-edilmezse-statuko-devam-eder>, (Erişim tarihi: 26 Kasım 2021).

⁶ “Cumhurbaşkanı Ersin Tatar, Pakistan Ankara Büyükelçiliği Birinci Sekreteri İfrah Tariq ve Üçüncü Katip Faraz Arshad'ı Kabul Ederek Görüştü”, KKTC Cumhurbaşkanlığı, 12 Temmuz 2021, <https://kktcb.org/tr/cumhurbaskani-ersin-tatar-pakistan-ankara-buyukelciligi-birinci-sekreteri-ifrah-tariq-8600>, (Erişim tarihi: 26 Kasım 2021).

⁷ “Bakü'den KKTC Adımı: Artık Tek Millet Üç Devlet”, *Yeni Şafak*, 17 Temmuz 2021.

⁸ “Kapalı Maraş'ın Yüzde 3,5'lik Bölümünün Açılımı Sağlandı”, TRT Haber, 26 Temmuz 2021.

ikinci aşamaya geçilmiş oldu. Rumların gelişmeyle ilgili girişimleri neticesinde AB Konseyi, Kasım'da bölgedeki faaliyetlerinden ötürü Türkiye'ye yaptırım uygulanması konusunu ele aldı. Ancak bizatihi Rum Dışışleri Bakanı Nikos Christodoulides'in belirttiği üzere Almanya, İtalya ve İspanya; Maraş açılımı nedeniyle Türkiye'ye yaptırım uygulanmasına karşı çıktı.⁹ Böylece Rumların Maraş açılımı üzerinden Türkiye'yi baskılama çabası beklenen sonucu vermedi. Konuyla ilgili çalışmaların 2022'de de devam etmesi ve Maraş'ın halihazırda kapalı olan bölümlerinin yavaş yavaş açılması beklenmektedir. Bu sayede uzun zamandır atıl kalan bölge Kıbrıs Türk toplumuna ve ekonomisine kazandırılmış olacaktır.

Son olarak 2021'de Rum kesimindeki aşırılık yanlısı gruplar tarafından bazı İslamofobik ve Türkofobik şiddet eylemleri gerçekleştirildi. Örneğin Yunanistan'ın bağımsızlığının yıl dönümüne denk gelen 25 Mart'ta Limasol kentindeki bir camiye düzenlenen saldırıda caminin duvarlarına "Bütün Türklere Ölün" yazıldı. Daha sonra 5 Aralık'ta Larnaka Büyük Camii kundaklanmaya çalışıldı.¹⁰ Her iki saldırı kimliği belirsiz kişiler tarafından gerçekleştirildi ve failleri yakalanamadı. Önceki yıllarda olduğu gibi 2021'de de Rum kesiminde bulunan camilere İslamofobik ve Türkofobik saldırılar düzenlenmesi, adanın güneyinde Müslümanlara ve Türklere yönelik halen bir hoşgörüsüzlüğün mevcut olduğunu göstermektedir. Bu da Kıbrıs meselesinin çözümü yolunda toplumlar arasındaki olası bütünleşmeye engel olmaktadır. Bu tür problemlerin tarihi zeminine dikkat çekmek ve Türkiye'deki izleyicileri Kıbrıs meselesinin maiyetine dair bilgilendirmek

⁹ "Germany, Italy, Spain the EU's Members Blocking Any Harsh Measure against Turkey", In Cyprus, 23 Kasım 2021, <https://in-cyprus.philenews.com/germany-italy-spain-the-eus-members-blocking-any-harsh-measure-against-turkey>, (Erişim tarihi: 26 Kasım 2021).

¹⁰ Muhammet İkbal Arslan, "KKTC 2021'de İlk Kez İki Devletli Çözüm Modelini Müzakere Masasına Getirdi", Anadolu Ajansı, 30 Aralık 2021.

için TRT tarafından çekilen “Bir Zamanlar Kıbrıs” dizisi Nisan’da izleyiciyle buluştu.

GÜÇLENEN TÜRKİYE-KKTC İLİŞKİLERİ

Önceki KKTC Cumhurbaşkanı Mustafa Akıncı'nın görevde olduğu 2015-2020 arasındaki dönemde Türkiye-KKTC ilişkilerinde yaşanan olumsuz siyasi atmosferin aksine geçen yıl bu göreve seçilen Ersin Tatar'la birlikte ikili ilişkiler, gayet olumlu bir atmosferde seyretti. En başta Türkiye ve KKTC arasındaki siyasi ilişkilerin canlılığını koruması için düzenli olarak yapılan karşılıklı ziyaretler bu yıl da devam etti. Örneğin 27-29 Nisan arasında BM öncülüğünde Cenevre’de gerçekleşen 5+1 formatındaki toplantıdan önce KKTC Cumhurbaşkanı Tatar, Türkiye ziyareti kapsamında Cumhurbaşkanı Erdoğan ile görüştü.¹¹ İki lider görüşmede Türk tarafının Kıbrıs meselesinin çözümüne dair benimsediği iki devletli çözüm modelinin Cenevre’de de sürdürülmesi noktasında mutabık kaldı. Tatar daha sonra yıl boyunca çeşitli vesilelerle Türkiye’ye geldi ve Cumhurbaşkanı Erdoğan ile görüştü.

Karşılıklı ziyaretler Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın Temmuz'daki geniş kapsamlı KKTC ziyaretiyle devam etti. Kıbrıs Barış Harekatı'nın 47'nci yılı münasebetiyle Milliyetçi Hareket Partisi Genel Başkanı Devlet Bahçeli ve diğer bazı parti liderlerinin de yer aldığı ziyarette Cumhurbaşkanı Erdoğan, başkent Lefkoşa'daki Metehan bölgesinde bulunan 500 dönüm arazi içerisine bir cumhurbaşkanlığı külliyesi ve millet bahçesinin inşa edileceği müjdesini verdi.¹² Türkiye’de özellikle sağ siyasi yelpazeyi temsil eden siyasilerin Cumhurbaşkanı Erdoğan'la birlikte adaya gelmesi, Kıbrıs meselesinde en azından bu kesimin aynı çizgide olduğunu gösterdi. Bununla

¹¹ “Cumhurbaşkanı Erdoğan, KKTC Cumhurbaşkanı Tatar’la Görüştü”, TRT Haber, 26 Nisan 2021.

¹² “Cumhurbaşkanı Erdoğan’dan KKTC’ye Külliye Müjdesi”, TRT Haber, 19 Temmuz 2021.

birlikte KKTC’de mevcut cumhurbaşkanlığı binasının İngiliz sömürge yönetiminden kalan bir yapı olması ve KKTC’nin egemen bir devlet olarak temsili noktasında yetersiz kalması dikkate alındığında müjdenin adadaki Türk devletinin egemen eşitliğinin temsili konusunda önemli olduğunu söylemek mümkündür.

Türkiye ve KKTC liderlerinin karşılıklı ziyaretleri kişilerden bağımsız bir şekilde yıllar içinde teamül halini almış olsa da Erdoğan ve Tatar’ın ziyaretleri bir gelenek olmanın ötesine geçmiştir. İki liderin birçok konuda uyum yakalaması dış politikaya ve bölgesel güvenliğe dair meselelerde ihtilaf yaşanmasının önüne geçmektedir. Bu bağlamda Tatar’ın cumhurbaşkanı seçilmesinin ardından geçen bir yılda Türkiye-KKTC ilişkilerinin gelişimi incelendiğinde Akıncı döneminde ilişkilere hakim olan olumsuz atmosferin yerini son derece olumlu bir atmosferin aldığı rahatlıkla söylenebilir.

KKTC ile siyasi ilişkilerin diri tutulmasına önem veren Türkiye, bu ülkenin uluslararası toplum nezdinde meşruiyetini sağlamak amacıyla 2021’de önemli faaliyetlerde bulundu. Bu çerçevede Cumhurbaşkanı Erdoğan BM’nin 76’ncı Genel Kurul Toplantısı’nda yaptığı konuşmada KKTC’nin uluslararası platformlarda söz hakkı bulamadığını ve Kıbrıs Türk halkının haksızlığa uğradığını belirtti.¹³ Aynı şekilde KKTC Cumhurbaşkanı Tatar, Cumhurbaşkanlığı İletişim Başkanlığı himayesinde Ekim’de İstanbul’da düzenlenen ve farklı ülkelerden üst düzey bürokratların katıldığı Türk Konseyi Medya Forumu’na davet edildi ve burada konuşma yaptı.¹⁴ Bu sayede KKTC’nin meşruiyeti ve KKTC liderinin uluslararası camiadaki tanınırlığı artırıldı. Ayrıca Dışişleri Bakanı Mevlüt Çavuşoğlu verdiği bir demeçte KKTC’nin Türk Devletleri Teşkilatı’na

¹³ “BM 76. Genel Kurulu’nda Yaptıkları Konuşma”, T.C. Cumhurbaşkanlığı, 21 Eylül 2021, <https://www.tccb.gov.tr/konusmalar/353/130649/bm-76-genel-kurulu-nda-yaptiklari-konusma>, (Erişim tarihi: 26 Kasım 2021).

¹⁴ Muhammet Tarhan, “KKTC Cumhurbaşkanı Tatar: Bizler Şu Anda Türk Dünyasının Doğu Akdeniz’deki Temsilcileriyiz”, Anadolu Ajansı, 22 Ekim 2021.

gözlemci üyelik için başvuracağını açıkladı. Diğer üyelerin mutabık kalması halinde KKTC'nin önümüzdeki yıl teşkilatın parçası olması beklenmektedir. Bu sayede KKTC'nin hem Türk devletler camiasındaki görünürlüğü artacak hem de teşkilatın ortak yatırım fonu gibi imkanlardan yararlanmasının önü açılacaktır.

2021'de iki ülke arasındaki siyasi ilişkilere paralel olarak ekonomik ilişkiler de güçlendi. Türkiye 3 Mart'ta Cumhurbaşkanı Yardımcısı Fuat Oktay ve KKTC Başbakanı Ersan Saner arasında Ankara'da imzalanan "2021 Yılı İktisadi ve Mali İş Birliği Protokolü" kapsamında KKTC'ye 2 milyar 250 milyon lira yardımda bulunmayı taahhüt etti.¹⁵ Daha sonra 3 Haziran'da imzalanan "Ticaretin ve Ekonomik İş Birliğinin Geliştirilmesine Dair Protokol" ile iki ülke arasında daha verimli bir iş birliğine ulaşılması için yirmi dokuz farklı faaliyet planlandı.¹⁶ KKTC'nin uluslararası küresel ekonomiye katılmada yaşadığı zorluklar göz önünde bulundurulduğunda Türkiye'den yapılan bu hibelerin taşıdığı önem daha iyi anlaşılabilir.

Ayrıca 2020'de koronavirüs (Covid-19) salgını nedeniyle gerileyen ikili ticaret hacmi 2021'de yeniden artış gösterdi. Bu çerçevede Türkiye'den KKTC'ye yapılan ihracat 2021'in ilk on ayında 968 milyon 936 bin dolar olarak gerçekleşirken bu ülkeden yapılan ithalat 107 milyon 901 bin dolar olarak açıklandı.¹⁷ Böylece Türkiye önceki yıllarda olduğu gibi KKTC ile ticaretinde fazla verdi. Bu arada Aralık'ta Ankara'da Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın KKTC'li mevkidaşıyla gerçekleştirdiği görüşmede iki ülke arasındaki ticare-

¹⁵ Muhammet İkbâl Arslan, "Türkiye ile KKTC Arasında Ticari ve Ekonomik İş Birliğinin Geliştirilmesine İlişkin Protokol İmzalandı", Anadolu Ajansı, 3 Haziran 2021.

¹⁶ Resmi Gazete, 4476 Sayılı Karar: Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti ile KKTC Hükümeti Arasında Ticari ve Ekonomik İş Birliğinin Geliştirilmesine Dair Protokol, 7 Eylül 2021.

¹⁷ "Ülke Gruplarına Göre Dış Ticaret", TÜİK, (Ekim 2021), <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Dis-Ticaret-Istatistikleri-Ekim-2021-37422>, (Erişim tarihi: 3 Aralık 2021).

tin Türk lirası üzerinden yapılması gündeme geldi ve önümüzdeki yıl konuyla ilgili çalışmalara hız verileceği açıklandı.¹⁸

Bunların yanı sıra Türkiye her sorunda olduğu gibi koronavirüs salgını kaynaklı sağlık sorunlarında da KKTC'nin yanında oldu. Bu minvalde Türkiye, KKTC'ye yıl boyunca 340 bin Sinovac ve 60 bin 840 Pfizer/BioNTech olmak üzere toplam 400 bin 840 doz koronavirüs aşısı gönderdi.¹⁹ Böylece Türkiye "aşı kıtlığı"nın yaşandığı bir ortamda Kıbrıs Türk toplumunun aşuya erişimini kolaylaştırdı. Bununla birlikte gerek dış ticaret verileri gerekse yapılan hibeler KKTC'nin hemen her yönden açıkça Türkiye'ye bağımlı olduğunu ortaya koymaktadır. Bu bağımlılığın turizm gelirleri üzerinden bir nebze azalması için geniş ekonomik potansiyeller barındıran Maraş açılımı önem arz etmektedir.

Son olarak 2021, KKTC iç siyaseti açısından son derece hareketli bir yıl oldu. Geçen yıl Ulusal Birlik Partisi (UBP), Demokrat Parti (DP) ve Yeniden Doğuş Partisi (YDP) tarafından kurulan üçlü koalisyon hükümeti kendi içinde anlaşmazlığa düştü ve koalisyonu oluşturan partiler Meclisteki çoğunluğu kaybetti. Bunun sonucunda KKTC Başbakanı Ersan Saner 13 Ekim'de hükümetin istifa ettiğini açıkladı. Üçlü koalisyon hükümetinin istifa etmesinden sonra ülkeyi erken seçime götürmek için UBP ve DP arasında geçici bir hükümet kuruldu ve erken genel seçimlerin 23 Ocak 2022'de yapılması kararlaştırıldı.²⁰ Türkiye ile ilişkiler bakımından bu seçimlerin belirleyici olacağını söylemek mümkündür.

Burada Türkiye-KKTC ilişkilerinin hükümetler üstü niteliği göz önüne alınırsa KKTC'de iktidara gelecek parti(ler)den bağımsız ola-

¹⁸ "KKTC Cumhurbaşkanı Tatar, Türkiye Temaslarını Değerlendirdi", Anadolu Ajansı, 25 Aralık 2021.

¹⁹ "KKTC 2021'de İlk Kez İki Devletli Çözüm Modelini Müzakere Masasına Getirdi".

²⁰ "KKTC'de Erken Seçim Tarihi 23 Ocak Olarak Belirlendi", Anadolu Ajansı, 8 Kasım 2021.

rak yeni dönemde de iki ülke arasındaki ilişkilerin seyrinde radikal bir dönüşüm beklenmemektedir. Ancak merkez solu temsil eden Cumhuriyetçi Türk Partisi (CTP) öncülüğünde bir hükümetin kurulması halinde bu gelişme Kıbrıs meselesinde Türk tarafının kendi içindeki uzlaşısına zarar verebilir. Zira iki devletli çözümü savunan UBP'nin aksine CTP açıkça federasyon modelini savunmaktadır. Dolayısıyla Ocak 2022'de gerçekleşecek seçim hem KKTC'nin kendi iç siyaseti hem de Türkiye ile ilişkilerin seyri ve Kıbrıs meselesinin çözümü yolunda takip edilecek modelin akıbeti ile ilgili önem arz etmektedir.

DOĞU AKDENİZ'DEKİ GELİŞMELER

Kıbrıs meselesi nedeniyle Doğu Akdeniz'de Türk tarafı ile GKRY arasında deniz yetki alanları bağlamında yaşanan sorunlar 2021'de de devam etti. Kendisini halen Kıbrıs Cumhuriyeti olarak gören ve bunun neticesinde adanın kuzeyi üzerinde de hakları ve yetkileri olduğunu iddia eden GKRY, bölgeye mücavir ülkelerden Mısır'la 2003'te, Lübnan'la 2007'de ve İsrail'le 2010'da münhasır ekonomik bölge (MEB) sınırlarını belirleme anlaşmaları imzalamıştı.²¹ Rumlar bunun devamı olarak kendi deniz yetki alanları içerisinde gördükleri bölgeyi on üç parsel ayırmış ve uluslararası enerji şirketlerine bu parsellerde hidrokarbon kaynaklarını araştırmaları ve sondaj yapmaları için farklı tarihlerde yetkiler vermişlerdi. Adadaki fiili iki devletli yapıya ve toplumsal bölünmüşlüğe rağmen Rumların böylesi bir siyaset izlemesi tabii olarak bölgedeki gerilimin artmasına yol açmaktadır. Nitekim Türk dış politikasının son on yıllık periyodunda Doğu Akdeniz'deki deniz yetki alanlarına dair yaşanan problemler önemli bir yer tutmaya başlamıştır. Bunun neticesinde Türkiye'de dışişleri ve güvenlik bürokrasisi bölgedeki gelişmeleri daha yakından takip etmeye mecbur kalmıştır.

²¹ Firdevs Yüksel, Barış Sağlam, Büşranur Beğçecanlı ve Gökçe Küçük, "Doğu Akdeniz'de Neler Oluyor", Anadolu Ajansı, 12 Temmuz 2019.

Bunun yanı sıra Rumlar, Türk tarafının Doğu Akdeniz'deki hareket alanını kısıtlayabilmek için Yunanistan ile birlikte Türkiye karŐıtu bir ittifak oluşturmaya çalışmaktadır. Bu meselenin arka planına bakıldığında bu iki yönetim esasen uluslararası ilişkilerde özellikle Realist okulun üzerinde durduğu “geleneksel dengeleme” politikasına öncelik vererek kendileri açısından büyük tehdit olarak gördükleri Türkiye ile aynı seviyeye gelmeye çalışmaktadır. Ancak dengelemenin i boyutu itibarıyla GKRY-Yunanistan ikilisi ile Türkiye arasında beşeri ve askeri açıdan ölçülebilir derecede devasa bir materyal kapasite farkı bulunmaktadır. Bundan ötürü söz konusu iki ölke diŐ dengelemeye baŐvurarak ortak tehdit olarak gördükleri Türkiye'ye karşı güçlerini birleŐtirmektedir. Ancak bu da yeterli olmadığı için bölgesel güçler arasında yer alan ve Türkiye ile problemlili ilişkileri bulunan İsrail ve Mısır ile bölgesel düzeyli bir iş birliğine yönelmişlerdir. Bununla birlikte GKRY-Yunanistan ikilisi Doğu Akdeniz havzasında hakimiyet kurmak ve Türkiye'nin bölgedeki manevra alanını kısıtlayabilmek için AB, Fransa ve Amerika Birleşik Devletleri (ABD) gibi büyük güçlerden de destek almaktadır.

GKRY ve Yunanistan'ın bu ekseninde Türkiye'yi kışkırtmaya yönelik planlı şekilde yürüttükleri tahrik stratejisi, 2021'de de devam etti. Örneğin Mayıs'ta GKRY ve Fransa arasında Kıbrıs'ın güneyinde “Talos 2021 Hava Tatbikatı” tertip edildi.²² Daha sonra GKRY'nin sözde MEB olarak ilan ettiği 1, 2, 8 ve 9'uncu parsellerde ABD, Fransa, GKRY, İngiltere, İtalya, İsrail, Mısır ve Yunanistan tarafından Kasım'da “8'inci Nemesis Tatbikatı” gerçekleştirildi. Tatbikatın ardından açıklama yapan Rum Enerji, Ticaret ve Sanayi Bakanı Natasa Pildu, Türkiye'nin “kışkırtmalarını” yakından takip ettiklerini ve Savunma Bakanlığıyla iş birliği içerisinde çeşitli olasılıkları değer-

²² “Talos 2021 Tatbikatı Sona Erdi”, *Star Kıbrıs*, 20 Mayıs 2021.

lendirdiklerini belirtti.²³ Konuyla ilgili böyle bir açıklama yapılmış olması, tatbikatın açıkça Türkiye'den gelebilecek olası hamlelere karşı gerçekleştirildiğini ortaya koymaktadır. Bunun yanı sıra GKRY ve Yunanistan, üyesi oldukları AB'yi Türkiye üzerinde daha fazla baskı uygulamaya davet etti. Bunun neticesinde AB Konseyi Kasım'da aldığı kararla Doğu Akdeniz'deki arama faaliyetleri nedeniyle Türkiye'ye uygulanan yaptırımların 12 Kasım 2022'ye kadar uzatıldığını açıkladı.²⁴ AB'nin bunun dışında somut bir adım atmamış olması ise Doğu Akdeniz'de Türkiye ile daha fazla gerilim yaşamak istemediğini göstermektedir.

Bundan daha önemlisi GKRY ve Yunanistan bir süredir iş birliği içerisinde oldukları Fransa ile Türkiye'ye karşı yürüttükleri ittifaklı bir adım öteye taşımıştır. Daha önce GKRY ve Fransa arasında 2017'de imzalanan ve 2020'de yürürlüğe giren savunma ve iş birliği anlaşmasının bir benzeri Yunanistan ve Fransa arasında imzalanmıştır. 28 Eylül 2021'de imzalanan otuz bir maddelik Güvenlik ve Savunma Alanında Stratejik İş Birliği Anlaşmasının ikinci maddesinde, üçüncü bir ülkenin saldırısı durumunda tarafların birbirine yardım edeceğinden bahsedilmektedir.²⁵ Doğu Akdeniz'de devam eden yüksek düzeyli gerilim dikkate alındığında bu maddeyle Türkiye'den gelmesi muhtemel saldırılara karşı konulduğu söylenebilir. Anlaşmanın ardından Yunanistan Başbakanı Kiriakos Miçotakis'in Parlamentoda yaptığı konuşmada "Hepimiz Doğu Akdeniz'de ki-

²³ "Nemesis Tatbikatı 8 Ülkenin Katılımıyla Gerçekleşti", *Kıbrıs Postası*, 4 Kasım 2021.

²⁴ "Unauthorised Drilling Activities in the Eastern Mediterranean: Council Prolongs the Sanctions Regime by One Year", Council of the EU, 11 Kasım 2021, <https://www.consilium.europa.eu/en/press/press-releases/2021/11/11/unauthorised-drilling-activities-in-the-eastern-mediterranean-council-prolongs-the-sanctions-regime-by-one-year>, (Erişim tarihi: 13 Kasım 2021).

²⁵ Anna Wichmann, "The Entire France-Greece Defense and Security Agreement", *Greek Reporter*, 28 Eylül 2021, <https://greekreporter.com/2021/09/28/the-entire-france-greece-defense-and-security-agreement>, (Erişim tarihi: 13 Aralık 2021).

min kimi tehdit ettiğini biliyoruz” Şeklinde beyanatta bulunması da bu argümanı doğrular niteliktedir.

Bir başka önemli husus olarak Doğu Akdeniz’de Türkiye aleyhtarı ülkelerce tesis edilen ve 2020’de resmen bir uluslararası örgüt haline gelen Doğu Akdeniz Gaz Forumu’nun ardından 2021’de benzer bir amaca hizmet eden yeni bir forum daha başlatıldı.²⁶ Bahreyn, Birleşik Arap Emirlikleri, GKRY, Mısır, Suudi Arabistan ve Yunanistan tarafından oluşturulan sözde dostluk forumu, bölgesel meseleleri değerlendirmek için Şubat’ta ilk toplantısını gerŐekleŐtirdi.²⁷

Diğer taraftan GKRY-Yunanistan ikilisinin Doğu Akdeniz’de izledikleri mütecevaz dış politika stratejisine karşılık Türkiye, yıl boyunca mütekabiliyet ilkesi uyarınca aynı düzeyde karşılık verdi. Bunların başında askeri tatbikatlar geldi. Örneğin 25 Mayıs-6 Haziran arasında Deniz Kuvvetleri Komutanlığının sevk ve idaresinde Ege ve Doğu Akdeniz’de 132 gemi, 10 denizaltı, 43 uçak, 28 helikopter ve 14 insansız hava aracının katıldığı “Deniz Kurdu 2021 Tatbikatı” düzenlendi.²⁸ Daha sonra yine Deniz Kuvvetleri Komutanlığının sevk ve idaresinde 1-12 Kasım arasında “Doğu Akdeniz 2021 Davet Tatbikatı” düzenlendi. On ülkeden 35 gemi ve 5 bin personelin katıldığı tatbikatta Doğu Akdeniz’de aynı anda kriz ve harp dönemi senaryolarını içeren kriz yönetimi serbest oyun safhası icra edildi.²⁹ Türkiye’nin 462 bin kilometrelik Mavi Vatan’ı korumak için askeri gücünü ve sahadaki manevra kabiliyetini gösteren

²⁶ Doğu Akdeniz Gaz Forumu ile ilgili detaylı bilgi için bkz. Pınar İpek ve Tıbet Gür, “Turkey’s Isolation from the Eastern Mediterranean Gas Forum: Ideational Mechanisms and Material Interests in Energy Politics”, *Turkish Studies*, Cilt: 23, Sayı: 1, (2022), s. 1-30; Ferhat Kökyay, “East Mediterranean Gas Forum in the Perspective of Energy Security”, *Ekonomi, Politika & Finans Araştırmaları Dergisi*, Cilt: 6, Sayı: 1, (2021), s. 216-239.

²⁷ “Rum-Yunan İkilisi, Türkiye Düşmanlarıyla Dostluk Forumu Düzenledi!”, *Milliyet*, 24 Mayıs 2021.

²⁸ “Denizkurdu-2021 Tatbikatı Yarın Başlayacak”, *Anadolu Ajansı*, 24 Mayıs 2021.

²⁹ Durmuş Genç ve Sabri Kesen, “Türkiye’nin Ev Sahipliğindeki ‘Doğu Akdeniz-2021 Davet Tatbikatı’ Başladı”, *Anadolu Ajansı*, 2 Kasım 2021.

bu tür tatbikatlar “karşı taraf” olarak nitelendirilebilecek Rum-Yunan blokuna ve destekçilerine karşı somut bir mesaj olarak algılandı. Buna göre Türkiye Doğu Akdeniz’de gerçekleştirebilecek olası bir sıcak çatışma riskine karşı hazır olduğu ve gerektiğinde sahada askeri gücünü kullanmaktan çekinmeyeceği mesajını verdi.

Ayrıca Türkiye, GKRY’nin ilan ettiği ihtilafı deniz yetki alanlarında doğal gaz arama ve/veya sondaj faaliyetleri için gelen gemilere izin vermeyeceğini daha önce birçok kez ilan etmişti. Nitekim Şubat 2018’de Akdeniz’de 3’üncü bölge olarak bilinen alana sondaj yapmak için girmeye çalışan İtalyan enerji şirketi Eni’ye bağlı Saipem 12000 gemisi Türk donanmasına bağlı unsurlar tarafından engellenmişti.³⁰ Benzer bir durum 2021’de iki kez yaşandı. Önce Malta bayraklı ve İtalyan sahipli “Nautical Geo” isimli araştırma gemisi, GKRY’den aldığı izinle 3 Ekim’de Türk kıta sahanlığına izinsiz girmeye çalıştı. Ancak Türk donanmasına bağlı unsurlar gemiyi yakın takibe alarak Türk kıta sahanlığının dışına çıkardı.³¹ Daha sonra Türkiye’nin MEB olarak kabul ettiği üçüncü parselde Kasım’da doğal gaz araması yapmak isteyen Eni’ye bağlı Saipem 12000 gemisi ilgili bölgeye yaklaştığı sırada Türk donanmasına bağlı unsurlar tarafından engellendi.³² Türkiye bu sayede Rumların sahadaki mütecaviz hamlelerine hiçbir şekilde geçit vermeyeceğini ve ulusal çıkarlarını korumak için askeri unsurlarını kullanma konusunda gayet ciddi olduğunu gösterdi.

Dolaylı da olsa Doğu Akdeniz’e dair 2021’de yaşanan ve göz ardı edilmemesi gereken bir başka gelişme İtalyan enerji şirketi Saipem’in Türkiye’nin Karadeniz’de bulunan Sakarya Gaz Sahası’nda keşfettiği doğal gazın karaya taşınma işlerinde yer alacağına açıklanması oldu.

³⁰ Sefa Karahasan, “Doğu Akdeniz’de Türk Tarafının Kararlılığını Ortaya Koyan Önleme”, DHA, 23 Şubat 2018.

³¹ Sarp Özer, “Kıta Sahanlığını İzinsiz İhlal Eden Araştırma Gemisine Müdahale”, Anadolu Ajansı, 4 Ekim 2021.

³² “Türkiye’nin Hamlesi Panik Yarattı”, *Hürriyet*, 5 Kasım 2021.

15 Kasım'da Saipem'in resmi web sitesinden yapılan ve Türk makamlarının teyit ettikleri açıklama doğrultusunda Karadeniz gazını Filyos'a kadar taşıyacak deniz altı boru hattının döşenmesi için Türkiye ve bu şirket arasında 600 milyon dolar değerinde bir sözleşme imzalandı.³³ Buna göre sahadaki gazı deniz altından karaya taşıyacak boruların birleştirilerek 2 bin 200 metre derinliğe indirilip kurulumu Saipem tarafından gerçekleştirilecektir. Yaklaşık 175 kilometrelik boru hattının döşenmesine yönelik çalışmaların 2022 baharında başlaması beklenmektedir. Bu gelişmenin Doğu Akdeniz ile ilişkisi ise Türkiye'nin İtalyan Eni enerji şirketine ait gemilerle bölgede sorun yaşarken aynı anda Karadeniz'de bir başka İtalyan enerji şirketi Saipem ile iş birliği yaptığı ve böylece İtalyan hükümetini Saipem üzerinden yumuşattığı gerçeğidir.³⁴ Yani Türkiye, Karadeniz'de İtalyan Saipem şirketine alan açarak aslında Doğu Akdeniz'de yaşanması muhtemel yüksek risklere karşı İtalya'ya şimdiden bir iyi niyet beyanında bulunmaktadır.

Bunlardan daha önemlisi KKTC hükümeti önümüzdeki süreçte bölgede yaşanabilecek yüksek düzeyli riskleri dikkate alarak Kıbrıs'ın kuzeyinde yer alan Karpaz Yarımadası'nda bir donanma üssü kurmak için önemli bir proje başlattı. KKTC Bakanlar Kurulu, Vakıflar İdaresi ve Din İşleri Yönetim Kurulunun 21 Eylül 2021 tarihli kararı uyarınca İskele kazası Dipkarpaz köyü Zafer Burnu hudutları dahilinde bulunan Vakıflar İdaresine ait mülkler, kira bedeli alınmayacak şekilde otuz yıllığına KKTC Güvenlik Kuvvetleri Komutanlığının kullanımına verildi.³⁵ Esasen 2019'dan beri gün-

³³ "Saipem: Two New Offshore Transportation and Installation Contracts Awarded for a Total Amount of over 600 Million USD", Saipem, 15 Kasım 2021, <https://www.saipem.com/en/media/press-releases/2021-11-15/saipem-two-new-offshore-transportation-and-installation-ti>, (Erişim tarihi: 16 Aralık 2021).

³⁴ İtalyan enerji şirketi Saipem ile bir başka İtalyan enerji şirketi Eni'ye ait Saipem adlı gemi arasında sadece isim benzerliği bulunmaktadır.

³⁵ "145 Bin Metrekarelik Alandaki Vakıf Malları Kira Bedelsiz 30 Yıllığına Askere Verildi", *Kıbrıs Postası*, 15 Ekim 2021.

demde olan ve Türkiye'nin de destek verdiği Karpaz'daki üs projesiyle³⁶ hem deniz kuvvetlerine mensup gemilerin bakımı yapılacak hem de deniz yetki alanlarına izinsiz girmeye çalışacak gemilere daha hızlı tepki verilecektir.

Türkiye'nin Kıbrıs'a en yakın tam teşekküllü üssünün Marmaris Aksaz'da bulunduğu dikkate alınır, Dipkarpaz'da kurulacak yeni üssün Türk tarafının Doğu Akdeniz'deki manevralarını kolaylaştıracağı söylenebilir.³⁷ Ayrıca Türk Silahlı Kuvvetleri tarafından 2019'dan beri insansız hava araçları için kullanılan Geçitkale Üssü'nün ardından Deniz Kuvvetleri için de böyle bir üssün tahsis edilmesi, Türk tarafının önümüzdeki süreçte bölgede gerçekleşmesi muhtemel gerginliklere karşı caydırıcı gücünü artırabilmek için şimdiden askeri önlemlere önem verdiğini göstermektedir. Bir başka deyişle Türk tarafı, Doğu Akdeniz'deki hak ve menfaatlerinin korunması hususunda masadaki kararlı duruşunu sahadaki tedbirleriyle de tahkim ederek muhataplarına açık bir mesaj vermektedir.

SONUÇ

Bu bölüm boyunca görüldüğü üzere Kıbrıs meselesi, Doğu Akdeniz'deki gelişmeler ve KKTC ile ilişkiler 2021'de Türk dış politikasının öncelikli konuları arasında yer aldı. İlkiyle ilgili olarak Türkiye, Kıbrıs meselesinde iki devletin egemen eşitliğine ve eşit uluslararası statüsüne dayalı modeli savunmaya devam etti. Bu doğrultuda Ankara, KKTC'nin diğer devletler tarafından tanınması yolunda yoğun bir çaba sarf etti. Ancak yıl boyunca gerçekleşen zirvelerde GKRY'nin uzlaşmaz tutumunu sürdürdüğü görüldü. Her ne kadar meselenin çözümüne ilişkin Türk tarafının yol haritası net olsa da Rum kesiminin çözümsüzlükte direttiği bir ortamda Kıbrıs

³⁶ "KKTC'ye Geçitkale'nin Ardından Deniz Üssü", *Milliyet*, 25 Aralık 2019.

³⁷ "KKTC'ye Geçitkale'nin Ardından Deniz Üssü".

meselesinin çözüme kavuşması ne yakın ne de orta vadede mümkün gözükmemektedir.

Önceki yıllarda olduğu gibi 2021’de de Türkiye’nin Kıbrıs politikasını etkileyen bir başka mesele Doğu Akdeniz’deki gelişmeler olmuştur. Türkiye yaşanan anlaşmazlıkların masada diplomatik yollarla çözümlenmesini öncelemektedir. Bununla birlikte GKRY-Yunanistan ikilisinin saldırgan politikalarına mütekabiliyet ilkesi ekseninde sahada askeri unsurlarını devreye sokarak kendi güvenliğini sağlamayı ve çıkarlarını korumayı ihmal etmemiştir. Bütün bunlar göz önünde bulundurulduğunda Doğu Akdeniz’deki gerilimin önümüzdeki süreçte devam edeceğini söylemek gerekir. Bu noktada önemli bir tespit olması bakımından Türkiye 2021’de bölge ülkeleriyle ilişkilerini normalleştirme yolunda somut adımlar atmış olsa da bu normalleşme sürecinin Doğu Akdeniz’deki gerilime etki etmesi beklenmektedir. Bunun tersine GKRY ve Yunanistan’ın Türkiye aleyhinde izlediği müşterek saldırgan dış politika stratejisinin devamı, Türkiye’yi daha fazla güvenlik ikilemine sevk edecek riskler taşımaktadır. Önümüzdeki süreçte bu iki ülkenin sahada mütecaviz yeni adımlara yönelmeleri durumunda Türkiye, bölgedeki çıkarlarını koruyabilmek için bu adımlara aynı düzeyde karşılık verecektir. Bu da Doğu Akdeniz’deki suların ısınmasına yol açacaktır.

KRONOLOJİ

3 Mart	Türkiye-KKTC arasında İktisadi ve Mali İş Birliği Protokolü imzalandı.
8 Mart	KKTC Cumhurbaşkanı Ersin Tatar, BM Genel Sekreteri Kıbrıs Geçici Özel Danışmanı Jane Holl Lute ile görüştü.
25 Mart	Limasol kentindeki bir camiye saldırı düzenlendi.
1 Nisan	Kıbrıs meselesinin geçmişine dikkat çekmek için “Bir Zamanlar Kıbrıs” dizisinin ilk bölümü TRT 1’de yayımlandı.

- 27-29 Nisan Cenevre'de Kıbrıs meselesiyle ilgili BM öncülüğünde 5+1 görüşmeleri gerçekleştirildi.
- 25 Mayıs-6 Haziran Deniz Kuvvetleri Komutanlığı tarafından Ege ve Doğu Akdeniz'de "Deniz Kurdu 2021 Tatbikatı" düzenlendi.
- 3 Haziran Türkiye ile KKTC arasında Ticaretin ve Ekonomik İş Birliğinin Geliştirilmesine Dair Protokol imzalandı.
- 12 Temmuz Pakistan'ın Ankara Büyükelçiliğinde görevli bir grup diplomat KKTC Cumhurbaşkanı Tatar'ı makamında ziyaret etti.
- 17 Temmuz Azerbaycan'dan bir heyet KKTC'de resmi temaslarda bulundu.
- 19-20 Temmuz Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan, Kıbrıs Barış Harekatı'nın 47'nci yılı münasebetiyle beraberindeki kalabalık bir heyetle KKTC'yi ziyaret etti.
- 20 Temmuz KKTC Cumhurbaşkanı Tatar, Maraş'ın yüzde 3,5'ine denk gelen bölgenin askeri bölge statüsünün kaldırılacağını ilan etti.
- 27 Eylül KKTC Cumhurbaşkanı Tatar, GKRY lideri Nikos Anastasiadis ve BM Genel Sekreteri Antonio Guterres Kıbrıs sorununu konuşmak üzere bir araya geldi.
- 3 Ekim Türk kıta sahanlığına izinsiz girmeye çalışan Nautical Geo isimli araştırma gemisi Türk Deniz Kuvvetleri Komutanlığına bağlı unsurlarca bölgeden çıkarıldı.
- 13 Ekim KKTC Başbakanı Ersan Saner UBP, DP ve YDP'den oluşan koalisyon hükümetinin istifa ettiğini duyurdu.
- 14 Ekim Dıpkarpaz'da deniz üssünün kurulmasına dair karar KKTC *Resmî Gazetesi'*nde yayımlandı.
- 26 Ekim KKTC Cumhurbaşkanı Tatar, Cumhurbaşkanı Erdoğan ile görüştü.
- 1-12 Kasım Deniz Kuvvetleri Komutanlığının sevk ve idaresinde "Doğu Akdeniz 2021 Davet Tatbikatı" düzenlendi.
- 3 Kasım GKRY'nin tek taraflı MEB olarak ilan ettiği alanda ABD, Fransa, GKRY, İngiltere, İtalya, İsrail, Mısır ve Yunanistan tarafından "8. Nemesis Tatbikatı" tertip edildi.

- 11 Kasım AB, Türkiye'ye Doğu Akdeniz meselesi özelinde uyguladığı yaptırımların süresini bir yıl uzattı.
- 13 Kasım UBP'nin yeni Genel Başkanı Faiz Sucuoğlu liderliğinde kurulan UBP-DP geçici hükümeti Meclisten güvenoyu aldı.
- 15 Kasım Cumhurbaşkanı Yardımcısı Fuat Oktay, KKTC'nin kuruluşunun 38'inci yıl dönümü törenlerine katıldı.
- 2 Aralık GKRY ile ExxonMobil-Qatar konsorsiyumu, Rumların tek tarafı MEB olarak ilan ettiği alanda bulunan 5. Parsel'de araştırma yapmak üzere anlaştı.
- 5 Aralık GKRY'nin Larnaka şehrinde bulunan Büyük Larnaka Camii kundaklandı.
- 10 Aralık KKTC Cumhurbaşkanı Tatar, BM genel sekreterinin yeni Kıbrıs Özel Temsilcisi ve Kıbrıs'taki BM Barış Gücü Şefi Colin Stewart ile görüştü.
- 23 Aralık KKTC Cumhurbaşkanı Tatar, Cumhurbaşkanı Erdoğan ile görüştü.

TÜRKİYE'NİN ABD POLİTİKASI 2021

KILIÇ BUĞRA KANAT

Doç. Dr., SETA Araştırma Direktörü

GİRİŞ: İLİŞKİLERİN GENEL ÇERÇEVESİ

Türk-Amerikan ilişkilerinde neredeyse on senedir sürmekte olan türbülans ve kriz havası koronavirüs (Covid-19) krizinin başladığı 2020'nin sonu ve 2021 itibarıyla yerini daha düşük düzeyde bir gerginlik seviyesine bıraktı. Bu durum var olan krizlerin ve uyuşmazlıkların çözüme kavuşmasından ziyade ortaya çıkan küresel krizlerin iki ülkenin de gündeminde ana unsur haline gelmesiyle meydana geldi. Dolayısıyla krizlerin dondurulduğu ancak çözüm süreçlerinin gerçekleşmediği bir düzlem ortaya çıktı. Amerika Birleşik Devletleri (ABD) için bu durum yaşanan farklı krizler sebebiyle daha akut bir hal aldı. Hem küresel ölçekte koronavirüs salgını hem de ABD'nin yaşamakta olduğu ekonomik ve sosyal krizler Ame-

rikan yönetiminin bu meselelere daha fazla yoğunlaşmasına sebep oldu. Bu da Amerikan dış politikasında durgun bir döneme girilmesine yol açtı. Bu süreçte Washington yönetimi dünyanın farklı bölgelerinde ortaya çıkan gelişmeler karşısında daha az ilgili görünürken salgının da etkisiyle diplomatik trafiği oldukça yavaşlattı. Başkan Joe Biden her ne kadar yemin törenindeki konuşmasında dünyaya, ABD'nin geri döndüğü mesajını vermiş olsa da iktidara geldiği gündeki temel önceliğinin koronavirüsle mücadele ve ekonomik kriz olacağı herkes tarafından az-çok tahmin ediliyordu.

Ankara-Washington ilişkileri açısından da bu durum benzer bir sonuç ortaya koydu. Bir yandan ülkelerin salgın ile mücadelesi dış politika öncelikleri konusunda ciddi bir yeniden yapılanmayı beraberinde getirdi. Öte yandan da Washington'daki yeni yönetimin izleyeceği dış politika konusunda ciddi bir belirsizlik mevcuttu. Bu durum Biden'ın seçimi kazanmasından hemen sonra ikili ilişkilerin geleceği konusunda ciddi bir tartışmanın ortaya çıkmasına sebebiyet verdi. Koronavirüs krizinin yaşandığı süreçte Türkiye özellikle 2020'de hem Libya hem de Karabağ operasyonlarında aktif destek sağlamış bir ülke olarak jeopolitik anlamda yaşanan gelişmelerde kendini daha görünür kıldı. Güney sınırındaki iki terör örgütüne karşı kazandığı zaferler de Türkiye'nin askeri ve güvenlik anlamında kendine daha fazla güvenen bir noktaya gelmesiyle sonuçlandı. Ankara, 2020 ABD seçimlerini Türkiye'yi hedef alan bazı yayınlar ve söylemlere rağmen oldukça soğukkanlı bir biçimde izledi ve gelişmeleri yakından takip etmeye çalıştı. Özellikle Biden'ın yaptığı konuşmalardan sonra yaşanan tartışmalarda Ankara bu konudaki soruları ABD'deki seçim sürecine bağlayarak cevapladı.

Türk-Amerikan ilişkileri uzmanları için 2021 ile ilgili karışık beklentiler bulunmaktaydı. Öncelikle 2020'nin tamamına hakim olan koronavirüs salgınının 2021'de ne durumda olacağı konusunda ciddi bir belirsizlik mevcuttu. Her ne kadar Ocak 2021'de geniş

bir aşılama kampanyası başlamış olsa da hem aşının etkisi hem de toplumun aşıya yaklaşımının ne olacağı konusunda ciddi soru işaretleri bulunmaktaydı. Bu da salgının ne zaman ve nasıl son bulacağı konusunda ciddi bir belirsizlik ortaya çıkarıyordu. Salgın sona erene kadar ülkelerin öngörülebilir ve net bir dış politika çizgisi izlemesi beklenmiyordu. Zira meydana gelen her büyük dalga yeni kapanmalar ve bununla birlikte yeni salgın önlemlerini beraberinde getirebilir, bu da ülkelerin dış politikadaki önceliklerinin yeniden şekillenmesine yol açabilirdi. Bunun yanında koronavirüs krizinin tetiklediği küresel ekonomik resesyona ne kadar süreceği ve ekonomik toparlamanın ne zaman hayata geçeceği konusunda da soru işaretleri bulunmaktaydı. Her ne kadar aşılama kampanyasının başlaması ile bir iyimserlik havası oluşsa da ortaya çıkan yeni mutasyonlar ve ekonomik toparlanma konusunda meydana gelen eşitsizlik bu konuda önemli bir belirsizliği de beraberinde getiriyordu. Koronavirüs krizi aynı zamanda süper güç ilişkileri açısından da büyük bir sarsılmaya neden olmuştu. Krizin ilk anlarından itibaren Pekin ve Washington yönetimleri arasında yaşanan gerginlik sorunun küresel bir salgın haline dönüşmesinden sonra daha ciddi bir aşamaya geçmiş, karşılıklı suçlamalar ve hastalığın orijini konusunda yaşanan tartışmalar ilişkileri oldukça germişti. Bunun yanında iki ülke arasında sürmekte olan ticaret savaşları da hem uluslararası sistemi büyük oranda etkilemekte hem de uluslararası ekonomi açısından farklı bir belirsizliği ortaya çıkarmaktaydı.

2021'de küresel güç ilişkileri ile ilgili belirsizliklerin bir başka boyutu ise Amerikan iç politikasındaki gerginlik ve tartışmalardan kaynaklanıyordu. 2020 yılı ABD için başkanlık seçiminin yaşandığı yıldır. Bu seçimler Amerikan tarihinin en sıra dışı ve toplumsal anlamda en fazla ayrıştırıcı seçimlerinden biri haline gelmişti. Seçim sonrası yaşanan tartışmalar ve Başkan Donald Trump'ın seçimlerde hile yapıldığına dair öne sürdüğü iddialar 2021'e de taşındı. Başkan

Trump'ın bu iddiaları kendi tabanının önemli bir kısmında takipçi buldu. Yapılan kamuoyu anketleri Cumhuriyetçi Parti'ye oy veren seçmenlerin önemli bir kesiminin bu iddialara inandığını ortaya koymaktaydı. Bu durum geçiş süreci olarak bilinen dönemin en önemli gündem maddesi haline geldi. Aşırı kutuplaşan siyasetin oluşturduğu bir toplumsal gerginliğin sonucu olarak ABD Kongresinde 2020 seçiminin onay toplantısı yapıldığı sırada Kongre, Trump yanlıları tarafından baskına uğradı. Baskında onlarca kişi yaralanırken hayatını kaybedenler de oldu. Amerikan tarihinde benzerine rastlanmamış bu olay iç politikanın gündemini uzun bir süre meşgul etti. Bu saldırıdan sorumlu tutulan ve saldırılar sürdüğü sırada saldırganları destekleyen tweetler atan Başkan Trump'ın görev süresinin bitmesine kısa bir süre kalmasına rağmen Kongre yeni bir azil davası sürecini başlattı. Her ne kadar Kongredeki Cumhuriyetçi çoğunluk Başkan Trump'ın azlini verdikleri oylarla engelse de bu süreç Trump'ın kendisi hakkında iki ayrı azil davası başlatılan tek Amerikan başkanı olarak tarihe geçmesine sebep oldu. Bu saldırı ve sonrasında yaşanan tartışmalar yeni Başkan Biden'ın bu derece bölünmüş bir toplumun yaşadığı bir ülkede hedeflediği icraatları hangi oranda hayata geçirebileceği konusunda da ciddi soru işaretlerinin ortaya çıkmasına sebep oldu. Bu, aynı zamanda Biden'ın en azından ilk aylarında dış politik meselelere yeterince odaklanamayacağı düşüncesini hakim kıldı. Biden da bunun bilincinde olarak yemin töreni konuşmasının büyük bir bölümünü birlik beraberlik mesajlarına ayırdı.

2021'i genelde Amerikan dış politikası özelde de Türk-Amerikan ilişkileri açısından sıra dışı yapan üçüncü unsur ise göreve gelen Başkan Biden'ın dış politikada ne hedeflediği konusunda zihinlerde oluşan soru işaretiydi. 2020 içerisinde bir salgın, bir büyük ekonomik resesyon ve oldukça büyük toplumsal ayaklanmalar yaşayan ABD'de kampanya sürecinde başkan adayları dış politika konusuna

pek de değinmemişlerdi. Genelde bahsi geçen problemlere odaklanan adaylar için ara sıra gündeme gelen tek dış politika gündemi ABD-Çin ilişkilerinden ibaretti. Bu durum Biden'ın seçimi kazanmasının ardından izleyeceği dış politika ile ilgili çok ciddi soru işaretlerinin ortaya çıkmasına sebep oldu. Daha önceki kariyerinden Biden'ın Transatlantik ilişkilerine önem verdiği ve tıpkı Trump gibi Afganistan ve Irak gibi bitmek bilmeyen uzun savaşlardan ülkesinin çekilmesini savunduğu biliniyordu. Ancak daha spesifik meselelerde alabileceği pozisyonlarla ilgili kampanya sürecinde fazla ipucu vermemişti. Sadece oluşturduğu –büyük bir kısmı Barack Obama döneminde yönetimde görev almış– dış politika uzmanlarının daha önce yazmış olduğu raporlar ve Obama döneminde savunduğu politikalar üzerinden Biden'ın başkan olması durumunda takip edeceği dış politika çizgisi konusunda bazı çıkarımlar yapılmaktaydı. Dahası koronavirüs krizi sonrasında oluşabilecek yeni güç dengelerinin ABD'nin dış politik perspektifini ne şekilde etkileyeceği de tam olarak belli değildi.

Türkiye'nin proaktif dış politikasını sürdürdüğü Doğu Akdeniz, Ortadoğu ve Kafkasya'da Türk-Amerikan ilişkileri 2021'de de bazı gelgitler yaşadı. Bu krizlerin büyük bir kısmında iki ülke direkt olarak karşı karşıya gelmedi ama Doğu Akdeniz'de yaşananlar belki de bunun en önemli istisnasıydı. Washington yönetimi Doğu Akdeniz konusunda her ne kadar Yunanistan ve İsrail blokuna destek verir görünse de bu desteği daha somut bir hale getirecek adımlar atmadı. Ancak buna rağmen Doğu Akdeniz Gaz Forumu ve bölgede Türkiye'yi dışlama üzerine kurulan gruplaşmalara verilen Amerikan desteği ikili ilişkilerde önemli bir *irritant* olarak ortaya çıktı. Özellikle Trump'ın son aylarında Dışişleri Bakanı Mike Pompeo'nun bu konuda sergilediği proaktif Türkiye karşıtı tavır Ankara'nın tepkisine yol açtı. Özellikle Pompeo'nun veda ziyaretleri sırasında Türkiye'yi atlayarak bölgedeki diğer ülkelere yaptığı ziyaretler bu ko-

nuda ABD'nin durduğu yer ile ilgili ciddi rahatsızlıklar oluşmasına yol açtı. Biden'ın adaylığı sırasında bu konuda özellikle ABD'deki Rum gruplara verdiği güvenceler Türkiye'de endişelerin artmasına sebep oldu. Bunun dışında yaşanan krizler sırasında Washington yönetimi gerek meselenin jeopolitik boyutunun hesaba katılması gerekse ABD'deki gündem dolayısıyla Türkiye ile çok fazla karşı karşıya gelecek bir adım atmadı. Örneğin Libya konusunda ABD özellikle AFRICOM üzerinden Türkiye'nin bölgedeki Rusya etkisine karşı olan varlığını olumlu karşılayan açıklamalar yaptı ancak yine de Türkiye'ye bu bölgede aktif destek vermedi. Bunu bazı uzmanlar 2012'deki Bingazi saldırısından itibaren Libya meselesinin ABD'de özellikle iç politikada radyoaktif bir hale gelmesine bağladı. İkinci Karabağ Savaşı konusunda ise Washington yönetimi meseleye oldukça ilgisiz bir tavır sergiledi. Savaş sırasında Pompeo'nun Azerbaycan ve Ermenistan dışişleri bakanlarını Washington'da bir araya getirmesi dışında ABD bu savaşa sahada sonucu değiştirecek herhangi bir müdahalede bulunmadı. Bu durumun tek istisnası ise özellikle Ermeni lobbiesinin etkisiyle bazı Kongre üyelerinin Türkiye'ye karşı olarak sunduğu karar ve yaptırım tasarılarıydı. Bu tasarıların en önemli sebebi Türkiye'nin askeri olarak Azerbaycan'a sunduğu destekti.

BIDEN İLE SORUNLU BAŞLANGIÇ

Genel anlamda Türk-Amerikan ilişkileri Trump döneminde tarihinin en sıkıntılı anlarını yaşamıştı ve Biden yönetiminden de bu konuda beklentiler çok yüksek değildi. Beklentinin bu denli düşük olmasının en önemli sebeplerinden biri meydana gelen tüm krizlere rağmen Trump ve Erdoğan arasında sürdürülen üst düzey diplomasinin Biden döneminde devam etmeyeceğine dair kanaattir. 2020'nin yaz aylarında medyada yer bulan Biden'ın *The New York Times* gazetesi editoryal grubu ile yaptığı basın top-

lantısında Türkiye ve Cumhurbaşkanı Erdoğan ile ilgili sözleri ikili ilişkiler konusunda kendisinden beklentilerin düşmesine sebep olmuştu. Biden bu toplantıdaki açıklamalarında Türkiye'de iktidarın ne şekilde değiştirilebileceği konusunda fikirler beyan ediyor ve bu açıklamalarında hiç de diplomatik olmayan bir ton kullanıyordu. Bu açıklamaların ortaya çıkmasından sonra oluşan tepkiler üzerine Biden ve kampanyası seçime kadar bir daha Türkiye konusunda bir açıklama yapmadı. Ancak bu açıklamaların düzeltilmesi veya geri alınması adına bir adım da atılmadı. Yeni başkanın Türkiye'ye karşı takındığı bu tavır ikili ilişkiler açısından en azından üst düzey bir diplomasi trafiğinin yaşanmayabileceğini de gözler önüne sermiş oldu.

Bunun yanında Biden'ın seçimlerden sonra kritik bazı pozisyonlara yaptığı atamalar ve atanan isimlerin Türkiye ile ilgili açıklamaları ilişkilerin geleceği konusunda ciddi bir kaygının ortaya çıkmasına sebep oldu. Öncelikle dışişleri bakanı namzeti Anthony Blinken, Kongredeki onay oturumu sırasında beklenmedik bir biçimde Türkiye'den "sözde stratejik ortak" olarak bahsetti. Bu ifadeyle tam olarak ne kastettiği anlaşılmasa da kullandığı sözler her şekilde yakışsızdı. Bunu takip eden günlerde Beyaz Saray Ulusal Güvenlik Konseyindeki Ortadoğu masasının başına Brett McGurk getirildi. McGurk, Türkiye kamuoyunun yakından tanıdığı bir isimdi. Özellikle YPG meselesinin iki ülke ilişkilerinde büyük bir sorun olmasının ana aktörlerinden biri olarak görülüyordu. Dahası görevinden istifası Türkiye'nin Suriye operasyonuna başladığı sırada gerçekleşmişti. Bu süreçte Trump'ı Türkiye'ye bir askeri operasyon için yeşil ışık yakmakla suçlamıştı. McGurk görevi bıraktıktan sonra yaptığı açıklamalarda da Türkiye'nin Suriye politikasını eleştiren görüşlerle tanınmıştı. McGurk'ün bu kritik göreve atanması Suriye ve YPG meselesinin ikili ilişkilerde önemli bir sorun olmayı sürdüreceği ile ilgili beklentiyi daha da artırdı.

Türk-Amerikan ilişkilerinde son dönemlerde en önemli gündem maddesi haline gelen S-400, YPG, Halkbank ve Gülen'in iadesi gibi meselelerin dışında Biden'ın seçim kazanmasından sonra yeni bir dosya olarak ortaya çıkmasına kesin gözüyle bakılan konuların başında Doğu Akdeniz gelmekteydi. Türkiye ile Yunanistan arasında ciddi bir krize sebep olan Doğu Akdeniz meselesinde Biden yönetiminin alacağı tavır herkes tarafından merak ediliyordu. Biden daha önceki kariyerlerinde özellikle Ege ve Doğu Akdeniz gibi meselelerde Yunan tezlerine daha yakın bir görüntü sergilemişti. Yaptığı konuşmalar sırasında da bu pozisyonunu hiç saklamamıştı. Dahası Biden'ın özellikle Yunan lobisi ile ilişkisi herkesin yakından bildiği bir durumdu. Bunun yanında Kongreye Senato Dışışleri Komisyonu başkanı olarak Yunan ve Rum lobisine en yakın Kongre üyelerinden olan Senatör Menendez atanmıştı. Bu durum Doğu Akdeniz-enerji-Kıbrıs üçgeninde sorunların daha da gerilebileceğini gösteriyordu. Kongrenin Trump'ın başkanlığı döneminde çıkardığı Doğu Akdeniz Güvenlik ve Enerji İşbirliği Yasası'nın Biden döneminde nasıl uygulanacağı ve ABD'nin özellikle başta Doğu Akdeniz Enerji Forumu ve Projesi olmak üzere bu gibi meselelerde nasıl pozisyon alacağı merak edilen konular arasında yer alıyordu. Elbette bununla birlikte Biden'ın başkanlığı devralması sonrasında neredeyse son on senedir Türk-Amerikan ilişkilerinde kriz alanları olarak öne çıkan meselelere dair takınacağı tavır merakla bekleniyordu. Bunların birçoğu Biden'ın yakından bildiği ve takip ettiği meselelerdi. Hatta Suriye meselesi gibi ilişkilerdeki en büyük türbülanslara sebep olan konular Biden'ın da parçası olduğu Obama yönetimi sırasında ortaya çıkmıştı. Bunun yanında özellikle YPG ile ilgili bazı meselelerde Washington yönetiminden Ankara'ya güvence veren isimlerin arasında Biden da bulunuyordu. 15 Temmuz sonrası Türkiye'ye yaptığı ziyaret sırasında Menbic konusunda Türkiye'ye söz vermiş ancak bu söz daha sonra tutulma-

mişti. Biden'ın bu ziyareti sırasında YPG konusundaki açıklamaları Türkiye'de ABD'ye yönelik yaşanan güven bunalımının en önemli yapı taşlarından biri olarak sık sık ortaya çıkacaktı. Türkiye'de yeni başkanın ve yönetime gelecek dış politika takımının S-400 ve F35 meselesinde, Suriye ve özellikle de YPG-ABD ilişkileri konusunda atacağı adımlar merakla bekleniyordu. Özellikle Trump'ın başkanlığının son günlerinde Türkiye'ye karşı getirilen yaptırımlar Biden yönetiminin atacağı adımları daha kritik bir duruma getirmişti.

BIDEN YÖNETİMİNİN DIŞ POLİTİKA ÖNCELİKLERİ VE TÜRKİYE

Biden'ın görevi devralmasından hemen sonra Beyaz Saray tarafından Amerikan dış politikası açısından kritik bir belge yayımlandı. Başkanların görevi devralmasından en az bir yıl sonra yayımlanması neredeyse geleneksel hale gelen Ulusal Güvenlik Strateji Belgesi başkanın dış politika önceliklerini, hedeflerini ve tehdit algılamalarını yansıtan en önemli metin olarak kabul edilmektedir. Biden başkanlığı devraldıktan sonra hiç beklenmedik bir şekilde henüz iktidarının ikinci ayında Ulusal Güvenlik Stratejisi Ara Raporu'nu yayımladı. Bu rapor aslında Biden döneminde öncelikli olarak ele alınacak dış politika ve ulusal güvenlik meselelerini ortaya koyması bakımından oldukça önemliydi.

Belgede Amerikan dış politikası için en önemli mesele olarak Çin Halk Cumhuriyeti ile ilişkiler ortaya konmuştu. ABD yönetimi Çin'i istihbari, teknolojik, ticari ve jeopolitik bir rakip olarak tanımlamış ve belgenin tamamında Pekin yönetimiyle mücadelenin Amerikan dış politikasının önceliklerinin omurgasını oluşturacağı fikri ortaya atılmıştı. Birçok çevrelerce bu yeni yaklaşım ABD'nin Ortadoğu'daki etkinliğini daha fazla düşüreceğine dair bir işaret olarak yorumlanmıştı. Çin'e yönelik politikanın en önemli göstergelerinden biri de Biden yönetimindeki isimlerin yemin töreni sonrası başlattığı diplomasi trafiğiydi. Savunma bakanı ve dışişleri bakanı

ilk yurt dış gezilerini Japonya'ya yaparken Beyaz Saray'a ilk kabul edilen yabancı lider de Japonya başbakanı olmuştu. Aynı zamanda QUAD (Quadrilateral Security Dialogue, Dörtlü Güvenlik Diyalogu) olarak bilinen ABD, Japonya, Hindistan ve Avustralya zirvesi de Biden yönetiminin ilk günlerinde gerçekleştirildi. Bu gelişmeler sonrasında Washington'daki dış politika uzmanları ABD'nin yeni dönemde temel olarak Asya Pasifik'e yönelik bir politika geliştirmek isteyeceği öngörüsünde bulundu.

Biden aynı zamanda NATO ile ilişkiler konusunda da Trump'tan farklı adımlar attı. Trump'ın aksine NATO ile ilişkiler konusunda son derece sıcak mesajlar verdi ve 2021 NATO zirvesi için Brüksel'e bir ziyaret gerçekleştirdi. Bu ziyaret sırasında İttifakın yeni stratejik konsepti olan NATO 2030 doktrini konusunda iddialı bir mesaj da verdi. Aynı zamanda Çin ile ilgili de İttifakın ortak bir politika oluŐturabilmesi için atması gereken adımlar konusunda diğer üye ülkeleri teşvik etti. Biden'ın vereceği bu mesajlar daha önceden de bekleniyordu. Türk-Amerikan ilişkilerinin geleceği konusunda yapılan analizlerde iki ülkenin NATO Őemsiyesindeki müttefiklik iliŐkisinin bu dönemde güçlenebileceği öngörüsünde bulunuluyordu. Dolayısıyla Biden'ın hem Transatlantik ilişkiler hem de NATO konusundaki pozisyonunun ikili ilişkilere pozitif açıdan bir katkı sunacağı konusunda genel bir kanaat oluŐmuŐtu.

Zirvenin hemen öncesinde bu önemli toplantı sırasında Cumhurbaşkanı Erdoğan ile Başkan Biden'ın baş başa görüŐeceĐi haberi özellikle Türkiye'de zirveden beklentileri daha da artırdı. İki lider arasında Brüksel'de yapılan bu görüşme son yıllarda gerçekleşen en önemli Türk-Amerikan zirvelerinden biri oldu. Görüşmenin bu denli öne çıkmasının en önemli sebebi Erdoğan ile Biden arasında Biden'ın başkan seçilmesinden sonra yapılan ilk yüz yüze görüşme olmasıydı. Türk-Amerikan ilişkilerinde liderler arasındaki ilişki, ikili ilişkilerin doğasını belirleyen en önemli unsurlar arasında yer

almaktaydı. Şimdiye kadar iki ülke arasındaki ilişkilerin en parlak zamanları her zaman liderler arasındaki ilişkilerin pozitif seyrettiği dönemler olmuştu. Bu sefer de bu durumun bir istisnası olması beklenmiyordu. Dahası Biden'ın görevi devralmasının üzerinden uzun bir süre geçmesine rağmen iki lider arasında herhangi bir görüşme olmamıştı. Bu zirve öncesinde gerçekleşen ilk telefon görüşmesi Biden'ın 24 Nisan'da yayımladığı soykırım açıklaması ile gölgede kalmış ve Türk-Amerikan ilişkileri açısından oldukça olumsuz bir hava ortaya çıkmıştı. Bunun yanında Biden'ın kampanya sırasında yaptığı açıklamalar sonrasında iki lider ilk kez bir araya gelecekti. Türkiye'de hem kamuoyunda hem de hükümette ciddi bir tepki oluşturan bu açıklamalar sonrasında gözler bu görüşmeye çevrilmişti. Son olarak da iki ülke arasında son on yıldır bir türlü çözülemeyen krizlerin oluşturduğu tortunun Erdoğan ile Biden arasındaki ilişkiyi nasıl etkileyeceği de bu zirve sırasında ortaya çıkacaktı. Türk tarafı iki ülke arasında var olan problemlerden haberdar olan ve dahası bu problemlerin bazılarının ortaya çıkmasına katkıda bulunan Biden ve ekibinin Türkiye ile yeni bir sayfa açmak için hazır olup olmadığını görmek istiyordu.

Erdoğan ile Biden arasındaki görüşme NATO zirvesinin en önemli ikili toplantılarından biri olarak gerçekleşti. Zirve öncesi iki ülke lideri önce baş başa bir görüşme gerçekleştirdi ve sonrasında ise heyetler arası görüşmeler yapıldı. Zirveden sonra liderlerin açıklamalarında iki lider de görüşmelerin son derece olumlu geçtiğini ve mevcut diyalogun sürdürüleceğinin altını çizdi. Özellikle ABD tarafının iki ülke arasındaki stratejik ortaklığa yeniden vurgu yapmaya başlaması üzerine Blinken'in Kongredeki onay toplantısında yaptığı gaftan da atılan bir geri adım olduğu yorumları yapıldı. Bu konuda Blinken'in daha önce attığı geri adımdan sonra başkan seviyesinde yapılan bu açıklamaların iki ülke arasında son zamanlarda ortaya çıkan etkileşim ve iletişim sorununu da ortadan kaldıracığı yorumları

yapıldı. Ancak toplantının belki de kimse tarafından beklenilmeyen sürprizi ise ABD ile Türkiye arasında Afganistan meselesinin konuşulması ile gerçekleşti. İlk etapta çok somut olmamakla birlikte ABD'nin bölgeden çekilmesi sonrasında Türkiye'nin bu bölgede oynayacağı rol konusunda bazı haberler yayımlandı. Sonrasında ise daha somut bir şekilde Kabil Havalimanı'nın güvenliğinin Türkiye tarafından sağlanması konusunda Türk ve Amerikan yetkililer arasındaki görüşmeler daha net bir şekilde basına yansımaya başladı.

ABD'nin Afganistan'dan çekilme takviminin açıklanmasının hemen ardından başlayan tartışmalarda Kabil Havalimanı'nın güvenliğinin sağlanması önemli bir unsur olarak ortaya çıkmıştı. Erdoğan-Biden görüşmesinin hemen sonrasında Washington yönetimi, havalimanının güvenliğinin Türkiye'nin de aralarında olduğu bir grup ülke tarafından sağlanması konusunda çalışmalar başladığını açıkladı. Buna göre Türkiye daha önce de bu havalimanının güvenliğini sağlayan Macaristan gibi ülkelerin desteği ile bu önemli misyonu icra etmeyi müzakere etmeye başlamıştı. İki ülke arasında aniden gelişen Afganistan meselesi Brüksel zirvesinden itibaren iki ay içerisinde çeşitli seviyelerde toplantılar yapılmasıyla sonuçlandı. Özellikle iki ülkenin Dışışleri ve Savunma bakanlıkları bu konunun diplomatik ve askeri açıdan koordinasyonu konusunda üst düzey görüşmeler yaptılar. Bu sıklaşan diplomatik trafik bazı analistlerce son yılların en pozitif gündemi olarak yorumlandı. Afganistan'da oluşturulacak bir ilişkinin, ikili ilişkilerin diğer alanlarında yaşanan güven erozyonuna olumlu katkıda bulunabileceği yorumları yapıldı. Bu müzakereler sırasında bir anda ikili ilişkilerde kriz sebebi olan diğer meseleler rafa kaldırılmış ve dikkatler tamamen Afganistan ve Türkiye'nin hem güvenlik hem de diplomatik olarak bu konuda oynayabileceği role kitlenmişti. Bu süreçte İstanbul'da düzenlenecek bir zirvede Afganistan hükümeti ile Taliban'ın da bir araya getirilmesi dahi gündeme geldi. İki ülke arasında hızlı bir şe-

kilde ortaya çıkan bu dosyanın bölgede başka stratejik iş birliklerinin de önünü açabileceği savunuldu. Ancak bu beklentiler Eylül'de yaşanan gelişmeler sonrasında sona erdi.

İkili ilişkilerde yeni bir dönüm noktası olabileceği öngörülen Afganistan meselesi daha fazla ilerlemeden ABD'nin prematüre bir şekilde Kabil'den çekilmesi sonrası oluşan görüntülerden sonra sessizce kapandı. Washington yönetiminin dış politikada son yıllarda yol açtığı en önemli fiyaskolardan birine dönüşen bu olay sonrasında ABD'nin güvenilirliği konusu bölgede geniş bir şekilde tartışılmaya başlandı. Ancak iki ülke arasında Brüksel zirvesinin sonrasında başlayan Afganistan müzakereleri –her ne kadar Kabil Havalimanı konusunda olumlu bir sonuç doğurmamış olsa da– daha sonra insani yardım konusunda etkili bir koordinasyonun ortaya çıkmasını sağladı. ABD'nin Afganistan'dan çekilmesi sonrasında yaşanan kaos esnasında Ankara-Washington müzakereleri bölgeden tahliye işlemleri ve insani yardım konusunda bir süre daha devam etti. Türkiye hem kendi vatandaşlarının güvenli bir biçimde tahliye edebilmek hem de Taliban'ın iktidarı ele geçirmesi sonrasında ülkeden kaçmak isteyenlerin oluşturduğu krizi çözebilmek için Afganistan ile iş birliğine devam etti. Ancak Taliban'ın Afganistan'da kontrolü tamamen sağlaması sonrasında bu tartışmalar büyük oranda sona erdi.

Güz aylarında ise ikili ilişkilerde –daha önceki dönemlerde olduğu gibi– birbiriyle çelişik gelişmeler yaşandı. Bir yandan Washington yönetiminin çok iddialı bir şekilde hazırlıklarını sürdürdüğü Demokrasi Zirvesi'ne Ankara'nın davet edilmeyeceği haberi basına yansıdı. Biden yönetimi görevi devralmasından hemen sonra kendilerince iddialı bir demokrasi ajandası ilan etmişti. Buna göre Biden ve yönetimi, dünyada otoriterizme yönelik kayışı durdurmayı dış politika önceliklerinden biri olarak duyurmuştu. Her ne kadar bu politikanın nasıl hayata geçirileceği konusunda ortaya ikna edici bir plan ve proje konulmamış olsa

da söylemsel bazda ABD'nin demokratik olarak tanıdığı ülkelerle ilişkilerini geliştireceği ve güçlendireceği hususunda bir beklenti ortaya çıkmıştı. Birçoklarına göre bu yeni demokrasi ajandasının asıl hedefinde Çin Halk Cumhuriyeti bulunmaktaydı. Yeni süper güç savaşlarının bir parçası olarak ABD yönetimi Çin'e karşı yeni bir blok oluşturma konusunda bu ajandayı da etkin bir şekilde kullanacaktı. Ancak belirtildiği edildiği gibi bu ajandayla ilgili orta veya uzun vadeli bir planlama bulunmuyordu. Kısa vadede ise Biden yönetimi bir küresel demokrasi zirvesi yapacağını ilan etmişti. Zirve koronavirüs varyantları yeni bir dalgaya sebep olduğundan çevrim içi olarak yapıldı. Ancak zirve beklenen etkinin ve Biden yönetiminin seferberlik meydana getirme hedefinin çok uzağında kaldı. Ayrıca daha önce basına yansıdığı gibi Türkiye bu toplantıya davet edilmedi. Her ne kadar Ankara bu toplantı olayını büyütmemiş olsa da iki ülke ilişkilerinin geldiği noktayı göstermesi açısından bu durum oldukça önemliydi.

Güz aylarında pozitif ajandalı bir diğer gündem maddesi ise Türkiye'nin F-16 alımı için yaptığı başvuru ile ilgiliydi. CAATSA (Amerika'nın Hasımlarına Yaptırımlar Yoluyla Karşı Koyma Yasası) yaptırımları ve F-35 krizi sonrasında iki ülke arasındaki savunma sanayii iş birliği oldukça düşük bir noktaya gelmişti. Türkiye'nin yaşlanmakta olan F-16 filosunun yerine farklı opsiyon arayışı da halihazırda savunma sanayiinde yaşanan bu gerilimi daha da kritik bir noktaya çekmekteydi. Bazı analistler bu noktadan sonra Türkiye ile ABD arasında savunma sanayii konusunda ileriye dönük bir adımın atılmasının mümkün olmadığı yorumunu yapmaktaydı. Tam da bu sırada basına Türkiye'nin F-16 talep ettiği ile ilgili haberler yansımaya başladı. Daha önce de gündeme gelen bu opsiyon 2021'in son çeyreğinde bu sefer Amerikan tarafının girişimiyle gündeme gelmişti. Buna göre Türkiye, ABD'den 40 adet yeni F-16 ve bunun yanında 80 adet F-16 modernizasyon takımı almak için

başvurmuştu. Bu konuda ABD Savunma Bakanlığının son derece olumlu yaklaştığı basına sızmıştı. Bu satışın gerçekleşmesi bir yandan iki ülke arasındaki savunma sanayii ilişkisini canlı tutarken öte yandan da F-35'in ileriki yıllarda yeniden gündeme gelmesinin kapısını aralayacaktı.

İki ülke ilişkileri gündemine son dakika gelişmesi olarak düşen bu olayın iki farklı boyutu bulunmaktaydı. Birincisi bu durum ABD'nin Türkiye'yi F-35 programından çıkarması ve CAATSA yaptırımları uygulamasından sonra iki ülke savunma sanayii arasında meydana gelen en önemli yakınlaşmaydı. Türkiye'nin yaşlanmakta olan F-16 filosunun da modernize edilmesini sağlayacak bu karar iki ülke savunma sanayileri arasındaki ilişkinin en azından bir süre daha devam etmesi anlamına gelecekti. İkincisi ise Türkiye yaptığı bu başvurunun F-35 programından daha farklı bir mecrada ilerlemesini tercih ediyordu. Dolayısıyla F-16 ile ilgili sürecin F-35 ile ilgili süreci etkilemesi veya F-16 sürecinin F-35'e bir alternatif olarak görülmesini istemiyordu. Bunun yanında Ankara, F-16 ile ilgili durumun tekrar Kongre onay sürecinde takılarak yeni bir kriz yaşanmasını da istemiyordu. Şimdiye kadar Türkiye'nin silah ve savunma sanayii alışverişi ile ilgili sürekli olarak sıkıntılara yol açan Kongrenin tutumu konusunda bu sefer Ankara oldukça dikkatli davranmaya çalışıyordu. Bu sebeple F-16 ile ilgili haberler gazetelerde yayımlanmasına rağmen Ankara'dan bu konuda çok fazla açıklama gelmedi ve konuyla ilgili yapılan açıklamalarda ise oldukça itidalli bir dil kullanıldı.

F-16 meselesinin gündemde olduğu güz aylarında iki ülke arasında liderler seviyesinde yeni bir görüşme gerçekleşti. Kasım'da Roma'da yapılan G20 zirvesi sırasında Erdoğan ve Biden bir sene içerisindeki ikinci görüşmelerini gerçekleştirdi. Tıpkı Brüksel zirvesindeki görüşmede olduğu gibi iki lider yine oldukça sıcak pozlar verdi. Özellikle liderler arasındaki ilk selamlaşmanın resimleri bir-

çok yabancı basın organı tarafından kullanıldı. Bu görüşme sırasında F-16 meselesi gündemin önemli bir maddesi oldu. Türkiye daha önce her silah alımı başvurusunda yaşanan Kongre engeli konusundaki kaygılarını Biden yönetimine direkt olarak ve en üst seviyeden bir daha bildirdi. Görüşme sırasında Biden'ın Kongreyi bu konuda ikna etmek için elinden geleni yapacağını söylediği haberlerde yer aldı. Erdoğan-Biden görüşmesi sırasında başta Ukrayna meselesi olmak üzere diğer bölgesel konuların da gündeme geldiği bildirildi. Ancak F-16 konusunda verilen pozitif mesaj bu görüşmenin en fazla öne çıkan unsuruydu.

SONUÇ

2021 sona ererken Türk-Amerikan ilişkileri büyük oranda Amerikan başkanlık seçimi sonrası yaşanan iç karışıklık, koronavirüsle mücadele (özellikle Delta ve Omicron varyantlarının yayılması ile) ve koronavirüsün yaşattığı küresel ekonomik resesyonun gölgesinde kaldı. İkili ilişkilerde Biden döneminin getirmesinden korkulan ciddi krizler yaşanmasa da halihazırda var olan sorunların çözümü de gerçekleşmedi. Kurumlar arası ilişkilerin stabilize edilmesi için iki ülke Dışışleri de ciddi bir çaba sarf ederken bir sene içerisinde iki kez gerçekleşen liderler zirvesi ilişkilerin geleceği için iyimser bir havanın oluşmasına imkan sağladı. Ermeni meselesi konusunda Biden'ın yaptığı açıklama ilişkilerde en kritik dönüm noktalarından biri haline gelirken F-16 ve Afganistan konusunda Ankara ve Washington yönetimlerinin hızlı bir şekilde diplomatik mekanizmalarını kullanarak harekete geçmesi farklı alanlarda iş birliği hususunda iki ülkenin dış politika yapıcılarını için geniş bir alan olduğunu ortaya koydu. F-16 satışı konusunda 2022'de yaşanacaklar bu noktada ilişkilerin geleceğini belirleyecek en önemli meseleler arasında yer alacaktır.

KRONOLOJİ

- 14 Ocak Milli Savunma Bakanı Hulusi Akar, Rusya'dan S-400 alımı ve ABD'nin Türkiye'nin savunma sanayiine uyguladığı yaptırımlara ilişkin Ankara'da gazetecilere açıklamalarda bulundu. Türkiye'nin savunma sanayiine uygulanan yaptırım konusunda ABD'nin durumu anlamasını beklediklerini aktaran Akar "Müttefikliğe uygun olmayan tehdit dili, yaptırımların kabulü mümkün değil. Geldiğimiz noktadan geri dönmek çok sorunlu bir durum. ABD çözüm için istekliyse teknik düzeyde çalışarak bir çözüm bulunabilir" dedi.
- 19 Ocak Antony Blinken, Senatoda yapılan onay oturumunda Türkiye'yi ABD'nin müttefikleri gibi davranmamakla suçladı. Blinken, yeni yönetimin Ankara'ya Moskova yönetiminden satın aldığı S-400 hava savunma sistemi nedeniyle daha fazla yaptırım uygulama gerekliliğini yeniden değerlendirmesi gerektiğini belirtti.
- 9 Şubat Milli Savunma Bakanı Akar, ABD ile yaşanan S-400 gerilimine ilişkin yaptığı açıklamada "Girit'teki S-300'lerde nasıl bir model kullanılıyorsa, biz de bunu müzakereye açacağız" ifadelerini kullandı. Yunanistan'ın Girit Adası'nda bulundurduğu Rus yapımı S-300 hava savunma sistemlerini örnek veren Akar, Varşova Paketi üyesi olup sonradan NATO'ya katılan birçok Avrupa ülkesinde halen Sovyet döneminden kalma silah sistemlerinin olduğunu vurguladı. Akar "Bu silahlar da pekala NATO içinde sistemde tutuluyor. Girit'teki S-300'lerde nasıl bir model kullanılıyorsa, biz de bunu müzakereye açacağız" dedi.
- ABD'de 54 Senatör, Başkan Joe Biden'a Türkiye ile ilgili sert bir mektup göndererek Ankara'ya insan hakları konusunda sicilini iyileştirmesi için baskı yapma çağrısında bulundu.
- 23 Mart ABD Dışişleri Bakanı Antony Blinken "değerli müttefik" olarak nitelendirdiği Türkiye'nin NATO'da demirli kalmaya devam etmesi gerektiğini söyledi.

- 24 Mart Dışışleri Bakanı Mevlüt Çavuşoğlu, ABD’li mevkidaşı Anthony Blinken ile ilk ikili görüşmesini, NATO Dışışleri Bakanları Toplantısı için gittiği Brüksel’de yaptı. ABD Dışışleri Bakanlığından yapılan açıklamaya göre Blinken Türkiye’ye, Rusya’dan satın aldığı S-400 hava savunma sistemini muhafaza etmeme çağrısı yaptı. Çavuşoğlu ise “S-400’ satın aldığımızı, iÇin bittiğini söyledik” dedi.
- 1 Nisan ABD Savunma Bakanı Lloyd Austin ve Milli Savunma Bakanı Hulusi Akar, bölgesel güvenlik ve ikili savunma iş birliği konularında telefon görüşmesi yaptı. İki yetkilinin Doğu Akdeniz’de tüm gerilimlerin azaltılması çabaları ve olumlu diplomatik gelişmeler hakkında konuŐtuĐu, Austin’in, NATO müttefikleri Türkiye ve Yunanistan arasında süren görüşmelerden ve iki hükümetin bu sürece bağlılığından duyduğu memnuniyeti dile getirdiği kaydedildi.
- 24 Nisan Biden sözde Ermeni soykırımını tanıdığını açıkladı.
- 25 Nisan Türkiye Dışışleri Bakanlığı, Biden’ın sözde Ermeni soykırımını tanıdığına ilişkin açıklamasını protesto etti.
- 28 Nisan ABD Dışışleri Bakanı Antony Blinken; Başkan Joe Biden ile Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan arasında gerçekleşen görüşmenin çok yararlı geçtiğini, iki ülkenin bazı konularda görüş farkları olsa bile küresel ve bölgesel konularda iş birliğini sürdürmek istediklerini belirtti. Blinken, S-400’lerin Rusya’dan satın alınması konusunda ABD’nin Türkiye’yi uyardığını belirterek “Bu konuda da sürpriz bir Şey yok. ABD daha önce bu konudaki düŐüncelerini Türkiye’ye aktardı. Türkiye ve ABD’nin müttefiklerinin Rusya’ya ait savunma sanayii ürünlerini satın almaktan kaçınması çok önemli” dedi.
- 7 Haziran Erdoğan ve Biden bir hafta sonra yapmayı planladıkları toplantıda Suriye, Afganistan ve diğer bölgesel meseleleri tartışma ve aynı zamanda iki ülke arasındaki “nemli farklılıkları” inceleme hazırlıkları yaptı.
- 8 Haziran Türkiye, NATO askerlerinin 11 Eylül’de Afganistan’dan çekilme sonrası Kabil’deki Hamid Karzai Uluslararası Havalimanı’nı hem koruyup hem iŐletme önerisinde bulundu.

- 11 Haziran ABD Savunma Bakanı Lloyd Austin, Milli Savunma Bakanı Hulusi Akar'la telefonda görüştü. Pentagondan yapılan açıklamada görüşmede ikili iş birliği ve bölgesel konuların ele alındığı belirtildi. İki bakanın gerçekleştirdiği telefon görüşmesine ilişkin ABD Savunma Bakanlığı sözcüsü John Kirby yazılı bir açıklama yaptı.
- 14 Haziran Başkan Biden NATO zirvesi sonrasında düzenlediği basın toplantısında Cumhurbaşkanı Erdoğan ile “olumlu ve verimli” bir görüşme yaptığını belirtti. Erdoğan ile görüşmesinde çok sayıda konuda nasıl bir yol izleyeceklerini tartıştıklarını ifade eden Biden, mutabık kaldıkları konular üzerinde Amerikan ve Türk ekiplerin çalışmalarını sürdüreceklarını dile getirdi. Biden “Türkiye ve ABD arasında gerçek bir ilerleme kaydedeceğimize inanıyorum” dedi. Erdoğan, Biden ile görüşmesine ilişkin “İki müttefike ve stratejik ortağa yakışır şekilde, diyalog kanallarını, etkin ve düzenli şekilde kullanma konusunda mutabık kaldık. Yararlı ve samimi bir görüşme oldu” dedi.
- 22 Eylül Dışişleri Bakanı Çavuşoğlu, ABD’li mevkidaşı Anthony Blinken ile bir araya geldi. Bakan Çavuşoğlu görüşme sonrasında Twitter’daki kişisel hesabından “Mevkidaşım Blinken’la Afganistan, Suriye ve Kafkasya’daki son gelişmeleri değerlendirdik. Bölgesel konularda ve ortak iş birliği alanlarında ABD ile diyalogumuzu her düzeyde sürdüreceğiz” açıklamasını yaptı.
- 8 Ekim Türkiye, ABD’den 40 adet F-16 satın almak için başvuru yaptı. 30 Eylül’de iletilen teklif mektubunda TSK envanterinde bulunan 80 adet F-16 uçağının modernize edilmesi talebi de yer aldı.
- 21 Ekim Cumhurbaşkanı Erdoğan, Türkiye ve ABD’nin F-16 savaş uçaklarının satışıyla ilgili görüşmelerde ilerleme kaydedeceğine ve Ankara’nın satın aldığı F-35’leri tazmin edeceğine inandığını söyledi.
- 27 Ekim Cumhurbaşkanı Erdoğan, Glasgow’da düzenlenecek iklim zirvesinde Başkan Biden ile görüşeceğini ve görüşmenin ana gündem maddesinin ise F-35 programı olacağını söyledi.

- 1 Kasım Cumhurbaşkanı Erdoğan ve Başkan Biden hafta sonu Roma'daki G20 toplantısının oturum aralarında, insan hakları konusundaki gerilimler ve Ankara'nın F-16 savaş uçağı talebi üzerine bir araya geldi. Cumhurbaşkanı Erdoğan ve ABD Başkanı Biden'ın G20 zirvesi kapsamında Roma'daki görüşmesinde iki ülke ilişkilerinin daha da güçlendirilmesi ve geliştirilmesi için müşterek irade beyanında bulunuldu.
- 19 Kasım ABD'nin Avrupa ve Avrasya İşlerinden Sorumlu Dışışleri Bakan Yardımcısı Donfried, Türkiye ve ABD'nin birçok ortak çıkarı paylaştığını ve birlikte yapabileceği çok şey olduğunu belirterek "İş birliğimizi derinleştirme konusunda kararlıyız" dedi.
- 1 Aralık Dışışleri Bakanı Çavuşoğlu, ABD'li mevkidaşı Blinken ile ikili ve bölgesel konuları ele almak üzere Letonya'nın başkenti Riga'da bir araya geldi. Birçok konuyu ele alacaklarını belirten Blinken, NATO müttefikleri olarak Riga'da Ukrayna'daki ve çevresindeki durumu, Batı Balkanları ve Kafkasya'yı görüştüklerini aktardı.

TÜRKİYE'NİN BALKANLAR POLİTİKASI 2021

MEHMET UĞUR EKİNCİ

Araştırmacı, SETA Dış Politika Araştırmaları Direktörlüğü

GİRİŞ

Balkanlar coğrafi yakınlığı ve konumunun yanı sıra kuvvetli tarihi ve kültürel bağlardan ötürü Türkiye'nin özel ilgi gösterdiği bölgelerdendir. Türkiye'nin bölgenin tamamına yönelik izlediği barış ve iş birliğine öncelik veren politikası, ana hatlarıyla Soğuk Savaş'ın ardından şekillenmiş ve günümüze kadar devamlılık göstermiştir. Bu politika bölgede savaşların bittiği, liberalleşme ve bölgesel iş birliğinin ivme kazandığı 2000'lerden itibaren daha elverişli bir uygulama zemini bulmuş; Türkiye de bu yıllarda kaydettiği siyasi istikrar ve ekonomik büyümeye bağlı olarak bölgeye yönelik faaliyetlerini artırmış ve çeşitlendirmiştir. Böylelikle Türkiye'nin Balkan ülkeleriyle ilişkileri istikrarlı bir biçimde geliş-

miş, diğer coğrafyalardaki sorun, kriz ve çatışmaların aksine bu bölgeyle ilişkiler adeta “altın çağ”ına ulaşmış¹ ve bu niteliğini yıllarca korumuştur.

Türkiye ile Balkan ülkeleri arasındaki ilişkilerde önceki yıllarda kaydedilen bu olumlu eğilim, 2021’de de sürmüştür. Koronavirüs (Covid-19) salgınının ulusal ve uluslararası düzeydeki etkileri devam etse de salgında bir önceki yıla nazaran kaydedilen normalleşme ikili ilişkilere de olumlu yansımıştır. Üst düzey temasların büyük oranda telefon görüşmeleri ve video konferanslarla sınırlı kaldığı 2020’nin aksine 2021’de Türkiye ve Balkan ülkeleri arasında cumhurbaşkanı ve bakan düzeyinde çok sayıda resmi ziyaret gerçekleştirilmiştir. Türkiye’nin bölgeyle yürüttüğü ticari ve ekonomik faaliyetlerin yoğunluğu da bir önceki yıla göre gözle görülür bir artış göstermiştir.

Türkiye’nin diğer bölge ülkeleriyle ilişkilerinde kayda değer bir pürüz yaşanmazken Yunanistan ile deniz yetki alanları, Doğu Akdeniz jeopolitiği ve Kıbrıs gibi köklü ve karmaşık sorunlardan kaynaklanan gerginlik ve tartışmalar devam etmiştir. Yine de bu ülkeyle ilişkiler 2020’ye nazaran oldukça sakin seyretmiş hatta karşılıklı diyalog ve iş birliğinin yeniden canlandırılması yönünde bazı somut adımlar da atılmıştır.

Kısacası 2021’de Türkiye Balkanlara yönelik barışçıl, yapıcı ve sorun çözücü yaklaşımını devam ettirmiş; Balkan ülkeleri de önemli bir bölgesel aktör olarak gördükleri Türkiye ile iş birliğini ilerletmek için gayret göstermiştir. Böylelikle 2021, Balkan ülkeleri ile ilişkiler bakımından pozitif gündemin öne çıktığı, hareketli bir yıl olmuştur. Bu bölümde Türkiye ile bölge ülkeleri arasında 2021 boyunca yaşanan önemli siyasi ve ekonomik gelişmeler özetlenecek ve değerlendirilecektir.

¹ Mehmet Uğur Ekinci, “A Golden Age of Relations: Turkey and the Western Balkans During the AK Party Period”, *Insight Turkey*, Cilt: 16, Sayı: 1, (2014), s. 103-125.

İKİLİ SİYASİ İLİŞKİLER

ARNAVUTLUK

6 Ocak'ta Arnavutluk Başbakanı Edi Rama ve beraberindeki bakanlar Türkiye'ye resmi bir ziyaret gerçekleştirdi. Ziyaret sırasında Türkiye ile Arnavutluk arasında Yüksek Düzeyli Stratejik İşbirliği Konseyi kurulmasına dair Ortak Siyasi Bildiri imzalanarak ilişkiler stratejik ortaklık seviyesine yükseltilmiş oldu. Ayrıca iki ülke arasında sağlık ve eğitim alanlarında iş birliği anlaşmaları, yapı işlerine ilişkin mutabakat zaptı ve İşkodra'daki Osmanlı dönemi eserlerinden Kurşunlu Camii'nin Vakıflar Genel Müdürlüğü tarafından restore edilmesine ilişkin protokol imzalandı. Heyetler arası görüşmelerin ardından düzenlenen basın toplantısında Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan, Türkiye tarafından Arnavutluk'ta kısa süre içerisinde modern bir hastane kurulacağını ve hastanede bir süreliğine Türk sağlık personelinin de hizmet vereceğini açıkladı.² Fier kentinde yaklaşık 70 milyon avro maliyetle inşa edilen 150 yataklı Türkiye-Arnavutluk Dostluk Hastanesi Nisan'da tamamlanarak hizmete girdi. Hastanenin açılış töreninde Arnavutluk Başbakanı Rama ve Sağlık Bakanı Fahrettin Koca hazır bulunurken Cumhurbaşkanı Erdoğan da canlı bağlantıyla katılımcılara hitap etti.³

25 Şubat'ta Arnavutluk'u ziyaret eden Tarım ve Orman Bakanı Bekir Pakdemirli, Başbakan Edi Rama ve Tarım Bakanı Milva Ekonomi ile gıda, tarım, hayvancılık, ormancılık, su ve balıkçılık alanlarında potansiyel iş birliği konularını görüştü.⁴ Daha sonra sel felaketinden zarar gören İşkodra'ya geçen Pakdemirli'nin bu-

² Mümin Altaş ve Zafer Fatih Beyaz, "Cumhurbaşkanı Erdoğan: FETÖ'nün Türkiye-Arnavutluk İlişkilerini Zehirlemesine İzin Vermeyeceğiz", Anadolu Ajansı, 6 Ocak 2021.

³ Fatjon Cuka, "Shqipëri, inaugurohet spitali i ndërtuar nga Turqia (Arnavutluk'ta Türkiye'nin İnşa Ettiği Hastane Açıldı)", Anadolu Ajansı, 21 Nisan 2021; "Cumhurbaşkanı Erdoğan: Balkanların Barış, Huzur, İstikrar ve Kalkınması İçin Çaba Harcıyoruz", Anadolu Ajansı, 21 Nisan 2021.

⁴ "Türkiye'den Arnavutluk'a Yardım Eli", Tarım TV, 25 Şubat 2021.

lunduğu törende afetzede çiftçilere Türkiye tarafından 60 ton yem hibe edildi.⁵

2 Haziran'da Arnavutluk Başbakanı, bir grup bakanla beraber Türkiye'yi bir kez daha ziyaret etti. Dijital teknoloji, turizm, enerji, ulaşım ve toplu konut gibi alanlarda iş birliği konularının değerlendirildiği iki günlük ziyaret sırasında iki ülke kültür bakanları arasında ortak tarihi ve kültürel mirasın korunması için iş birliği protokolü imzalandı.⁶ Cumhurbaşkanı Erdoğan ve Rama, 22 Eylül'de New York'ta Birleşmiş Milletler (BM) Genel Kurulu sırasında yeniden bir araya geldiler.⁷ Türkiye'nin son yıllarda gelişen savunma sanayiinin 2021'de Arnavutluk yetkililerinin de ilgisini çektiği görüldü. Başbakan Rama ve İçişleri Bakanı Bledar Çuçi, Türkiye'ye yaptıkları ziyaretlerde savunma sanayii alanında faaliyet gösteren fabrikalarda incelemelerde bulundu. Arnavutluk Parlamentosu, Türkiye'den insansız hava aracı (İHA) satın alınması için 8 milyon avronun üzerindeki ek bütçeyi kabul etti.⁸

BOSNA HERSEK

Bosna Hersek Dış Ticaret ve Ekonomik İlişkiler Bakanı Staša Košarac ve beraberindeki heyet 13 Şubat'ta Ankara'yı ziyaret etti.⁹ 25

⁵ "Bakan Pakdemirli Arnavutluk'un İşkodra Şehrini Ziyaret Etti", T.C. Tarım ve Orman Bakanlığı, 24 Şubat 2021, <https://www.tarimorman.gov.tr/Haber/4930/Bakan-Pakdemirli-Arnavutlukun-Iskodra-Sehrini-Ziyaret-Etti>, (Erişim tarihi: 26 Nisan 2022).

⁶ "Kryeministri Rama zhvillon një vizitë dyditore në Turqi (Başbakan Rama Türkiye'ye İki Günlük Ziyarete Bulundu)", TRT Shqip, 3 Haziran 2021; "Turqia dhe Shqipëria do të bashkëpunojnë në fushën e trashëgimisë së përbashkët (Türkiye ve Arnavutluk Ortak Miras Alanında İş Birliği Yapacak)", TRT Shqip, 3 Haziran 2021.

⁷ "President Erdoğan Meets with Albanian PM Rama", T.C. Cumhurbaşkanlığı, 22 Eylül 2021, <https://www.tccb.gov.tr/en/news/542/130659/president-erdogan-meets-with-albanian-pm-rama>, (Erişim tarihi: 26 Nisan 2022).

⁸ Fatjon Cuka ve Dzihat Aliju, "Arnavutluk Meclisi, Türkiye'den İnsansız Hava Aracı Alımında Kullanılacak Ek Bütçeyi Onayladı", Anadolu Ajansı, 1 Temmuz 2021.

⁹ "Turski ministar Pakdemirli prihvatio poziv Košarca, sastanak 25. Februara (Türk Bakan Koşarac'ın Davetini Kabul Etti, Toplantı 25 Şubat'ta)", n1info.com, 13 Şubat 2021, <https://ba.n1info.com/vijesti/turski-ministar-pakdemirli-prihvatio-poziv-ko-sarca-sastanak-25-februara/>, (Erişim tarihi: 26 Nisan 2022).

Şubat'ta Saraybosna'da temaslarda bulunan Tarım ve Orman Bakanı Pakdemirli, tarım ürünlerinin ihracatı ve ormancılık alanında iş birliği konularında Bosna Hersekli bakanlarla görüştü.¹⁰ Mart başlarında Türkiye'ye gelen Bosna Hersek Savunma Bakanı Sifet Podžić, Milli Savunma Bakanı Akar tarafından kabul edildi. Ziyaret sırasında iki ülke arasında Askeri ve Mali İşbirliği Anlaşması ve Nakdi Yardım Uygulama Protokolü imzalandı.¹¹ Yılın son günlerinde Bosna Hersek'e iade-i ziyarette bulunan Akar, burada bir dizi resmi temas gerçekleştirdi.¹²

16 Mart'ta Ankara'ya resmi bir ziyaret gerçekleştiren Bosna Hersek Devlet Başkanlığı Konseyi Başkanı Milorad Dodik ve Konseyin diğer üyeleri Şefik Džaferović ve Željko Komšić Cumhurbaşkanı Erdoğan ile bir araya geldi. Ziyaret sırasında iki ülke arasında Altyapı ve İnşaat Projelerinde İşbirliği Anlaşması, Yatırım İşbirliği Mutabakat Muhtırası ve Sürücü Belgelerinin Karşılıklı Olarak Tanınması ve Tebdil Edilmesi Konulu Anlaşma imzalandı.¹³ Başkanlık Konseyinin üç üyesi, Haziran'da Güneydoğu Avrupa İşbirliği Süreci (GDAÜ) Devlet ve Hükümet Başkanları Zirvesi ve Antalya Diplomasi Forumu münasebetiyle bir kez daha Türkiye'ye geldi. 4-5 Mayıs arasında Saraybosna'ya giden Dışişleri Bakanı Çavuşoğlu, başta Devlet Başkanlığı Konseyi üyeleri olmak üzere birçok üst düzey yetkiliyle görüştü.¹⁴ Görüşmelerde karşılıklı ticaret ve Belg-

¹⁰ Lejla Biogradlija, "Bakan Pakdemirli: Serbest Ticaret Anlaşması Türkiye ile Bosna Hersek Arasındaki İlişkileri Geliştirecektir", Anadolu Ajansı, 25 Şubat 2021.

¹¹ Sarp Özer, "Türkiye ile Bosna Hersek arasında Askeri Mali İşbirliği Anlaşması imzalandı", Anadolu Ajansı, 3 Mart 2021.

¹² Sarp Özer, "Bakan Akar Bosna Hersek Savunma Bakanlığında Askeri Törenle Karşılandı", Anadolu Ajansı, 27 Aralık 2021.

¹³ "Bosna Hersek ile Ticaret Hacmimizi Kısa Zamanda 1 Milyar Dolara Çıkarmayı Hedefliyoruz", T.C. Cumhurbaşkanlığı, 16 Mart 2021, <https://www.tccb.gov.tr/haberler/410/125280/-bosna-hersek-ile-ticaret-hacmimizi-kisa-zamanda-1-milyar-dolara-cikarmayi-hedefliyoruz->, (Erişim tarihi: 26 Nisan 2022).

¹⁴ "Sayın Bakanımızın Bosna-Hersek'i Ziyareti, 4-5 Mayıs 2021", T.C. Dışişleri Bakanlığı, <https://www.mfa.gov.tr/sayin-bakanimizin-bosna-hersek-i-ziyareti-4-5-21.tr.mfa>, (Erişim tarihi: 26 Nisan 2022).

rad-Saraybosna otoyol inşaatı gibi konular ele alınırken Çavuşoğlu, Türkiye'nin Bosna Hersek'te siyasi birliğin, toprak bütünlüğünün ve barışın korunmasına verdiği önemi vurguladı.¹⁵

Cumhurbaşkanı Erdoğan, 27 Ağustos'ta Bosna Hersek'e bir günlük resmi ziyarette bulundu. Erdoğan; Devlet Başkanlığı Konseyi üyeleriyle yaptığı görüşmenin ardından düzenlenen basın toplantısında Türkiye'nin Bosna Hersek'in toprak bütünlüğünü, siyasi birliğini ve egemenliğini ve Avrupa-Atlantik kurumlarıyla bütünleşmesini desteklediğinin altını çizerek daha güçlü bir Bosna Hersek için Türkiye'nin her alanda iş birliğine açık olduğunu belirtti.¹⁶ Toplantıda konuşan Devlet Başkanlığı Konseyi üyeleri de Türkiye'nin Bosna Hersek'in istikrarı ve gelişiminde oynadığı önemli role dikkat çekti.¹⁷ Erdoğan, ziyareti sırasında Vakıflar Genel Müdürlüğü tarafından restore edilmiş olan tarihi Başçarşı Camii'nin açılış töreninde de bir konuşma yaptı.¹⁸

Bosna Hersek'te Sırp Cumhuriyeti'nin (Republika Srpska, RS) devlet düzeyindeki kurumlarla iş birliği yapmaması ve kendi paralel kurumlarını oluşturmaya yönelik girişimlerde bulunması yüzünden Bosna Hersek'te artan siyasi gerilim Türkiye tarafından yakından takip edildi. 2 Kasım'da Cumhurbaşkanı Erdoğan, Boşnakların oy verdiği en büyük siyasi parti olan Demokratik Eylem Partisi'nin

¹⁵ Şerife Çetin ve Behlül Çetinkaya, "Dışişleri Bakanı Çavuşoğlu: Bosna Hersek'in Covid-19'la Mücadelesine Desteğimiz Devam Edecek", Anadolu Ajansı, 5 Mayıs 2021.

¹⁶ "Bosna-Hersek'in Toprak Bütünlüğü, Siyasi Birliği ve Egemenliği Bölge Barışının Anahtarıdır", T.C. Cumhurbaşkanlığı, 27 Ağustos 2021, <https://www.tccb.gov.tr/haberler/410/130190/-bosna-hersek-in-toprak-butunlugu-siyasi-birligi-ve-egemenligi-bolge-barisinin-anahtaridir->, (Erişim tarihi: 26 Nisan 2022).

¹⁷ Mümin Altaş, Zafer Fatih Beyaz ve Sanela Crnovrsanin, "Cumhurbaşkanı Erdoğan: Afganistan'dan Az Sayıda Teknik Elemanımız Hariç Tüm Ekiplerimizi Çektik", Anadolu Ajansı, 27 Ağustos 2021.

¹⁸ "Cumhurbaşkanı Erdoğan, Saraybosna'da Restore Edilen Başçarşı Camisi'nin Açılışını Yaptı", T.C. Cumhurbaşkanlığı, 27 Ağustos 2021, <https://www.tccb.gov.tr/haberler/410/130180/cumhurbaskani-erdogan-saraybosna-da-restore-edilen-bascarsi-camisi-nin-acilisini-yapti>, (Erişim tarihi: 26 Nisan 2022).

(SDA) genel başkanı ve Bosna Hersek Halklar Meclisinin Boşnak üyesi Bakir Izetbegović ile İstanbul'da bir araya geldi. 8 Kasım'da Türkiye'deki Boşnak sivil toplum kuruluşlarının temsilcilerini ağırlayan Erdoğan, burada yaptığı konuşmada Türkiye'nin Bosna Hersek'teki bütün halkların uyum içinde bir arada yaşaması için çalıştığını ve 1990'lardaki çatışmaların yeniden yaşanmasına asla izin vermeyeceğini belirtti.¹⁹ Bosna Hersek Devlet Başkanlığı Konseyinin Sırp üyesi Dodik de 9 Kasım'da Ankara'ya gelerek Cumhurbaşkanı Erdoğan ile bir görüşme yaptı.²⁰ RS Halk Meclisinin 10 Aralık'ta yargı, maliye ve savunma gibi alanlarda entite düzeyinde kurumların kurulmasına dair aldığı karar, Türk Dışişleri Bakanlığı tarafından olumsuz karşılandı.²¹

Bosna Hersek ile 2019'da güncellenen Serbest Ticaret Anlaşması, Türkiye Büyük Millet Meclisi (TBMM) tarafından onaylanmasının ardından 1 Ağustos 2021'de yürürlüğe girdi. Türkiye'nin bir projesi olarak 2019'da Sırbistan tarafında inşaatı başlayan Belgrad-Saraybosna otoyolunun Bosna Hersek ayağının inşaatının da başlatılması yönünde 2021'de bazı somut gelişmeler kaydedildi. Bosna Hersek Devlet Başkanlığı Konseyinin Mart'taki Ankara ziyareti sırasında imzalanan anlaşmayla iş birliğinin çerçevesi belirlenirken projeye ek kaynak sağlanması ve otoyolun güzergahının netleştirilmesi için çalışmalar devam etti. Bu bağlamda ek finansmanın

¹⁹ "Cumhurbaşkanı Erdoğan'dan Bosna Hersek Açıklaması", Habertürk, 8 Kasım 2021.

²⁰ "Dodik Meets with Erdogan in Ankara to Discuss Political Situation in Bosnia", n1info.com, 9 Kasım 2021, <https://rs.n1info.com/english/news/dodik-meets-erdogan-in-ankara-to-discuss-political-situation-in-bosnia/>, (Erişim tarihi: 26 Nisan 2022).

²¹ "Dışişleri Bakanlığı Sözcüsü Büyükelçi Tanju Bilgiç'in Bosna-Hersek'in İki Entitesinden Biri Olan Sırp Cumhuriyeti Ulusal Meclisinin 10 Aralık 2021 Tarihinde Aldığı Kararlar Hakkındaki Soruya Cevabı", T.C. Dışişleri Bakanlığı, 11 Aralık 2021, https://www.mfa.gov.tr/sc_-48_-bosna-hersek-in-iki-entitesinden-biri-olan-sirp-cumhuriyeti-ulusal-meclisinin-10-aralik-2021-tarihinde-aldigi-kararlar-hk-sc.tr.mfa, (Erişim tarihi: 26 Nisan 2022).

Rusya'dan sağlanması ve otoyolla beraber TürkAkım doğal gaz boru hattı bağlantısının da inşa edilmesi ihtimali öne çıktı.²²

BULGARİSTAN

2021 içerisinde üç kez genel seçimlerin gerçekleştirildiği Bulgaristan ile ikili ilişkiler sakin ilerlerken üst düzey ziyaretlerin sayısı sınırlı kaldı. Kültür ve Turizm Bakanı Mehmet Nuri Ersoy, resmi temaslarda bulunmak üzere 25 Ocak'ta Bulgaristan'ı ziyaret etti. Başta Başbakan Boyko Borisov olmak üzere birçok yetkiliyle görüşen Ersoy, Bulgaristan-Türkiye Karma Turizm Komitesi'nin 3. Oturumu'na katıldı. Ziyaret sırasında iki ülkenin turizm bakanlıkları arasında ikili iş birliği protokolü imzalandı.²³

11 Temmuz'daki genel seçim öncesinde Bulgaristan Parlamentosunun Avrupa Birliği (AB) dışındaki ülkelerde kurulacak sandık sınırlamasını kaldırması, Türkiye'de yaşayan Bulgaristan vatandaşlarının oy kullanmasını kolaylaştırdı. Bulgaristan'da çoğunlukla Türk ve Müslümanların oy verdiği Hak ve Özgürlükler Hareketi (HÖH) Genel Başkanı Mustafa Karadayı, Türkiye'den seçimlere katılımı artırmak ve partisine destek sağlamak adına Türkiye'de çeşitli temaslarda bulundu.²⁴ Karadayı, Türkiye ziyareti esnasında Cumhurbaşkanı Erdoğan ve TBMM Başkanı Mustafa Şentop tara-

²² "Dodik TürkAkım'ın Bosna Hersek'e Ulaştırılmasıyla İlgilendiklerini Söyledi", Anadolu Ajansı, 16 Mart 2021; "Minister: Bosnia Considers taking Russian Loan for Sarajevo-Belgrade Highway", n1info.com, 28 Aralık 2021, <https://ba.n1info.com/english/news/minister-bosnia-considers-taking-russian-loan-for-sarajevo-belgrade-highway/>, (Erişim tarihi: 26 nisan 2022); "Russian EXIAR Agency Sends offer for Sarajevo-Belgrade Highway", n1info.com, 28 Aralık 2021, https://ba.n1info.com/english/news/russian-exiar-agency-sends-offer-for-sarajevo-belgrade-highway, (Erişim tarihi: 26 Nisan 2022).

²³ "Bakan Ersoy Bulgaristan'da", T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, 25 Ocak 2021, <https://basin.ktb.gov.tr/TR-281377/bakan-ersoy-bulgaristan39da.html>, (Erişim tarihi: 26 Nisan 2022).

²⁴ Yıldız Nevin Gündoğmuş, "AK Parti Genel Başkanvekili Kurtulmuş, Bulgaristan Hak ve Özgürlükler Partisi Genel Başkanı Karadayı'yı Kabul Etti", Anadolu Ajansı, 4 Haziran 2021.

findan da kabul edildi.²⁵ Yıl içinde gerçekleştirilen seçimlerde Türkiye'deki oyların büyük çoğunluğu HÖH için kullanıldı.²⁶ Türkiye'de sivil toplum kuruluşlarının HÖH lehine yaptığı çalışmalar ve medyadaki bazı yayınlar Bulgaristan makamlarınca seçime müdahale olarak değerlendirildi. Bulgaristan Dışişleri Bakanlığı Türkiye'nin Sofya büyükelçisine bu konudaki rahatsızlığını iletirken Bulgaristan'ın Ankara büyükelçisi de Dışişleri Bakanlığına çağrılarak Türkiye'nin Bulgaristan'ın iç işlerine karıştığına yönelik iddiaların asılsız olduğu bildirildi.²⁷

HIRVATİSTAN

25-26 Şubat arasında Hırvatistan'a resmi bir ziyaret gerçekleştiren Dışişleri Bakanı Çavuşoğlu, başta Cumhurbaşkanı Zoran Milanović olmak üzere birçok üst düzey yetkiliyle bir araya geldi. Hırvatistan'ın Türkiye'nin AB ile ilişkilerinde gösterdiği yapıcı tutumdan dolayı teşekkürlerini ileten Çavuşoğlu; Hırvatistan, Bosna Hersek ve Türkiye arasındaki üçlü istişare mekanizmasının liderler düzeyine çıkarılacağını belirtti.²⁸ 17 Haziran'da GDAÜ Devlet ve Hükümet Başkanları Zirvesi için Antalya'ya gelen Hırvatistan Başbakanı Andrej Plenković, Cumhurbaşkanı Erdoğan tarafından kabul edildi. Görüşmede Plenković, Bosna

²⁵ Berk Özkan, "Cumhurbaşkanı Erdoğan, Bulgaristan Hak ve Özgürlükler Hareketi Liderini Kabul Etti", Anadolu Ajansı, 5 Haziran 2021; Güç Gönel ve Mehmet Kara, "TBMM Başkanı Şentop, Bulgaristan Hak ve Özgürlükler Partisi Lideri Mustafa Karadayı'yı Kabul Etti", Anadolu Ajansı, 5 Haziran 2021.

²⁶ Genka Şikerova, "‘Номерът мина’. Как ДПС спечели в Турция (‘Plan İşe Yardı’. DPS Türkiye’de Nasıl Kazandı)", svobodnaevropa.bg, 18 Kasım 2021, <https://www.svobodnaevropa.bg/a/31564726.html>, (Erişim tarihi: 26 Nisan 2022).

²⁷ İvelina Nikolova ve Anna Angelova, "Дипломатически искри: Турция е извикала българския посланик в Анкара (Diplomatik Kıvılcıklar: Türkiye Ankara'daki Bulgar Büyükelçisini Çağırıldı)", Nova, 19 Kasım 2021.

²⁸ "Sayın Bakanımızın Hırvatistan'ı ziyareti, 25-26 Şubat 2021", T.C. Dışişleri Bakanlığı, <https://www.mfa.gov.tr/sayin-bakanimizin-hirvatistan-ziyareti-26-02-2021.tr.mfa>, (Erişim tarihi: 26 Nisan 2022).

Hersek seçim kanununda değişiklik yapılması konusunda Türkiye'den destek isterken Türkiye'nin düzensiz göçün önlenmesindeki katkılarından övgüyle söz etti.²⁹ Cumhurbaşkanı Erdoğan, 2 Ağustos'ta Cumhurbaşkanı Milanović'le telefonda görüşerek kendisine Hırvatistan'ın orman yangınlarındaki desteği için teşekkür etti.³⁰ Erdoğan, 21 Eylül'de New York'taki BM Genel Kurulu sırasında mevkidaşıyla bazı bakanların da katıldığı bir görüşme gerçekleştirdi.³¹

KARADAĞ

Dışişleri Bakanı Çavuşoğlu 23 Mart'ta NATO toplantısı için bulunduğu Brüksel'de Karadağlı mevkidaşı Đorđe Radulović ile baş başa bir görüşme yaptı.³² İki bakan 16 Haziran'da Antalya'da GDAÜ Dışişleri Bakanları Toplantısı'nın ve 23 Ağustos'ta Kırım Platformu Kuruluş Zirvesi'nin marjında yeniden bir araya geldiler. Antalya'daki görüşmenin ardından iki ülke arasında protokol konularına ilişkin mutabakat zaptı imzalandı.³³ Karadağ Cumhurbaşkanı Milo Đukanović de GDAÜ zirvesi için Antalya'da bulunduğu esnada Cumhur-

²⁹ "Plenković with Erdogan on Economic Cooperation, Bosnia and Herzegovina and Illegal Migrations", Hırvatistan Cumhuriyeti Hükümeti, 17 Haziran 2021, <https://vlada.gov.hr/news/plenkovic-with-erdogan-on-economic-cooperation-bosnia-and-herzegovina-and-illegal-migrations/32344>, (Erişim tarihi: 26 Nisan 2022).

³⁰ Zafer Fatih Beyaz, "Cumhurbaşkanı Erdoğan, Hırvatistan Cumhurbaşkanı Milanović ile Telefonda Görüştü", Anadolu Ajansı, 2 Ağustos 2021.

³¹ Mehmet Tosun, "Cumhurbaşkanı Erdoğan, Hırvatistan Cumhurbaşkanı Milanović ile Bir Araya Geldi", Anadolu Ajansı, 21 Eylül 2021.

³² "Minister Radulović Had a Conversation in Brussels with Lajcak, Cavusoglu, and Radman: Montenegro is Devoted to Its European Path and Reforms", Karadağ Hükümeti, 23 Mart 2021, <https://www.gov.me/en/article/minister-radulovic-had-a-conversation-in-brussels-with-lajcak-cavusoglu-and-radman-montenegro-is-devoted-to-its-european-path-and-reforms>, (Erişim tarihi: 16 Nisan 2022).

³³ Muhammet Tarhan, "Dışişleri Bakanı Çavuşoğlu, Arnavutluk, Karadağ ve Bosna Hersek Dışişleri Bakanlarıyla Görüştü", Anadolu Ajansı, 16 Haziran 2021; "Sayın Bakanımızın Kırım Platformu Kuruluş Zirvesi'ne Katılımı, 23 Ağustos 2021", T.C. Dışişleri Bakanlığı, <https://www.mfa.gov.tr/sayin-bakanimizin-uluslararası-kırım-platformu-kurulus-zirvesi-ne-katilimi.tr.mfa>, (Erişim tarihi: 26 Nisan 2022).

başkanı Erdoğan ile ikili görüşme gerçekleştirdi.³⁴ 28 Ağustos'ta Karadağ'a resmi bir ziyarette bulunan Cumhurbaşkanı Erdoğan, Cumhurbaşkanı Đukanović ve Başbakan Zdravko Krivokapić ile bir araya geldi. Görüşmeler oldukça dostane bir biçimde gerçekleşirken taraflar, karşılıklı ticaretin ve Karadağ'daki Türk yatırımlarının artırılması hususunda hemfikir olduklarını ifade etti.³⁵ Yıl içerisinde Başbakan Yardımcısı Dritan Abazović'in³⁶ yanı sıra Karadağ'ın ekonomi,³⁷ sağlık³⁸ ve tarım³⁹ bakanları Türkiye'ye gelerek çeşitli temaslarda bulundular. Karadağ Meclis Başkanı Aleksa Bečić de Aralık'ta İstanbul Ekonomi Zirvesi'ne katılmak için Türkiye'ye geldi.⁴⁰ Aynı ay içerisinde Karadağ'a iadeiziyarete bulunan TBMM Başkanı Mustafa Şentop, cumhurbaşkanı ve başbakan tarafından kabul edilmesinin ardından mevkidaşı Bečić ile bir araya geldi. İki meclis başkanının görüşmesinde Parlamentolar Arası İşbirliği Protokolü imzalandı.⁴¹

³⁴ Nazlı Yüzbaşıoğlu Ve Lejla Biogradlija, "Karadağ Cumhurbaşkanı Đjukanovic, Türkiye ile Ekonomik İlişkilerin Güçleneceğini Söyledi", Anadolu Ajansı, 20 Haziran 2021.

³⁵ "Türkiye, Karadağ'a En Fazla Yatırım Yapan İlk 10 Ülke Arasında Yer Alıyor", T.C. Cumhurbaşkanlığı, 28 Ağustos 2021, <https://www.tccb.gov.tr/haberler/410/130204/-turkiye-karadag-a-en-fazla-yatirim-yapan-ilk-10-ulke-arasinda-yer-aliyor->, (Erişim tarihi: 26 Nisan 2022); "Krivokapić, Erdogan: The Future of Relations between Montenegro and Turkey is in Richer Economic Cooperation", Karadağ Hükümeti, 28 Ağustos 2021, <https://www.gov.me/en/article/krivokapic-erdogan-the-future-of-relations-between-montenegro-and-turkey-is-in-richer-economic-cooperation>, (Erişim tarihi: 26 Nisan 2022).

³⁶ "İçişleri Bakanı Soylu, Karadağ Başbakan Yardımcısı Abazović ile Görüştü", *Hürriyet*, 21 Eylül 2021.

³⁷ Nazlı Yüzbaşıoğlu, "Karadağ Ekonomik Kalkınma Bakanı Milatovic Türk Yatırımcıları Ülkesine Davet Etti", Anadolu Ajansı, 19 Ekim 2021.

³⁸ "Karadağ Sağlık Bakanı Jelena Borovinić Bojović'in Ülkemizi Ziyareti," T.C. Sağlık Bakanlığı, 10 Kasım 2021, <https://disab.saglik.gov.tr/TR-86125/karadag-saglik-bakani-jelena-borovinic-bojovicin-ulkemizi--ziyareti.html>, (Erişim tarihi: 26 Nisan 2022).

³⁹ "Stijović u posjeti Turskoj na poziv Erdogana i ministra poljoprivrede Bekira Pakdemirlija (Stijović Erdoğan ve Tarım Bakanı Bekir Pakdemirli'nin Davetiyle Türkiye'yi Ziyaret Etti)", *Vijesti*, 11 Kasım 2021.

⁴⁰ "Yeşil Ekonomi'ye Dikkat Çekildi", *Milliyet*, 12 Aralık 2021.

⁴¹ Furkan Abdula, "TBMM Başkanı Şentop, Karadağ Meclis Başkanı Bečić ile Görüştü", Anadolu Ajansı, 23 Aralık 2021.

KOSOVA

Kosova'da 14 Şubat'ta düzenlenen genel seçimler, iç siyasi dengelerde önemli değişiklikleri beraberinde getirdi. Oyların yarısından fazlasını alan Kendin Karar Ver (Vetëvendosje, VV) Partisi iktidara gelirken bu partiyle seçim ittifakı yapan Vjosa Osmani cumhurbaşkanı seçildi. Cumhurbaşkanı Erdoğan, yeniden başbakanlığa gelen VV lideri Albin Kurti'yi ve Kosovalı mevkidaşı Osmani'yi ayrı ayrı tebrik etti.⁴² Erdoğan, Kurti'ye gönderdiği tebrik mesajında eski Başbakan Avdullah Hoti'nin 4 Eylül 2020'de Washington'da imzaladığı metinde kabul ettiği Kudüs'te büyükelçilik açılması kararının yeniden gözden geçirilmesini istedi. Buna rağmen İsrail'in 1 Şubat'ta Kosova'yı resmen tanımasının ardından Kosova'nın Kudüs Büyükelçiliği 14 Mart'ta resmen açıldı.⁴³ Bu gelişme Ankara tarafından "sorumuz ve hukuk dışı" olarak nitelendirilerek kınandı.⁴⁴ Yine de söz konusu büyükelçiliğin açılmasının ikili ilişkilere somut bir olumsuz etkisi gözlemlenmezken Türkiye, Kosova'nın uluslararası tanınırlığını desteklemeye devam etti.⁴⁵

GDAÜ zirvesi ve Antalya Diploması Forumu'na katılmak üzere Türkiye'ye gelen Kosova Cumhurbaşkanı Osmani, 18 Haziran'da Cumhurbaşkanı Erdoğan ile görüştü. Görüşmede karşılıklı iş birliğinin derinleştirilebileceği alanlar ele alındı.⁴⁶

⁴² "Erdoğan'dan Kurti'ye Tebrik Mektubu", Kosova Haber, 25 Mart 2021; Mehmet Tosun, "Cumhurbaşkanı Erdoğan'dan Vjosa Osmani'ye Tebrik Telefonu", Anadolu Ajansı, 5 Nisan 2021.

⁴³ Xhorxhina Bami ve Milica Stojanovic, "Kosovo Establishes Relations with Israel, 'Breaking Blockade on Recognitions'", Balkan Insight, 1 Şubat 2021.

⁴⁴ "Kosova'nın Kudüs'te Büyükelçilik Açması Hk.", T.C. Dışişleri Bakanlığı, 14 Mart 2021, https://www.mfa.gov.tr/no_-98_-kosova-nin-kudus-te-buyukelcilik-acmasi-hk.tr.mfa, (Erişim tarihi: 26 Nisan 2022).

⁴⁵ "Cumhurbaşkanı Erdoğan: Eşit Egemen İki Devletli Çözümde Yanayız", TRT Haber, 19 Temmuz 2021.

⁴⁶ "Vjosa Osmani takohet me Recep Tayyip Erdogan (Vjosa Osmani Recep Tayyip Erdoğan ile Görüştü)", lajmpress.org, 18 Haziran 2021, <https://lajmpress.org/vjosa-osmani-takohet-me-recep-tayyip-erdogan/>, (Erişim tarihi: 26 Nisan 2022).

Yıl içerisinde Türkiye'ye iki ziyaret gerçekleştiren Kosova Savunma Bakanı Armend Mehaj, Milli Savunma Bakanı Hulusi Akar ile bir araya gelerek askeri iş birliği ve bölgesel güvenlik konularında görüş alışverişinde bulundu.⁴⁷ 21-22 Ekim'de Kosova'yı ziyaret eden Milli Eğitim Bakanı Mahmut Özer, başta Başbakan Kurti olmak üzere üst düzey yetkililerle bir araya gelirken Türklerin yaşadığı Mamuşa ve Prizren kentleri ile Kosova Uluslararası Maarif Okulları'nda da incelemelerde bulundu.⁴⁸ 22 Kasım'da Türkiye'ye gelen Kosova Adalet Bakanı Albulena Haxhiu, Adalet Bakanı Abdulhamit Gül tarafından kabul edildi.⁴⁹ Yılın son günlerinde Kosova Başbakan Yardımcısı Besnik Bislimi ve beraberindeki üç bakan Türkiye-Kosova İş ve Yatırım Forumu'na katılmak ve resmi temaslarda bulunmak üzere Türkiye'yi ziyaret etti.⁵⁰ Ziyaret esnasında Ticaret Bakanı Mehmet Muş ile Kosova Cumhuriyeti Sanayi, Girişimcilik ve Ticaret Bakanı Rozeta Hajdari arasında gerçekleştirilen ikili görüşmede özellikle Kosova'nın Türkiye'ye ihracatında yaşanan sorunlar ele alındı.⁵¹

KUZEY MAKEDONYA

20 Ocak'ta Kuzey Makedonya Tarım, Orman ve Su Ekonomisi Bakanı Arjanit Hoxha ile Çevre ve Mekansal Planlama Bakanı

⁴⁷ Sarp Özer, "Milli Savunma Bakanı Akar, Kosova Savunma Bakanı Mehaj ile Görüştü", Anadolu Ajansı, 18 Ağustos 2021; Sarp Özer, "Turkish, Kosovan Defense Chiefs Discuss Military Cooperation", Anadolu Ajansı, 17 Eylül 2021.

⁴⁸ "Bakan Özer, Kosova'da Maarif ve Elena Gjika Okullarını Ziyaret Etti", TRT Haber, 22 Ekim 2021.

⁴⁹ "Bakan Gül, Kosovalı Mevkidaşı ile Görüştü", T.C. Adalet Bakanlığı, 22 Kasım 2021, <https://basin.adalet.gov.tr/bakan-gul-kosovalı-mevkidasi-ile-gorustu>, (Erişim tarihi: 26 Nisan 2022).

⁵⁰ "Bislimi jep detaje nga vizita në Turqi (Bislimi Türkiye Ziyaretinin Detaylarını Verdi)", Kosova Press, 21 Aralık 2021.

⁵¹ "Vizita zyrtare e Ministres Hajdari në Turqi, takimi bilateral me homologun Turk Mehmet Muş (Bakan Hajdari'nin Türkiye'ye Resmi Ziyareti, Türk Mevkidaşı Mehmet Muş ile İkili Görüşmesi)", Kosova Cumhuriyeti Sanayi, Girişimcilik ve Ticaret Bakanlığı, 28 Aralık 2021, <https://mint.rks-gov.net/Page.aspx?id=1,%203,1241>, (Erişim tarihi: 26 Nisan 2022).

Naser Nuredini Ankara'ya resmi bir ziyarette bulundu. Ziyaret sırasında iki ülke arasında Veteriner Hizmetleri Politikaları ve Gıda Güvenilirliği Alanında İşbirliği Anlaşması ile Ormancılık ve Su Alanlarında İşbirliğine Dair Mutabakat Zaptı imzalandı.⁵² Bu ziyarete karşılık olarak Tarım ve Orman Bakanı Bekir Pakdemirli de 26 Şubat'ta K. Makedonya'ya giderek temaslarda bulundu.⁵³ 8 Şubat'ta Ankara'ya resmi bir ziyarette bulunan K. Makedonya Ekonomi Bakanı Kreshnik Bekteshi, Ticaret Bakanı Ruhsar Pekcan tarafından kabul edildi. Bakanlar, iki ülke arasında 2001'den beri yürürlükte olan Serbest Ticaret Anlaşması'nın (STA) hizmet sektörünü de kapsayacak şekilde genişletilmesi üzerinde mutabakata vardı.⁵⁴

5 Haziran'da Cumhurbaşkanı Erdoğan, Kuzey Makedonya Başbakanı Zoran Zaev ve Sağlık Bakanı Venko Filipçe'yi İstanbul'da kabul etti. Görüşmede ekonomi ve sağlık başta olmak üzere iş birliği konuları ele alındı.⁵⁵ Erdoğan, 17 Haziran'da GDAÜ zirvesi için Antalya'da bulunan Kuzey Makedonyalı mevkidaşı Stevo Pendarovski'yi kabul etti. İki cumhurbaşkanı arasındaki görüşmede ekonomi ve savunma alanlarındaki iş birliğinin önemi üzerinde durulurken Pendarovski Türkiye'ye salgın sırasında sağladığı tıbbi destekler için teşekkür etti.⁵⁶ Yıl içerisinde Kuzey

⁵² Enes Duran, "Türkiye ile Kuzey Makedonya Arasında Bazı Tarımsal Alanlara İlişkin Mutabakat Zaptı İmzalandı", Anadolu Ajansı, 20 Ocak 2021.

⁵³ "Bakan Pakdemirli, Makedonya'lı Mevkidaşı Hoca ile Ortak Basın Toplantısı Düzenledi", T.C. Tarım ve Orman Bakanlığı, 26 Şubat 2021, <https://www.tarimorman.gov.tr/Haber/4934/Bakan-Pakdemirli-Makedonyali-Mevkidasi-Hoca-Ile-Ortak-Basin-Toplantisi-Duzenledi>, (Erişim tarihi: 26 Nisan 2022); Furkan Abdula, "Bakan Pakdemirli: Kuzey Makedonya'da Her Zaman Çok Önemli Yatırımlar Yapıldı", Anadolu Ajansı, 27 Şubat 2021.

⁵⁴ Merve Özlem Çakır, "Ticaret Bakanı Ruhsar Pekcan Kuzey Makedonya Ekonomi Bakanı Kreshnik Bekteshi ile görüştü", Anadolu Ajansı, 8 Şubat 2021.

⁵⁵ "Başbakan Zaev Cumhurbaşkanı Erdoğan ile Görüştü", Yeni Balkan, 5 Haziran 2021.

⁵⁶ "President Pendarovski Meets with the Turkish President Erdogan in Antalya", Kuzey Makedonya Cumhurbaşkanlığı, 17 Haziran 2021, <https://pretsedatel.mk/en/president-pendarovski-meets-with-the-turkish-president-erdogan-in-antalya/>, (Erişim tarihi: 26 Nisan 2022).

Makedonya Eğitim ve Bilim Bakanı Mila Tsarovska ve Adalet Bakanı Boyan Mariçiç de Türkiye'ye gelerek resmi temaslarda bulundular.⁵⁷ Dışişleri Bakanı Bujar Osmani'nin Temmuz'da Ankara'ya yapacağı ziyaret ise Türkiye'deki orman yangınları sebebiyle ertelendi.⁵⁸ Son olarak TBMM Başkanı Mustafa Şentop, 21 Aralık'ta geleneksel Türkçe Eğitim Günü vesilesiyle Kuzey Makedonya'yı ziyaret etti. Ziyaret esnasında Cumhurbaşkanı Pendarovski ve Meclis Başkanı Talat Xhaferi ile görüşen Şentop, Kuzey Makedonya Parlamentosunda da bir konuşma yaptı.⁵⁹

İki ülke arasında 1990'lardan tesis edilen ve Kuzey Makedonya'nın NATO'ya üyeliğinden sonra yeni bir boyut kazanan askeri iş birliği 2021'de de devam etti. Yıl içerisinde Türkiye, Kuzey Makedonya'ya askeri teçhizat desteğinde bulunurken⁶⁰ 17 Ağustos'ta Millî Savunma Bakanı Akar ile Kuzey Makedonya Savunma Bakanı Radmila Şekerinska arasında beş yıllık Askeri Mali İş Birliği Anlaşması ve Nakdi Yardım Uygulama Protokolü imzalandı.⁶¹ 2021'de ayrıca karşılıklı ticaretin ve yatırımların geliştirilmesi amacıyla Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği (TOBB) ile Kuzey Makedonya Ekonomi Odası (MCHAMBER) arasında

⁵⁷ "Eğitim Alanında Kuzey Makedonya İle Tecrübe Paylaşımı", T.C. Millî Eğitim Bakanlığı, 18 Mayıs 2021. <http://abdigm.meb.gov.tr/www/egitim-alaninda-kuzey-makedonya-ile-tecrube-paylasimi/icerik/1594>, (Erişim tarihi: 26 Nisan 2022); "Bakan Gül, Kuzey Makedonya Adalet Bakanı ile Görüştü", T.C. Adalet Bakanlığı, 6 Nisan 2021, <https://basin.adalet.gov.tr/bakan-gul-kuzey-makedonya-adalet-bakani-ile-gorustu>, (Erişim tarihi: 26 Nisan 2022).

⁵⁸ "Anulohet vizita e nesërme e Osmanit në Ankara (Osmani'nin Yarınki Ankara Ziyareti İptal Edildi)", *Bota Sot*, 28 Temmuz 2021.

⁵⁹ Dzihat Aliju, "TBMM Başkanı Şentop, Kuzey Makedonya Cumhurbaşkanı Pendarovski ile görüştü", Anadolu Ajansı, 21 Aralık 2021; Dzihat Aliju, "TBMM Başkanı Şentop: FETÖ'nün Yurt Dışı Ayağının Tamamen Tasfiyesini Hedefliyoruz", Anadolu Ajansı, 21 Aralık 2021.

⁶⁰ Zafer Fatih Beyaz, "MSB, Kuzey Makedonya Ordusuna Tanıtım Amaçlı 7 Bin 400 Üniforma ve Tank Çekicisi Teslim Etti", Anadolu Ajansı, 30 Nisan 2021.

⁶¹ "North Macedonia: Sekerinska, Akar Sign Five-Year Military-Economic Agreement", Balkan EU, 17 Ağustos 2021.

Türkiye-Kuzey Makedonya Ticaret ve Sanayi Odası Forumu kurulmasına ilişkin bir anlaşma imzalandı.⁶²

ROMANYA

2021'de Türkiye'nin Balkanlarda en güçlü ilişkilere sahip olduğu ülkelerden biri olan Romanya ile arasındaki stratejik ortaklığın 10. yılı anısına birçok etkinlik düzenlendi. 8-9 Mart'ta resmi bir ziyaret için Bükreş'e giden Milli Savunma Bakanı Akar, mevkidaşı Nicolae Ionel Ciucă ile savunma ve güvenlik alanlarındaki iş birliğinin ilerletilmesine dair kapsamlı bir görüşme gerçekleştirdi.⁶³ 2016'dan beri düzenlenen Türkiye-Polonya-Romanya Dışişleri Bakanları Toplantısı'na katılmak üzere 22-23 Nisan'da Bükreş'e giden Dışişleri Bakanı Çavuşoğlu da burada Romanya Cumhurbaşkanı Klaus Iohannis ve Dışişleri Bakanı Bogdan Aurescu ile ayrıca bir araya geldi.⁶⁴ Aurescu, Haziran'da Türkiye'ye gelerek Antalya Diplomasi Forumu'na katılırken⁶⁵ Romanya Enerji Bakanı Virgil Popescu da Aralık'ta İstanbul Ekonomi Zirvesi'ne konuk oldu.⁶⁶

SIRBİSTAN

17 Haziran'da Cumhurbaşkanı Erdoğan, GDAÜ zirvesi için Antalya'da bulunan Sırbistan Başbakanı Ana Brnabić ile ikili görüşme gerçekleştirdi. Görüşmede ekonomik ve kültürel iş birliği

⁶² "Türkiye-Kuzey Makedonya TSO Forumu Kuruluş Anlaşması İmzalandı", Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği, 14 Haziran 2021, <https://www.tobb.org.tr/Sayfalar/Detay.php?rid=26602&clst=MansetListesi>, (Erişim tarihi: 26 Nisan 2022).

⁶³ "Bakan Akar: Romanya Bizim Önemli Ortaklarımızdan", TRT Haber, 9 Mart 2021.

⁶⁴ "FM Çavuşoğlu, Romanian Counterpart Underline Strategic Partnership", *Daily Sabah*, 22 Nisan 2021.

⁶⁵ "Minister of Foreign Affairs Bogdan Aurescu Attends Antalya Diplomacy Forum", Romanya Dışişleri Bakanlığı, 18 Haziran 2021, <https://www.mae.ro/en/node/56938>, (Erişim tarihi: 26 Nisan 2022).

⁶⁶ "Yeşil Ekonomi'ye Dikkat Çekildi", *Milliyet*, 12 Aralık 2021.

konularıyla ortak altyapı projeleri ele alındı.⁶⁷ Ulaştırma ve Altyapı Bakanı Adil Karaismailoğlu, 23 Haziran'da Türkiye'ye gelen Sırbistan İnşaat, Ulaştırma ve Altyapı Bakanı Tomislav Momirović ile görüştü.⁶⁸ 16 Temmuz'da resmi ziyaret için Sırbistan'a giden Kültür ve Turizm Bakanı Ersoy, Cumhurbaşkanı Aleksandar Vučić tarafından kabul edilmesinin ardından mevkidaşı Tatjana Matić ile bir araya geldi. Görüşmede salgın sonrası karşılıklı turizmin artırılması ve Sırbistan'daki tarihi yapıların restorasyonu gibi konu başlıkları üzerinde durulurken iki ülke arasında kimlik kartıyla seyahatin başlatılması üzerinde görüş birliğine varıldı.⁶⁹ 23 Aralık'tan itibaren Ankara ile Belgrad arasında tarifeli uçak seferleri başlatıldı.⁷⁰

31 Ağustos-1 Eylül arasında Sırbistan'ı ziyaret eden Dışişleri Bakanı Çavuşoğlu, başta Cumhurbaşkanı Vučić olmak üzere birçok üst düzey yetkiliyle görüşmeler gerçekleştirdi.⁷¹ Ziyaretinin ikinci gününde mevkidaşı Nikola Selaković ile beraber Boşnakların yoğun olarak yaşadığı Sancak bölgesine giden Çavuşoğlu, Yeni Pazar (Novi Pazar) kentinde Nisan'da hizmete giren⁷² Türkiye Başkonsolosluğu-

⁶⁷ "Brnabic Meets with Turkish President", Sırbistan Cumhuriyeti Hükümeti, 17 Haziran 2021, <https://www.srbija.gov.rs/vest/en/174492/brnabic-meets-with-turkish-president.php>, (Erişim tarihi: 26 Nisan 2022).

⁶⁸ "Bakan Momirovic: Türkiye ile İkili İlişkilerimiz Son 140 Yılın En İyi Düzeyinde", *Star*, 23 Haziran 2021.

⁶⁹ "Kültür ve Turizm Bakanı Ersoy'u Sırbistan Cumhurbaşkanı Vucic Kabul Etti", TRT Haber, 16 Temmuz 2021; "Bakan Ersoy: 'Sırbistan ile Seyahati Kolaylaştırıcı Önlemler Alacağız'", T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, 16 Temmuz 2021, <https://basin.ktb.gov.tr/TR-290871/bakan-ersoy-sirbistan-ile-seyahati-kolaylastirici-onlem-.html>, (Erişim tarihi: 6 Mayıs 2022).

⁷⁰ Elif Ferhan Yeşilyurt, "Ankara Esenboğa Havalimanı'ndan Belgrad'a Direkt Uçuşlar Başladı", Anadolu Ajansı, 23 Aralık 2021.

⁷¹ "Sayın Bakanımızın Sırbistan'ı Ziyareti, 31 Ağustos-1 Eylül 2021", T.C. Dışişleri Bakanlığı, <https://www.mfa.gov.tr/sayin-bakanimizin-sirbistan-i-ziyareti--31-agustos-1-eylul-2021.tr.mfa>, (Erişim tarihi: 6 Mayıs 2022).

⁷² Mustafa Talha Öztürk ve Sanela Crnovrsanin, "Türkiye'nin Yeni Pazar Başkonsolosluğu Resmen Hizmete Başladı", Anadolu Ajansı, 9 Nisan 2021.

nun resmi açılış törenine katıldı. Cumhurbaşkanı Erdoğan, açılış töreninde yayınlanan video mesajında Türkiye'nin ulaştırma projeleri ve kalkınma yardımlarıyla Sancak'ın gelişimine katkıda bulunduğunu belirtti.⁷³ Sırbistan'da böylece ilk konsoloslüğünü açan Türkiye, Niş kentinde de bir konsolosluk açılması için çalışmaları başlattı.⁷⁴ 18 Eylül'de Sırbistan Cumhurbaşkanı Vučić, Cumhurbaşkanı Erdoğan ile görüşmek üzere İstanbul'a geldi. Görüşmede iki ülke arasındaki ekonomik ilişkiler ve bölgesel siyasetin önemli konuları ele alındı.⁷⁵

Dışişleri Bakanı Çavuşoğlu Bağlantısızlar Hareketi'nin 60. yıl dönümü toplantısı için Ekim'de yeniden Belgrad'a giderken⁷⁶ 27 Ekim'de Türkiye'ye gelen Sırbistan Başbakan Yardımcısı ve Savunma Bakanı Nebojša Stefanović Milli Savunma Bakanı Hulusi Akar ve İçişleri Bakanı Süleyman Soylu ile ayrı ayrı görüştü.⁷⁷ Bakan Soylu ayrıca 23 Kasım'da Interpol Genel Kurulu için İstanbul'a gelen Sırbistan İçişleri Bakanı Aleksandar Vulin ile de bir görüşme gerçekleştirdi.⁷⁸ 22 Aralık'ta bir günlük ziyaret için Sırbistan'a giden TBMM Başkanı Şentop, burada başta Cumhurbaşkanı Vučić ve Meclis Başkanı Ivica Dačić olmak üzere birçok üst düzey yetkiliyle bir araya geldi.⁷⁹

⁷³ "Türkiye'nin Yeni Pazar Başkonsolosluğu Resmen Açıldı", TRT Haber, 1 Eylül 2021.

⁷⁴ Lejla Biogradlija ve Mustafa Talha Öztürk, "Türkiye, Sırbistan'da Novi Pazar'dan Sonra Niş Kentinde Konsolosluk Açacak", Anadolu Ajansı, 24 Eylül 2021.

⁷⁵ "Vucic: Erdogan Supports Belgrade-Pristina Dialogue", Tanjug, 18 Eylül 2021.

⁷⁶ "Çavuşoğlu, Sırbistan Ulusal Meclis Başkanı Dacic ile Görüştü", CNN Türk, 11 Ekim 2021.

⁷⁷ "Milli Savunma Bakanı Akar, Sırp Mevkidaşı Stefanović'i Ağırladı", Habertürk, 27 Ekim 2021; "Bakan Soylu Sırbistan Savunma Bakanı Stefanovic'le Görüştü", TRT Haber, 28 Ekim 2021.

⁷⁸ Gülseli Kenarlı ve Feridun Açıköz, "Bakan Soylu, Sırbistan İçişleri Bakanıyla Görüştü", *Hürriyet*, 23 Kasım 2021.

⁷⁹ Ahmet Alp Özden, "TBMM Başkanı Mustafa Şentop, Sırbistan Cumhurbaşkanı Vučić ile Bir Araya Geldi", Anadolu Ajansı, 22 Aralık 2021.

SLOVENYA

Türkiye'nin stratejik ortaklığının 10. yılını doldurduğu bir başka ülke olan Slovenya ile ilişkiler 2021'de de olumlu seyretti. 4 Mayıs'ta resmi bir ziyaret için bu ülkeye giden Dışişleri Bakanı Çavuşoğlu, Cumhurbaşkanı Borut Pahor, Başbakan Janez Janša ve Dışişleri Bakanı Anže Logar ile ayrı ayrı görüştü. İki dışişleri bakanının görüşmesinin ardından düzenlenen basın toplantısında taraflar, karşılıklı ticaretin artışından dolayı memnuniyetlerini dile getirirken Balkan ülkelerinin AB üyeliği konusunda ortak görüşe sahip olduklarını ifade etti. Logar, ülkesinin AB'ye üyelik, vize serbestliği ve Gümrük Birliği Anlaşması'nın güncellenmesi konularında Türkiye'yi desteklediğini ve AB Konsey başkanlığı döneminde Türkiye-AB diyalogunu teşvik edeceğini belirtti.⁸⁰ 21 Eylül'de BM Genel Kurulu için New York'ta bulunan Cumhurbaşkanı Erdoğan da Slovenyalı mevkidaşı Pahor ile bir görüşme gerçekleştirdi.⁸¹

YUNANİSTAN

Balkanlardaki diğer ülkelerle olan ilişkilerden farklı olarak Türkiye-Yunanistan ilişkilerinde önceki yıllarda kaydedilen tartışma ve sorunlar 2021'de de devam etti. Yunanistan'ın kimi zaman açıkça kimi zamanda ima yoluyla Türkiye'yi hedef alarak yürüttüğü diplomatik girişimler, askeri tatbikatlar ve silahlanma faaliyetleri Türkiye tarafından dikkatle takip edildi. Yunanistan'ın Türkiye'ye karşı çeşitli uluslararası platformlarda dile getirdiği iddia ve suçlamaları şiddetle red-

⁸⁰ Talha Öztürk, "Slovenia to Back Turkey for EU Membership", Anadolu Ajansı, 4 Mayıs 2021.

⁸¹ "Cumhurbaşkanı Erdoğan, Slovenya Cumhurbaşkanı Pahor ile Bir Araya Geldi", T.C. Cumhurbaşkanlığı, 21 Eylül 2021, <https://www.tccb.gov.tr/haberler/410/130619/cumhurbaskani-erdogan-slovenya-cumhurbaskani-pahor-ile-bir-araya-geldi>, (Erişim tarihi: 5 Mayıs 2022).

deden⁸² Ankara, Atina'nın ikili ilişkilerde yaşanan sorunları müzakere yoluyla çözmek yerine AB ve Amerika Birleşik Devletleri'nin (ABD) gündemine taşımamasını eleştirdi.⁸³ Başta Cumhurbaşkanı Erdoğan olmak üzere Türkiye'den yetkililer, hava sahası ihlalleri ve Ege adalarının silahlandırılması gibi adımlara ve Türkiye aleyhinde yürütülen diplomatik faaliyetlere dikkat çekerek Atina'ya gerginliği tırmandırmama çağrısında bulundu.⁸⁴ Türkiye ayrıca Doğu Akdeniz'de yıllardır devam eden gerginliklere kalıcı bir çözüm bulunması için uluslararası bir konferans toplanması önerisinde bulunmayı sürdürdü.

15 Nisan'da Türkiye'ye çalışma ziyareti için gelen Yunanistan Dışişleri Bakanı Nikos Dendias, Cumhurbaşkanı Erdoğan ve Dışişleri Bakanı Çavuşoğlu tarafından kabul edildi. İki dışişleri bakanının basın toplantısında Dendias'ın Türkiye'yi suçlayıcı bir dil kullanması ve AB'nin Türkiye'ye karşı yaptırım uygulayabileceğini söylemesi üzerine Çavuşoğlu, Türkiye'nin kendi haklarını korumakta olduğunu ve Yunanistan'ın birçok konuda hukuksuz hareket ettiğini vurgulayarak sorunların kavgaya etmek yerine diyalogla çözülmesi gerektiğini be-

⁸² "Dışişleri Bakanlığı Sözcüsü Hami Aksoy'un, Yunanistan, Mısır, Fransa, Suudi Arabistan, BAE, Bahreyn ve GKRY Dışişleri Bakanlarının Katılımıyla 11 Şubat'ta Atina'da Düzenlenen "Dostluk Forumu" (Philia Forum) Hakkındaki Soruya Cevabı", T.C. Dışişleri Bakanlığı, 11 Şubat 2021, https://www.mfa.gov.tr/sc_-6_yunanistan-misir-fransa-suudi-arabistan-bae-bahreyn-ve-gkry-db-katilimiyla-duzenlenen-dostluk-forumu-hk-sc.tr.mfa, (Erişim tarihi: 5 Mayıs 2022); "Yunanistan-Mısır-GKRY Üçlü Zirvesi Ardından Yayınlanan Bildiri Hk.", T.C. Dışişleri Bakanlığı, 19 Ekim 2021, https://www.mfa.gov.tr/no_-350_yunanistan-misir-gkry-uclu-zirvesi-ardından-yayınlanan-bildiri-hk.tr.mfa, (Erişim tarihi: 5 Mayıs 2022); "Dışişleri Bakanlığı Sözcüsü Büyükelçi Tanju Bilgiç'in Yunanistan Dışişleri Bakanı Nikos Dendias'ın 19 Kasım 2021 Tarihli Açıklamaları Hakkındaki Soruya Cevabı", T.C. Dışişleri Bakanlığı, 20 Kasım 2021, https://www.mfa.gov.tr/sc_-45_yunanistan-disisleri-bakani-nikos-dendias-in-19-kasim-2021-tarihli-aciklamaları-hk-sc.tr.mfa, (Erişim tarihi: 5 Mayıs 2022).

⁸³ "Akar'dan Yunanistan'a Çağrı: Kışkırtıcı Tutumdan Vazgeçin", TRT Haber, 15 Mart 2021.

⁸⁴ "Cumhurbaşkanı Erdoğan: Yunanistan Gerginliği Tırmandırıcı Faaliyetlerden Vazgeçmeli", TRT Haber, 12 Ocak 2021; "Hulusi Akar: Yunanistan'dan Beklentimiz Yanlış Anlaşılmaya Sebep Olacak Eylemlerden Kaçınmasıdır", BBC, 23 Ocak 2021; "Milli Savunma Bakanı Akar: Yunanistan Gerilimi Artırıcı Saldırgan Söylem ve Eylemler İçinde Bulunuyor", *Hürriyet*, 22 Kasım 2021.

lirtti.⁸⁵ 30-31 Mayıs'ta Yunanistan'a giden Çavuşoğlu, ziyaretinin ilk gününü Batı Trakya'daki soydaşlara ayırırken ikinci gününde Yunanistan Başbakanı Kiriakos Miçotakis ve mevkidaşı Dendias ile görüştü.⁸⁶ Oldukça olumlu bir atmosferde gerçekleşen görüşmelerde ticaret, taşımacılık, teknoloji, turizm, enerji, çevre, sağlık, sosyal güvenlik ve mesleki eğitim gibi alanlarda iş birliğinin geliştirilmesine yönelik 25 maddelik bir eylem planı kabul edildi.⁸⁷ 14 Haziran'da NATO Liderler Zirvesi için buldukları Brüksel'de bir araya gelen Cumhurbaşkanı Erdoğan ve Yunanistan Başbakanı Miçotakis de 2020'de yaşanan gerilimlerin 2021'de tekrarlanmaması ve diyalog kanallarının sürekli açık tutulması üzerinde görüş birliğine vardı.⁸⁸

Türkiye ve Yunanistan arasında yıl boyunca devam eden bir başka tartışma ana başlığı düzensiz göçmen ve sığınmacılar oldu. Türkiye'nin sığınmacılarla ilgili AB ile 16 Mart 2016'da imzaladığı mutabakatı gözden geçirmek istemesi karşısında üzerindeki göçmen baskısı artan Yunanistan hükümeti, bir yandan sığınma başvurusu reddedilenlerin Türkiye tarafından geri kabul edilmemesine karşılık AB nezdinde girişimlerde bulunurken diğer yandan Brüksel'i de sığınmacılar konusunda Türkiye'ye karşı verdiği taahhütleri yerine getirmeye çağırdı.⁸⁹ Bu sırada Ege Denizi üzerinden Yunanistan'a geçmeye çalışan düzensiz göçmenler Yunanistan kıyı emni-

⁸⁵ "Dışişleri Bakanı Sayın Mevlüt Çavuşoğlu'nun Yunanistan Dışişleri Bakanı Sayın Nikos Dendias ile Ortak Basın Toplantısı, 15 Nisan 2021, Ankara", T.C. Dışişleri Bakanlığı, <https://www.mfa.gov.tr/disisleri-bakani-sayin-mevlut-cavusoglu-nun-yunanistan-db-ile-ortak-basin-toplantisi.tr.mfa>, (Erişim tarihi: 5 Mayıs 2022).

⁸⁶ "Sayın Bakanımızın Yunanistan'ı Ziyareti, 30-31 Mayıs 2021", T.C. Dışişleri Bakanlığı, <https://www.mfa.gov.tr/sayin-bakanimizin-yunanistan-ziyareti-30-5-2021.tr.mfa>, (Erişim tarihi: 5 Mayıs 2022).

⁸⁷ Tefik Durul ve Mehmet Hatipoğlu, "Yunan Basınından Çavuşoğlu'nun Atina'daki Temasları İçin 'Samimi Atmosferde Geçti' Yorumu", Anadolu Ajansı, 1 Haziran 2021.

⁸⁸ Yannis Palaiologos, "Mitsotakis, Erdogan Agree to Calm Summer", *Ekathimerini*, 15 Haziran 2021.

⁸⁹ "Yunanistan, 1450 Düzensiz Göçmenin Türkiye'ye Gönderilmesini Talep Etti", TRT Haber, 14 Ocak 2021; "Yunan Bakan Mitarakis'ten AB'ye Türkiye'ye Verdiği Sözleri Tutma Çağrısı", *Habertürk*, 4 Ekim 2021.

yeti ekipleri tarafından geriye itildi. Hayati tehlikeyle karşı karşıya kalan yüzlerce göçmen Türk sahil güvenlik güçlerince kurtarılarak Türkiye'ye getirildi.⁹⁰ Ayrıca Yunanistan'a Meriç Nehri üzerinden geçmeye çalışanların da geri itildiği ve daha önce geçmiş olanların Türkiye'ye geri dönmeye zorlandığı tespit edildi.⁹¹ Türkiye, Yunanistan'dan insan hakları ve AB hukukuyla bağdaşmayan bu tür uygulamalara son vermesini istedi.⁹²

Önceki yıllarda olduğu gibi Ege üzerinde kara sularının ve hava sahasının ihlal edildiğine dair karşılıklı tartışmalar ve ihlallere karşı uygulanan tedbirler devam etti.⁹³ Türkiye'nin Ege Denizi'nde hidrografik çalışma yapacak bir araştırma gemisi için yayınladığı NAVTEX bildirimini Yunanistan tarafından "yasa dışı" olarak nitelendirildi.⁹⁴ Nisan'da Yunanistan adına Ege'de araştırma yapmak için bulunan bir Fransız gemisi, Türk savaş gemilerince Türkiye'nin kıta sahanlığından uzaklaştırıldı.⁹⁵ Daha önce varılmış mutabakata aykırı olarak Yunanistan'ın turizm sezonunda Ege'de askeri tatbikat düzenleyeceğini açıklaması üzerine Türkiye de bölgede askeri eğitim yapmak üzere kendi NAVTEX'ini ilan etti.⁹⁶ Eylül'de Girit'in

⁹⁰ Sabri Kesen, Ali Ballı ve Mehmet Yavaş, "Turkey Rescues Nearly 80 Irregular Migrants in Aegean", Anadolu Ajansı, 5 Ocak 2021; "Turkey Rescues 450 Irregular Migrants in Aegean amid Greek Pushbacks", *Daily Sabah*, 24 Mart 2021; "Yunanistan'ın Türkiye Kara Sularına Geri İttığı 526 Göçmen Kurtarıldı", *Hürriyet*, 28 Aralık 2021.

⁹¹ "İtalyan Medyası Yazdı: Yunanlılar Bizi Dövüyordu, Türkiye Sayesinde Kurtulduk", *Yeni Şafak*, 21 Eylül 2021.

⁹² "Yunanistan'ın Sığınmacıları Geri İtmesi Hk.", T.C. Dışişleri Bakanlığı, 28 Şubat 2021, https://www.mfa.gov.tr/no_-78_-yunanistan-in-siginmacilari-geri-itmesi-hk.tr.mfa, (Erişim tarihi: 5 Mayıs 2022).

⁹³ Sertaç Bulur, "2 Greek Coast Guard Boats Removed from Turkish Waters", Anadolu Ajansı, 7 Ocak 2021; Sertaç Aktan, "Türk Sahil Güvenliği Ege'de Yunan Gemisini Taciz Etti İddiası", Euronews Türkçe, 18 Ocak 2021; "Atina: Türk F-16'ları Yunan Adaları Üzerinde Uçuş Yaptı", DW, 5 Nisan 2021; Sarp Özer, "Greece Continues to Violate Turkey's Airspace, Territorial Waters: Defense Ministry", Anadolu Ajansı, 5 Eylül 2021.

⁹⁴ "Türkiye ile Yunanistan Arasında Navtex Gerginliği", DW, 18 Şubat 2021.

⁹⁵ Yorgo Kırbaki, "Turkey Pushes back French, Greek Vessels out of Its Continental Shelf", *Hürriyet Daily News*, 19 Nisan 2021.

⁹⁶ "Türkiye'den Yeni NAVTEX ilanı", *Habertürk*, 23 Haziran 2021.

doğusunda haritalama çalışması yapmak için gelen Nautical Geo adlı geminin Türkiye'nin kıta sahanlığını ihlal etmesi Türk savaş gemilerince önlendi.⁹⁷

Türkiye'nin yıl boyunca Yunanistan'a en fazla itirazda bulunduğu konulardan bir diğeri ise Ege ve Akdeniz'deki bazı adaların uluslararası anlaşma hükümlerine rağmen silahlandırılması oldu. Türkiye'nin bu konudaki rahatsızlığı Milli Savunma Bakanı Akar tarafından birçok kez dile getirildi.⁹⁸ Türkiye'nin Birleşmiş Milletler (BM) Daimi Temsilcisi Feridun Sinirlioğlu, BM genel sekreterine hitaben yazdığı mektuplarda Yunanistan'ın söz konusu adalar üzerindeki egemenlik hakkının silahsızlandırma koşuluna bağlı olduğu iddiasında bulunarak adaların silahsız durumuna geri döndürülmesini talep etti.⁹⁹ Adaların silahlandırılmasının Yunanistan'ın meşru müdafaa hakkı olduğunu söyleyen Yunanistan Başbakanı Miçotakis ise bu konunun müzakere edilmesine karşı çıktı.¹⁰⁰

Yunanistan Dışişleri Bakanı Dendias'ın Türkiye'nin Rum azınlığın haklarını yeterince korumadığına yönelik sözlerine karşılık Ankara, Yunanistan'daki Türk azınlığın başta eğitim ve din alanlarında olmak üzere Lozan Antlaşması'ndan kaynak-

⁹⁷ Sarp Özer, "Yunanistan'ın, Türkiye'nin Kıta Sahanlığını İhlal Eden NAVTEX'ine İtiraz", Anadolu Ajansı, 20 Eylül 2021; "Türkiye Gereğini Yaptı", *Yeni Şafak*, 21 Eylül 2021.

⁹⁸ Sarp Özer, "Bakan Akar: Yunanistan'ın Yayılmacı Tutum ve Provokatif Davranışlarla Bir Yere Varamayacağını Görmesi Lazım", Anadolu Ajansı, 29 Ağustos 2021; "Akar'dan Yunanistan'a Tepki: Üstünlük Sağlamaya Çalışıyorlar, Bu Beyhude Bir Gayret", TRT Haber, 24 Aralık 2021.

⁹⁹ "Letter dated 13 July 2021 from the Permanent Representative of Turkey to the United Nations addressed to the Secretary-General", UN Doc A/75/961-S/2021/651, 14 Temmuz 2021; "Letter dated 30 September 2021 from the Permanent Representative of Turkey to the United Nations addressed to the Secretary-General", UN Doc A/76/379-S/2021/841, 5 Ekim 2021.

¹⁰⁰ Derya Gülnaz Özcan, "Yunanistan Başbakanı Miçotakis: Meriç'te İnşa Edilen Çelik Çiti Gerekirse Uzatabiliriz", Anadolu Ajansı, 12 Eylül 2021.

lanan haklarının ihlal edildiğine dikkat çekti.¹⁰¹ Birçok terör örgütünün Yunanistan'da faaliyetlerini sürdürdüğünü işaret eden Ankara, Atina'dan bu faaliyetlere engel olmasını istedi.¹⁰² Yunanistan Parlamentosunda 19 Mayıs'ta "Pontus Soykırımı Günü" adı altında bir anma programı düzenlenmesine karşılık Ankara tarafından yayınlanan sert mesajda Yunanistan'ın tarihi gerçekleri çarpıtarak üçüncü ülkeleri aldatmaya çalıştığı vurgulandı.¹⁰³ İskeçe Müftüsü Ahmet Mete'nin Selanik'teki mahkeme tarafından on beş ay hapis cezasına çarptırılması,¹⁰⁴ ekonomik gerekçelerle Batı Trakya Türk azınlığına ait on iki ilkokulun kapatılması¹⁰⁵ ve Türkiye'nin Rodos Başkonsolosluğunda çalışan bir kişinin casusluk suçlamasıyla mahkum edilmesi Dışişleri Bakanlığı tarafından protesto edildi.¹⁰⁶ Kıbrıs konusunda Türkiye

¹⁰¹ "Dışişleri Bakanlığı Sözcüsü Hami Aksoy'un Yunanistan Dışişleri Bakanı Den-dias'ın Ülkemizdeki Rum Azınlığa Yönelik İfadeleri Hakkındaki Soruya Cevabı", T.C. Dışişleri Bakanlığı, 19 Ocak 2021, https://www.mfa.gov.tr/sc_-1_-yunanistan-disisleri-bakani-nin-ulkemizdeki-rum-azinliga-yonelik-ifadeleri-hk-sc.tr.mfa, (Erişim tarihi: 5 Mayıs 2022).

¹⁰² "Statement of the Spokesperson of the Ministry of Foreign Affairs, Mr. Hami Aksoy, in Response to a Question Regarding the FETO Propaganda in Greece", T.C. Dışişleri Bakanlığı, 12 Mart 2021, https://www.mfa.gov.tr/sc_-12_-yunanistan-da-feto-propagandasi-yapilmasi-hk-sc.en.mfa, (Erişim tarihi: 5 Mayıs 2022); "Greece Harbors Terrorist, Including PKK, Says Turkey", *Hürriyet Daily News*, 10 Nisan 2021.

¹⁰³ "Yunanistan'da 19 Mayıs 2021 Tarihinde Düzenlenen Bazı Etkinlikler ve Yapılan Açıklamalar Hk.", T.C. Dışişleri Bakanlığı, 19 Mayıs 2021, https://www.mfa.gov.tr/no_-191_-yunanistan-da-19-mayis-2021-tarihinde-duzenlenen-bazi-etkinlikler-ve-yapilan-aciklamalar-hk.tr.mfa, (Erişim tarihi: 5 Mayıs 2022).

¹⁰⁴ "İskeçe Müftüsü Ahmet Mete'ye Verilen Hapis Cezası Hk.", T.C. Dışişleri Bakanlığı, 17 Haziran 2021, https://www.mfa.gov.tr/no_-218_-iskece-muftusu-ahmet-mete-ye-verilen-hapis-cezasi-hk.tr.mfa, (Erişim tarihi: 5 Mayıs 2022).

¹⁰⁵ "Yunanistan'ın Batı Trakya Türk Azınlığına Ait 12 İlkokulu Daha Kapatması Hk.", T.C. Dışişleri Bakanlığı, 2 Ağustos 2021, https://www.mfa.gov.tr/no_-269_-yunanistan-in-bati-trakya-turk-azinligina-ait-12-ilkokulu-daha-kapatmasi-hk.tr.mfa, (Erişim tarihi: 5 Mayıs 2022).

¹⁰⁶ "Rodos Başkonsolosluğumuz Sözleşmeli Sekreterinin Sözde Casusluk Suçlamasıyla Yargılanması Hk.", T.C. Dışişleri Bakanlığı, 15 Aralık 2021, https://www.mfa.gov.tr/no_-420_-rodos-baskonsoloslugumuz-sozlesmeli-sekreterinin-sozde-casusluk-suclamasiyla-yargilanmasi-hk.tr.mfa, (Erişim tarihi: 5 Mayıs 2022).

“iki devletli çözüm” fikrini savunurken Yunanistan BM parametrelerine göre “iki toplumlu ve iki bölgeli federal çözüm”ü desteklemeyi sürdürdü.¹⁰⁷

İki ülke arasındaki bütün bu görüş ayrılıkları ve tartışmalara rağmen 2021’de karşılıklı diyalog ve iş birliğini geliştirmek için bazı somut adımlar da kaydedildi. Türkiye ve Yunanistan dışişleri bakanlıkları arasında ikili sorunlara adil ve kapsamlı bir çözümün geliştirilmesi hedefiyle 2002’de başlatılan ve 2016’da kesintiye uğrayan toplantılar 2021’de yeniden başlatıldı. “İstisari görüşmeler” adı verilen bu toplantıların 61.’si 25 Ocak’ta İstanbul’da, 62.’si 16 Mart’ta Atina’da, 63.’sü ise 6 Ekim’de Ankara’da gerçekleştirildi.¹⁰⁸ İki ülke askeri yetkilileri arasında güven artırıcı önlemlerin ve ayrıştırma usullerinin ele alındığı teknik toplantılar 2021’de de devam ettirildi.¹⁰⁹ Askeri gerginliklerin önlenmesi amacıyla iki ülke silahlı kuvvetlerinin hareket daireleri arasında doğrudan telefon hattı kurulması kararlaştırıldı.¹¹⁰ 2 Kasım’da Türkiye’yi ziyaret eden Yunanistan Göç ve İltica Bakanı Panayotis Mitarakis İçişleri Bakanı Soylu ile bir araya geldi.¹¹¹

¹⁰⁷ “Greek Side Pushes for Federal Solution to Cyprus Issue”, *Daily Sabah*, 9 Şubat 2021.

¹⁰⁸ Behlül Çetinkaya ve Mümin Altaş, “Türkiye ve Yunanistan Arasındaki İstisari Görüşmelerin 61. Turu Yapıldı”, Anadolu Ajansı, 25 Ocak 2021; Behlül Çetinkaya, “Türkiye ile Yunanistan Arasındaki İstisari Görüşmelerin 62. Turu Atina’da Yapıldı”, Anadolu Ajansı, 16 Mart 2021; Fuat Kabakcı, “Türkiye ile Yunanistan Arasındaki İstisari Görüşmelerin 63. Turu Ankara’da Yapıldı”, Anadolu Ajansı, 6 Ekim 2021.

¹⁰⁹ “Türkiye ve Yunanistan Askeri Heyetleri NATO’da Bir Araya geldi”, TRT Haber, 5 Şubat 2021; “Türk-Yunan Heyetleri NATO Karargahı’nda Bir Araya Geldi”, TRT Haber, 19 Şubat 2021; “Turkey, Greece Agree to Continue Confidence-building Talks”, *Daily Sabah*, 27 Mayıs 2021.

¹¹⁰ “Yunanistan ile Türkiye ‘Kırmızı Telefon’ Hattında Anlaştı!”, *Vatan*, 22 Mart 2021.

¹¹¹ “Bakanımız Sn. Süleyman Soylu ile Yunanistan Göç ve İltica Bakanı Sn. Notis Mitarachi Arasında İkili ve Heyetler Arası Görüşmeler Gerçekleştirildi”, T.C. İçişleri Bakanlığı, 2 Kasım 2021, <https://www.icisleri.gov.tr/bakanimiz-sn-suleyman-soylu-ile-yunanistan-goc-ve-iltica-bakani-sn-notis-mitarachi-arasinda-ikili-ve-heyetler-arasi-gorusmeler-gerceklestirildi>, (Erişim tarihi: 5 Mayıs 2022).

Türkiye-Yunanistan 4. Turizm Karma Komite Toplantısı ve 9. Turizm Forumu, iki ülke turizm bakanlarının katılımıyla 17 Kasım'da İzmir'de düzenlendi.¹¹²

ÇOK TARAFLI SİYASİ İLİŞKİLER

Türkiye 1 Temmuz 2020-30 Haziran 2021 arasında Balkanların en önemli bölgesel iş birliği platformu Güney Doğu Avrupa İşbirliği Süreci'nin (GDAÜ) dönem başkanlığını üstlendi. “Neighbours SEE Together” (Komşular Birlikte Görür) sloganıyla sağlık, eğitim, ticaret ve güvenlik gibi alanlarda iş birliğinin öne çıkarıldığı dönem başkanlığı kapsamında bölgesel çapta toplam kırk altı etkinlik gerçekleştirildi. 17 Haziran 2021'de Antalya'da düzenlenen GDAÜ Devlet ve Hükümet Başkanları Zirvesi'ne sekiz devlet ve hükümet başkanı katıldı. Zirvenin açılışında konuşan Cumhurbaşkanı Erdoğan, GDAÜ'nün yalnızca siyasi ve ekonomik iş birliğiyle sınırlı kalmaması gerektiğini; demokrasi, adalet ve yasa dışı faaliyetlerle mücadele gibi alanlarda da iş birliğinin güçlendirilmesinin hedeflendiğini söyledi.¹¹³ Aynı gün düzenlenen GDAÜ Dışişleri Bakanları Toplantısı'nda on bölge ülkesinin dışişleri bakanı hazır bulundu.¹¹⁴ Toplantıya gelen üst düzey katılımcılar, ertesi gün başlayan Antalya Diplomasi Forumu'na da katıldılar. Bu iki etkinlik esnasında devlet ve hükümet başkanları ve dışişleri bakanları düzeyinde birçok ikili görüşme gerçekleştirildi.

¹¹² “Bakan Ersoy'dan Yunan Mevkidaşına Feribot Seferlerinin Başlatılması Talebi”, *Dünya*, 17 Kasım 2021.

¹¹³ “Türkiye'nin Tam Üye Olarak Yer Almadığı Bir Avrupa Birliği'nin, Çekim ve Güç Merkezi Olma Hedefine Ulaşması Mümkün Değildir”, T.C. Cumhurbaşkanlığı, 17 Haziran 2021, <https://www.tccb.gov.tr/haberler/410/128359/-turkiye-nin-tam-uye-olarak-yer-almadigi-bir-avrupa-birligi-nin-cekim-ve-guc-merkezi-olma-hedefine-ulasma-si-mumkun-degildir->, (Erişim tarihi: 5 Mayıs 2022).

¹¹⁴ “2022 Yılına Girerken Girişimci ve İnsani Dış Politikamız”, T.C. Dışişleri Bakanlığı, https://www.mfa.gov.tr/site_media/html/2022-yilina-girerken-girisimci-ve-insani-dis-politikamiz.pdf, (Erişim tarihi: 5 Mayıs 2022), s. 12.

EKONOMİK İLİŞKİLER

Türkiye İstatistik Kurumunun (TÜİK) 2021'in ilk on bir ayı için kesin olmayan verilerine göre Türkiye'nin on bir Balkan ülkesiyle dış ticaret hacmi yaklaşık 26 milyar dolar olarak gerçekleşti. Böylece bir önceki yılın aynı dönemine göre toplam ticaret hacminde yüzde 37'nin üzerinde artış kaydedildi. 2020'nin ilk on bir ayına kıyasla Türkiye'nin bu ülkelere yaptığı toplam ihracat yüzde 41, bu ülkelerden gerçekleştirdiği toplam ithalat ise yüzde 31 arttı. Bu dönemde Türkiye'nin bütün dünyayla gerçekleştirdiği toplam ihracatın yüzde 34, toplam ithalatın ise yüzde 23 civarında artış göstermesine bakılarak Türkiye'nin dış ticaretinde Balkanların önceki yıla göre önem kazandığı söylenebilir.

2021'in ilk on bir ayında Balkanlardaki on bir ülkenin her birine yapılan ihracat da 2020'nin aynı dönemine göre artarken Arnavutluk, Yunanistan ve Kosova'ya yapılan ihracatta yüzde 50'nin üzerine çıkan büyük artış oranları kaydedildi. Benzer şekilde Türkiye'ye bütün bölge ülkelerinden gerçekleşen ithalat miktarları bir önceki yılın aynı dönemine göre arttı. Özellikle Arnavutluk'tan yapılan ithalatın bir yıl içerisinde yaklaşık iki katına çıkması dikkat çekti. Daha önceki yıllarda olduğu gibi Türkiye'nin Balkanlarla ticari ilişkilerinde AB üyesi ülkelerin ağırlığı 2021'de de devam ederek yılın ilk on bir ayında bölgeyle yürütülen toplam ticaretin yüzde 82'si yalnızca bu beş ülkeyle gerçekleşti (Tablo 1).

Türkiye'nin Balkanlardaki yatırımlarına gelince, Merkez Bankası'nın (TCMB) kesin olmayan verilerine göre¹¹⁵ yılın ilk on ayında Türkiye'den on Balkan ülkesine yaklaşık 130 milyon dolarlık dış yatırım yapıldı. Böylelikle bir önceki yılın aynı dönemine göre bu ülkelere giden dış yatırımlarda yüzde 21'in üzerinde artış kaydedildi. Türkiye'den bu dönemde en fazla yatırımın gittiği ülkeler sırasıyla Romanya, Kuzey Makedonya ve Yunanistan oldu (Tablo 2). TCMB istatistiklerinde yer verilmeyen Kosova'ya ise 2021 yılının ilk on ayında Türkiye'den giden net doğrudan yatırımların miktarı yaklaşık 11 milyon dolar olarak ölçüldü.¹¹⁶

TABLO 2. TÜRKİYE'DEN BALKAN ÜLKELERİNE GİDEN DOĞRUDAN YATIRIMLAR (YAKLAŞIK DEĞERLER, 2019-2021, MİLYON DOLAR)			
ÜLKE	2019 (OCAK-EKİM)	2020 (OCAK-EKİM)	2021 (OCAK-EKİM)
Arnavutluk	7	0	0
Bosna Hersek	4	2	2
Bulgaristan	6	4	5
Hırvatistan	3	1	2
Karadağ	6	1	7
Kuzey Makedonya	5	20	25
Romanya	19	71	66
Sırbistan	0	0	0
Slovenya	0	0	7
Yunanistan	7	8	16
Toplam	57	107	130

Kaynak: TCMB

¹¹⁵ Bu veriler üçüncü ülkeler üzerinden giden yatırımları göstermediğinden yalnızca genel anlamda fikir verebilmektedir.

¹¹⁶ Kosova Merkez Bankası'nın Ekim sonu kesin olmayan istatistiklerinden alınmıştır.

Balkanlar ile Türkiye arasındaki ilişkilerin önemli boyutlarından biri de turizmdir. Türkiye'nin bölgenin tamamına uyguladığı kısa süreli vize muafiyetinin, artan kültür ve tanıtım faaliyetlerinin ve bölge toplumlarıyla güçlenen ilişkilerin sonucu olarak Balkanlardan gelen ziyaretçi sayısı yıldan yıla artış göstermiş ve 2019'da tarihi zirveye ulaşmıştır. Ne var ki 2020'de ortaya çıkan küresel koronavirüs salgını sebebiyle Türkiye'ye dünyanın diğer bölgelerinden gelen yabancı ziyaretçi sayısında olduğu gibi Balkanlardan gelen ziyaretçi sayısında da büyük bir düşüş meydana gelmiştir. Kültür ve Turizm Bakanlığının kesin olmayan verilerine göre 2021'de bu sayı kayda değer bir artış göstermekle beraber salgın öncesindeki düzeyin ancak yarısı dolaylarında ölçülmüştür (Tablo 3). Bu oran Türkiye'nin dünyanın tamamından aldığı toplam ziyaretçi sayısında 2019'un aynı dönemine nazaran kaydedilen değişimle örtüşmektedir.¹¹⁷ Bu bakımdan Balkanlardan gelen ziyaretçilerdeki azalma salgının küresel ölçekteki etkilerinin bir yansıması olarak değerlendirilebilir. Yine de salgın karşısında alınan tedbirlere ve normalleşme adımlarına bağlı olarak Türkiye'ye bölgeden gelen ziyaretçi sayısı yılın sonlarına doğru artış göstermiş, Kasım'da Bosna Hersek, Karadağ, Kosova, Kuzey Makedonya, Romanya ve Sırbistan'dan gelen ziyaretçilerin sayısı Kasım 2019'daki miktarın da üzerine çıkmıştır. Bu trend göz önüne alındığında salgının etkileri zayıfladıkça Balkanlardan Türkiye'ye gelen ziyaretçi sayısında yeni bir zirvenin yakalanması beklenebilir.

¹¹⁷ Ocak-Kasım 2019 arasında Türkiye'yi toplam 42.910.408 kişi ziyaret etmişken Ocak-Kasım 2021 arasında bu sayı 22.819.746'da kalmıştır.

TABLO 3. BALKAN ÜLKELERİNDEN TÜRKİYE'YE GELEN ZİYARETÇİ SAYISI (2019-2021)

	2019 (OCAK-KASIM)	2020 (OCAK-KASIM)	2021 (OCAK-KASIM)
Arnavutluk	127.218	45.920	82.725
Bosna Hersek	138.383	58.267	123.722
Bulgaristan	2.484.664	1.140.739	1.136.866
Hırvatistan	52.828	15.688	26.836
Karadağ	25.473	10.554	18.810
Kosova	144.786	65.672	135.627
Kuzey Makedonya	208.559	108.597	167.863
Romanya	732.161	257.055	470.012
Sırbistan	267.681	123.529	222.201
Slovenya	48.174	7.766	16.921
Yunanistan	774.338	134.019	130.336
Toplam	5.004.265	1.967.806	2.531.919

Kaynak: Kültür ve Turizm Bakanlığı

SOSYAL VE KÜLTÜREL İLİŞKİLER

Türkiye, koronavirüs salgınının başlangıcından itibaren Balkan ülkelerine sağladığı sağlık yardımlarını 2021'de de sürdürdü. Bu kapsamda yıl içerisinde Karadağ'a 100 bin, Bosna Hersek'e 40 bin Kuzey Makedonya'ya 30 bin doz Sinovac aşısı hibe edildi.¹¹⁸ Türkiye 29 Aralık 2020'de meydana gelen depremde zarar gören Hırvatistan'ın Petrinja bölgesine çadır, ısıtıcı, battaniye ve gıda yardımında bulunurken Afet ve Acil Durum Yönetimi Başkanlığı (AFAD) tarafından burada bir konteyner kent inşa edildi.¹¹⁹

¹¹⁸ "Turska Crnoj Gori Donirala Cjepiva (Türkiye Karadağ'a Aşı Bağışladı)", TRT Net, 28 Ekim 2021; Sanela Crnovrsanin, Kemal Zorlak ve Lejla Biogradlija, "Türkiye'nin Hibe Ettiği Covid-19 Aşıları Bosna Hersek'e Ulaştı", Anadolu Ajansı, 28 Mart 2021; Kemal Zorlak ve Sanela Crnovrsanin, "Türkiye'nin Hibe Ettiği 10 Bin Doz Covid-19 Aşısı Bosna Hersek'e Ulaştı", Anadolu Ajansı, 17 Nisan 2021; Furkan Abdula, "Türkiye'nin Bağışladığı 30 Bin Sinovac Aşısı Kuzey Makedonya'ya Ulaştı", Anadolu Ajansı, 9 Haziran 2021.

¹¹⁹ "Türkiye'den Hırvatistan'a Yardım", TRT Avaz, 6 Ocak 2021.

Türkiye'nin Balkanlardaki en etkin kurumlarından olan Türk İşbirliği ve Koordinasyon Ajansı (TİKA), koronavirüs salgınına rağmen eğitim, sağlık ve tarım gibi alanlardaki projelerini ve restorasyon faaliyetlerini devam ettirdi. Balkanların sekiz ülkesinde faaliyet gösteren Yunus Emre Enstitüsü tarafından Türkçe dil derslerinin yanı sıra bir kısmı dijital ortamda olmak üzere birçok kültür ve sanat etkinliği düzenlendi. Yurtdışı Türkler ve Akraba Topluluklar Başkanlığı (YTB), önceki yıllarda olduğu gibi Balkanlar Burs Programı kapsamında çok sayıda lisans ve lisansüstü öğrenciyi Türkiye'de öğrenim görme imkânı sağlarken 2021'de sekiz Balkan ülkesini kapsayan Balkan Gençlik Okulu projesinin dördüncüsünü gerçekleştirdi.¹²⁰ Arnavutluk, Bosna Hersek, Kosova, Kuzey Makedonya ve Romanya'daki kurum ve tesisleriyle Balkanlardaki eğitim ve öğretim faaliyetlerini sürdüren Türkiye Maarif Vakfı, Sırbistan ve Karadağ'da da okul açmaya yönelik çalışmalarını başlattı.¹²¹ Balkanların on bir ülkesinden yirmi dört belediyenin katıldığı B40 Balkan Şehirleri Ağı'nın ilk zirve toplantısı 29-30 Kasım arasında İstanbul'da düzenlendi.¹²² Türkiye Radyo ve Televizyon Kurumu (TRT), İngilizce ve çeşitli Balkan dillerinde yayın yapacak TRT Balkans adlı dijital haber platformunun kurulması için çalışmalarını hızlandırdı.¹²³ Diyanet İşleri Başkanlığı ise din ve eğitim işlerinde Müslüman topluluklara yönelik desteğini 2021'de de devam ettirdi.

¹²⁰ "Balkan Gençliği İstanbul'da Buluşuyor", Yurtdışı Türkler ve Akraba Topluluklar Başkanlığı, 12 Ağustos 2021, <https://www.ytb.gov.tr/haberler/balkan-gencligi-istanbul-da-bulusuyor>, (Erişim tarihi: 5 Mayıs 2022).

¹²¹ "Maarif Vakfının 'Uluslararası Okul Ağıyla' Türkiye Dünyada İlk Beş Ülke Arasına Girdi", Türkiye Maarif Vakfı, 29 Eylül 2021, <https://turkiyemaarif.org/post/-maarif-vakfinin-uluslararasi-okul-agiy-la-turkiye-dunyada-ilk-bes-ulke-arasina-girdi-1755?-lang=tr>, (Erişim tarihi: 5 Mayıs 2022).

¹²² "İstanbul Summit", B40 Balkan Cities Network, <https://b40network.org/istanbul-summit/>, (Erişim tarihi: 5 Mayıs 2022).

¹²³ "TRT'de Dolu Dolu Dört Yıl: İbrahim Eren Birçok Yenilik ve Başarıya İmza Attı", *Yeni Şafak*, 16 Temmuz 2021; "TRT Launches Balkans Digital News Platform in 2021", Popcorn Recruiters, 4 Ocak 2021, <https://popcornrecruiters.com/trt-launches-balkans-digital-news-platform-in-2021>, (Erişim tarihi: 5 Mayıs 2022).

SONUÇ

Türkiye –yıllardır istikrarlı bir biçimde sürdürdüğü– bölgede barışın korunmasını ve bütün toplumlarla ilişkilerin geliştirilmesini hedefleyen politikasını 2021’de de sürdürmüştür. Balkan ülkelerinin yetkilileri de Türkiye’nin bölgenin barış ve istikrarının sağlanmasında ve ekonomik kalkınmada oynadığı rolün altını çizerek karşılıklı iş birliğinin daha da ilerlemesi için çaba göstermişlerdir. Böylelikle Türkiye ile Balkan ülkeleri arasındaki yakın ilişkiler 2021’de de devam etmiş, ülkeler arası iş birliğinin derinleştirilmesi için yeni adımlar atılmıştır.

Türkiye’nin Balkanlarla ilişkilerinde önemli iş birliği alanları olan ticaret, yatırımlar, altyapı projeleri, turizm ve kültür 2021’de de önde gelen konu başlıkları olmuştur. Türkiye ile bölge ülkeleri arasında öne çıkan iş birliği alanlarından bir diğeri ise sağlıktır. 2020’in bahar aylarında küresel koronavirüs salgınının başlangıcından itibaren bölgeye aşı ve dezenfektan hibelerinde bulunan Türkiye, bu desteğini 2021’de de devam ettirmiştir. Arnavutluk’taki dostluk hastanesinin inşa edilip hizmete açılması, Hırvatistan’da depremden zarar görenlere yönelik insani yardımlar ve TİKA’nın yürüttüğü yerel sağlık projeleri Türkiye’nin bölgeye sağlık alanında verdiği desteğin örnekleridir.

Türkiye ile bölge ülkeleri arasında askeri iş birliğinin de giderek önem kazandığı gözlemlenmektedir. Milli Savunma Bakanı Akar’ın 2021 içerisinde bölgeden birçok mevkidaşıyla ve üst düzey yetkiliyle görüşmeler yapması dikkat çekici olmuştur. Bölge ülkeleri; silah, teçhizat ve savunma sistemleri tedarikinde Türkiye’yi önemli bir alternatif olarak değerlendirirken Türkiye’nin de bu ülkelere yönelik tedarik sağlama konusunda girişimlerini yoğunlaştırdığı görülmektedir. Türkiye ayrıca Bosna Hersek, Kosova ve Sırbistan dışındaki bütün bölge ülkeleriyle NATO çerçevesinde askeri tatbikat ve faaliyetler yürütmekte; Bosna Hersek ve Koso-

va'daki uluslararası barış koruma misyonlarına silahlı kuvvetleriyle katkıda bulunmakta ve altı ülkenin oluşturduğu Güneydoğu Avrupa Tugayında (SEEBRIG) yer almaktadır.

Türkiye, Balkanlarda yaşayan Türk ve Müslümanların durumuyla yakından ilgilenmeyi sürdürmüştür. Türkiye'den yetkililer, bölge ülkelerine yaptıkları resmi ziyaretler sırasında Türk ve Müslümanlarla da temas etmeye özen göstermişlerdir. Örneğin, Yunanistan'a yaptığı resmi ziyarette Atina'dan önce Batı Trakya bölgesine giden Dışişleri Bakanı Çavuşoğlu, burada Türk sivil toplum kuruluşlarının temsilcileri ve seçilmiş İskeçe müftüsüyle bir araya gelmiş ve bir Türk azınlık okulunu ziyaret etmiştir.¹²⁴ Çavuşoğlu, Hırvatistan ve Slovenya'ya yaptığı ziyaretlerde de bu ülkelerdeki Müslüman cemaat temsilcileriyle bir araya gelmiştir.¹²⁵ Yunanistan'daki Türk ve Müslümanlara yönelik haksız ve ayrımcı uygulamalar Dışişleri Bakanlığı yetkililerince birçok defa gündeme getirilmiş ve kınanmıştır.¹²⁶

Türkiye'nin bölge ülkeleriyle ilişkilerinde sürekli gündeme gelen bir başka konu ise FETÖ ile mücadele olmuştur. Türkiye, Balkan ülkelerinde firari durumda bulunan FETÖ mensuplarının iadesi ve örgütle bağlantılı kuruluşların kapatılması için sürekli çağrıda bulunmuştur. Başta Cumhurbaşkanı Erdoğan olmak üzere birçok üst düzey yetkili, örgütün bulunduğu ülkeler için de tehdit teşkil ettiğini vurgulayarak FETÖ ile mücadelede Balkan ülkelerinden daha fazla destek beklediklerini dile getirmiştir.¹²⁷

¹²⁴ Tefik Durul ve Mehmet Hatipoğlu, "Turkey's Foreign Minister Meets Muslim Turkish Minority in Greece", Anadolu Ajansı, 30 Mayıs 2021.

¹²⁵ "Bakan Çavuşoğlu, Hırvatistan Müslümanlarıyla Buluştu! Duygusal Anlar Yaşandı", *Sabah*, 25 Şubat 2021; "Bakan Çavuşoğlu, Slovenya İslam Toplumu Başkanı Grabus ile Görüştü", TRT Haber, 4 Mayıs 2021.

¹²⁶ Tefik Durul, "Turkey Will Not Stay Silent While Turkish Minority in Greece Suffers", Anadolu Ajansı, 6 Mayıs 2021.

¹²⁷ Mehmet Şah Yılmaz, "Cumhurbaşkanı Erdoğan: FETÖ İhanet Çetesini Balkanlar'dan da Söküp Atacağız", Anadolu Ajansı, 1 Eylül 2021; "TBMM Başkanı Şentop: FETÖ'nün Yurt Dışı Ayağının Tamamen Tasfiyesini Hedefliyoruz", Anadolu Ajansı, 21 Aralık 2021.

Türkiye, önceki yıllarda olduğu gibi Balkanlardaki bütün toplumlara karşı dengeli ve adil bir yaklaşım benimseyerek bölgenin barış ve istikrarını desteklerken revizyonist girişimlere karşı çıkmıştır. Nisan 2021’de uluslararası medyaya yansıyan ve Balkan ülkelerinin sınırlarının etnik yapıya göre yeniden belirlenmesini öngören gayresmi belgeyi (*non-paper*) değerlendiren Dışişleri Bakanı Çavuşoğlu, ülkelerin toprak bütünlüğünü tartışmaya açmanın yalnızca bölge için değil bütün Avrupa için tehdit olacağını belirtmiştir.¹²⁸ Türkiye, Balkanlarda kalıcı barış ve refahın sağlanması adına bölge ülkelerinin Avrupa-Atlantik kurumlarıyla bütünleşme hedefini desteklemeyi sürdürmüştür.¹²⁹ Bosna Hersek’te Sırp lider Milorad Dodik’in ayrılıkçı söylemleri ve RS’nin devlet düzeyindeki kurumlardan çekilmeye başlaması karşısında Türkiye’den yetkililer Bosna Hersek’in toprak bütünlüğüne yönelik desteklerini açıkça ifade etmiş ve gerginliklerin anlaşma yoluyla çözülmesi tavsiyesinde bulunmuştur.¹³⁰ Boşnakların müzakereye ikna edilmesi için Dodik’in Türkiye’ye ara buluculuk çağrısı yapması üzerine Cumhurbaşkanı Erdoğan, Bosna Hersek’te hiçbir halkın aleyhinde olacak bir adım atma arzusunda olmadığını söylemiştir.¹³¹ Erdoğan’ın daha önce Bosna Hersek seçim kanununun değiştirilmesi konusunda Hırvatistan’dan gelen ara buluculuk çağrılarına dair de benzer bir tutum sergilediği düşünüldüğünde¹³²

¹²⁸ “Bakan Çavuşoğlu’ndan Bosna Hersek Uyarısı: Tüm Avrupa için Çok Tehlikeli”, TRT Haber, 5 Mayıs 2021.

¹²⁹ Fuat Kabakcı ve Muhammet Tarhan, “Bakan Çavuşoğlu: Afganistan ve Suriye’de Yerlerinden Edilmiş Milyonlarca İnsanın Durumu Hepimiz İçin Endişe Kaynağı”, Anadolu Ajanstı, 21 Aralık 2021.

¹³⁰ Adem Balta, “Dışişleri Bakanı Çavuşoğlu: Yakında Ermenistan’la Normalleşme Adımları İçin Karşılıklı Özel Temsilciler Atayacağız”, Anadolu Ajanstı, 14 Aralık 2021; “Milli Savunma Bakanı Hulusi Akar Saraybosna’da Konuştu: Bosna Hersek’te Ayrılıkçı Söylemlerin Kimseye Faydası Olmadığını Değerlendiriyoruz”, T.C. Milli Savunma Bakanlığı, 27 Aralık 2021, <https://www.msb.gov.tr/SlaytHaber/27122021-67028>, (Erişim tarihi: 5 Mayıs 2022).

¹³¹ “Dodik: Erdoğan Yardım Teklif Etti, Ama İzetbegoviç Reddetti”, Slobodna Evropa, 8 Aralık 2021.

¹³² “Predsjedništvo BiH putuje u Brisel zbog Izbornog zakona (Bosna-Hersek Başkanlığı Seçim Kanunu için Brüksel’e Gidiyor)”, Slobodna Evropa, 26 Ocak 2018.

Türkiye'nin Balkanlar'daki hassas ve dengeli yaklaşımını devam ettirdiği söylenebilir. Buna göre Türkiye, bölgesel sorunlarda öncelikle taraflar arası diyalog ve iş birliğini teşvik etmekte, daha aktif müdahaleyi ise ancak tarafların tamamı istediği takdirde tercih etmektedir.¹³³

Türkiye'nin bölgesel siyasetinde gösterdiği aktif, yapıcı ve dengeli yaklaşım Balkan ülkeleri tarafından takdirle karşılanmakta ve Türkiye bölgede güvenilir bir ortak olarak görülmektedir. Balkanlarda birçok üst düzey yetkili, Türkiye'nin bölgede barış ve iş birliğine katkıda bulunduğunu dile getirmiştir.¹³⁴ Türkiye'nin koronavi-rüs salgınıyla mücadele kapsamında ve afetlerin ardından sağladığı insani yardımlar bölgede minnettarlıkla karşılanmıştır. Türkiye'nin düzensiz güçle mücadelede oynadığı rol de bölge ülkeleri tarafından önemsenmektedir.¹³⁵ Balkan ülkelerinin liderleri, Türkiye'yi önemli bir ekonomik partner olarak görmekte ve Türkiye'den daha fazla yatırımcıyı ülkelerine davet etmektedirler.¹³⁶ 29 Ekim Cumhuriyet Bayramı vesilesiyle Balkanların çeşitli ülkelerinde düzenlenen

¹³³ Nitekim Milli Savunma Bakanı Akar, Bosna-Hersek'te tarafların tamamı arzu ettiği takdirde Türkiye'nin ara buluculuk yapmaya hazır olduğunu dile getirmiştir. Bkz. "Turkey Ready for Mediator Role in Bosnia Crisis: Defense Min. Akar", *Daily Sabah*, 28 Aralık 2021.

¹³⁴ Lejla Biogradlija, "Sırbistan Cumhurbaşkanı Vucic: Türkiye ile Dostane İlişkiler Barış ve İstikrarın Korunmasına Ek Güvence Sağlıyor", Anadolu Ajansı, 18 Eylül 2021; Lejla Biogradlija, "Bosna Hersek Dışişleri Bakanı Turkovic: Türkiye'nin Bölgede Yapıcı Rol Oynaması Büyük Önem Taşıyor", Anadolu Ajansı, 23 Eylül 2021; "Türkiye ve Arnavutluk Yakın Dosttur", *Yeni Şafak*, 11 Kasım 2021.

¹³⁵ "Bulgaristan Başbakanı Borisov: Türkler Sayesinde Rahat Uyuyoruz", *Yeni Şafak*, 28 Şubat 2021; "Hırvatistan: Türkiye, Suriye'de Olduğu Gibi Afganistan Konusunda da AB'ye Destek Olacaktır", Independent Türkçe, 19 Ağustos 2021; Mehmet Berk Yalıtırık, "Bulgaristan Dışişleri Bakanı Raşkov, Sınır Güvenliği Konusunda Türkiye ile Verimli İş Birliğinden Memnun Olduklarını Söyledi", Kırım Haber Ajansı, 6 Kasım 2021.

¹³⁶ Nazlı Yüzbaşıoğlu ve Lejla Biogradlija, "Karadağ Cumhurbaşkanı Djukanovic, Türkiye ile Ekonomik İlişkilerin Güçleneceğini Söyledi", Anadolu Ajansı, 20 Haziran 2021; Nazlı Yüzbaşıoğlu, "Kuzey Makedonya Cumhurbaşkanı Pendarovski Ülkesinin ve Türkiye'nin AB'ye Üyelik Sürecini Değerlendirdi", Anadolu Ajansı, 21 Haziran 2021; Behlül Çetinkeya ve Nazlı Yüzbaşıoğlu, "Kosova Cumhurbaşkanı Osmani: Türkiye'nin Güçlü Desteğini Sürdürmek İçin Temasta Kalmaya Devam Edeceğiz", Anadolu Ajansı, 21 Haziran 2021.

etkinliklere cumhurbaşkanı, başbakan ve bakan düzeyinde katılım sağlanması da bölgede Türkiye'ye verilen önemin bir başka göstergesi olarak değerlendirilebilir.¹³⁷

Bölgede Türkiye'nin ilişkilerinde ciddi sorunlar yaşadığı tek ülke Yunanistan'dır. 2021'de Yunanistan'ın Ege adalarını uluslararası hukuka aykırı bir biçimde silahlandırması, ikili sorunları uluslararası platformlara taşınması ve Doğu Akdeniz'de Türkiye'yi dışlayan veya doğrudan karşısına alan girişimlerini sürdürmesi Türkiye'nin en fazla itiraz ettiği konular arasında yer almıştır. Bunların yanı sıra Ege Denizi ve Meriç üzerinde göçmenlere yönelik müdahaleler ve Batı Trakya'daki Türk azınlığın eğitim ve dernek kurma haklarının ve inanç özgürlüklerinin ihlal edilmesi insan hakları bağlamında eleştirilmiş, ayrıca yıl boyunca birçok konuda Türkiye'den Yunanistan'a yönelik uyarı, kınama ve şikayetler dile getirilmiştir. Yine de krizlerle dolu 2020 ile kıyaslandığında 2021'in Türkiye-Yunanistan ilişkileri bakımından nispeten sakin geçtiği söylenebilir. İstisari görüşmelerin yaklaşık altı yıl sonra yeniden başlaması ve iki ülke dışişleri bakanlarının somut iş birliği konuları üzerinde mutabakata varmaları da ilişkilerde karşılıklı anlayış ve pozitif gündemin yeniden güçleneceği konusunda ümit verici olmuştur.

KRONOLOJİ

6 Ocak	Arnavutluk Başbakanı Edi Rama ve beraberindeki bakanlar Türkiye'ye resmi bir ziyaret gerçekleştirdi.
25-26 Şubat	Dışişleri Bakanı Mevlüt Çavuşoğlu resmi bir ziyaret için Hırvatistan'a gitti.
16 Mart	Bosna Hersek Devlet Başkanlığı Konseyi üyeleri Milorad Dodik, Šefik Džaferović ve Željko Komšić Türkiye'ye gelerek Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan ile görüştü.

¹³⁷ "Balkan Ülkelerinde 29 Ekim Cumhuriyet Bayramı Coşkuyla Kutlandı", Anadolu Ajansı, 30 Ekim 2021.

- 15 Nisan Yunanistan Dışişleri Bakanı Nikos Dendias Türkiye'ye geldi.
- 22 Nisan Dışişleri Bakanı Çavuşoğlu Türkiye-Polonya-Romanya Dışişleri Bakanları Toplantısı'na katılmak üzere Brüksel'e gitti.
- 4 Mayıs Dışişleri Bakanı Çavuşoğlu Slovenya'ya resmi bir ziyaret gerçekleştirdi.
- 30-31 Mayıs Dışişleri Bakanı Çavuşoğlu Yunanistan'a resmi bir ziyaret gerçekleştirdi.
- 14 Haziran Brüksel'de görüşen Cumhurbaşkanı Erdoğan ve Yunanistan Başbakanı Kiriakos Miçotakis iki ülke arasındaki diyalogu devam ettirmek üzerinde anlaştı.
- 17 Haziran GDAÜ Devlet ve Hükümet Başkanları Zirvesi ve GDAÜ Dışişleri Bakanları Toplantısı Antalya'da düzenlendi.
- 27-28 Ağustos Cumhurbaşkanı Erdoğan Bosna Hersek ve Karadağ'a resmi ziyaretlerde bulundu.
- 31 Ağustos-1 Eylül Dışişleri Bakanı Çavuşoğlu çeşitli temaslarda bulunmak üzere Sırbistan'a gitti.
- 18 Eylül Sırbistan Cumhurbaşkanı Aleksandar Vučić İstanbul'a gelerek Cumhurbaşkanı Erdoğan'la bir görüşme yaptı.
- 21-23 Aralık TBMM Başkanı Mustafa Şentop Kuzey Makedonya, Sırbistan ve Karadağ'da resmi temaslarda bulundu.

TÜRKİYE'NİN DOĞU ASYA POLİTİKASI 2021

MUSTAFA ONUR YALÇIN

Araştırma Görevlisi, Sakarya Üniversitesi

GİRİŞ

Doğu Asya coğrafyası, dünya siyasetinde son yirmi yılda gerçekleşen değişimler ile bölgeye yönelik çalışmalar yapan araştırmacıların yakından takip ettiği bir alana dönüşmüştür. Soğuk Savaş döneminde sıklıkla Batı bloku ve Sovyetler arasındaki çekişmeye sıkışan uluslararası ilişkiler artık Doğu Asya'nın önemli aktörlerini, dinamiklerini ve dünyanın geri kalanı ile ilişkilerini çeşitlenen ve yenilenen perspektifler aracılığıyla anlama gayreti içerisine girmiştir. Bu akımın Türkiye'deki yansımaları ise son yıllarda hem akademik çalışmalarda hem de dış politika adımlarında görülmektedir.

Türkiye bölgedeki ülkeler ile çeşitli boyutlarda ilişkilerini sürdürmektedir. Özellikle son yıllarda hem bölgenin uluslararası si-

yasette öneminin artması hem de Türkiye'nin dış politika motivasyonları, Asya'ya yönelik yenilikçi açılımları beraberinde getirmiştir. Türkiye'nin Asya devletleri ile ilişkileri ise son yıllara kadar çoğunlukla ekonomi çerçevesinde ele alınmıştır. Ancak "Yeniden Asya" girişimi Türkiye'nin ikili ilişkilere farklı boyutlar kazandırma ve ilişkileri derinleştirme çabası olduğunu göstermiştir. 2019'da ilan edilen bu açılım, 2021'de de Türk dış politikasının Doğu Asya boyutunun önemli bir kısmını oluşturmaya devam etmektedir. Bu nedenle 2021'de Doğu Asya'ya yönelik dış politika gelişmelerini okumak için bölgenin önemli aktörleri ile ikili ilişkileri incelemenin yanı sıra Yeniden Asya girişiminin 2021'de bıraktığı izlere de bakmak gerekmektedir. Bu bölümde öncelikle söz konusu girişime dair 2021 yılı gelişmeleri incelenmekte ve sonrasında ise Türkiye'nin bölge ülkeleri ile ikili ilişkileri farklı boyutları ile ele alınmaktadır.

YENİDEN ASYA GİRİŞİMİ

Yeniden Asya girişimi 26 Aralık 2019'da Stratejik Araştırmalar Merkezi tarafından Ankara'da düzenlenen etkinlikle duyurulmuştur. Bu yeni dış politika vizyonu, bölgesel ve küresel boyutta çalkantılı bir ortamda Türkiye'nin hem kendi çıkarlarını koruyup hem de uluslararası barış ve kalkınmaya uygun bir zemin oluşturma motivasyonu ile ortaya atılmıştır. Düzenlenen etkinlikte Dışişleri Bakanı Mevlüt Çavuşoğlu konuşmasında Asya'ya yönelik bu yeni açılımın Türkiye'nin son yıllarda benimsediği dış politika vizyonunun bir yansıması/uzantısı olduğunu dile getirmiştir. Dışişleri Bakanı Çavuşoğlu konuşmasında yirmi birinci yüzyılda Asya'nın yeniden dünyanın ağırlık merkezi haline geldiği vurgusunu yaparken aynı zamanda Türkiye'nin Asya ile derin, tarihi ve kalıcı bağları olduğunu da belirtmiştir.¹ Ancak bu açılış konuşmasındaki en önemli

¹ "Sayın Bakanımızın Yeniden Asya Çalıştayı Hitabı", T.C. Dışişleri Bakanlığı, 19 Aralık 2019.

nokta söz konusu girişimin Türkiye’nin “girişimci ve insani” dış politika vizyonunun bir parçası olarak öne çıkarılmasıdır.

Girişimci ve insani dış politika hedefleri, Türkiye’nin bölgesel ve küresel aktörlerle ilişkilerini barışçıl bir çerçevede gerçekleştirmeyi ve bunu uygularken insani unsurları ön planda tutmayı amaçlamaktadır.² Bir önceki yılda da Dışişleri Bakanlığı tarafından yapılan resmi açıklamalarda “hedeflere yine bu vizyon çerçevesinde ulaşma amacı” güdüldüğünden bahsedilmiştir. Bu bağlamda Yeniden Asya girişimi dış politika vizyonunun önemli bir ayağını oluşturmaktadır. Dünya nüfusunun büyük bir kısmını barındıran Asya’nın ilerleyen yıllarda küresel gayrisafi yurt içi hasılanın (GSYH) yarısından fazlasını karşılaması beklenirken dünyadaki üretimde çok daha büyük bir paya sahip olması öngörülmektedir. Küresel ticaretin üçte birinin yürütüldüğü Asya Kıtası’nda aynı zamanda gelecekte etkisinin artması beklenen teknoloji ve finans merkezleri de yapılanmaktadır.³ Bu sebeple 2019’da başlatılan girişim ile Asya’da gerçekleşen bu dönüşüm sayesinde ortaya çıkabilecek fırsatları ve olası iş birliği olanaklarını daha etkili bir biçimde ve karşılıklı fayda prensibi çerçevesinde gerçekleştirmek amaçlanmaktadır. Bu çerçevede Asya ülkeleriyle siyasi ve ekonomik diyalogların artırılması, mümkün olan her alanda iş birliği fırsatlarının değerlendirilmesi ve Türkiye’nin Avrupa ile Asya arasındaki birleştirici konumunun getirdiği sorumluluk ve olanakların kullanılması hedeflenmektedir.⁴

Daha geniş bir perspektiften bakıldığında Yeniden Asya girişiminin arkasındaki temel amacın dış politika yapımcılarının Türkiye’nin ortaklıklarını çeşitlendirme arzusu olduğu ifade edilebilir. Bu

² “Türkiye’nin Girişimci ve İnsani Dış Politikası”, T.C. Dışişleri Bakanlığı, (Erişim tarihi: 21 Ocak 2022).

³ “2022 Yılına GİRERKEN Girişimci ve İnsani Dış Politikamız”, T.C. Dışişleri Bakanlığı, (Erişim tarihi: 21 Ocak 2022).

⁴ Nazlı Yüzbaşıoğlu, “Türkiye’nin 2021 Diploması Ajandasının Ana Başlığı Girişimci ve İnsani Dış Politika”, Anadolu Ajansı, 28 Aralık 2020.

bağlamda yeni bir vizyonla Asya'daki ortaklıkların çeşitlendirilmesinin Türkiye'nin Avrupa Birliği (AB), Amerika Birleşik Devletleri (ABD) ve Rusya gibi aktörler ile yaşadığı gerginliklerin meydana getirdiği yan etkilerin hafifletilmesinde yardımcı olması beklenmektedir.⁵ Buna ek olarak Türkiye'nin, Asya'nın küresel ekonomide yeni bir üretkenlik ve finans merkezi olarak yükselmesi ile ortaya çıkan fırsatları değerlendirme ihtimali de söz konudur. Türkiye'nin Pasifik dahil Asya ile ticari ilişkileri halihazırda ticaret hacminin yüzde 16'sını oluşturmakta ve bu ticari ilişkileri daha ileriye taşıma isteği ilgili bürokratik makamların söylemleri ve raporlarında görölmektedir. Bu bağlamda Türkiye'nin Güney Kore, Malezya ve Singapur gibi çeşitli Asya ülkeleri ile son on yılda imzaladığı serbest ticaret anlaşmaları örnek olarak gösterilebilir. Son zamanlarda Türkiye Cumhuriyeti Ticaret Bakanlığı, dünya çapında on beş ülkeyi "hedef ülke" olarak belirlemiştir. Türkiye'de özel sektöre bu devletlerle ticari ilişkileri geliştirmek için ek kamu teşvikleri sunulmuştur. Çin, Hindistan, Japonya ve Güney Kore belirlenen hedef ülkeler arasında yer almaktadır.⁶

Türkiye, ikili ilişkilere ek olarak Asya'daki bölgesel uluslararası örgütler ve çok taraflı forumlarla olan ilişkisini de ilerletmiştir. 650 milyondan fazla insana ev sahipliği yapan Güneydoğu Asya bölgesinin önemli bir pazar haline gelmesi ile birlikte Türkiye'nin Güneydoğu Asya Uluslar Birliği (Association of Southeast Asian Nations, ASEAN) ile kurduğu diyalog önemli gelişmeler arasında yerini almaktadır.⁷ Ayrıca Türkiye'nin ASEAN ülkeleri olan Singapur ve Malezya ile iki önemli serbest ticaret anlaşması (STA) bulunmaktadır. Endonezya ve Tayland ile de benzer anlaşmalar için

⁵ Ümit Alperen ve Eyüp Ersoy, "Turkey and Asia Anew: A Foreign Policy Initiative in Passing", *The Diplomat*, 19 Ekim 2019.

⁶ Alperen ve Ersoy, "Turkey and Asia Anew".

⁷ Temmuz Yiğit Bezmez ve Selma Bardakçı, "Turkey's Turn to the Asia-Pacific", *The Diplomat*, 23 Eylül 2020.

müzakereler sürdürülmektedir. Türkiye ve ASEAN ülkeleri “kazan kazan” yaklaşımına dayalı ortak bir zemin oluşturmak amacı ile diyaloglarını devam ettirmektedir. ASEAN ülkeleri, Çin ile ABD arasında sıkışmamak için müttefiklere ve ortaklara ihtiyaç duymaktadır. Bu nedenle tedarik zincirini çeşitlendirme ve ikili ticaret anlaşmaları oluşturma büyük önem taşımaktadır. Dışişleri Bakanını Çavuşoğlu da bir önceki yıl ASEAN büyükelçilerine hitaben gerçekleştirdiği konuşmasında Yeniden Asya vizyonunun Türkiye ve ASEAN açısından ekonomi ve güvenlik konularında bölge için taşıdığı önemi vurgulamıştır.⁸

Yeniden Asya girişimi Türkiye'nin stratejik çıkarlarını ilerletmek için elverişli koşullar da sunmaktadır. Özel sektörde, akademi ve gündelik hayatta bölgeyi anlama konusunda gözle görülür bir ilgi artışı söz konusudur. Türkiye'deki özel sektör unsurları, Asya ekonomilerinin sunduğu ticari ve finansal fırsatlardan yararlanma konusunda giderek daha istekli olmaya başlamıştır. Ayrıca Türk akademisinde de kayda değer bir merak göze çarpmakta ve Asya'ya ilişkin bilimsel aktiviteler giderek artmaktadır. Üniversitelerdeki yeni kurslarda, lisansüstü programlarda, çeşitli konferans ve çalıştaylarda görüldüğü üzere yeni nesil araştırmacılar da bölgeye yönelik ilgi artmaktadır.⁹

TÜRKİYE-ÇİN İLİŞKİLERİ

Türkiye ve Çin Halk Cumhuriyeti arasındaki diplomatik ilişkilerin geçmişi 1971'e uzanmaktadır. İkili ilişkiler her iki ülkenin de uluslararası topluma entegrasyonunun arttığı bir dönemde baş-

⁸ “Bakan Çavuşoğlu: Yeniden Asya Girişiminin Amacı Asya ile Daha Güçlü Bağlanmak”, TRT Haber, 6 Ocak 2021.

⁹ Konu hakkında daha ayrıntılı bir çalışma için bkz. Seriyse Sezen, “Asya Açılımı Bağlamında Bölgeye Yönelik Akademik ve Diplomatik Örgütlenme”, *Asya-Pasifik Çalıştayı: Yeniden Asya Açılımı Çerçevesinde Fırsatlar ve Zorluklar*, der. Ali Merthan Dündar ve Mehmet Özyay, (FSM Vakıf Üniversitesi Yayınları, İstanbul: 2021).

lamıő, yirminci yüzyılın son çeyreğinde ivme kazanmıştır. 2021’de ise iki ülkenin 1971’de başlattığı diyalogun 50. yılı geride kalmıştır. İekli ilişkiler 2010’dan beri “stratejik iş birliği” düzeyinde sürdürölmektedir. Ancak son on yıldır stratejik iş birliği çerçevesinde devam ettiği belirtilse de Çin ve Türkiye arasındaki siyasi ve ekonomik gelişmeler çeşitli iniő çıkıőlara şahit olmuştur.

2021’in ikili ilişkilerdeki 50. yıl olması hasebiyle yıl içerisinde ilerleyen dönemlerde gerçekteőirilmesi planlanan çeşitli projelerin görüşüldüğü çeşitli bürokratik toplantılar gerçekteőirilmiőtir. Fakat her ne kadar Türkiye-Çin ekseninin en önemli bileőeni ekonomik ilişkiler olarak görölse de siyasi ilişkilerde de bazı temel konular öne çıkmaktadır. Bunlardan ilki Doğu Türkistan ve Uygur sorunudur. Bu sorun uzun yıllardır Türkiye gündeminde de yer edinirken 2021’de de zaman zaman ikili ilişkilerdeki siyasi söylemlerde yer almıőtir. Diğeri ise Çin’in Ortadoğu bölgesine dair son dönemlerde artan ilgisidir.

DoĐu Türkistan sorunu, Türkiye-Çin siyasi iliőkilerinde uzun yıllardır önemli bir konu olma özelliğini korumaktadır. Çin’in bölgeye yönelik baskıcı ve çoğunlukla insan haklarına aykırı olarak tanımlanan tavrı sıklıkla Türkiye’den de tepki görmektedir. Ekim 2021’de New York’ta gerçekteően Birleőmiő Milletler (BM) Üçüncü Komite Toplantısı’nda aralarında Türkiye’nin de bulunduğu kırk üç ülke yaptıkları ortak ačíklamada Çin’i “DoĐu Türkistan bölgesinde bulunan 1 milyondan fazla insanı toplama kamplarında alıkoyduğu ve sistematik olarak insanlık dıőı muamelelere maruz bıraktığı” ifadeleri ile eleőtirmiőtir.¹⁰ Türkiye de Çin’in bölge halkına yönelik bu uygulamalarını eleőtiren ve bahsi geçen toplama kamplarının kapatılmasını talep eden ortak çağrıya bir kez daha katılmıőtir.

Türkiye’nin Doğu Türkistan sorunu hakkındaki tutumu ise sadece dış politikada değil sıklıkla iç siyasette de kendini göster-

¹⁰ “Aralarında Türkiye’nin de Bulunduğu 43 Ülkeden Çin’e Doğu Türkistan Tepkisi”, Euronews Türkçe, 22 Ekim 2021.

miştir. Nisan’da bir siyasi parti lideri ve bir büyükşehir belediye başkanının Twitter platformunda Doğu Türkistan ile ilgili yazdığı mesajlara, Çin Büyükelçiliği Twitter hesabından bir cevap yöneltilmiştir. Elçilik, doğrudan iki isme yönelik yazdığı mesajda “Çin’in toprak bütünlüğüne yöneltilen meydan okumayı kınadığını ve karşılık verme hakkını saklı tuttuğunu” bildirmiştir. Kısa zamanda büyük tepki toplayan olay sonrasında ise Çin’in Ankara büyükelçisi Dışişleri Bakanlığına çağrılarak mesajın içeriğinden duyulan rahatsızlık dile getirilmiştir.¹¹

Doğu Türkistan, iki ülke arasındaki siyasi diyalog açısından kırılma noktalarından biri olma özelliğini 2021 içerisinde de korumuştur. Buna ek olarak Çin’in Ortadoğu bölgesine artan ilgisi de Türkiye ile olan ilişkilerin önemli bir boyutunu oluşturmaya başlamıştır. Çin’in ekonomik açılımları ve enerji ticareti neticesinde Ortadoğu ülkeleri ile artan diplomatik ilişkiler ağı ortaya çıkmıştır. Bölgenin önemli ülkelerinden biri olan Türkiye için de bu durum çeşitli fırsatlar doğurduğu kadar zaman zaman diplomatik krizlere de yol açmıştır.

Ekim’de gerçekleştirilen Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi (BMGK) Suriye oturumunda Çin temsilcisi Geng Shuang, Fırat Nehri’ndeki su seviyesinin azalması ve bölgedeki su kesintilerinden Türkiye’yi sorumlu tutmuştur. Suriye’nin kuzeydoğusunu işgal etmekle suçlayan temsilci, Türkiye’ye insani hukuka uyma çağrısı yapmıştır.¹² Çin temsilcisinin iddiaları üzerine Türkiye Büyükelçisi Siniroğlu ise “Çin’in insani hukuka aykırı gerçekleştirdiği eylemleri” vurgusu ile bu iddialara karşı çıkmıştır. Ayrıca Kasım’da yine BMGK’nin Irak oturumunda Irak temsilcisinin Türkiye’yi Irak’ın egemenlik sahasını işgal ettiği yönünde yaptığı açıklama sonrası

¹¹ “Çin’in Ankara Büyükelçiliği’nden Akşener ve Yavaş’a Doğu Türkistan Tehdidi”, Euronews, 6 Nisan 2021.

¹² “Turkey’s UN Envoy Responds to Chinese Diplomat’s Allegations on Syria”, TRT World, 29 Ekim 2021.

Çin temsilcisi de bütün ülkelerin Irak'ın egemenliğine ve bütünlüğüne saygı duyması için çağrı yapmıştır.

Görüldüğü üzere kıtanın iki ucunda bulunan Çin ve Türkiye'nin siyasi ilişkileri her iki ülkenin de yakın çevresinde yaşanan gelişmeler neticesinde gerilimlere sahne olmuştur. Ancak bu gerilimler çoğu zaman ikili ilişkilerin en önemli ayağı olarak ele alınan ekonomik ilişkilere beklendiği derecede yansımamıştır.¹³ Çin, Türkiye'nin Almanya'dan sonra en büyük ikinci ticaret ortağı olarak kayıtlara geçmiştir. Genel olarak Türkiye'nin Çin'e ihraç ettiği ürünleri mermer, krom, bakır, demir ve kurşun gibi ham madde kaynakları oluştururken Çin'den ithal edilenler arasında çeşitli bilgi işlem makineleri, teknolojik ürünler, yük ve insan taşımacılığında kullanılan gemiler bulunmaktadır. Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK) verileri üzerinden iki ülke arasındaki ticari rakamlara bakıldığında Türkiye'nin yaptığı ihracatın ve ithalatın 2018'den bugüne dek arttığı görülmektedir. 2021'de Türkiye'nin ihracat rakamları 3,27 milyar dolar seviyesine yükselirken Çin'den yapılan ithalat rakamları ise 29,9 milyar dolara çıkmıştır. Son dört yıllık verilere bakıldığında toplam ticaret hacminin 23,63 milyar dolardan 32,46 milyar dolara yükseldiği görülmektedir.¹⁴

TABLO 1. İKİLİ TİCARET (2018-2021, MİLYAR DOLAR)

	2018	2019	2020	2021
İhracat	2,91	2,58	2,86	3,37
İthalat	20,71	18,49	23,02	29,9
Toplam Ticaret Hacmi	23,63	21,08	25,88	32,46
Denge	-17,80	-15,90	-20,15	-25,72

Kaynak: TÜİK

¹³ "Remarks by Ambassador Geng Shuang at Security Council Briefing on UNAMI", Permanent Mission of PRC to the UN, 23 Kasım 2021.

¹⁴ "Ülke Profili: Çin, 2021 Raporu", T.C. Ticaret Bakanlığı, (2021), https://ticaret.gov.tr/data/5f3b925713b876ea88e4c9c4/chc_ülke_profili_2021_11.pdf, (Erişim tarihi: 6 Mayıs 2022).

Belirtilen rakamlar göz önüne alındığında iki ülke arasındaki ekonomik hareketliliğin Çin lehine ticaret açığı ile sonuçlandığı görülmektedir. Ancak Türkiye'nin Çin'e yönelik ekonomik hedefleri, yapılan ihracatı artırarak önümüzdeki yıllarda bu makası daraltmak üzerine yoğunlaşmaktadır. Çin'in eski Ankara Büyükelçisi Ding 2019'da yaptığı bir açıklamasında Türkiye'nin yaptığı ihracatın ilerleyen yıllarda artırılmasını ve Çin'in Türkiye'ye yaptığı doğrudan yatırımların miktarının yükseltilmesini hedeflediklerini belirtmiştir.¹⁵ Ancak son iki yılın rakamlarının bu beklentiyi tam olarak karşılamadığı görülmektedir. Koronavirüs (Covid-19) krizinin etkilerinin yavaş yavaş azaldığı yeni döneme girilirken son iki yılın açığının kapatılması planlanmaktadır.

Bu açığın kapatılmasında ise Asya ile siyasi ve ekonomik bütünleşmeye hizmet etmesi planlanan Yeniden Asya girişimine büyük önem atfedilmektedir. Ağustos 2021'de CRI Türk'e konuşan Pekin Büyükelçisi Emin Önen, iki ülke liderinin yakın zamanda bir telefon görüşmesi yapma fırsatı buldukları ve liderler arasındaki yakın diyalogun ekonomik alanda hedeflenen iyileştirmelere dair iş birliğinin önünü açacağı değerlendirmesinde bulunmuştur.¹⁶ Bu görüşmede ticaret, yatırım, enerji, ulaşım ve sağlık başta olmak üzere Türkiye-Çin ilişkilerini geliştirecek adımlar ele alınmıştır. Ayrıca Cumhurbaşkanı Erdoğan, Uygur Türklerinin Çin'in eşit vatandaşları olarak refah, özgürlük ve huzur içinde yaşamalarının önemine dikkat çekmiştir. 16 Temmuz'da Dışişleri Bakanı Çavuşoğlu da Taşkent'te düzenlenen Orta Asya temalı bir konferansta Çin Dışişleri Bakanı Wang Yi ile gerçekleştirdiği toplantıda ilgili telefon görüşmesinde ele alınan hususların takibini yapmıştır.

¹⁵ Fuat Kabakcı, "Türkiye-Çin İlişkileri Birçok Alanda Gelişiyor", Anadolu Ajansı, 24 Mart 2021.

¹⁶ Abdulkadir Emin Önen, "Türkiye-Çin İlişkileri: 50 Yıllık Saygı ve Dostluk", CRI Türk, 6 Ağustos 2021.

Bu hedefler için 2021’de Türkiye’nin Orta Koridoru ve Çin’in Kuşak ve Yol gibi önemli projelerinin oldukça kritik olduğu da belirtilmektedir. Ayrıca 2021’deki gelişmeler göz önüne alındığında Türkiye ve Çin arasındaki ticari ilişkilerin çok boyutlu bir yapıya dönüşmeye başladığı, tıpkı Almanya ve Türkiye arasındakine benzer bir ekonomik ilişkiler ağına evrildiğine dair değerlendirmeler de yapılmaktadır.¹⁷

TÜRKİYE-JAPONYA İLİŞKİLERİ

Başlangıcı on dokuzuncu yüzyılın sonlarına uzanan Türkiye-Japonya ilişkileri, diyalogun başlamasına vesile olan Ertuğrul Fırkateyni kazasının (1890) ardından kurulan dostluk çerçevesinde ilerlemeye devam etmektedir. Asıl diplomatik ilişkilerin kurulduğu 1924’ten bu zamana kadar devam eden ikili ilişkiler 2013’ten beri stratejik ortaklık çatısı altında gerçekleştirilmektedir. Türkiye-Japonya ilişkileri çoğunlukla uluslararası sorunlara yönelik insani yardımlar çerçevesinde kesişirken iki ülke arasındaki kültürel entegrasyon, dostluk vurgusu ve çeşitli alanlardaki ekonomik iş birlikleri açısından sürdürülmüştür.

Japonya’ya yapılan son cumhurbaşkanı ziyareti 2019’da gerçekleştirilirken Dışışleri Bakanı Çavuşoğlu ve mevkidaşı arasında da görüşmeler icra edilmiştir. Japon Dışışleri Bakanı Motegi ise Türkiye’ye son ziyaretini Ağustos 2021’de yapmıştır. Eski Başbakan Şinzo Abe döneminde devam eden yakın ilişkilerin Ekim 2021’deki seçimler sonucu göreve başlayan yeni Başbakan Fumio Kishida döneminde de aynı şekilde sürdürülmesi beklenmektedir. Zira Abe ve Cumhurbaşkanı Erdoğan’ın kurduğu stratejik ilişkinin iki ülkenin diyalogunun sürdürülmesi açısından oldukça önemli olduğu görülmektedir. Aralık 2021’de Cumhurbaşkanı

¹⁷ “Türkiye-Çin İlişkileri Son Beş Yılda Tarihinin En Parlak Dönemini Yaşıyor”, CRI Türk, 3 Ağustos 2021.

nı Erdoğan, Japonya Başbakanı Kishida ile bir telefon görüşmesi yapmıştır. Bu görüşmede Kishida, Erdoğan'ın seçim sonrası tebriklerini iletmesine binaen teşekkür etmiş ve aynı zamanda Kuzey Kore'den kaynaklanan sorunlar hakkında anlayış ve iş birliği talep etmiştir. Tokyo Büyükelçisi Murat Mercan ikili ilişkilerin 100. yılı olan 2024'ü işaret ederek diyalogun daha da derinleşeceği beklentisini ifade etmiştir.¹⁸

Japonya'nın dış politikasının önemli unsurlarından biri olan insani yardım faaliyetleri Türkiye ile ilişkilerine de yansımaktadır. 2021'de özellikle Ortadoğu bölgesinde yaşanan ve son dönemlerin en büyük insani sorunlarından biri olan mülteci krizi konusunda Japonya, Türkiye'ye desteğini somutlaştırmıştır. Ağustos 2021'de Türkiye'yi ziyaret eden Dışişleri Bakanı Toshimitsu Motegi, mevkidaşı Çavuşoğlu ile İstanbul'da yaptığı görüşmede Türkiye'nin Suriyeli mülteciler konusundaki yükünü hafifletmek için 410 milyon dolar kredi yardımıyla bulunacaklarını açıklamıştır.¹⁹ Ayrıca yine bu görüşmede Türkiye-Japonya denizcilik müzakerelerinin de başlatılması konusunda fikir birliğine varılmıştır.

Motegi Türkiye ziyareti sırasında ayrıca Cumhurbaşkanı Erdoğan ile de görüşmüştür. Görüşmede Cumhurbaşkanı Erdoğan iki ülke arasındaki ticaret hacmine atıfta bulunarak Japonya'nın Türkiye'den yaptığı ithalatın artırılması yönündeki ihtiyacı dile getirmiştir.²⁰ Japon menşeli olup Türkiye'de üretim yapan Toyota, Mitsubishi ve Daikin gibi firmalar önemli yatırım araçları olarak göze çarpmaktadır. Ancak son dört yılın

¹⁸ Ahmet Furkan Mercan, "Türk-Japon İlişkileri Açısından 2023 ve 2024 Yılları Büyük Önem Taşıyor", Anadolu Ajansı, 25 Şubat 2021.

¹⁹ "Japonya'dan Türkiye'ye 410 Milyon Dolarlık Mülteci Destek Kredisi", Euronews Türkçe, 21 Ağustos 2021.

²⁰ "Japonya Dışişleri Bakanı Motegi'nin Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı Sayın Recep Tayyip Erdoğan'a Nezaket Ziyareti", Japonya Büyükelçiliği Türkiye, 20 Ağustos 2021.

verileri incelendiğinde Japonya ile ticari ilişkilerin beklenenin altında seyrettiğini g r lmektedir.

TABLO 2. İKİLİ TİCARİ İLİŞKİLER (2018-2021, MİLYON DOLAR)				
	2018	2019	2020	2021
İhracat	480	491	434	433
İthalat	4.125	3.520	3.585	3.593
Toplam Ticaret Hacmi	4.604	4.011	4.019	4.386
Denge	-3.645	-3.030	-3.152	-3.520

Kaynak: TÜİK

Türkiye'nin Japonya'ya ihraç ettiği ürünler arasında tekstil, konfeksiyon ve otomotiv parçaları yer alırken ithal ettiği ürünler arasında ise çeşitli cihazlar, kimyasallar ve otomotiv ürünleri bulunmaktadır.²¹ Japonya'nın 5 trilyon, Türkiye'nin ise 750 milyar dolarlık ekonomik büyüklüğü d Ő n ld Đinde tablodaki ticaret hacmi rakamlarının düşük kaldığı g r lmektedir. Fakat son iki yılda pandemi nedeniyle dünya ticaretinin k c lmesine karşın 2021'de Japonya ile ticarete bir artış gözlemlenmektedir.²² Uzun yıllardır görüŐülen serbest ticaret anlaşması hakkında 2021'de de bir sonuca varılmasa da iki ülkenin bu tür bir anlaşmaya sıcak baktığı söylenebilir. Ayrıca Tokyo Büyükelçisi Korkut G ngen 2022'de enerji ve karşılıklı yatırımlar konusunda ilerlemeyi hedeflediklerini belirtmiştir.²³

2021'de Japonya Uluslararası İŞbirliği Ajansı (JICA) ile KOSGEB arasında önemli görüşmeler gerçekleşmiştir. JICA

²¹ "Japonya'nın Ekonomisi", T.C. Dışişleri Bakanlığı, (2021), https://www.mfa.gov.tr/japonya_ekonomisi.tr.mfa, (Erişim tarihi: 6 Mayıs 2022).

²² " lke Profili: Japonya, 2021 Raporu", T.C. Ticaret Bakanlığı, (2021), <https://ticaret.gov.tr/data/5efb27c313b876a618413658/JAPONYA%20PROF%4%B0L%-C4%B0.pdf>, (Erişim tarihi: 6 Mayıs 2022).

²³ "Türkiye ve Japonya 2022'de Enerji Alanında İlerleme Hedefliyor", TRT Haber, 7 Ocak 2022.

Türkiye direktörü ve yardımcılarını ağırlayan KOSGEB Başkanı Hasan Basri Kurt, Nisan’da kredi anlaşması imzalayan iki kurumun birçok alandaki çeşitli iş birliği projelerine yönelik olarak prensipte anlaşmaya vardığını belirtmiştir.²⁴ Japonya’nın yurt dışı etkinliğinin önemli bir ayağı olan JICA’nın bu görüşme neticesinde KOSGEB’e bilgi ve tecrübe paylaşımı konusunda yardımcı olacağı ve iki kurum arasındaki ilişkilerin sıkılaştırılmasına katkı sağlayacağı öngörülmektedir. Ayrıca yıl sonunda Türkiye ve Japonya arasındaki Teknik İşbirliği Anlaşması’nın 29 Aralık tarihli *Resmi Gazete*’de onaylandığı bildirilmiştir.

TÜRKİYE-GÜNEY KORE İLİŞKİLERİ

Türkiye ve Güney Kore arasındaki ilişkiler 1949’da Türkiye’nin Güney Kore’yi bağımsız bir devlet olarak tanıması ile başlamıştır. Ayrıca Türkiye’nin Kore Savaşı’na katılması da iki ülke arasında özel bir dostluk bağı meydana getirmiştir. 2012’de stratejik ortaklık seviyesine yükseltilen Türkiye-Kore ilişkileri üst düzey bürokratik ziyaretlerle gelişmeye devam etmektedir.

2021, ikili ilişkilerin temeli olan Kore Savaşı’nın ve dolayısıyla Türk-Kore dostluğunun 71. yılı olarak anılmıştır.²⁵ Savaşın miras kalan dostluk nosyonu ise halen devam etmektedir. Örneğin Güney Kore hükümeti, Kore Savaşı gazilerinin torunlarına iki ülke arasındaki dostluk ilişkisine binaen bir eğitim bursu sağlamaktadır. Ekim’de 2021 eğitim öğretim yılı içerisinde verilecek bursların belgeleri Ankara’da Güney Kore Büyükelçiliği tarafından düzenlenen bir organizasyonla bursiyerlere teslim edilmiştir.²⁶

²⁴ “KOSGEB ile JICA Arasında İlişkiler Gelişiyor”, KOSGEB, 12 Ekim 2021.

²⁵ Behlül Çetinkaya, “Türkiye ile Güney Kore’nin Omuz Omuzla Savaşla Başlayan İş Birliği 71. Yılında”, Anadolu Ajansı, 16 Eylül 2021.

²⁶ “Kore Gazi Torunlarına Burs Belgesi Teslim Töreni”, Kore Cumhuriyeti Büyükelçiliği, 10 Temmuz 2021.

Bunun dışında GÜney Kore ve Türkiye arasında son zamanlarda önemli ekonomik ortaklık anlaşmaları ve askeri üretim alanında iş birlikleri gerçekleşmektedir. İki ÷lke arasındaki ticari ilişkilere bakıldığında Türkiye aleyhine bir ticaret açığı bulunduğu gör÷lmektedir.

TABLO 3. İKİLİ TİCARİ İLİŞKİLER (2018-2021, MİLYON DOLAR)				
	2018	2019	2020	2021
İhracat	929	886	1.054	853
İthalat	6.344	5.650	5.606	6.870
Toplam Ticaret Hacmi	7.273	6.536	6.660	7.723
Denge	-5.415	-4.764	-4.552	-6.017

Kaynak: TÜİK

Türkiye, GÜney Kore'ye çoğunlukla farmakolojik ürünler, taşıt aksamaları ve giyim eşyaları gibi ürünler ihraç ederken elektronik cihazlar, motorlu taşıtlar ve gıda maddeleri gibi ürünleri ithal etmektedir. Fakat 2013'te imzalanan serbest ticaret anlaşmasına rağmen Türkiye, GÜney Kore ile ticari ilişkilerinden istediği verimi alamamıştır. Son dört yılın rakamları incelendiğinde 2020'de düşen ticaret hacmi 2021'de tekrar yükselmiş fakat aynı zamanda Türkiye'nin yaptığı ihracat rakamları düŐtüĐünden makas aralığı artmıştır. 2021'de ve sonrasında öncelikli olarak hedeflenen ticari ilişkilerin artması ve iki ÷lke için de dengeli bir hale gelmesidir. Dışişleri Bakanı Çavuşoğlu da yıl içerisinde GÜney Koreli bürokratlar ve mevkidaşı ile yaptığı görüşmelerde bu ihtiyacı dile getirmiştir.

Kasım 2021'de Dışişleri Bakanı Çavuşoğlu ve GÜney Kore Ankara Büy÷kelçisi Lee Won Ik arasında gerçekleşen görüşme sonucunda iki ÷lke arasındaki savunma sanayii yatırımlarının daha da geliŐeceĐinin sinyalleri verilmiştir.²⁷ Çavuşoğlu bu görüşmede iki ÷lke arasındaki ticaretin daha dengeli bir yapıya kavuşturulması

²⁷ "Türkiye ve GÜney Kore Savunma Sanayi Alanında İş Birliğini Geliştirmek", Stratejik Düşünce Enstitüsü, 6 Kasım 2021.

ve büyüyen ticari açığın kapatılmasının önemine vurgu yapmıştır. Ayrıca Ağustos 2021'de Türkiye ve Güney Kore merkez bankaları arasında SWAP anlaşması imzalamıştır.²⁸ Bu anlaşma sayesinde iki ülke arasında gerçekleştirilen alışverişte dolar bazlı ticaretin azaltılması konusunda olumlu gelişmeler yaşanmıştır.²⁹ Ayrıca Güney Kore INNOBIZ kurumu Türkiye'den KOSGEB ile mutabakat zaptı imzalamıştır. Bu gelişme iki ülke arasındaki ticari ve ekonomik iş birliği alanlarının oluşturulması ve mevcut imkanların değerlendirilmesi açısından önemli bir adım olarak görülmektedir.³⁰

2021'de Türkiye ve Güney Kore savunma sanayii yatırımları konusunda da ortak adımlar atmaya başlamıştır. 2021 sonlarına doğru Türkiye'nin Altay tankı projesine motor teknolojisi sağlaması konusunda Güney Kore ile görüşmeler yapılmıştır.³¹ Seul Büyükelçisi Ersin Erçin, Dışişleri Bakanı Çavuşoğlu'nun Güney Kore'deki temasları ve görüşmeleri ile ilgili olarak iki ülke arasındaki savunma sanayii iş birliğinin çeşitli projelerle güçlendirilmesini öngördüğünü belirtmiştir.³² Görüşmeler neticesinde tank motorunun tedariki ile ilgili olarak bir niyet beyanı imzalanmıştır. Bu gelişme kapsamında Ankara Büyükelçisi Lee ise seri üretim projesinin planlandığı gibi ilerlemesini dilediğini ve bu projenin iki ülkenin savunma iş birliğine önemli katkılar yapacağını belirtmiştir.³³

Türkiye-Güney Kore ilişkileri 2021'de önceki yıllarda izlediği seyirde devam etmiştir. 2021 bilançosuna bakıldığında ticari iliş-

²⁸ "Güney Kore Ekonomisi", T.C. Dışişleri Bakanlığı, (2021), https://www.mfa.gov.tr/guney-kore_ekonomisi.tr.mfa, (Erişim tarihi: 6 Mayıs 2022).

²⁹ "Güney Kore'deki Faiz Artışı Türkiye Gibi Ülkelere de Mesaj Veriyor", CRI Türk, 26 Ağustos 2021.

³⁰ "Güney Kore ile İlişkiler Gelişiyor", KOSGEB, 19 Kasım 2021.

³¹ Muhammet Tarhan, "Dışişleri Bakanı Çavuşoğlu, Güney Kore'de Temaslarda Bulundu", Anadolu Ajansı, 22 Ekim 2021.

³² "Türkiye ve Güney Kore Savunma Sanayi Alanında İş Birliğini Geliştirecek", Stratejik Düşünce Enstitüsü, 6 Kasım 2021.

³³ "Türkiye ve Güney Kore Savunma Sanayi Alanında İş Birliğini Geliştirecek".

kiler istenildiği gibi gitmemesine karşın mevcut tabloyu ilerleyen yıllarda deĐiŐtirebilecek önemli adımların atıldığı görölmektedir.

TÜRKİYE-ASEAN İLİŞKİLERİ

ASEAN örgütünün temelleri Endonezya, Malezya, Filipinler, Singapur ve Tayland ölkelerinin 1967’de imzaladıkları beş maddelik bir anlaşmaya dayanmaktadır. Kurucu beş üye dışında ilerleyen yıllarda örgüt genişleme ile birlikte Myanmar, Kamboçya, Laos, Vietnam ve Bruney gibi ölkeleri de üyeleri arasına katmıştır. Türkiye, ASEAN’a üye bir devlet değildir ancak örgütün sektörel diyalog ortaklarından biridir. Örgüt üyesi devletlerle ikili ilişkiler dışında Türkiye ve ASEAN arasında bu bağlamda bir diyalog inşa edilmiştir. 2010’da Vietnam’da gerçekleşen toplantıya Türkiye de katılım sağlayarak Dostluk ve İşbirliği Antlaşması’na (ASEAN/TAC) taraf olmuştur.

ASEAN, Türkiye’nin Yeniden Asya girişimi çerçevesinde Asya ile olan entegrasyonun derinleştirilmesi için önemli bir örgüt konumundadır. Şubat 2021’de İstanbul Sanayi Odası tarafından düzenlenen “Asya-Pasifik Bölgesinin Geleceği ve Türkiye” konulu organizasyona birçok sanayici ve iş insanı katılmıştır. Toplantıya DEİK ASEAN çalışma komitesinde görevli Cemil Çakar katılmıştır. Toplantıda Yeniden Asya vizyonu çerçevesinde sanayici ve iş insanların bölgeye olan yatırımlarının artırılmasının önemli bir fırsat olduğu dile getirilmiştir.³⁴

ASEAN üyesi ölkelerle gerçekleştirilen ticari ilişkiler genel olarak çok yüksek rakamlara ulaşamamış ve Türkiye aleyhine ticaret açığı verilmiştir. Bunun sebepleri arasında ise Türk yatırımcılar için bölgesel uzaklığın önemli sorunlardan biri olduğu düşünölmektedir. DEİK yönetim kurulu üyesi ve Türkiye Asya-Pasifik İş Konseyleri Koordinatör Başkanı Murat Kolbaşı 2021’in ortaların-

³⁴ “İSO Tarafından Düzenlenen Asya-Pasifik Bölgesinin Geleceği ve Türkiye Panelinde Ekonomik İş Birliği ve Yatırım Fırsatları Konuşuldu”, İstanbul Sanayi Odası, 17 Şubat 2021.

da ASEAN ülkelerine Türk markalı ihracatı artırmanın önemine vurgu yapmıştır.³⁵ Zira Kolbaşı Türkiye'nin dış ticaret açığının büyük bir kısmının bu bölgeden geldiğini ve bu durumun tersine çevrilmesi gerektiğini belirtmiştir.

Aynı şekilde Dışişleri Bakanı Çavuşoğlu 2021'in başında ASEAN ülkesi üyelerin Ankara'da bulunan büyükelçilerine yönelik gerçekleştirdiği hitabında Yeniden Asya vizyonu çerçevesinde ASEAN ülkeleri ile ilişkilere özel bir önem atfedildiğini vurgulamıştır.³⁶

SONUÇ

Türkiye'nin Doğu Asya ülkeleri ile ilişkilerinin 2021'deki gelişmelerine daha geniş bir perspektiften bakıldığında ekonomik ve ticari dengelerin halen ön planda olduğu görülmektedir. Son üç yıldır devam eden Yeniden Asya vizyonu 2021'de de bölge ülkeleri ile ilişkilere önemli bir motivasyon aracı haline gelmiştir.

İkili diplomatik ilişkiler Japonya ve Güney Kore gibi devletlerle uzun yıllardır devam eden dostluk nosyonu içerisinde sürdürülürken bölgenin en büyük ekonomik gücü olan Çin ile Doğu Türkistan sorunu ve Pekin'in Ortadoğu politikaları kapsamında bazı krizler yaşanmıştır. Doğu Asya ile ekonomik ilişkiler çerçevesinde gerek TÜİK gerekse Ticaret Bakanlığı verileri incelendiğinde Türkiye'nin dış ticaretinin önemli bir kısmının bu bölge ile yapıldığı görülmektedir. Fakat yine veriler incelendiğinde 2021 içerisinde Türkiye'nin bölgeden ticaret yaptığı ülkeler lehine açık vermeye devam ettiği görülmektedir. Bir süredir ikili ticari ilişkilerde kurulmaya çalışılan denge politikası 2021'de istenilen sonucu vermemiştir. Fakat Türkiye Yeniden Asya girişimi ile birlikte ilerleyen yıllarda bu anlamda ilerleme katetmeyi hedeflemektedir. Artık koronavirüs krizinin

³⁵ Yunus Türk, "Türk İhracatçıları için ASEAN Ülkelerinde Büyük Potansiyel", Anadolu Ajansı, 19 Temmuz 2021.

³⁶ Behlül Çetinkaya ve Muhammet Tarhan, "Dışişleri Bakanı Çavuşoğlu: ASEAN ile İlişkilerimize Özel Önem Veriyoruz", Anadolu Ajansı, 6 Ocak 2021.

oluşturduğu etkilerin normalleşmeye başladığı dözende Türkiye serbest ticaret anlaşmaları, küresel sorunlar konusunda iş birlikleri ve kültürel faaliyetler gibi çeşitli alanlarda bölgeye olan perspektifi- ni genişletmeye devam etmeyi planlamaktadır.

KRONOLOĞI

18 Ocak	Yeniden Asya girişimi çerçevesinde DEİK Asya İŞ Konse- yi başkanları ile çevrim içi toplantı düzenlendi.
21 Ocak	Dönem başkanlığını Türkiye'nin yürüttüğü Asya İşbirliği Diyaloğu'nun 17. bakanlar toplantısı gerçekleştirildi.
16 Mart	"Japonya Hükümetinin Türkiye'deki Sığınmacılar ve Ev sahibi Topluluklar için Koronavirüse Odaklanan Yeni Desteği (2021-2022)" konulu basın etkinliği Dışışleri Bakanlığının ev sahipliğinde düzenlendi.
25 Mart	Çin Devlet Konseyi Üyesi ve Dışışleri Bakanı Wang Yi diplomatik ilişkilerin 50. yıl dönümü kapsamında 25 Mart 2021'de Türkiye'yi ziyaret etti.
20 Mayıs	Pekin'de Yunus Emre Enstitüsü açıldı.
13 Temmuz	Cumhurbaşkanı Erdoğan, Çin Devlet Başkanı Ői Jinping ile telefon görüşmesi gerçekleştirdi.
16 Ağustos	Güney Kore Meclis başkanı ve heyeti, Cumhurbaşkanı Erdoğan tarafından ağırlandı.
19 Ağustos	3. Türkiye-ASEAN Sektörel Diyaloğ Ortaklığı Üçlü Toplantısı, Dışışleri Bakanı Çavuşoğlu, ASEAN Dönem Başkanı Brunei Dışışleri İkinci Bakanı Dato Erywan Pe- hin Yusof ve ASEAN Genel Sekreteri Lim Jock Hoi'nin katılımıyla gerçekleştirildi.
21-24 Ekim	Dışışleri Bakanı Mevlüt Çavuşoğlu Güney Kore'de mev- kidaŐ Eui-yong Chung ve Başbakan Boo-kyum Kim'i ziyaret etti.
17 Kasım	Asya İşbirliği Diyaloğu dışışleri bakanlar toplantısı Dışışleri Bakanı Çavuşoğlu'nun katılımıyla Ankara'da düzenlendi.
29 Aralık	Türkiye ve Japonya arasında Teknik İŞ Birliği Anlaşması imzalandı.

TÜRKİYE'NİN ORTA ASYA VE PAKİSTAN POLİTİKASI 2021

VUGAR SAVZALIYEV

Doktora Öğrencisi, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü

GİRİŞ

2000'lerin başından itibaren dış politika vizyonunu çeşitlilik ve moral değerler üzerine inşa eden Türkiye'nin bu yaklaşımının yansımaları Orta Asya politikasında da kendini göstermiştir. Türkiye'nin bölge ile sahip olduğu etnik, tarihi ve kültürel bağları ile son yıllarda bu bağlara yaptığı özel vurgu bölge ülkeleri ile iş birliğini yeni bir boyuta taşımıştır. Türkiye yeni dönemde Orta Asya ülkeleri ile ilişkilerini Ankara merkezli Uluslararası Türk Kültürü Teşkilatı (TÜRKSOY), Türk Dili Konuşan Ülkeler Parlamenter Asamblesi (TÜRKPA), Türk Keneşi (Türk Konseyi), Türk Akademisi, Türk İş Konseyi, Ekonomik İşbirliği Teşkilatı ve İslam İşbirliği Teşkilatı gibi örgütsel oluşumlar aracılığıyla yürütmektedir. Bunun yanı sıra bu ilişkiler devlet bünyesindeki Türk İşbirliği ve Koordinasyon Ajansı

Başkanlığı (TİKA), Yurtdışı Türkler Birliği (YTB), Yunus Emre Enstitüsü (YEE) gibi sivil toplum kuruluşları aracılığıyla da peçinlenmiştir. Ayrıca Türkiye'nin çeyrek asırlık Karabağ sorununun çözümleri ile taçlandırılan başarılı Kafkasya politikası Orta Asya'da da yankı bulmuş ve Ankara'nın inisiyatifinde bölge ülkelerini bir çatı altında toplayan yeni bölgesel siyasi oluşumlara zemin sağlamıştır.

Bu bölüm Türkiye'nin 2021'de Kazakistan, Özbekistan, Kırgızistan, Türkmenistan, Tacikistan, Afganistan ve Pakistan ile ilişkilerini incelemektedir. Ayrıca Türkiye ile bölge ülkeleri arasında yaşanan siyasi gelişmeler ele alınmakta ve akabinde dış ticaret verileri doğrultusunda ekonomik ilişkiler irdelenmektedir. Son olarak ise Türkiye'nin bölge ülkeleri ile kültürel ilişkileri mercek altına alınmaktadır.

SIYASİ İLİŞKİLER

Türkiye'nin yirmi birinci yüzyılda neredeyse tamamına yakını AK Parti tarafından şekillenen dış politikasında Orta Asya'nın müstesna yeri vardır. Ortak değerler üzerine inşa edilen ikili ilişkiler giderek artan bir iş birliğinin mihenk taşıdır. 2021'de etkisini sürdüren küresel koronavirüs (Covid-19) salgını diğer alanlarda olduğu gibi Türkiye'nin Orta Asya politikasını da herhangi bir sekteye uğratmamış aksine daha da ileri taşımıştır. Bununla birlikte 2021 Türkiye'nin Orta Asya ülkeleri ile ilişkileri açısından seçili yıllardan biri olmuştur. Hatta bu yıl Orta Asya'nın Türk dış politikasının öncelikli alanlarından biri olarak öne çıktığı değerlendirilmeleri yapılmıştır.¹ Bu bağlamda 2021'de Türkiye'nin Orta Asya politikası "girişimci ve insani"² dış politika olarak tanımlanan

¹ Burhanettin Duran, "Türk Dış Politikasını Doğru Okumak için..", SETA, 31 Ağustos 2021, <https://www.setav.org/turk-dis-politikasini-dogru-okumak-icin>, (Erişim tarihi: 6 Kasım 2021).

² "Türkiye'nin Girişimci ve İnsani Dış Politikası", T.C. Dışişleri Bakanlığı, <https://www.mfa.gov.tr/dis-politika-genel.tr.mfa>, (Erişim tarihi: 7 Kasım 2021).

“yeni dış politika vizyonu”ndan bağımsız düşünülmemelidir. Yeni dönemde Orta Asya’nın, Türk dış politikasının “birbirini tamamlayan çok sayıda siyasi, ekonomik, insani ve kültürel iş birliği araçlarından istifade eden ve küresel ölçekte düşünen ancak dünyanın her köşesinde yerel düzeyde etkinlik gösteren bir diplomasi”³ anlayışını ilke edinen bu girişimci yönünün özenle uygulandığı bir bölge olduğu görülmektedir.

Orta Asya politikasını yeni dış politika vizyonuna başarılı şekilde ekleyen Türkiye’nin bu konudaki kavramsallaştırması da oldukça dikkat çekicidir. Türkiye’nin “Yeniden Asya” olarak tanımladığı yeni Orta Asya politikasının kavramsal çerçevesi dış politika yapıcılar tarafından belirgin hatlarla çizilmiştir. Aslında bu girişim Dışişleri Bakanı Mevlüt Çavuşoğlu tarafından iki yıl önce (Ağustos 2019) düzenlenen 11. Büyükelçiler Konferansı esnasında duyurulsa da ardından yaşanan küresel salgın stratejinin sahaya yansımaları geciktirmiştir. Yeniden Asya stratejisi Türkiye’nin Batı ile Doğu arasındaki “köprü ülke” tanımını birleştirici anlamda uygulayarak küresel güç dengesindeki merkez ülke rolünü güçlendiren bir dış politika vizyonudur.⁴ Dışişleri Bakanı Çavuşoğlu bu vizyonu 10 Mart 2021’de Kırgızistan ziyareti esnasında yaptığı konuşmasında şöyle tarif etmektedir:

Türkiye koşarken dış politika duramaz. Yenilikçi olmak ve dış politika araçlarımızı değişen şartlara uyarlamak için başka adımlar da atıyoruz. Artık herkesin gördüğü bir gerçek var: Asya gerçeği. Yirmi birinci yüzyıl Asya asrı olacak. Biz de Asya’nın tarihi bir parçası olarak bu yükselişte yerimizi almak için “Yeniden Asya” girişimini başlattık. Girişimimizin amacı Asya ile yeniden daha güçlü bağlanmak. Avrupa-Atlantik ile Avrupa, yani dünyanın birinci ve ikinci

³ “Türkiye’nin Girişimci ve İnsani Dış Politikası”.

⁴ Cenk Tamer, “Yeniden Asya Girişimi’ Çerçevesinde Dışişleri Bakanı Çavuşoğlu’nun Güneydoğu Asya Ziyaretleri”, Ankasam, 5 Ocak 2021, https://www.ankasam.org/yeniden-asya-girisimi-cercevesinde-disisleri-bakani-cavusoglunun-guneydogu-asya-ziyaretleri/#_edn2, (Erişim tarihi: 8 Kasım 2021).

ekonomik alanları arasındaki konumumuzu bir avantaja çevirmek. Yeniden Asya girişimimiz ata yurdumuz Orta Asya ile ilişkilerimize de yeni bir boyut kazandıracak. Çünkü aynı dev çınarın dalları, aynı güçlü gövdenin kollarıyız.⁵

Türkiye'nin 2021'deki Orta Asya politikası bu çerçevede değerlendirilmelidir. Öte yandan 2021'de Türkiye'nin Orta Asya politikasını şekillendiren diğer olaylar ise Afganistan'da yaşanan gelişmeler ve Türk Konseyi Zirvesi olarak sıralanabilir.

2021'de Türkiye-Kazakistan ilişkileri Türkiye'nin Yeniden Asya stratejisinin ışığında giderek güçlenmiştir. Mart 2021'de Kazakistan tarafından Türkiye'ye yılın ilk üst düzey ziyareti gerçekleştirilmiştir. Kazakistan Başbakan Yardımcısı ve Dışişleri Bakanı Muhtar Tileuberdi 16-18 Mart arasında Türkiye'ye resmi ziyaret gerçekleştirmiştir. Ankara'da Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan tarafından kabul edilen Kazakistan Dışişleri Bakanı Tileuberdi, mevkidaşı Mevlüt Çavuşoğlu ile de Cumhurbaşkanlığı Külliyesi'nde baş başa ve heyetler arası görüşmeler gerçekleştirmiştir. Bu görüşmeler sonrasında yaptığı açıklamada Tileuberdi, Türkiye'nin Kazakistan'ı uluslararası alanda tanıyan ilk ülke olduğunu vurgulayarak Şu ifadelere yer vermiştir:

Kazakistan ile Türkiye arasındaki sürekli yüksek düzeyde ikili iş birliğini not etmek isterim. Kardeş halklarımız arasındaki kopmaz dostluk ve en üst düzeyde kurulan siyasi diyalog, karşılıklı fayda sağlayan stratejik ortaklığımızı derinleştirme fırsatı sunuyor.⁶

Ardından Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın 2021'in Mart sonunda Türk Konseyi Devlet Başkanları Zirvesi kapsamında planlanan Kazakistan ziyareti pandemi nedeniyle ertelenmiştir. Hatta Cumhurbaşkanı Erdoğan Vahdettin Köşkü'nden katıldığı çevrim

⁵ Cengiz Buyar, "Yükselen Bir Değer Olarak Asya ve Türkiye'nin Rolü", Anadolu Ajansı, 14 Nisan 2021.

⁶ Assel Satubaldina, "Turkey Reaffirm Strategic Partnership, as Kazakh FM Visits Ankara, Meets Erdogan", *The Astana Times*, 18 Mart 2021.

içi gerçekleştirilen Türk Konseyi Devlet Başkanları Zirvesi'nde yaptığı konuşmasında şu ifadelerle planlanan ziyaretin ertelenme nedenini belirtmiştir:

Gönlümüzden geçen siz değerli kardeşlerimi kadim Türkistan şehrimizde yüz yüze görebilmektir. Rabbinden en kısa zamanda bizleri bu salgın musibetinden kurtarmasını niyaz ediyorum.⁷

2021'de iki ülke arasındaki en önemli ve liderler düzeyindeki yüz yüze görüşme ise 11-12 Kasım 2021'de İstanbul'da düzenlenen Türk Konseyi Devlet Başkanları 8. Zirvesinde gerçekleşmiştir. Zirvede konuşan Kazakistan Cumhurbaşkanı Kasım Cömert Tokayev, Türk Konseyi statüsü ve etkisinin her yıl güçlendiğini, Türk dünyasının jeopolitik perspektifini doğru kullanmak gerektiğini ve bunun çok önemli olduğunu vurgulamıştır.⁸

2021, Türkiye-Özbekistan ilişkileri açısından hem siyasi hem de ekonomik alanlarda önemli gelişmelerin yaşandığı bir yıl olmuştur. 9 Mart 2021'de Dışişleri Bakanı Çavuşoğlu, Özbekistan'a resmi bir ziyaret gerçekleştirmiştir. Özbekistan Cumhurbaşkanı Şevket Mirziyoyev tarafından kabul edilen Çavuşoğlu ziyaret esnasında iki ülke arasında dört yıldır devlet başkanlarının liderliğinde yürütülen ilişkilerin inanılması güç bir noktaya geldiğini ve önünde halen büyük bir potansiyel olduğunu ifade etmiştir.⁹ Ziyaret kapsamında Çavuşoğlu ayrıca Özbekistanlı mevkidaşı Abdulaziz Kamilov ile başa ve heyetler arası görüşmeler gerçekleştirmiş ve Ortak Stratejik Planlama Grubu Toplantısı'na katılmıştır. Görüşmeler sonrasında iki ülke arasında "Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı ile Özbekistan Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı Arasında 2022-2023

⁷ Hatice Şenses Kurukız ve Berk Özkan, "Cumhurbaşkanı Erdoğan: Güç Birliği Yaparak Kıbrıs Türklerini Hak Ettiği Konuma Getireceğimize İnanıyorum", Anadolu Ajansı, 31 Mart 2021.

⁸ "Kazakistan Cumhurbaşkanı Tokayev: Türk Dünyasının Jeopolitik Perspektifini Doğru Kullanmalıyız", *Hürriyet*, 12 Kasım 2021.

⁹ "Президент Узбекистана Принял Главу МИД Турции (Özbekistan Cumhurbaşkanı Türkiye Dışişleri Bakanı'nı Kabul Etti)", TRT Avaz, 9 Mart 2021.

Dönemi İşbirliği Programı” ile “Türkiye Cumhuriyeti Dışışleri Bakanlığı ile Özbekistan Cumhuriyeti Dışışleri Bakanlığı Arasında Tercüme Hizmetleri Alanında İşbirliğine İlişkin Mutabakat Zaptı” anlaşmaları imzalanmıştır. Öte yandan Dışışleri Bakanı Çavuşoğlu Türkiye’nin Özbekistan’ın bağımsızlığını tanıyan ve Taşkent’te büyükelçilik açan ilk ülke olduğunu anımsatmış ve Cumhurbaşkanı Mirziyoyev’in iş birliğindeki reform sürecine desteğinin devam edeceğini belirtmiştir.¹⁰

2021’de Türkiye ile Özbekistan arasında liderler düzeyindeki görüşme ise Özbekistan Cumhurbaşkanı Şevket Mirziyoyev’in Türk Konseyi Devlet Başkanları 8. Zirvesi kapsamında 11-12 Kasım arasında Türkiye’ye resmi ziyareti esnasında gerçekleşmiştir.¹¹ Bu ziyaret aynı zamanda Mirzoyev’in ikinci kez cumhurbaşkanı seçilmesi sonrasındaki ilk yurt dışı ziyaret olması nedeniyle de sembolik bir önem taşımıştır. Nitekim bu tarz ziyaretler ülkelerin siyasi yönlerini belirleyen pusula niteliğine sahiptir. 2021, Türkiye ile Özbekistan arasındaki siyasi ilişkiler bakımından oldukça önemli bir yıl olmuştur.

Türkiye’nin son yıllardaki yapıcı ve iş birliği odaklı Kırgızistan politikası 2021’de iki ülke arasındaki ilişkilerde önemli gelişmelerin yaşanmasına katkı sunmuştur. Yılın ilk çeyreğinde Dışışleri Bakanı Çavuşoğlu Kırgızistan’ı ziyaret etmiş ve mevkidaşı Ruslan Kazakbayev ile görüşerek ülkeler arasındaki stratejik iş birliği çerçevesindeki güncel konuları ele almıştır. Ziyaret esnasında Kırgızistan Cumhurbaşkanı Sadır Caparov tarafından da kabul edilen Dışışleri Bakanı Çavuşoğlu’na, Kırgızistan cumhurbaşkanı koronavirüs salgınıyla mücadele kapsamında Türkiye’nin gön-

¹⁰ Bahtiyar Abdülkerimov, “Dışışleri Bakanı Çavuşoğlu: Özbekistan’ın Reform Sürecine Desteğimiz Devam Edecek”, Anadolu Ajansı, 9 Mart 2021.

¹¹ “Özbekistan Cumhurbaşkanı Mirziyoyev, İlk Yurt Dışı Ziyaretinde Türkiye’ye Geliyor”, *Habertürk*, 11 Kasım 2021.

derdiği yardımlarından dolayı teşekkür etmiştir.¹² Ayrıca Ruslan Kazakbayev de “Kırgızistan’da cumhurbaşkanlığı seçimleri ve yeni cumhurbaşkanının yemin etmesinden sonra gelişen yeni dönemde Kırgızistan’ı ziyaret eden ilk konuk dışişleri bakanı”¹³ olduğunu belirterek Dışişleri Bakanı Çavuşoğlu’na teşekkür etmiştir.

Türkiye’nin Kırgızistan ile gelişmekte olan ilişkileri 2021’de önemli bir ivme kaydetmiştir. Aynı zamanda Kırgızistan cumhurbaşkanının bir yıl içinde iki kez Türkiye’yi ziyaret etmesi bu ilişkilere verdiği önemin göstergelerindendir. Cumhurbaşkanı Erdoğan Ocak 2021’de Kırgızistan’da cumhurbaşkanı seçilen Sadır Caparov’u tebrik etmiştir. Kutlama mesajına cevaben Caparov Cumhurbaşkanı Erdoğan’a şu şekilde teşekkür etmiştir:

Türkiye Cumhuriyeti ile ilişkilerin genişletilmesini en üst düzeye çıkarma arzumu özellikle vurgulamak istiyorum. Çünkü Türkiye’ye yönelik dış politikamız sürekli ve sabittir. Türkiye, Kırgızistan’ın sadece stratejik bir ortağı değil sınırlarının ötesinde bir kardeş ülkedir. Bu fırsatı değerlendirerek ülkelerimiz arasındaki mevcut ilişkilerin her alanda gelişiyeğine ve güçleneceğine olan inancımı ifade etmek istiyorum.¹⁴

2021’de seçimlerden galip çıkan Kırgızistan Cumhurbaşkanı Sadır Caparov 9-11 Haziran arasında Türkiye’ye resmi bir ziyaret gerçekleştirmiştir. 9 Haziran 2021’de gerçekleştirilen Kırgızistan-Türkiye Stratejik İşbirliği Yüksek Kurulu 5. Toplantısı’nda Cumhurbaşkanı Erdoğan ile bir araya gelen Caparov Türk Konseyi çerçevesinde ikili ve çok yönlü iş birliğinin yanı sıra güncel konuları da ele almıştır.

¹² Nazrin Alızada “Yeniden Asya Girişimi’nin Yansıması: Çavuşoğlu’nun Orta Asya Ziyaretleri”, Ankasam, 11 Mart 2021, https://www.ankasam.org/yeniden-asya-girisiminin-yansimasi-cavusoglundun-orta-asya-ziyaretleri/#_edn6, (Erişim tarihi: 10 Kasım 2021).

¹³ Nazir Aliyev Tayfur, “Kırgızistan Dışişleri Bakanı Kazakbayev: Kırgızistan ile Türkiye Dili Bir Dini Bir İki Kardeş Ülkedir”, Anadolu Ajansı, 10 Mart 2021.

¹⁴ “Садыр Жапаров Намерен Расширить Отношения С Турцией (Sadır Caparov Türkiye ile İlişkileri Genişletmeyi Planlıyor)”, Vesti.Kg, 12 Ocak 2021, <https://vesti.kg/politika/item/80753-sadyr-zhparov-nameren-rasshirit-otnosheniya-s-turtsiej.html>, (Erişim tarihi: 14 Kasım 2021).

Liderler toplantıda çeşitli alanlarda altı anlaşmanın yanı sıra “Türkiye Cumhuriyeti ile Kırgız Cumhuriyeti Arasında Yüksek Düzeyde Stratejik İşbirliği Konseyi 5. Toplantısı Sonuçlarına İlişkin Ortak Bildiri”yi de imzalamıştır.¹⁵ Kırgızistan cumhurbaşkanının ikinci Türkiye ziyareti ise Türk Konseyi Devlet Başkanları 8. Zirvesi kapsamında 11-12 Kasım arasında gerçekleşmiştir.¹⁶ 2021’de iki ülke arasındaki ilişkilerin yoğunluğu göz önüne alındığında Türkiye’nin Yeniden Asya vizyonunun Kırgızistan’da belirgin şekilde karşılık bulduğunu söylemek mümkündür. Ayrıca tüm üst düzey görüşmeler esnasında yapılan kardeşlik vurgusu da bu vizyonun ayrı bir boyutudur.

2021, Türkiye’nin Türkmenistan ile ilişkilerinde de önemli gelişmelerin yaşandığı bir yıl olmuştur. Nitekim liderler düzeyinde gerçekleşen karşılıklı ziyaretler bu stratejik önemin bir kanıtı niteliğindedir. Dışişleri Bakanı Çavuşoğlu’nun Mart 2021’deki Orta Asya ziyaretleri kapsamındaki ilk durağı Türkmenistan olmuştur. Burada Türkmenistan Cumhurbaşkanı Gurbangulu Berdimuhamedov tarafından kabul edilen Bakan Çavuşoğlu’nun aynı gün Türkmenistan Bakanlar Kurulu Başkan Yardımcısı ve Dışişleri Bakanı Raşid Meredov’la görüşmesinde ise enerji ve ulaşım alanlarındaki yeni iş birliği olanakları tartışılmıştır. Bakan Çavuşoğlu bu görüşmeler sonrasında yaptığı açıklamada şu değerlendirmede bulunmuştur:

İlişkilerimiz mükemmel. İki kardeş ülkeyiz ama siyasi ilişkilerimizin mükemmel olması yetmez. Enerji, ekonomik ilişkiler, ulaştırma ve lojistik gibi diğer önemli konularda iki ülke arasında ve bölgesel ülkeler arasında iş birliği potansiyeli var. Bunları hayata geçirmek için daha yoğun çalışacağız.¹⁷

¹⁵ “Cumhurbaşkanı Erdoğan: Omuz Omuzla Vererek FETÖ Tehdidinin Üstesinden Geleceğiz”, TRT Haber, 9 Haziran 2021.

¹⁶ “Türk Konseyi Devlet Başkanları 8. Zirvesi Başladı”, T.C. Cumhurbaşkanlığı, 12 Kasım 2021, <https://www.tccb.gov.tr/haberler/410/133462/turk-konseyi-devlet-baslanlari-8-zirvesi-basladi>, (Erişim tarihi: 15 Kasım 2021).

¹⁷ Muhammet Tarhan, “Dışişleri Bakanı Çavuşoğlu: Türkmenistan’la Enerji, Ekonomik, Ulaştırma ve Lojistik Gibi Konuları Hayata Geçireceğiz”, Anadolu Ajansı, 6 Mart 2021.

Aslında Çavuşoğlu'nun bu değerlendirmesi iki ülke arasındaki ilişkilerin boyutunu kavramak açısından yeterlidir. Nitekim liderler düzeyinde gerçekleştirilen görüşmelerde de bu konuda önemli adımlar atılmıştır.

Türkiye ile Türkmenistan arasında liderler düzeyindeki ilk ziyaret 12 Kasım 2021'de Türk Konseyi Devlet Başkanları 8. Zirvesi kapsamında İstanbul'da gerçekleşmiştir.¹⁸ Türk Dili Konuşan Ülkeler İşbirliği Konseyi'nin 8. Zirvesi kapsamında Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın ev sahipliğinde Demokrasi ve Özgürlükler Adası'nda düzenlenen zirve öncesinde Cumhurbaşkanı Erdoğan ve Türkmenistan Devlet Başkanı Gurbangulu Berdimuhamedov baş başa görüşme gerçekleştirmiştir.¹⁹ Ardından on beş gün sonra Cumhurbaşkanı Erdoğan tarafından Türkmenistan'a iade-i ziyaret yapılmıştır. Cumhurbaşkanı Erdoğan 27 Kasım 2021'de Ekonomik İşbirliği Teşkilatı Zirvesi kapsamında Türkmenistan'ı ziyaret etmiş ve burada çok önemli adımlar atılmıştır. Bu ziyaret esnasında iki liderin huzurunda ülkeler arasında sekiz anlaşma ile dokuz maddeden oluşan ortak bildiri imzalanmıştır. Liderler ayrıca Türkiye ile Türkmenistan arasındaki verimli ve karşılıklı yarara dayalı iş birliğinin iki ülkenin halklarının uzun vadeli çıkarlarına olduğu kadar hem küresel hem de bölgesel barış, istikrar ve güvenliğin sağlanmasına hizmet ettiğine inandıklarını beyan etmiştir.²⁰ Türkmenistan cumhurbaşkanı görüşmeler sonrasında yaptığı açıklamada Türkiye ile ilişkilerin geliştirilmesi konusunda Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın özel çabasından takdirle söz etmiştir:

¹⁸ "Cumhurbaşkanı Erdoğan, Türkmenistan Devlet Başkanı Berdimuhamedov ile Bir Araya Geldi", T.C. Cumhurbaşkanlığı, 12 Kasım 2021, <https://www.tccb.gov.tr/haberler/410/133458/cumhurbaskani-erdogan-turkmenistan-devlet-baskani-berdimuhamedov-ile-bir-araya-geldi>, (Erişim tarihi: 18 Kasım 2021).

¹⁹ "Cumhurbaşkanı Erdoğan, Türkmenistan Devlet Başkanı Berdimuhamedov ile Görüştü", *Hürriyet*, 12 Kasım 2021.

²⁰ "Türkiye ile Türkmenistan Arasında 8 Anlaşma ile Ortak Bildiri İmzalandı", TRT Haber, 27 Kasım 2021.

Türkiye Cumhuriyeti cumhurbaşkanı sevgili kardeşim Recep Tayyip Erdoğan'ın ikili ilişkilerin gelişmesine kişisel katkısını vurgulamak isterim. Konuştuğumuz zaman, onun Türkmenistan'a karşı özel tavrını, iş birliğini her zaman hissediyorum.²¹

Türkiye'nin Tacikistan ile ilişkileri diğer Orta Asya ülkeleri ile hızla gelişen ilişkilerden negatif olarak ayrışsa da 2021'de iki ülke arasında önemli gelişmelerin yaşandığı görülmektedir. Türkiye Sanayi ve Teknoloji Bakanı Mustafa Varank 11-13 Ekim 2021 arasında Tacikistan-Türkiye Karma Ekonomik Komisyonu (KEK) kapsamında Tacikistan'a resmi ziyarette bulunmuştur. Toplantı sonrasında Tacikistan'ın Ankara Büyükelçisi Aşrafcon Gulov Türkiye'nin desteğini hissettiklerini vurgulamıştır. Gulov aynı zamanda Bakan Varank'ın KEK toplantısı kapsamında yaptığı Tacikistan ziyaretinde Başbakan Kohir Rasulzoda ile de verimli bir toplantı gerçekleştirdiğini dile getirmiştir.²² Türkiye'nin Tacikistan politikasına yönelik 2021'de aldığı önemli bir karar da bu ülkeye uygulanan vize rejimiyle ilgilidir. 16 Aralık 2021'de Konya'da düzenlenen Türkiye-Tacikistan İş Forumu'nda konuşan Bakan Varank Ocak 2022'den itibaren Tacikistan'a vize kısıtlamasının kalkacağını duyurmuştur.²³

2021, Türkiye'nin Afganistan politikası açısından yoğun diplomasi trafiğinin yaşandığı bir yıl olmuştur. Bu yılda Afganistan'ın kendi içinde de önemli gelişmeler yaşanmıştır. 29 Şubat 2020'de Amerika Birleşik Devletleri (ABD) yönetimi Doha'da Taliban ile yaptığı anlaşma kapsamında 1 Mayıs 2021 itibarıyla tüm askerlerini Afganistan'dan çekmeyi taahhüt etmiştir. Ancak 20 Ocak 2021'de

²¹ "Türkiye-Türkmenistan İlişkileri Gün Geçtikçe Geliyor", TRT Haber, 27 Kasım 2021.

²² "Tacikistan-Türkiye 11. KEK Toplantısı'nın Yansımaları Başkent Ankara'da Ele Alındı", TRT Avaz, 18 Kasım 2021.

²³ "Bakan Varank: Ocak Ayından İtibaren Tacikistan'a Vize Kısıtlaması Kalkıyor", TRT Haber, 16 Aralık 2021.

ABD başkanı olarak görevi devralan Joe Biden çekilmenin 1 Mayıs'a yetişmeyeceğini duyurmuş ve bu tarihi 11 Eylül'ün yıl dönümüne ertelediğini açıklamıştır. 15 Ağustos 2021'de Afganistan Cumhurbaşkanı Eşref Gani'nin ülkeyi terk etmesiyle birlikte başkent Kabil'i kuşatan Taliban kenti çatışmasız şekilde kontrol altına almıştır.²⁴ Bunun üzerine ABD yirmi yıl önce girdiği Afganistan'dan 31 Ağustos 2021 itibarıyla çekilmiştir. ABD Merkez Kuvvetler Komutanı Orgeneral Kenneth McKenzie de Amerikan güçlerinin Afganistan'dan çekilme sürecinin tamamlandığını şu sözlerle açıklamıştır:

Amerikan vatandaşlarını ve savunmasız Afganları tahliye etmeye yönelik askeri misyonun sonunda Afganistan'dan çekilmemizin tamamlandığını duyurmak için buradayım. Son C-17 uçağı 30 Ağustos'ta ABD Doğu Yakası saatiyle 15.29'da Kabil Hamid Karzai Uluslararası Havalimanı'ndan havalandı ve ülkede kalan son insanlı uçaklar şu anda Afganistan'ın üzerindeki hava sahasından çekiliyor.

McKenzie aynı zamanda bu çekilmenin hem tahliyenin askeri bileşeninin sonu hem de 11 Eylül 2001'den kısa bir süre sonra Afganistan'da başlayan yaklaşık yirmi yıllık misyonun sonu anlamına geldiğini vurgulamıştır.²⁵

ABD'nin Afganistan'dan çekilme sürecinde Washington ile Ankara arasında Afganistan'daki Hamid Karzai Havalimanı'nın güvenliğinin Türkiye'nin üstlenmesi konusu Temmuz 2021'de gündeme gelmiştir. Ancak 15 Ağustos 2021'de Taliban'ın Kabil'de kontrolü ele geçirmesinden hemen sonra bazı uluslararası medya kuruluşları Türkiye'nin Hamid Karzai Havalimanı'nı devralma planlarından vazgeçtiğini²⁶ iddia etse de bu konuda resmi herhangi bir açıklama yapılmamıştır. İddialar özelinde konuya yönelik açıklama ya-

²⁴ "Son ABD Askeri de Afganistan'dan Çekildi", TRT Haber, 31 Ağustos 2021.

²⁵ "US Completes Afghanistan Withdrawal as Final Flight Leaves Kabul", Aljazeera, 31 Ağustos 2021.

²⁶ Orhan Coskun, "Turkey Drops Kabul Airport Plans But will Assist If Taliban Ask -Sources", Reuters, 16 Ağustos 2021.

pan Dışışleri Bakanı Çavuşoğlu “Bunu söylemek için erken çünkü Őimdi yeni Şartlar oluştu” ifadelerini kullanmıştır.²⁷ Çavuşoğlu’nun açıklaması Türkiye’nin duruma temkinli yaklaşımının bir göstergesidir. Diğer yandan Çavuşoğlu açıklamalarının devamında Taliban ile görüşmenin de sinyallerini vermiştir:

Amerika oturuyor, Taliban ile anlaşma imzalıyor, onda sorun yok. Biz görüştüğümüz zaman sorun var. Kendi menfaatlerimiz için herkesle görüşmek lazım. Bu onları benimsediğimiz, onların yönetimini ya da ideolojisini benimsediğimiz anlamına gelmez. Çin, Rusya, İnan, Taliban ile görüşüyor. Herkes pragmatik davranıyor. Bunlar normal Őeyler.²⁸

Türkiye yürüttüğü “girişimci ve insani” dış politika vizyonuna bağlı kalmış ve Taliban yetkilileri ile görüşmüştür. Bu bağlamda Taliban’ın kurduğu Afganistan geçici hükümetinde dışışleri bakan vekili olarak görev alan Emirhan Muttaki 13 Ekim 2021’de Doha’da ABD başta olmak üzere farklı ülke temsilcileriyle görüştükten sonra Türkiye’ye gelme isteğinde bulunmuştur. Türkiye Taliban’ın görüşme isteğini kabul etmiş ve Emirhan Muttaki’nin yanı sıra farklı bakanlıklardan bakan vekili ve bakan yardımcısı vekillerinin de bulunduğu heyet 14 Ekim 2021’de Ankara’da Dışışleri Bakanı Çavuşoğlu tarafından kabul edilmiştir.²⁹ Heyetle görüşmede terörle mücadele ve Afgan göçmen konuları ile beraber Türkiye’nin Afganistan’a verdiği destek de ele alınmıştır. Dışışleri Bakanı Çavuşoğlu görüşme sonrasında yaptĐı açıklamada Afgan heyetin özellikle insani yardımlar ve oradaki yatırımların devam etmesi konusunda ricalarını ilettilerini belirtmiştir. Çavuşoğlu

²⁷ Fuat Kabakçı, “Dışışleri Bakanı Çavuşoğlu: Kabil Havaalanıyla İlgili Yeni Şartlar Oluştu, Durumu Değerlendiriyoruz”, Anadolu Ajansı, 18 AĞustos 2021.

²⁸ Kabakçı, “Dışışleri Bakanı Çavuşoğlu: Kabil Havaalanıyla İlgili Yeni Şartlar Oluştu, Durumu Değerlendiriyoruz”.

²⁹ Ali İhsan am, “Dışışleri Bakanı Çavuşoğlu: Taliban, zellikle İnsani Yardımlar ile Yatırımların Devam Etmesi Konusunda Ricada Bulundu”, Anadolu Ajansı, 14 Ekim 2021.

heyetten Afganistan'daki son duruma ilişkin bilgi aldıklarını vurgulayarak şu ifadeleri kullanmıştır:

Bu bilgileri aldıktan sonra Türkiye olarak kardeşçe düşüncelerimizi paylaştık. Biz bugüne kadar uluslararası topluma şu andaki Taliban yönetimi ile angajmana girmenin önemini anlatıyorduk ve şu anda uluslararası toplum tarafı tarafsız zaten bu pozisyonda.³⁰

Dışişleri bakanının bu yorumu uluslararası toplumun Taliban'a yönelik tutumunun Türkiye'nin çizgisine geldiğini göstermesi bakımından önemlidir. Nitekim her fırsatta diyalog kapısını açık tutan Türkiye'nin yaklaşımı sivil Afgan halkının sorunlarının çözümü konusunda umut vermektedir. Bu bağlamda Türkiye'nin Afganistan ile ilişkileri 2021'de yoğun diplomasi trafiği ışığında şekillenmiştir.

Türkiye'nin son yıllarda Orta Asya'da ikili ilişkilerine önem verdiği diğer bir ülke olan Pakistan ile ilişkileri 2021'de de gelişimini sürdürmüştür. Bir önceki yıl Türkiye-Pakistan ilişkileri çoğunlukla Ankara'nın üçüncü taraflarla da ilişkilerine eklenmiş şekilde seyretmiştir. Nitekim Türkiye'nin Afganistan ve Azerbaycan ile ilişkilerinde üçüncü taraf olarak sıklıkla gündeme gelen Pakistan, Ankara'nın bu ülkeler ile ilişkilerinde önemli bir role sahip olmuştur. Türkiye'nin Pakistan ile ilişkilerinin hızla gelişmesinin diğer ülkeler tarafından pek kabul görmediği açıktır. Nitekim 2021'de bu konuda propaganda amaçlı bazı medya unsurları tarafından gündeme getirilen iddialar bu savı desteklemektedir. Örneğin Ocak 2021'de Hint medyası Türkiye'nin Pakistan'dan nükleer silah ve nükleer başlıklı füze teknolojisi transfer etmek istediğini ve Pakistanlı bilim insanlarının bu yönde bir çaba içerisinde olduğunu iddia etmiştir.³¹ Ancak İslamabad bunun Hin-

³⁰ Çam, "Dışişleri Bakanı Çavuşoğlu: Taliban, Özellikle İnsani Yardımlar ile Yatırımların Devam Etmesi Konusunda Ricada Bulundu".

³¹ Manish Shukla, "Turkey-Pakistan in Top-Level Discussion Over Nuclear Weapon Program", Zeenews, 2 Ocak 2021.

distan'ın “kara propagandası” olduğunu açıklayarak iddiaları yalanlamıŐtır.³² Diğer yandan bazı medya kuruluşları da Türkiye ile Pakistan arasındaki ilişkilerin Afganistan meselesi dolayısıyla kötüleŐtiĐini iddia etmiştir.³³ İŐlamabad bu iddiaları da yalanlamıŐtır. Pakistan'ın Ankara Büyükelçiliği kaynakları tarafından yapılan açıklamada her iki ülkenin de çeşitli konularda yakın iş birliğine devam ettiği belirtilmiştir:

İlişkiler, çeşitli alanlardaki iş birliği ve artan ikili etkileşim sayesinde son zamanlarda yeni zirvelere ulaştı. İki ülkenin liderleri birbirleriyle düzenli olarak iletişim kuruyor. Her iki ülke de ortak bölgesel hedefleri paylaŐıyor ve Afganistan da dahil olmak üzere çeşitli konularda yakın iş birliğine devam ediyor. Afganistan'da barış ve istikrarı desteklemek, ortak bir uluslararası sorumluluktur ve Afganistan'daki herhangi bir insani felaketi önlemek için sürekli uluslararası angajman hayati önem taşımaktadır.³⁴

Bu iddiaların iki temel sebebinin olduğu söylenebilir. İlki 2021'de Türkiye ile Pakistan arasında askeri alanda yapılan iş birliğidir. İkinisi ise ekonomik ilişkilerinin 2021'de kaydettiği olağanüstü geliŐimdir.

11 AĞustos 2021'de Milli Savunma Bakanı Hulusi Akar Pakistan'ı ziyaret etmiş, buradaki temasları sırasında Pakistan Savunma retim Bakanı Zobaida Jalal ile Parlamento binasındaki makamında bir araya gelmiştir.³⁵ Milli Savunma Bakanı Akar, Pakistanlı mevkidaşı ile görüşmesinde savunma sanayii alanında iki ülke arasındaki iş birliği düzeyinden memnuniyet duyduğunu dile getirerek

³² “Türkiye'nin Nükleer Silah Alacağı İddia EdilmiŐti! Pakistan'dan Türkiye Açıklaması”, *Yeni Akit*, 5 Ocak 2021.

³³ Turan Salcı, “Pakistan Büyükelçiliği: Türkiye ve Pakistan Yakın İŞbirliğine Devam Ediyor”, *Sputnik Türkiye*, 24 Kasım 2021.

³⁴ Salcı, “Pakistan Büyükelçiliği: Türkiye ve Pakistan Yakın İŞbirliğine Devam Ediyor”.

³⁵ “Milli Savunma Bakanı Hulusi Akar, Pakistan Ziyareti Sırasında Savunma retim Bakanı Zobaida Jalal ile Bir Araya Geldi”, T.C. Savunma Bakanlığı, 8 AĞustos 2021, <https://www.msb.gov.tr/SlaytHaber/1182021-42862>, (Erişim tarihi: 1 Aralık 2021).

ikili ilişkilerin geliştirilmesinin önemini vurgulamıştır. Bakan Akar, İslamabad’da Pakistan Başbakanı İmran Han ile de bir araya gelmiş ve taraflar ikili konular, bölgesel savunma ve güvenlik alanında iş birliği konularını görüşmüştür.³⁶ Türkiye’nin Pakistan ile ilişkilerinin gelişiminin askeri alandaki yansımalarından biri de küresel ve bölgesel aktörlerin dikkatlerinin Kafkasya bölgesine yoğunlaşmasını sağlayan “Üç Kardeş-2021” tatbikatıdır. Türkiye, Azerbaycan ve Pakistan özel kuvvetlerinin 12-20 Eylül 2021 arasında Bakü’de gerçekleştirdiği tatbikat³⁷ Türkiye’nin Pakistan ile iş birliği alanını diğer bölgelere yayması açısından da önemlidir. Öte yandan Türkiye-Pakistan ilişkilerinin 2021’de yoğunlaştığı diğer alan olarak da ekonomik ilişkiler karşımıza çıkmaktadır.

EKONOMİK İLİŞKİLER

Türkiye’nin 2021’de Orta Asya politikasının önemli bir boyutunu ekonomik ilişkiler teşkil etmektedir. 2021’de Türkiye, Orta Asya ülkeleri ile ilişkilerinde ekonomiye özel önem vermiş ve bunu istatistiklere de yansıtmıştır. 2020’deki aşılama ve diğer sağlık önlemlerinin neticesinde pandeminin seyrinin yavaşlaması 2021’de ekonomik ilişkilerde pozitif sonuçlar doğurmuştur. Salgın neticesinde küresel tedarik zincirinde yaşanan aksaklıktan en düşük düzeyde etkilenen Türkiye bu süreçte üretim ve ihracatına devam etmiştir. Bu bağlamda 2021 boyunca Türkiye’nin Orta Asya ülkeleri ile hızla gelişmekte olan ilişkilerinin de ekonomi üzerinde olumlu payı olmuştur.

³⁶ “Akar, Pakistanlı Yetkililerle Güvenlik Alanında İş Birliği Konusunu Görüştü”, T.C. İletişim Başkanlığı, 12 Ağustos 2021, https://www.iletisim.gov.tr/turkce/dis_basinda_turkiye/detay/akar-pakistanli-yetkililerle-guvenlik-is-birligi-konusunu-gorustu, (Erişim tarihi: 3 Aralık 2021).

³⁷ Özge Eletek, “Türkiye-Azerbaycan-Pakistan’dan Gövde Gösterisi: Üç Kardeş-2021 Tatbikatı”, Ankasam, 24 Eylül 2021, <https://www.ankasam.org/turkiye-azerbaycan-pakistan-govde-gosterisi-uc-kardes-2021-tatbikati>, (Erişim tarihi: 6 Aralık 2021).

TABLO 1. TÜRKİYE’NİN ORTA ASYA ÜLKELERİ VE PAKİSTAN İLE İHRACAT RAKAMLARI (2016-2021, MİLYON DOLAR)

	KAZAKİSTAN	ÖZBEKİSTAN	KIRGIZİSTAN	TÜRKMENİSTAN	TACİKİSTAN	AFGANİSTAN	PAKİSTAN
2016	624	533	309	1.241	152	146	347
2017	746	680	344	1.038	156	172	352
2018	695	951	377	467	177	145	462
2019	900	1.232	442	745	157	156	550
2020	986	1.154	418	787	174	208	620
2021*	1.181	1.694	663	917	234	233	672

Kaynak: TÜİK verilerine göre hazırlanmıştır.

*Aralık verileri dahil değildir.

2021’de Türkiye-Kazakistan ekonomik ilişkilerinin seyri bir önceki yıl pandemi nedeniyle yaşanan kısmi gerilemenin etkisinden kurtularak olumlu yönde ilerlemiştir. 2021’in ilk yarısında Türkiye’nin Kazakistan’daki doğrudan yabancı yatırımları 2020’ye göre yaklaşık yüzde 80 artarak 388,7 milyon dolara ulaşmıştır.³⁸ Türkiye 2021’de Kazakistan’ın en önemli beşinci ticari ortağı konumuna yükselmiştir. Kazakistan’ın Ankara Büyükelçisi Saparbekuly, ülkesinin 30. bağımsızlık yılı dolayısıyla 16 Aralık 2021’de Ankara’da yapılan kutlama töreninde yaptığı açıklamada 2021’in ilk on ayında Türkiye’nin Kazakistan’ın en büyük beşinci ticari ortağı olduğunu, Kazakistan’da 3 bin 600 Türk şirketi bulunduğunu, Türk müteahhitlik firmalarının 27 milyon dolarlık iş üstlendiğini, Türk müteahhitlerin dünyada en çok iş yaptığı beşinci ülkenin de Kazakistan olduğunu ve Türk yatırımlarının Kazakistan’da üç yıldır üst üste rekor kırdığını ifade etmiştir.³⁹ Nitekim Tablo 1’deki istatistiklerden de görüldüğü üzere Aralık hesaba katılmadığı takdirde bile 2021’de

³⁸ “Kazakistan’da Ekonomik Gelişmeler”, Ankasam, 8 Ağustos 2021, <https://www.ankasam.org/kazakistandan-ekonomik-gelismeler>, (Erişim tarihi: 7 Aralık 2021).

³⁹ “Kazakistan’ın 30. Bağımsızlık Yılı Ankara’da Kutlandı”, TRT Avaz, 16 Aralık 2021.

Türkiye'nin Kazakistan'a olan ihracatında bir önceki yıla kıyasla yaklaşık yüzde 20'lik artış söz konusudur. Bu sonuç aynı zamanda Türkiye'nin 2021'de izlediği ihracat odaklı ekonomi politikasının da bir ürünüdür.

Türkiye'nin Orta Asya ülkeleri ile ekonomik ilişkilerinde olağanüstü gelişim kaydettiği bir diğer ülke de Özbekistan'dır. 28 Haziran 2021'de iki ülke arasında Taşkent'te Karma Ekonomik Komisyon 6. Toplantısı gerçekleşmiştir. Bu kapsamda Karma Ekonomik Komisyonu Eş Başkanı Cumhurbaşkanı Yardımcısı Fuat Oktay Özbekistan'ı ziyaret ederek Özbekistan Başbakan Yardımcısı Serdar Umurzakov ile görüşmüştür. Cumhurbaşkanı yardımcısı Aşkabat'ta yaptığı açıklamada küresel salgına rağmen Türkiye ile Özbekistan arasındaki ticaret hacminin 2021'in ilk beş ayında bir önceki yıla göre yüzde 93 artış gösterdiğini ve hedeflerinin bu ivmenin yıl sonuna kadar devam ederek 2023 hedefine bir an önce ulaşması olduğunu vurgulamıştır. İki ülke arasındaki ekonomik ilişkilerin belirlenen hedeflere ulaşmasında önemli misyona sahip olan Karma Ekonomik Komisyonu Eş Başkanı Oktay, aynı zamanda Türk sermayeli firma sayısının yabancı şirketler sıralamasında ilk üçte yer aldığını ve Türk şirketlerinin Özbekistan'da yeni kurulan yabancı sermayeli şirketler sıralamasında 2020'de ve 2021'in ilk yarısında birinci sırada olduğunu ifade etmiştir.⁴⁰

Cumhurbaşkanı Yardımcısı Oktay'ın kastettiği Türkiye ile Özbekistan arasındaki ticaret hacmi konusundaki 2023 hedefi, Cumhurbaşkanı Erdoğan tarafından Özbekistan Cumhurbaşkanı Şevket Mirziyoyev'in Nisan 2018'deki Türkiye ziyareti esnasında ilan edilmiştir.⁴¹ Nitekim Tablo 1 ve 2'deki veriler incelendiğinde (Aralık'ın hesaba katılmadığında) 2021 istatistiklerinde iki ülke

⁴⁰ "Özbekistan'la Ticaret Hedefi 5 Milyar Dolar", *Habertürk*, 28 Haziran 2021.

⁴¹ "Cumhurbaşkanı Erdoğan: Ticaret Hacmini 5 Milyar Dolara Çıkartacağız", *Anadolu Ajansı*, 30 Nisan 2018.

arasındaki ticaret hacminin 3 milyar 340 milyon dolar olduğu görölmektedir. Bu doğrultuda Türkiye ile Özbekistan arasındaki 5 milyar dolarlık ticaret hacmi hedefinin 2023'te rahatlıkla gerçekleşeceği öngörülebilir.

TABLO 2. TÜRKİYE'NİN ORTA ASYA ÜLKELERİ VE PAKİSTAN İLE İTHALAT RAKAMLARI (2016-2021, MİLYON DOLAR)							
	KAZAKİSTAN	ÖZBEKİSTAN	KIRGIZİSTAN	TÜRKMENİSTAN	TACİKİSTAN	AFGANİSTAN	PAKİSTAN
2016	1.132	723	132	512	160	15	274
2017	1.494	838	155	487	224	22	350
2018	1.602	870	64	380	265	12	331
2019	1.404	1.140	77	345	198	24	306
2020	1.181	970	91	319	149	27	269
2021*	1.455	1.646	73	617	175	29	282

Kaynak: TÜİK verilerine göre hazırlanmıştır.

*Aralık verileri dahil değildir.

Türkiye'nin Kırgızistan ile ilişkilerinde ise son yıllarda ihracatın ön planda olduğu görölmektedir. Nitekim bu geleneksel eğilim 2021'de de aynen devam etmiştir. Tablo 1 ve 2'deki ihracat ve ithalat verileri karşılaştırıldığında bu yargının ne kadar isabetli olduğu görölmektedir. Türkiye'nin Kırgızistan'dan ithalatı yılın ilk on bir ayında ihracatının yaklaşık yüzde 11'ine tekabül etmektedir. 2021'de Türkiye, Kırgızistan ile ekonomik ilişkilerin gelişimine daha fazla önem vermiştir. Kırgızistan Cumhurbaşkanı Sadır Caparov'un yıl içerisinde Ankara'ya gerçekleştirdiği iki ziyaretten ilki ağırlıklı olarak ekonomik ilişkiler ışığında şekillenmiştir. Kırgızistan cumhurbaşkanının Haziran'daki ilk ziyaretinde iş birliğini güçlendirecek anlaşmalara imza atılmış ve iş forumu düzenlenmiştir. Kırgızistan cumhurbaşkanı 10 Haziran 2021'de Türkiye Odalar ve Borsalar Birliğine (TOBB) gerçekleştirdiği ziyaret esnasında iş insanlarına yönelik yaptığı konuşmasında şu ifadelere yer vermiştir:

Kırgızistan ve Türkiye iş dünyası arasındaki iş birliği köprüsünü güçlendirmek ve bunun için her türlü çabayı göstermek için hazırır.⁴²

Kırgız Cumhuriyeti Ulusal İstatistik Komitesi verilerine göre Türkiye'nin 2019'da Kırgızistan'a doğrudan yatırımları 94,5 milyon dolar iken bu tutar 2021'in ilk yarısında 62 milyon doları aşmıştır.⁴³ Öte yandan Kırgızistan Dışişleri Bakanı Ruslan Kazakbayev, Türkiye-Kırgızistan İş Adamları, Kültür, Dayanışma ve Dostluk Derneği'nin (TÜKİD) kuruluşunun birinci yıl dönümü dolayısıyla başkent Bişkek'te düzenlenen kutlama programında Türk yatırımcıları Kırgızistan'a davet etmiştir. Dışişleri Bakanı Kazakbayev konuşmasında şu ifadeleri kullanmıştır:

Biz daima yeni iş adamları kabul etmeye hazırız ve kendilerine açığız. Dışişleri bakanı bütün sorunları çözemez. Ama biz Bakanlık ekibimizle sizinle olmaya ve sizlere destek olmaya, karşılaştığınız sorunlarla yirmi dört saat ilgilenmeye hazırız. Biz elimizi taşın altına birlikte koyacağız. Yeter ki birlikte çalışalım.⁴⁴

Türkiye ile Türkmenistan arasında 2021'de yaşanan pozitif siyasi gelişmeler, liderler düzeyinde karşılıklı ziyaret ve her seferinde güçlü iş birliği vurgusu ekonomik ilişkilerin gelişimine de önemli katkıda bulunmuştur. Nitekim söz konusu vurgunun ihracat ve ithalat tablolarına da belirgin şekilde yansıdığı söylenebilir. Aralık verileri hesaba katılmadan Türkiye'nin Türkmenistan'a ihracatında bir önceki yıla göre 2021'de yüzde 14 artış yaşanmışken ithalatta ise bu oran yüzde 48'e tekabül etmektedir. Cumhurbaşkanı Erdo-

⁴² "Cumhurbaşkanı Sadır Caparov: Kırgızistan ile Türkiye'nin İş Dünyası Alanında İş Birliği Köprüsünü Güçlendirmek İstiyoruz", Kırgız Cumhuriyeti Ankara Büyükelçiliği, <https://mfa.gov.kg/tr/dm/posolstvo-kyrgyzskoy-respubliki-v-tureckoy-respublike/Menu---Foreign-/novosti/News-and-Events/-60c2238e4c0d6#>, (Erişim tarihi: 25 Aralık 2021).

⁴³ "Kırgızistan'ın Bağımsızlığının 30. 2021'de: Tanrı Dağları'ndan Toroslara Kardeşlik Köprüsü", *Aydınlık*, 28 Aralık 2021.

⁴⁴ "Kırgızistan'dan Türk İş İnsanlarına Çağrı: Karşılaştığınız Sorunlarla 24 Saat İlgilenmeye Hazırız", Sputnik Türkiye, 22 Aralık 2021.

Đan'ın 27 Kasım 2021'deki Türkmenistan ziyareti esnasında yaptığı “Türkmenistan ile ticaret hacmimizi ilk planda 5 milyar dolara çıkartmak üzere gerekli adımları atmak konusunda kararlıyız”⁴⁵ açıklaması da bu ilişkiye verdiği önemin göstergelerindedir.

Türkiye'nin Tacikistan ile ekonomik ilişkileri 2021'de olumlu seyretmiştir. Ayrıca 11-13 Ekim arasında Duőanbe'de Türkiye-Tacikistan 11. Dönem Karma Ekonomik Komisyonu (KEK) Toplantısı gerçekleştirilmiştir. Toplantıya üst düzey katılım sağlayan Türkiye, Tacikistan ile ilişkilerini ekonomi alanında da geliştirmeyi hedeflemiştir. Sanayi ve Teknoloji Bakanı Mustafa Varank'ın Tacikistanlı mevkidaşı Sherali Kabir ile beraber katıldığı toplantıda iki ölke arasında KOBİ'ler ve girişimcilik alanında bilgi ve tecrübe paylaşımı yapılması konusunda mutabakat zaptı imzalanmıştır.⁴⁶

Türkiye'nin Afganistan ile ekonomik ilişkilerine gelince 2021'de ikili ilişkiler ağırlıklı olarak siyasi düzlemde şekillenmesine rağmen ticari ilişkilerin tamamen göz ardı edilmediği görölmektedir. Nitekim Tablo 1 ve 2'deki verilere dayanarak ekonomik ilişkilerde herhangi bir durgunluk ya da gerilemenin söz konusu olmadığı söylenebilir.

Türkiye-Pakistan ilişkilerinin son yıllarda geldiği aşamanın birçok küresel ve bölgesel güç tarafından olumlu karşılanmadığı bilinmektedir. İki ölke ilişkilerinin hızla gelişmesine yönelik art niyetli tutumlar çeşitli platformlar aracılığıyla dillendirilmektedir. Buna rağmen Türkiye üçüncü tarafların negatif yorumlara aldırmadan siyasi düzlemde geliştirdiği iş birliğini askeri ve ekonomik alanlarda da gerçekleştirmeyi hedeflemektedir. 2021'de Türkiye'nin Pakistan ile ilişkilerinde ekonomiye özel vurgu yapması bu

⁴⁵ “Cumhurbaşkanı Erdoğan: Türkmenistan ile Ticaret Hacmimizi 5 Milyar Dolara Çıkartmakta Kararlıyız”, TRT Haber, 27 Kasım 2021.

⁴⁶ “Tacikistan ile Mutabakat Zaptı”, KOSGEB, 13 Ekim 2021, <https://www.kosgeb.gov.tr/site/tr/genel/detay/8024/tacikistan-ile-mutabakat-zapti>, (Erişim tarihi: 27 Aralık 2021).

bağlamda önemli olsa da söz konusu iş birliğinin ekonomik ilişkilere doğrudan yansımadağı aşıkardır. Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın önceki yılda yaptığı “Türkiye ve Pakistan'ın ticari ve ekonomik ilişkilerini hak ettiği seviyeye taşıyacağız”⁴⁷ yorumu bu yönüyle önemlidir. Diğer yandan Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın Pakistan ile ilişkilerde “ikili ticaretin önce 1 milyar doların üzerine çıkarılması, ardından da 5 milyar dolar hedefine taşınması gerektiğini”⁴⁸ belirtmesi de ilişkilerin geliştirilmesine yönelik Türkiye'nin kararlılığını ortaya koymaktadır.

KÜLTÜREL İLİŞKİLER

Türkiye'nin Orta Asya politikasında kültürün belirleyici rolü göz ardı edilmemelidir. Yumuşak güç niteliğindeki kültürel ilişkilerin askeri ve ekonomik ilişkiler kadar belirleyici olduğu söylenebilir. Kimi zaman ise kültürel ilişkiler diğer askeri ve ekonomik politikaların zeminini oluşturur. Örneğin bu açıdan ele alındığında Türkiye'nin 2021'de özenle vurgu yaptığı Yeniden Asya vizyonu da kültürel ilişkilerden bağımsız düşünülemez.

Türkiye, Orta Asya ülkeleri ile kültürel ilişkilerini çeşitli örgütsel oluşum ve kurumların yanı sıra sivil toplum kuruluşları aracılığıyla da yürütmektedir. Bu oluşumların “amiral gemisi” olarak nitelendirilebilecek örgüt ise hiç şüphesiz ki Türk Konseyi'dir. Türk Keneşi olarak da bilinen örgüt ortak kültüre sahip Türk devletlerinin aynı çatı altında farklı alanlarda etkileşim halinde bulunmasını sağlamaktadır. Bu bağlamda 2021'in 11-12 Kasım arasında gerçekleşen Türk Konseyi Devlet Başkanları 8. Zirvesi Türkiye'nin Orta Asya ülkeleri ile kültürel ilişkilerine yön vermesi açısından adından

⁴⁷ “Türkiye ile Pakistan Arasındaki Ticaret Hacmi Hedefi: Orta Vadede 1 Milyar Dolar, Uzun Vadede 5 Milyar Dolar”, DEİK, <https://www.deik.org.tr/basin-aciklamalari-turkiye-ile-pakistan-arasindaki-ticaret-hacmi-hedefi-orta-vadede-1-milyar-dolar-uzun-vadede-5-milyar-dolar>, (Erişim tarihi: 29 Aralık 2021).

⁴⁸ “Türkiye ile Pakistan Arasındaki Ticaret Hacmi Hedefi”.

sıkça söz ettiren gelişmelerden biri olmuştur.⁴⁹ Zirvede örgüt Türk Devletleri Teşkilatı (TDT) adını almış ve zirvenin sonucunda 121 maddelik bir bildiri yayımlanmıştır. Bildiri güvenlik, ekonomi ve uluslararası ilişkiler gibi temel konuların yanı sıra ortak tarih ve kültür çalışmaları, öğrenci değişimleri ve üniversiteler arası geçiş programları, ortak sağlık ve dijital altyapı sistemlerinin kurulması gibi kültürel ilişkilere yoğun atıfta bulunan projeleri ve atılacak adımları kapsamaktadır. Diğer yandan bildiri metninin Kazakça, Kırgızca, Türkçe, Özbekçe ve Azerbaycan Türkçesi dillerinde imzalanması da örgütün kültürel ilişkilere verdiği önemin göstergesidir.

TDT bünyesinde Türkiye'nin Orta Asya ülkeleri ile kültürel ilişkilerine katkıda bulunacak ortak değerler etrafında şekillenen bir yapı da TDT Aksakallılar Heyeti'dir. 12 Kasım 2021 zirvesinde kültürel ilişkilerin gelişimini yansıtan önemli bir gelişme de AK Parti Genel Başkanvekili Binali Yıldırım'ın Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın uygun görmesi ve üye ülke başkanlarının onayı ile TDT Aksakallılar Heyeti başkanı olarak atanmasıdır.⁵⁰ 2021'de Türkiye ve Orta Asya ülkeleri arasında –TDT'nin yanı sıra hem farklı kurum ve kuruluşlar aracılığıyla hem de bireysel olarak– önemli adımlar atıldığı görülmektedir. 2021'in kültürel ilişkiler açısından bir önemi de bu yılın Orta Asya ülkelerinin bağımsızlıklarının 30. yıl dönümü olmasıdır. Nitekim Aralık 2021'de Kazakistan'ın bağımsızlık etkinlikleri kapsamında Kazakistan'dan Cumhurbaşkanlığı Millet Kütüphanesine aralarında Kazak Cumhurbaşkanı Kasım Cömert Tokayev'in bir eserinin de bulunduğu iki yüzden fazla edebi eser bağışlanmıştır. Tören kapsamında Kazakistan'ın Ankara Büyükelçisi Abzal Saparbekuly'nun ifadeleri iki ülke arasındaki kültürel ilişkilerin önemini özetlemek açısından yeterlidir:

⁴⁹ "Türk Konseyi Devlet Başkanları 8. Zirvesi Başladı".

⁵⁰ Kaan Bozdoğan, "Türk Devletleri Teşkilatı Aksakallılar Heyeti Başkanı olan Binali Yıldırım'dan Teşekkür Paylaşımı", Anadolu Ajansı, 12 Kasım 2021.

Hele ki bu devletler ortak tarihi ve kültürel köklere sahip ülkeler ise iş birliğinin önemi daha da artmaktadır. Kültür ve kimlik konusunu Kazakistan-Türkiye ilişkilerinin temeli olarak nitelendirebiliriz. İki ülke arasındaki ilişkilere stratejik boyut kazandıran en önemli unsur manevi ilişkilerimizdir.⁵¹

Türkiye'nin Özbekistan ile ilişkilerinin siyasi ve ekonomik alanlardaki gelişimi şüphesiz ki kültürel ilişkilerden bağımsız değildir. 2021'de iki ülke bu ilişkileri sürdürmüştür. Dışişleri Bakanı Mevlüt Çavuşoğlu Mart 2021'deki ziyaretinde iki ülke arasında hızla gelişen kültürel iş birliğine de vurgu yapmıştır. Nitekim Bakan Çavuşoğlu, Özbekistan ziyareti esnasında önemli tarihi kentlerden olan Hive'de bulunarak buradaki kültür turu kapsamında İčan Kale, Nurullabay Sarayı, Kalta Minor (Kısa Minare), Cuma Camii, Köhne Ark (Eski Saray), Pehlivan Mahmud Türbesi gibi tarihi mekanları ziyaret etmiştir. Ayrıca kendisine "Hive fahri vatandaşlığı" da verilen Çavuşoğlu "özellikle bu bölgeye gelerek Özbekistan'ın turizm ve kültür potansiyelini göstermek istediğini belirterek pandemi elverdiği zaman vatandaşların da Türkiye'den gelip buraları görmesini" tavsiye etmiştir.⁵² Ayrıca 2021'de iki ülkenin ortak yapımı "Mendirman Celaledin" (Ben Celaledin'im) isimli dizinin çekilmesi ve Şubat'ta Özbekistan'da gösterime girmesi⁵³ kültürel ilişkiler açısından önemli diğer bir gelişmedir. Bu tarz projeler aynı zamanda her iki ülke yetkililerinin bu hususa özen göstermesi bakımından da değerlidir.

Türkiye-Kırgızistan ilişkilerinin kültürel boyutu 2021'de de gelişimini sürdürmüştür. İki ülke liderinin kültürel ilişkilere sık vurgu yapması ve bu alanda imzalanan anlaşmalar ülkelerin irade

⁵¹ "Kazakistan Türkiye'ye Hediye Etti! İş Birliğinin Önemi Daha da Artıyor", *Star*, 14 Aralık 2021.

⁵² Şerife Çetin ve Bahtiyar Abdülkerimov, "Dışişleri Bakanı Çavuşoğlu Özbekistan'da Tarihi Hive Kentini Ziyaret Etti", *Anadolu Ajansı*, 7 Mart 2021.

⁵³ Bahtiyar Abdülkerimov, "Özbek-Türk Ortak Yapımı 'Mendirman Celaledin' Özbek İzleyicilerle Buluştu", *Anadolu Ajansı*, 14 Şubat 2021.

beyanı açısından önemli adımlardır. 2021'in başında göreve başlayan Kırgızistan Cumhurbaşkanı Sadır Caparov'un Haziran'daki Türkiye ziyaretinde de her iki taraf bu tutuma sadık kalmıştır. Söz konusu ziyaret kapsamında doğrudan kültürel ilişkilerin gelişimini hedefleyen Şu ikili anlaşmalar imzalanmıştır: "Telif ve Bağlantılı Haklar Alanında İŞbirliğine Dair Mutabakat Zaptı", "Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti ile Kırgız Cumhuriyeti'nin Bakanlar Kurulu Arasında Kültürel İŞbirliği Anlaşması", "Kültür Merkezlerinin Kuruluşuna ve İŐleyiŐine İlişkin Anlaşma", "Türkiye Cumhuriyeti Gençlik ve Spor Bakanlığı ile Kırgız Cumhuriyeti Kültür, Enformasyon, Spor ve Gençlik Politikası Bakanlığı Arasında Gençlik Alanında İŞbirliği Mutabakat Zaptı", "Kltrfizik ve Spor Alanında İŞbirliği Anlaşmasının Uygulanmasına İlişkin Protokol" ve "Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı ile Kırgız Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı Arasında Protokol Alanında İŞbirliğine Dair Mutabakat Zaptı".⁵⁴

Türkiye Cumhuriyeti ve Kırgız Cumhuriyeti cumhurbaşkanlarının iki ülke arasında diplomatik ilişkilerin kurulmasının 30. yıl dönümü münasebetiyle ortak açıklamasında da kültürel ilişkilere vurgu yinelenmiŐ, "geçen otuz yılda ülkeler arasındaki ilişkilerin, ortak tarih, kültür ve kardeşlik ilişkileri temelinde her alanda hızlı ve istikrarlı bir Şekilde geliştiği"⁵⁵ ifade edilmiştir.

⁵⁴ "Cumhurbaşkanı Erdoğan: 'Kırgızistan'la Maziden Atiye Uzanan Kardeşlik Bağlarımızı Daha da Güçlendirerek Devam Ettireceğiz", T.C. İletişim Başkanlığı, 9 Haziran 2021, <https://www.iletisim.gov.tr/turkce/haberler/detay/cumhurbaskani-erdogan-kirgizistanla-maziden-atiye-uzanan-kardeslik-baglarimizi-daha-da-guclendirerek-devam-etti-recegez>, (Erişim tarihi: 30 Aralık 2021).

⁵⁵ "Türkiye Cumhuriyeti ve Kırgız Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlarının, Türkiye Cumhuriyeti ile Kırgız Cumhuriyeti Arasında Diplomatik İlişkilerin Kurulmasının 30. Yıldönümü Münasebetiyle Ortak Açıklaması", T.C. Cumhurbaşkanlığı, 23 Aralık 2021, <https://www.tccb.gov.tr/basin-aciklamalari/365/134082/turkiye-cumhuriyeti-ve-kirgiz-cumhuriyeti-cumhurbaskanlarinin-turkiye-cumhuriyeti-ile-kirgiz-cumhuriyeti-arasinda-diplomatik-iliskilerin-kurulmasinin-30-yildonumu-munasebetiyle-ortak-aciklamasi>, (Erişim tarihi: 31 Aralık 2021).

Kültürel ilişkiler Türkiye'nin Türkmenistan politikasının da temel sütununu teşkil etmektedir. Türkiye 2021'de bu ilişkileri geliştirme hedefini en yetkili ağızdan duyurmasının yanı sıra bu konuda yaptığı anlaşmalarla da söylemlerini eyleme dökmüştür. Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın Kasım'da Aşkabat'ta düzenlenen Ekonomik İşbirliği Teşkilatı (EİT) 15. Zirvesi kapsamındaki Türkmenistan ziyaretinde kullandığı şu ifadeler bu kapsamda değerlendirilebilir:

Tarihi ve kültürel ortaklığa dayalı stratejik iş birliğimiz çerçevesinde eğitim, kültür, gençlik ve spor gibi beşeri alanlardaki ilişkilerimize yeni bir ivme kazandırma konusunda da hemfikiriz. Bugün imzaladığımız ortak bildiri, 9 maddeden aynı zamanda oluşuyor ve bu anlaşmayla birlikte kardeş Türkmenistan ile ilişkilerimizin ahdi zeminini daha da güçlendirdik.⁵⁶

Ayrıca bu ziyaret esnasında kültürel ilişkilerin daha da ileri taşınması konusunda somut adımlar da atılmıştır. Bu kapsamda imzalanan toplam sekiz anlaşmanın dördü doğrudan kültürel ilişkilerin geliştirilmesini amaçlamaktadır. Bu anlaşmalar şu şekilde sıralanabilir: Türkiye Radyo Televizyon Kurumu (TRT) ile Türkmenistan Televizyon, Radyo ve Sinemacılık Devlet Komitesi Arasında İşbirliği Mutabakat Zaptı; TRT ile Türkmenistan Devlet Haber Ajansı Arasında İşbirliği Mutabakat Zaptı; Anadolu Ajansı (AA) ile Türkmenistan Devlet Haber Ajansı Arasında İşbirliği Anlaşması ve Ortak Türkmen-Türk Genel Eğitim Okuluna İlişkin Mutabakat Zaptı.⁵⁷

Türkiye-Tacikistan ilişkilerinin kültürel açıdan geliştirilmesinde birçok kurum ve kuruluşun katkısı inkar edilemez. Ancak bunlar içerisinde en fazla öne çıkanlar Maarif Vakfı ile Türk İşbirliği ve Koordinasyon Ajansı Başkanlığıdır (TİKA). Tacikistan'ın Ankara Büyükelçiliği de bu konuda önemli katkılarda bulunmaktadır. Örneğin Tacikistan Cumhuriyeti Ankara Büyükelçiliğinin girişimiyle 8 Ekim

⁵⁶ "Erdoğan: Türkmenistan ile Ticaret Hacmimizi 5 Milyar Dolara Çıkartmak Konusunda Kararlıyız", Sputnik Türkiye, 27 Kasım 2021.

⁵⁷ "Türkiye ile Türkmenistan Arasında 8 Anlaşma ile Ortak Bildiri İmzalandı".

2021’de Tacik Dili Günü’nde Stratejik Düşünce Enstitüsü’nde “Dil: Milletler Arasındaki Bağ” konulu uluslararası bir konferans düzenlenmiş ve bu kapsamda Tacikistan Cumhurbaşkanı Emomali Rahmon’un *Tarihin Aynasında Tacikler* (1997) adlı kitabından oluşan bir sergi katılımcılara sunulmuştur.⁵⁸

Türkiye-Tacikistan ilişkilerine benzer şekilde Türkiye’nin Afganistan politikasında da kültürel ilişkilerin etkin bir şekilde yürütülmesine yardımcı olan kuruluş şüphesiz ki TİKA’dır. TİKA yıllardır olduğu gibi 2021’de de bu görevi üstlenmiştir. Ocak 2021’de Kabil’de bulunan Pervan Üniversitesi İletişim ve Gazetecilik Fakültesi’ne fotoğrafçılık laboratuvarı ve radyo stüdyosu kurarak Afganistan’ın eğitim sektöründe bir projeyi daha tamamlamıştır.⁵⁹ Ancak Afganistan’da yaşanan gelişmeler bu konuda sonraki aylarda yapılacak projelere kısmen engel olmuştur.

Türkiye ile Pakistan arasındaki kültürel ilişkiler son yıllarda altın çağını yaşamaktadır. Bununla birlikte ilişkilerin daha da geliştirilmesi hedeflenmektedir. Pakistan Bilgi ve Yayıncılık Bakanı Çaudri Favad Hüseyin Aralık 2021’de yaptığı açıklamada Türkiye ile kültürel ilişkilerin daha da geliştirilmesi gerektiğini belirtmiştir. Bu bağlamda ortak televizyon kanalı, ortak dizi yayını ve medya alanında iş birliği gibi önerilerde bulunan Pakistanlı bakan, Türklerin bölgede büyük etkiye sahip olduğunu vurgulamıştır. Favad Hüseyin açıklamasında şu ifadelerle yer vermiştir:

Türk tarihi çok zengin ve Müslümanlar olarak biz bunun bir parçası olduğumuzu hissediyoruz. Alt kıradaki Müslümanlar Türkler ile çok özel bağlara sahip.

⁵⁸ “Tacik Dili Günü’nde ‘Dil: Milletler Arasındaki Bağ’ Konferansı”, Tacikistan Cumhuriyeti Ankara Büyükelçiliği, 8 Ekim 2021, <https://mfa.tj/tr/tajembankara/view/8858/tacik-dili-gununde-dil-milletler-arasindaki-bag-konferansi>, (Erişim tarihi: 2 Ocak 2022).

⁵⁹ “TİKA’dan Afganistan’da İletişim Fakültesi Öğrencilerine Destek”, TİKA, 7 Ocak 2021, https://www.tika.gov.tr/tr/haber/tika%27dan_afganistan%27da_iletisim_fakultesi_ogrencilerine_destek-60689, (Erişim tarihi: 31 Aralık 2021).

Bu aslında iki ülke arasındaki kültürel ilişkilerin potansiyelini de göz önüne sermektedir. Türkiye'nin bu kapsamda yeni projelerle mevcut iş birliğini daha da geliştirmesi kuvvetle muhtemeldir. Bu yönüyle Türkiye'nin Orta Asya ülkeleri ile sahip olduğu kültürel bağların bu ülkelerle gelecekteki politikalarında da belirleyici unsur olacağı öngörülebilir.

SONUÇ

2021'de Türkiye ile Orta Asya ülkeleri arasında yaşanan siyasi gelişmeler bu yıl da Orta Asya'nın Türk dış politikasında öncelikli alanlar içerisinde olduğunu göstermektedir. Bunda Türkiye'nin bölge ülkeleri ile sahip olduğu dini, etnik, tarihi ve kültürel bağlar kadar bu faktörleri önceleyen ve bu özelliklere sık vurgu yapan dış politika yapıcılarının varlığı da önemlidir. Diğer yandan Türkiye'nin 2020'de çözülmesi imkansız görülen otuz yıllık Karabağ sorununun çözümü ile sonuçlanan başarılı Kafkasya politikasının da bu noktada payı yüksektir. Türkiye'nin çeşitli platformlar aracılığıyla etkin bir şekilde ortaya koyduğu siyasi duruşunun da bu ilişkilerde belirleyici olduğunu belirtmek gerekir. Bu bağlamda küresel salgının etkilerinin tam olarak geçmediği bir yıl olmasına rağmen 2021'in Türkiye'nin Orta Asya ve Pakistan politikası ve bölge ülkeleri ile siyasi ilişkileri açısından oldukça verimli ve etkin bir yıl olduğu açıktır.

2021 genel olarak koronavirüs salgını sonrasındaki kademeli normalleşme sürecinin gölgesinde şekillenmiştir. Önceki yılda yaşanan küresel tedarik zincirindeki aksamaların 2021 boyunca telafisi ve enflasyonla mücadele, küresel ekonominin merkezi sorunları haline gelmiştir. Türkiye üretim ve ihracat istatistiklerinde çoğu Avrupa ülkesinden pozitif anlamda ayrılmıştır. Türkiye'nin Orta Asya ülkeleri ile ekonomik ilişkileri de bu bağlamda çok önemlidir. Aralık verileri hesaba katılmadığı takdirde bile Orta Asya ülkeleri

ile 2021’de ulaştığı 10 milyar dolara yaklaşan ticaret hacmi Türkiye’nin etkin ekonomi politikalarının ürünüdür. Buna rağmen bu istatistikler Orta Asya ülkeleri ile ekonomik ilişkilerde sahip olunan potansiyeli yansıtmamaktadır. Türkiye’nin söz konusu ülkelerle sahip olduğu mevcut siyasi ve kültürel ilişkilerin ekonomik ilişkilere orantılı Şekilde yansımadiğı söylenebilir. Ancak bu kapsamda Ankara’nın aktif girişimleri de herkesçe bilinmektedir. Cumhurbaşkanı Erdoğan’ın bunu her fırsatta dile getirmesi, Orta Asya ülkelerine ziyaretlerinde iş dünyasından önemli isimleri de beraberinde götürmesi ve bu ülkelerle sürekli artan Şekilde güncellenen ticaret hacmi hedefleri Türkiye’nin bu konudaki istekli tavrının tezahürüdür.

2021’de Türkiye’nin Kazakistan, Özbekistan, Türkmenistan ve Pakistan ile ekonomik ilişkilerinde ticaret hacminin 8 milyar doları aŐtıđı görülmektedir. Bu tablo ışığında Cumhurbaşkanı Erdoğan ile Özbekistan Cumhurbaşkanı Mirziyoyev tarafından belirlenen “2023’e kadar 5 milyar dolarlık ticaret hacmi” hedefine bu tarihten önce eriŐileceđi öngörülebilir. 2021’de Türkiye’nin Kırgızistan ile ekonomik ilişkileri doğrudan ihracat odaklı seyretmiştir. Örneğin 2021’in ilk on bir ayında Kırgızistan’a gerçekteŐtirdiđi ihracatın bu ülkeden yapılan ithalatın dokuz katından daha fazla olduğu görülmektedir. Türkiye’nin Tacikistan ile ekonomik ilişkileri de 2021’de gelişimini sürdürmüştür. Afganistan ile ekonomik ilişkiler konusunda ise yılın ilk yarısında yakalanan ivmenin aynı doğrultuda sürdürülemediği görülmektedir. Bunun temel sebebi ise bu ülkede Taliban’ın iktidarı ele geçirmesi ve bununla bağlantılı oluşan istikrarsızlıktır.

2021’de Orta Asya ülkeleri ile kültürel ilişkiler olumlu seyretmesine rağmen Türkiye’nin bölge ile sahip olduğu bağlar bu konuda daha da yol alınabileceğini göstermektedir. Bu kapsamda Türkiye’nin –özellikle Cumhurbaşkanı Erdoğan’ın– girişimleri takdire şayandır. 2021’de gerçekteŐen Türk Keneşi zirvesi de bu kapsamda değerlendirilmelidir. Diğer yandan Türkiye’nin bölge ülkeleri ile

kültürel ilişkilerini sürdürmesine önemli katkıda bulunan birçok yumuşak güç unsuru vardır. Bunlar arasında TİKA, YTB ve Maarif Vakfının faaliyetleri çok önemlidir. Türkiye’nin kültür diplomasisinin en önemli araçları olan bu kurumlar 2021’de de kültürel ilişkilerin gelişimine önemli katkılar sunmuştur.

Sonuç olarak Türkiye’nin Orta Asya ve Pakistan politikasında 2021’de yaşanan gelişmeler analiz edildiğinde hem istatistikler hem de bölgedeki aktörlerin açıklamaları Türkiye’nin bölgede artan nüfuzunu gözler önüne sermektedir. Bu nüfuz bir yılın ürünü olmayıp Türkiye’nin 2001 sonrasında geliştirdiği “girişimci ve insani” dış politika vizyonunun ve bununla koordineli olarak planlanmış Yeniden Asya girişiminin yadsınamaz bir parçasıdır. Ayrıca Türkiye’nin Orta Asya ülkeleri ve Pakistan ile ilişkilerinin uzun dönemde siyasi nüfuzuna ve ekonomisine katkısının da yüksek olması beklenmektedir.

KRONOLOJİ

- 6-10 Mart Dışişleri Bakanı Mevlüt Çavuşoğlu Orta Asya turu kapsamında sırasıyla Türkmenistan, Özbekistan ve Kırgızistan’ı ziyaret etti.
- 16 Mart Kazakistan Başbakan Yardımcısı ve Dışişleri Bakanı Muhtar Tileuberdi Türkiye’ye resmi ziyaret gerçekleştirdi.
- 9 Haziran Kırgızistan Cumhurbaşkanı Sadır Caparov Türkiye’ye resmi ziyaret gerçekleştirdi.
- 28 Haziran Cumhurbaşkanı Yardımcısı Fuat Oktay Özbekistan’ı ziyaret etti.
- 11 Ağustos Milli Savunma Bakanı Hulusi Akar Pakistan’ı ziyaret etti.
- 11 Ekim Sanayi ve Teknoloji Bakanı Mustafa Varank Tacikistan’ı ziyaret etti.
- 14 Ekim Taliban’ın dışişleri bakan vekili olarak Emirhan Muttaki ve beraberindeki heyet Dışişleri Bakanı Mevlüt Çavuşoğlu tarafından Ankara’da kabul edildi.

- 12 Kasım Türk Konseyi 8. Zirvesi düzenlendi. Zirve kapsamında Azerbaycan Cumhurbaşkanı İlham Aliyev, Kazakistan Cumhurbaşkanı Kasım Cömert Tokayev, Kırgızistan Cumhurbaşkanı Sadır Caparov, Özbekistan Cumhurbaşkanı Şevket Mirziyoyev, Türkmenistan Cumhurbaşkanı Gurbangulu Berdimuhamedov, Macaristan Başbakanı Viktor Orban ve Türk Konseyi Genel Sekreteri Baghdad Amreyev Türkiye'yi ziyaret etti.
- 27 Kasım Cumhurbaşkanı Erdoğan Ekonomik İşbirliği Teşkilatı Zirvesi kapsamında Türkmenistan'ı ziyaret etti.

TÜRKİYE'NİN AFRİKA POLİTİKASI 2021

RAMAZAN ERDAĞ

Prof. Dr., Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İİBF Uluslararası İlişkiler Bölümü

GİRİŞ

2021 Afrika'da siyasi krizlerin ve darbelerin yoğun yaşandığı bir yıl oldu. Kuzey Afrika'da Libya krizine siyasi çözüm arayışlarında yeni bir döneme girilirken Arap Baharı sürecini başlatan ve nispeten istikrarını sağlayabilen Tunus 2021'de siyasi bir krizle karşı karşıya geldi. Sahra Altı Afrika ülkelerinde yaşanan darbe ve darbe girişimleri ise bölgedeki istikrarı tehdit eden bir hal aldı. Türkiye 2021'de de kıtanın siyasi istikrarı ve güvenliği için çaba sarf etmeye devam etti, iş birliği ve karşılıklı kazanç temelinde bölge ülkeleriyle ekonomik ilişkilerini geliştirmeye çalıştı. 16-18 Aralık 2021 arasında İstanbul'da gerçekleştirilen 3. Türkiye-Afrika Zirvesi Türkiye'nin uzun vadeli Afrika perspektifinin somut adımlarından biri oldu.

Bu bölüm 2021’de Türkiye’nin Afrika ülkeleri ile siyasi, askeri ve ekonomik ilişkilerini analiz etmeyi amaçlamaktadır. Çalışma Türkiye’nin Kuzey Afrika ve Sahra Altı Afrika ülkeleri ile siyasi, askeri ve ekonomik ilişkilerini ayrı ayrı ele almakta, kıtadaki siyasi krizlerden Türkiye’nin yapıcı rolüne ve ekonomik iş birliğini geliştirecek adımlarına odaklanmaktadır.

TÜRKİYE-KUZEY AFRİKA İLİŞKİLERİ

LİBYA KRİZİNDE YENİ DÖNEMEÇ: ULUSAL BİRLİK HÜKÜMETİ DÖNEMİ VE PLANLANAN 24 ARALIK SEÇİMLERİ

Libya krizinin siyasi çözümü amacıyla Birleşmiş Milletler (BM) ve BM Libya Destek Misyonu (UNSMIL) desteğiyle Kasım 2020’de Tunus’ta başlatılan Libya Siyasi Diyalog Forumu (LSDF) toplantılarında öncelikle bu ülkede 24 Aralık 2021’de parlamento ve başkanlık seçimlerinin yapılması kararlaştırılmıştır.¹ 2021’de devam eden LSDF toplantılarında seçimlere kadar Libya’da yeni bir geçiş hükümetinin kurulmasına yönelik görüşmeler gerçekleştirilmiş ve Şubat’ta Cenevre’de yapılan oylamada Başkanlık Konseyi (BK) başkanı ve üyeleri ile başbakan belirlenmiştir. Yapılan oylama sonucunda BK başkanlığına Muhammed Menfi, Konsey üyeliklerine Abdullah Hüseyin Lafi ile Musa Koni ve başbakanlık görevine de Abdülhamid Dibeybe seçilmiştir.² Seçimlerin ardından Başbakan Dibeybe liderliğinde Ulusal Mutabakat Hükümetinin (UMH) yerini alan Ulusal Birlik Hükümeti (UBH) kurulmuştur. Libya’da yeni kurulan geçiş hükümetinde yürütme yetkisi bir önceki hükümet (UMH) döneminden farklı oluşturulmuştur. Fayiz Serrac hem BK başkanlığı hem de UMH başbakanlığı görevlerini birlikte yürütmüşken UBH döneminde her iki görevi

¹ Enes Canlı, “Libya’da Seçimler 24 Aralık 2021’de Yapılacak”, Anadolu Ajansı, 13 Kasım 2020.

² “Libya’da Geçiş Yönetimi Kuruldu”, *Hürriyet*, 5 Şubat 2021.

farklı isimler seçilmiş ve yürütme yetkisi BK başkanlığı ile Başbakanlık arasında paylaştırılmıştır.

Dibeybe başkanlığındaki UBH, Temsilciler Meclisinden (TM) güvenoyu aldıktan sonra 15 Mart 2021'de TM'nin Tobruk'ta düzenlenen oturumunda yemin ederek görevine başlamıştır. Güvenoyu oylaması öncesinde Başbakan Dibeybe, Libya ile Türkiye arasında imzalanan anlaşmalarla Libya'nın önemli bir kazanım elde ettiğini ifade ederek yeni dönemde de anlaşmaların devam edeceğini sinyali vermiştir. Hükümetin görevine başlamasının hemen ardından BK Başkanı Menfi ile Konsey üyesi Lafi 26 Mart 2021'de Türkiye'ye ziyaret gerçekleştirmiş ve Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan ile görüşmüştür.³ Menfi'nin ziyaretinin ardından UBH Başbakanı Dibeybe beraberinde on dört bakanla birlikte Nisan'da Türkiye'yi ziyaret etmiştir. Dibeybe'nin oldukça geniş bir heyetle gerçekleştirdiği Türkiye ziyaretinde Türkiye-Libya Yüksek Düzeyli Stratejik İşbirliği Konseyi'nin ilk toplantısı gerçekleştirilmiş ayrıca iki ülke arasında beş önemli iş birliği anlaşması imzalanmıştır.⁴ Dibeybe'nin ziyaretinde 2019 sonunda Türkiye ile Libya arasında imzalanan savunma ve güvenlik alanında iş birliği anlaşması ile deniz yetki alanlarının belirlenmesi anlaşmasına olan bağlılık teyit edilmiştir.⁵

UBH'nin görevi devralmasını müteakip üst düzeyli ziyaretler karşılıklı olarak devam etmiştir. Mart'ta BM Genel Sekreterinin Libya Özel Temsilcisi ve UNSMIL Başkanı Ján Kubiš Türkiye'yi ziyaret etmiştir. Mayıs başında Dışişleri Bakanı Mevlüt Çavuşoğlu, Milli Savunma Bakanı Hulusi Akar, Genelkurmay Başkanı Orge-

³ Ramazan Erdağ, "Dönüşen Libya Krizinde Türkiye'nin Pozisyonu", *Ortaoğu Analiz*, Cilt: 12, Sayı: 100, (2021), s. 51.

⁴ Murat Özgür Güvendik, "Uzmanlara Göre Başbakan Dibeybe'nin Ziyareti Türkiye-Libya İlişkilerine Pozitif İvme Kazandıracak", *Anadolu Ajansı*, 13 Nisan 2021.

⁵ Bilgehan Öztürk, "Libya Başbakanı Dibeybe'nin Ankara 'Çıkarması'", *SETA Perspektif*, Sayı: 309, (Nisan 2021).

neral Yaşar Güler ve Milli İstihbarat Teşkilatı (MİT) Başkanı Hakan Fidan ile birlikte Libya'ya bir ziyaret gerçekteŐirmiŐtir. Libya Başbakanı Dibebe tarafından kabul edilen heyette ziyarete ilişkin aııklamalarda bulunan Dışişleri Bakanı Çavuşoğlu Türkiye'nin UBH'ye olan desteğini vurguladıklarını ve Yüksek Düzeyli Stratejik İŞbirliği Konseyi'ndeki konuların takibini ele aldıklarını ifade etmiştir.⁶ Bakan Çavuşoğlu benzer bir heyetle Haziran'da Libya'yı tekrar ziyaret ettiğinde ikili ilişkiler ve bölgesel konular ele alınmıştır.⁷ Dışişleri Bakanı Çavuşoğlu ayrıca 23 Haziran'da Berlin'de düzenlenen Libya konulu İkinci Berlin Konferansı'na katılmıştır. BM ve Almanya'nın öncülük ettiği söz konusu konferansta 24 Aralık'ta gerçekteŐtirilmesi planlanan seçimler ele alınmıştır. Planlı seçimler öncesinde 14 Ekim'de Libya Dışişleri Bakanı Necla Manguş Türkiye'yi ziyaret etmiştir. Manguş, Lockerbie saldırısı ile ilgili Amerika Birleşik Devletleri (ABD) tarafından iadesi istenen bir Libyalı Őüphelinin ABD'ye teslim edilebileceğini aııklamasının ardından BK tarafından görevinden uzaklaŐtırılmıŐ ancak hükümet bakan atama yetkisinin kendisinde olduğunu belirterek görevden uzaklaŐtırma kararını reddetmiŐtir.⁸

Seçim öncesi bir diğer önemli gelişme ise 2021'in başında BM genel sekreterinin Libya özel temsilciliği görevine atanan eski Slovakya Dışişleri Bakanı Jan Kubis'in görevinden istifa etmesi olmuştur. Bunun yanında Fransa Cumhurbaşkanı Emanuel Macron'un Kasım'da Berlin benzeri bir Libya konferansının Paris'te düzenleneceğini aııklaması Türkiye'nin tepkisini çekmiştir. Cumhurbaşkanı Erdoğan, Macron'un bu girişimini Fransa'nın Libya'da rol çalma girişimini olarak yorumlamıŐ ve Yunanistan, İsrail ve Güney Kıbrıs

⁶ "Türk Heyeti Libya Başbakanı Dibebe ile Bir Araya Geldi", TRT Haber, 3 Mayıs 2021.

⁷ "Türkiye'den Libya'ya Üst Düzey Ziyaret", TRT Haber, 12 Haziran 2021.

⁸ "Görevden UzaklaŐtırma Kararı AlınmıŐtı! Libya Hükümeti Dışişleri Bakanı Manguş Hakkındaki Kararı Reddetti", *Hürriyet*, 7 Kasım 2021.

Rum Yönetimi'nin (GKRY) de katılacağı Paris Konferansı'na katılmayacağını açıklamıştır.⁹ 12 Kasım'da Paris'te düzenlenen konferansta Türkiye'yi Dışişleri Bakan Yardımcısı Sedat Önal temsil etmiş ve Türkiye'nin Libya siyasi sürecini ve UBH'yi desteklemeye devam edeceği ifade edilmiştir.¹⁰

Libya seçimleri öncesinde Libya BK Başkanı Menfi ve Dışişleri Bakanı Manguş 16-18 Aralık'ta İstanbul'da düzenlenen 3. Türkiye-Afrika Ortaklık Zirvesi'ne katılmıştır. Zirve öncesinde ise Libya TM Başkanvekili Fevzi Nuveyri ve beraberindeki heyet Türkiye'yi ziyaret ederek Cumhurbaşkanı Erdoğan ile görüşmüştür. Nuveyri'nin özellikle doğu bölgesinden milletvekilleriyle birlikte gerçekleştirdiği ziyaret Türkiye'nin Libya'da kapsayıcı dış politika yaklaşımı açısından dikkat çekmiştir.

Libya'da 24 Aralık'ta planlanan seçimlere ilişkin olarak Halife Hafter'in desteklediği TM Başkanı Akile Salih'in Eylül başında Devlet Yüksek Konseyine danışmaksızın ve Parlamento onayına sunmadan bir seçim kanunu çıkardığını açıklaması seçimlerin adil ve meşru şekilde yapılması yönündeki tartışmaları daha da sertleştirmiştir. Seçim sürecinde ayrıca Hafter, Seyfülislam Kaddafi ve Başbakan Dibeybe'nin başkanlık adaylıklarına itirazlar yapılmış ancak yapılan itirazlar reddedilmiştir. Her ne kadar söz konusu adaylar da dahil olmak üzere yetmiş üç adayın başkanlık seçimlerinde yarışması beklense de ilgili tarafların (TM ve Devlet Yüksek Konseyi) seçim kanununda uzlaşamaması ve seçimlerin gerçekleştirilebilmesi için yeterli hazırlığın yapılamaması nedeniyle Libya Yüksek Seçim Komisyonu 24 Aralık'ta gerçekleştirilmesi planlanan başkanlık seçimlerinin bir ay ertelenerek 24 Ocak 2022'de gerçekleştirilmesini

⁹ "Macron'un Dış Politikası: Tansiyon Yükselten Adımlar", TRT Haber, 2 Kasım 2021.

¹⁰ "Fransa'da Uluslararası Libya Konferansı Düzenlendi", TRT Haber, 12 Kasım 2021.

önermiştir.¹¹ Seçimlerin ertelenmesinin ardından Türkiye Dışışleri Bakanlığı tarafından yapılan açıklamada Türkiye'nin Libya'daki tüm tarafların uzlaşacağı yasal zeminde gerçekleştirilecek olan Libya seçimlerini desteklediği vurgulanmış ve seçimlerin ardından yeni bir hükümet kuruluncaya kadar herhangi bir yönetim boşluğunun oluşmaması gerektiğine dikkat çekilmiştir.¹²

TUNUS'TA YAŞANAN SİYASİ GELİŞMELER VE KARŞILIKLI ZİYARETLER

Yıl içerisinde Libya'da yaşanan hükümet değişikliği ve seçim tartışmalarının yanında bölgede bir diğer önemli gelişme Tunus'ta yaşanmıştır. Tunus Cumhurbaşkanı Kays Said Temmuz'da başbakan, savunma ve adalet bakanlarını görevden alarak Meclisin yetkilerini dondurmıştır. Said geçici olarak tüm yasama ve yürütme yetkilerini eline alıp otuz gün içerisinde siyasi kurumların yeniden işlerlik kazanacağını ifade etse de geçiş süreci uzamış ve ülke içinde Kays'a yönelik tepkiler artmıştır. "Sivil darbe teşebbüsü" olarak adlandırılan süreçte Arap Baharı'nın görece istikrarlı ülkesi Tunus yeni bir siyasi kriz dönemine girmiştir.¹³ Türkiye, Tunus'un siyasi kazanımlarının korunmasının önemine dikkat çekmiş, ülkede demokratik meşruiyetin yeniden oluşturulması gerektiğini vurgulamış, Tunus ve halkını desteklemeye devam edeceğini açıklamıştır.¹⁴ Ekim'de Cumhurbaşkanı Said'in hükümeti kurmakla görev-

¹¹ Aydoğan Kalabalık, "Libya Yüksek Seçim Komisyonu Seçimlerin Bir Ay Ertelenmesini Önerdi", Anadolu Ajansı, 22 Aralık 2021.

¹² "Libya'da Seçimlerin Ertelenmesi Hk.", T.C. Dışışleri Bakanlığı, 24 Aralık 2021, https://www.mfa.gov.tr/no_-432_-libya-da-secimlerin-ertelenmesi-hk.tr.mfa, (Erişim tarihi: 25 Aralık 2021).

¹³ İsmail Numan Telci, "Tunus'ta Siyasi Kriz ve Devrimin Geleceği", *Ortadoğu Analiz*, Cilt: 12, Sayı: 104, (2021), s. 12-17.

¹⁴ "Tunus'ta Yaşanan Gelişmeler Hk.", T.C. Dışışleri Bakanlığı, 26 Temmuz 2021, https://www.mfa.gov.tr/no_-262_-tunus-ta-yasanan-gelismeler-hk.tr.mfa, (Erişim tarihi: 25 Aralık 2021).

lendirdiği Necla Buden Ramazan'ın başbakanlığında oluşturulan hükümet görevine başlamıştır. Tunus'un ve Arap dünyasının ilk kadın başbakanı olan Buden'in temel gündemi ülkedeki siyasi ve ekonomik kriz olmuştur.¹⁵

Türkiye bölgedeki siyasi gelişmeleri yakından takip ederek barış ve istikrar için diplomasi yürütmeyi sürdürmüştür. Dışişleri Bakanı Çavuşoğlu Ağustos ortasında Cezayir'i ziyaret etmiş, Cezayirli mevkidaşı Ramtan Lamamra ile yaptığı ortak basın toplantısında Libya ve Tunus'ta yaşanan gelişmelerin yanında Afrika genelinde Sahel bölgesi gibi konularda görüş alışverişinde bulduklarını ifade etmiş ve Cezayir ile Türkiye'nin söz konusu konularda görüşlerinin örtüştüğünü açıklamıştır.¹⁶ Koronavirüs (Covid-19) salgınına karşı alınacak tedbirler ve salgınla mücadelede iş birliğinin geliştirilmesine yönelik olarak ise Dışişleri Bakanı Çavuşoğlu Haziran'da Faslı mevkidaşı Nasser Bourita ile video konferans yöntemiyle bir görüşme gerçekleştirmiş ve görüşmede turizmde iş birliğine yönelik aşı sertifikalarının karşılıklı olarak tanınması kararlaştırılmıştır.¹⁷

EKONOMİK VE TİCARİ İLİŞKİLER

Türkiye'nin Kuzey Afrika ülkeleri ile 2021'in Ocak-Ekim dönemine ait ticaret hacmi incelendiğinde Fas ve Libya'ya ihracatın bir önceki yıla göre yaklaşık olarak yüzde 50 oranında arttığı görülmektedir (Tablo 1). Fas ve Libya 2021'in ilk on ayında Türkiye'nin en fazla ihracat yaptığı ülke olurken Cezayir ise Türkiye'nin en fazla ithalat gerçekleştirdiği ülke olmuştur. Öte yandan Tür-

¹⁵ Mehmet Akif Turan ve Enes Canlı, "Tunus'ta Yeni Hükümet Görevine Başladı", Anadolu Ajansı, 11 Ekim 2021.

¹⁶ Behlül Çetinkaya ve Gökhan Varan, "Bakan Çavuşoğlu: Libya, Tunus ve Afrika gibi Uluslararası Konularda Türkiye ile Cezayir'in Görüşleri Örtüşüyor", Anadolu Ajansı, 14 Ağustos 2021.

¹⁷ "Fas ile Aşı Sertifikası Anlaşması", TRT Haber, 8 Haziran 2021.

kiye-Cezayir Karma Ekonomik Komisyonu 11. Dönem Toplantısı'na katılmak üzere Cezayir'i ziyaret eden Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanı Fatih Dönmez ile Cezayir Enerji ve Maden Bakanı Muhammed Arkab arasında yapılan görüşmede iki ülke arasında altı anlaşma imzalanmıştır.¹⁸

TABLO 1. TÜRKİYE'NİN KUZAY AFİRKA ÜLKELERİ İLE TİCARETİ* (2021, BİN DOLAR)		
ÜLKE	İHRACAT	İTHALAT
Fas	2.322.620	676.484
Cezayir	1.362.750	878.945
Tunus	1.132.700	228.833
Libya	2.227.198	631.472

Kaynak: Türkiye İstatistik Kurumu

* Ocak-Ekim 2021 dönemini kapsamaktadır.

GÜVENLİK İLİŞKİLERİ

Türkiye, Kuzey Afrika ülkeleri ile siyasi ve ekonomik ilişkilerini geliştirdiği gibi savunma ve güvenlik alanında da iş birliğini geliştirmeyi sürdürmüştür. Libya ile savunma ve güvenlik alanında imzalanan iş birliği anlaşması kapsamında yıl içerisinde Libya ordusuna verilen eğitim desteği devam etmiştir. Söz konusu anlaşmadan bu yana ülkedeki eğitim merkezlerinde 1.300 Libya askeri personelinin eğitimi tamamlanmış, 1.100 personelin eğitimi de sürdürülmüştür.¹⁹ Bunun yanında sene başında Tunus ile Türkiye özel kuvvetleri arasındaki iş birliğini ve koordinasyonu geliştirmek amacıyla ortak tatbikat düzenlenmiştir. İki ülke ara-

¹⁸ Zeynep Hilal Kayağdı Duran, "Türkiye ile Cezayir Arasında İş Birliği Anlaşmaları Yapıldı", Anadolu Ajansı, 10 Kasım 2021.

¹⁹ Sarp Özer, "Mehmetçik'ten Libya Ordusuna Eğitim Desteği", Anadolu Ajansı, 26 Ocak 2021.

sında ilk defa düzenlenen tatbikatta çeşitli eğitim ve atış görevleri icra edilmiştir.²⁰

TÜRKİYE-SAHRA ALTI AFRİKA İLİŞKİLERİ

2021, Sahra Altı Afrika ülkelerinde yaşanan darbe, darbe girişimleri ve siyasi krizlerin yaşandığı bir yıl olmuştur. Aynı zamanda Afrika ülkelerinin birçoğunda seçimler yenilenmiştir. Etiyopya örneğinde olduğu gibi silahlı iç çatışma ve terör saldırıları ile bölgedeki güvenlik sorunları uluslararası kamuoyunun dikkatini çekmiştir. Bu gelişmeler doğrultusunda Türkiye'nin Afrika Kıtası ile eşit ortaklık temelindeki kazan kazan yaklaşımı sene içerisinde gerçekleştirilen zirveler, karşılıklı üst düzey ziyaretler ve yapılan ikili anlaşmalarla pekiştirilmiştir. Türkiye'nin siyasi, askeri ve ekonomik olarak Afrika ülkeleri ile ilişkilerini geliştirme yaklaşımı güçlenmeye ve kurumsallaşmaya devam etmiştir.

AFRİKA'DA 2021'DE GERÇEKLEŞEN DARBELER VE SİYASİ KRİZLER

Koronavirüs salgınının ekonomik etkilerinin daha da görünür hale geldiği 2021'de Afrika Kıtası salgının sağlık ve ekonomi alanındaki etkilerinin yanında darbe girişimleri, çatışma ve terör saldırıları ile karşı karşıya gelmiştir. Eylül'de Gine'de Özel Kuvvetler Birlikleri Komutanı Mamady Doumbouya tarafından darbe gerçekleştirilmiş ve Cumhurbaşkanı Alpha Conde devrilmiştir. 2020'de darbe yaşanan Mali'de ise 2021'de yeni bir darbe girişimi daha gerçekleştirilmiştir. Mayıs'ta Cumhurbaşkanı Bah N'daw ve Başbakan Moctar Ouane gözaltına alınmış ve darbeyi gerçekleştiren Albay Assimi Goita cumhurbaşkanlığı görevini üstlenmiştir. Sudan'da ise geçiş yönetimi tarafından Ekim'de Başbakan Abdullah Hamduk ile birlikte çok sayıda siyasetçi gözaltına alınmış ve ülkede olağanüstü hal

²⁰ "Türkiye ve Tunus'tan Ortak Tatbikat", TRT Haber, 26 Ocak 2021.

(OHAL) ilan edilmiştir. Kasım'da ise Sudan Egemenlik Konseyinin askeri üyeleri ile eski Başbakan Hamduk arasında anlaşma sağlanarak Hamduk'un yeniden başbakanlık görevine dönmesi konusunda uzlaşa sağlanmıştır.²¹ Mart'ta Nijer'de bir darbe girişimi yaşanmış ancak başarısızlıkla sonuçlanmıştır.²² Türkiye, Afrika Kıtası'nda yaşanan darbe ve siyasi krizler karşısında demokrasi dışı girişimleri kınamış ve demokratik meşruiyetin yeniden sağlanması için çaba sarf etmiştir. Yıl içerisinde karşılıklı olarak gerçekleştirilen resmi ziyaretlerle bölgenin güvenlik ve istikrarı vurgulanmış ve ikili ilişkileri derinleştirecek adımlar atılmıştır.

SİYASİ İLİŞKİLER VE KARŞILIKLI TEMASLAR

Türkiye son dönemde Sahra Altı Afrika ülkeleri ile siyasi, askeri ve ekonomik ilişkilerini geliştirecek önemli adımlar atmıştır. Her ne kadar Osmanlı döneminden itibaren bölge ile tarihsel bir bağ olsa da özellikle Sahra Altı Afrika ülkeleri ile ilişkiler yakın dönemde tesis edilmeye başlamıştır. Türkiye'nin bölge ülkelerine yaklaşımı eşit ve adil bir çerçevede ve insani temelde şekillenmektedir.²³ Bu vizyonla yirmi birinci yüzyılın ilk yirmi bir yılında Türkiye kıtadaki siyasi, askeri, ekonomik, kültürel ve diplomatik ilişkilerini en fazla geliştiren ülke olmuştur. Türkiye 2000 sonrası dönemde Afrika'da en fazla büyükelçilik açan ülke olmuş ve kıtadaki büyükelçilik sayısını 12'den 43'e yükseltmiştir. Türk Hava Yolları (THY) 39 Afrika ülkesinde 60 noktaya uçuş gerçekleştirmekte, Türk İşbirliği ve Koordinasyon Ajansının (TİKA) kıtada 22 program koordinasyon ofisi bulunmaktadır. Türkiye'nin Afri-

²¹ Gökhan Kavak ve Tufan Aktaş, "Afrika'da 2021, Darbeler ve Kovid-19 Salgınının Gölgesinde Geçti", Anadolu Ajansı, 26 Aralık 2021.

²² "Nijer'de Darbe Girişimi: Cumhurbaşkanlığı Yakınlarında Silah Sesleri", TRT Haber, 31 Mart 2021.

²³ Burhanettin Duran, "Türkiye'nin Afrika Vizyonu", *Kriter*, Yıl: 6, Sayı: 63, (2021), s. 6-9.

ka'ya sağladığı kalkınma yardımları ise 8,7 milyar dolara ulaşmıştır.²⁴ Eşit ortaklık ve kazan kazan kavramları Türkiye'nin Afrika politikasını diğer ülkelerden ayırt eden en önemli ilkelerdir. Bu yönüyle "Türkiye, Afrika ile birlikte kazanmak, birlikte kalkınmak, birlikte büyümek ve birlikte yol yürümek istemektedir."²⁵ Bu kapsamda 2021'de ilişkileri daha da derinleştirecek önemli üst düzey ziyaretler gerçekleştirilmiştir.

Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın davetine icabetle 26-29 Temmuz 2021 arasında Angola Cumhurbaşkanı João Manuel Gonçalves Lourenço, 12-13 Ağustos arasında Sudan Cumhuriyeti Egemenlik Konseyi Başkanı Orgeneral Abdülfettah Abdülrahman Burhan, 6-8 Eylül 2021 arasında Kongo Demokratik Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı Félix Antoine Tshisekedi Tshilombo ve 27 Ekim'de Çad Cumhuriyeti Geçiş Dönemi Devlet Başkanı Mahamat Idriss Deby İtno Türkiye'yi ziyaret etmiştir. Söz konusu ziyaretlerde ikili ilişkiler ve bölgesel konular ele alınmıştır.

Cumhurbaşkanı Erdoğan Ekim'de üç ülkeyi kapsayan bir Afrika turu gerçekleştirmiştir. Cumhurbaşkanı Erdoğan 17-20 Ekim arasında sırasıyla Angola, Togo ve Nijerya'yı ziyaret etmiştir. Ziyaret kapsamında Angola, Togo, Burkina Faso, Liberya ve Nijerya cumhurbaşkanlarıyla görüşmeler gerçekleştiren Cumhurbaşkanı Erdoğan bu görüşmelerde ikili ilişkiler ile bölgesel konuları ele aldıklarını belirtmiştir.²⁶ Cumhurbaşkanı Erdoğan Angola ziyareti sırasında Angola Meclisinde yaptığı konuşmada şu ifadelere yer vererek Türkiye'nin Afrika vizyonunu ortaya koymuştur:

Türkiye olarak, Afrika Kıtası'na yönelik Batı merkezli oryantalist yaklaşımları reddediyoruz. Afrika Kıtası'ndaki halkları ay-

²⁴ "Türkiye'nin 'Afrika Açılımı' Genişliyor", Anadolu Ajansı, 18 Ekim 2021.

²⁵ Mürsel Bayram, "Türkiye-Afrika İş Birliği Üçüncü Bir Yol Mümkün mü?", *SETA Analiz*, Sayı: 358, (2021), s. 11.

²⁶ "Cumhurbaşkanı Erdoğan, Angola, Togo ve Nijerya Ziyareti Sonrası Gazetecilerle Söyleşi Gerçekleştirdi", Cumhurbaşkanlığı İletişim Başkanlığı, 21 Ekim 2021.

rım yapmadan bağrımıza basıyoruz. Bizim amacımız birlikte kazanmak, birlikte kalkınmak, birlikte büyümek, birlikte yol yürümektir.²⁷

Bunun yanında dışışleri bakanları düzeyinde karşılıklı ziyaretler sürdürölmüŐtür. 15-16 Şubat 2021 arasında Etiyopya Federal Demokratik Cumhuriyeti Başbakan Yardımcısı ve Dışışleri Bakanı Demeke Mekonnen, 29 Mayıs-2 Haziran arasında Togo Dışışleri, Bölgesel Entegrasyon ve Yurtdışındaki Togolular Bakanı Robert Dussey ve 5-8 Eylül arasında Ruanda Dışışleri ve Uluslararası İŞbirliği Bakanı Vincent Biruta Türkiye'yi ziyaret etmiştir. Togolu bakanın ziyareti dışışleri bakanı seviyesinde Türkiye'ye gerŐekleŐtirilen ilk ziyarettir. Öte yandan 30 Eylül-1 Ekim 2021 arasında Afrika Birliği Komisyonu Başkanı Moussa Faki Mahamat Türkiye'ye resmi bir ziyaret gerŐekleŐtirmiŐtir. Üst düzeyde gerŐekleŐen ziyaretler ikili ilişkilerin gelişmesinin yanı sıra bölgesel konularda iş birliğinin güçlenmesine de katkı sunmuştur.

3. TÜRKİYE-AFRİKA ORTAKLIK ZİRVESİ

2021'de Türkiye-Afrika ilişkileri aÇısından en önemli gelişmelerden biri Türkiye-Afrika Ortaklık Zirvesi'nin üçüncüsünün İstanbul'da gerŐekleŐtirilmesi olmuştur. İlki 2008'de İstanbul'da ve ikincisi 2014'te Ekvator Ginesi'nin başkenti Malabo'da düzenlenen zirvenin üçüncüsü 17-18 Aralık arasında İstanbul'da gerŐekleŐtirilmiŐtir. 2019'da gerŐekleŐtirilmesi planlanan ancak pandemi nedeniyle ertelenerek 2021'in sonunda düzenlenen zirveye çok sayıda Afrikalı devlet ve hükümet başkanı ile bakan seviyesinde siyasetçi katılmıştır. "Birlikte Kalkınma ve Refah için GüçlendirilmiŐ Ortaklık" temasının kullanıldığı zirvede Cumhurbaşkanı Erdoğan Türkiye'nin 2005'i Afrika yılı olarak ilan etmesiyle

²⁷ "Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın Afrika Ziyaretinin Parolası: Daha Adil Bir Dünya Mümkün", TRT Haber, 21 Ekim 2021.

Türkiye-Afrika ilişkilerinde yeni bir sayfanın açıldığını belirterek başbakanlık ve cumhurbaşkanlığı görevleri süresince 30 Afrika ülkesine 50 ziyaret gerçekleştirdiğini vurgulamıştır. Cumhurbaşkanı Erdoğan konuşmasında karşılıklı diplomatik temsilciliklerin sayısındaki artışa dikkat çekerek ikili ticaret hacminin önce 50 milyar dolara ardından 75 milyar dolara çıkarılmasını hedeflediklerini açıklamıştır.²⁸ Bu yönüyle 2000'lerde yürütülen yoğun diplomatik temaslarla kurumsallaşan Türkiye ile Afrika ülkeleri ilişkilerinin 3. Türkiye-Afrika Ortaklık Zirvesi ile derinleşme aşamasına geçtiği ifade edilebilir.²⁹

Cumhurbaşkanı Erdoğan ayrıca 54 ülkenin yer aldığı Afrika Kıtası'nın BM Güvenlik Konseyi'nde daimi üye olarak temsil edilmesinin de büyük bir adaletsizlik olduğunun altını çizmiştir. Zirvede koronavirüs sonrası dönemde eğitim, tarım ve sağlık gibi alanlarda iş birlikleri tartışılmış ve bu kapsamda stratejik planlar ele alınmıştır. 3. Türkiye-Afrika Ortaklık Zirvesi'nin büyük yankı bulduğu Batı basınında Türkiye'nin eşit ortaklık ve kazan kazan ilkelerine dayalı Afrika stratejisinin ilişkileri güçlendirmek açısından önemli bir fırsat sunduğu belirtilmiştir.³⁰ Cumhurbaşkanı Erdoğan ayrıca zirve nedeniyle Türkiye'de bulunan Sierra Leone Cumhurbaşkanı Julius Maada Bio, Gine Bissau Cumhurbaşkanı Umaro Sissoco Embaló, Senegal Cumhurbaşkanı Macky Sall, Kongo Demokratik Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı Felix Tshisekedi, Nijer Başbakanı ve Hükümet Başkanı Ouhoumoudou Mahamadou, Cezayir Başbakanı ve Maliye Bakanı Aimene Benabder-

²⁸ "Türkiye-Afrika İlişkilerini, 16 Yıl Önce Hayal Dahi Edilemeyecek Seviyelere Getirdik", Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı, 18 Aralık 2021, <https://www.tccb.gov.tr/haberler/410/133975/-turkiye-afrika-iliskilerini-16-yil-once-hayal-dahi-edilemeyecek-seviyelere-getirdik->, (Erişim tarihi: 25 Aralık 2021).

²⁹ Kaan Devecioğlu, "Kurumsallaşmadan Derinleşmeye Üçüncü Türkiye-Afrika İlişkileri Zirvesi", *Sabah*, 18 Aralık 2021.

³⁰ Ömer Faruk Doğan, "3. Türkiye-Afrika Ortaklık Zirvesi'nin Ardından", *Anadolu Ajansı*, 23 Aralık 2021.

rahmane, Cibuti Cumhurbaşkanı İsmail Ömer Guelleh, Komorlar Birliği Cumhurbaşkanı Assoumani Azali, Ruanda Cumhurbaşkanı Paul Kagame, Etiyopya Başbakanı Abiy Ahmed Ali, Moritanya Cumhurbaşkanı Muhammed Ould Şeyh Ghazouani, Orta Afrika Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı Faustin-Archange Touadera, Libya Başkanlık Konseyi Başkanı Muhammed Menfi, Somali Cumhurbaşkanı Muhammed Abdullah Farmajo ve Nijerya Cumhurbaşkanı Muhammed Buhari ile ikili gürüŐme gerçekteŐirmiŐ, gürüŐmelerde Libya başta olmak üzere bölgede yaşanan gelişmeler ve FETÖ'nün faaliyetleri de dahil olmak üzere terörlle mücadelede iş birliği konuları ele alınmıştır.

Zirvenin sonuç bildirgesinde barış, güvenlik ve yönetiŐim, ticaret, yatırım ve sanayi, eğitim, BTİ (bilim, teknoloji ve inovasyon) becerileri, gençlik ve kadın gelişimi, altyapı geliştirme ve tarım, dayanıklı sağlık sistemlerinin teşvik edilmesi baŐlıklarında 2022-2026 ortak eylem planının belirlendiği ifade edilmiştir. Bildirgede ayrıca koronavirüs ile mücadelede tedavi ve aŐılara eriŐimde küresel adaletin sağlanması gerektiği vurgulanmış, salgının Afrika Kıtası'ndaki etkilerinin hafifletilmesi konusundaki kararlılık teyit edilmiştir.³¹

EKONOMİK VE TİCARİ İLİŞKİLER

Türkiye ile Sahra Altı Afrika ülkelerinin ticaret hacmi 2021'de artmaya devam etmiştir. Ocak-Ekim 2021 verilerine göre hazırlanan Tablo 2'de belirtildiği gibi Güney Afrika Cumhuriyeti Sahra Altı Afrika ülkeleri içerisinde Türkiye'nin en büyük ticaret ortağı olma rolünü sürdürmüştür. 2021'in ilk on ayında Türkiye, Güney Afrika Cumhuriyeti'ne 758 milyon dolar ihracat yaparken 1 milyar dolar ithalat gerçekteŐirmiŐtir. Türkiye ile

³¹ "3. Türkiye-Afrika Ortaklık Zirvesi Sonuç Bildirgesi Yayınlandı", *Hürriyet*, 18 Aralık 2021.

Afrika Kıtası arasında ekonomik ve ticari ilişkilerin geliştirilmesi açısından 21-22 Ekim arasında İstanbul’da gerçekleştirilen Türkiye-Afrika 3. Ekonomi ve İş Forumu önemli bir platform olmuştur. Forumu Güney Sudan cumhurbaşkanı yardımcısı ile birlikte 28 bakan, 7 bakan yardımcısı, Afrika Birliği Ekonomik Kalkınma, Ticaret, Sanayi ve Madencilik Komisyoneri, Batı Afrika Ülkeleri Ekonomik Topluluğu (ECOWAS), Orta Afrika Ülkeleri Ekonomik Topluluğu (ECCAS), Doğu Afrika Ülkeleri Ekonomik Topluluğu (EAC), Doğu ve Güney Afrika Ortak Pazarı (COMESA) ile Türkiye ve Afrika ülkelerinden 3 bine yakın iş insanı katılım sağlamıştır. Forumda konuşan Cumhurbaşkanı Erdoğan, Afrika’nın Türkiye’nin uluslararası ticaretindeki payının yüzde 6,5 olduğunu ifade etmiş, Türkiye-Afrika Ekonomi ve İş Forumu’na 45 ülkeden katılım sağlandığını vurgulamıştır.³² Ticaret Bakanı Mehmet Muş ise yaptığı konuşmada Türkiye’nin “Afrika’nın kalkınma sürecine her türlü katkıyı sağlamaya hazır” olduğunun altını çizmiştir.³³

Dış Ekonomik İlişkiler Kurulu (DEİK) Türkiye-Libya İş Konseyi Başkanı Murtaza Karanfil ise Türkiye-Afrika 3. Ekonomi ve İş Forumu’na ilişkin olarak yaptığı değerlendirmede 50 milyar dolarlık Türkiye-Afrika dış ticaret hedefi için önemli bir aşama olduğunu kaydetmiştir. Karanfil ayrıca Afrika ilişkilerinde Türkiye’nin kazan kazan prensibini benimsediğini ve “kardeşlik hukukunu öncelediğini” ifade etmiş ve “son yirmi yılda bu kıtadaki ülkelerle kurulan ilişkilerin dünya genelinden de yakından takip edildiğini” vurgulamıştır.³⁴

³² Kaan Bozdoğan, “Cumhurbaşkanı Erdoğan’dan Türkiye-Afrika Ekonomi ve İş Forumu Paylaşımı”, Anadolu Ajansı, 22 Ekim 2021.

³³ Türkiye-Afrika III. Ekonomi ve İş Forumu, 20-21 Ekim 2021, <http://turkeyafricaforum.org/tr>, (Erişim tarihi: 27 Aralık 2021).

³⁴ Elif Ferhan Yeşilyurt, “Türkiye-Afrika Forumu’nun 50 Milyar Dolarlık Ticaret Hedefine Katkı Sağlaması Bekleniyor”, Anadolu Ajansı, 23 Ekim 2021.

TABLO 2. TÜRKİYE’NİN SAHRA ALTI AFRIKA ÜLKELERİ İLE TİCARETİ* (2021, BİN DOLAR)			
ÜLKE	İHRACAT	ÜLKE	İTHALAT
Sudan	239.361	Sudan	87.886
Güney Sudan	8.726	Güney Sudan	30
Moritanya	386.152	Moritanya	275.551
Mali	66.215	Mali	45.613
Burkina Faso	79.034	Burkina Faso	12.208
Nijer	64.859	Nijer	2.189
Çad	44.822	Çad	93.424
Cape Verde	8.873	Cape Verde	910
Senegal	433.967	Senegal	8.699
Gambiya	57.206	Gambiya	140
Gine Bissau	8.572	Gine Bissau	4.889
Gine	190.740	Gine	7.750
Sierra Leone	109.194	Sierra Leone	7.497
Liberya	225.649	Liberya	3.499
Fildiő Sahili	332.193	Fildiő Sahili	322.079
Gana	411.721	Gana	100.621
Togo	97.791	Togo	25.254
Benin	124.471	Benin	11.734
Nijerya	723.598	Nijerya	92.637
Kamerun	131.790	Kamerun	50.366
Orta Afrika Cumhuriyeti	3.175	Orta Afrika Cumhuriyeti	1.554
Ekvator Ginesi	26.041	Ekvator Ginesi	23
Sao Tome ve Principe	3.523	Gabon	20.291
Gabon	36.788	Kongo	1.239
Kongo	68.103	Kongo Demokratik Cumhuriyeti	12.841
Kongo Demokratik Cumhuriyeti	42.476	Ruanda	175

Ruanda	68.057	Burundi	44
Burundi	1.885	Angola	9.172
St. Helena	687	Etiyopya	18.217
Angola	162.877	Eritre	64
Etiyopya	247.642	Cibuti	73
Eritre	20.051	Somali	4.387
Cibuti	267.027	Kenya	17.748
Somali	280.153	Uganda	9.701
Kenya	217.918	Tanzanya	37.596
Uganda	49.003	Seyşeller	17.895
Tanzanya	204.187	Britanya Hint Okyanusu Toprakları	0
Seyşeller	10.078	Mozambik	36.814
Britanya Hint Okyanusu Toprakları	256	Madagaskar	13.832
Mozambik	91.222	Mauritius	1.025
Madagaskar	50.027	Komorlar Birliği	6.729
Mauritius	75.741	Mayotte	0
Komorlar Birliği	12.489	Zambiya	4.304
Mayotte	9.342	Zimbabve	12.048
Zambiya	17.402	Malavi	18.457
Zimbabve	11.153	Güney Afrika Cumhuriyeti	1.013.873
Malavi	3.351	Namibya	92
Güney Afrika Cumhuriyeti	758.007	Botsvana	176
Namibya	3.168	Esvatini	13
Botsvana	2.281	Lesotho	174
Esvatini	485		
Lesotho	196		

Kaynak: Türkiye İstatistik Kurumu

* Ocak-Ekim 2021 dönemini kapsamaktadır.

GÜVENLİK İLİŞKİLERİ

2021 Afrika ülkelerinin birçoğunda siyasi kriz, terör saldırıları ve iç karışıklıklarla geçmiştir. Birçok Sahra Altı Afrika ülkesinde terör saldırısı meydana gelmiş; Somali, Nijer, Mali, Nijerya, Kongo Demokratik Cumhuriyeti, Mozambik, Burkina Faso, Çad, Sudan, Sierra Leone ve Uganda'da gerçekleştirilen saldırı ve terör eylemlerinde çok sayıda kişi hayatını kaybetmiş ve yaralanmıştır. Ayrıca BM Mali Çok Boyutlu Entegre İstikrar Misyonu'na (MINUSMA) yönelik çok sayıda saldırı gerçekleştirilmiştir. Sene içerisinde Türkiye iki ülkede kaçırılan vatandaşlarını kurtarmaya yönelik iki operasyon düzenlenmiştir. Ocak'ta Mozart gemisine Gine Körfezi'nde deniz haydutlarının saldırısı ile kaçırılan on beş Türk vatandaşı, Şubat'ta Dışişleri Bakanlığı ve MİT'in koordineli operasyonu ile kurtarılarak Türkiye'ye getirilmiştir. Benzer bir kurtarma operasyonu sene sonunda gerçekleştirilmiştir. Kasım'da Libya'nın doğu bölgesinde yaklaşık olarak iki yıldır alıkonulan yedi Türk vatandaşı, MİT ve Katar istihbaratının ortak operasyonu ile kurtarılarak Türkiye'ye getirilmiştir.³⁵ Nisan'da Çad'da Değişim ve Uyum Cephesi'ne (FACT) bağlı isyancılara yönelik gerçekleştirilen operasyonda Çad Cumhurbaşkanı Idriss Déby Itno cephe hattındaki çatışmalar da hayatını kaybetmiştir.³⁶

Etiyopya'da ise geçen sene başlayan, hükümet ile Tigray Halk Kurtuluş Cephesi (TPLF) arasındaki çatışmalar yoğunlaşarak devam etmiştir. Haziran'da hükümete bağlı ordu birlikleri Tigray bölgesinden çekilmiştir. Ancak hükümetin bu hamlesine karşın TPLF'den beklenen adım gelmemiş, aksine TPLF bölgedeki hakimiyet alanını yeniden genişletmeye başlamıştır.³⁷ İsyancıların baş-

³⁵ "Libya'da Alıkonulan 7 Türk Türkiye'ye Getirildi", TRT Haber, 21 Kasım 2021.

³⁶ Ömer Erdem, "Çad'da 31 Yıllık İdris Deby İtno Dönemi, İsyancılarla Girdiği Çatışmada Öldürülmesiyle Sona Erdi", Anadolu Ajansı, 21 Nisan 2021.

³⁷ Ola Karakurt, "Tigray Savaşından Sonra Etiyopya Diken Üstünde", TRT Haber, 14 Temmuz 2021.

kent Addis Ababa'ya yönelmesi nedeniyle Başbakan Abey Ahmed Kasım'da OHAL ilan etmiştir. Sene sonunda ise ateşkes çağrıları neticesinde tarafların karşılıklı olarak birliklerini geri çekmeleri geçici bir çatışmasızlık durumu oluşturmuştur.³⁸ Türkiye ise Etiyopya krizinde tarafsızlık politikasını sürdürerek taraflar arasındaki arabuluculuk potansiyeli ile bölgede barış ve istikrarın sağlanmasına katkı sağlamayı amaçlamıştır.³⁹

SONUÇ

2021'de Türkiye-Afrika ilişkileri yükselen bir ivme ile devam etmiştir. Türkiye bölge politikasını küresel aktörlerin tek taraflı ve çıkar odaklı bakışı yerine eşit ortaklık ve kazan kazan ilkesine dayalı bütüncül bir yaklaşım ile oluşturmaktadır. Yıl içerisinde birçok darbe girişimi ve iç karışıklık yaşanan bölgede Türkiye geliştirdiği Afrika stratejisi ile istikrarın temel unsurlarından biri olmuştur. Libya'da oluşturulan yeni geçiş hükümetine bir önceki hükümete olduğu gibi güçlü şekilde desteğini sürdüren Ankara, BM öncülüğündeki siyasi çözüm çabalarının da en önemli destekçisi olmuştur. Koronavirüs salgını nedeniyle iki yıldır ertelenen ve Kasım'da İstanbul'da üçüncüsü düzenlenen Türkiye-Afrika Ortaklık Zirvesi'ne yüzün üzerinde devlet ve hükümet başkanı ve bakanın katılımı Türkiye'nin Afrika açılımının kıtadaki karşılığını açık bir şekilde ortaya koymaktadır. Siyasi ilişkileri geliştiren, diplomatik ağlarını güçlendiren Türkiye'nin yakın gelecekteki Afrika projeksiyonu; karşılıklı ticaret hacminin artırılması ve yatırımların çoğaltılması yoluyla ilişkilerin daha da kökleşmesini sağlamak olacaktır. Bu yönüyle bölgedeki siyasi istikrarsızlıkların çözümü, güvenlik ortamının sağlanması ve çatışmaların önlenmesi bu amacın elde edilme-

³⁸ İsmail Numan Telci, "Etiyopya'da Ateşkes Sonrası İstikrar Arayışı", *Sabah*, 25 Aralık 2021.

³⁹ Yunus Turhan, "Tigray Krizinin Türkiye-Etiyopya İlişkilerine Etkisi", *Anadolu Ajansı*, 24 Aralık 2021.

sinde önemli bir unsurdur. Bu ortamın oluşturulabilmesi için siyasi ve ekonomik ilişkilerde sağlanan iş birliğinin başta FETÖ olmak üzere bölgede faaliyet gösteren tüm terör örgütlerine karşı da sağlanması gerekmektedir.

KRONOLOJİ

- 15-16 Şubat Etiyopya Federal Demokratik Cumhuriyeti Başbakan Yardımcısı ve Dışişleri Bakanı Demeke Mekonnen Türkiye'ye bir ziyaret gerçekleştirdi.
- 2-3 Mart BM Genel Sekreterinin Libya Özel Temsilcisi ve BM Libya Destek Misyonu Başkanı Jan Kubiş Türkiye'yi ziyaret etti.
- 26 Mart Libya Başkanlık Konseyi Başkanı Muhammed Menfi ve Konsey üyesi Abdullah Hüseyin Lafi Türkiye'ye ziyaret gerçekleştiren Cumhurbaşkanını Erdoğan ile görüştü.
- 31 Mart Nijer'de başarısız bir darbe girişimi yaşandı.
- 12-13 Nisan Libya UBH Başbakanı Abdülhamid Dibeybe, Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın davetine icabetle Türkiye'ye resmi bir ziyaret gerçekleştirdi. Ziyarette Türkiye-Libya Yüksek Düzeyli Stratejik İşbirliği Konseyi'nin ilk toplantısı gerçekleştirildi.
- 20 Nisan Çad Cumhurbaşkanı Idriss Déby Itno silahlı muhalifler ile yaşanan çatışma sonucunda hayatını kaybetti.
- 2-3 Mayıs Dışişleri Bakanı Mevlüt Çavuşoğlu; Milli Savunma Bakanı Hulusi Akar, Genelkurmay Başkanı Orgeneral Yaşar Güler ve MİT Başkanı Hakan Fidan ile birlikte Libya'ya bir ziyaret gerçekleştirdi.
- 24 Mayıs Mali'de gerçekleştirilen darbe ile Cumhurbaşkanı Bah Ndaw ve Başbakan Moctar Ouane gözaltına alındı, darbeyi gerçekleştiren Goita kendisini cumhurbaşkanı ilan etti.
- 29 Mayıs-2 Haziran Togo Dışişleri, Bölgesel Entegrasyon ve Yurtdışındaki Togolular Bakanı Robert Dusseye Türkiye'yi ziyaret etti. Bu, Togo'dan Türkiye'ye dışişleri bakanı seviyesinde gerçekleştirilen ilk ziyaret oldu.

- 12 Haziran Dışişleri Bakanı Çavuşoğlu; Milli Savunma Bakanı Akar, İçişleri Bakanı Soylu, Genelkurmay Başkanı Orgeneral Güler, MİT Başkanı Fidan, Cumhurbaşkanlığı İletişim Başkanı Fahrettin Altun ve Cumhurbaşkanlığı Sözcüsü İbrahim Kalın ile birlikte Libya'ya resmi ziyarette bulundu.
- 23 Haziran Bakan Çavuşoğlu, BM ve Almanya'nın eş başkanlığında Berlin'de düzenlenen Libya konulu İkinci Berlin Konferansı'na katıldı.
- 25 Temmuz Tunus Cumhurbaşkanı Kays Said başbakan ile savunma ve adalet bakanlarını görevden aldı, Meclisin yetkilerini dondurdu.
- 26-29 Temmuz Angola Cumhurbaşkanı João Manuel Gonçalves Lourenço Türkiye'ye resmi bir ziyaret gerçekleştirdi.
- 12-13 Ağustos Sudan Cumhuriyeti Egemenlik Konseyi Başkanı Orgeneral Abdülfettah Abdülrahman Burhan Türkiye'ye resmi bir ziyaret gerçekleştirdi.
- 14-15 Ağustos Dışişleri Bakanı Çavuşoğlu Cezayir'e resmi bir ziyaret gerçekleştirdi.
- 5 Eylül Gine'de gerçekleştirilen darbe ile Cumhurbaşkanı Alpha Conde devrildi.
- 14 Ekim Libya Dışişleri Bakanı Necla Manguş Türkiye'yi ziyaret etti.
- 5-8 Eylül Ruanda Dışişleri ve Uluslararası İşbirliği Bakanı Vincent Biruta Türkiye'yi ziyaret etti.
- 6-8 Eylül Kongo Demokratik Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı Félix Antoine Tshisekedi Tshilombo Türkiye'yi ziyaret etti.
- 30 Eylül-1 Ekim Afrika Birliği Komisyonu Başkanı Moussa Faki Mahamat Türkiye'ye resmi bir ziyarette bulundu.
- 17-20 Ekim Cumhurbaşkanı Erdoğan, Angola, Togo ve Nijerya'ya resmi ziyaret gerçekleştirdi.
- 21-22 Ekim İstanbul'da Türkiye-Afrika 3. Ekonomi ve İş Forumu düzenlendi.
- 25 Ekim Sudan'da askeri yönetim hükümeti feshedip Başbakan Abdullah Hamduk ile birlikte çok sayıda siyasetçiyi gözaltına aldı.

- 27 Ekim Çad Cumhuriyeti Geçiş Dönemi Devlet Başkanı Mahamat Idriss Deby Itno Türkiye'ye resmi bir ziyaret gerçekleştirdi.
- 10 Kasım Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanı Fatih Dönmez Cezayir'de düzenlenen Türkiye-Cezayir Karma Ekonomik Komisyonu 11. Dönem Toplantısı'na katıldı.
- 12 Kasım Paris'te Uluslararası Libya Konferansı düzenlendi. Konferansta Türkiye'yi Dışışleri Bakan Yardımcısı Sedat Önal temsil etti.
- 15 Aralık Libya TM Başkanvekili Fevzi Nuveyri Türkiye'yi ziyaret etti. Nuveyri ve beraberindeki heyet Cumhurbaşkanı Erdoğan tarafından kabul edildi.
- 16-18 Aralık Türkiye'nin ev sahipliğinde Afrika ülkelerinin devlet ve hükümet başkanları, bakanları ve Afrika Birliği Komisyonu'nun katılımıyla İstanbul'da 3. Türkiye-Afrika Ortaklık Zirvesi düzenlendi.

TÜRKİYE’NİN LATİN AMERİKA POLİTİKASI 2021

MUSTAFA YETİM

Doç. Dr., Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Uluslararası İlişkiler Bölümü

GİRİŞ

2021’de Türkiye’nin Latin Amerika ülkelerine yönelik siyasi girişimlerinde geçmiş yıllara kıyasla sınırlı bir ivme kaybı görüldüğü söylenebilir. Bu çerçevede geçmiş yıllarda cumhurbaşkanı düzeyinde bölge ülkelerinden en az üç tanesine yapılan ziyaretlerin ve dışişleri bakanı düzeyindeki girişimlerin koronavirüs (Covid-19) salgını sürecinin etkilerinin sınırlandığı 2021’de olmaması bu yorumu doğrulamaktadır. Diğer taraftan 2021’de bölge ülkelerinden Türkiye’ye yönelik siyasi temaslar yoğunlaşmıştır. Bu durum ilişkilerdeki kurumsallaşmanın yine de güçlü şekilde sürdürüldüğünü göstermektedir. Dahası siyasi ilişkilerdeki sınırlı gelişmelere rağmen ekonomik ilişkilerde ise 2021’de adeta bir sıçrama yaşanmış ve uzun

yıllardır amaçlanan potansiyelin bir kısmı ortaya çıkmaya başlamıştır. Bu çerçevede özellikle Güney Amerika ülkeleri ve Güney Amerika Ortak Pazarı'ndaki (MERCOSUR) devletler ve daha spesifik olarak ise MERCOSUR içerisindeki Brezilya ve Venezuela ile Türkiye arasındaki ticaret hacminde önemli sıçramalar yaşanmıştır. Beklenen düzeyin halen oldukça gerisinde olmasına rağmen bu tür gelişmeler Türkiye-Latin Amerika ülkeleri arasındaki ticari potansiyele yönelik umut vericidir. Siyasi ve ekonomik alandaki gelişmelerin yanı sıra 2021'de Latin Amerika-Türkiye arasındaki etkileşime ilişkin ön plana çıkan bir diğer nokta ise kültürel temaslar olmuştur. Latin Amerikalı turistlerin Türkiye'yi önemli bir merkez olarak tercih etmeye başlaması bu yıl içerisinde daha fazla hissedilmiştir.

LATİN AMERİKA'DAKİ ÖNEMLİ GELİŞMELER VE TÜRKİYE: GENEL DEĞERLENDİRME

2021'de Latin Amerika bölgesindeki başlıca gelişmeler, etkileri bölgede halen oldukça hissedilir olan koronavirüs salgını, seçimler, protestolar, bazı ülkelerdeki istikrarsızlıklar ve Venezuela'daki iktidar ile muhalefet arasındaki diyalog süreci gibi konular etrafında şekillenmiştir. Venezuela'da iktidar-muhalefet diyalogunun nereye evrilebileceği önemli konuların başında gelmektedir. Bilindiği gibi Amerika Birleşik Devletleri (ABD) başta olmak üzere bazı Batı ülkelerinin desteğini alan muhalefet lideri Juan Guaido bir süredir seçimlerde hile yapıldığını iddia ederek kendisini devlet başkanı ilan ederken Venezuela Devlet Başkanı Nicolas Maduro'nun devlet başkanlığını da illegal kabul etmiştir. Bu gelişmelerin ardından ülkeyi terk eden Guaido ile iktidar arasındaki diyalog süreci Meksika'nın ev sahipliğinde devam etmiş ve zaman zaman kesintiye uğrayan söz konusu süreç halen sürdürülmektedir. Diğer taraftan Venezuela'da 21 Kasım'da yapılan bölgesel ve yerel seçimlerin sonucunda ülkedeki başta başkent Karakas olmak üzere yirmi üç eyaletten yirmi-

sini Devlet Başkanı Nicolas Maduro'nun partisi Venezuela Birleşik Sosyalist Partisi'nin (PSUV) kazanması Maduro'nun diyalog sürecindeki pozisyonunu güçlendirmiştir. Dolayısıyla göç, ekonomik sorunlar ve ABD başta olmak üzere Batılı ülkelerin yaptırımları ile karşı karşıya gelen Venezuelada Türkiye'nin de desteklediği diyalog sürecinin olumlu yöne evrilmesi Latin Amerika gelişmelerini etkilemesi açısından kritiktir.¹

Venezuela'nın yanı sıra yine Latin Amerika bölgesinde sorunlar yumağı ile uğraşmak zorunda kalan ve bölgenin en yoksul ülkelerinden olan Haiti'de 7 Temmuz'da 53 yaşındaki Haiti Cumhurbaşkanı Jovenel Moise'nin suikast sonucu öldürülmesi bölgesel krizlere ilişkin fikir vermesi açısından diğer önemli örnektir. Salgın sürecini önemsememekle eleştirilen ve yoğun protestolara maruz kalan Brezilya Devlet Başkanı Jair Bolsonaro ise salgın sürecinde Brezilya'da vaka-ölüm sayılarının yoğunluğu nedeniyle Parlamentoda çeşitli soruşturma talepleri ile yüzleşmiştir. Kolombiya'da Devlet Başkanı Ivan Duque iktidarına yönelik vergi reformu temelli protestolar başkent Bogota olmak üzere ülkenin bazı bölgelerinde ABD destekli iktidarı zor durumda bırakmıştır. Bu şekilde istikrarsızlıklar ile boğuşan Bogota yönetimine en büyük desteği sunan Washington, ülkede uzun yıllar iktidar ile çatışan Kolombiya Devrimci Silahlı Güçlerini (FARC) 30 Kasım'da "yabancı terör örgütleri" listesinden çıkarmıştır. Brezilya-Kolombiya merkezli protesto süreçlerinin yanı sıra 2021'de Honduras, Nikaragua, Ekvador, Peru ve Şili gibi ülkelerde gerçekleşen seçimler de Latin Amerika gelişmelerini etkilemiştir. Sol ve Amerika karşıtı yönetimleriyle bilinen Latin Amerika'da söz konusu seçimler sonucunda Ekvador'da sol iktidarlar son bulmuştur. Peru, Şili, Honduras ve Nika-

¹ "Venezuelada İktidar ile Muhalefet Arasındaki Diyalog Masası Yeniden Kurulmaya Çalışılıyor", Anadolu Ajansı, 14 Eylül 2021; "Venezuelada Bölgesel ve Yerel Seçimlerin Kazananı Maduro'nun İktidar Partisi Oldu", Anadolu Ajansı, 23 Kasım 2021.

ragua'daki seçimlerde ise sol partiler iktidarı kazanmıştır. Özellikle sürpriz olarak değerlendirilen solcu Özgür Peru Partisi'nin adayı Pedro Castillo'nun Peru seçimlerini kazanması ve Honduras'ta sağ partinin on iki yıllık iktidarının son bulması önemli olaylar olarak karşımıza çıkmaktadır. Devlet Başkanı Daniel Ortega'nın Nikaragua'da on dört yıllık iktidarını yeni seçimler ile devam ettirmesi ise ABD yönetimince eleştirilmiş ve Joe Biden yönetimi, Ortega'nın ABD'ye girişini yasaklamıştır. Dolayısıyla 2021'de pandemi süreci ile halen uğraşan bölge ülkelerinin iktidar değişimleri, süregiden yaptırım süreçleri, toplumsal grupların protesto eylemleri ve diğer bazı sorunlar ile uğraşmaya devam ettiği gözlenmektedir.²

Bu tür sorunlar ile boğuşan ve pandemi ile daha farklı bir sürece evrilen Latin Amerika bölgesi ile Türkiye arasındaki ilişkilerde son birkaç yılda ivme kaybının yaşandığı söylenebilir. Buna rağmen 2021'de özellikle ekonomik ilişkilerde toparlanma sürecinden bahsedilebilir. Pandeminin sınırladığı siyasi etkileşimlerin ise devlet başkanları düzeyinde olmasa da diğer düzeylerde 2021'de güçlü seyrini sürdürdüğü anlaşılmaktadır. Bu bağlamda uzun yıllardır Türkiye'nin Latin Amerika yöneliminin temellerini oluşturan siyasi, ticari ve kültürel ilişkileri güçlendirme/kurumsallaştırma bağlamında atılan önemli adımlar bu yıl da sürdürülmüştür. Siyasi ilişkiler bağlamında bölgesel oluşumlarda aktif şekilde yer alma hedefini ve ikili ilişkilerde ise büyükelçilik yolu ile kurumsallaşma girişimlerini gerçekleştirmeyi hedefleyen Ankara, 2021'de Latin Amerika ve Karayipler Parlamentosunda (Parlatino) gözlemci üye olma, Uruguay

² "Peru'da Devlet Başkanlığı Seçimlerini Sol Partinin Adayı Pedro Castillo Kazandı", Anadolu Ajansı, 11 Haziran 2021; "Gabriel Boric: 35 Yaşında Şili Devlet Başkanı Seçilen Eski Öğrenci Lideri", BBC Türkçe, 20 Aralık 2021; "Nikaragua'da Seçim: Devlet Başkanı Ortega'nın Kazandığı Kesinleşti", TRT Haber, 8 Kasım 2021; "Latin Amerika'da 2021 Seçimler ve Protestolarla Geçti", Anadolu Ajansı, 28 Aralık 2021; "Kolombiya'da Neler Oluyor?", Sputnik Türkiye, 7 Mayıs 2021; "Kolombiya'da Hükümet Karşıtı Protestolar 10. Gününde Devam Ediyor", Anadolu Ajansı, 8 Mayıs 2021; "Biden, Nikaragua Devlet Başkanı Ortega'nın ABD'ye Girişini Yasakladı", *Hürriyet*, 16 Kasım 2021.

ve Nikaragua gibi ülkelerin Ankara'da büyükelçilik açma iradelerini ifade etmesi gibi başarıları elde etmiştir. Siyasi, ekonomik ve kültürel-insani olmak üzere üçayak üzerine inşa edilen “yumuşak güç” yönelimine dayalı Latin Amerika politikasında ilk boyut olan siyasi ilişkileri kurumsallaştırma yönünden bahsi geçen 2021'deki gelişmelerin kayda değer olduğunun altı çizilmelidir. Bu durum kapsayıcı ve bütüncül Latin Amerika politikasının bölge ülkelerince de memnuniyetle karşılandığını doğrulamaktadır.³

SİYASİ İLİŞKİLERDE ÖNE ÇIKAN TEMASLAR

2021'de Türkiye'nin siyasi temaslarını yoğunlaştırdığı Latin Amerika ülkeleri Haiti, Uruguay, Nikaragua ve özellikle Venezuela olmuştur. Son yıllarda Türkiye-Venezuela arasındaki özel ilişkilerin ve iş birliği çerçevesinin 2021'de de yoğunlaşarak devam ettiği söylenebilir. Türkiye ve Latin Amerika arasında devlet başkanları düzeyindeki ilk önemli temas 18 Haziran'da Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan ile Haiti Cumhurbaşkanı Jovenel Moise arasında Antalya Diplomasi Forumu'nda gerçekleşmiştir. Bu görüşmeden yaklaşık yirmi gün sonra ise 7 Temmuz'da Haiti Cumhurbaşkanı Moise suikast sonucu hayatını kaybetmiş ve Türkiye, Haiti devletine taziyelerini iletmıştır. 21-24 Ağustos arasında ise Türkiye ile Latin Amerika bölgesi arasında kayda değer temaslar gerçekleşmiştir. Bu bağlamda dışişleri bakanı düzeyinde gerçekleştirilen ilk ziyaret kapsamında Uruguay Dışişleri Bakanı Francisco Bustillo Bonasso Türkiye'ye gelmiştir. İkili ilişkilerin kapsamlı şekilde değerlendirildiğini açıklayan Dışişleri Bakanı Bonasso, iş çevreleri ve çeşitli bakanlıklarla önemli görüşmeleri yürütmüştür. Bu görüşmeler

³ “Turkey Uses Soft Power to Keep in Touch with Latin America: Experts”, *Daily Sabab*, 28 Şubat 2021; “Turkey's New Alliance with Latin America is of Strategic Importance”, *Middle East Monitor*, 19 Ekim 2021; “Turkey, Nicaragua Both Favor Strengthening Int'l Law: FM Colindres”, *Daily Sabab*, 15 Ekim 2021; “Uruguay to Open an Embassy in Turkey, Hopes to Sign Trade Agreement”, *The Rio Times*, 24 Ağustos 2021.

neticesinde iki ÷lke arasında siyasi, iktisadi ve kültürel-pedagojik konuları kapsayan “Gümrük Konularında İşbirliği ve Karşılıklı Yardımlaşma Anlaşması ve Dışışleri Bakanları Arasında Siyasi İstisare Mekanizması Kurulmasına ve Diplomasi Akademileri Arasında İşbirliğine İlişkin İki Mutabakat Zaptı” imzalanmıştır. Dahası bu görüşmelerin “olumlu” ve “umut vadecici” geçtiğini belirten Uruguay Dışışleri Bakanı Bonasso, Türkiye’de bir sonraki dönemde büyükelçilik açacaklarını duyurmuştur. Bu durum temel hedeflerden olan bölge ile ekonomik ilişkilerin güçlendirilmesi amacı ile siyasi kurumsallaşmanın sağlanması hedefinde önemli bir gelişme olarak değerlendirilebilir.⁴

2021’de bölge ÷lkelerinden Türkiye’ye yönelik üst düzey resmi ziyaretlerin daha fazla olduğu anlaşılmaktadır. Geçmiş yıllarda hem devlet başkanı hem de dışışleri bakanı düzeyinde Türkiye’den bölge ÷lkelerinin en az üçüne düzenlenen resmi ziyaret geleneğinin yerini 2021’de bölge ÷lkelerinden Türkiye’ye ziyaretlerin aldığı söylenebilir. Bu bağlamda 8-10 Ekim arasında Venezuela Dışışleri Bakanını Felix Plasencia, bakan olmasından sonra ilk yurt dışı ziyaretini Ankara’ya düzenleyerek Venezuela’nın Türkiye’ye verdiği önemi de göstermiştir. İki ÷lke arasında pandeminin etkisiyle 2020’de duraksayan ticaret hacminin 2021’de tekrar önemli tırmanışa sahne olduğu (Türkiye’nin Venezueladaki iktidar-muhalefet diyalog sürecine yönelik desteği düşünöldüğünde) Güney Amerika’nın bu kritik ÷lkesi ile Türkiye arasındaki ilişkilerin özel seyrini koruduğu ifade edilebilir. Medya, eğitim ve ticaret alanlarına ilişkin çeşitli anlaşmaların imzalandığı görüşmeler sonrasında Plasencia, Türkiye ile

⁴ “Haiti Cumhurbaşkanı Moise’e Düzenlenen Süikast Hakkında Neler Biliniyor?”, BBC Türkçe, 9 Temmuz 2021; “Cumhurbaşkanı Erdoğan, Haiti Cumhurbaşkanı Moise ile Görüşti”, Anadolu Ajansı, 18 Haziran 2021; “Turkey, Uruguay Hail Ever-Growing Bilateral Ties”, *Daily Sabah*, 24 Ağustos 2021; “Dış Politika Kronoloğisi”, T.C. Dışışleri Bakanlığı, (Ağustos 2021), <https://www.mfa.gov.tr/agustos2021.tr.mfa>, (Erişim tarihi: 2 Aralık 2021).

ilişkileri derinleştirmek istediklerini açıklamıştır. Bu ziyaretten kısa bir süre sonra 21 Aralık'ta bu defa Cumhurbaşkanı Erdoğan ile Venezuela Devlet Başkanı Maduro ekonomik iş birliğine ve bölgesel sorunlara odaklanan bir telefon görüşmesi gerçekleştirmiştir.⁵

Ekim içerisinde diğer bir kritik temas ise Nikaragua ile olmuştur. 13-14 Ekim arasında Nikaragua Dışişleri Bakanı Denis Moncada Colindres Türkiye'ye resmi ziyarette bulunmuş ve görüşmelerde siyasi, ekonomik ve kültürel alanlara ilişkin bazı anlaşmaların imzalandığını açıklamıştır. Bölgede Batılı ülkeler tarafından yaptırımlara maruz kalan diğer sol eğilimli iktidarlar gibi Nikaragua'nın da Türkiye'yi dünyaya açılmak için önemli bir fırsat olarak değerlendirdiği söylenebilir. Bu çerçevede Nikaragua Dışişleri Bakanı Colindres, salgın nedeniyle ertelenen Türkiye'de büyükelçilik açma girişimlerinin hızlanacağını ve Türkiye'nin de Nikaragua'nın başkenti Managua'da büyükelçilik açacağını duyurmuştur. Böylece Uruguay ve Nikaragua gibi ülkelerde büyükelçilik açılması durumunda Türkiye'nin bölgedeki büyükelçilik sayısı on sekize ulaşacaktır.⁶

Ekim'deki siyasi kurumsallaşma çerçevesinde diğer önemli temas ise 11 Ekim'de Türkiye Büyük Millet Meclisi (TBMM)

⁵ “Venezüella Dışişleri Bakanı Plasencia: Türkiye ile Ticaret Hacmini Yukarıya Çekmek için Çalışmalıyız”, Sputnik Türkiye, 9 Ekim 2021; “Venezuelan Foreign Minister Wants ‘Deeper’ Relations with Turkey”, Al-Monitor, 12 Ekim 2021; “Venezuela Dışişleri Bakanı Plasencia Bakan Olduktan Sonra İlk Söyleşiyi AA'ya Verdi”, Anadolu Ajansı, 11 Ekim 2021.

⁶ Türkiye'nin Latin Amerika'da bulunan on altı büyükelçiliği şunlardır: Meksika, Guatemala, Kosta Rika, Panama, Küba, Dominik Cumhuriyeti, Trinidad ve Tobago, Kolombiya, Venezuela, Paraguay, Brezilya, Arjantin, Şili, Peru, Bolivya ve Ekvador. Bkz. Mustafa Yetim, “Türkiye'nin Latin Amerika Politikası 2020”, *Türk Dış Politikası Yılığ 2020*, ed. Burhanettin Duran, Kemal İnat ve Mustafa Caner, (SETA Yayınları, İstanbul: 2021), s. 515-532. “Turkey, Nicaragua Both Favor Strengthening Int'l law: FM Colindres”, *Daily Sabah*, 15 Ekim 2021; “Nikaragua Dışişleri Bakanı Colindres: ABD ve AB Siyasi Tahakküm Kurlmak için Saldırgan Eylemlerde Bulunuyor”, Anadolu Ajansı, 15 Ekim 2021; “Nikaragua Dışişleri Bakanı Colindres: Türkiye ile İlişkimiz Her Zaman Çok Olumlu Geçti”, *Star*, 13 Ekim 2021.

Başkanı Mustafa Şentop ile Latin Amerika ve Karayipler Parlamentosu (Parlatino)⁷ Başkanı Jorge Pizarro Soto arasında gerçekleşmiştir. Bu görüşme sonrasında Parlatino'ya gözlemci üye olan Türkiye böylece 2019'da bölgenin diğer önemli parlamenter teşkilatı AND Parlamentosuna gözlemci üyeliği sonrasında bölgesel örgütler ile kurumsal ilişkiler kurma noktasında kayda değer başka bir girişimi gerçekleştirmiştir. 27 Kasım'da bu defa İspanya'nın başkenti Madrid'de düzenlenen Parlamentolar Arası Birlik (PAB) 143. Genel Kurul toplantılarında bir araya gelen TBMM Başkanı Şentop ve Parlatino Başkanı Soto iki ülke arasındaki kurumsal ilişkilerin parlamentolar arası iş birliği ile derinleştirileceğini vurgulamıştır.⁸ Tüm bu gelişmeler siyasi ilişkilerdeki ivmenin ve buna bağlı gelişmelerin bölgesel oluşumlar ve ikili ilişkilerdeki kurumsallaşma faaliyetleri ile sürdürüldüğünü doğrulamaktadır.

YOĞUNLAŞAN DIŞ TİCARİ İLİŞKİLER VE KÜLTÜREL ETKİLEŞİM⁹

2021'de Türkiye'nin bölge ile kültürel ve özellikle ticari ilişkilerinde önemli bir ivme görülmüştür. Halihazırda Türkiye'nin Orta Amerika Entegrasyon Örgütü (SICA), MERCOSUR ve Pasifik Birliği gibi ekonomik-kültürel ilişkileri önceleyen bölgesel

⁷ 1964'te kurulan ve bölgesel iş birliği ve kalkınmayı teşvik etmeyi amaçlayan Parlatino'nun üyeleri Arjantin, Aruba, Bolivya, Brezilya, Şili, Kolombiya, Kosta Rika, Küba, Curaçao, Ekvador, El Salvador, Guatemala, Honduras, Meksika, Nikaragua, Panama, Paraguay, Peru, Dominik Cumhuriyeti, San Martin, Surinam, Uruguay ve Venezueladır. Önemli bir bölgesel örgüt olan bu oluşumda Türkiye'nin aktif yer alma isteği bölge ülkeleri ile arasındaki ilişkilere katkı sağlamaktadır. Bkz. "Turkey's New Alliance with Latin America is of Strategic Importance", Middle East Monitor, 19 Ekim 2021.

⁸ "Şentop, Parlatino Başkanı Soto ile Görüştü", Anadolu Ajansı, 11 Ekim 2021; "TBMM Başkanı Şentop, Parlatino Başkanı Soto ile Görüştü", *Hürriyet*, 27 Kasım 2021.

⁹ Bu bölümün yazımı sırasında 2021'in Kasım ve Aralık ekonomi istatistikleri açıklanmadığından ekonomik verilerin metodolojik çerçevede daha uyumlu olması amacı ile 2014, 2015, 2016, 2017, 2018, 2019, 2020 ve 2021 yılları içerisindeki dış ticaret istatistikleri birinci ve onuncu aylar arasındaki (Ocak-Ekim) verilerle sınırlandırılmıştır.

örgütlere gözlemci üye olduğu ve bahsi geçen bölgesel parlamento oluşumları ile de kurumsallaşma sürecini güçlendirdiği düşünüldüğünde Türkiye’nin bölge ülkeleri ile derinleşen kültürel etkileşimi ve ekonomik ilişkilerinin arka planı daha net anlaşılabilir. 2021-2023 arasının hem Latin Amerika ülkelerinin bazılarının bağımsızlıklarını kazanmalarının 200. yılına denk gelmesi hem de Türkiye Cumhuriyeti’nin kuruluşunun 100. yılı olması nedeniyle bu dönemde Latin Amerika ve Karayipler bölgesi ülkeleri ile Türkiye arasında çeşitli kültürel etkinliklerin düzenlenmesi planlanmaktadır. Bu kapsamda 2021 El Salvador, Kosta Rika, Guatemala, Meksika, Panama ve Peru’nun; 2022 de Brezilya’nın 200. bağımsızlık yılı olarak kutlanacaktır.

Bu genel etkinliklerin yanı sıra bölgede Türk dizilerine yönelik ilgi Türkiye’nin kültürel etkisine ve tanıtımına da oldukça katkı sağlayan bir faktör olarak belirmektedir. Tüm bu etkileşimlerin rolü ile artık Latin Amerika bölgesinden Türkiye’ye yönelik turist yöneliminde de artış söz konusu olmakta ve özellikle kültürel seyahatleri öncelleyen Latin Amerikalı turistler Türkiye’nin turizm- den elde ettiği döviz girdisine katkı sağlamaktadır.¹⁰

Kültürel etkileşimlerin yanı sıra 2021’de bölge ülkeleri ile dış ticaret hacminde geçmiş yıllara kıyasla oldukça önemli bir artış gözlenmiştir. Bu artışın önemli oranı geçmiş yıllarda olduğu gibi bölgenin en önemli ekonomik entegrasyon girişimlerinden olan MERCOSUR ile ticaret hacminde görülen kayda değer ilerlemedir. Bu ilerlemenin arka planını ise Türkiye ile Brezilya ve Venezuela arasında ticaret hacmindeki ciddi artışın etkisi oluşturmaktadır.

¹⁰ “Dışişleri Bakanlığı’ndan Latin Amerika Ülkeleriyle Ortak Etkinlik”, TRT Haber, 27 Mayıs 2021; “Turkey Launches Series of Events to Bolster Ties with Latin American, Caribbean Countries”, Anadolu Agency, 27 Mayıs 2021; “Latin Amerikalı Turistler Türkiye’de Kültür Turizminin Ekonomiye Katkısını Artıracak”, Anadolu Ajansı, 16 Ekim 2021; “Turkey Welcomes Foreign Tourists While Locking Down Locals”, Reuters, 5 Mayıs 2021.

**TABLO 1. TÜRKİYE'NİN MERCOSUR ÜLKELERİNE İHRACATI
(2014-2021, MİLYON DOLAR)**

ÜLKE	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021
Brezilya	683	407,5	274,2	314,8	391,7	394,4	435	897
Arjantin	123,5	99,2	103,2	129	152,6	132,2	110	191
Venezuela	44	14,7	15,4	35,1	90,9	94	193	231
Uruguay	38,6	40,4	29,5	33,1	36,7	33,4	39	89
Paraguay	28,4	14,3	15	23,7	33,2	35,2	40	75
Toplam	917,5	576	437,3	535,5	705,1	689,2	817	1.483

Kaynak: TÜİK

Bu temel gözlemler ışığında Tablo 1 ve 2 incelendiğinde 2020'de 4 milyar 117 milyon dolar düzeyinde gerçekleşen MERCOSUR ülkeleri ile Türkiye arasındaki toplam ticaret hacminin 2021'de yaklaşık yüzde 41 (1 milyar 666 milyon dolar) artarak 5 milyar 783 milyon dolara ulaştığı anlaşılmaktadır. Bu çerçevede MERCOSUR ile 2021'deki ihracat hacmi 2020'ye kıyasla 666 milyon dolar ve ithalat hacmi de 1 milyar dolar artış göstermiştir. Bu artış ve Türkiye ile MERCOSUR arasında gerçekleştirilen ticaret hacmi tabloda yıllar içerisindeki en yüksek hacim olarak görülmektedir. Bu çerçevede 2021'e yakın en yüksek seyir 5 milyar 360 milyon dolar ile 2018'de gerçekleşmiş fakat bu hacim dahi 2021'deki hacimden 423 milyon dolar daha azdır. Dolayısıyla 2021 itibarıyla Türkiye ve bölge ülkeleri arasındaki ticari ilişkilerde küresel salgının etkilerinin sınırlandırıldığı ve ticaret hacminin artış trendine girdiği söylenebilir. Sadece salgının etkili olduğu 2020'ye kıyasla değil bölge ülkeleri ile ticaret hacminin yüksek olduğu 2018 ile kıyaslandığında 2021'deki veriler –halen beklenen düzeyde olmasa da– Türkiye ile bölge ülkeleri arasındaki ticari potansiyelin yavaşça hissedilir olduğunu göstermektedir.

TABLO 2. TÜRKİYE'NİN MERCOSUR ÜLKELERİNDEN İTHALATI (2014-2021, MİLYON DOLAR)								
ÜLKE	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021
Brezilya	1.325	1.474	1.503	1.932	2.830	2.226	2.669	3.292
Arjantin	245,3	186,5	273,6	382,1	305,7	247,3	403	389
Venezuela	108,1	97,2	51,5	111,6	984,5	19	37	394
Uruguay	36,5	113,1	196,5	327,7	426,4	242,4	186	218
Paraguay	332,2	119,2	259,6	294,9	107,1	34,2	3,5	6,5
Toplam	2.047	1.990	2.284	3.048	4.654	2.768	3.300	4.300

Kaynak: TÜİK

2021'deki bu önemli artışın temel aktörü ise Brezilya olmuştur. Bu çerçevede Brezilya ile Türkiye arasındaki ticaret hacmi 2021'de 2020'ye kıyasla 1 milyar 85 milyon dolar artarak 4 milyar 189 milyon dolar olmuştur. Dolayısıyla Türkiye ile MERCOSUR ülkeleri arasında dış ticaret hacmindeki 1 milyar 666 milyon dolarlık artışın yaklaşık yüzde 66'sı Brezilya ile artan ticaret hacmi ile alakalıdır. Türkiye'nin miktar anlamında olmasa da oransal olarak ticaret hacminde önemli ivme yakaladığı bir diğer MERCOSUR ülkesi ise Venezuela olmuştur. Bu çerçevede 2020'de 230 milyon dolar olan Türkiye-Venezuela arasındaki dış ticaret hacmi yüzde 170 (395 milyon dolar) artarak 2021'de 625 milyon dolara ulaşmıştır. Bu durum iki ülke arasında halihazırda bir süredir güçlü olan siyasi ilişkilerin ekonomik ilişkilerle desteklendiğine işaret etmektedir. Ayrıca iki ülke arasında Batı destekli Venezuela yaptırımlarının ve küresel salgının etkisiyle duraksayan ticaret hacminin belirli noktaya taşındığı görülmektedir. Diğer üç MERCOSUR ülkesi ile Türkiye arasındaki ticaret hacminde de –bahsi geçen ülkeler kadar olmasa da– sınırlı artışlar yaşanmıştır. Özellikle bölgenin ve bu oluşumun bir diğer önemli ülkesi Arjantin ile Türkiye arasındaki hacmin 580 milyon dolar olarak gerçekleştiği düşünüldüğünde Venezuela, 2021'de

MERCOSUR ülkeleri ile Türkiye arasındaki ticaret hacminde ikinci sırayı almıştır. Diğer taraftan Venezuela ile önemli oranda olmasa da Brezilya ile dış ticaret hacminde Türkiye'nin önemli açık vermeye devam ettiği ve 2021'de bu rakamın yaklaşık 2 milyar 400 milyon dolar civarında olduğu dikkat çekmektedir.

TABLO 3. TÜRKİYE-ORTA AMERİKA-KARAYİP ÜLKELERİ DİŐ TİCARET HACMİ (2014-2021, MİLYON DOLAR)		
YIL	İTHALAT	İHRACAT
2014	921	789,4
2015	892	676,7
2016	794,8	697,3
2017	763,1	967
2018	696,7	1.200
2019	677	1.347
2020	829	1.195
2021	902	1.993

Kaynak: Türkiye Cumhuriyeti Ekonomi Bakanlığı

Tablo 3 incelendiğinde 2021'de Türkiye ile Orta Amerika ve Karayipler bölgesindeki ülkeler arasındaki dış ticaret hacminde de önemli artış görülmüştür. Bu çerçevede 2021'de Türkiye ile söz konusu ülkeler arasındaki dış ticaret hacmi 2020'ye kıyasla 871 milyon dolar (yüzde 43) artarak 2 milyar 895 milyon dolar olarak kaydedilmiştir. Bu artışın önemli oranını bölge ülkeleri ile Türkiye arasındaki ihracat hacmi oluşturmuştur. Böylece 2020'ye kıyasla 2021'de yaklaşık 800 milyon dolar ihracat artışı gerçekleşmiştir. Bir önceki yıla göre bölge ülkeleri ile Türkiye arasındaki 2021 ihracat verilerinde görülen bu artış, toplam ticaret hacmindeki artışın yüzde 92'si gibi önemli orana denk gelmektedir.

TABLO 4. TÜRKİYE-KÜBA DIŞ TİCARET HACMİ (2014-2021, MİLYON DOLAR)		
YIL	İTHALAT	İHRACAT
2014	13,4	12,2
2015	15,2	8,1
2016	12	5,4
2017	10,8	15,5
2018	10,3	26,9
2019	10	33,8
2020	11	23
2021	11	27

Kaynak: Türkiye Cumhuriyeti Ekonomi Bakanlığı

Tablo 4'ten anlaşıldığı üzere Türkiye ile Küba arasındaki dış ticaret hacminde ise 2020'ye kıyasla sadece 4 milyon dolar artış görülmüştür. Bu durum iki ülke arasındaki ticari ilişkilerde halen oldukça sınırlı bir hacmin olduğunu göstermektedir.

TABLO 5. TÜRKİYE-MEKSİKA DIŞ TİCARET HACMİ (2014-2021, MİLYON DOLAR)		
YIL	İTHALAT	İHRACAT
2014	770	232
2015	748,7	289,4
2016	678,2	360,1
2017	607,1	365,4
2018	557,3	484
2019	534	500
2020	664	434
2021	779	669

Kaynak: TÜİK

Bölgenin diğer önemli ülkesi Meksika ile Türkiye arasındaki diő ticaret hacmi ise –Tablo 5’ten anlaşılabilceği gibi– 2020’de 1 milyar 98 milyon dolar iken 2021’de 350 milyon dolar artarak 1 milyar 448 milyon dolara ulaşmıştır. İki ülke arasında ticaret hacmindeki artış seyrinde de ihracat verilerinin önemli olduğu not edilmelidir. Halen ihracat-ithalat dengesi yakalanamasa da iki ülke arasındaki ticaret hacminde ihracatın önemli bir payı vardır.

TABLO 6. TÜRKİYE-ŞİLİ DIŞ TİCARET HACMI (2014-2021, MİLYON DOLAR)		
YIL	İTHALAT	İHRACAT
2014	306,8	169,5
2015	234,6	153,2
2016	204,6	180,6
2017	222,1	218,2
2018	343,9	316,6
2019	201	293
2020	237	227
2021	302	511

Kaynak: TÜİK

Türkiye-Şili arasındaki diő ticaret hacmi –Tablo 6’dan anlaşıl-
dığı üzere– 2020’ye göre artış kaydederek 464 milyondan
2021’de 813 milyon dolara ulaşmıştır. Böylece iki ülkenin diő
ticaret hacminde ihracat temelli yaklaşık 350 milyon dolarlık bir
artış görölmüőtür.

**TABLO 7. TÜRKİYE-EKVADOR DIŞ TİCARET HACMİ
(2014-2021, MİLYON DOLAR)**

YIL	İTHALAT	İHRACAT
2014	78	70
2015	72,7	33,1
2016	86,8	32,1
2017	88,9	31,7
2018	65,8	45,4
2019	51	48
2020	138	33
2021	129	46

Kaynak: TÜİK

Tablo 7'den anlaşıldığı üzere Türkiye'nin dış ticaret hacmi sınırlı olan bölge ülkelerinden Ekvador ile ise 2020'de 171 milyon dolarlık dış ticaret hacmi 2021'de sadece 4 milyon dolar artış sergilemiştir. Diğer taraftan iki ülke arasındaki ithalat hacminde 2021'de düşüş kaydedilirken ihracatta ise kısmi artış görülmüştür.

SONUÇ

2021'de seçim süreçleri, protestolar, çeşitli istikrarsızlıklar ve bazı ülkelere ABD ve Batı destekli yaptırımlar nedenleriyle ve halihazırda küresel salgın kaynaklı zor günler geçiren Latin Amerika ülkeleri ile Türkiye arasındaki ilişkilerin özellikle ekonomik anlamda güçlü ivme yakaladığı söylenebilir. Bazı bölge ülkelerinin bağımsızlıklarının 200. yılına denk gelmesi nedeniyle 2021-2022 arasında çeşitli kültürel aktivitelerin eklendiği ikili ilişkilerde turizm faktörünün de belirgin olmaya başladığı söylenebilir. Bu bağlamda uzun yıllardır kurumsal nitelik kazanan Türkiye'nin siyasi, ekonomik ve kültürel-insani üçayaklı yöneliminde salgının olumsuz etkilerine rağmen 2021'de kayda değer gelişmeler olmuş-

tur. Bu yönelimde ayrı bir yere sahip olan MERCOSUR ülkelerinin siyasi ve ekonomik ilişkilerde de daha fazla ağırlığı olduğu görölmektedir. Son dönemde siyasi ve ekonomik krizler ile boğuşan Brezilya ile Türkiye arasındaki siyasi etkileşim sınırlı olmasına rağmen iki ülke arasındaki dış ticaret hacmi oldukça yükselmiştir.

TABLO 8. TÜRKİYE’NİN LATİN AMERİKA ÜLKELERİNE İHRACATI (2014-2021, MİLYON DOLAR)

	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021
Orta Amerika ve Karayipler	789,4	676,7	697,3	967	1.200	1.347	1.195	1.993
Güney Amerika	1.594	1.119	898,9	1.067	1.441	1.442	1.464	3.038

Kaynak: TÜİK

Diğer taraftan bu yükseliş genel itibarıyla ithalat temelli olduğu için bu durumun Türkiye lehine olması ve ihracat ilişkilerinin de bu rakamları desteklemesi daha olumlu bir senaryodur. Yine Türkiye’nin bir süredir oldukça olumlu ilişkilere sahip olduğu Venezuela ile siyasi ilişkilerinin neticelerinin alınmaya başlandığı söylenebilir. Yaptırımlar, iç karışıklıklar ve göç-yoksulluk gibi sorunlar ile boğuşan bölgenin merkezi ülkelerinden Venezuela ile Türkiye arasında salgın gibi faktörlerin etkisi ile duraksayan ekonomik ilişkiler 2021 içerisinde güçlü bir ivme yakalamıştır. Uruguay, Nikaragua ve Haiti gibi diğer bölge ülkeleriyle de belirli temasların yoğunlaştığı 2021’de geçmiş yıllardaki geleneğin aksine bölge ülkelerinden Türkiye’ye ziyaretler ve temaslar yoğunlaşmıştır. Bir diğer önemli gelişme ise bölgesel kurumlar ile ilişkilerini güçlendirme bağlamında Türkiye’nin bölge ülkeleriyle arasındaki etkileşimin merkezi aktörlerinden ve önemli iş birliği kanallarından olan Parlatinoya gözlemci üye olmasıdır.

TABLO 9. TÜRKİYE'NİN LATİN AMERİKA ÜLKELERİNDEN İTHALATI (2014-2021, MİLYON DOLAR)

	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021
Orta Amerika ve Karayipler	921	892	794,8	763,1	696,7	677	829	902
Güney Amerika	3.164	3.024	3.357	4.712	6.778	4.357	4.903	6.344

Kaynak: TÜİK

Tablo 8 ve 9'dan anlaşıldığı üzere Türkiye ile bölge ülkeleri arasındaki tüm bu olumlu gelişmelerin etkisi ticaret hacimlerine de yansımıştır. Bu çerçevede 2020'de 8 milyar 391 milyon dolar olan Türkiye ile bölge ülkeleri arasındaki dış ticaret hacmi, 2021'de 3 milyar 886 milyon dolar (yüzde 46) gibi önemli bir artış sergileyerek 12 milyar 277 milyon dolara yükselmiştir. Söz konusu dış ticaret hacminin yüzde 76'lık (9 milyar 382 milyon dolarlık) kısmı MERCOSUR ülkelerinin yer aldığı Güney Amerika ülkeleri ile gerçekleşirken yüzde 24'lük (2 milyar 895 milyon dolarlık) kısmı Orta Amerika ve Karayipler ülkeleri ile gerçekleşmiştir. 2021'de MERCOSUR ülkeleri ile Türkiye arasındaki dış ticaret hacminin 5 milyar 783 milyon dolar yani Latin Amerika ile toplam dış ticaret hacminin yüzde 47'si ve Güney Amerika ile dış ticaretin ise yüzde 62'si olduğu düşünüldüğünde MERCOSUR'un Türkiye'nin bölgeye ekonomik yönelimindeki payı ve etkisi daha net anlaşılmaktadır. Diğer taraftan 2021'deki ticaret hacminde görülen yaklaşık yüzde 50'lik artışın ithalat temelli olduğu belirtilmelidir. Bu çerçevede bölge ülkeleri ile 7 milyar 246 milyon dolar yani toplam dış ticaret hacminin yaklaşık yüzde 60'lık kısmı ithalat hacmini oluşturmaktadır. Sonuç olarak dış ticarete ithalat-ihracat dengesi ülkede dolar kaybına yani cari açık sorununa yol açtığı ve bu dengenin ihracat lehine ya da en azından eşit bir dengeye kavuşturulması için Türkiye'nin orta ve uzun vadeli Latin Amerika yöneliminin esaslarını oluşturması gereklidir. Diğer bir ifadeyle kurumsallaşan siyasi ve

kültürel ilişkilerin benzer ekonomik istikrara kavuşturulması ve hacimlerin daha kalıcı şekilde artırılması çerçevesinde ihracat-ithalat dengesi önemli bir noktada yer almaktadır.

KRONOLOJİ

18 Haziran	Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan ile Haiti Cumhurbaşkanı Jovenel Moise arasında Antalya Diplomasi Forumu'nda görüşme gerçekleşti.
21-24 Ağustos	Dışişleri bakanı düzeyinde gerçekleştirilen ilk ziyaret kapsamında Uruguay Dışişleri Bakanı Francisco Bustillo Bonasso Türkiye'ye geldi.
8-10 Ekim	Venezuela Dışişleri Bakanı Felix Plasencia bakan olduktan sonra ilk yurt dışı ziyaretini Türkiye'ye düzenledi.
11 Ekim	Latin Amerika ve Karayipler Parlamentosu Başkanı Jorge Pizarro Soto Türkiye'yi ziyaret etti ve TBMM Başkanı Mustafa Şentop ile görüşme gerçekleştirdi. Bu görüşme sonrasında Türkiye Parlatinoya gözlemci üye oldu.
13-14 Ekim	Nikaragua Dışişleri Bakanı Denis Moncada Colindres Türkiye'ye resmi ziyarette bulundu.
27 Kasım	Madrid'de düzenlenen PAB 143. Genel Kurul toplantılarında TBMM Başkanı Şentop ve Parlatino Başkanı Soto görüşme gerçekleştirdi.
21 Aralık	Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan ile Venezuela Devlet Başkanı Nicolas Maduro arasında bir telefon görüşmesi gerçekleşti.

TÜRKİYE’NİN ENERJİ POLİTİKASI 2021

BÜŞRA ZEYNEP ÖZDEMİR DAŞCIOĞLU

Doktora Adayı, Sakarya Üniversitesi Uluslararası İlişkiler Bölümü; Araştırmacı, SETA Vakfı

GİRİŞ

2021 Türkiye’de ekonomik büyümenin kaydedildiği bir yıl olmuştur. Birinci, ikinci ve üçüncü çeyrekte önceki yılın aynı dönemine kıyasla kaydedilen sırasıyla yüzde 7, yüzde 21,7 ve yüzde 7,4’lük büyüme enerji talebinde artışı da beraberinde getirmiştir. Zira bahsi geçen dönemlerde enerji tüketiminde başı çeken sanayi sektörü de bir önceki yıla kıyasla sırasıyla yüzde 11,7, yüzde 40,5 ve yüzde 10 oranında büyüme kaydetmiştir.¹ Koronavirüs (Covid-19) sonrası artan ekonomik aktivitenin yanı sıra yağışların da mevsim normallerinin altında seyretmesi enerji ithalatının yükselmesinde etkili olmuştur.

¹ Türkiye’de toplam nihai enerji tüketiminin sektörlere göre dağılımı için bkz. “Turkey”, International Energy Agency, <https://www.iea.org/countries/turkey>, (Erişim tarihi: 20 Aralık 2021); “Ekonomik Veriler”, T.C. Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı, <https://www.sbb.gov.tr/buyume>, (Erişim tarihi: 22 Aralık 2021).

Yıl boyunca dış politikadaki hareketlilik enerji diplomasisinde de etkilerini hissettirmiŐtir. Önceki yıllara benzer Şekilde Rusya ile enerji ilişkileri hidrokarbon ticareti ve nükleer enerji iş birliği ile devam etmiştir. Benzer Şekilde Azerbaycan en yoğun ilişkilerin hissedildiği diğer bir ũlke olurken Amerikan yaptırımların sürdüğü İran ile yalnızca doğal gaz ticareti devam ettirilebilmiŐtir. Önceki yıllardan farklı olarak ise çok sayıda Afrika ũlkesi ile yoğun diplomatik temaslar gerçekteŐirilmiş ve yılın ikinci yarısına damgasını vuran Birleşik Arap Emirlikleri (BAE) ile yakınlaşma hamlesi enerji iş birliği çabalarını da beraberinde getirmiştir. Bu bölümde Türkiye'nin 2021'deki enerji diplomasisi incelenmektedir. İlk olarak 2021'in Ocak-Eylül döneminde gerçekteŐirilen doğal gaz ve ham petrol ithalatı ele alınmaktadır. Ardından öncelikle yoğun enerji ilişkilerinin söz konusu olduğu başlıca ũlkelerle ve sonrasında ise bahsi geçen ũlkelerin dışındaki diğer ũlkelerle yaşanan dış politika gelişmelerine değinilmektedir.

ENERJİ DİPLOMASİSİ

2021'de Türkiye'nin dış politikasında enerji politikasını etkileyen en önemli gelişme Şüphesiz Paris Anlaşması'na taraf olunmasıdır. 2015'te Birleşmiş Milletler'in (BM) nezaretinde devletlerin onayına sunulan anlaşma o dönemde Ankara tarafından imzalanmıŐ ancak anlaşmanın TBMM tarafından onaylanması süreci Türkiye'nin –Paris Anlaşması'nın çatı anlaşması niteliğinde olan– Birleşmiş Milletler İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesi'ndeki (BMİDÇS) statüsü nedeniyle uzamıŐtır.²

² BıŐra Zeynep Özdemir, "Paris İklim Anlaşması ve Türkiye'nin İklim Politikası", *Őabab*, 9 Ekim 2021; Anlaşma imzalanmadan önce Türkiye, son olarak 30 Nisan ve 10 Eylül 2021 tarihlerinde EK-1 listesinden çıkarılma talebini BMİDÇS Sekreterliğine iletmif ve 10 Eylül tarihli talebinde Kasım'da düzenlenecek olan COP26'da durumun görüŐülmesini istemiştir. Bununla birlikte 27 Ekim 2021 tarihli notasında söz konusu talebini geri çektiğini açıklamıştır. Daha fazla bilgi için bkz. UNFCCC, <https://unfccc.int/documents?search2=&search3=Turkey&page=%2C%2C0>, (Erişim tarihi: 3 Ocak 2021).

OECD ve G20 üyeleri arasında Paris Anlaşması'na taraf olmayan tek ülke olan Türkiye'nin anlaşmayı onaylayacağı ilk kez Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan tarafından 21 Eylül'de düzenlenen 76. BM Genel Kurulu'nda dünya kamuoyu ile paylaşılmıştır.³ 6 Ekim'de anlaşma TBMM tarafından oy birliği ile kabul edilmiş, ardından onay 11 Ekim'de BM sekretaryasına bildirilmiştir. Onayın Sekretaryaya bildirilmesinden sonraki otuzuncu gün olan 10 Kasım 2021 itibarıyla Türkiye resmen Paris Anlaşması'na taraf olmuştur.⁴ Anlaşmaya taraf olunması Türkiye'nin uluslararası sistemdeki imajını olumlu etkilemekle kalmayıp iklim değişikliği ile mücadelede ihtiyaç duyduğu finansal desteği alabileceğine ilişkin sinyallere de vesile olmuştur. Buna göre Yeşil İklim Fonu'ndan⁵ 3 milyar 157 milyon dolarlık ilk desteğin alınacağıının haberi de yine Cumhurbaşkanı Erdoğan tarafından kamuoyu ile paylaşılmıştır.⁶

2021 Türkiye'nin bölgesindeki ve yakın çevresindeki ülkelerle yakınlaşmasına sahne olurken enerji alanında iş birliği çabalarını da beraberinde getirmiştir. Kimi ülkelerle yeni iş birliği anlaşmaları imzalanırken mevcut doğal gaz kontratlarının sona erdiği bazı ülkelerle de kontrat yenileme görüşmeleri gerçekleştirilmiştir. Bunun yanı sıra hem ekonomik büyüme hem de kuraklık kaynaklı artan enerji talebi enerji ithalatında da artışı beraberinde getirmiştir. Öyle ki 2021'in

³ "BM 76. Genel Kurulu'nda Yaptıkları Konuşma", T.C. Cumhurbaşkanlığı, 21 Eylül 2021, <https://www.tccb.gov.tr/konusmalar/353/130649/bm-76-genel-kurulu-nda-yaptiklari-konusma>, (Erişim tarihi: 30 Kasım 2021).

⁴ Nuran Erkul Kaya ve Gülşen Çağatay, "Paris Anlaşması Türkiye'de Yürürlüğe Giyor", Anadolu Ajansı, 9 Kasım 2021.

⁵ Paris İklim Anlaşması'nın en önemli unsurlarından biri olan Yeşil İklim Fonu (Green Climate Fund) BM çatısı altında gelişmekte olan ülkelerin iklim değişikliği ile mücadelede ortaya koydukları Ulusal Katkı Niyet Beyanları'nı (Nationally Determined Contributions) hayata geçirmelerine destek olmak amacıyla kurulmuştur. Daha fazla bilgi için bkz. Green Climate Fund, <https://www.greenclimate.fund>, (Erişim tarihi: 10 Ocak 2021).

⁶ "Yeşil İklim Fonu'ndan Türkiye'ye 3,2 Milyar Dolar", Bloomberg HT, 27 Ekim 2021.

Ocak-Eylül döneminde Türkiye'nin hem petrol hem de doğal gaz ithalatında koronavirüs etkisinde geçen 2020'ye kıyasla yükselişler gerçekleşmiştir. Tablo 1'de söz konusu yükselişi daha sağlıklı değerlendirebilmek adına pandeminin etkilerinden uzak olan bir önceki yıl (2019) da kıyasla konu edilmiştir.

Tüketimin tamamına yakınının ithalat yoluyla karşılandığı doğal gaz Türkiye'nin toplam enerji ithalatının büyük bir kısmını oluşturmaktadır. Enerji Piyasası Düzenleme Kurumunun (EPDK) son verilerine göre 2021 Ocak-Eylül döneminde toplam 42,81 milyar metreküp doğal gaz ithal edilmiştir. Bu miktar koronavirüs önlemleri altında geçen 2020'nin aynı dönemine göre yüzde 31, salgın öncesi döneme göre ise yaklaşık yüzde 30,8 daha fazladır (Tablo 1). Dahası 2020 sonu doğal gaz tüketiminin 48,26 milyar metreküp olduğu göz önünde bulundurulduğunda kış mevsimi ile birlikte ısınma kaynaklı artan doğal gaz talebinin 2021 sonu itibarıyla doğal gaz ithalatını 55-60 milyar metreküp aralığına yükseltebileceği düşünülmektedir.

TABLO 1. TÜRKİYE'NİN DOĞAL GAZ İTHALATI (OCAK-EYLÜL 2019-2021, MİLYON METREKÜP)						
	2019 OCAK- EYLÜL	2020 OCAK- EYLÜL	2021 OCAK- EYLÜL	2019-2020 DEĞİŞİM (YÜZDE)	2020-2021 DEĞİŞİM (YÜZDE)	2019-2021 DEĞİŞİM (YÜZDE)
Azerbaycan	6.863	8.278	6.704	21	-19	-2,3
İran	5.168	3.615	7.387	-30	104	43
Rusya	11.621	8.748	20.793	-25	138	79
Cezayir	4.113	4.032	4.495	-2	11	9
Nijerya	1.668	1.340	1.338	-20	-0,1	-20
Diğer*	3.298	6.659	2.096	102	-68	-36
Toplam Gaz İthalatı	32.735	32.671	42.813	-0,2	31	31
Yıl Sonu Toplam Gaz İthalatı	45.211	48.126		6		

Kaynak: EPDK Doğal Gaz Piyasası aylık sektör raporlarından derlenmiştir.

* Spot LNG

Buna karşılık 2021'in Ocak-Eylül döneminde ham petrol ithalatı bir önceki yılın aynı dönemine göre yaklaşık yüzde 18 gerileme kaydetmiştir. Söz konusu ithalat 2019'un aynı döneminde gerçekleştirilen ham petrol ithalatından da yüzde 21 daha azdır (Tablo 2). Bu durum hızlı normalleşme adımlarına karşılık hareketliliğin ve üretimin salgın öncesi dönemin gerisinde seyretmesinden kaynaklanabilir. Zira dünya genelinde de ham petrol talebi henüz salgın öncesi seviyelere ulaşabilmiş değildir.⁷

TABLO 2. TÜRKİYE'NİN HAM PETROL İTHALATI (OCAK-EYLÜL 2019-2021, TON)						
	2019 OCAK-EYLÜL	2020 OCAK-EYLÜL	2021 OCAK-EYLÜL	2019-2020 DEĞİŞİM (YÜZDE)	2020-2021 DEĞİŞİM (YÜZDE)	2019-2021 DEĞİŞİM (YÜZDE)
Rusya	988.486	2.770.897	3.246.622	180	17	228
İran	2.109.916					
Irak	7.946.212	10.545.855	7.977.677	33	-24	0,4
Kazakistan	3.025.940	2.537.551	2.753.089	-16	8,5	-9
Azerbaycan	243.514	248.463	381.861	2	54	57
Toplam Ham Petrol İthalatı	25.820.442	24.751.206	20.331.358	-4	-18	-21

Kaynak: EPDK Petrol Piyasası aylık sektör raporlarından derlenmiştir.

RUSYA

Enerji alanında en fazla iş birliğinin yürütüldüğü ülkelerden biri olan Rusya ile yakın enerji ilişkileri 2021'de de devam etmiştir. Bir önceki yıl Batı Hattı'nın yerini alan⁸ TürkAkım doğal gaz boru hat-

⁷ "Oil Market Report – December 2021", IEA, (Aralık 2021), <https://www.iea.org/reports/oil-market-report-december-2021?mode=overview>, (Erişim tarihi: 14 Ocak 2022).

⁸ Batı Hattı'nın faaliyetine son verilmemiş ancak BOTAŞ'ın hat üzerinden ithal ettiği 14 milyar metreküplük doğal gaz TürkAkım üzerinden Türkiye'ye iletmeye başlanmıştır. Günümüzde Batı Hattı büyük ölçüde özel sektör paydaşları tarafından kullanılmakta, BOTAŞ hat üzerinden yalnızca spot boru gazı ithalatı yapmaktadır.

tının Türkiye'ye gaz ileten ilk hattı 8 Ocak'ta açılmıştı. TürkAkım'ın Avrupa'ya gaz ileten ikinci hattı ise 1 Ocak 2021'de açılmıştır. Sırbistan'a uzanan ikinci hat ile Sırbistan, Macaristan ve Bosna Hersek'e Rus doğal gazı ulaşmaya başlamıştır.⁹ TürkAkım ile Türkiye, Rus doğal gazının ilk kez doğrudan Türkiye üzerinden Avrupa pazarına iletilmesinde önemli bir rol oynamaktadır. Bu sayede Türkiye'nin öneminin yalnızca Rusya değil aynı zamanda Avrupa'nın enerji güvenliği açısından da arttığı aşikardır.

Rusya, Türkiye'nin en fazla doğal gaz ve petrol ithal ettiği ülkeler arasında yer almaktadır. Mavi Akım, TürkAkım ve Batı Hattı aracılığıyla Rus gazı ithal edilmektedir.¹⁰ 2021'in ilk dokuz ayında Rusya'dan toplam 20,8 milyar metreküp doğal gaz ithal edilmiştir. Söz konusu miktar Ocak-Eylül dönemine ait toplam 42,8 milyar metreküplük doğal gaz ithalatının yüzde 48,6'sını oluşturmaktadır. Ayrıca yılın ilk dokuz ayında ithal edilen Rus gazı miktarı bir önceki yılın aynı dönemine göre yüzde 137,7 ve 2019'un aynı dönemine göre ise yüzde 78,9 daha fazladır (Tablo 1).

Türkiye'nin petrol ithalatında da önemli bir yeri olan Rusya en fazla ham petrol ithal edilen ülkelerden biridir ve 2005'ten bu yana Türkiye'nin gerçekleştirdiği toplam ham petrol ithalatında üçüncü sırada yer almaktadır.¹¹ 2021'in Ocak-Eylül döneminde Rusya'dan toplam 3 milyon 246 bin 622 ton ham petrol ithal edilmiş olup söz konusu miktar 2020'nin aynı dönemine göre yüzde 17,2 ve 2019'un aynı dönemine göre ise yüzde 228,4 artmıştır (Tablo 2). Bu veriler ışığında İran'dan ham petrol ithalatının dur-

⁹ "TürkAkım'ın Sırbistan Ayağı Faaliyete Geçti", NTV, 1 Ocak 2021.

¹⁰ Batı Hattı 2020'den bu yana Gazprom'dan spot boru gazı ithalatı yapılmak için kullanılmaktadır. Aylık açılan ihalelerle hattan hem BOTAŞ hem de özel sektör paydaşları spot boru gazı ithal etmektedir.

¹¹ EPDK Petrol Piyasası aylık ve yıllık sektör raporlarına göre Ocak 2005'ten Eylül 2021'e dek toplam 374 milyon 293 bin 900 ton ham petrol ithal edilirken Rusya'dan ithal edilen ham petrol miktarı ise 73 milyon 210 bin 770 ton ile söz konusu ithalatın yüzde 19,5'ini oluşturmaktadır.

durulmasının ardından Rusya'dan daha fazla petrol ithal edilmeye başlandığı söylenebilir.

Yıl boyunca Türk-Rus ilişkileri tarihindeki en büyük iş birliği projesi olarak nitelendirilen Akkuyu Nükleer Güç Santrali'nin (NGS) inşasına pandemiye rağmen kararlılıkla devam edilmiştir. Rusya'nın ulusal nükleer enerji şirketi Rosatom'un yürüttüğü projede Mart'ta üçüncü güç ünitesinin inşasına başlanmış, Ekim'de ise dördüncü ve son ünitenin inşası için lisans alınmıştır.¹² 2023'te tamamlanarak devreye alınması planlanan santralin her biri 1.200 megavat (MW) güce sahip dört ünite ile toplamda 4.800 MW kurulu güce sahip olması ve Türkiye'nin toplam elektrik üretiminin yüzde 10'unu karşılaması öngörülmektedir.

AZERBAYCAN

Azerbaycan, Türkiye'nin hem doğal gaz hem de petrol ithal ettiği diğer bir önemli ülkedir. Türkiye, Bakü-Tiflis-Erzurum doğal gaz boru hattının yanı sıra Aralık 2019 itibarıyla Güney Gaz Koridoru'nun bir parçası olan Trans Anadolu Doğal Gaz Boru Hattı (TANAP) aracılığıyla Azerbaycan gazını ithal etmektedir. TANAP doğal gaz arz güvenliği açısından Türkiye'nin elini güçlendirirken aynı zamanda Türkiye'yi Avrupa'nın doğal gaz arzında önemli bir konuma da yükseltmiştir. TANAP, Yunanistan sınırında Trans Adriyatik Doğal Gaz Boru Hattı'na (TAP) bağlanarak Azerbaycan gazının Avrupa'ya iletilmesini sağlamaktadır. Hat üzerinden ilk 1 milyar metreküplük sevkiyata Mart 2021 itibarıyla ulaşılmıştır.¹³

2021'de doğal gaz talebi artmasına karşılık Azerbaycan'dan ithal edilen doğal gaz miktarı ise azalmıştır. Ocak-Eylül döneminde her

¹² Akkuyu Nükleer, <http://www.akkunpp.com>, (Erişim tarihi: 3 Ocak 2022).

¹³ "TAP Transports First 1 Bcm of Natural Gas to Europe", Trans Adriatic Pipeline, 19 Mart 2021, <https://www.tap-ag.com/news/news-stories/tap-transport-first-1-bcm-of-natural-gas-to-europe>, (Erişim tarihi: 3 Ocak 2022).

iki hattan toplam 6,7 milyar metreküp doğal gaz ithal edilmiş olup söz konusu miktar toplam doğal gaz ithalatının yüzde 15,6'sına karşılık gelmiştir. Bu doğrultuda Azerbaycan gazının payı bir önceki yılın aynı dönemine kıyasla yüzde 19 ve 2019'un aynı dönemine kıyasla ise yüzde 2,3 azalmıştır (Tablo 1).

Azerbaycan Bakü-Tiflis-Ceyhan ham petrol boru hattı sayesinde doğrudan ham petrol ithalatının yapılabil-diği bir ülkedir.¹⁴ Söz konusu hat ile Türkiye bir yandan Azerbaycan ham petrolünün dünya piyasaları ile buluşmasına aracılık ederken diğer yandan ham petrol ithal edebilmektedir. Bununla birlikte Azerbaycan'dan gerçekleştirilen ham petrol ithalatının oldukça düşük seviyede seyrettiğini belirtmek gerekir. Öyle ki Ocak 2005'ten Eylül 2021'e dek Azerbaycan'dan ithal edilen ham petrol miktarı bahsi geçen zaman zarfına ait toplam ham petrol ithalatının yüzde 0,3'ünü oluşturmaktadır.¹⁵ 2021'in ilk dokuz ayında Azerbaycan'dan ithal edilen ham petrol miktarı 381 bin 861 ton iken bahsi geçen miktar 2020'nin aynı dönemine göre yüzde 53,6 ve 2019'un aynı dönemine göre ise yüzde 56,8 daha fazladır (Tablo 2).

İRAN, İRAK VE KAZAKİSTAN

İrandan ithal edilen doğal gaz bazı teknik aksaklıklar nedeniyle 2020 içerisinde kesintiye uğramıŐtır. Dolayısıyla 2020'de bu ülkeden ithal edilen gazın azalmasında teknik sorunların etkisi söz konusudur. Bununla birlikte 2021'de artan talep ile birlikte İrandan ithal edilen doğal gaz da önceki yıllara kıyasla artmıştır. Buna göre 2021'in ilk dokuz ayında İrandan ithal edilen doğal gaz miktarı 7,39 milyar metreküptür; bu miktar bir önceki yılın aynı dönemine göre yüzde 104,3 ve 2019'un aynı dönemine göre ise yüzde 42,9 fazladır (Tablo 1).

¹⁴ Bahsi geçen ham petrol boru hattı ile Azeri petrolünün yanı sıra üretime bağlı olarak Türkmen ve Kazak petroleri de taşınmaktadır.

¹⁵ Bahsi geçen dönemde Azerbaycan'dan ithal edilen ham petrol miktarı 1 milyon 267 bin 102 tondur.

İran doğal gazdan ziyade petrol ticareti ile öne çıkan bir ülkedir. Ancak 8 Mayıs 2018'de ABD Başkanı Donald Trump'ın İran nükleer anlaşması olarak da anılan Kapsamlı Ortak Eylem Planı'ndan (Joint Comprehensive Plan of Action) tek tarafı olarak çekilmesi ve ardından 5 Kasım 2018'de İran'ın petrol ithalatına yönelik yaptırımları yeniden uygulamaya koyması Tahran yönetiminin petrol ihracatını büyük ölçüde etkilemiştir. Türkiye, ABD'nin söz konusu anlaşmadan çekilerek tek tarafı eyleme geçmesine karşı çıkmakla birlikte Amerikan yaptırımlarına maruz kalmamak adına İran'dan petrol ithalatını durduran ülkeler arasında yer almıştır. Yaptırımların öncesinde Türkiye İran'dan en fazla ham petrol ihraç eden ülkeler arasında yer alırken yaptırımların yeniden devreye alınması ve bu konuda tanınan altı aylık muafiyetin sona ermesiyle bu ülkeden petrol alımını durdurmuştur.¹⁶

Irak ve Kazakistan ise İran'dan ham petrol ithalatının durdurulmasının ardından Türkiye'nin ham petrol ithalatını artırdığı ülkelerdir. 2018'de Irak'tan toplam 6,61 milyon ton ham petrol ithal edilmişken 2019'un Ocak-Eylül döneminde yaklaşık 7,95 milyon ton, 2020'nin aynı döneminde 10,55 milyon ton ve 2021'in aynı döneminde 7,98 milyon ton ham petrol ithal edilmiştir. Benzer şekilde 2018'de Kazakistan'dan toplam 1,21 milyon ton ham petrol ithal edilmişken 2019'un Ocak-Eylül döneminde 3,03 milyon ton, 2020'nin aynı döneminde 2,54 milyon ton ve 2021'in aynı döneminde 2,75 milyon ton ham petrol ithal edilmiştir (Tablo 2).¹⁷

¹⁶ 2005-2019 arasında İran toplam 103 milyon 190 bin 650 ton ile Türkiye'nin en fazla ham petrol ithal ettiği ülke olmuştur. Bununla birlikte ABD'nin tek tarafı yaptırımları nedeniyle İran'dan ham petrol alımı durdurulmasına karşın İran halen Ocak 2005'ten bu yana en fazla ham petrol ithal edilen ülke unvanını korumaktadır. Veriler, EPDK Petrol Piyasası aylık ve yıllık sektör raporlarından derlenmiştir.

¹⁷ "Petrol Piyasası 2018 Yılı Sektör Raporu", EPDK, (2019), <https://www.epdk.gov.tr/Detay/Icerik/3-0-107/yillik-sektor-raporu>, (Erişim tarihi: 17 Ocak 2022).

DİĞER ÜLKELER

2021 Türkiye'nin yoğun bir enerji diplomasisi yürüttüğü bir yıl olmuştur. Daha önce de bahsedildiği üzere 2021'de bazı uzun dönemli doğal gaz kontratları sona ermiş ve bahsi geçen kontratların bir kısmı yenilenirken bir kısmının ise görüşmeleri gerçekleştirilmiştir. 2001'de Azerbaycan ile imzalanan ve 2007'de gaz akışına başlayan Bakü-Tiflis-Erzurum doğal gaz boru hattının on beş yıllık kontrat süresi Nisan'da sona ermiştir. Ekim'de yapılan anlaşma ile de söz konusu hattın gaz akışı 2024'e dek uzatılmıştır. Dahası tüm dünyada enerji fiyatlarının artış gösterdiği bir ortamda hattan ilave 11 milyar metreküp gaz ithalatının sağlanması konusunda da muhtabakata varılmıştır.¹⁸

Cezayir ile 1988'de imzalanan ve 1994'te işletilmeye başlanan yirmi yedi yıl süreli sıvılaştırılmış doğal gaz (LNG) alım kontratı 2014'te on yıllık bir süre için güncellenmiştir. 2024 itibarıyla sona erecek olan yıllık 4,4 milyar metreküplük LNG sözleşmesinin uzatılması için müzakereler Kasım'da bir araya gelen Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanı Fatih Dönmez ve Cezayirli mevkidaşı Muhammed Arkab arasında başlamıştır. Türkiye-Cezayir Karma Ekonomik Komisyonu 11. Dönem Toplantısı kapsamında görüşen taraflar başta LNG kontratının uzatılması olmak üzere yenilenebilir enerji, madencilik ve hidrokarbon alanlarında potansiyel iş birliği konularını görüşmüştür.¹⁹

Yıl boyunca enerji diplomasisinin yürütüldüğü başka ülkeler de vardır. Söz konusu ülkeler arasında Türkiye'nin halihazırda yakın ilişkilere sahip olduğu ülkelerin yanı sıra 2021'de yakınlaşmaya başladığı ülkeler de yer almıştır. Genel olarak bakıldığında

¹⁸ Murat Temizer, "Bakan Dönmez: Azerbaycan ile 11 Milyar Metreküplük İlave Doğal Gaz Ticaret Anlaşması Yapıldı", Anadolu Ajansı, 15 Ekim 2021; "Azerbaycan ile İlave Doğal Gaz Anlaşması", TRT Haber, 15 Ekim 2021.

¹⁹ Murat Temizer, "Cezayir ile LNG Ticareti Görüşmeleri Olumlu Seyrediyor", Anadolu Ajansı, 10 Kasım 2021.

Afrika ülkelerinin öne çıktığı görülmektedir. 27 Kasım 2019'da aralarında Akdeniz'de Deniz Yetki Alanlarının Sınırlandırılması-na İlişkin Mutabakat Muhtırası'nın da bulunduğu bir dizi anlaşmanın imzalandığı Libya bu ülkelerden biridir. Nisan'da Libya Milli Birlik Hükümeti Petrol ve Doğal Gaz Bakanı Muhammed Ahmed Oun ile Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanı Dönmez arasında petrol ve doğal gaz başta olmak üzere enerji alanında iş birliğinin geliştirilmesi kararı alınmıştır.²⁰ İki ülke arasındaki iş birliğinin artırılması Türkiye başta olmak üzere Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti (KKTC) ve Libya'nın Doğu Akdeniz'deki ekonomik ve siyasi haklarının savunulması açısından son derece önemlidir. Böylece bölgede Türkiye ve KKTC'nin yalnızlaştırılmaya çalışılması karşısındaki kararlı tutum 2021'de de devam etmiştir. Keza KKTC ile yürütülen iş birliği çabalarının yıl boyunca sürdürüldüğü de bilinmektedir. Kasım'da Antalya'da KKTC Ekonomi ve Enerji Bakanı Sunat Atun ile bir araya gelen Bakan Dönmez düzenledikleri ortak basın toplantısında iki ülke arasındaki iş birliklerinin artırılması yönündeki çalışmalarından bahsetmiştir. Görüşmenin ardından KKTC'nin enerji dönüşümü programının ve Türkiye'nin söz konusu dönüşümde sağlayacağı desteğin görüşüldüğü ve Ankara hükümetinin adadaki mevcut fuel oil santrallerinin doğal gaz ile çalışacak şekilde dönüştürülmesine katkı sağlayacağı ifade edilmiştir. İlk hedef olarak adaya LNG ulaştırılması belirlenmiş, kesintisiz elektrik temini ve elektrikli araçlar için gerekli altyapının tesis edilmesinde de Türkiye'nin destek vermesinin planlandığı belirtilmiştir.²¹

²⁰ "Libya Milli Birlik Hükümeti Petrol ve Gaz Bakanı Sayın Muhammed Ahmed Oun ile verimli bir toplantı gerçekleştirdik..." Bkz. Fatih Dönmez, Twitter, 12 Nisan 2021, https://twitter.com/fatih_donmez/status/1381538052242341888, (Erişim tarihi: 14 Nisan 2021).

²¹ "KKTC'deki Fuel Oil Santralleri Doğal Gaza Dönüştürülecek", *Dünya*, 21 Kasım 2021.

Temmuz'da Angola'yla başlayan Afrika ülkeleri ile iş birliği çalışmaları Ağustos'ta Cibuti, Ekim'de Nijerya ve Kasım'da da Cezayir'le yapılan görüşmelerle devam etmiştir. Angola ile hidrokarbon, madencilik, yenilenebilir enerji ve enerji verimliliği; Cibuti ile madencilik ve jeoloji; Nijerya ile de madencilik, petrol ve doğal gaz alanlarında çeşitli anlaşmalar imzalanmıştır.²² Söz konusu anlaşmalar Türkiye'nin Afrika politikasındaki aktivizminin kanıtları olurken yıl boyunca Cumhurbaşkanlığı Erdoğan'ın gerçekleştirdiği ziyaretler ve Aralık'ta İstanbul'da düzenlenen Türkiye-Afrika Ortaklık Zirvesi ile de tamamlanmıştır.

Son olarak yılın ikinci yarısında BAE ile başlayan yakınlaşma süreci 2021'in en önemli gündem maddelerinden biri haline gelmiştir. İki ülke arasında üst düzey ziyaretler eşliğinde hızla atılan normalleşme adımları enerji diplomasisinde de kendine yer edinmiştir. Velihaht Prens Muhammed bin Zayid'in Kasım'da gerçekleştirdiği Ankara ziyareti esnasında iki ülke arasında (aralarında BAE'nin Türkiye'ye doğrudan yatırımlarını da içeren) başta yenilenebilir enerji olmak üzere enerji, petrokimya, teknoloji ve çok sayıda sektöre yönelik iş birliği anlaşmaları imzalanmıştır.²³ Söz konusu anlaşmalar normalleşmenin siyasi alanda devamlılığını garanti etmemekle birlikte ekonomik ilişkilerin sürdürülebileceğini göstermesi açısından ayrıca önemlidir.

SONUÇ

Koronavirüs salgınının dünya genelinde normalleşmeye başladığı 2021, Türkiye'de enerji dahil pek çok alanda önemli gelişmelerin yaşandığı bir yıl olmuştur. Türkiye ekonomisi hızlı bir toparlanma ve büyüme sergilemiş, bu durum enerji arzında ve

²² "Sayın Cumhurbaşkanımız Erdoğan liderliğinde dost ülke Angola...". Bkz. Fatih Dönmez, Twitter, 27 Temmuz 2021, https://twitter.com/fatih_donmez/status/1420097893487325189, (Erişim tarihi: 14 Nisan 2021); "Ülkemiz ve Cibuti arasında..." Bkz. Fatih Dönmez, Twitter, 24 Ağustos 2021; "Batı Afrika'daki Son Duruşumuz Nijerya'da..." Bkz. Fatih Dönmez, Twitter, 20 Ekim 2021, https://twitter.com/fatih_donmez/status/1450850974738759681, (Erişim tarihi: 14 Nisan 2022).

²³ "BAE ile Yeni Dönem: 10 Anlaşma İmzalandı", NTV, 24 Kasım 2021.

talebinde de artışı beraberinde getirmiştir. Yıl boyunca görülen kuraklık da enerji ithalatı üzerinde etkili olurken elektrik üretimi bir önceki yıla kıyasla artmış, rüzgar enerjisinden elektrik üretiminde rekor kırılmış, petrol ve bilhassa doğal gaz ithalatı hatırı sayılır bir artış kaydetmiştir.

Rusya ve Azerbaycan ile mevcut enerji ilişkileri 2021'de de sürdürülmüştür. Azerbaycan ile ek doğal gaz tedariki anlaşması yapılırken Rusya ile sona eren doğal gaz kontratlarına ilişkin görüşmeler halen sürmektedir. Yine Cezayir ile 2024'te sona ermesi öngörülen LNG sözleşmesinin uzatılmasına yönelik temaslar gerçekleştirilmiş, Libya ile iş birliğinin artırılması kararı alınmış, KKTC ile de ağırlıklı olarak Türkiye'nin sorumluluk sahibi olması beklenen anlaşmalar yapılmıştır. Bununla birlikte 2021 Angola, Cibuti ve Nijerya gibi Afrika ülkeleri ile de çeşitli enerji anlaşmalarının yapıldığı bir yıl olmuştur. Uzun bir aranın ardından BAE ile de normalleşme adımları atılmış, enerji ve pek çok alanda iş birliği kararı alınmıştır. Büyük ölçüde ekonomik saiklerle şekillenen enerji diplomasisi geçmiş yıllarda olduğu gibi 2021'de de Türk dış politikası üzerindeki etkilerini sürdürmüştür.

KRONOLOJİ

1 Ocak	Rus doğal gazını Türkiye üzerinden Avrupa'ya iletecek TürkAkım doğal gaz boru hattının Sırbistan ayağı düzenlenen törenle faaliyete geçirildi.
23 Şubat	Rüzgardan elektrik üretimi tarihte ilk defa aylık bazda yüzde 10'u geçti. Ocak'ta üretilen elektriğin yüzde 10,7'si rüzgardan elde edildi.
10 Mart	Türkiye'nin ilk nükleer enerji santrali olacak Akkuyu NGS'nin üçüncü güç ünitesinin temeli törenle atıldı.
31 Mart	Fatih sondaj gemisinin Türkali-2'deki sondaj çalışmaları tamamlandı.
8 Nisan	Türkiye yenilenebilir enerji kapasitesinde dünyada 12. sıraya yükseldi.

- 12 Nisan Türkiye ve Libya petrol ve doğal gazda iş birliğini geliştirme kararı aldı.
- 16 Nisan Türkiye 1,6 milyar avro rüzgar enerjisi yatırımıyla Avrupa’da bu alanda 5. sıraya yükseldi.
- 27 Mayıs Karada üç adet yeni kuyuda petrol keŐfedildiđi açıklandı.
- 4 Haziran Cumhurbaşkanı Erdoğan, Fatih sondaj gemisinin Sakarya Gaz Sahası’ndaki Amasra-1 kuyusunda 135 milyar metreküplük yeni bir doğal gaz keŐfi yaptığını ve Karadeniz’deki toplam gaz keŐfinin 540 milyar metreküpe ulaŐtıđını açıkladı.
Sakarya Gaz Sahası’ndan çıkarılacak doğal gazın işlenip Őebekeye aktarılacağı Filyos Doğal Gaz İŞleme Tesisi’nin temeli atıldı.
- 25 Haziran Türkiye’nin ilk FSRU (yüzer LNG depolama ve gazlaŐtırma ünitesi) gemisi Ertuğrul Gazi, Hatay Dörtıyol’da bulunan BOTAŞ Dörtıyol Terminali’nde gerŐekleŐtirilen törenle devreye alındı.
- 27 Temmuz Türkiye-Angola arasında hidrokarbon, yenilenebilir enerji ve enerji verimliliği alanlarında iş birliğine ilişkin mutabakat zaptları imzalandı.
- 31 Temmuz Fatih sondaj gemisi Karadeniz’deki Türkali-4 kuyusunda sondaja başladı.
- 24 Ağustos Türkiye-Cibuti arasında madencilik ve jeoloji alanlarında iş birliği anlaşmaları imzalandı.
- 25 Ağustos Küresel jeotermal enerji kurulu gücünde yüzde 11,5’lik paya sahip olan Türkiye kurulu güç bakımından dünyada dördüncü, Avrupa’da ise ilk sıraya yerleŐti.
- 4 Ekim Rüzgar enerjisinde yerlilik oranı yüzde 60’ın üzerine çıktı.
- 12 Ekim Çevre ve Őehircilik Bakanlığının ismi Çevre, Őehircilik ve İklim Değişikliği Bakanlığı olarak deđiŐtirildi.
- 15 Ekim Azerbaycan ile 11 milyar metreküplük ilave doğal gaz ticareti anlaşması yapıldı.
- 16 Ekim Türkiye Petrolleri Anonim Ortaklığı, Sakarya Gaz Sahası Geliştirme Projesi’nin ilk fazı için Subsea 7-Schlumberger ortaklığı ile anlaşma yaptı.
- 20 Ekim Türkiye-Nijerya arasında enerji, hidrokarbon ve madencilik alanlarında iş birliği anlaşmaları imzalandı.

- 29 Ekim Nükleer Düzenleme Kurulu, Akkuyu Nükleer A.Ş. adına Akkuyu NGS'nin dördüncü güç ünitesi için inşaat lisansının verilmesini onayladı.
- 9 Ekim Türkiye'nin ilk, Avrupa'nın en büyük hibrit enerji santrali Bingöl'de hizmete girdi.
- 10 Kasım Türkiye Paris İklim Anlaşması'na taraf oldu.
- 11 Kasım 2021'in sonunda bitecek olan Türkiye-Cezayir LNG anlaşması 2024'te sona erecek şekilde güncellendi.
- 17 Kasım Türkiye Fatih, Yavuz ve Kanuni sondaj gemilerinin ardından dördüncü sondaj gemisini de filosuna kattı.
- 24 Kasım Cumhurbaşkanı Erdoğan ve Abu Dabi Velihaht Prensi Şeyh Muhammed bin Zayid arasında yenilenebilir enerji başta olmak üzere enerji, petrokimya ve birçok sektörü ilgilendiren Türkiye'ye doğrudan yatırım ve iş birliği anlaşmaları imzalandı.
- 26 Kasım Aralık'ta ilk kez İran'dan spot boru gazı ithalatı yapılacağı açıklandı.
- 28 Kasım Rüzgar enerji santralleri ilk kez Türkiye'nin elektrik üretiminde birinci sırada yer aldı.
- 30 Kasım Türkmenistan'ın başkenti Aşkabat'ta yapılan Ekonomik İşbirliği Teşkilatı'nın 15. Zirvesi'nde enerji, ulaşım, lojistik ve ticaret gibi üye ülkeler için önemli konuları içeren Aşkabat deklarasyonu imzalandı.

Türk Dış Politikası Yıllığı on üçüncü sayısında, dış politika gündeminin önemli konu başlıklarına yer veren yirmi makale ile Uluslararası İlişkiler literatürüne katkı sunmaya devam ediyor. 2009'da yayımlanmaya başlamasının ardından Türk dış politikasına dair geniş bir arşiv niteliği kazanan eser, araştırmacılar ve konuya ilgi duyan okuyucular için önemli bir başvuru kaynağı olarak raflardaki yerini alıyor. 2021'de yaşanan ve Türk dış politikasını yakından ilgilendiren gelişmeler okuyucuya sunulurken alanında uzman akademisyenlerin analizleri de bu bilgilere eşlik ediyor. 2021'de yaşananlar birçok yönüyle 2022'de de devam ettiği için eldeki kitap sadece geçen yılı analiz etmekle kalmıyor aynı zamanda içerisinde bulunduğumuz yılın gelişmelerinin daha iyi anlaşılmasına da katkı sağlıyor. Kitabın her kesimden okuyucuya faydalı olması dileğiyle.

